Ebû Cafer
Muhammed b. Cerir
et-Taberî

TABERÎ TEFSÎRİ

TERCÜME
KERİM AYTEKİN
HASAN KARAKAYA

HİSAR YAYINEVİ

Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî

TABERÎ TEFSÎRİ

CİLT 1

Tercüme

Hasan Karakaya
Ezher Üniversitesi
ve
İst. Ü. Hukuk Fakültesi mezunu

Kerim Aytekin
İst. Yüksek İslâm Enstitüsü
ve
İst. Ü. Hukuk Fakültesi mezunu

HİSAR YAYINEVİ
Beyazsaray 15 — Beyazıt - İst.
Tel: 518 26 29 - 518 26 13

Hisar Neşriyat: 86
Taberî Tefsîri: 1

Dizgi - İçdüzen: SARAY AJANS Tel: 526 33 18
Baskı:
Cilt:
İstanbul: 1996

بسم الله الرحمن الرحيم

TABERÎ TEFSÎRİ

Aziz Okuyucu,

Allah Tealâ'nın insanlara ihsan buyurduğu en son hidâyet kaynağı olan kitap, Kur'an-ı Kerim'dir. Bütün insanlığı saadet ve kurtuluşa erdirecek ahkâm ancak Kur'an'dadır. İnsanlık ne kadar inkişâf etse, yine Kur'an'a muhtaçtır. Çünkü Kur'an, tükenmez bir ilim, irfan, hikmet, hidâyet ve bürhan hazinesidir.

Hiçbir kimse Kur'an'ın mânâlarının künhüne vâkıf olamaz. Fakat zaman zaman, Kur'an hakîkatlerini keşfeden kalpler, mânevi zevk ve neşe duyarlar.

İşte bu, en mükemmel ve mukaddes bir rehber olan hakîkat kaynağını insanlığa anlatmak ve Kitabullah'a hizmet etmek isteyenler, yüzlerce tefsir kitabı telif etmişlerdir. Her müfessir, kendi ilmî derecesine göre Kur'an'ın hakîkatlerine tercüman olduğundan, çeşitli tefsirler vücuda gelmiş, her biri bir feyz kaynağı olmuştur.

[Kur'an-ı Kerim'in en mükemmel tefsiri yine Kur'an'dır. İkinci olarak da Resûlü Ekrem efendimizin hadisleridir. Bu şekilde âyet ve hadislerle ve sahabenin sözlerine dayanarak yapılan tefsirlere rivâyet tefsiri denir.]

Zamanımız âlimlerinden birisi şöyle demiştir: "Bir âlim kendi ilmî derece ve istidâdına göre bir tefsir hazırlar. Bunun takriben 50 yıllık ömrü vardır. Ancak bir tefsir vardır ki, hadis, âyet ve sahabe sözleriyle yapılmıştır. Bu tefsirin ömrü kıyamete kadardır. Bunu neşretmek büyük bir hizmettir. Bu tefsir TEFSÎR-İ TABERÎ'dir."

Bu tefsirin yazarı Ebû Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî Hicri 224'te Taberistan'da doğmuş, hicri 310'da Bağdat'ta vefat etmiştir.

İbn-i Cerir, büyük bir âlimdir. Tefsirde, hadiste, fıkıhta, edebiyatta, tarihte eşsizdir. Hele hele tefsirde emsali yoktur. Bütün İslâm âlimleri, bunda ittifak etmişlerdir.

İmam Nevevî (R.A) diyor ki: "Tefsîr-i Taberî'nin bir misli daha tasnif edilmemiştir. Bu hususta ümmet ittifak etmiştir."

İmam Suyûtî ise: "Tefsîr-i Taberî, tefsirlerin en celîli, en azîmidir. Kendi vâdisinde sâir tefsirlere fâikdir." demiştir.

Hâsılı Tefsîr-i Taberî ilmî bir harikadır. Bir kaynaktır. Kendisinden önce yazılan bütün rivâyet tefsirlerinden temâyüz etmiştir.

İşte yayınevimiz, böyle bir eseri okuyucusuna arz etmek için, daha önce Kur'an Meali ve muhtelif ilmî kitaplar hazırlamış olan ilmine ve irfanına güvendiği her ikisi de ilâhiyatçı ve hukukçu olan Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya hoca efendilerle yapılan mutabakat üzerine yıllar süren azimli bir çalışma neticesinde 1996 yılında eserin tercümesi Allah'ın inayetiyle tamamlanmıştır.

Böyle bir mübarek eseri büyük bir titizlik ve insan üstü gayretle tercüme eden muhterem mütercimlere teşekkür ediyor, eserde varsa yapılan hatalardan dolayı okuyucularımızın affını istirham ediyoruz.

Bize bu eserin neşrini nasib eden Cenab-ı Hakk'a sonsuz hamd ve şükürlerimizi sunuyor, in'âmının devamını niyaz ediyoruz

Mevlüt KARACA

تفسير الطبري

وهو

كتاب جامع البيان في تفسير القرآن للإمام الكبير والمحدث
الشهير أبي جعفر محمد بن جرير الطبري المتوفى سنة ٣١٠ هـ

وبهامشه

تفسير غرائب القرآن ورغائب الفرقان للعلامة
نظام الدين الحسن بن محمد بن حسين القمي النيسابوري

المجلد الأول

الجزء الأول

EBU CAFER MUHAMMED b.CERİR et-TABERİ

Hicrî 3. Yüz yılın girişiyle İslami ilimler gelişmiş ve mükemmelliğe yaklaşmıştı. Öyle ki fıkhî mezheplerin, değişmeyen temel esasları konmuş, sahih hadis kitapları telif edilmiş, Arap dili, konuşanların ağızlarından alınmak suretiyle derlenmiş, Siyer ve Gazvelerle ilgili kitaplar yazılmış, Arap dili, Fars, Hind ve Yunan bilgilerini de kuşatır hale gelmiştir. Böylece âlimlerin önünde ufuklar açılmıştır. İnsanlar ilmin sadece bir dalında bilgi sahibi olma yerine çeşitli ilimleri birlikte öğrenmişlerdir. Mesela, Lisan ve Gramer bilgileriyle meşgul olan âlimler, aynı zamanda Hadis ile ilgili ilimler de edinmişlerdir. Hadis âlimleri de tarihi, çeşitli mezhepleri, Hadis ravilerinin derecelerini öğrenmişlerdir. Bir şair, Lisandan, gramerden yeteri kadar payını aldığı gibi dini bilgilerden de nasibini almıştır. Fıkıh âlimleri de kitap ve sünneti bilme yanında şiirleri ve ata sözlerini ezberlemiş böylece edebiyattan nasiplenmişlerdir.

İslam âlemindeki ders halkaları, ilim meclisleri, okullar ve te'lif işleri sadece Kûfe, Basra ve Bağdat gibi şehirlere has olarak kalmamış doğuda Maveraünnehir bölgesindeki Horasan, Rey (Tahran) ve diğer bölgere kadar varmış, batıda ise Şam, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüse kadar ulaşmıştır. Böylece bu bölgelerdeki şehirler ve köyler, fıkıh âlimleri, kurralar, muhaddisler, dil bilginleri, müfessirler ve diğer ilim dallarındaki âlimlerle dolup taşmıştır.

İşte ilmin dolup taştığı bu dönemde, Muhaddis, Fakih ve Müfessir olan Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberinin yıldızı parlamıştır. Bu zat, daha çocukken kendisini ilme vermiş, erginlik çağına girdikten sonra ilim almak için çeşitli bölgelere seyahatlar yapmış, Yüzlerce râvi ve âlimle görüşmüş ve çeşitli dallarda yazılan kitapları okumuştur. Kısa sürede bir mezhep sahibi İmam olmuştur. Böylece adını tarihe yazdırmış, her zaman hatırlanmış ve ilminin, itibar edilen bir ilim olmasını sağlamıştır.

TABERİNİN DOĞUM YERİ VE TARİHİ

Ebû Cafer Muhammed b.Cerir et-Taberi, Taberistanın Âmûl şehrinde doğmuştur. doğum tarihinin H. 224 veya H. 225 olduğu rivayet edilmiştir. (1) Taberi, küçüklüğünü anlatırken şunları söylemiştir. "yedi yaşımda hafız oldum, Sekiz yaşımdayken insanlara namaz kıldırdım. Dokuz yaşımdayken hadisleri toplayıp yazmaya başladım. Babam bir gün rüyasında şunu görmüş, Ben Resûlullahın önünde bulunuyormuşum. Yanımda, içi taş dolu bir torba varmış.

(1) Mecmûl Üdeba c. 18 sh. 48

Taşları alıp Resûlullahın önünde atıyormuşum." Rüyayı yorumlayan kişi demiş ki: "Bu çocuk büyüdüğünde Resûlullahın dinine karşı samimi olacak ve onun Şeriatını savunacak." İşte bunun üzerine babam, ilim tahsili hususunda bana yardım etmekte çok titiz davrandı. Ben, daha küçük bir çocukken bu hassasiyeti gösteriyordu. (2)

Bu rüya doğru çıkmıştır. Taberi, fıkıh ve diğer ilimleriyle zamanının en önde gelen isimlerinden olmuştur. Sünneti savunmuş bid'atlara karşı savaş vermiştir. Babası da Taberistandaki büyük arazisi ve maddi imkanları yanında takva sahibi bir kimseydi. Oğlunun zeki, ilme âşık, âlimlerle tanışmayı çok seven biri olduğunu görünce ondan hiçbir imkanı esirgememiştir. Nereye giderse gitsin arkasından ihtiyaçlarını karşılamıştır. Böylece oğlunu Halifelerin bahşişlerinden, Vezirlerin ve idarecilerin yardımlarından uzak tutmuş onu, makam ve mevki hırsından müştağni kılmıştır. Taberîböylece kendisini ilim öğretmeye, hadis rivayet etmeye ve kitap yazmaya vakfetmiştir. Hatta babasının vefatından sonra dahi onun ihtiyaçları, babasının servetinden karşılanmış, böylece hayatının sonuna kadar kimseye muhtaç olmamıştır.

TABERÎNİN İLİM İÇİN YAPTIĞI SEYAHATLAR

Ebu Cafer Muhammed b.Cerir et-Taberî, daha yaşı on iki olmadan doğum yeri olan Âmûl şehrinden ayrılmış ve çeşitli bölgelere seyahat yaparak bir çok âlimden ilim tahsil etmiştir. Önce Rey (Tahran) bölgesine gitmiş, orada bulunan âlimlerden dersler almıştır. Mesela Ebu Mukatilden Irak fıkhını okumuş, Ahmed b.Hammad ed-Dolabiden gramer öğrenmiş, Selem b.Fadl'dan, İbn-i İshakın "Megazi" adlı eserini okumuş daha sonra meşhur Tarihini, bu eseri esas alarak yazmıştır. Daha sonra İbn-i Humeyd er-Râzi ile uzun süre beraber olmuştur. Taberi bu hususta şunları anlatıyor: "Biz, Muhammed b.Humeyd er-Râzinin yanında kitaplar yazardık. O, bir gecede bir kaç defa yanımıza gelirdi. Bize ne yazdığımızı sorar ve yazdıklarımızı okurdu. Biz, Ahmed b.Hammad ed-Dolabinin yanına da giderdik. O, Tahranın köylerinden bir köyde oturuyordu. Tahranla o köyün arasında uzun bir mesafe vardı. Öyle ki, oradan döndüğümüzde deliler gibi oluyorduk. (Sersemleşiyorduk) Sonra da kalkıp Muhammed b.Humeyd'in meclisine gidiyorduk". (3)

Taberi daha sonra Bağdata gitmiştir. Oraya gidişinin asıl sebebi, İmam Ahmed b.Hanbelin orada çok meşhur olması, ilmî sohbet ve toplantılarda adının çokça anılmasıydı. Taberî , Bağdata giderek, İmam Ahmed'den ilim almayı ve onu insanlara aktarmayı düşünüyordu. Ne var ki, o Bağdata varmadan İmam Ahmedin vefat haberini aldı. Bu sebeple orada kalmadı.

Taberi, Bağdattan Basraya geçti. Orada bulunan Muhammed b.Musa,

(2) Mecmaül Üdeba, c. 18 sh. 49
(3) Mecmaül Üdeba, c. 18 sh. 49-50.

İmad b.Musa, Muhammed b.Abdülâ'lâ, Bişr b.Muaz ve Muhammed b.Beşşar gibi âlimlerin sohbetlerini dinledi.

Daha sonra Kûfeye gitti. Orada, Hennad b.Seriyy ve İsmail b.Musadan hadis alıp yazdı. Süleyman b.Hallad ed-Talhî'den kıraat ilimlerini öğrendi. Ayrıca zamanının büyük âlimlerinden olan ve sertliğiyle tanınan Ebu Kureyb Muhammed b.Alâ el-Hemedanî ile görüştü. Ondan bir çok hadis aldı.

Taberi oradan tekrar Bağdata döndü. Bu defa Kur'an ile ilgili ilimleri tahsil etti. Zamanının kurrası olan Ahmed b.Yusuf et-Tağlebiden uzun süre ders aldı. Sonra kendisini Şafii fıkıhına verdi. Orada, Şafii mezhebinin ileri gelen âlimlerinden Hasan b.Muhammed es-Sabah ve Ebu Said el-Istahrî bulunuyorlardı. Taberi kısa bir süre sonra Şafii mezhebini esas aldı ve yıllarca o mezhebe göre fetva verdi.

Daha sonra Mısıra gitti. O dönemde Mısırda Şafii mezhebi âlimlerinden İsmail b.İbrahim el-Müzeni, Rebi b.Süleyman, Muhammed b.Abdullah b. el-Hakem ve kardeşi Abdurrahman bulunuyorlardı. Taberi Mısıra giderek onlarla görüşmeyi istemişti. Ancak Mısıra giderken Şam bölgesi sahil şehirlerine uğradı. Özellikle Beyrutta uzunca bir süre kaldı. Orada, kurra olan Abbas b.Velid el-Beyruti ile görüştü. Yedi gün içinde Şamlıların kıraatına göre Kur'an-ı Kerimi onun huzurunda okuyup bitirdi. Sonra Mısırın Fustat Şehrine H. 253 yılında vardı. Taberi ile ilk görüşen kişi Fustat âlimlerinden Ebul Hasen es-Serrac el-Misrî oldu. Bu zat Taberiye fıkıh Hadis, lisan, gramer ve şiirle ilgili sorular sordu. Taberinin bütün meselelerde âlim olduğunu ve ilimlerden payını yeteri kadar aldığını gördü. Taberinin Mısırda kalışı uzun sürmüştür. Mısırda iken Şama gidip tekrar geri dönmüştür. dönüşünden sonra Rebi',Müzeni ve Abdülhakimin iki oğlundan Şafii fıkhını, İbn-i Vehb'in talebelerinden Malikî fıkıhını ve kurraların reisi olan Yunus b.Abdül'alâ es-Sedefiden, Hamza ve Verş'in kıraaatlarını öğrenmiştir.

Taberi son zamanlarında Bağdata yerleşmeyi düşünmüş ve uzun seyahatlardan sonra tekrar oraya dönmüştür. Orada hadis rivayet etmiş, kitaplar yazmış, eserler okumuş ve çağının büyük âlimleriyle arkadaşlık yapmıştır. Taberi, kendisini okuma ve yazmaya vakfetmiş bunun dışında herhangi bir iş yapmamakta kararlı olmuştur.

[İbn-i Asâkir diyor ki: "Abbasi devletinde Hâkânî, başvezirliğe getirilince Taberiye bir çok mal göndermiş Taberi ise gönderilenleri geri çevirmiş, Hakânî, Taberinin Kadı olmasını istemiş Taberi bunu da reddetmiş, Hâkânî yine Taberinin haksızlıkları önleme şurasının başına geçmesini istemiş Taberi bunu da kabul etmemiştir. Bunun üzerine arkadaşları ona sitem ederek şunları söylemişlerdir: "Bunda senin için sevap var. Kaybolan bir sünneti ihya etmiş olacaksın." Taberi ise onlara sert bir şekilde şu cevabı vermiştir: "Sanıyordum ki ben bunları isteyecek olsam sizler beni bundan men edersiniz. Fakat aksi oldu. "(4)]

(4) Tarih-i İbn-i Asakir, c. 18 sh. 356.

Taberi Bağdatta Rahbet-i Yakup mahallesinde kendisine bir ev yaptırdı. Zamanını orada ibadetle, okumakla, yazmakla ve telif ile geçirdi. Evinde huzurla yaşıyor, Halife ve valiler dahil herkes tarafından saygı ile karşılanıyordu. Nihayet H.310 yılının Şevval ayının sonuna iki gün kala bir cumartesi günü vefat etti. Ve evine defnedildi.

Hatibül Bağdadî diyor ki: "Kabrinin üzerinde aylarca cenaze namazı kılındı. Ölümüne üzülen bir çok âlim ve edebiyetçi, hakkında şiirler yazdı.

TABERÎNİN İLMİ

Taberi bütün ilim dallarında ilim yapmış ve her sahadan yeteri kadar nasebini almıştır. Öyle ki çağının tartışmasız İmamı sayılmıştır. Hemşehrisi olan Abdülaziz et-Taberi bu hususta şunları söylemektedir: "Taberi, kıraat, hadis, fıkıh, tefsir, gramer, matematik ve diğer ilimlerin her birinde ihtisas yapmış gibi derin bilgilere sahipti. Fakat özellikle fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat ilimlerinde meşhur olmuştur. Bu ilimlerdeki güçünü şöyle ifade etmek mümkündür:

a- Fıkıh: Taberi fıkıh sahabında, bütün fıkhî mezhepleri okumuş fakat özellikle Şafii mezhebinde mütehassıs olmuştur. Her ne kadar müstakil bir mezhep sahibi gibi hareket etmişse de genellikle Şafii mezhebine bağlı kalmıştır. Öyle ki Bağdatta on sene bu mezhebe göre fetva vermiştir. Bununla birlikte meselelerin derinliklerine inip uzun araştırmalardan sonra kendisini müstakil bir mezhep sahibi kabul etmiş ve bu mezhebini, yazdığı büyük küçük fıkıh kitaplarında zikretmiştir. Mezhebinin özelliklerini "Latifül Kavl" isimli eserinde beyan etmiş ayrıca "El-Basît" ve "İhtilafül Fukaha" adlı eserlerinde, İmam Malik, Ebu Hanife, Şafii, Süfyan es-Sevri, Evzai, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, ibrahim b.Halid el-Kelbi gibi âlimlerin görüşlerini birbirleriyle mukayese ederek, delilleriyle birlikte zikretmiş ve kendisinin tercih ettiği hükmü de belirtmiştir. Kendisinden sonra gelen bir kısım âlimler onun mezhebine tabi olmuşlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ali b.Kamil, Ebul Ferec el-Muafi b.Zekeriyya en-Nehreyani (Taberinin mezhebini bu kişi yaymıştır)

b- Hadis: Taberi hadis sahasında da zamanının önde gelen âlimleri arasına girmiştir. Öyle ki Zehebi onu altıncı mertebedeki Muhaddislerden sayarken Nevevi "Tehzibül Esma vel Lügat" adlı eserinde Taberiyi Tirmizî ve Nesefî'nin mertebelerinde zikretmiştir. Taberinin bu sahadaki en meşhur eseri "Tehzib el-Âsâr" isimli eseridir. Bu eser hakkında Şunlar söylenmiştir. "Bu eser Taberinin harika eserlerinden biridir. Eserine, kendisine göre senet zinciri sahih olan ve Hz. Ebubekirden rivayet edilen hadislerle başlamıştır. Taberi, rivayet ettiği her hadis hakkında yorum yapmış ilk önce hadisin muhtemel olan illetlerini sonra hadisin rivayet tariklerini daha sonra hadisten çıkarılacak fıkhi hükümleri, sünnetleri, âlimlerin bu hususta ki ihtilaflarını ve her birinin delillerini zikretmiş daha sonra hadisin ne mânâ ifade etiğini, onda geçen garip kelimelerin izahını beyan etmiş daha sonra İnkarcıların, o hadise nasıl dil uzattıklarını açıklamış, on-

lara cevap vermiş ve iddialarının geçersiz olduğunu beyan etmiştir. Böylece on kişiden gelen, Ehl-i Beytten rivayet edilen ve Abdullah b.Abbastan nakledilen hadislerden büyük bir eser meydana getirmiştir. Taberinin bunları yapmaktan asıl maksadı, Resulullahtan nakledilen bütün sahih hadisleri rivayet etmek, tedkik ettiği bu hadisler gibi bütün hadisleri tedkik etmekti. Böylece hadislere dil uzatan herhangi bir kimseye itham sahası kalmasın, ilim erbabının muhtaç olduğu her şeyi gözlerinin önüne sersin. Bu yolla Kur'an ve sünnetten ibaret olan Şeriatı tedvin etmiş olsun. Fakat bu hedefine ulaşamadan vefat etmiştir. Ondan sonra gelen insanlar Taberinin şerh ettiği şekliyle tek bir hadisi dahi şerh edemedi. (5) Taberi hadis ilminin etkisinde kaldığı için tarihini de Muhaddislerin usulüyle, raviler zincirinden naklederek yazmıştır.

c- Kıraat: Taberi kıraat ilimlerini, Bağdat, Kûfe, Şam ve Mısır kurralarından okuyup öğrenmiştir. Özellikle Hamza ve Verş'in kıraatlarını, Mısırda, Yunus b.Abdül'alâdan almıştır. Taberi belli bir zaman sonra, Fıkıh ve Tefsirde olduğu gibi, kendisi için belli bir kıraat şekli tesbit etmiş ancak bunu tesbit ederken meşhur kıraatlardan ayrılmamaya çalışmıştır. Kıraat ilimleri hakkında "El-Faslu Beynel Kıraat" isimli eserini yazmıştır. Bu eserde Kur'anın kıraatlarında kurraların nasıl ihtilaf ettiklerini, kıraatlara göre kurraların isimlerini, Mekke, Medine, Basra ve Şam kurralarının adlarını zikretmiştir. Ayrıca her kıraatı diğerinden ayırmaya çalışmış ve herbirinin dayanağını, te'vilini ve okuyucusunu belirtmiştir. Kendisi de bu kıraatlardan birini seçmiş, onu seçmesinin sebeplerini ve o kıraatın daha sahih oluşunun delillerini zikretmiştir. Böylece âyetleri tefsir etmeye, onları gramer açısından tahlil etmeye muktedir olduğunu ortaya koymuştur. Taberi, Kur'an-ı Kerimin çeşitli kıraatlarını bilmesinin yanında kendisi de güzel okuyanlardandı. Mücahidin oğlu Ebubekir, teravih namazı kılmak için mescide giderken Taberinin, Rahman suresini okuduğunu işitmiş ve onun hakkında: "Allah tealânın bu sureyi bundan daha güzel okuyan birini yarattığını sanmıyorum." demiştir.

Taberi aynı zamanda edip bir kimseydi. Eserlerinde en değerli şiirleri, hutbeleri, mektupları ve vasiyetlerini zikretmesi, yer yer bizzat kendisinin de şiirler söylemesi bunu göstermektedir. Bir şiirinde şunları söylemektedir:

İki ahlak vardır ki razı olmam onlara
Zenginliğin şımarıklığı, fakirliğin zilletidir.
Zenginleşince şımarma, fakir olunca da daim
İffetli ve vakarlı ol.

Taberi, görüşleri güzel, tuttuğu yol hoş olan bir kimseydi. Her gece mutlaka Kur'an okurdu. Görüşlerinde Selef'in görüşünü esas alır ve ehl-i sünnet yolunu takibederdi. Yazdığı eserleriyle ne bir makam ne de bir madde hedefliyordu. İffetli, vakarlı, elbisesi ve vücudu temiz, sohbeti hoş, arkadaşlık hukukunu bilen, konuşması tatlı, nükteleri manidar olan bir kimseydi.

- d- Tarih: Taberinin, "Tarih er-Rüsul vel Müluk" veya "Tarih el-Ümem vel Müluk" isimli tarih kitabı Arapça olarak yazılan tarihlerin en geniş olanıdır. Taberi bu eserini planlı bir şekilde yazmış, bilgileri tarama yoluyla toplamış, ri-

(5) Bkz. Tarih-i İbn-i Asâkir, c. 18 s. 351.

vayetlerinde son derece titiz davranmıştır. Öyle ki kendisinden önce geçen, Yakubî, Belazurî, Vakidî ve İbn-i İshak gibi tarihçilerden daha mükemmel ve daha güvenilir bir eser meydana getirmiştir. Böylece kendinden daha sonra gelen, Mes'ûdî, İbnül Esir ve İbn-i Haldun gibi tarihçilere de imkânlar hazırlamıştır.

İslamdan önce cahiliye döneminde Arapların tarihi, ezberlenerek muhafaza edilen ve insanların ağzından, konuşularak aktarılan bir kısım şiirler, ata sözleri, meşhur olaylar ve aşırılıklarla dolu kıssa ve efsanelerden ibaretti. Sadece Hiyre ve Yemende, köşklerin ve kalelerin duvarlarına yazılan bir de çeşitli mabedlerin ve manastırların içlerinde bulunan yazılar, nakilcilerin senet zinciriyle yazılmıştı.

Resûlullah (s.a.v.) yeni bir din getirdi. Bir çok olaylarla karşılaştı. Bu nedenle onun dönemindeki ve ondan sonra gelen Hulefa-i Raşidin dönemindeki olayların yazılarak zaptedilmesi icabetti. Konuyla ilgili ilk kitabı Hz. Zübeyrin oğlu Urve yazmıştı. Ondan sonra da Hz. Osmanın oğlu Eban yazmıştı. Nihayet İbn-i İshakın kitabıyla Siret ilmi zirveye ulaştı. Daha sonra müslümanlar arka arkaya fetihler yaptılar. İranı tamamen fethettiler. Bizansın tahtını sarstılar. Böylece daha önce görmedikleri çeşitli insanlarla ve kültürlerle karşılaştılar. Alimler bunların dillerini ve örflerini öğrenerek İslamı tebliğe çalıştılar. İdareciler de onların eski sistemlerini ve tarihlerini öğrenek sevkü idareyi huzurla devam ettirmek istediler. Bu nedenle tarih, yepyeni bir şekil aldı. Tarih bilgilerine, "Haberler" onları nakledenlere de "Haberciler" adı verildi. Artık yazarlar, tarihi olayları tesbit ederek yazmak için kollarını sıvamışlardı. Muhammed b.Saib el-Kelbî, nesebler hakkında bir kitap yazdı. Avane b.el-Hakem, Ümeyye oğullarının haberleri hakkında bir kitap yazdı. Ebu Mihnef, İrtidat hakkında, Cemel ve Siffîn olayları hususunda bir kitap yazdı. Seyf, fetihlere ait haberler hakkında, İbn-i Hişam da Himyer Kralları hakkında birer kitap yazdılar. H. 2. yüz yılın sonlarına doğru, tarihle ilgili eserler gittikçe arttı.O dönemde divanların oluşturulması, ordu kütüklerinin tutulması ve benzeri kurumların oturması neticesinde yazılı tarihe ihtiyaç iyice artmıştı. Ayrıca Farsça, Yunanca ve Süryaniceden çokça kitap tercüme edilmesi, şehirler ve milletler arası seyahatların artması, kültür ve medeniyetlerin birbirleriyle kaynaşması, yazılı tarihin gelişmesini daha da artırdı. Bu nedenle bazı değerli âlimler tarih hakkında büyük kitaplar yazmaktan kaçınmadılar. Vakidî fütuhatla ilgili kitapları, Belazurî, el-Büldan ve Ensabül Eşraf isimli titaplarını, İbn-i Kuteybe, el-Mearif, Dînûrî, el-Ahbaruttıval isimli eserlerini yazdılar. Nihayet sıra Taberiye gelmişti. O da tarihle ilgili olan meşhur kitabını yazdı. Taberinin, bu kitabı ne zaman yazmaya başladığı kesin olarak bilinmemekte ise de onu, tefsirinden sonra yazdığı, kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Tahminen H. 290 yıllarında yazmaya başlamış H.303 yıllarında bitirmiştir. Taberi tarihine kaynak olarak, kendisinden önce yazılan ve nakledilen bütün kitap ve rivayetlerden istifade etmiştir. Arapların İslamdan önceki tarihlerini, Ubeyd b. Serye el-Cürhûmî, Muhammed b. Ka'b el-Kurezi ve

Vehb b. Münebbih'ten almış, Farsların haberlerini, Arapçaya tercüme edilen Abdullah b.el-Mukaffa ve Muhammed b.Said el-Kelbî'inin ve berzerlerinin eserlerinden almış, Siret ilmini Hz. Osmanın oğlu Eban, Hz. Zübeyrin oğlu Urve, Şerahbil b.Said, Musa b.Ukbe ve İbn-i İshaktan almıştır. İrtidat olaylarını ve fetihleri, Seyf b.Ömer el-Esedî'den, Cemel ve Sıffîn vakalarını Ebu Mihnef ve Medainî'den, Emevilerin tarihini, Avane b.el-Hakemden, Abbasilerin haberlerini, Ahmed b.Ebi Hayseme'nin kitaplarından iktibas etmiştir. Taberi tarihini mu haddislerin üslubuyla rivayet zinciri içinde nakletmiştir.

e- Tefsir: Taberi ilmini "Camiül Beyan Fi Tefsiril Kur'an" isimli büyük eserinde göstermiştir: Bu tefsirini te'lif etmesi hakkında şunları Söylemektedir. "Ben daha küçük yaştayken böyle bir tefsir yapmayı gönlümden geçiriyordum. Bu hususta Allah teâlâya istihare yaptım. Hakkımda bu işin hayırlı olup olmadığını bildirmesini diledim. Tefsire başlamadan üç yıl önce rabbimden bana yardım etmesini niyaz etmiştim. Rabbim de bu hususta bana yardımını esirgemedi.."

[Taberi, Tefsirini, Kur'an-ı kerimin cüzlerinin sayısına göre otuz cüz olarak düzenlemiştir. Tefsirinin ön bölümünde, Kur'anın mucize olduğunu, kıraat şekillerini, surelerin isimlerinin manalarını beyan eden risale mahiyetinde bir giriş yazmıştır. Sonra Kur'an-ı Kerimin her âyetini kısım kısım izah etmiş, o hususta zikredilen sahabilerin, tabiinin, tebe-i tabiinin sözlerini, kurralara ait kıraatları, âyetlerin nâsih, mensup olup olmadıklarını, âyetlerden çıkarılacak hükümleri, bid'atçıların öne sürmek istedikleri bid'atları reddedip onlara verdiği cevapları zikretmiş, o zamana kadar yazılmış olan güvenilir tefsirlerden bol bol alıntılar yapmıştır. Özellikle Abdullah b.Abbas, Said b.Cübeyr, Mücahid, Katade, Hasan-ı Basrî, İkrime ve Dehhaktan çokça nakiller yapmıştır. Buna mukabil güvenilmeyen tefsirlerden alıntı yapmamıştır. Çünkü bunlar ona göre itham altında bulunan kimselerdir. Diğer yandan tarih ve Siret kitaplarında da bunlardan alıntı yapmıştır.]

Taberinin tefsiri, dünyaca meşhur bir tefsirdir. Bu tefsir hakkında fakih Ebu Hamid el-İsferayini şöyle demiştir: " Şayet bir kişi, Muhammed b.Cerir et-Taberinin tefsirini elde etmek için Çin'e kadar gidecek olsa bu tefsir için gerekenden daha fazlasını yapmış sayılmaz. (6)

ESERLERİ

Taberinin bir çok eseri vardır. Onlardan en meşhurları şunlardır:

1- Adabül Menasik: Bu eserde Hacca gidecek olan kimsenin, evinden ayrılmasından başlayarak Haccını tamamlamasına kadar nasıl davranacağı ve nerelerde neler yapacağı zikredilmektedir.

2- Âdâbünnüfus: Bu eserde, insana isabet edebilecek bütün manevi sıkıntılar ve onların nasıl giderileceği zikredilmektedir. Taberi bu eserinde, önce kalbe sonra dile sonra göze sonra kulağa sonra da diğer bütün azalara isabet edecek husuları sırayla zikretmiş bu hususta Resulullahtan, sahabilerden ve ehl-i Takvadan nakledilen görüşleri zikretmiş, bu görüşlerden hangisinin sahih olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

(6) Bkz. Tarih-i Bağdat, c. 2 s. 163.

3- İhtilafu Ulemail Emsar Fi Ahkâmi Şeraiil İslam: Taberi bu eseriyle Fıkıh âlimlerinin görüşlerini nakletmeye çalışmıştır. Bunlar da İmam Malik, Evzai, Sevri, Şafii, Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed b.Hasan ve İbrahim b.Halid'dir. Taberi bu eserinde, hangi görüşü tercih ettiğini zikretmemiştir. Çünkü o bu işi, "Latifül Kavl" adlı eserinde yapmıştır.

4- Gadir Hum Hadisleri: Bazı insanlar Gadir Hum ile ilgili herhangi bir hadisin bulunmadığını, zira Resulullah Gadir Hum'da bulunurken Hz. Alinin yemende olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Taberi bu eserini yazmış, önce Hz. Alinin faziletlerini anlatmış daha sonra da Gadir Hum ile ilgili hadisi çeşitli tariklerden zikretmiştir. İbn-i Kesir bu mesele ile ilgili hadislerin Taberi tarafından iki ciltlik kitap haline getirildiğini söylemiştir.

5- Basitül Kavl Fi Ahkamı Şeraiil İslam: Taberi bu eserinde ilk önce görüşlerini tercih ettiği sahabileri ve kendilerinden fıkıh aldığı âlimleri şehirleriyle birlikte zikretmiş daha sonra fıkha ait taharet, namaz, zekat, şartlar, kadılar, siciller, vasiyetler, kadıya ait hükümler ve fıkıh usulüne ait meseleleri zikretmiştir.

6- El-Basir Fi Mealim ed-Din: Taberi bu Kitabında, Taberistan halkına, ihtilaf ettikleri isimler ve kişiler hakkında bilgiler sunmuş, bid'at ehlinin mezheplerini zikretmiştir.

7- Tarihürrüsul velmüluk: Bu eseri, daha önce de zikredilen meşhur tarih kitabıdır.

8- Tehzibü Âsâr ve tafsilü es-Sabiti Minel Ahbar: Bu kitabı, üstünlük derecelerine göre alfabetik sıraya konulan sahabilerin rivayet ettikleri hadislerden, önde gelen sahabilerin bir kısmının naklettiği hadisleri ihtiva etmektedir. Daha önce Taberinin bu kitaptaki usulü zikredilmiştir.

9- El-Camiu Fil Kıraat: Taberi bu eserinde, Kur'an-ı Kerime dair çeşitli kıraatları zikretmiştir. Bu eseri Cezeri görmüş ve kıraatını ondan almıştır. Eserin büyükçe harflerle ve on sekiz ciltten ibaret olduğu, içinde yirmi küsur kıraatın zikredildiği nakledilmektedir.

10- Hadis et-Tayr: İbn-i Kesir, Taberinin böyle bir kitabı olduğunu zikretmiştir.

11- El-Hafif Filfıkhi: Bu kitabını daha sonra zikredilecek olan "Latif el-Kavl Fi Ahkam eş-Şarai el-İslam" isimli eserinden kısaltmıştır. Bu kitapta âlim olanın da talebenin de faydalanacağı meseleler özetle zikredilmiştir.

12- Zeyl el-Müzeyyel: bu kitapta Resulullahın sahabilerinden, onun döneminde ve kendisinden sonra Kureyşten ve diğer kabilelerden tabiin ve Selef-i Salihinden, onlardan sonra gelenlerden ve Taberinin hocalarından, öldürülen ve ölenlerin tarihleri, Resulullaha zaman bakımından yakınlıklarına göre zikredilmiştir. Taberi bunlara isnad edilen asılsız iddiaları reddetmiş ve onları savunmuştur. Hasan-ı Basri, Katade, İkrime vb. Kimseler bunlardır. Taberi ayrıca bu eserinde zayıf olduğu söylenen ravileri de zikretmiş, ravilerle ilgili çeşitli malumatlar vermiştir. Bu kitabı çok değerli bir eserdir.

13- er-Reddü Alel Hurkusiyyi: Taberi bu kitabını önce Hz. Alinin ordusunda olup ta daha sonra ondan ayrılan Haricilerden bir fırkaya cevap olarak yazmıştır.

14- er-Reddü Ala Zilesfar: Taberi bu eseriyle Davud b.Ali el-İsbahani'ye cevap vermiştir.

15- er-Reddü Alâ İbn-i Adil Hakemi Alâ Malik: Bu eseriyle İbn-i Abd el-Hakem'in İmam Malik hakkında yazdığı olumsuz şeylere cevap vermiştir.

16- Sarih es-Sünne: Taberi bu risalesinde mezhebini ve itikadını zikretmiştir. Kitabının son bölümü itikad hakkındadır.

17- Turuk el-Hadis: Taberi bu eserini hadis hakkında yazmıştır.

18- İbaretu er-Rü'ya: Bu eserinde bir kısım hadisleri toplamış fakat tamamlayamadan vefat etmiştir.

19- Kitabül Edeb Vettenzil.

20- Kitap el-Fadail: Bu eserinde dört Halifenin faziletlerini zikretmiştir. Bu eseri telif etmesinin sebebi, bir taraftan Hz. Aliyi küçümseyenleri diğer taraftan onu masum sayanları ortaya çıkarmak istemesidir.

21- Latif el-Kavl Fi Ahkâm eş-Şerai el-İslam: Taberi bu eserinde mezhebini kitap haline getirmiştir. Bu kitap en değerli kitaplarından ve Fıkıh kitaplarının da en güzellerindendir.

22- Muhtar el-Feraiz: Bu eser, miras taksimiyle ilgilidir.

23- El-Müsned el-Mücerred: Bu eseri hadisle ilgilidir.

24- Kitap el-Vakf: Bu eserini, Halife el-Muktefi için yazmıştır. Bu eserde, Vakıf hakkında âlimlerin ittifak ettikleri konuları zikretmiştir.

25- Camiül beyan Fi Tefsiril Kur'an: Bu eseri, elimizde bulunan tefsiridir. Eserini Bağdatta yazmıştır. Eseri, H.238 de yazmaya başlamış ve 290 yılında bitirmiştir, Bu eser çeşitli âlimler tarafından özetlenmeye çalışılmış son zamanlarda da Mahmut Şakir tarafından 15. Cüze kadar tahkik edilmiştir.

TEFSİRİN TERCÜMESİ

Taberi, izah edildiği gibi derin ilmi ve geniş tedkikleriyle dikkatleri üzerinde toplamış bir âlimdir. Yine izah edildiği gibi çok sayıda eseri vardır. Ancak bunlardan Tefsiri ve Tarihi en çok şöhret bulanlarıdır. Bu sebeple ona "Tefsircilerin ve tarihçilerin babası" ünvanı verilmiştir. Biz burada, onun bu büyük eseri hakkında kısaca bilgi verecek ve onu nasıl tercüme etmeye çalıştığımızı belirteceğiz.

Bilindiği gibi Tefsirinin adı "Camiül beyan Fi tefsiril Kur'an"dır. "Taberi Tefsiri"diye şöhret bulmuştur. Bu tefsir uzun süre ortalarda görülmemiş hatta bir ara kaybolduğu sanılmış fakat sonra bulunarak baskısı yapılmış ve okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Bildiğimiz kadarıyla mühim baskılarından biri, 1954 yılında, âyetler numaralanmak sureteyle, "Mustafa el- Bâbî el-Hualebi" ortaklığı tarafından Mısırda 30 Cüz olarak yapılan baskısıdır. Mısırlı âlimlerden iki kardeş olan Ahmed Muhammed Şakir ile Mahmut Muhammed Şakir tarafından tahkik edilip bir haşiye ilavesiyle tahriçli olarak basılmaya başlanmış fakat henüz tamamlanmamıştır.

Elimizde bulunan ve tercümeye esas aldığımız nüsha ise "Darülfikr (Beyrut) tarafından 1978 tarihinde basılmış 10 Ciltlik nüshadır.

Taberinin Tefsiri, bir rivayet tefsiridir. Taberi bu tefsirinde âyetlerin izahını, önce hadis-i şeriflere sonra sahabe, tabiin ve kendisinden önce gelen

âlimlerin rivayetlerine dayanarak yapar. Hadis ve sahabe kavlinin bulunmadığı yerlerde, geçmiş âlimlerin izah tarzlarını ve görüşlerini anlatır. Bu deliller de bulunmazsa Arap dili bilgisine dayanarak âyetleri açıklamaya çalışır. Ayrıca kendi görüşünü ve tercihini de beyan eder.

Tefsirinde İsrailiyata da rastlanmaktadır. Ancak Taberi, âyetlerin izahında geçen bu çeşitli hikayeleri anlatıp geçmekte, onlar üzerinde fazlaca durup yorum ve tercih yapmamaktadır. O, tercihlerini ilmi konularda, çoğunlukla kıraat ve ahkam haberleri üzerinde yapmaktadır. Olayları ve olaylar üzerindeki çeşitli görüş ve rivayetleri de zikretmekte fakat sonunda o konudaki kıssanın öyle veya böyle olmasının bizim için önemli olmadığını söyleyerek sonuca varmaktadır.

Mesela, Hz. Âdeme, cennette meyvesini yemesi yasak edilen ağacın ne olduğu hususundaki rivayetleri anlatıp "bunun, buğday, incir veya üzüm olduğunu söyleyenler vardır. Fakat Allah teala gerek Kur'anda gerekse sahih olan sünnette bu ağacı bize bildirmemiştir. O halde o ağacın ne olduğunun bilinmesinde ve ağacın tayinine çalışılmasında bizim için bir fayda yoktur." diyerek görüşünü beyan etmektedir. Tefsirin ana hatlarıyla özellikleri bunlardır.

Taberi tifsirinin tercümesine karar vermeden önce nasıl bir çalışma yapacağımızı etraflıca düşündük. Taberi metninin aynen tercümesinin çok uzun olacağı ve yer yer yapılan rivayetlerin, anlatılan kıssaların da okuyucuya bir şey kazandırmayacağı kanaatına vardık. Bu sebeple Taberinin metnini özetlemeye ve zübdesini yapmaya karar verdik. Ancak Bakara suresinin hemen hemen tamamını tercüme ettik ki okuyucu daha başlangıçta tefsirin özelliklerini anlasın. Tefsirin zübdesini yaparken İsrailiyata kaçan rivayetleri almaktan kaçınmaya çalıştık.

Taberinin zikrettiği hadislerden, sahih hadis kitaplarında mevcut olanları, kaynaklarını göstererek tahric ettik. Ancak Kütüb-i Tis'ada kaynağını bulamadığımız metinleri almamaya çalıştık. Fakat âyetin izahı bakımından alınmasını gerekli gördüğümüz hadisleri, Taberinin rivayeti olarak aynen tercüme edip aldık.

Çeşitli görüşlerin beyan edildiği izahlarda, görüşleri özetledikten sonra Taberinin tercih ettiği görüşü de mümkün mertebe belirtmeye çalışıtık. Bu arada tekrar mahiyetindeki izahları almadık. Ayrıca itikadi yönden Cebiryecilik ifade eden yorumları almaktan kaçınmaya çalıştık.

Taberinin zikretmediği fakat konu ile ilgili olan diger âyet ve hadisleri de yer yer tahric ederek aldık.

Ayrıca surelerin başına, o surelerdeki ahkamın ve kıssaların ve surenin beyan ettiği diğer hususların özeti mahiyetinde, sureyi tanıtıcı bir giriş koyduk.

Böylece "Taberi Tefsirinin zübdesi" diyebileceğimiz bir metin çıktı ortaya. Okuyucuya faydalı olabildikse ne mutlu bize.

Bu vesile ile büyük tefsir üstadı İbn-i Cerir et-Taberiye rahmet diliyor, çalışmalarımız esnasında elimizde olmayarak yaptığımız hatalardan dolayı cenab-ı Haktan affımızı niyaz ediyoruz

Hasan KARAKAYA **Kerim AYTEKİN**

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahîm

Bu kitap Hicrî 306 yılında Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberiye tarafından hazırlanmıştır.

"Hikmetlerinin emsalsizliği akılları mağlup eden, delillerinin inceliği düşünceleri yenen, sanatındaki dehşet ve harikası inkârcılara mazeret bırakmayan ve delillerinin dilleri kâinatın kulaklarına "Allahtan başka hiç bir ilah yoktur." diye haykıran Allaha hamdolsun. O Allah ki onun, kendisine denk olabilecek ne bir dengi ne kendisine benzeyecek bir benzeri ne de yardımcı olacak bir ortağı vardır. Onun ne çocuğu ne de babası vardır. Onun ne eşi ne de emsali vardır. O, kahredici gücü karşısında zorbaların boyun eğdiği bir Cebbardır. O, izzet ve şerefi karşısında haşmetli Kralların zelil düştüğü, heybeti karşısında bütün heybet sahiplerinin korkup boyun eğdiği ve yaratıkların hepsinin, ister istemez kendisine itaatta teslim olduğu bir azizdir. İşte Aziz ve Celil olan Allah, bu hususta şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde olanlar, ister istemez Allaha boyun eğerler. Gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğerler."(1) O Allah öyle bir Allahtır ki, her varlık onun birliğine davet eder. Her hisseden şey, onun varlığını gösterir. Çünkü o, mevcudata ve hissedilen şeylere sanatının damgasını vurmuştur. O damga da eşyada görülen eksilme, artma, âcizlik, ihtiyaçlı olma, âfetlerin meydana gelmesi ve kesin delil olmaları için gereken hadiselerin birbirlerini takibetmesi gibi nişanelerdir. O Allah ki, kâinattaki varlığını ve birliğini gösteren delillerine bir ilave olarak ve kalbleri aydınlatan hüccetlerine bir destek olmak üzere Peygamberler göndermiştir. Peygamberlerini, kulları nezdinde doğruluğu açık olan, akıllarda delili bulunan hükümlerle davetçiler olarak gönderdi ki "Peygamberler geldikten sonra insanların Allaha karşı ileri sürecekleri herhangi bir mazeretleri kalmasın."(2) Ayrıca akıl ve ilim sahibi insanlar düşünüp öğüt alsınlar.

---

1 Ra'd suresi, 13/15

2 Nisa suresi, 4/165

Allah teala Peygamberlerini yardımlarıyla destekledi. Onları, doğruluklarını ortaya koyan delillerle, diğer yaratıklarından ayırdı. Evet onları, kesin delillerle ve kulları âciz bırakan âyet ve mucizelerle destekledi ki, onlar hakkında herhangi bir kimse "Bu Peygamber de sizin gibi beşerden başka bir şey değildir. Yediklerinizden yer, içtiklerinizden içer. Yemin olsun ki eğer sizin gibi bir beşere itaat ederseniz, o takdirde siz, muhakkak ki hüsrana uğrayanlardan olursunuz."[3] demesin, Allah teala, bu Peygamberlerini, kendisiyle yaratıkları arasında elçiler ve vahyini emanet ettiği kimseler kıldı. Onları lütfuna mazhar kıldı ve elçiliğine seçti. Yine Allah teala, Peygamberherden her birine özel meziyetler vererek ve bir kısım ikramlarda bulunarak onları çeşitli rütbelerde ve farklı derecelerde yarattı. Nitekim, bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: "İşte bu Peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık."[4] Evet, Peygamberlere verilen dereceler, birbirinden üstün ve farklı derecelerdir. Mesela, Allah teala, Peygamberlerinden bazılarına, bizzat kenisiyle konuşma ikramında bulunmuş, bazılarını Cebrail ile desteklemiş ona ölüleri diriltme, sakatları, körleri iyileştirme özelliğini vermiştir. Bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)i de en yüce derecelerle ve en üstün mertebelerle şereflendirmiş ona ikramlarından en bol kısmını bahşetmiş, Peygamberlik derecelerinden en büyüğünü tahsis etmiş, onu, sahabileri ve kendisine iman edenleri en çok sayıda olan bir Peygamber kılmıştır. Evet, Allah teala, Hz. Muhammed'i mükemmel bir davetle ve umumi bir Peygamberlikle göndermiş, onu bizzat himayesine almış ve onu, her inatçı zorbadan ve isyankâr Şeytandan, bizzat kendisi korumuştur. Böylece bu Peygamberiyle dini ortaya çıkarmış, karanlık yolları aydınlatmış, hakkın nişane ve işaretlerini gereken yerlere dikmiş, şirkin meş'ale ve fenerlerini söndürmüş ve onunla bâtılın başını ezmiş sapıklığı, Şeytanın tuzaklarını, putlara ve heykellere tapmayı ortadan kaldırmıştır.

Allah teala, Peygamberini öyle bir delille (Kur'anla) desteklemiştir ki bu delil, kıyamete kadar baki, zamanın değişmesiyle değişmeyen, her süre geçtikçe aydınığı daha da artan bir delildir. Evet, Allah teala, diğer Peygamberler arasında, Hz. Muhammed'e bu gibi özellikleri vermiştir. Çünkü, diğer Peygamberlerden bazıları zorbalar tarafından mağlup edilmiş, bazıları isyankâr ümmetleri tarafından zelil düşürülmüş, böylece kendileri gittikten sonra izleri silinmiş ve adları anılmaz olmuştur. Diğer bir kısım Peygamberler de, sadece bir kavme veya bir topluluğa yahut zamanında yaşayan insanlara Peygamber olarak gönderilmiştir. Halbuki bizim Peygamberimizi bütün varlıklara Peygamber olarak göndermiştir ve kendisinden sonra bir daha Peygamber gelmeyecektir. Bize böyle bir Peygamberi tasdik etme ikramında bulunan, bizi ona uyma şerefine eriştiren ve bu Peygambere ve getirdiklerine iman etmeyi bize nasibeden Allah'a ham-

3 Mü'minun suresi, 23/32, 34

4 Bakara suresi, 2/253

dolsun. Ey Allah'ım, sen o Peygambere en güzel salâtınla salât ve en üstün selamınla selam ve en mükemmel tahiyyatınla tahiyyat eyle!

EN BÜYÜK LÜTUFLARDAN BİRİ KUR'ANIN MUHAFAZASIDIR?

Şimdi gelelim meselemize: Allah tealanın, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetine tahsis ettiği en önemli faziletlerden, bu ümmeti şereflendirdiği en üstün mertebelerden ve bu ümmete lutfettiği en büyük ikramlardan biri de Peygamberimize gönderdiği vahyi ve indirdiği Kur'anı koruması ve himayesi altına almasıdır. O indirilen Kur'an ki Allah onu, Müslümanların Peygamberlerinin hak Peygamber olduğuna bir delil göstermiş ve Peygambere tahsis ettiği üstünlüğü gösteren açık bir alamet ve kesin bir delil kılmıştır. Allah, bu Kur'an ile Peygamberini, her yalancı ve iftiracıdan ayırmış ve bunun sayesinde müminleri de inkarcılar, kâfirler ve müşriklerden ayırdetmiştir. O Kur'an ki yeryüzünün her yerinde bulunan küçük büyük bütün cinler ve insanlar, onun tek bir benzerini yapmak için bir araya gelecek olsalar, asla yapamazlar. Onlar bunu yapmak için birbirlerine yardımcı olsalar da bunu başaramazlar. Allah, o Kur'anı, müminler için, karanlıkları aydınlatan bir nur, şüpheleri bertaraf eden bir aydınlık, sapıklığa götürecek yollarda doğruyu gösteren bir rehber, kurtuluşa ve hak yola ileten bir kılavuz kılmıştır. Nitekim bir âyetinde "Allah o kitapla, rızasına tabi olanları selamet yollarına eriştirir. Onları izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları doğru yola iletir."[5] buyurmaktadır. Allah, Kur'anı, uyumayan gözüyle korumuş, onu, yıkılmayan sur'u ile kuşatmıştır. Zaman geçmekle onun sütunları zayıflamaz, nişan ve alâmetleri yok olmaz. Ona uyan kimse hiçbir zaman doğru yoldan ayrılmaz, ona sahiplik eden, hidayet yolundan sapmaz. Kim ona uyarsa kurtuluşa erer. Hidayete kavuşur. Kim de ondan ayrılırsa sapar ve azar.

Kur'an müminlerin, ihtilaf anında kendisine sığındıkları sığınakları, başlarına felaketler geldiğinde, içine çekildikleri müstahkem mevkileri, şeytanın vesveselerine karşı kendilerini savundukları kaleleridir. Kur'an, müminlerin, boyun eğdikleri hikmetli hakemleri ve rablerinin eninde sonunda kendisine baş vurdukları kesin hükmüdür. Müminler, kendi rızalarıyla ona baş vururlar, rablerinin sağlam ipi olan o Kur'ana sımsıkı sarılarak kendilerini tehlikeden korumuş olurlar. Ey Allah'ım, sen bizleri, Kur'anın muhkem ve müteşabihi, helal ve haramı, umum ve hususu, mücmel ve müfesseri, nâsih ve mensuhu, zahir ve batını, âyetlerinin te'vili ve zor olanlarının tefsiri hakkında doğru söz söylemeye muvaffak kıl. Sen bizlere, ona sımsıkı sarılmayı, muhkem âyetlerine sığınmayı, müteşabih âyetlerine teslim olmakta sebat eylemeyi nasibet ve bizlere, onu ko-

5 Maide suresi, 5/16

ruman nimetine ve onun sınırlarını öğretmen lütfuna karşı sana şükretmeyi nasibet. Şüphesiz ki sen, duaları çok yi işiten ve kabul etmesi yakın olansın. Ey Allah'ım, sen, Muhammed (s.a.v.) ve onun ailesine çokça salât ve selam eyle. Ey Allah'ın kulları, Allah size merhamet eylesin. Bilin ki öğrenilmesi için çaba harcanmaya en layık olan ve bilinmesiyle hedefe ulaşılan şey, elde edilmesiyle Allah'ın rızasına erişilen bilgidir. Bilenini doğru yola ve hidayete götüren bilimdir. Böyle bir bilgiyi talep edene bu meziyetleri bünyesinde toplayan kaynak, Allah'ın, içinde şüphe bulunmayan kitabı ve şek olmayan vahyidir. Onu okuyan, çokça hazineler elde eder ve büyük mükâfaatlar kazanır.

O kitap ki: "Ona bâtıl ne önünden ne de arkasından sokulabilir. O, hikmat sahibi ve hamde layık olan Allah tarafından indirilmiştir."(6) Şimdi biz, bu Kur'anın âyetlerini açıklamakta, ondaki mânâları izah etmeye çalışmaktayız. İnşallah bizler bu hususta insanların, Kur'anı öğrenmede muhtaç oldukları bütün şeyleri kapsayan, kendisinin dışındaki kitaplara ihtiyaç bırakmayan bir kitap hazırlamaktayız. Biz bu hususta bize ulaşan bilgilere göre ümmetin, üzerinde ittifak etmesiyle ittifak edilen delilleri ve ümmetin, üzerinde ihtilaf etmesiyle ihtilaf edilen delilleri bildireceğiz. Ümmetin mezheplerinden her birinin gerekçesini açıklayacağız. Bu mezheplerden, bize göre hangisinin isabetli olduğunu belirteceğiz. Bunları, mümkün olan en veciz yolla ve mümkün olan en kısa şekilde izah edeceğiz. Allah'tan, bize yardım etmesini, bizi, sevgisine yaklaştıracak ve gazabından uzaklaştıracak şeylere muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

Ey Allah'ım, senin salât ve selamın, yaratıklarının seçkini olan Hz. Muhammed'in ve onun ailesinin üzerine olsun. Biz, söze kendisiyle başlanılması daha evla olan hususları açıklamakla başlayacağız. Bunlar da Kur'an-ı Kerimin âyetlerinin mânâlarından karışıklığa vesile olacak kısımlarını açıklamadır. Zira Arapçayı iyi bilmeyen ve dil kurallarına hakim olamayan kişiler, âyetlerin mânâlarını anlamakta zorluk çekerler ve onları birbirine karıştırırlar.

KUR'ANIN ÂYETLERİNİN MÂNÂLARI ARAP DİLİYLE İFADE EDİLMİŞTİR.

Şurası bir gerçektir ki, ifade yönünden Kur'anın âyetlerini mânâlarıyla, Kur'an kendi diliyle inen zatın, yani Peygamberin konuşmasının mânâları aynıdır, aralarında fark yoktur. Allah tealanın, Kur'anı bu şekilde indirmesi büyük bir hikmete mebnidir. Bununla beraber Kur'anın âyetlerinin mânâları konuşulan diğer sözlerden daha üstündür.

Allah tealanın, kullarına olan en büyük nimetlerinden ve yaratıklarına verdiği en büyük lütuflarından biri de, ifade etme ve açıklama kabiliyetidir. İn-

6 Fussilet suresi, 41/42

sanlar, kalblerinde olan şeyleri bu kabiliyetle açığa vururlar. Yapmaya karar verdikleri işleri onunla ortaya koyarlar. Allah teala, ifade etmek kabiliyetiyle, dilleri kolaylaştırmış ve zor şeyleri insanlara boyun eğdirmiştir. İnsanlar, ifade etme kabiliyetleriyle Allahı bilirler. Onu tesbih ve takdis ederler? İhtiyaçlarını onunla karşılarlar. Aralarında onunla tartışırlar. Birbirleriyle o kabiliyet sayesinde tanışır ve işlerini onunla yürütürler.

Allah teala, ifade etme kabiliyeti bakımında, kullarını birbirinden farklı yaratmıştır. Bu hususta şöyle buyurulmaktadır: "... Ve sizi derecelerle birbirinizden üstün yapan Allah'tır..."[7] Bir kısım insanlar, uzun uzadıya konuşan hatipler, dilleri keskin ve beliğ kimselerdir. Diğer bir kısım insanlar ise konuşmak istediklerini açıklamaktan âciz, kalblerinde bulunanları ifade etmekten dolayı zorluk çeken kimselerdir. Allah tealanın, meramını ifade etmekte en üstün kıldığı kimse ise tebliğ ettiğini en müessir bir şekilde tebliğ eden, içindekilerini en güzel şekilde açıklayan kimsedir. Allah teala, indirdiği Kur'an-ı Keriminde ve onun muhkem âyetlerinde, kendilerine, güçlü ifade kabiliyeti bahşettiği kimselerin, dilsiz ve âcizlerden üstün olduklarını beyan ederek şöyle buyurmuştur: "Süs ve zinet içinde büyütülmüş mücadele gücünden yoksun olanı mı Allah'a isnad ediyorsunuz?"[8] Böylece akıl ve idrak sahipleri için açıkça belli olmaktadır ki, ifade kabiliyeti güçlü olan beyan ehlinin dilsiz, kekeme ve meramını ifadeden âciz olanlardan üstünlüğü, açıklamak istediği şeyleri net bir şekilde açıklamasıyladır. Kekemenin üstün olmayışı ise bundan âciz olmasıyladır.

Madem ki bir insanın, diğerinden üstün oluşu, açıklamak istediği şeyleri, net bir şekilde açıklamasıyladır ve insanlar da bu hususta farklı kabiliyetlerdedirler o halde, beyan ve ifade etmenin en üstün olanı da ifade eden kimsenin ifadesini en açık bir şekilde ortaya koyan, maksadını açıklayan ve dinleyicisine en iyi şekilde anlatan açıklamadır. Şayet, açıklama ve ifade etme bu ölçüyü de aşar, yaratıkların kudretinin üstüne çıkar ve bütün kulların ifade etmekten âciz kaldıkları bir derecede olursa işte böyle bir beyan, bir ve kahredici olan Allah'ın, Peygamberleri için bir delil ve hak olduklarının bir hüccetidir. Tıpkı ölüleri diriltmek, alaca hastalığını ve körlüğü iyileştirmek ve iki aylık mesafeyi bir gecede gitmek gibi. Evet, nasıl ki ölüleri diriltme, cüzzamlıyı ve körü iyileştirme, tıbbın zirvesine ulaşanların ve tedavide en önde olanların yapamayacakları şeyler olmaları hasebiyle Peygamberler için birer delil ve nişaneyse, yine nasıl ki bir gecede iki aylık bir mesafeye gitmek, yaratıkların gücü üstünde bir olay olması hasebiyle Peygamberler için birer delil ve nişaneyse keza bütün yaratıkların ifadesinin üstünde ve onların âciz kalacakları ifade şekli de yani Kur'an-ı Kerimde Peygamberler için bir delil ve nişanedir. Madem ki bu durum beyan et-

7 En'am suresi, 6/165

8 Zahruf suresi, 43/18

tiğimiz gibidir, o halde şu husus açıklığa kavuşmuştur ki zamanlarında belagat ve hitabetin, şiir söylemenin, fesahatın, secili yazının ve kehanetin önderleri olan bir kavme tek bir kişinin meydan okuyarak yaptığı beyan, naklettiği kelam ve takibettiği mantıktan daha yüce bir mantık, daha şerefli bir kelam ve daha etkili bir hikmet yoktur. Öyle ki o ilahi beyanı tebliğ eden kişi kendisine meydan okuduğu insanların her hatibine, her beliğine, her şairine, her fesahatlısına, her secili konuşanına ve her kâhinlik yapanına meydan okumuştur.

Onların fikirlerinin basit ve akıllarının kıt olduğunu bildirmiştir. Onların, dininden uzak olduğunu beyan etmiş, hepsini kendisine tabi olmaya, hak Peygamber olduğunu kabul etmeye, onu tasdik etmeye ve kendisinin, Allah tarafından gönderilen bir Peygamber olduğunu ikrar etmeye davet etmiştir. Onlara bildirmiştir ki, söylediklerinin doğru olduğunu gösteren ve Peygamberliğinin gerçek olduğunu ortaya koyan delil ve hüccetler, onlara getirdiği beyan, hikmet ve furkandır. Peygamber bunu onların diliyle getirmiş, onların mantıklarına uygun bir mantıkla beyan etmiştir. Sonra da onlara bildirmiştir ki, onlar, onun bir kısmını getirmekten dahi âcizdirler. Ona güç yetiremezler. Onların hepsi de âcizliklerini ikrar etmiş, ona inanmaya boyun eğmişler ve bizzat kendilerinin âcizliklerine şahitlik etmişlerdir. Ancak içlerinden, gerçekleri görmezlikten gelen, hakikatlar karşısında kör kesilen, böbürlenip gerçeklerden kaçan kişiler müstesnadır. Bu gibi insanlar, âciz olduklarını bildikleri şeyi gerçekleştirmeye çabaladılar. Güçlerinin yetmediğini kesin olarak bildikleri şeyi yapmaya girişti-ler. Böylece daha önce bilinmeyen geri zekâlılıklarını ve lisanlarının âcizliğini ve kekemeliğini ortaya çıkardılar. Tecrübesiz ve âciz bir insanın, cahil ve ahmak bir kişinin yapacağı bir şeyi yaptılar ve bunlardan bazıları, Kur'an-ı Kerime nazire olarak şunları söylediler.

وَالطَّاحِنَاتِ طَحْناً وَالْعَاجِنَاتِ عَجْناً فالخَابِزَاتِ خَبْزاً وَالثَّارِدَاتِ ثَرْداً وَاللاَّقِمَاتِ لَقْماً.

"Un öğüttükçe öğütenlere, hamur yoğurdukça yoğuranlara, ekmek pişirdikçe pişirenlere, tirit yaptıkça yapanlara, lokmaladıkça lokmalayanlara yemin olsun ki...

Evet, işte bunlar gibi, yalan olan iddialarına benzeyen bir kısım ahmaklıklarda bulunmuşlardır. Madem ki varlıkların açıklama derecelerinin üstünlükleri ve konuşma seviyelerinin farklılıkları, daha önce beyan ettiğimiz şeylerle gerçekleşmektedir ve zikri yüce ve isimleri kudsi olan Allah teala da hikmet sahibi olanların en hikmetlisi ve akıllıların en akıllısıdır. O halde, Allah'ın açıklamasının en güzel açıklama ve onun kelamının en üstün kelam olduğu malumdur.

Allah tealanın açıklamasının, bütün yaratıklarının açıklamasından üstünlük derecesi, bizzat kendisinin bütün yaratıklarından üstün olma derecesi gibidir. Madem ki durum böyledir ve madem ki, muhatabına, anlaşılmayacak şekilde hitabedenin sözü tarafımızdan anlaşılmamaktadır o halde, bilinmelidir ki Allah teala, yaratıklarından herhangi birine anlayamayacakları şekilde hitabetmez. Ancak onların anlayacağı bir şekilde hitabeder. Ve kullarına ancak dilinden anlayacakları Peygamberler gönderir. Zira kendilerine Peygamber gönderilen ve ilahi vahye muhatap olan insanlar, kendilerine konuşulanları anlamazlarsa bunlar için Peygamberin gelmesiyle gelmemesi arasında fark yoktur. Çünkü bunlar konuşulanlardan ve Peygamberlerden istifade edemezler. Allah teala herhangi bir fayda sağlamayan bir hitap yaptırmaktan ve söyledikleri anlaşılamayan bir Peygamber göndermekten münezzehtir. Çünkü insanlar olarak bizim içimizden birinin böyle yapması bile bir eksikliktir ve abesle iştigaldir. Allah teala ise bunlardan beri ve münezzehtir. Bu sebeple Allah teala Kur'an-ı Kerimde: "Biz, her Peygamberi, emrolunduklarını, gönderildikleri insanlara kolayca anlatabilmeleri için kavimlerinin diliyle gönderdik..."[9] buyurmuştur. Yine Allah teala, Peygamberi Hz. Muhammed'e: *"Biz Kur'anı sana ancak insanlara, ihtilaf ettikleri hususların gerçeğini açıklaman için ve iman eden bir kavme hidayet rehberi ve rahmet kaynağı olsun diye indirdik."*[10] buyurmaktadır. Elbette ki Kur'anın ne olduğunu bilmeyen kimseyi, Kur'anla hidayete kavuşturmak mümkün değildir. Zira kişi, doğru olduğunu bilmediği bir yolun doğruluğunu kabul etmez. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Allah, her kavme gönderdiği Peygamberi, o kavmin diliyle göndermiş ve her Peygamberine gönderdiği kitabı da, kendisine kitap verdiği Peygamberin diliyle göndermiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Allah tealanın Hz. Muhammed'e indirdiği Kur'an, Hz. Muhammed'in diliyle indirilmiştir. Hz. Muhammed'in lisanı Arapça olduğuna göre Kur'an-ı Kerimin de Arapça olduğu açıktır. Nitekim rabbimizin muhkem kitabı da bunu söylemiştir. *"Şüphesiz ki biz bu kitabı, okuyup anlamanız için Arapça bir Kur'an olarak indirdik."*[11] *"Ey Muhammed, uyarıcılardan olasın diye bu Kur'anı açık bir Arapça lisanı ile senin kalbine, Ruhul Emin olan Cebrail indirmiştir."*[12]

Delillerle söylediklerimiz açık ve seçik olduğuna göre Allah tealanın, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirdiği kitabın ihtiva ettiği mânâların, Arap dilinde ifade edilen mânâlara uygun düşmesi sebebiyle Allah tealanın kitabı beşerin ifade ve beyanlarından üstün ise de Kur'anın zahirinin, Arapçanın zahirine muvafık olması gerekmektedir. Madem ki Kur'an-ı Kerim,

9 İbrahim suresi, 14/4
10 Nahl suresi, 16/64
11 Yusuf suresi, 12/2
12 Şuara suresi, 26/193-195

Arapça'nın ifade şekillerini ve üslubunu ihtiva etmektedir o halde Kur'an-ı Kerimde Arap dilinin bütün özellikleri mevcuttur. Mesela, Arapçadaki icaz, ihtisar, bazı hallerde açık ifade yerine gizli ifade, çok kelime yerine az kelime zikretme, diğer bazı durumlarda da sözü uzatma, çok kelime zikretme, tekrar etme, mânâları kinaye yoluyla değil açık seçik lafızlarla beyan etme, Âmm yerine Hâss bir ifade kullanma veya Hâss yerine Âmm ifade kullanma, açık ifade yerine kinaye, mevsuf yerine sıfat, sıfat yerine mevsuf kullanma, devrik cümle kullanma, cümlenin bir bölümünü zikredip tümü için yetinme, hazfedilmesi gerekeni açıkça kullanma, açıkça kullanılması gerekeni hazfetme gibi bütün sanatlar, Hz. Muhammed'e Allah teala tarafından indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim de de aynen mevcuttur. İnşallah, biz, yeri geldikçe, Allah'tan yardım ve kuvvet alarak bütün bunları açıklayacağız.

ARAPÇA VE DİĞER DİLLERDE MÜŞTEREK OLARAK KULLANILAN KELİMELER

Eğer bir kimse diyecek olursa ki, "Sen dedin ki, Allah tealanın, yaratıklarından herhangi birine, anlamadığı bir sözle hitabetmesi ve insanlara, anlamadıkları bir dille konuşan Peygamber göndermesi caiz değildir. Allah insanlara, ancak anlayacakları şeylerle hitabeder ve insanlara, ancak anlayacakları bir dille Peygamber gönderir. "O halde sen şu sahabilerden rivayet edilen ve Arapçanın dışındaki dillerden alındığı söylenen şu kelimeler hakkında ne dersin?

a- Ebu Musa el-Eş'ari: "Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve Peygamberine iman edin ki, Allah da size rahmetinden iki misli versin..."(13) âyetinde geçen ve "iki misli" diye tercüme edilen (كِفْلَيْن) kelimesinin, Habeş lisanından alındığını ve Arapça karşılığının "İki kat" mânâsına gelen (ضِعْفَيْن) olduğunu söylemiştir.

b- Abdullah b. Abbas, "Şüphesiz ki gece ibadete kalkmak daha tesirli ve okumak daha elverişlidir."(14) âyetinde geçen ve "ibadete kalkmak" diye tercüme edilen (نَاشِئَةَ) kelimesinin Habeş dilinden alındığını, Arapça karşılığının "Ayağa kalkma" mânâsına gelen (قِيَامٌ) olduğunu söylemiştir.

c- Ebu Meysere: "Şüphesiz ki biz, Davuda, nezdimizden bir üstünlük verdik. "Ey dağlar ve kuşlar, Davud'la birlikte tesbih edin." dedik.(15) âyetinde geçen ve "Tesbih edin" diye tercüme edilen (أَوِّبِي) kelimesinin Habeş dilinden alındığını ve Arapça'da karşılığının "Tesbih et" mânâsına gelen (سَبِّحِي) kelimesi olduğunu söylemiştir.

---

13 Hadid suresi, 57/28
14 Müzemmil suresi, 73/6
15 Sebe suresi, 34/10

d- Yine Abdullah b. Abbastan "O suçlular, arslandan ürkmüş yaban eşekleri gibi kaçışıyorlar."(16) âyetlerinde zikredilen ve "Arslan" diye tercüme edilen (قَسْوَرَةٌ) kelimesi sorulmuş o da bu kelimenin Arapça karşılığının "Arslan" mânâsına gelen (أَسَدٌ) Farsçada yine Arslan mânasına gelen (شِيرْ) Nabticede (أَرْيَا) ve Habeşçede (قَسْوَرَةٌ) olduğunu söylemiştir.

e- Said b. Cübeyr d emiştir ki: "Kureyşliler: "Bu Kur'an Arapça olmayan dillerle ve Arapçayla inse ya." demişler Allah teala da bunların sözlerini âyette zikrederek "Eğer biz Kur'anı yabancı bir dille indirseydik, iman etmeyenler mutlaka "Âyetleri uzun uzadıya açıklansaydı ya Kur'an yabancı bi dilde, indirilen ise Arap, nedir bu?" derlerdi. Ey Muhammed de ki:" O Kur'an, iman edenlere bir hidayet rehberi ve şifadır..."(17) buyurmuş, bu âyetten sonra da Kur'anda her dilden kelimeler indirmiştir. Mesela (حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ) ifadesindeki (سِجِّيلٌ) kelimesi Farsçadan alınıp Arapçalaştırılmıştır. Farsça aslı (سِنْگ) ve (گِلْ) kelimeleridir.

f- Yine Ebu Meysere "Kur'anda her dilden kelimeler vardır." demiştir. Bu ve benzeri çeşitli rivayetler vardır. Bunlar Kur'anda, Arapça olmayan kelimelerin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar hakkında ne dersin? diye sorulacak olursa bunlara cevaben denilir ki "Bütün bu rivayet edilen görüşler, bizim söylediğimizin dışında bir şey değildir. Çünkü bunu söyleyenler bu kelimeleri Kur'anın inmesinden önce Arapların bilmediklerini söylememişlerdir ki bizim söylediğimize muhalif bir şey olsun. Onlar, "Bu kelimenin Habeş dilinde mânâsı şudur." "Şu kelimenin Farsçada mânâsı budur." şeklinde konuşmuşlardır. Çeşitli milletlerin aynı kelimeyi aynı mânâda kullanmaları yadırganmazken sadece iki milletin bir kelimeyi aynı mânâda kullanması nasıl yadırganabilir? Mesela, bizim bildiğimiz çeşitli dillerde bir kelimenin muhtelif milletler tarafından aynı mânâda kullanıldıkları vakidir. Mesela dirhem, dinar, divit, kalem, kırtas ve daha nice kelimeler mevcuttur. Bu kelimeler Arapçada ve Farsçada aynıdır. Belki de bilinmeyen diğer dillerde de bunlar böyledir. Şayet bir kimse bu gibi kelimelerin aslının Farsça olup Arapça olmadığını veya Arapça olup Farsça olmadığını yahut bir kısmının Arapça diğerlerinin Farsça olduğunu ya da bunların asıllarının Arap menşeli olup yabancı dillere oradan geçtiğini yahut da bunların asıllarının Fars menşeli olup sonradan Arapçaya intikal ettiğini söyleyecek olursa cahillik etmiş olur. Çünkü bu kelimeler, aynı lafızla ve aynı mânâ ile iki dilde de kullanılmaktadır. Ne Araplar bu kelimenin aslen kendilerinden çıkmasına Farslardan daha layıktırlar ne de Farslar Araplardan daha layıktırlar. Aksini iddia eden, iddiasının doğruluğunu ispatlayacak ve şüpheyi ortadan kal-

16 Müddessis suresi, 74/50, 51
17 Fussilet suresi, 41/44

dıracak kesin bir delile dayanmak zorundadır Binaenaleyh bize göre bu gibi kelimeler hakkında doğru olan görüş "Bu kelimeler Arapça Farsça veya Habeşçe kelimelerdir." diyen görüştür. İşte biraz önce kendilerinden bahsettiğimiz ve bir kısım kelimelerin, Habeşçede veya Farsçada kullanıldığını söyleyenlerin maksadı da budur. Çünkü bunlar, bu kelimelerin, Arapçanın dışındaki dillerde kullanıldığını söylerken, bunların Arapçada kullanılmadıklarını iddia etmemişlerdir.

Şayet, gafil biri, bir kimsenin iki babasının olamayacağı gibi, bir kelimenin de iki dilde bulunmuş olamayacağını zannedecek olursa o kimse bu kanaatinde cahilce davranmıştır. Zira, insanoğlunun soyu, Allah tealanın "Evlatlıkları kendi babalarının adıyla çağırın. Bu Allah nezdinde daha adaletlidir..."(18) âyetinde beyan ettiği gibi tek bir kişiden gelir. Halbuki bir kelime, kullanıldığı dile nisbet edilir. Eğer bir kelimenin, muhtelif milletlerin dilinde aynı mânâda kullanıldığı tesbit edilecek olursa bu kelimeyi o dillerden her birine nisbet etmekte bir mahzur yoktur. Zira o milletten hiç biri o kelimenin kendi diline nisbet edilmesine diğerlerinden daha layık değillerdir. Nitekim bir arazi bir dağ ile bir ovanın arasında bulunacak olsa da hem dağ hem de ovanın havasını içinde taşıyacak olsa o araziye bir bütün olarak, ovalık ve dağlık arazi demek mümkündür. Sadece bunlardan birine nisbet edildiğinde de yalan söylenilmemiş olur. Bir kaç dilde kullanılan müşterek kelimeler de bu türdendir. Kullanıldığı bütün dillere nisbet edilmesi doğru olduğu gibi bu dillerden sadece birine nisbet edilmesi de doğrudur. "Kur'an-ı Kerimde her dilden kelime vardır." diyenlerin maksadı da -Allah daha iyi bilir ya- bize göre budur. Yani Kur'an-ı Kerimde bazı kelimeler bulunmaktadır ki bu kelimeler aynı mânâda diğer birçok milletlerin dillerinde kullanılmaktadır. Bu sözü söyleyenlerin maksatlarını başka şekilde izah etmek mümkün değildir. Çünkü Allah'ın kitabını kabul eden ve onu okuyan hiçbir akl-ı Selim sahibi Kur'anın bir bölümünün Farsça diğer bir bölümünün Arapça başka bir bölümünün Nabtice veya Habeşçe olduğunu söylemesi beklenemez.

Çünkü Allah teala, Kur'an-ı Kerimi Arapça olarak gönderdiğini beyan etmiştir. Hasılı, Seleften "Kur'an-ı Kerimde her dilden kelime vardır." şeklinde nakledilen sözler, Kur'an-ı Kerimde geçen bir kısım kelimeler Arapçanın dışında başka dillerde de kullanılmaktadır." demektir. Bu kelimelerin aslen belli bir dile mensup olup diğer bir dilde sonradan kullanıldığına dair herhangi bir delil bulunmadığından bu gibi iddialarda bulunmak ta tutarsızdır.

KUR'AN ÇEŞİTLİ ARAP LEHÇELERİ ÜZERİNE İNMİŞTİR

Taberi, Kur'an-ı kerimin bütün kelimeleriyle Arap dilinde indiğini ispatladıktan sonra Arap dilinin, bir çok lehçeleri kapsadığını, Kur'an-ı Kerim iner-

18 Ahzab suresi, 33/5

ken bu lehçelerden sadece yedi lehçe üzerine indiğini Resulullahın, bir hadis-i şerifinde bunu beyan ettiğini, ancak Kur'an-ı Kerim tek bir mushaf haline getirilirken bu lehçelerden sadece Kureyş lehçesinin esas alınarak Kur'anın toplanıp yazıldığını, bu itibarla elimizde bulunan Kur'anın tek lehçe üzere tesbit edildiğini zikretmiştir.

Taberi bu hususta da özetle şunları zikretmiştir: "Söylediklerimizi anlamaya muvaffak kılınan insanlara daha önce açıkladık ki Aziz ve Celil olan Allah, Kur'anın tamamını Arapça indirmiştir. "Kuranda Arapça olmayan bölümler vardır." şeklinde iddiada bulunanların iddiaları fâsittir. Şimdi ise diyoruz ki "Kur'an tümüyle Arapça indirilmişse o, çeşitli kabilelerden bir araya gelen Arapların bütününün lehçesiyle mi inmiştir yoksa sadece bir kısmının lehçesiyle mi inmiştir? Vakıa şudur ki: "Şüphesiz ki biz bu kitabı, okuyup anlamanız için Arapça bir Kur'an olarak indirdik."[19] âyet-i kerimesi ve benzeri âyetler, Kur'an-ı Kerimin Arapça indirildiğini beyan etmişlerdir. Bu ifadelerden, Kur'anın Arap şivelerinden özel belli şivelerle indiğini anlamak ta, bütün şivelerle indiğini anlamak ta mümkündür. Bizim bu hususta kesin bir bilgiye ulaşmamız için Kur'an-ı Kerimi açıklama yetkisi kendisine verilen Rasulullah'ın açıklamasına müracaat etmekten başka çaremiz yoktur. Bu hususta Resulullah'tan, birbirini dektekleyen bir çok hadis rivayet edilmiştir. Bunları şöylece zikretmek mümkündür.

a- Ebu Hureyreden, Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

عن أبى هريرة ان رسول الله ﷺ قال نزل القرآن على سبعة أحرف المراء فى القرآن كفر ثلاث مرات فما عرفتم منه فاعملوا وما جهلتم منه فردوه الى عالمه.

"Kur'an yedi harf (lehçe) üzere indirilmiştir. Kur'an hakkında tartışmaya girmek kâfirliktir." Resulullah bunu üç kere tekrar ettikten sonra şöyle buyurdu: "Siz Kur'andan bildiğinizle amel edin. Ondan bilmediğinizi ise bilenine sorun."[20] Diğer bir rivayette de yine Ebu Hureyreden Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

ان الله عز وجل أنزل القرآن على سبعة أحرف عليم حكيم غفور رحيم.

19 Yusuf suresi, 12/2

20 Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 2, s. 300, 449

"Kur'an yedi harf (lehçe) üzere indirilmiştir. رَحِيمٌ غَفُورٌ حَكِيمٌ عَلِيمٌ kelimeleri bunlardandır."(21)

b- Abdullah b. Mes'udun da Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ettiği nakledilmiştir. "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Her harfin zahiri ve bâtını vardır. Yine her harfin bir sınırı vardır. Ve her sınırın da bir denetleme yeri vardır."(22) Hadis-i Şerifte geçen "Her harfin bir sınırı vardır." ifadesinden maksat şudur: Kur'anın indirildiği yedi yönden her yönünün bir sınırı vardır ki bu sınırı Allah teala koymuştur ve hiçbir kimsenin bu sınırı aşması caiz değildir? Mesela haramların bir sınırı vardır, kimse bu sınırı geçemez. Hadiste geçen "Her harfin zahiri ve bâtını vardır." ifadesinden maksat da şudur: "Kur'anda zikredilen yönlerden her bir yönün, okunan bir zahiri vardır. Bir de ihtiva ettiği te'vili vardır."

Yine hadis-i şerifte zikredilen "Her sınırın da bir denetleme yeri vardır." ifadesinden maksat ise şudur. "Allah tealanın, Kur'anda sınırlarını çizdiği helallerinin, haramlarının ve diğer hükümlerinin belli miktarlarda sevap ve cezaları vardır. Allah teala âhirette bunlara bakacak ve kıyamette onları kontrol edecektir. Nitekim Hz. Ömer bu mânâyı ifade eden bir sözünde şöyle demiştir: "Yeryüzünde bulunan bütün sarı (altın) ve beyazlar (gümüşler) benim olsaydı elbette ki ben onları âhirette denetleme ve hesaba çekilme yerinin dehşetinden dolayı feda ederdim."

Hadis-i şerifte geçen "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir" ifadesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir: Taberi, daha sonra da temas edileceği gibi, bu görüşlerden sadece biri olan "Yed harften maksat, yedi lehçedir." görüşünü almış ve Kur'anın yedi lehçe üzere indiğini ve günümüzde bu lehçelerden sadece birinin geçerli olduğunu söylemiştir ki o da Zeyd b. Sabitin kıraatı olan lehçedir. Ancak Übey b. Kâ'b, Enes b. Malik, Huzeyfetül Yeman, Zeyd b. Erkam, Semüre b. Cündeb, Süleyman b. Suret, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan, Ömer b. el-Hattab, Amr b. Ebu Seleme, Amr b. el-Ass, Muaz b. Cebel, Hişam b. Hâkim, Ebu Bekre, Ebu Cehm, Ebu Said el-Hudri, Ebu Talha, Ebu Hureyre ve Ebu Eyyub el-Ensari gibi sahabilerden rivayet edilen ve mütevatir olduğu söylenen bu hadis-i şerifin izahında Suyutinin de zikrettiği gibi, kırk kadar görüş zikredilmiştir."(23) Bu görüşlerden bir kısmını şu şekilde özetlemek mümkündür.

Bir kısım âlimler, bu hadis-i şerifin, mânâsı anlaşılamayan müşkil hadis-

21 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.2, s. 332, 440

22 Taberi, c. 1, s. 9

23 Bkz. el-Itkan fi Ulumil Kuran c. 15, 61-67

lerden olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu hadiste zikredilen "Harf" kelimesi Arapçada alfabe harfi, bir şeyin kenarı, yön, kelime, dil ve şive anlamlarına gelmektedir. İbn-i Sem'an en-Nehavi bu görüştedir.

Diğer bir kısım âlimler "Buradaki yedi harf'ten maksat, yedi yön demektir. Yani, Kur'anın yedi yönü vardır. Bunlarda da emirler, yasaklar, helaller, haramlar, muhkemler, müteşabihler ve kıssalardır." demişlerdir.

Başka bir kısım âlimlere göre buradaki yedi harften maksat, kelimenin sonundaki irabdır. Diğer bazılarına göre, âyetlerin sonundaki hatimelerdir. Başka bir kısmına göre bir mânânın yedi şekilde ifade edilebilmesi demektir. Bazılarına göre, kıraatlarda imale, fetih, terkik, tefhim, tehmiz, teshil, idgam ve izhar demektir. Daha birçok izahlar vardır. Taberi ise konuyla ilgli olarak şu hadis-i şerifleri rivayet etmiş ve yer yer izahlarda bulunmuştur.

1– Abdullah b. Mes'ud diyor ki:

عن ابن مسعود قال أقرأنى رسول الله ﷺ سورة الاحقاف وأقرأها آخر فخالفنى فى آية منها فقلت من أقرأك قال أقرأنى رسول الله ﷺ فقلت له لقد أقرأنى رسول الله ﷺ كذا وكذا فاتيت رسول الله ﷺ وعنده رجل فقلت يا رسول الله ألم تقرئنى كذا وكذا قال بلى قال الآخر ألم تقرئنى كذا وكذا قال بلى فتمعر وجه رسول الله ﷺ فقال الرجل الذى عنده ليقرأ كل واحد منكما كما سمع فانما هلك أو أهلك من كان قبلكم بالاختلاف فما أدرى أأمره بذاك أو شيء قاله من قبله.

Resulullah bana Ahkaf suresini okuttu. Onu başka birine de okutmuştu. O kimse Ahkaf suresinin bir âyetinde bana muhalefet etti. Dedim ki: "Bunu sana kim okuttu?" Dedi ki: Resullah okuttu." Ben de ona dedim ki: "Resulullah onu bana da şöyle şöyle okuttu." Bunun üzerine Resulullaha vardım. Onun yanında bir adam bulunuyordu. Dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü, sen bana, şöyle ve şöyle okutmamış mıydın? "Resulullah: "Evet." dedi Diğer adam da: "Sen bana da şöyle ve şöyle okutmamış mıydın?" dedi Resulullah ona da evet dedi ve yüzünün rengi değişti. Bunun üzerine Resulullah'ın yanında bulunan kişi (Hz. Ali) "Herbiriniz işittiği gibi okusun. Sizden önceki ümmetler, (Peygamberlerine karşı)

ihtilafa düşmeleri yüzünden helak olmuşlardır." dedi. Bilemiyorum ki o kişi (Hz. Ali) bu sözü Resulullah ona emretti de mi bize söyledi? Yoksa kendi tarafından mı söyledi?"(24)

2- Yine Abdullah b. Mes'ud diyor ki:

قال عبدالله بن مسعود تمارينافى سورة من القرآن فقلنا خمس وثلاثون آية ست وثلاثون آية قال فانطلقنا الى رسول الله ﷺ فوجدنا عليا رضى الله عنه يناجيه فقلنا انا اختلفنا فى القراءة فاحمر وجه رسول الله ﷺ فقال على رضى الله عنه ان رسول الله ﷺ يأمركم ان تقرؤا كما علمتم.

"Kur'an-ı Kerimin surelerinden birinin hakkında tartıştık. Âyetlerin otuz beş veya otuz altı oldğunu söyledik. Sonra Resulullah'a gittik. Ali'nin ona gizli bir şeyler söylediğini gördük. Dedik ki: "Biz kıraatta ihtilaf ettik." Bunun üzerine Resulullah'ın yüzü kızardı ve Ali dedi ki: "Resulullah, bildiğiniz gibi okumanızı emrediyor."(25)

3- Zeyd b. Erkam diyor ki: "Bir adam Resulullah'a geldi ve ona: "Abdullah b. Mes'ud bana, Zeydin ve Übey b. Kâ'bın daha önce okutmuş oldukları bir sureyi okuttu. Onların kıraatları birbirinden farklı. Ben hangisinin kıraatını alayım?" dedi. Resulullah cevap vermeyip sustu. Yanında da Ali bulunuyordu. Ali: "Herkes öğrendiği gibi okusun. Hepsi de güzeldir, hoştur." dedi.(26)

4- Ömer b. el-Hattab diyor ki:

سَمِعْا عُمَرَ ابْنُ الخَطَّابِ يقُولُ سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ يَقْرأُ سُورَةَ الْفُرقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللّهِ ﷺ فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَاتِهِ فَإِذَا هُوَ يَقْرَأُ عَلَىٰ حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يُقْرِئْنِيهَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ فَكِدْتُ أُسَاوِرُهُ فِي الصَّلاَةِ فَتَصَبَّرْتُ حَتَّىٰ سَلَّمَ فَلَبَّبْتُهُ بِرِدَائِهِ فَقُلْتُ مَنْ اَقْرَأَكَ هٰذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرَأُ قَالَ اَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ فَقُلْتُ كَذَبْتَ اَقْرَأَنِيهَا عَلَىٰ غَيْرِ مَا قَرَأْتَ فَأَنْطَلَقْتُ بِهِ اَقُودُهُ اِلَىٰ رَسُولِ اللّهِ ﷺ فَقُلْتُ اِنِّي سَمِعْتُ هٰذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَىٰ حُرُوفٍ لَمْ تُقْرِئْنِيهَا فَقَالَ اَرْسِلْهُ اَقْرَأْ يَا هِشَامُ فَقَرَأَ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ فَقَالَ رَسُولُ

24 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 452
25 a.g.e. s. 106
26 Taberi, c. 1, s. 10

اللّٰهِ ﷺ كَذٰلِكَ اُنْزِلَتْ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اقْرَأْ يَا عُمَرُ فَقَرَأْتُ الَّتِي اَقْرَأَنِي فَقَالَ كَذٰلِكَ اُنْزِلَتْ اِنَّ هٰذَا الْقُرْآنَ اُنْزِلَ عَلٰى سَبْعَةِ اَحْرُفٍ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ.

"Resulullah hayattayken Hişam b. Hâkimin, Furkan suresini okuduğunu işittim. Onun okumasına iyice kulak verdim. Bir de baktım ki o, Resulullah'ın bana okutmadığı bir çok lehçe üzere okuyor. Ben nerdeyse namazda olduğu halde üzerine atılacaktım. Fakat selam verinceye kadar sabrettim. Selam verince yakasından tutup çektim ve dedim ki: "Okuduğunu işittim. Bu sureyi sana kim okuttu?" Dedi ki: "Onu bana Resulullah okuttu." Dedim ki: "Yalan söylüyorsun. Resulullah onu bana, senin okuduğundan farklı bir şekilde okuttu. Ben onu tutup Resulullah'a götürdüm ve dedim ki: "Ben bunun, Furkan suresini senin bana okutmadığın bir çok harfler üzere (lehçeler) üzere okuduğunu işittim." Resulullah: "Onu bırak," dedi ve devamla buyurdu ki: "Oku ey Hişam." O da kendisinden işittiğim kıraat şekliyle okudu. Resulullah buyurdu ki:"Bu sure bu şekilde indirildi." Sonra bana: "Ey Ömer sen de oku." dedi. Ben de Resulullah'ın bana okutmuş olduğu şekliyle okudum. Resulullah buyurdu ki: "Bu sure bu şekilde indirildi. Şüphesiz ki bu Kur'an yedi harf üzere indirildi. Siz, ondan kolayınıza geleni okuyun"[27] Diğer bir rivayette şunlar zikredilmektedir: Bir kişi, Ömer b. el-Hattab'ın yanında Kur'an okumuş, Hz. Ömer'de onun okuyuşunu düzeltmek istemiştir. Bunun üzerine Kur'an okuyan kişi, "Ben bunu Resulullah'a okudum. O, bir değişiklik yapmadı." demiştir. Resulullah'ın yanına varıp, ihtilaflarını ona bildirmişler ve Kur'an okuyan kişi "Ey Allah'ın Resulü, şu ve şu âyetleri sen bana okumadın mı?" diye sormuş Resulullah'da "Evet." demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer'in kalbine bir şeyler gelmiş Resulullah da Ömer'in yüzünden bunu anlamış ve onun göğsüne vurarak şöyle buyurmuştur: "Şeytanı kendinden uzaklaştır. Şeytanı kendinden uzaklaştır. Şeytanı kendinden uzaklaştır. Ey Ömer, Kur'anın hepsi doğrudur? Yeter ki rahmet âyetini azap âyeti yerine azap âyetini de rahmet âyeti yerine koyma."[28] Başka bir rivayette de Resulullah Ömere şöyle demiştir: "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Hepsi de Şâfi

27 Buhari, K. et-Tevhid bab: 53, K. el-İstitabe bab: 9, K. el-Fadail el-Kur'an bab: 5, K. el-Husumat, bab: 4/Müslim, K. el-Müsafirîn, bab: 70, Hadis No: 818/Ebu Davud, K. es-Salât, bab: 357, HAdis No: 1475/Neseî, K. el-İftitah bab: 37/Tirmizi, K. el-Kıraat, bab: 11, Hadis No: 2943

28 Taberi, c. 1, s. 10

(Şifa verici) ve kâfi (yeterli)dir.[29]

5- Alkame en Nehai diyor ki: "Abdullah b. Mes'ud, Kûfeden ayrılırken onu uğurlamak için arkadaşları yanına toplanmışlardı. Abdullah b. Mes'ud onlarla vedalaşırken şunları söyledi: "Sakın Kur'an hakkında tartışmayın. Çünkü Kur'an, birbiriyle çelişmeyen, yok olmayan ve çokça tekrar edilmekten dolayı değişikliğe uğramayan bir kitaptır. Şüphesiz ki İslamın şer'î hükümleri, cezaları ve farzları onda aynıdır, değişmez. Şayet Kur'anın kıraat şekillerinden biri, diğerinin emrettiğini yasaklar mahiyette olsaydı işte o zaman Kur'anda ihtilaf olurdu. Fakat durum böyle değildir. Kur'an bütün kıraatları içermektedir. Bununla birlikte cezalarda, frazlarda ve İslam'ın diğer hükümlerinde herhangi bir farklılık yoktur. Öyle zamanlar olmuştur ki, biz Kur'anın okunması hususunda Resulullah'ın yanında tartışıyorduk. O da bize okumamızı emrediyor biz de okuyorduk. Dinledikten sonra hepimizin güzel okuduğunu söylüyordu. Eğer ben, Allah'ın, Peygamberine indirdiği bu Kur'anı benden daha iyi bilen birini bilmiş olsam mutlaka onu arar bulur ve onun bilgileriyle kendi bilgilerimi artırırım. Ben, Resulullah'ın lisanından yetmiş sure okudum. Ben, her yıl Ramazan ayında Kur'anın, Resulullah'a okutulup dinlendiğini, nihayet vefat ettiği yılda bunun iki kere yapıldığını biliyordum. Resulullah, Kur'an'ın, kendisine okutulup dinlenmesinden sonra ben onu okuyordum. O da bana, güzel okuduğumu söylüyordu. Kim benim kıraatım üzere okuyacak olursa sakın ondan yüzçevirerek bırakmasın. Yine kim de Kur'anı, bu kıraatlardan biri üzere okuyorsa ondan yüzçevirerek bırakmış olmasın. Zira Kur'andan bir âyet inkâr eden kimse onun tümünü inkâr etmiş olur."[30]

6- Abdullah b. Abbas diyor ki:

أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَىٰ حَرْفٍ فَرَاجَعْتُهُ فَلَمْ أَزَلْ أَسْتَزِيدُهُ وَيَزِيدُنِي حَتَّىٰ انْتَهَىٰ إِلَىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ.

"Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Cebrail bana Kur'anı bir harf üzere okuttu. Ben Cebraile bir talepte bulundum. Ben ondan, kıraatları artırmasını işitiyordum. O da artırıyordu. Nihayet yedi harf üzere okunmasına kadar ulaştı."[31] İbn-i Şihab ez-Zühri bu hadisin izahında şöyle demiştir: "Bana ulaştığına göre buradaki yedi harften maksat, tek bir mesele hususunda yedi lehçedir. Bu kıraat-

29 Taberi, c. 1, s. 1

30 Taberi, c. 1, s. 11

31 Buhari, K. el-Fadail el-Kur'an bab: 5, K. Bed'ül halk bab: 6/Müslim, K. el-Müsafirîn, bab: 272, Hadis No: 819, Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 264, 299, 313

lar helal ve haramı değiştirmeyen kıraatlardır.

7- Ümmi Eyyub, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

عن أم أيوب قالت ان رسول الله ﷺ قال نزل القرآن على سبعة أحرف أيها قرأت أجزأك.

"Kuran yedi harf üzere inmiştir hangisini okursan senin için yeterlidir."(32)

8- Übey b. Kâ'b diyor ki:

عن أبى بن كعب قال سمعت رجلا يقرأ فقلت من أقرأك قال رسول الله ﷺ فقلت انطلق اليه فأتيت النبى ﷺ فقلت استقرىء هذا فقال اقرأ فقرأ فقال أحسنت فقلت له أو لم تقرئنى كذا وكذا قال بلى وأنت قد أحسنت فقلت بيدى قد أحسنت مرتين قال فضرب النبى ﷺ بيده فى صدرى ثم قال اللهم اذهب عن ابى الشك ففضت عرقا وامتلأ جوفى فرقا فقال رسول الله ﷺ يا أبى ان ملكين أتيانى فقال أحدهما اقرأ على حرف فقال الآخر زده فقلت زدنى قال اقرأ على حرفين فقال الآخر زده فقلت زدنى قال اقرأ على ثلاثة فقال الآخر زده فقلت زدنى قال اقرأ على أربعة أحرف قال الآخر زده قلت زدنى قال أقرأ على خمسة أحرف قال الآخر زده قلت زدنى قال اقرأ على ستة قال الآخر زده قال اقرأ على سبعة أحرف فالقرآن أنزل على سبعة أحرف.

"Ben, bir adamın Kur'an okuduğunu işittim. Dedim ki "Bunu sana kim okuttu?" Dedi ki: "Resulullah okuttu." Dedim ki: "Haydi Resulullah'a gidelim." Resulullah'a gittim ve dedim ki: "Sen şunun okumasını iste." Bunun üzerine Resulullah "Oku" dedi. Adam okudu. Resulullah: "Güzel okudun." dedi. Ben de dedim ki: "Sen bana şöyle şöyle okutmamış mıydın?" Resulullah: "Evet, sen de güzel okuyorsun." dedi. Ben de elimle işaret ederek: "İkimize de "İyi okudun." diyorsun." dedim. Bunun üzerine Rusulullah, eliyle göğsüme vurdu sonra bu-

32 Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 6, s. 433, 463

yurdu ki: "Ey Allah'ım, sen, Übey'den şüpheyi gider." Bunun üzerine benden bir ter boşandı içim korkuyla doldu ve Rasulullah buyurdu ki: "Ey Übey, bana iki melek gelmişti. Biri bana "Sen Kur'anı bir harf (lehçe) üzere oku." dedi. Diğeri ise "Artırmasını iste." dedi. Dedim ki: "Artır." bunun üzerine o melek dedi ki: "İki harf (lehçe) üzere oku." diğer melek dedi ki: "Artırmasını iste." Dedim ki: "Artır" yine o melek dedi ki: "Üç harf (lehçe) üzere oku." Diğer melek te dedi ki: "Yine artırmasını iste." dedim ki: Artır." O melek: "Dört harf (lehçe) üzere oku." dedi. Diğer melek: "Artırmasını iste." dedi. Dedim ki: "Artır." O melek dedi ki: "Beş harf (lehçe) üzere oku. "Diğer melek dedi ki: "Artırmasını iste. "Ben de "Artır." dedim. O melek te "Altı harf (lehçe) üzere oku." dedi. Diğer melek "Artırmasını iste." dedi. O melek te "Yedi harf (lehçe) üzere oku. Kur'an yedi harf (lehçe) üzere inmiştir." dedi.[33].

9- Übey b. Kâ'b yine diyor ki:

عَنْ أُبَيٍّ قَالَ مَا حَاكَ فِي صَدْرِي مُنْذُ أَسْلَمْتُ إِلاَّ أَنِّي قَرَأْتُ آيَةً وَقَرَأَهَا آخَرُ غَيْرَ قِرَائَتِي فَقُلْتُ أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ وَقَالَ الآخَرُ أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللّهِ أَقْرَأْتَنِي آيَةَ كَذَا وَكَذَا قَالَ نَعَمْ وَقَالَ الآخَرُ أَلَمْ تُقْرِئْنِي آيَةَ كَذَا وَكَذَا قَالَ نَعَمْ إِنَّ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ أَتَيَانِي فَقَعَدَ جِبْرِيلُ عَنْ يَمِينِي وَمِيكَائِيلُ عَنْ يَسَارِي فَقَالَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ اقْرَإِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ قَالَ مِيكَائِيلُ اسْتَزِدْهُ اسْتَزِدْهُ حَتَّىٰ بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ فَكُلُّ حَرْفٍ شَافٍ كَافٍ.

Benim Müslüman olmamdan itibaren şu hadise dışında, göğsümü hiçbir şey tırmalamamıştı. Hadise şöyle olmuştu: "Ben bir âyet okudum, başka biri de o âyeti benim okuduğum kıraatın dışında bir kıraatla okudu. Ben ona dedim ki: "Bu âyeti bana Resulullah (s.a.v) okuttu." O adam da: "Bu âyeti bana da Resulullah okuttu." dedi. Bunun üzerine Resulullaha vardım ve ona: "Ey Allah'ın Peygamberi, şu ve şu âyeti sen bana şöyle ve şöyle okutmadın mı?" dedim. "Resulullah "Evet." dedi. O adam da Resulullah'a: "Sen bana da şöyle ve şöyle okutmadın mı?" dedi. Resulullah: "Evet." dedi ve devamla şöyle buyurdu: "Cebrail ve Mikâil (a.s.) bana geldiler. Cebrail sağ tarafıma Mikâil de sol ta a-

33 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5. s. 124

fıma oturdular. Cebrail (a.s.) dedi ki: "Sen, Kur'anı bir harf üzere oku. "Mikâil de bana dedi ki: "Cebrailin artırmasını iste. Cebrailin artırmasını iste... Nihayet Cebrail yedi harfe (kıraata) kadar ulaştı. Her kıraat şafi (şifa veren) ve Kâfidir (yeterlidir)" (34) Bu hadis-i şerifin son bölümü, diğer bir rivayette şöyledir:

عن أبى بن كعب ، قال: قال النبى ﷺ:(يا أُبَيُّ، إنى أُقْرئْت القرآن فقيل لى: على حرف أو حرفين؟ فقال الملك الذى معى: قل على حرفين، قلت: على حرفين، فقيل لى على حرفين أو ثلاثة؟ فقال الملك الذى معى: قل على ثلاثة، قلت: على ثلاثة، حتى بلغ سبعة أحرف، ثم قال: ليس منها إلا شافٍ كافٍ إن قلت سميعا عليما عزيزاً حكيماً، مالم تختم آية عذاب برحمة، أو آية رحمة بعذاب).

"Bu kıraatlardan hiçbiri yoktur ki, onlar, şâfi ve kâfi olmasın. Senin (سميعاً عليماً، عزيزاً، حكيماً) demen bu kıraatlardandır. Yeter ki azap âyetini rahmet âyetiyle rahmet âyetini de azap âyetiyle bitirme."(35)

10- Übey b. Kâ'b başka bir rivayette diyor ki:

عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ قَالَ: لَقِىَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: يَا جِبْرِيلُ إِنِّى بُعِثْتُ إِلَى أُمَّةٍ أُمِّيِّينَ: مِنْهُمْ الْعَجُوزُ، وَالشَّيخُ الْكَبِيرُ، وَالغُلاَمُ، وَالجَارِيَةُ، وَالرَّجُلُ الَّذِى لَمْ يَقْرَأْ كِتَاباً قَطُّ، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ.

"Resulullah, Merv taşları yanında Cebrail ile karşılaştı ve ona: Ey Cebrail, ben, okur yazarlığı olmayan bir ümmete Peygamber olarak gönderildim. Onların içinde yaşlı kadın., yaşlı erkek, genç erkek, çocuk, kız çocuğu ve hiçbir şey okumamış erkekler bulunmaktadır." Cebrail de dedi ki: "Ey Muhammed, şüphesiz ki Kur'an, yedi harf (kıraat) üzere indirilmiştir. (36)

34 Nesei, K. el-İftitah bab: 37/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 114, 122
35 Ebu Davud, K. es-Salat, bab: 357, Hadis No: 1477
36 Tirmizi, K. el-Kıraat, bab: 11, Hadis No: 2944/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 400

11- Übey b. Kâ'b diyor ki:

عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ؛ قَالَ: كُنْتُ فِي الْمَسْجِدْ. فَدَخَلَ رَجُلٌ يُصَلِّي. فَقَرَأَ قِرَاءَةً أَنْكَرْتُهَا عَلَيْهِ. ثُمَّ دَخَلَ آخَرُ. فَقَرَأَ قِرَاءَةً سِوىٰ قِرَاءَةِ صَاحِبِهِ. فَلَمَّا قَضَيْنَا الصَّلاَةَ دَخَلْنَا جَمِيعاً عَلىٰ رَسُولُ اللّهِ ﷺ. فَقُلْتُ: إِنَّ هٰذَا قَرَأَ قِرَاءَةً أَنْكَرْتُهَا عَلَيْهِ. وَدَخَلَ آخَرُ فَقَرَأَ سِوَىٰ قِرَاءَةِ صَاحِبِهِ. فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ فَقَرَآ. فَحَسَّنَ النَّبِيُّ ﷺ شَأْنَهُمَا. فَسُقِطَ فِي نَفْسِي مِنَ التَّكْذِيبِ وَلاَ إِذْ كُنْتُ فِي الْجاهِلِيَّةِ: فَلَمَّا رَأَىٰ رَسُولُ اللّهِ ﷺ مَا قَدْ غَشِيَنِي ضَرَبَ فِي صَدْرِي. فَفِضْتُ عَرَقاً. وَكَأَنَّمَا أَنْظُرُ إِلَى اللّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَرَقاً. فَقَالَ لِي (يَا أُبَيُّ أُرْسِلَ إِلَيَّ أَنْ اقْرِإِ الْقُرْآنَ عَلَ حَرْفٍ. فَرَدَدتُ إِلَيْهِ: أَنْ هَوِّنْ عَلَىٰ أُمَّتِي فَرَدَّ إِلَيَّ الثَّانِيَةَ: اقْرَأْهُ عَلَىٰ حَرْفَيْنِ. فَرَدَدْتُ إِلَيْهِ: أَنْ هَوِّنْ عَلَىٰ أُمَّتِي. فَرَدَّ إِلَيَّ الثَّالِثَةَ. اِقْرَأْهُ عَلَىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ. فَلَكَ بِكُلِّ رَدَّةٍ رَدَدْتُكَهَا مَسْأَلَةٌ تَسْأَلُنِيهَا. فَقُلْتُ: اللّهُمَّ اغْفِرْ لأُمَّتِي اللّهُمَّ اِغْفِرْ لأُمَّتِي. وَأَخَّرْتُ الثَّالِثَةَ لِيَوْمٍ يَرْغَبُ إِلَيَّ الْخَلْقُ كُلُّهُمْ. حَتَّىٰ إِبْرَاهِيمُ ﷺ.

"Bir gün ben Mescide gitmiştim. Bir adam gelip namaz kılmaya başladı. Namazda, okuduğu kıraatını yadırgadım. Sonra başka bir adam geldi. O da başka bir kıraatla okudu. Biz, namazı bitirince hep birlikte Resulullah'ın yanına vardık. Resulullah'a dedim ki: "Bu adam, benim yadırgadığım bir kıraatla Kur'an okudu. Diğeri sonra gelip o da daha başka br kıraatla okudu. "Bunun üzerine Resulullah; onlara okumalarını emretti. İkisi de okudu. Resulullah ikisinin de okuma şeklini güzel buldu. Bunun üzerine, içime öyle bir yalanlama duygusu düştü ki ben, cahiliye döneminde bile böyle bir duyguya kapılmamıştım. Resulullah (s.a.v.) beni kaplayan bu hali görünce göğsüme vardu. Benden öyle bir ter boşandı ki, sanki ben, korkumdan Allah'ı gözümün önünde görüyormu-

şum gibi oldum. Resulullah bana, "Ey Übey, Kuranı bir harf (kıraat) üzere okumam için emir gönderildi. Ben bu emir üzerine rabbime baş vurarak "Ümmetime Kuranı okumayı kolaylaştır." dedim. Bana, iki harf (kıraat) üzere okumam emri geri gönderildi. Tekrar ben, rabbime baş vurdum ve "Ümmetime Kur'an okumayı kolaylaştır." dedim. Daha sonra bana yedi harf (kıraat) üzere okumam için emir geri gönderildi ve bana denildi ki: "Bana her müracaat etmene karşılık sana, isteyeceğin bir dileğin verilecektir." Ben de dedim ki: "Ey Allah'ım, sen ümmetimi affet, ey Allah'ım sen ümmetimi affet." Üçüncü isteğimi ise, bütün yaratıkların ve hatta İbrahim (a.s.)'ın Bana başvuracakları (benim şefaat etmemi isteyecekleri) güne bıraktım."[37]

12- Übey diyor ki:

عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَىٰ ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ عِنْدَ أَضَاءَةِ بَنِي غِفَارٍ. قَالَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتُكَ الْقُرْآنَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَقَالَ(أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهَ وَمَغْفِرَتَهُ. وَإِنَّ أُمَّتِي لاَ تُطِيقُ ذٰلِكَ). ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتُكَ الْقُرْآنَ عَلَىٰ حَرْفَينِ. فَقَالَ(أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ. وَإِنَّ أُمَّتِي لاَ تُطِيقُ ذٰلِكَ). ثُمَّ جَاءَهُ الثَّالِثَةَ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتُكَ الْقُرْآنَ عَلَىٰ ثَلاَثَةِ أَحْرُفٍ فَقَالَ(أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ وَإِنَّ أُمَّتِي لاَ تُطِيقُ ذٰلِكَ). ثُمَّ جَاءَهُ الرَّابِعَةَ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتُكَ الْقُرْآنَ عَلَىٰ سَبْعَةِ أَحْرُفٍ. فَأَيُّمَا حَرْفٍ قَرَأُوا عَلَيْهِ، فَقَدْ أَصَابُوا.

"Resulullah Ğifar oğullarına ait bir gölün kenarında bulunuyordu. Ona, Cebrail (a.s.) geldi ve ona dedi ki: "Allah sana emrediyor ki "Ümmetin Kur'anı bir harf (lehçe) üzere okusun." Resulullah dedi ki: "Ben, Allah'tan afiyet ve mağfiret dilerim. Şüphesiz ki ümmetimin buna gücü yetmez..." Cebrail Resulullah'a ikinci defa geldi ve dedi ki: "Allah sana emrediyor ki, ümmetin Kur'anı iki harf (lehçe) üzere okusun." Resulullah dedi ki: "Ben, Allah'tan âfiyet ve mağfiret dilerim. Şüphesiz ki ümmetimin buna gücü yetmez." Sonra Cebrail üçüncü defa ona geldi ve dedi ki: "Allah sana emrediyor ki" Ümmetin Kur'anı üç harf (lehçe) üzere okusun." Resulullah dedi ki: "Ben Allah'tan âfiyet ve mağfiret di-

37 Müslim, K. el-Müsafirîn, bab: 273, Hadis No: 820/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 129

lerim. Şüphesiz ki ümmetim buna güç yetiremez." Sonra Cebrail Resulullah'a dördüncü defa geldi ve ona dedi ki: "Allah sana emrediyor ki, ümmetin Kur'anı yedi harf (lehçe) üzere okusun. Onlar hangi harf (lehçe) üzere okuyacak olurlarsa isabet etmiş olurlar."(38)

13- Ebu Bekre, diyor ki:

عن أبى بكرة ان جبريل عليه السلام قال يا محمد اقرأ القرآن على حرف قال ميكائيل عليه السلام استزده فاستزاده قال اقرأه على حرفين قال ميكائيل استزده فاستزاده حتى بلغ سبعة أحرف قال كُلٌّ شاف كاف مالم تختم آية عذاب برحمة أو آية رحمة بعذاب نحو قولك تعالَ وأقبل وهلم واذهب واسرع واعجل.

Cebrail Resulullah'a geldi ve ona: dedi ki: "Ey Muhammed, sen Kur'anı bir harf üzere oku." Mikâil dedi ki: "Artırılmasını iste." Resulullah da artırılmasını istedi. Cebrail dedi ki: "Sen onu iki harf üzere oku." Mikâil dedi ki: "Artırılmasını iste. Resulullah'da artırılmasını istedi. Cebrail de onu yedi harfe (lehçeye) ulaşıncaya kadar artırdı ve dedi ki: "Hepsi de şâfi ve kâfidir. Yeter ki azap âyetini rahmet âyetiyle, rahmet âyetini de azap âyetiyle bitirmiş olma. Bu kıraatlar senin (تعالَ) = Gel, (اقبِل) = Yönel, (هلُمَّ) Haydi, deme veya (إذهَبْ) = Git, (إسرَعْ) = Koş, (اعجِلْ) = Acele et demen gibi ifadelerdir.(39)

14- Ebu Cüheym diyor ki:

قال حدثنى أبو جهيم ان رجلين اختلفا فى آية من القرآن فقال هذا تلقيتها من رسول اللّه ﷺ وقال الآخر تلقيتها من رسول اللّه ﷺ فسألا النبى ﷺ فقال القرآن يقرأ على سبعة أحرف فلا تماروا فى القرآن فان مراء فى القرآن كفر.

"İki adam, Kur'an-ı Kerimin bir âyeti hakkında ihtilaf etti. Birincisi dedi ki: "Ben bunu Resulullah'tan öğrenip aldım." Diğeri de "Ben de bunu Resulullah'tan öğrenip aldım." dedi. İkisi de Resulullah (s.a.v.)den sordular. O da buyurdu ki: "Kuran yedi harf üzere okunur. Kur'anda tartışmaya girmeyin. Çünkü

38 Müslim, K. el-Müsafirin, bab: 274, Hadis No: 821/Ebu Davud, K. es-Salât, bab: 357, HN. 1478 Nesei, K. el-İftitah, bab: 37/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 127-128

39 Ahmed b. Hanbl, Müsned, c. 5., s. 51

Kur'anda tartışmaya girmek inkâra düşmektir."[40]

15- Abdullah b. Mes'ud diyor ki: "Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Bana Kur'anı yedi harf (lehçe) üzere okumam emredildi. Hepsi de kâfi ve Şâfidir."[41]

16- Ebu Hureyre diyor ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki bu Kur'an yedi harf (lehçe) üzere indirilmiştir. Siz onu okuyun.Bunda size bir zorluk yoktur. Fakat, rahmetin arkasından azabı anarak ve azabın arkasından da rahmeti anarak âyeti tamamlayın."[42]

KUR'AN ARAP ŞİVELERİNİN TÜMÜYLE İNMEMİŞTİR

Bu hususta Taberi özetle şunları zikretmektedir."Arap şivelerinin yedi-den fazla olduğu muhakkaktır. Hatta sayılamayacak kadar çoktur. Resulullah, Kur'anın bu şivelerden sadece yedisiyle indiğini beyan etmiştir. Hadis-i şeriflerde geçen "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir." ifadesinden maksat da, Kur'anın yedi lehçe üzere indiğini bildirmektir. Şayet denilecek olursa ki "Bu ifadenin, Kur'anın yedi lehçe üzere indiğini beyan ettiğine dair delilin nedir? Çünkü senin bu izahına karşı çıkanlar, bu ifadeyi şöyle izah etmişlerdir: Kur'an yedi yönde indirilmiştir. Onlar da emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar, örnekler vb. şeylerdir. Ayrıca bu gibi izahlar da ümmetin geçmişlerinden ve âlimlerin seçkinlerinden nakledilmiştir?" Cevaben denilir ki: Kur'anın yedi yönle indiğini söyleyenler, bizim Kur'anın yedi şive üzere indiğini söylememize, zannettiğin gibi ters bir şey söylememişler ve bizim zikrettiğimiz haberi senin söylediğin gibi te'vil etmemişler, sadece Kur'anın yedi vecih üzere indiğini söylemişlerdir ki, bu da doğrudur. Biz, onların söylediklerini ifade eden haberleri Resulullahtan ve sahabelerinden kısmen naklettik. Yeri geldiğinde de geri kalanın tamamını nakledeceğiz. Daha önce zikrettiğimiz ve onların bu yorumunu doğruluyan haberlerin biri de Übey b. Kâ'bdan gelen şu haberdir. Übey, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Ben Kur'anı, cennetin yedi kapısından, yedi harf üzere okumakla emrolundum."[43] Buradaki yedi harften maksat, daha önce de izah ettiğimiz gibi, yedi lehçedir. "Cennetin yedi kapısı'ndan maksat ise Kur'anın ihtiva ettiği emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar ve misallerdir. Bunlara "Cennetin kapıları" denmesinin sebebi, kişinin bunlarla amel ettiği takdirde cenneti kazanmasıdır. Görüldüğü gibi, Selef âlimlerinden bu gibi te'villerde bulunanlar, Allah'a hamdolsun ki bizim söylediğmize muhalif bir şey söylememişlerdir. Bizim, hadiste zikredilen "Yedi harf"ten maksadın "Yedi lehçe" ve "Yedi kıraat" olduğunu söylememiz bu hususta Ömer b. el-

40 Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 4, s. 170
41 Taberi, c. 1, s. 15
42 Taberi, c. 1, s. 15 43
Taberi, c. 1, s. 16

Hattab, Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Kâ'b ve diğer sahabilerden rivayet edildiği sabit olan sahih haberlere dayanmasındandır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu gibi sahabiler, Kur'an-ı Kerimin, mânâsında değil okunuşunda ihtilaf etmişler ve bu ihtilaflarını gidermek üzere Resulullah'a başvurmuşlar Resulullah da herbirine Kur'an okutmuş ve farklı kıraatlarını uygun bulmuştur. Öyle ki onlardan bazıları Resulullah'ın muhtelif kıraatları uygun görmesini yadırgamış, içine vesvese girmiş ve şüpheye düşmüştür. Resulullah da, onlardan şüpheye düşenlerin şüphesini gidermek için "Allah bana, Kur'anı yedi harf üzere okumamı emretti." buyurmuştur. Elbette ki birbirleriyle ihtilaf eden sahabileri, okudukları kıraatların ifade ettiği, helal, haram, vaad tehdit vb. hükümleri hakkında tartışmamışlardır. Şayet bunu yapmış olsalardı Resulullah'ın, herkesin görüşünü tasvip etmesi imkânsız olurdu. Çünkü bu takdirde, Allah tealanın, bir kıraatın ifadesine göre bir şeyi farz kılmış olması diğer bir kıraatın ifadesine göre de onu yasaklamış olması başka bir kiraatın ifadesine göre de onu mübah kılmış olması gerekirdi ki bu da Allah tealanın, hikmet dolu kitabında beyan buyurduğu şu âyet-i kerimeye ters düşerdi. "Kur'anı düşünmüyorlar mı? Eğer Kur'an, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirine zıt olan bir çok şey bulurlardı[44] Allah tealanın, kitabında böyle bir şey olmadığını beyan etmesi, Muhammed (s.a.v.)'in diliyle indirilmiş olan kitabının bütün hükümlerinin, tüm yaratıkları için aynı olduğunu, yaratıklarından bir kısmına başka, diğer bir kısmına başka olmadığını göstermektedir ve yine bu, bizim "Kur'an yedi harf üzere inmiştir." ifadesini "Yedi lehçe" şeklinde izah etmemizin doğrulunğu ortaya koymaktadır ve bizim görüşümüzün aksine "Bundan maksat, yedi ayrı mânâdır." diyenlerin iddialarını çürütmektedir. Zira, Kur'anın okunuşunda ihtilaf edenler. Resulullah'a vardıklarında, Resulullah onların okuyuşlarının hepsini tasvip etmiştir. Şayet Resulullah'ın, onların kıraat şekillerini değil de kıraatlarından anlaşılacak farklı mânâları tasvip ettiği söylenecek olursa, Resulullah'a, Allah tealanın, kitabında olmadığını bildirdiği bir şeyi isnad etmek olur ki bu da bâtıldır. Halbuki Resulullah'ın bir şey hakkında, birbirine zıt iki hüküm verdiğine dair veya ümmetine böyle birşeyi yapmalarına izin verdiğine dair herhangi bir delil yoktur. Tam aksine dair delil vardır. Evet, bütün bunlardan anlaşılıyor ki "Kuran yedi harf üzere inmiştir." ifadesinden maksat, Kur'an Arap lehçelerinden yedi lehçe üzere inmiştir. Bu lehçelerden hangisiyle okunursa Kur'anın ifade ettiği mânâ değişmez. Bu sebeple Resulullah, Kuranı çeşitli lehçelerde okuyup ta, birbirleriyle tartışmaya giren sahabilerinden her birinin kıraat şeklini doğru bulmuş ve güzel olduğunu söylemiştir. Diğer yandan, Kur'an-ı Kerimin okunuşu hakkında birbirleriyle tartışan ve Rsulullah'a başvuran sahabilerin hepsi Allah tealanın, kitabında dilediği emir ve yasakları zikredebileceğine ve dilediği vaad ve tehditlerde bulunabileceğine inanmış ve boyun eğmişlerdir. Artık

44 Nisa suresi, 4/82

onların, bir kısım hükümlere karşı çıkarak birbirleriyle tartışmış olmaları düşünülemez. Onların sadece bir kısım kelimelerin okunuşlarında ve lehçelerin farklı oluşlarında tartışmalar mümkündür. Ayrıca, Kur'an okuyan sahabilerin tartışmalarının, sadece Kur'anın kıraatı hakkında olduğunu, Resulullah'tan zikrettiğimiz şu haber, bir Nass olarak göstermektedir. Ebu Bekre diyor ki Resulullah'a

عن أبى بكرة ان جبريل عليه السلام قال يا محمد اقرأ القرآن على حرف قال ميكائيل عليه السلام استزده فاستزاده قال اقرأه على حرفين قال ميكائيل استزده فاستزاده حتى بلغ سبعة أحرف قال كل شاف كاف مالم تختم آية عذاب برحمة أو آية رحمة بعذاب نحو قولك تعالَ وأقبل وهلم وأذهب وأسرع وأعجل.

"Cebrail (a.s.) geldi ve dediki: "Ey Muhammed, "Sen Kur'anı bir harf üzere oku." Mikâil dedi ki: Artırılmasını iste. "Resululah da artırılmasını istedi. Cebrail de dedi ki: "Sen onu iki harf üzere oku." Mikali dedi ki: "Artırılmasını iste. " Resulullah da artırılmasını istedi. Cebrail de onu yedi harfe (lehçeye) ulaşıncaya kadar artırdı ve dedi ki: "Hepsi de Şafi ve Kâfidir. Yeter ki azap âyetini rahmet âyetiyle rahmet âyetini de azap âyetiyle bitirmiş olma. Bu kıraatlar senin (تَعَالَ) = Gel, (اَقْبِلْ) =Yönel, (هَلُمَّ) = Haydi, demen veya (اِذْهَبْ) = Git, (اِسْرَعْ) = Koş ve (اِعْجَلْ) = Acele et. demen gibi ifadelerdir."[45] Evet, bu haber açıkça gösteriyor ki, üzerinde ihtilaf edilen yedi harften maksat, yedi kıraattır ve (اَقْبِلْ، هَلُمَّ) gibi mânâları aynı fakat lafızları farklı olan kelimelerin farklı şekilleridir. Yoksa muhtelif hükümleri gerektiren mânâların ihtilafı değildir. Selef ve halef âlimleri de bu ihtilafı bu şekilde izah etmişlerdir.

a- Abdullah b. Mes'udun şunları söylediği rivayet edilmiştir: Ben, Kurraları dinledim, onları birbirlerine yakın buldum. Sizler, öğrendiğiniz gibi okuyun. Taassuptan kaçının. Zira bu kıratlar, sizden birinizin (تعالَ، هلُمَّ) = Haydi, Gel demesi gibidir.

Abdullah b. Mes'ud diğer bir rivayette de şöyle demiştir: "Sizden kim Kur'anı bir harf üzere okuyacak olursa onu bırakıp başkasına dönmesin. Şayet Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birisini tanımış olsaydım, mutlaka onun yanına varırdım."

Taberi diyor ki: "Elbette ki, Abdullah b. Mes'ud" Sizden kim, Kur'anı bir harf üzere okuyacak olursa, onu bırakıp başkasına dönmesin." sözüyle, "Sizden kim, Kur'andaki emir ve yasağı okuyacak olursa onu bırakıp ta vaad ve tehdidi okumasın. Kim de Kur'andaki vaad ve tehdidi okuyacak olursa onu bırakıp kıs-

45 Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 51

saları ve misalleri okumasın." demek istememiştir. Fakat o bu sözüyle "Kim, Kur'anı bir kıraat üzere okursa o kıraatı bırakıp ta diğer kıraat ile okumasın." demek istemiştir. Nitekim Araplar, bir kişinin kıraatına da "Harf" derler. Alfabe harflerinden birine de "Harf" derler. Yani demek istemiştir ki: "Kim, Übey b. Kâ'bın kıraatıyla veya Zeyd b. Sabitin kıraatıyla yahut Resulullah'ın sahabilerinden herhangi birinin okuduğu yedi kıraattan biriyle Kur'anı okuyacak olursa, bu kıraatı hoş görmeyerek terkedip başka bir kıraata geçmesin. Zira bu kıraatlardan bir kısmını inkâr etmek, tümünü inkâr etmek gibidir.

b- A'meş diyor ki: "Enes b. Mâlik şu âyet-i kerimeyi

(إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْئاً وَاَصْوَبُ قِيلاً)

"Şüphesiz ki gece ibadete kalkmak daha tesirli, okumak daha isabetlidir."[46] şeklinde okumuş bir kısım insanlar da ona "Ey Ebu Hamza, âyetin sonu (اَقْوَمُ قِيلاً) şeklindedir." demişler o da (اَهْدَى، اَصْوَبُ، اَقْوَمُ) kelimeleri hep aynı şeyi ifade ederler." diye cevap vermiştir.

c- Leys, Mücahid'in, Kur'anı beş harf üzere okudğunu rivayet etmiş, Salim, Said b. Cübeyrin, iki harf üzere okuduğunu rivayet etmiş, Muğire de, Yezid b. Velidin, üç harf üzere okuduğunu rivayet etmiştir.

Taberi diyor ki: "Şimdi Resulullah'ın "Kur'an yedi harf üzere inmiştir." hadisini "Kur'an emir, nehiy, vaat, tehdit, mücadele, kıssa ve misal olmak üzere yedi vecih üzere inmiştir." şeklinde te'vil etmeye kalkan kimse ne diyecektir? Mücahidin, bunlardan sadece beşini, Said b. Cübeyrin ikisini ve Yezid b. Velidin de üçünü okuduğunu mu söyleyecektir? Şayet bunu iddia edecek olursa bu gibi zatların, Kur'an hakkındaki bilgileri ve ihtisasları hususunda, onlara isnadı doğru olmayan bir tahmine girişmiş olur. Zira bunlar, Kur'anı çok iyi bilen kişilerdir.

d- Muhammed b. Kâ'b diyor ki: "Bana anlatıldığına göre Cebrail ve Mikail Resulullah'a gelmişler ve Cebrail Resulullah'a "sen Kur'anı iki harf üzere oku." demiş Mikâil de ona: "Artırılmasını iste." demiştir. Bunun üzerine Cebrail: "Sen Kur'anı üç harf üzere oku." demiş Mikâil de yine Resulullah'a: "Sen onun artırılmasını iste." demiş, nihayet yedi harfe kadar artırmıştır. Muhammed b. Kâ'b diyor ki: "Bu kıraatlar, helalin haramın, emirin ve yasağın değişmesine yol açmayan kıraatlardır. Bunlar, senin (اَقْبِلْ، هَلُمَّ) gibi ayrı kelimelerle aynı mânâyı ifade eden sözlerin gibidir. Mesela, bizim kıraatımızda şu âyet,

(إِنْ كَانَتْ اِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً)

şeklindedir. Abdullah b. Mes'udun kıraatında ise (إِنْ كَانَتْ اِلاَّ زَقْيَةً وَاحِدَةً)

46 Müzzemmil suresi, 73/6

şeklindedir. (Burada geçen (صَيْحَةً) kelimesi de (زَقْيَةً) kelimesi de aynı mânâdadır ve "Çığlık atmak" demektir.

e- Şuayb diyor ki: "Ebul Âliyenin yanında bir kişi Kur'an okuduğunda Ebul Âliye ona "Bu senin okuduğun gibi değildir." demiyor, ona "Ben de bu âyeti şöyle ve şöyle okuyorum." diyordu. Ben, Ebul Âliyenin bu durumunu İbrahim en-Nahaiye anlattım. O da dedi ki: "Sanırım ki arkadaşın "Kim, Kur'anın okunduğu bir kıraatı inkâr edecek olursa, onun tümünü inkâr etmiş olur." sözünü duymuştur.

f- Said b. el-Müseyyeb demiştir ki: "Allah tealanın" şüphesiz biz, kâfirlerin, "Bu Kur'anı Muhammed'e bir adam öğretiyor." dediklerini çok iyi biliriz" [47] âyetinde zikrettiği "Bir adam'ın fitneye düşmesine sebep şuydu: O kişi, Resulullah'a gelen vahyi yazıyordu. Resulullah ona sonlarında (سَمِيعٌ عَلِيمٌ) veya (عَزِيزٌ حَكِيمٌ) gibi ifadeler bulunan âyetleri yazıdırdıktan sonra vahyin indiği anda çok meşgul oluşundan dolayı âyeti yazdırdığı kimseye daha sonra da âyetin sonu (عَزِيزٌ حَكِيمٌ) miydi yoksa (سَمِيعٌ عَلِيمٌ) yahut (عَزِيزٌ عَلِيمٌ) miydi? diye soruyor, onun ne yazdığını böylece kontrol etmiş oluyordu. Ve onun yazdığına "Tamam senin yazdığın gibi" diyordu. İşte bu durum bu kişiyi fitneye düşürdü ve o, kendi kendine "Muhammed bu işi bana bıraktı. Ben dilediğimi yazayım." diyordu. Said b. el-Müseyyebin anlattığına göre işte âyet sonlarındaki bu gibi ifadeler yedi kıraattandır.

g- İbrahim en-Nehai Abdullah b. Mes'udun şöyle dediğini rivaeyt etmiştir: "Kim Kur'andan bir kıraat şeklini veya bir âyeti inkâr edecek olursa şüphesiz ki onun tümünü inkâr etmiş gibi olur. Kur'anın yedi harf üzere inmesi demek, ondaki bir kelimenin mânâsının, eş anlamda yedi kelimeyle ifade edilebilmesi demektir. "Gel" emrinin (إِلَيَّ اَقْبِلْ،هَلُمَّ تَعالَ), "Bana", (قَصْدِى) "Seni kastediyorum" (نَحْوِى) "Bana doğru," (قُرْبِى) Yakınıma, gibi kelimelerle ifade edilebilmesi buna misaldir. Yoksa "Kur'an yedi harf üzere indi." ifadesi, ondaki herhangi bir kelimenin yedi şekilde okunması demek değildir. Keza Arapların yedi lehçesi, Kur'anın çeşitli yerlerine dağıtılmış demek değildir.

Taberi diyor ki: "Eğer bir kimse diyecek olursa ki: "Madem ki Resulullah'ın, "Kur'an yedi harf üzere indirildi." sözünün te'vili senin izah ettiğin ve lehine deliller gösterdiğin gibidir, o halde sen bize Allah'ın kitabında, yedi lehçeye göre okunmuş olan bir yer bul da biz de bununla senin sözünün doğru olduğuna kanaat getirelim.

Şayet böyle bir şey bulamayacak olursan Resulullah'ın bu sözünü "Kur'an yedi mânâ (ifade şekli) ile inmiştir. Bunlar da emir, nehiy, vaad, tehdit, mücadele, kıssa ve misallerdir." şeklinde yorumlayan görüşün doğru olduğu, senin gö-

47 Nahl suresi, 16/103

rüşünün de fâsit olduğ ortaya çıkar. Veya cevaben diyeceksin ki: "Yedi kıraat, Arap kabilelerinden yedi kabilenin şivesidir. Bu şiveler Kur'anın tümüne yayılmış durumdadır. "Sen bu sözünle meseleye dikkatla bakmayan kimselerin söylediği sözü söylemiş olacaksın ki bunun da fâsit bir söz olduğu, akıl sahibi bir insana uzak değildir. Bu sözün yanlışlığı hemen anlaşılır. Zira sen, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Kâ'b gibi sahabilerden hadisler rivayet ederek Kur'an-ı Kerimin yedi harf üzere indiği ifadesini, Kur'anın yedi lehçe üzere indiği şeklinde yorumlamış oldun." Eğer yedi kıraat Kur'anı kerimin çeşitli yerlerine yayılmış ve tesbit edilmişse artık bunlar hakkında sahabilerin ihtilaf etmemeleri gerekir. Dolayısiyle sahabilerden nakledilen haberlerin sıhhatsız olması icabeder. Zira öğretici aynı ve bilgi de aynı olduğu halde öğrencilerin ihtilaf etmeleri beklenmeyen bir şeydir. Yani Kur'anı okuyanlar onun hangi bölümü, Araplardan kimlerin lehçesiyle inmişse onu o lehçe ile okur. Böylece ihtilaflara da mahal kalmazdı. Halbuki senin zikrettiğin haberlerde sahabilerin Kur'anı okurken birbirleriyle ihtilaf ettikleri ve neticede Resulullah'a başvurdukları, Resulullah'ın da herbirini dinledikten sonra hepsinin kıraatını da hoşgördüğü zikredilmektedir. Bu da gösteriyor ki yedi lehçe, Kur'anın çeşitli taraflarına dağıtılmış ve Kur'anın bir kısmı bir lehçeyle diğer bir kısmı başka bir lehçeyle inmiş ve öylece tesbit edilmiş değildir.

Taberi diyor ki: "Bu soruyu yöneltene cevaben denilir ki: "Kur'anın yedi harf üzere inmesinin mânâsı, senin anlamış olduğun bu iki şekilde de değildir. Bunun mânâsı, Kur'andaki herhangi bir mânâyı eş anlamda yedi kelimeyle ifade etmektir. Böylece mânâ bir fakat kelimeler farklı olur. (إلاَّ صَيْحَةً) ve (إلاَّ زَقْيَةً) kelimelerinde olduğu gibi. Eğer diyecek olursa ki: "Sen, Allah tealanın kitabının neresinde bir yer bulabilirsin ki farklı lafızlarla yedi şivede okunmuş fakat bu lafızların mânâsı da aynı olmuştur? Böylece biz de senin, hadisi yorumlama şeklini kabul etmiş olalım." Cevaben denilir ki: "Biz bugün böyle bir şeyin mevcudiyetini iddia etmiyoruz. Biz sadece Rsulullahın: "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir." ifadesini, yukarda zikredilen haberlere dayanarak bu şekilde yorumluyor, muhaliflerimizin yorumladığı gibi yorumlamıyoruz. Eğer diyecek olursa ki "Şayet mesele senin anlattığın gibiyse yedi kıraattan diğer altı kıraat niçin mevcut değildir? Halbuki Resulullah bunları sahabilerine okutmuş, onların bu kıraatları okumalarını emretmiş ve Allah teala da bu kıraatları bizzat tarafından indirmiştir. Yedi kıraatın bu altı kıraatı neshedilip ortadan kaldırılmış mıdır? Eğer böyleyse buna dair delil nedir? Yoksa bu altı kıraat, muhafaza edilmeleri emredildiği halde ümmet tarafından unutulmuş mudur? Yahut durum nedir? Cevaben denilir ki: Bunlar ne neshedilip kaldırıldı ne de korunmaları emredildiği halde ümmet tarafından zayi edildi. Çünkü Ümmet, Kur'anı korumakla emrolunmuş, onu çeşitli şekillerde okumakta ve bu kıraatlardan dilediğini korumakta serbest bırakılmıştır. Bu mesele tıpkı yeminini bozan kimsenin keffaret-

lerden herhangi birini seçmekte serbest olması gibidir. Maddi durumu iyi olan bir insan yemin edip te yeminini bozacak olursa o, yeminine keffaret olarak, dilerse bir köleyi azad eder, dilerse on kişiyi doyurur, dilerse on kişiyi giydirir. Nasıl ki yeminin keffaretini yerine getiren bu kimse, bunlardan herhangi birini yaptığında, Allah'ın üzerine farz kılmış olduğu hakkı ifa etmiş olur. İşte bunun gibi, ümmet de Kur'an-ı Kerimi muhafaza eder ve herhangi bir sebepten dolayı da, seçmekte serbest bırakıldığı yedi kıraattan birini alıp onunla Kur'an okuyacak olursa, Allah'ın, yükümlü kıldığı görevi yerine getirmiş olur. Diğer altı kıraatı okumaması onun için bir sorumluluk getirmez. Fakat bunlardan herhangi birini okuması, okuyan kimse için yasaklanmış değildir.

Eğer denilecek olursa ki"Yedi kıraattan, belli bir kıraat üzerine karar kılınıp diğer altı kıraattan herhangi biri üzerine karar kılınmayışının sebebi nedir? Cevaben denilir ki: "Bu hususta şunlar rivayet edilmektedir.

a- Zeyd b. Sabit diyor ki: "Resulallah'ın çok sayıda sahabisi Yemame'de (Mürtedlerle yapılan savaşta) öldürülmüştü. Ömer b. el-Hattab Ebu Bekir'in yanına vararak ona "Resulullah'ın sahabileri Yemamede, kelebeklerin kendilerini ateşe attıkları gibi savaşın kucağına attılar? Korkuyorum ki bundan sonra katılacakları her savaşta da öldürülünceye kadar aynı şeyi yapacaklardır. Bunlar, Kur'anı kalblerinde taşıyan insanlardır. Bunlar ölürse Kur'an zayi olur, unutulur. Sen Kur'anı toplayıp yazdırsan nasıl olur?" dedi. Ebubekir bundan çekindi ve dedi ki:"Ben, Resulullah'ın yapmadığı bir şeyi mi yapacağım?" Bu hususta Ömerle Ebubekir karşılıklı olarak meseleyi incelediler. Sonra Ebubekir birini gönderip Zeyd b. Sabiti yanına çağırdı. Zeyd diyor ki: "Ben Ebubekir'in yanına girdim. Ömer bir tarafa çekilmiş duruyordu. Ebubekir dedi ki: "Bu beni bir iş yapmaya çağırdı. Ben onun davetini kabul etmedim. Sen vahiy kâtibisin, eğer onun görüşüne katılırsan ikinize uyarım. Benim görüşüme katılırsan onun dediğini yapmam." dedi. Zeyd diyor ki: "Ebubekir, Ömer'in istediğini anlatırken Ömer konuşmuyordu. Ben de bu tekliften kaçındım ve dedim ki: "Biz, Resulullah'ın yapmadığı bir şeyi mi yapacağız?" Nihayet Ömer "Yaparsanız size hangi sorumluluk gelir?" dedi. Biz de birbirimizin yüzüne baktık ve dedik ki: "Hiçbir şey. Vallahi bunu yaparsak bizim aleyhimize hiçbir şey olmaz." Bunun üzerine Ebubekir bana emretti. Ben de Kur'anı deri parçalarına, kürek kemiklerine, hurma dallarına yazdım. Ebubekir ölünce, Ömer bunu bir sahifede (defterde) toplayıp ta yazmıştı, onun yanında bulunuyordu. Ömer ölünce de bu sahife, ömer'in kızı ve Resulullah'ın zevcesi Hafsanın yanında bulunuyordu. Sonra Huzeyfe b. el-Yeman, Erminya sınırında yaptığı bir savaştan geri dönmüştü. Evine gitmeden Osman b. Affan'ın yanına vardı ve ona "Ey Müminlerin emiri, insanların yardımına yetiş" dedi. Osman: "Ne var?" dedi. Huzeyfe de dedi ki: "Ben, Erminya sınırında savaşıyordum. Orada Iraklı ve Şamlılar da bulunuyordu. Şamlılar, Kur'anı übey b. Kâ'bın kıraatına göre okuyorlar böylece Iraklıların işitme-

diği bir şeyi yapmış oluyorlar. Iraklılar da onlara kâfir diyorlar. Iraklılar da Abdullah b. Mes'udun kıraatıyla okuyorlar. Onlar da Şamlıların işitmediği bir şeyi yapıyorlar, Şamlılar da onlara kâfir diyorlar." Zeyd diyor ki: "Bunun üzerine Osman b. Affan bana, kendisi için bir mushaf yazmamı emretti ve dediki: "Ben senin yanına zeki ve fasih birini vereceğim. İkiniz ittifak ettiğiniz âyetleri olduğu gibi yazın. Üzerinde ihtilaf ettiğinizi ise bana sunun." İşte o zaman Osman, Eban b. Said b. el-As'ı Zeydin yanına vermişti. Zeydin anlattığına göre onlar, (إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَأْتِيكُمُ التَّابُوتُ) Talutun hükümdar olacağının alameti, Tabutun size gelmesidir..." âyetine varınca Zeyd: "Bu kelime (التَّابُوهُ) dur. " demiş Eban ise (Bu kelime (التَّابُوتُ)dur." demiştir. Zeyd diyor ki: "Biz bu meseleyi Osmana arzettik o da (التَّابُوهُ) diye yazdı. Ben, yazma işini bitirdikten sonra yazdığımı gözden geçirdem. Mushafta

(مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلاً)

"Müminler içinde öyle erler vardır ki Allah'a vermiş oldukları ahde sadakat gösterdiler. Onlardan kimi bu uğurda canlarını feda etti. Kimi de bu şerefi beklemektedir. Onlar, Allah'a verdikleri sözü asla değiştirmediler. (48) âyetini bulamadım. Ben, muhacirlere arzettim. onlardan bu âyeti sordum. Fakat bunu, onlardan herhangi birinin yanında bulamadım. Sonra meseleyi Ensara arzettim. Bu âyeti onlardan sordum ve bunu onlardan herhangi bir kimsenin yanında da bulamadım. Nihayet onu Huzeyme b. Sabitin yanında buldum ve onu yazdım. Yazdığımı bir daha gözden geçirdim. Bu defa da yazdıklarımın içinde şu iki âyeti bulamadım.

لَقَدْ جَائَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ. فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمُ.

"Ey insanlar, şüphesiz ki size kendinizden bir Peygamber gelmiştir. Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O size son derece düşkündür. Müminlere çok şefaatli ve çok merhametlidir. Ey Peygamber, eğer yüzçevirirlerse de ki: "Allah bana yeter. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Ben ona güvendim. O yüce arşın

48 Ahzab suresi, 33/23

rabbidir."[49]

Yine meseleyi muhacirlere arzettim. Bu âyetleri, onlardan herhangi bir kimsenin yanında bulamadım. Sonra meseleyi Ensara arzettim. Bu âyetleri onlardan sordum. Onlardan herhangi bir kimsenin yanında da bulamadım. Nihayet bu âyetleri de başka birisinin yanında buldum. Bu kimseye de "Huzeyme" ismi veriliyordu. Ben bu iki âyeti Tevbe suresinin sonuna yerleştirdim. Onlar üç âyet olsaydı onları tek başına bir sure yapardım. Sonra yazdıklarımı tekrar gözden geçirdim. Onların içinde herhangi bir şey görmedim. Sonra Osman, Hafsaya bir adam göndererek ondan Hz. Ömerin yazdırdığı Kur'anı istedi ve Hafsaya onu tekrar geri vereceğine dair yemin etti. Bunun üzerine Hafsa o sahifeyi Osman'a verdi. Osman, yazılan mushafı o sahifeyle karşılaştırdı. Bunların herhangi bir noktada çakışmadıkları, tam bir ayniyet ifade ettikleri görüldü. Bundan sonra Osman, sahifeyi Hafsaya iade etti. Böylece içi rahatladı. Osman, insanlara mushaflar yazmalarını emretti. Hafsa ölünce Osman, Abdullah b. Ömer'e Hafsa'nın sahifesi için önemli bir heyet gönderdi. Onlar da gidip bu sahifeyi yıkadılar. (sildiler).

b- Ebu Kılabe diyor ki: "Osman'ın Hilafeti döneminde muallimlerden her biri belli bir adamın kıraatına göre Kur'an okutuyorlardı. Böylece çeşitli muallimlerden Kur'an öğrenen çocuklar birbirleriyle karşılaştıklarında ihtilaf ediyorlardı. Nihayet bu iş muallimlere de sıçradı. Öyle ki onlar birbirlerinin kıraatlarını inkâra kalkıştılar. Mesele Osman'a intikal etti. Osman bu hususta bir hutbe irad ederek şöyle dedi: "Sizler benim yanımda bulunurken Kur'an hakkında ihtilafa düşüyor ve birbirinizin yanıldığını söylüyorsunuz. Benden uzak olan diğer şehirlerin insanları ise Kur'an hakkında daha fazla ihtilaf ediyor ve birbirlerini daha fazla suçluyorlar. Ey Muhammed (s.a.v.)'in sahabileri, toplanın Kur'anı insanlara rehber olacak şekilde bir mushaf haline getirin." Ebu Kılabe diyor ki: "Enes b. Malik dedi ki: "Ben de Kur'anı söyleyerek yazdırtanlardanım. Bazen bir âyet hakkında ihtilaf ediyor ve onu, bizzat Resulullah'tan öğrenen kişi hatırlıyordu. Bazen o kişi bulunamıyor veya vadilere gitmiş oluyordu. Âyetin başını ve sonunu yazıyorlar, adam gelinceye veya getirilinceye kadar âyetin yerini boş bırakıyorlardı. Kur'anı toplayanlar onu mushaf haline getirince Osman, şehirlerin halkına mektup yazarak bildirdi ki "Ben şöyle şöyle yaptım ve bunun dışında olanları imha ettim. Sizler de ellerinizde bulunanları imha edin." Başka bir rivayette, Enes b. Malik şunları söylemiştir. "Huzeyfetül Yeman, Müslümanların, Kur'anı okurken ihtilaf etmelerini ve bu yüzden Yahudi ve Hristiyanların durumuna düşeceklerinden korktuğunu Hz. Osman'a haber verince Hz. Osman olaydan çok korktu Hafsaya bir adam göndererek Ebubekir'in, Zeyd'e toplattırdığı sahifeleri ortaya çıkarmasını istedi ve Osman bu sahiflereden mushaflar

49 Tevbe suresi, 9/128, 129

kopya ettirdi. Bu mushafları çeşitli yerlere gönderdi.

c- Zühri diyor ki: "Resulullah vefat ettiğinde Kur'an-ı Kerim bir araya toplanmamıştı. Âyetler hurma dallarına ve o dalların köklerine yazılı idi. Sa'saa diyor ki: "Mirasçı olarak asılı ve füruu bulunmayan kimseye, diğer akrabalarını mirasçı kılan ve Kur'an-ı Kerimi bir araya toplatan ilk insan Ebubekirdir.

Taberi diyor ki: "Zikredilen bu haberler ve buna benzeyen ve burada zikredilmeleri halinde bu kitabı bir hayli uzatacak olan diğer haberler göstermektedir ki, Müslümanların imamı ve müminlerin emiri olan Osman b. Affan (r.a.) Müslümanların iman ettikten sonra inkâra düşeceklerinden korkarak ve onların perişan olmalarına acıyarak Kur'an-ı Kerimi tek bir mushaf halinde toplamış ve bu mushafta da Kur'anın yedi kıraatından birini tesbit etmiştir. Zira, bizzat Hz. Osman'ın döneminde, Kur'anın inmiş olduğu yedi kıraattan bir kısmını yalanlayanlar ortaya çıkmıştır. Halbuki bu kıraatları sahabiler, bizzat Resulullah'tan işitmişler ve Resulullah onlara, bu kıraatlardan herhangi birini yalanlamayı yasaklamış ve bunlar hakkında tartışmaya girmelerinin kendilerini inkâra düşüreceğini bildirmiştir. İşte bu sebepler Hz. Osman'ı Kur'anı bir araya toplamaya ve kıraatlardan sadece birini tercih etmeye sevketmiş ve diğer kıraatları belirten nüshaları imha ettirmiştir. Ümmet de Hz. Osman'ın bu davranışına güvenmiş ve onun yaptıklarını doğru ve isabetli bulmuştur. Bu nedenle âdil imamları olan Hz. Osman'ın, terkedilmesini istediği altı kıraatı bırakmış tek kıraata bağlı kalmışlardır. Neticede bu kıraat şüyu' bulmuş ve diğer kıraatlar silinip gitmiştir. Bugün artık onlardan herhangi birini okumaya imkân yoktur. Zira bunlar ortadan kalkmış, eserleri yok olmuş ve Müslümanlar bizzat ekndilerini ve kendilerinden sonra gelecek kuşakların selametini düşünerek altı kıraatı terkedip bir kıraata uymaya devam etmişlerdir. Fakat onlar, diğer kıraatların varlığını da inkâr etmemişlerdir. Günümüz Müslümanlarının da âdil ve müşfik imamları Hz. Osman'ın tercih ettiği kıraata bağlı kalmaları ve diğer altı kıraatı terketmeleri gerekmektedir.

Taberi diyor ki: "Eğer bilgisi zayıf olan birisi çıkıp diyecek olursa ki "Resulullah'ın okuttuğu ve okunmalarını emrettiği kıraatları ümmetin terketmesi nasıl caiz olabilir? Cevaben denilir ki: "Resulullah sahabilerine bu kıraatları okumalarını emrederken farz veya vacip olduklarını bildirmek için değil, mübah olduklarını emretmek için bildirmiştir. Şayet Resulullah onlara farz veya vacip olduğunu bildirmek için emretmiş olsa, onlar da bunu bilmiş olsalardı herhangi bir kimsenin, doğruluğunu bildiği bir kıraatı terketmesi caiz olmazdı. Bilakis onu teketmemek vacip olurdu. Ümmetin bu gibi kıraatları terketmesi, kendilerinin bu gibi kıraatları okumakta serbest bırakıldıklarının açık bir delilidir. O halde ümmetin yedi kıraattan altısını terketmesi, kendileri için vacip olan bir şeyi terketmeleri değildir. Bilakis ümmet bu kıraatları terkederek üzerlerine gerekli olanı yapmışlardır. Zira onlar, bu kıraatları terkederek ümmetin ihtilafa düşme-

sini önlemişler, Müslümanların, bir kısım kıraatları inkâr ederek, kâfirliğe düşme tehlikesini bertaraf etmişlerdir.

AYNI KELİMELERİN ÇEŞİTLİ ŞEKİLLERDE OKUNMASI YEDİ FARKLI LEHÇE SAYILMAZ.

Taberi diyor ki: "Bir kelimenin şeklinin aynı kalması şartıyla onu ötre, üstün veya esreli okumak yahut o kelimeyi harekeli veya sakin okumak ya da bir harfi diğer harfle değiştirerek okumak, Resulullah'ın "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir." hadis-i şerifinin şümulüne girmemektedir. Çünkü hadis-i şerifte yedi harften (lehçeden) herhangi birisi hakkında tartışmaya girişmenin, kişiyi inkâra düşüreceği zikredilmiştir. Halbuki, bir kelimenin çeşitli harekelerle okunması hakkında tartışmaya girişmek, kişiyi inkâra sürüklemez. Hiçbir âlim böyle bir iddiada bulunmamıştır.

KUR'ANIN İNDİĞİ YEDİ LEHÇE HANGİLERİDİR?

Taberi diyor ki: Eğer bir kimse diyecek olursa ki "Sen, Kur'anın indiği yedi lehçeyi biliyor musun? Bu lehçeler Arap lehçelerinden hangisidir? Cevaben deriz ki: "Kur'anın inmiş olduğu altı lehçeyi, bizim bilmemize gerek yoktur. Zira biz onları bilsek dahi, yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı bugün Kur'anı o lehçelerle okumayız. Bununla birlikte, denilmiştir ki: "Bu lehçelerden beşi Hevazin kabilesinin kollarına aittir. İkisi ise Kureyş ile Huzaa kabilelerine aittir. Ancak bu rivayetlerin hepsi Abdullah b. Abbas'a dayandırılmaktadır. Fakat, Abdullah b. Abbas'tan bunları rivayet edenler, nakilleri delil gösterilmeyecek kimselerdir. Zira, beş lehçenin Hevazin kabilesinin kollarına ait olduğunu, Abdullah b. Abbas'tan rivayet eden zat, Kelbi'dir. O da Ebu Salih'ten rivayet etmiştir. Diğer iki lehçenin Kureyş ve Huzaa kabilelerine ait olduğunu, Abdullah b. Abbastan rivayet eden kimse ise Katade'dir. Katade ise Abdullah b. Abbas'la ne görüşmüş ne de onu dinlemiştir. Taberi diyor ki: "Hevazin kabilesinin kolları Sa'd b. Bekr, Haysem b. Bekr, Nasr b. Muaviye ve Sakiyf'tir.

Taberi yine diyor ki: "Resulullah'ın "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Hepsi de şafi ve kâfidir." hadisindeki "Şafi ve kâfi" kelimelerinin mânâsı, Allah tealanın, şu âyetinde de beyan ettiği gibi, Kur'an müminlerin kalblerine gelen çeşitli manevi hastalıkları Şeytanın vesveselerini tedavi eder ve kulu, diğer bütün öğütlerden müstağni kılar ve onlara muhtaç bırakmaz." demektir. Allah tela bu hususta şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar, size, rabbinizden bir öğüt gelmiştir. O, kalblerdeki hastalıklar için bir şifa, iman edenler için bir hidayet ve rahmettir."*(50)

50 Yunus suresi, 10/57

"KUR'AN CENNETİN YEDİ KAPISINDAN İNMİŞTİR." HADİSİ

Taberi diyor ki: "Resulullahtan nakledilen bu hadis-i şerifin lafızlarında raviler ihtilaf etmişler onu farklı lafızlarla rivayet etmişlerdir.

a- Bu hadisi, Abdullah b. Mes'udun Resulullahtan şu şekilde rivayet ettiği nakledilmektedir. Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Önceki kitap tek bir kapıdan ve tek bir harf (lehçe) üzere inmişti. Kur'an ise yedi kapıdan ve yedi harf (lehçe) üzere inmiştir. Bunlar da, yasaklar, emirler, haramlar, helaller, muhkemler, müteşabihler ve misallerdir. Kur'anın helalini helal görün haramını da haram. Emrolunduğunuz şeyleri yapın. Size yasaklananlardan da vazgeçin. Kur'anın misallerinden ibret alın. Muhkemiyle amel edin. Müteşabihine de iman edin ve deyin ki: "Biz buna iman ettik. Hepsi de rabbimizin katındandır."

b- Yine bu hadisi Ebu Kılabenin, Mürsel bir şekilde Resulullahtan şu şekilde rivayet ettiği nakledilmiştir. Ebu Kılabe demiştir ki: "Bana ulaştığına göre Resulullah şöyle buyurmuştur: *"Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlar, emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, cedeller, kıssalar ve misallerdir."*

c- Bu hadisi Übey b. Kâ'bın da Resulullahtan şu şekilde rivayet ettiği nakledilmektedir: Übey dedi ki: "Resulullah bana şöyle buyurdu" "Allah bana emretti ki Kur'anı tek harf üzere okuyayım. Ben de dedim ki: "Rabbim, sen bunu, ümmetime hafiflet. "Allah teala buyurdu ki: "Sen onu iki harf üzere oku." Dedim ki: "Rabbim sen onu ümmetime hafiflet." Bunun üzerine Allah bana emretti ki: "Kur'anı cennetin yedi kapısından yedi harf üzerine okuyayım. Bunların hepsi de şafi ve kâfidir."

d- Yine bu hususta Abdullah b. Mes'udun, bu rivayet edilenlere muhalif olarak şunları söylediği rivayet edilmektedir. "Şüphesiz ki Allah Kur'anı beş harf üzere indirmiştir. Bunlar, helaller, haramlar, muhkemler, müteşabihler ve misallerdir. Sen, Kur'anın helalini helal, haramını da haram kabul et. Muhkem âyetlerle amel et. Müteşabih olanlarına da iman et ve misallerinden de öğüt al.

Taberi diyor ki: "Resulullahtan nakledilen bu haberlerin hepsinin mânâları birbirlerine yakındır. Çünkü bir kişinin "Falan kişi bu işin kapılarından bir kapısının üzerinde durmaktadır." demesi veya "Falan kişi, bu işin yönlerinden bir yönü üzerinde durmaktadır." demesi yahut, "Falan kişi bu işin taraflarından bir tarafında durmaktadır." demesi yahut, "Falan kişi bu işin taraflarından bir tarafında durmaktadır." demesi aynı mânâya gelir. Görmezmisin ki Allah teala kendisine yapılan ibadetlerden sadece bir yönüyle ibadet yapan bir kavmi vasıflandırırken, bunların, kendisine sadece bir harf üzere ibadet ettiklerini beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: "İnsanlardan öylesi vardır ki, Allaha bir harf üzere (yarım yamalak) ibadet eder."[51] Buradaki bir harf'ten maksat, bir yön

51 Hac suresi, 22/11

üzere" demektir. Yani onlar Allaha şüphe ile ibadet ederler, kesin olarak değil. Resulullahtan çeşitli şekillerde rivayet edilen bu hadisi de bu kabildendir. Yani Resulullahın "Kur'an yedi kapıdan indirilmiştir." Veya "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir." ifadelerinin mânâları aynıdır. Bütün bunların mânâsı, Resulullahın, Allah tealanın ümmetine verdiği özellikleri ve faziletleri zikretmektedir. Zira bizim kitabımızdan önce inen her ilahi kitap, tek bir lehçe ile inmiştir. Diğer lehçelere çevirildiğinde onun tercümesi ve tefsiri sayılmıştır. Onun, Peygamberine indirdiği bir okuyuş şekli sayılmamıştır. Halbuki bizim kitabımız yedi lehçe üzere indirilmiştir. Okuyucu bu lehçelerin hangisiyle okuyacak olsa Kur'anı tilavet etmiş olur. Onu tercüme veya tefsir eden sayılmaz. Kişi, Kur'anı bu yedi lehçenin dışında herhangi bir lehçeye çevirecek olursa ve o zaman da mânâsını aktarmış olursa onu tercüme etmiş sayılır. İşte Resulullahın *"Önceki kitaplar tek harf üzere indirilmişti. Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir."* hadisinin mânâsı ise Allah tealanın, önceki peygamberlerine indirdiği kitaplardan bazılarında, cezalar, hükümler, helaller ve haramlar bulunmuyordu. Mesela, Hz. Davuda inen Zebur böyleydi. Çünkü o, bir kısım hatırlatmalar ve öğütlerden ibaretti. Hz. İsa'ya inen İncil de böyleydi. Çünkü o da sadece Allah'ı ululamak, ona hamdetmek, insanların kusurlarına bakmamak ve kötülüklerden yüzçevir mek gibi hususları ihtiva ediyordu. Bunların dışındaki hükümleri ihtiva etmiyordu. Kur'an'dan önce inen diğer kitaplar da Kur'anın kapsadığı yedi çeşit hükümden bazılarını kapsıyorlardı. Bizim kitabımız olan Kur'an ise bu yedi hükmün tümünü de kapsamaktadır. Allah bu özelliği Hz. Muhammed'e ve ümmetine vermiştir. Halbuki daha önceki kitapların muhteviyatıyla yükümlü olan ve onları yerine getirerek ibadet edecek olan kullar, Allahın cennetini kazanmak ve onun rızasına erişmek için kitaplarının indiği tek yol ve yönden başka bir yol bulamıyorlardı. Sadece o yol kendilerini cennete ulaştırıyordu. Halbuki Allah teala Hz. Muhammed'e ve ümmetine insanları Allah'ın rızasına eriştirecek ve cenneti kazandıracak yedi yönü ve yedi yolu bulunan bir kitap vermişti. Eğer bu ümmet, bu kitabı hakkıyla uygulayacak olursa yedi yoldan cennetin yedi kapısına ulaşabilecektir. Bu yedi yolu şöyle izah etmek mümkündür.

a- Allah'ın kitabındaki emirlerini tutmak cennetin kapılarından bir kapıdır.

b- Allah'ın kitabında yasakladığı şeylerden kaçınmak cennetin kapılarından ikincisidir.

c- Allah'ın, kitabında helal kıldığı şeyleri helal saymak cennetin kapılarından üçüncü bir kapıdır.

d- Allah'ın, kitabında haram kıldığı şeyleri haram kılmak cennetin kapılarından dördüncü bir kapıdır.

e- Allah'ın kitabındaki ilmini ancak kendisinin bildiği müteşabih âyetlere boyun eğmek ve bunların Allah katından olduğunu ikrar etmek cennetin kapılarından altıncısıdır.

g- Kur'anda zikredilen misaller ve öğütlerden ibret almak ta cennetin kapılarından yedincisidir.

Evet, Allah teala Kur'andaki yedi yönlü mânâ ve Kur'anın indiği yedi kapıyı kulları için rızasına erişme ve cennete ulaştırma yolları kılmıştır. İşte Resulullahın *"Kur'an cennetin yedi kapısından inmiştir."* hadisinin mânâsı budur.

KUR'AN ÂYETLERİNİN MÂNÂSINI ANLAMAK

Bu hususta Taberi özetle şunları zikretmiştir. "Kur'an-ı Kerim'in âyetleri, ihtiva ettikleri mânâları anlamak yönünden üç kısma ayrılmaktadır. Bir kısım âyetler vardır ki bunların mânâlarını ancak Allah teâlâ bilir. Diğer bir kısım âyetler de vardır ki bunların mânâları ancak Resulullahın açıklamasıyla bilinir. Başka bir kısım âyetler de vardır ki bunların mânâlarının bir kısmını Kur'anın indiği Arap dilini bilen herkes bilir. Taberi bunların izahını özetle şöyle yapmıştır.

Taberi diyor ki: "Daha önce Kur'an-ı Kerimin tümünün Arapça olduğuna ve onun, Arapların tümünün lehçeleriyle değil sadece bir kısmının lehçeleriyle indiğine, bugün Müslümanların mushaflarında bulunan ve okudukları lehçenin de bu lehçelerden sadece bir kısmını teşkil ettiğine dair deliller zikretmiştik. Yine biz, Kur'anın ihtiva ettiği, nurları, delilleri, hikmetleri ve beyanları açıklarken Allah tealanın, Kur'ana yerleştirdiği hükümlerin, emirlerin, yasaklar, helaller, haramlar, vaadler, tehditler, muhkem âyetler, müteşabih âyetler olduklarını söylemiş ve bunların çeşitli hikmetler taşıdıklarını beyan etmiştik. Bu beyanlarımız, Kur'anı anlamaya muvaffak olanlar için yeterlidir. Şimdi de diyoruz ki "Kur'anın âyetlerinin mânâları da onları anlayacaklar açısından üç kısma ayrılmaktadır.

1- Âyetlerin bir kısım mânâları vardır ki, bunları ancak bir ve kahredici olan Allah teala bilir. Bunlar da, kıyametin kopma anı, sur'a üfleme zamanı ve İsa'nın inme vakti gibi bir kısım olayların zaman ve vadeleriyle ilgili bilgilerdir. Bu olayların ne zaman gerçekleşeceklerini ve bu zamanın ne kadar olacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Çünkü Allah teala bunların bilgilerini kendisinde saklı tutmuştur. Nitekim bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Ey Muhammed, sana kıyametten soruyorlar ne zaman kopacak diye. De ki "Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Kıyametin vaktini ancak o açıklar. O kıyamet, göklerde ve yerde ağır basmıştır. Size ansızın gelecektir. Gerçekten onu biliyormuşsun gibi senden sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."*[52] Resulullah bu gibi bir olayı zikrettiğinde, bunların

52 A'raf suresi, 7/187

gerçekleşmelerinden önce ortaya çıkacak olan alâmetlerinden söz ediyordu. Nitekim bir gün, Deccalın çıkacağı meselesi bahse konu olunca, sahabilerine şöyle buyurmuştu: "Nevvas b. Sem'an diyor ki:

عَنِ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ، قَالَ: ذَكَرَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ الدَّجَّالَ ذَاتَ غَدَاةٍ. فَخَفَّضَ فِيهِ وَرَفَّعَ حَتّٰى ظَنَنَّاهُ فِي طَائِفَةِ النَّخْلِ. فَلَمَّا رُحْنَا إِلَيْهِ عَرَفَ ذٰلِكَ فِينَا. فَقَالَ(مَا شَأْنُكُمْ؟ قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! ذَكَرْتَ الدَّجَّالَ غَدَاةً. فَخَفَّضْتَ فِيهِ وَرَفَّعْتَ. حَتّٰى ظَنَنَّاهُ فِي طَائِفَةِ النَّخْلِ. فَقَالَ(غَيْرُ الدَّجَّالِ أَخْوَفُنِي عَلَيْكُمْ. إِنْ يَخْرُجْ، وَأَنَا فِيكُمْ فَأَنَا حَجِيجُهُ دُونَكُمْ. وَإِنْ يَخْرُجْ، وَلَسْتُ فِيكُمْ، فَامْرُؤٌ حَجِيجُ نَفْسِهِ. وَاللّٰهُ خَلِيفَتِي عَلَىٰ كُلِّ مُسْلِمٍ. إِنَّهُ شَابٌّ قَطَطٌ. عَيْنُهُ طَافِئَةٌ. كَأَنِّي أُشَبِّهُهُ بِعَبْدِ الْعُزَّى بْنِ قَطَنٍ. فَمَنْ أَدْرَكَهُ مِنْكُمْ فَلْيَقْرَأْ عَلَيْهِ فَوَاتِحَ سُورَةِ الْكَهْفِ.

"Bir gün sabahleyin Resullullah Deccalı anlattı. Onu anlatırken sesini bazan kıstı bazan yükseltti. Bizler de Deccal'ın, hurmalıklardan birinin içinde olduğunu zannettik. Resulullah'ın yanına vardık. Bizi görünce durumumuzu anladı ve buyurdu ki: "Ne oldu size?" Biz de dedik ki: "Ey Allah'ın Resulü, sen sabahleyin Deccal'ı anlattın. Onu anlatırken sesini bazan kıstın bazan yükselttin. Öyle ki bizler onu bazı hurmalıklar içinde zannettik." Resulullah da buyurdu ki: "Ben sizin için, Deccal'ın dışındaki şeylerden daha fazla korkuyorum. Şayet, ben sizin içinizdeyken Deccal çıkacak olursa ona karşı sizin savunucunuz ve mücadele vereniniz ben'im. Eğer, ben sizin içinizde olmadığım bir zamanda çıkacak olursa, herkesin savunucusu kendisidir. Allah her müslüman için benim vekilimdir. O Deccal, saçı çok kıvırcık bir gençtir. Bir gözü patlaktır. Ben onu, - Abdüluzza b. Katan'a benzetir gibi oluyorum. Sizden kim, ona yetişecek olursa, ona karşı Kehf suresinin baş tarafını okusun.(53)

2- Âyetlerin diğer bir kısım mânâları da vardır ki bunlar ancak Peygamber (s.a.v.)'in açıklamasıyla bilinirler. Bunlar da âyetlerde zikredilen ve farziyet, mendupluk ve irşad ifade eden emirlerin çeşitlerini bilmek, nehiylerin kısımlarını bilmek, çeşitli haklar ve cezalarla ilgili olan hükümlerin sebeplerini bilmek, farzların miktarlarını bilmek ve yaratıklarından bir kısmının diğerleri için ne ka-

53 Müslim, K. el-Fiten, bab: 110, Hadis No: 2137

dar lazım olduğunu bilmek vb. şeylerdir. Bu hususları Resulullah açıklamadan her hangi bir kimsenin bu meseleler hakkında görüş beyan etmesi caiz değildir. Resulullah bunları ya bizzat kendisi açıklamış veya ümmetine, açıklamaları için bir kısım delil ve işaretler zikretmiştir. Kur'anın âyetlerinin mânâlarından bir kısmının ancak Resulullahın açıklamasıyla bilineceği şu âyet-i kerimelerden anlaşılmaktadır. *"Onları mucizelerle ve kitaplarla gönderdik. Sana da Kur'anı indirdik ki, insanlara vahyedilenleri açıklayasın. Belki düşünürler."*(54) *"Sana kitabı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir. Mânâsı açıktır. Bu âyetler kitabın esasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir. Anlaşılması güçtür. Kalblerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre açıklamak niyetiyle müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklamasını sadece Allah bilir. İlimde ileri gitmiş olanlar ise: "Biz bunlara iman ettik. Hepsi rabbimizin katındadır. Bunları ancak akıl sahipleri düşünür."*(55) Kur'an-ı Kerimin, kulların kendi görüşleriyle tefsir edilemeyeceğini beyan eden şu haberler de göstermektedir ki, Kur'an âyetlerinin mânâlarından bazılarını Resulullahın açıklaması olmadan idrak etmek mümkün değildir. Bu bakımdan herhangi bir kimsenin kendi özel görüşüne dayanarak bunlar hakkında söz söylemesi caiz değildir. Velev ki söylediği sözde isabet olsun. O kişi bu sözü söylemekle hataya düşmüştür. Çünkü onun isabeti, yakine dayanan bir isabet değil tahmine ve zanna dayalı olan bir isabettir. Allah'ın dini hakkında bir takım zanlara dayanarak bir şeyler söylemek, Allah'a karşı bilmediği şeyleri söylemek olur ki Allah teala bunu Kur'an'da haram kılmıştır. *"De ki: RAbbim açık ve gizli hayasızlıkları, günah işlemeyi, haksız yere yapılan zulmü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı söylemenizi haram kıldı."*(56)

Kur'ân-ı Kerimin bir kısım mânâlarını kulların kendi görüşleriyle açıklayamayacaklarını beyan eden haberlerden bazıları şunlardır: Abdullah b. Abbas, Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اتَّقُوا الْحَدِيثَ عَنِّي إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ، فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّداً فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، وَمَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

"Kim, Kur'an hakkında, kendi görüşüyle bir şey söyleyecek olursa, cehennem ateşinde yerini hazırlasın."(57) Diğer bir rivayette, Abdullah b. Abbas

54 Nahl suresi, 16/44
55 Âl-i İmran, 3/7
56 A'raf suresi, 7/33
57 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an bab: 1, Hadis No: 2951

Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

"Kim Kur'anhakkında bilgisi olmadığı halde bir şey söyleyecek olursa o kimse cehennem ateşinde yerini hazırlasın."(58)

Hz. Ebubekir (r.a.)'ın şunu söylediği rivayet edilmektedir. "Şayet ben, Kur'an hakkında görüşüme göre bir şey söyleyecek olursam veya bilmediğim bir şeyi diyecek olursam, hangi yer beni üzerinde daşır? Hangi gök beni gölgelendirir?"

Cündeb b. Abdullah el-Beceli diyor ki: "Resulullah buyurdu ki:

عن جندب، قال: قال رسول الله ﷺ :(من قال في كتاب الله عز وجل برأيه فأصاب فقد أخطأ).

"Kim Aziz ve Celil olan Allah'ın kitabı hakkında, görüşüne göre bir şey söyleyecek olursa, isabet ettirse dahi hata etmiş olur."(59)

Görüldüğü gibi Resulullah (s.a.v.) Kur'an hakkında kendi görüşüne dayanarak te'vile girişen insanın, isabet etmiş olsa dahi hata etmiş olacağını bildirmiştir. Çünkü böyle bir davranışta bulunması hatalıdır. Zira, açıklamaya çalıştığı mânâlar ancak Resulullahın açıklamasıyla bilinecek mânâlardandır. Kulların kendi görüşleriyle açıklayabilecekleri mânâlar söz konusu olursa elbette ki, kulların bunları kendi görüşleriyle açıklamaları caizdir.

3- Kur'ânın âyetlerinin mânâlarından bazıları da vardır ki onları Kur'ânın indiği Arap dilini bilen her kişi anlayabilir. Bunlar da, Kur'ânın irabı ve özel isimleri zikredilen şeyleri bilme ve özel sıfatları beyan edilen hususları idrak etmedir. Mesela bir kişi, "Onlara yeryüzünde bozgunculuk yapmayın." denildiği zaman onlar "Biz ancak ıslah edicileriz." derler."(60) âyetini dinlediği zaman "Bozgunculuk yapma"nın, terkedilmesi gereken zararlı bir şey olduğunu "Islah etme"nin ise yapılması gereken faydalı bir şey olduğunu anlar. Fakat o, Allah

58 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an bab: 1, Hadis No: 2950

59 Ebu Davud, K. el-Ilm, bab: 5, Hadis No: 3652/Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an bab: 1, Hadis No: 3953

60 Bakara suresi, 2/11

tealanın, neleri bozgunculuk çıkarma kabul ettiğini, neleri de ıslah etme saydığını bilemez. Bunları bilmek ancak Resulullahın bildirmesiyle olur. Yani kul, Kur'an'da özel isimleri zikredilen eşyayı ve özel sıfatları beyan edilen sıfatlanmış olanları da bilebilir. Fakat o, bu eşyaya ait hükümlerin ve sıfatların neler olduklarını bilemez. Bazılarını ancak Resulullahın beyanı ile bilebilir. Ayrıca, bazı mânâları da vardır ki onları Allah kendisinde saklı tutmuştur.

Taberi diyor ki: "Bizim, âyetlerin mânâlarını üç kısmı ayırmamız, Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre de zikredilmiştir. Ebuzzinad diyor ki: "Abdullah b. Abbas dedi ki: "Tefsir dört çeşittir. Bazı tefsirler vardır ki onu Araplar, dillerinden dolayı bilirler. Bazı tefsirler de vardır ki hiçbir kimse onu bilmemekte mazur görülemez. Bazı tefsirler de vardır ki onu, âlimler bilir. Yine bazı tefsirler vardır ki onu ancak Allah bilir. Taberi diyor ki: "Abdullah b. Abbasın "Bazı tefsirler de vardır ki onu bilmemekte hiçbir kimse mazur görülmez." şeklinde zikrettiği ifadeden maksat, Kur'anın mânâlarını anlama yollarından birini beyan etmek değil, bazı tefsirlerin mutlaka öğrenilmesi gerektiğini beyan etmektir.

Taberi diyorki: "Bizim, âyetlerin mânâlarını üç kısma ayırmamız, Resulullahtan nakledilen ve senedi tartışılabilir olan şu hadiste de zikredilmiştir. Abdullah b. Abbasın, Resulullah'ın şöyle söylediğini rivayet ettiği nakledilmiştir: "Kur'an dört harf üzere indirilmiştir. Bunlar, helal ve haramlardır ki hiçbir kimse bunları bilmediğinden dolayı mazur görülemez. Bir de bir izah şeklidir ki onu Araplar tefsir ederler. Bir de bir tefsir şeklidir ki onu âlimler tefsir ederler. Bir de müteşabih âyetlerdir ki onları ancak Allah bilir. Allah'ın dışında kim bunları bildiğini iddia edecek olursa o yalancıdır.

Taberi diyor ki: "Kur'ân-ı Kerimin, tefsir edilmesini teşvik eden haberler ve bir kısım sahabilerin, Kur'anı tefsir etmeleri, işte Kur'ânın mânâlarından bazılarının kullar tarafından bilinebileceğini göstermekte ve bu üçüncü kısımda zikredilen mânâlara işaret edilmektedir.

KUR'ANIN TEFSİRİNİ BİLMEYE TEŞVİK EDEN BAZI HABERLER

1- Abdullah b. Mes'ud diyor ki: "Bizden bir adam, on âyet öğrendiğinde, onların mânâlarını öğrenip onlarla amel etmedikçe o âyetleri bırakıp başkalarına geçmezdi.

2- Ebu Abdurrahman diyor ki: "Bize Kur'an okutanlar diyorlar ki: Onlar, Resulullah'tan kendilerine Kur'an okutmasını isterlermiş. Onlar, on âyet öğrendiklerinde o âyetlerde geçen hükümlerle amel etmeden onları bırakıp geçmezlermiş. Böylece bizler, hem Kur'anı hem de Kur'anla amel etmeyi birlikte öğ-

rendik.

3- Abdullah b. Mes'ud diyor ki: "Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın kitabında hiçbir âyet inmedi ki ben onun ne hakkında indiğini ve nerede indiğini bilmeyeyim. Şayet Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen herhangi bir kimsenin, binekle gidilebilecek bir yerde olduğunu bilmiş olsam mutlaka ona giderim.

4- Mesruk diyor ki: "Abdullah b. Mes'ud, önce bize bir sureyi okur sonra gün boyu onu bize anlatır ve tefsir ederdi.

5- Şakiyk b. Seleme diyor ki: "Hz. Ali Abdullah b. Abbası Hac emiri tayin etti. İbn-i Abbas öyle bir hutbe okudu ki, onu Türkler ve Rumlar dahi duysalar Müslüman olurlardı. Sonra Nur suresini okudu ve onu tefsir etmeye girişti.

6- Yine Şakiyk b. Seleme diyor ki: "Abdullah b. Abbas Bakara sûresini okuyup tefsir etmeye başladı. Dinleyenlerden biri "Bunu, Deylemiler bile işitecek olsalar Müslüman olurlardı." dedi.

7- Said b. Cübeyr dedi ki: "Kim, Kur'anı okur da sonra onu tefsir etmeyecek olursa o, bir kör veya bir Bedevi gibidir.

Taberi diyor ki: "Allah tealanın da kullarını Kur'andaki âyetlerden öğüt almaya ve onları açıklamaya teşvik etmesi gösteriyor ki, kulları kendilerine kapalı tutulmayan âyetlerin tevillerini bilmekle yükümlüdürler. Bu hususta, Allah teala şöyle buyurmuştur: *"Bu Kur'an, âyetlerini iyice düşünsünler, akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz bir kitaptır."*(61) *"Şüphesiz ki biz, bu Kur'anda, öğüt alsınlar diye insanlara her türlü misali verdik."*(62) Görüldüğü gibi âyet-i kerimeler Kur'anın okunup düşünülmesini ve ondan öğüt alınmasını emretmektedirler. Bu da Kur'anın tefsir ve te'vilini bilmeyi gerektirir. Zira, kendisine söyleneni anlamayana ve ne demek olduğunu bilmeyene "Sen, bu anlamadığın şeylerden ibret al." demek mümkün değildir. Eğer kullara Kur'anı düşünmeleri ve öğüt almaları emredilmişse elbette ki onların Kur'anı anlamaları da emredilmiş olur. Mesela Arapçayı bilmeyen bir kısım insanlara, içinde misaller, öğütler ve hikmetler bulunan Arapça bir kaside okusan da onlara "Siz bu kasidedeki misallerden ibret alın, öğütlerden yararlanın." desen bu sözünün bir mânâsı olur mu?" Şayet onlar, Arapçayı biliyor ve söylediklerini anlıyorlarsa onlara bu gibi tavsiyelerde bulunabilirsin. İşte Kur'an-ı Kerim için de durum böyledir. Allah teala kullarına, Kur'anın âyetlerini düşünmeyi ve onda zikredilen misallerden ibret almayı emrettiğine göre anlaşılıyor ki, Allah teala, kullarının Kur'anı anlamalarını ve onu tefsir etmelerini istemektedir. Bu da gösteriyor

61 Sâd suresi, 38/19
62 Zümer suresi, 39/27

ki, Allah teala kullarına, bilgisini kendi nezdinde saklı tuttuğu âyetlerin dışındaki âyetleri bilmeyi emretmiştir. Bu husus açık bir şekilde ortada olduğuna göre, müfessirlerin, Allah tealanın kitabını tefsir etmelerine karşı çıkanların görüşlerinin fâsit olduğu meydandadır.

KUR'ANIN TEFSİR EDİLMESİNE KARŞI ÇIKANLARIN YANLIŞ YORUMLADIKLARI BAZI HABERLER

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Sen, Kur'anın tefsir edilmesini savunuyorsun, bu hususta zikredilen şu haberler hakkında ne dersin?

a- Hz. Aişe (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir. "Resulullah, Kur'ânın âyetlerinden hiçbir şeyi tefsir etmezdi. O sadece Cebrailin kendisine öğrettiği sayılı bir kısım âyetleri tefsir etmişti.

b- Ubeydullah b. Ömer diyor ki: "Ben, Medinenin fıkıh âlimlerine yetiştim. Onlar, Kur'anın tefsiri hakkında bir söz söylemeyi çok büyük bir hadise görüyorlardı. Salim b. Abdullah, Kasım b. Muhammed, Said b. el-Müseyyeb ve Nâfi bunlardandı.

c- Yahya b. Said diyor ki: "Ben, bir adamın, Said b. el-Müseyyebden Kur'anın âyetlerinden birinin tefsirini sorduğunu işittim. O da dedi ki: "Ben, Kur'an hakkında bir şey söylemem." Diğer bir rivayette şöyledir: "Said b. el-Müseyyeb, Kur'anın, bilinen âyetleri dışında herhangi bir âyet hakkında konuşmazdı."

d- Yezid b. Ebi Yezid diyor ki: "Biz, Said b. el-Müseyyebden, helalleri ve haramları sorardık. O, insanların, bu hususları en iyi bileni idi. Fakat biz ona, Kur'anın âyetlerinden bir âyetin tefsirini sorduğumuzda o sanki hiç duymamış gibi susardı.

e- Amr b. Mürre diyor ki: "Bir adam, Said b. el-Müseyyebden "Kur'ânın bir âyetinin tefsirini sordu. O da dedi ki: "Sen, Kur'anın âyetlerini benden sorma. (İkrimeyi kastederek) Sen onu, Kur'andan herhangi bir şeyini, gizli kalmadığını zannedene sor."

f- Muhammed b. Sîrîn diyor ki: "Ben, Ubeyde es-Selmaniye bir âyetin mânâsını sordum. O da bana dedi ki: "Doğrudan ayrılma. Kur'anın, neyin hakkında indiğini bilenler, artık ölüp gittiler.

g- İbn-i Ebi Müleyke diyor ki: "Abdullah b. Abbas'tan bir âyetin mânâsı soruldu. O, sorulan bu âyet hakkında herhangi bir şey söylemedi. Bu âyet öyle bir âyetti ki o sizden birinize sorulacak olsaydı elbette ki onun hakkında bir şey söylerdiniz.

h- Velid b. Müslim diyor ki: "Talk b. Habib, Cündeb b. Abdullaha geldi

ve ondan, Kur'anın âyetlerinden birinin mânâsını sordu. Cündeb ona dedi ki: "Çık dışarı. Eğer Müslüman isen dışarı çıkarsın veya benimle oturmazsın."

1- Şa'bi demiştir ki "Üç şey hakkında ölünceye kadar söz söylemem. Bunlar, Kur'an, Ruh ve görüş'tür. (Kıyas ve ictihaddır).

Taberi diyor ki: "Zikredilen bu haberlere cevaben denilir ki:

a- Hz. Aişeden nakledilen hadis, bizim söylediklerimizi doğrulamaktadır. Çünkü biz, Kur'ânın âyetlerinin bir kısım mânâları vardır ki o mânâlar ancak Resulullahın açıklamasıyla bilinebilir? demiştik. Bu açıklamalar da Allah tealanın, emirlerinde,. yasaklarında, helallerinde, haramlarında, cezalarında, farzlarında ve yüce dinindeki diğer şer'î hükümlerin mücmel (kapalı) olan kısımlarını izah etme şeklindedir. Zira, bu gibi hükümler Kur'ânın zahirinde veciz bir şekilde zikredilmişlerdir. Kulların, bunların açıklanmasına ihtiyaçları vardır. Bunların mânâlarını bilme yolu ise ancak Allah tealanın, Peygamberinin diliyle açıklamasıyla olur. Bu sebeple bu mânâları, Resulullah açıklamadan herhangi bir kimse bilemez. Resulullah da, Allah tealanın, kendisine, Cebrail veya diğer melekler vasıtasıyla öğretmedikçe bilemez. İşte, Hz. Aişe'nin hadisinde zikrettiği ve ancak Cebrail'in, Resulullah'a açıklamasından sonra, Resulullah'ın da sahabilerine açıkladığını bildirdiği ve bu âyetlerin de sayılı âyetler olduğunu anlattığı âyetler bunlardır. Evet, Resulullah'ın, Cebraii'in açıklamasıyla, sahabilerine öğrettiği âyetler sayılıdır. Bunda şüphe yoktur. Hatta daha önce de zikrettiğimiz gibi Kur'ânın bir kısım âyetleri de vardır ki, Allah teala, onların mânâlarını kendisinde saklı tutmuş ve onları hiçbir kimseye öğretmemiştir. Onların mânâlarını ne melek-i Mukarreb ne de Nebiyy-i Mürsel bilebilmiştir. Fakat kullar, bu âyetlerin Allah katından olduğuna ve bunların mânâlarını ondan başka kimsenin bilmediğine iman ederler. Bununla birlikte, kulların, mânâlarını mutlaka bilmek ihtiyacında oldukları âyetleri, Allah teala Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e öğretmiş o da ümmetine öğretmmiştir. Nitekim: *"Onları mucizelerle ve kitaplarla gönderdik. Sana da Kur'ânı indirdik ki, insanlara vahyedilenleri açıklayasın. Belki düşünürler."*(63) âyet-i kerimesi bu gerçeği ifade etmektedir. Hz. Aişeden nakledilen hadis-i şerifi genel mânâda alarak, Resulullah'ın, Kur'ânın âyetlerinden sadece belli âyetleri tefsir ettiğini söylemek, Kur'anın Resulullah'a, onu insanlara açıklamaması için indirildiğini söylemek demek olur ki, bunu da ancak anlayışsız kimseler söyler. Allah tealanın, Resulullah'a, kendisine indirileni, insanlara tebliğ etmesini emretmesi ve onu ancak insanlara açıklaması için indirdiğini bildirmesi kesin bir delildir ki Resulullah, bu vazifesini yerine getirmiştir. Diğer yandan, Abdullah b. Mes'udun "Bizden bir adam, on âyet öğrendiğinde, onları bırakıp başka âyetlere geçmezdi." sözü gösteriyor ki Kur'an-ı Keri-

63 Nahl suresi, 16/44

min sadece belli âyetlerinin değil, Allah tealanın, bilgilerini kendisinde saklı tuttuğu âyetlerin dışındaki bütün âyetlerin mânâlarının anlaşılmasına çalışılmıştır. Yine, Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bu haber Hz. Aişe'den rivayet edilen hadisin yanlış yorumlandığını göstermektedir. Bir kısım aklı kıt insanların zannettiği gibi bu hadisin mânâsı "Resulullah, ümmetine Kur'anın âyetlerinden ancak pek azını açıklardı." demek değildir. Bunun mânâsı, "Resulullah ümmetine ancak Allah tealanın bildirmesiyle mânâlarını bilebileceği âyetleri Cebrailden öğrendikten sonra ümmetine açıklardı. Bunların sayısı da az idi." demektir.

Diğer yandan Hz. Aişe'den rivayet edilen bu hadisin senedinde Cafer b. Muhammed ez-Zübeyri bulunmaktadır. Bu zat, hadis rivayet edenler arasında tanınmayan biridir. Bu itibarla, hâdisin senedi, delil gösterilmeye müsait değildir ve bunu delil göstermek caiz olmaz.

b- Bir kısım Tabiinden zikredilen ve Kur'anın tefsirinden kaçındıklarını beyan eden haberlere gelince bunlar için deriz ki "Tabiinden, Kur'ânı tefsir etmekten çekinenler, çeşitli meseleler karşısında fetva vermekten kaçınan kimseler gibidirler. Halbuki bunlardan herbiri, Allah tealanın, dinini kemale erdirdikten sonra Peygamberini vefat ettirdiğini kabul etmektedirler. Ve bunlardan herbiri ortaya çıkan her mesele hakkında Allah'ın ya açıkça veya dolaylı yolla bir hükmü bulunduğunu bilmektedirler. Bu nedenle, bunların, fetva vermekten kaçınmaları, bu hususta herhangi bir hükmün bulunduğunu inkâr etmelerinden değil ictihadlarında Allah tealanın, âlim kullarını yükümlü kıldığı seviyeye ulaşamayacaklarından korkmalarındandır. İşte, Selef âlimlerinden, Kur'anı tefsir etmekten çekinenlerin durumları da böyledir. Onlar bundan, tefsirlerinde isabetli olamayacakları korkusundan dolayı kaçınmışlardır. Yoksa Kur'anı tefsir etmenin, ümmetin âlimlerine yasaklanmasından veya içlerinde ümmetten bunu yapacak âlimlerin bulunmamasından değildir.

ÖNCEKİ MÜFESSİRLERDEN, TEFSİRİ ÖVÜLEN VE KINANAN KİŞİLER HAKKINDA SELEFTEN HAKLEDİLEN BİR KISIM HABERLER

A/ Tefsîr bilgileri övülen âlimler:

a- Abdullah b. Abbas:

Abdullah b. Mes'ud: "Kur'ânın tercümanı Abdullah b. Abbas ne güzel biridir." demiştir. İbn-i Ebi Müleyke diyor ki: "Ben, Mücahidin, Abdullah b. Abbas'tan Kur'ânın tefsirini sorduğunu gördüm. Yanında da biri bulunuyordu. Abdullah b. Abbas da ona diyordu ki: "Yaz" Mücahid ona o kadar sordu ki, bütün tefsiri sormuş oldu.

Mücahid diyor ki: "Ben, Kur'anı üç defa Abdullah b. Abbas'a Fatihadan

sonuna kadar okudum. Her âyeti okuduktan sonra duruyor ve mânâsını soruyordum."

b- Mücahid:

Süfyan es-Sevri diyor ki: "Sana Mücahidden bir âyetin tefsiri gelecek olursa o senin için kâfidir.

c- Kelbi:

Katade demiştir ki: "Tefsirde hiçbir kimse kalbî ile at koşturamaz. (Yarışamaz)

B/ Tefsir bilgileri yerilen âlimler:

a- Dehhak:

Abdül Melik b. Meysere diyor ki: "Dehhak, Abdullah b. Abbas ile görüşmemiştir. Onunla, Rey'de (Tahran'da) Said b. Cübeyr görüşmüş ve ondan tefsir öğrenmiştir.

Meşşaş diyor ki: "Ben, Dehhaka dedim ki: "Sen, Abdullah b. Abbas'tan bir şey işittin mi? O da: "Hayır." dedi.

b- Ebu Salih:

Zekeriyya diyor ki: "Şa'bî, Ebu Salihin yanından geçer, onun kulağından tutar ve onu kovalardı. Ve ona derdi ki: "Sen, Kur'anı okumadığın halde onu tefsir ediyorsun ha?"

c- Süddi:

Salih b. Müslim diyor ki: "Şa'bî, Süddî Kur'anı tefsir ederken onun yanından geçti ve ona "Senin kıçına davulla vurulması senin için bu mecliste oturmandan daha hayırlıdır." dedi.

Abdurrahman en-Nehai diyor ki: "Ben, İbrahim en-Nehai ile beraberdim. O Süddiyi gördü ve dedi ki: "Dikkat edin bu adam, kavmin tefsiri ile tefsir ediyor."

KUR'ANIN NASIL TEFSİR EDİLECEĞİ

Taberi diyor ki: "Kur'anın tevili hakkında bu kitabımızda daha önce dedik ki: "Kur'anın tümünü te'vil etme üç kısımda mütalaa edilir. Kur'ânın bir kısım mânâları vardır ki, bunlara ulaşmanın hiçbir yolu yoktur. Bunlar da Allah tealanın, bilgilerini kendisinde saklı tuttuğu ve bütün yaratıklarından gizlediği mânâlardır. Bu mânâlar da, kıyametin kopma zamanı, İsa'nın inme vakti, güneşin batıdan doğma ânı ve Sur'a üfleme zamanı gibi bir kısım hadiselerin vakit ve vadeleridir. Kur'anın âyetlerinin bir kısım mânâları da vardır ki, Allah teâlâ,

bunların mânâlarını bilmeyi Resulullah'a mahsus kılmış ve onun aracılığı ile de ümmetine öğretmiştir. Bu mânâlar da Allah teâlânın kullarının bilmeye muhtaç oldukları ve ancak Resulullahın açıklamasıyla öğrenebilecekleri mânâlardır. Üçüncü bir kısım mânâları vardır ki, bunları, Kur'ânın indiği dili bilen herkes bilir. Bu mânâlar da, garip olan âyetlerin mânâlarını te'vil etmek, irablarını bilmek gibi mânâlardır. Madem ki durum böyledir o halde müfessirlerden, Kur'ânın te'vilinde doğruyu isabet ettirmeye en layık olanı, tefsir yaparken kullandığı delili en açık ve seçik olan kimsedir. Bu da şu şekilde tefsir ve tevil edendir.

[1- Mânâları ancak Resulullahın açıklamasıyla bilinen âyetleri tefsir ederken:

a- Açıklanmaları hususunda Resulullahtan bolca nakiller bulunan âyetleri bu nakilleri zikrederek tefsir etmeye çalışandır.

b- Açıklanmaları hususunda Resulullah'tan bolca nakiller bulunmayan âyetleri, Âdil ve Zâbit şahıslardan nakiller yaparak açıklayan veya sahih delaletlere dayanarak tefsir etmeye çalışandır.

2- Mânâları, Resulullahın açıklaması olmadan ve dil kurallarına dayanılarak bilinebilecek âyeteri ise tefsir ederken:

a- Âyetleri Arapların fasih şiirlerinden deliller zikrederek tefsir etmeye çalışandır.

b- Arapların konuşmalarından ve bilinen ve yaygın olan lügatlarından deliller getirerek tefsir etmeye çalışanlardır. Yeter ki bu müfessirler sahabi ve imamlardan oluşan Selefin, tabiinin ve ümmetin âlimlerinden oluşan Halefin söylediklerinin dışına çıkmış olmasınlar.]

KUR'ANIN İSİMLERİ

[Taberi diyor ki: "Allah teala, Hz. Muhammed'e indirdiği kitabını dört isimle isimlendirmiştir.]

[1- Kur'an: Bu isim şu âyetlerde zikredilmiştir. "Şüphesiz ki bu Kur'an, insanları en doğru yola götürür. Salih ameller işleyen müminlere büyük bir mükafaat olduğunu, âhirete iman etmeyenlerin de can yakıcı bir azap hazırladığımızı müjdeler."(64) "Muhakkak ki bu Kur'an İsrailoğullarına, ihtilaf ettikleri şeylerin çoğunu anlatmaktadır."(65)

[Kur'an kelimesinin mânâsı hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir:]

---

64 İsra suresi, 17/9-10

65 Neml suresi, 27/76

a- Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre, Kur'an kelimesi (قَرَأَ يَقْرَأُ قُرْآناً) kökünden mastardır. Bu mastar (خَسِرَ يَخْسَرُ خُسْرَاناً) (فَرَقَ يَفْرُقُ فُرْقَاناً) (كَفَرَ يَكْفُرُ كُفْرَاناً) (غَفَرَ يَغْفِرُ غُفْرَاناً) (فَرَقَ يَفْرُقُ فُرْقَاناً) fiillerinin mastarları gibidir. Abdullah b. Abbas (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) *"Biz onu Cebraile okuttuğumuz zaman sen onun okuyuşunu takibet."*(66) âyetini şöyle izah etmiştir: "Biz onu, sana açıkladığımız zaman sen onunla amel et." Taberi, Abullah b. Abbas'ın bu izahıyla "Biz onu, okuyarak açıkladığımız zaman, okuyarak açıkladığımızla sen amel et." demek istediğini söylemiş ve Abdullah b. Abbas'ın bu âyette geçen "Kur'an" kelimesini "Okumak" mânâsında aldığını ve "Kıraat etmek" şeklinde izah ettiğini söylemiştir.

b- Katade'den rivayet edilen diğer bir görüşe göre Kur'an kelimesi (قَرَأَ يَقْرَأُ قُرْآناً) kökünden gelmektedir. Mânâsı da "Bir araya getirmek ve kaynaştırmak" demektir. Bu ifade (مَا قَرَأَتْ هَذِهِ النَّاقَةُ سَلاً قَطُّ) "Bu deve, rahmini asla bir döl üzerinde büzüştürüp toplamamıştır." deyiminde de görülmektedir. Nitekim Amr. b. Gülsüm şu şiirinde bunu ifade etmektedir.

(هِجَانُ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَنِيناً)

"O kadının kolları beyazdır. O, döl üzerine rahmini büzüp toplamamış biridir."

Said b. Ebi Urube diyor ki: "Katade (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ) "Onu bir araya toplamak ve akıtmak, şüphesiz bizim işimizdir."(67) şeklinde tercüme edilen âyeti "Onu korumak ve birbirleriyle kaynaştırmak bize aittir." şeklinde izah etmiş (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) *"Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman sen onun okuyuşunu takibet."*(68) şeklinde tercüme edilen âyetin de "Biz onu sana okuduğumuz zaman sen onun helaline uy, haramından kaçın." şeklinde izah etmiştir.

Taberi diyor ki: "Abdullah b. Abbas'ın da, Katade'nin de, naklettiğimiz görüşlerine dair Arap dilinde sahih bir yön vardır. Ancak biraz önce zikredilen iki âyetin tefsirinde Abdullah b. Abbas'ın izahı daha evladır. Zira Katade'nin izahına göre Kur'an toplanıp bir araya gelinceye kadar Resulullah'ın, kendisine vahyedenlere tabi olma zarureti olmadığı anlaşılmaktadır. Halbuki Allah teâlâ, Kur'anın birçok âyetinde Resulullah'a, kendisine vahyedilenlere uymasını emretmiş, Kur'an bir araya toplanıncaya kadar vahyedilenlerden herhangi bir şeye uymamasına dair hiçbir ruhsat vermemiştir. Bu itibarla zikredilen bu âyet-i kerimeleri de Kur'anın diğer âyetleri ışığında tefsir etmek gerekmektedir. Şayet Kıyamet suresinin on sekizinci âyeti, Katadenin izahına göre "Biz Kur'anın âyetlerini toparlayıp bir araya getirdiğimiz zaman sen, toparlayıp bir araya getir-

66 Kıyamet suresi, 75/18
67 Kıyamet süresi, 75/17
68 Kıyamet suresi, 75/18

diğimiz şeylere uy." şeklinde tefsir edilecek olursa bu takdirde Resulullahın: *"Yaratan rabbinin adıyla oku."*(69) emrine uyması, Kur'ânın diğer âyetleri de gelip toparlanmadan, yine Resulullah'ın: *"Ey sarınıp bürünen Peygamber, kalk uyar."*(70) emrine, Kur'anın diğer âyetleri de gelip toparlanmadan uyması gerekli olmazdı. Böyle bir tezi savunmak ta ümmetin görüşünün dışına çıkmak olurdu. Madem ki Resulullah'ın, Kur'an-ı Kerimin her âyetinin hükmüne uyması gereklidir ve bu âyetlerin bir araya getirilip getirilmemeleri, Resulullah'ın o âyetlerin hükümlerine uymasının gerekliliği yönünden farksızdır o halde Abdullah b. Abbasın, Kıyâmet suresinin on sekizinci âyetini te'vil şekli daha evladır.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Kur'an kelimesi mastardır ve mânâsı da "Okumak" demektir. Kur'ana bu ad nasıl verilebilir? Çünkü Kur'an "Okumak" değil "Ouknan"dır? Cevaben denilir ki, Arapçada mastarların ism-i Mef'ul mânâsında kullandıklarının örneği çoktur. Mesela "Mektup"a "Kitap"da denilmektedir. Mesela bir şair karısını boşadığını belirten bir mektubu anlatırken şöyle demiştir:

تؤمل رجعة منّى وفيها كتاب مثل ما لصق الغراء

"Bana tekrar dönmek mi istiyorsun? Halbuki senin boşanman hakkında, zamkın yapışmasına benzeyen bir yazı vardır." Şair bu şiirinde, kitap kelimesini, mektup mânâsında kullanmıştır.

2- Furkan: Bu isim şu âyette zikredilmiştir: "Âlemlere uyarıcı olsun diye Kulu Muhammede furkanı (Hakkı bâtıldan ayıran Kur'anı) indiren Allah, yüceler yücesidir."(71) Müfessirler bu kelimenin mânâsı hakkında da çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- İkrime ve Süddi'nin, bu kelimenin mânâsının "Kurtulmak" olduğunu söyledikleri rivayet edilmektedir.

b- Abdullah b. Abbas "Furkan" kelimesinin mânâsının "Çıkış yolu" demek olduğunu söylemiştir.

c- Mücahid ise bu kelimenin mânâsının "İki şeyin arasını ayıran" demek olduğunu söylemiştir.

Taberi diyor ki: "Müfessirlerin "Furkan" kelimesinin mânâsını izah etmekte ihtilaf etmelerine rağmen hepsinin görüşü birbirine yakındır. Zira, Furkan kelimesinin "Çıkış yolu" mânâsında olduğunu söyleyenler bunun, kurtulmak olduğunu da dolaylı yolla söylemiş olurlar. Yine bu kelimeyi "Kurtulmak" mânâsında kullananlar, iyilik yapanla kötülük yapanı birbirinden ayırmak ve

---

69 Alak suresi, 96/1

70 Mukaddessir suresi, 74/1, 2

71 Furkan suresi, 25/1

kurtuluşa kavuşturmak mânâsında da dolaylı yolla kullanmış olurlar. Bu itibarla hepsinin tevil şekli de sahihtir. Çünkü söyledikleri sözlerin mânâları, netice itibariyle aynıdır. Bize göre "Furkan" kelimesinin asıl mânâsı "İki şeyin arasını ayırmak" demektir. Bu ayırma işi iki kişinin arasında hüküm vermekle ve ya, çatışan iki kişiden birini kurtarmakla yahut, delilini güçlü göstermekle ya da herhangi bir yolla gerçekleşmiş olabilir. Bu izahtan anlaşılmaktadır ki, Kurana "Furkan" adının verilmesi, onun delilleriyle cezaları ve farzlarıyla ve diğer hükümleriyle, haklıyla haksızın arasını ayırdetmesinden ve hüküm ve yargılarıyla haklıya yardım edip onu kurtarmasından ve haksızı desteksiz bırakıp onu mağlup etmesindendir.

3- Kitap: Kur'anın bu ismi şu âyette de zikredilmiştir: "Hamd, kulu Muhammed'e kitabı (Kur'anı) indiren ve doğruluktan uzak hiçbir şeyi ona koymayan Allah'a mahsustur."[72] Kur'ana verilen bu isim de (كَتَبَ كِتَابًا) fiilinden mastardır. Kitabın asıl mânâsı yazarın, Alfabe harflerini birleştirerek veya ayrı ayrı yazmasıdır. Kur'an, yazmak değil yazılandır. Buna rağmen Kur'ana "Mastar" ile isim verilmesi, biraz önce izah edilen şiirde de belirtildiği gibi Arapların bazan mastarları ism-i mef'ul mânâsında kullanmalarındandır.

4- Zikir: Kur'ânın bu ismi şu âyette de zikredilmiştir. "Şüphesiz ki zikri (Kur'anı) biz indirdik, onun koruyucusu da biziz."[73] Kur'ana verilen bu ismin iki mânâya gelme ihtimali vardır.

a- Burada zikir kelimesinin mânâsı "Hatırlatma ve anlatma" demektir. Kur'ana bu adın verilişinin sebebi ise Allah teâlânın onu bize anlatmasından ve Kur'anda kullarına, cezalarını, farzlarını, ve diğer hükümlerini zikretmesindendir.

b- Bu Zikir kelimesinin mânâsı, anılmak, şeref kazanmak ve iftihar etmektir. Kur'ana bu ismin verilişinin sebebi, ona iman edenlerin yâd edilmeleri, şeref kazanmaları ve iftihara layık olmalarındandır. Nitekim Allah teala bir âyet-i kerimesinde: "Bu Kur'an sana ve ümmetine bir öğüttür. Yakında hesaba çekileceksiniz."[74] buyurmuştur. Yani bu senin için ve kavmin için bir şereftir." demek istemiştir.

KUR'ANIN SURELERİNİN İSİMLERİ

Taberi diyor ki: "Kur'an-ı Kerimin surelerinin de isimleri vardır. Bu isimleri bizzat Resulullah koymuştur. Bu hususta Vasile b. el-Eska, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. "Bana Tevrat'ın yerine (السبع الطوال)

72 Kehf suresi, 18/1
73 Hicr suresi, 15/9
74 Zuhruf suresi, 43/44

"Seb'uttıval" Yedi uzun süre verilmiştir. Zeburun yerine (المين) "Elmîîn" Yüz âyetli sureler verilmiştir. İncil'in yerine (المثانى) "Elmesani" Yüzlüklerin altında olan sureler verilmiştir. Ben, (المفصل) Kısa olan ve araları besmele ile sık sık ayrılan surelerle üstün kılındım."

Ebu Kılabe diyor ki: "Resulullah buyurdu ki: "Bana Tevrat'ın yerine "Essebuttıval" verildi. Zeburun yerine "Elmesani" verildi. İncil'in yerine "Elmîîn" verildi. Ve ben, mufassal surelerle üstün kılındım."

Abdullah b. Mes'ud demiştir ki:

قال عبد الله السبعُ الطّوَلُ مثل التوراة والمئين مثل الانجيل والمثانى مثل الزبور وسائر القرآن بعدُ فضل.

"Ettıval olan sureler, Tevrat gibidir. Elmîîn olan sureler İncil gibidir. Elmesaniler Zebur gibidir. Kuranın diğer bölümleri ise (diğer Semavi kitaplardan) fazladır."(75)

Taberi bu surelerin hangi sureler olduklarını şu şekilde zikretmiştir:

1- (السبع الطوال) "Essebuttıval" Said b. Cübeyre göre bu sureler, Bakara, Âl-i İmran, Nisa, Maide, En'am, Â'raf ve Yunus sureleridir. Abdullah b. Abbas'tan da bu görüşü destekler mahiyette bir görüş zikredilmiştir. Bu da şu görüştür: Yezid el-Farisî diyor ki: "Abdullah b. Abbas, Osman b. Affan'la şunları konuştuğunu anlattı. "Ben, Osman b. Affana dedim ki Mesanilerden olan Enfal suresini ve Mîînden olan Tevbe suresini yanyana getirmenize ve aralarına besmele yazmanıza ve onların ikisini "Sebuttıval" arasına koymanıza sizi sevkeden sebep neydi?" Osman dedi ki: "Öyle zamanlar olurdu ki Resulullah'a âyet sayıları çok olan sureler inerdi. Ona bir şey indiğinde, yazanlardan bazılarını çağırır ve ona "Bu âyeti şu ve şunların zikredildiği sureye yerleştir." derdi. Enfal suresi Medine'de inen surelerin ilk inenlerindendir. Tevbe suresi de Kur'anın en son inen suresidir. Bunların her ikisinin de içerdikleri âyetlerin muhtevaları da birbirine benzemektedir. Ben öyle zannettim ki Tevbe suresi Enfal suresinin devamıdır. Resululah bu surenin, onun devamı olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmadan vefat etti. Bu sebeple ben bu iki sureyi peşpeşe koydum. Aralarına besmele yazmadım ve o ikisini Sebuttıvalın arasına yerleştirdim.

Taberi diyor ki: Nakledilen bu haber göstermektedir ki, Enfal suresiyle Tevbe suresinin, Sebuttıvalden olup olmadığı Hz. Osman'a göre kesin olarak belli değildir. Abdullah b. Abbas'da bunların Sebuttıvaldan olmadığını açıkça söylemektedir. Bu surelere "Essebuttıval" "Yedi uzun sure" denilmesinin sebebi

75 Darimi, K. el-Fadail el-Kur'an b. 17

ise bu surelerin Kur'anın diğer surelerinden uzun olmalarıdır.

2- el-Mîûn: Bu sureler, Kur'anın âyetleri yüz kadar veya yüzü biraz aşkın yahut yüz'den biraz eksik olan sureleridir.

3- el-Mesani: Bu sureler ise, Mîûn surelerinin, âyetlerinin sayısı bakımından daha altında olan surelerdir. Abdullah b. Abbas bir kısım surelere "Mesani" denilmesinin sebebinin, Allah tealanın bunlarda misalleri, haberleri ve ibretleri arka arkaya zikretmesinden olduğunu söylemiştir. Said b. Cübeyre göre ise bu surelerde farzların ve cezaların peşpeşe zikredilmesidir. Başka bir kısım âlimlere göre ise Kur'an-ı Kerimin surelerinin hepsine de "Mesani" denir. Diğer bir kısım insanlar ise "Mesani" adının sadece Fatihe suresine ait olduğunu, bu surenin her rekatta tekrarlanması sebebiyle de kendisine bu adın verildiğini söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "İnşallah, Nahl suresinin seksen yedinci âyetinde geçen "Mesani" kelimesini izah ederken bu görüşleri zikredenlerin adlarını ve hangi görüşün tercihe şayan olduğunu bildireceğiz.

4- Mufassal: Bu surelere bu ismin verilmesinin sebebi, aralarında besmelenin sıkça tekrar edilmiş olmasındandır.

SURENİN MÂNÂSI

Taberi diyor ki: "Kur'anın her bir suresine (سُورَةٌ) denilmiştir. Sure kelimesinin çoğulu (سُوَرٌ) dür. (غُرْفَةٌ ج غُرَفٌ) (خُطْبَةٌ ج خُطَبٌ) misallerinde olduğu gibi sure kelimesi bu şekliyle hemzesiz olarak okunduğunda asıl mânâsı "Yükselme seviyelerinden belli derecede yükselme" dir. Şehrin çevresini kuşatan duvarlara "Sur" denilmesi de bu kabildendir. Sur kelimesinin, "Belli bir seviyedeki yükseklik mânâsına geldiğini Nâbiğa'nın şu şiiri de göstermektedir. "Görmez misin ki Allah sana öyle bir sur verdi ki, her Kralın, onun altında debelendiğini görürsün." İşte buradaki Sur'dan maksat, yüksek seviyedeki bir şereftir. "Sur" kelimesi bazı âlimler tarafından (سُؤْرٌ) şeklinde hemze ile de okunmuştur. Buna göre "Sur" kelimesinin mânâsı "Bölüm" demektir. Kur'an-ı Kerimin surelerine bu ismin verilişi, onlardan her birinin Kur'anın bir bölümü olmasındandır. Çünkü (سُؤْرٌ) kelimesinin asıl mânâsı "Arta kalan" veya "Artık" demektir. Nitekim, A'şâ isimli şair, kendisinden ayrılan ve kalbinde sevgisini bırakan bir kadına hitaben şöyle demektedir: "O, benden uzaklaştı. Kalbimde ise, uzaklaşmasından meydana gelen devamlı bir acı bıraktı." Bu şiirde "Bıraktı" diye tercüme edilen (أَسْئَرَتْ) kelimesi (سُؤْرٌ) kökünden gelmektedir.

ÂYETİN MÂNÂSI

Taberi diyor ki: "(آيَةٌ) "Âyet" kelimesinin Arap dilinde muhtemel iki

mânâsı vardır. Bu mânâlardan biri, "Alâmet" demektir. Âyetlere "Alâmet" denilmesinin sebebi ise, bunlardan her birinin kendilerinden önce ve sonra gelen âyetlerin tesbitinde alâmet olmalarıdır. Nitekim Allah teala, şu âyet-i kerimesinde, âyet kelimesini bu mânâda zikretmiştir. "Meryemoğlu İsa şöyle dedi: "Ey rabbimiz olan Allah'ım, gökten bize bir sofra indir ki, bizden öncekilere de sonrakiler de bir bayram ve senden bir âyet (Mucize) olsun..."[76] Yani, "Senin, bizim duamızı kabul ettiğine ve istediğimizi verdiğine dair bir alâmet olsun." demektir.

"Âyet" kelimesinin diğer bir mânâsı da "Kıssa" demektir. Nitekim bu hususta Kâ'b b. Zübeyr bir şiirinde şöyle demiştir: "Dikkat edin, ikiniz de şu sataşana bir âyet (bir tebliğ) bildirin. O, sözü söylerken uyanık mıydı yoksa uyuyor muydu?" Yani, "Benden ona bir mektup ve bir haber verin." demektir. Kur'ânın âyetlerine, "Kıssa" mânâsına gelen bu adın verilmesinin sebebi ise, kıssaların birbirini takibederek zikredilmelerindendir.

---

76 Maide suresi, 5/114

FATİHA SURESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, yedi âyettir.

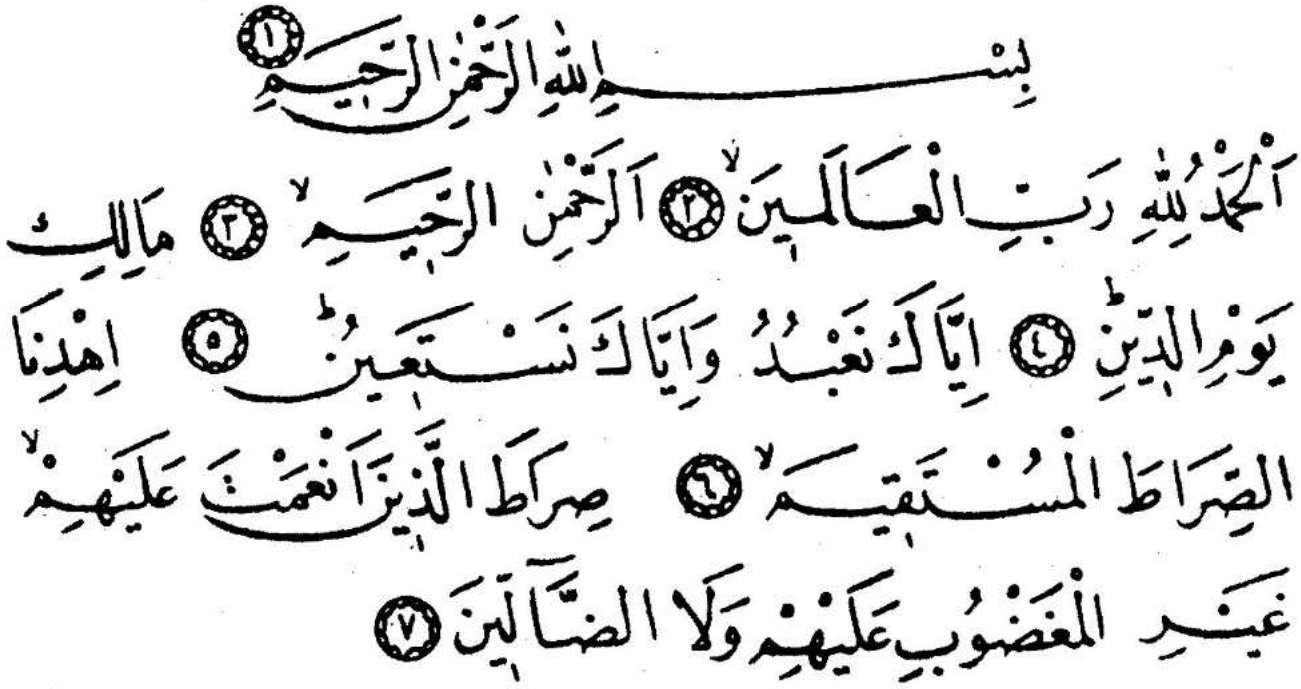

1- Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

2-4- Hamd, âlemlerin rabbi, merhamet eden, bağışlayan ve ceza gününün sahibi olan Allah'a mahsustur.

5- Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz.

6-7- Sen, bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil.

GİRİŞ

Fatiha suresi yedi âyettir ve Mekke'de nâzil olmuştur. Kur'ân-ı kerimin âyetleri, nâzil oldukları yer ve zamana göre "Mekkî" ve "Medenî" diye ikiye ayrılırlar. Bu konuda çeşitli görüşler bulunmakla beraber, çoğunluğun görüşüne göre, yer ve zaman itibariyle nerede ve ne zaman nâzil olurlarsa olsunlar, Hicretten önce nâzil olanlara "Mekkî" yani, "Mekke'de nâzil olmuştur." Hicretten sonra nâzil olanlara da "Medenî" yani "Medine'de nâzil olmuştur." denir. Görüldüğü gibi bu ayırımda hicret olayı esas alınmıştır.

Mekki ve Medeni âyetler, gerek muhteva gerekse diğer hususlarda bir kısım ayrı özellikler taşırlar. Bu özellikleri bilenler, âyetin Mekki veya Medeni olduğunu anlarlar.

Mekkî âyetler, Allah'a eş koşmaya ve putperestliğe karşı yoğun bir hücum ifadesi taşırlar. İnsanları, Allah tarafından gönderilen vahye, Peygamberin davetine ve Allah'ın hidayetine çağırırlar. İnsanları kötülüklerden sakındırıp hayra yöneltirler. İnkârı, fâsıklığı, isyanı, cehaleti, huy kabalığını, kalb çirkinliğini, katı sözlülüğü ve benzeri menfî davranışları çirkin gösterirken, insanlara imanı, itaatı, nizamı, ilmi, sevgiyi ve acımayı telkin ederler. Kalb ve dil temizliğini sevdirirler.

Mekkî âyetler şekil bakımından kısa fakat mânâ bakımından çok vecizdirler. Kur'ân-ı kerim, edebiyatın ve her çeşit söz sanatının ileri olduğu o dönemde bütün şair ve edipleri âciz bırakmıştır. Kur'an âyetlerinin bir benzerini kimse yapamamış ve onların anlamına yakın bir mânâyı da kimse bulup ifade edememiştir. Bunu şu ana kadar kimse yapamadığı gibi bundan sonra da yapamayacaktır.

Medenî âyetlere gelince: Bu âyetler, teşrii inceliklerden, hükümlerin tafsilatından, Medeni, cezai, iktisadi, siyasi hükümlerden bahsederler.

Devletler hukukundan, şahsi haklardan, ibadet ve muamelattan bahisle bu hususların nasıl yerine getirileceğini beyan ederler.

Medenî âyetler, ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanları, İslâma davet eder, onların batıl inançlarını reddederler. Onların, daha önce gönderilmiş olan ilahi kitaplarda yapmış oldukları tahrifatı haber verirler.

Medenî âyetlerde muamelatla ilgili meseleler detaylı olarak anlatılır. Tarihte yaşamış ümmetlerin durumları beyan edilir. Bunların, Allah tarafından gönderilen Peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle başlarına gelen ilahi azaplar açıklanır. Onların başlarına gelen felaketleri ibret olarak ortaya koyar ve bu âyetler, aynı hataya düşerek aynı korkunç âkıbetle karşılaşmamız için bizi uyarırlar...

FATİHA SURESİNİN İSİMLERİ

Fatiha suresinin bir'den çok ismi vardır. Bunları kısa olarak şöylece özetlemek mümkündür:

a- **Fatiha veya el-Fatiha:** "Açılacak bir şeyin veya yerin ilk açılan yeri veya okunup yazılacak bir şeyin evveli" demektir. Kur'an-ı kerimin tertibinde ilk sure Fatiha olduğu ve Kur'ana bu sure ile başlandığı için bu sureye bu isim verilmiştir.

b- **Elhamd ve Elhamdülillah:** Surenin birinci kelimesi "Elhamd" (الحمد) olduğu için veya sure, Allah'a Hamd etmeyi ihtiva ettiği için ona bu isim verilmiştir.

c- **Ümmül Kitap:** "Kitabın anası" demektir. fatiha suresine bu ismin verilmesi, bu surenin, Kur'anın temel prensiplerini kapsamasındandır. Şöyle ki, surede Allah teala, layık olduğu sıfatlarla anılmakta, kulların, yalnız ona kulluk etmeleri ve sadece ondan yardım dilemelerinin gerektiği bildirilmekte ve geçmişteki sapık ümmetlerin durumuna düşülmemesi öğütlenmektedir. Böylece bu surede genel prensipler zikredilmektedir. İşte bunun için bu sureye "Ümmül Kitap" ismi verilmiştir.

d- **Ümmül Kur'an:** "Kur'anın anası" demektir. Peygamber efendimiz bir Hadis-i Şerifinde şöyle buyurmuştur:

حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ. حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ اَلْحَنَفِيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنِ اَلْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: اَلْحَمْدُ للّهِ أُمُّ الْقُرْآنِ وَأُمُّ الْكِتَابِ وَالسَّبْعُ الْمَثَانِي.

"Elhamdülillah, Ümmül Kur'andır. Ümmül kitaptır ve Seb'ul Mesanidir."(1)

e- **El-Esas:** Fatiha suresi Kur'anın temel prensiplerini kapsadığı için ona

1 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'ân, sure 15, bab: 3, Hadis No: 3124

"Ümmül Kitap" dendiği gibi aynı sebepten dolayı "El Esas" da denilmiştir.

f- **Elvafiyc:** "Mükemmel" demektir.

g- **El Kâfiyc:** "Yeterli" demektir.

h- **Elkenz:** "Hazine" demektir.

ı- **Scb'ul Mcsani:** "Yedi âyet" veya "Devamlı tekrar edilen yedi âyet." demektir. Bu konuda Hicr suresinin seksen yedinci âyetinde: "Şüphesiz biz sana, yedi âyet olan, namazlarda tekrar edilen Fatihayı ve yüce Kur'ânı verdik." buyurulmaktadır.

i- **Essalah:** "Namaz suresi" demektir. Fatiha sureşine bu isim de verilmiştir. Çünkü Fatihasız namaz yoktur. Resulullah (s.a.v.) bir Hadis-i şerifinde:

حدّثنا(محمد بن يحيى) بن أبى عُمَرَ(المكّىُّ أبو عبد الله العَدَنِىُّ) وعلىُّ بن حُجْرٍ قالا: حدثنا سفيان بن عُيَيْنَةَ عن الزُّهْرِىِّ عن محمود بن الرَّبِيعِ عن عُبَادَةَ بن الصَّامِتِ عن النبى ﷺ قال:(لا صلاة لمن لمْ يقرأبفاتحة الْكِتَابِ).

"Fatiha'yı okumayan kişinin namazı olmaz." [2] buyurmuştur.

Her farz namazda Fatihanın en az iki rekatta birer kere okunması vaciptir. Ancak Hanefi mezhebine göre cenaze namazında Fatiha okunmaz. Çünkü bu namaz, tam anlamıyla bir namaz değil, ölen için dua mahiyetindedir.

j- **Şükür:** "Verilen nimetler karşısında o nimetleri vereni övmektir."

k- **Dua** "Kulun rabbinden istekte bulunmasıdır."

l- **Şifa:** Fatiha suresi manevi hastalıklara şifa mahiyetinde olduğu için ona bu isim de verilmiştir.

m- **Ta'lim-i Mes'ele:** "Dilek ve duada bulunmayı öğreten." demektir. Çünkü onda, dilek ve temennilerin en büyüğü olan "Sen bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil." temennisi bulunmaktadır.

Taberi, Ebu Hureyre'nin, Resulullah'tan, Fatiha suresi hakkında şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Fatiha, Ümmül Kur'an (Kur'anın anası) Dua, Fatihatül kitap (Kitabın başlangıcı) Seb'ul Mesani (Tekrar edilen yedi)dir. "Taberi, fatiha suresine "Fadihatül kitap" denilmesinin sebebinin, Kur'an-ı kerimin başında yazılması ve namazlarda ilk okunan âyet olması olduğunu söylemiştir.

---

2 Tirmizi, K. es-Salah, bab: 69, Hadis No: 247, bab: 116, Hadis No: 311

Taberi, fatihaya "Ümmül Kur'an" denmesinin sebebinin de, onun, diğer surelerden önce zikredilmesi, yazılış ve okunuşta başta bulunması olduğunu söylemiştir. Zira Araplar, bir kısım şeyleri altında toplayana veya bir kısım şeylerin önünde gelene, o şeylerin "Anası" derler. Mesela: Beyni altında toplayan kafa derisine "Ümmü Re's" yani (Başın anası) demişler ve insanların, altında toplandıkları ordunun sancağına da "Ümm" yani (Ana) adını vermişlerdir. Taberi, Fatihaya "Yedi" denilmesinin sebebinin, onun, yedi âyetten meydana gelmiş olduğu meselesi olduğunu söylemişir. Fatiha bazı sahabi ve tabiin ve Kûfe halkının çoğunluğuna göre (الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ) âyetiyle birlikte yedi âyettir. Medine halkının çoğunluğu ve diğer âlimler ise fatihanın, besmelenin dışında yedi âyet olduğunu ve (اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) "En'amte aleyhim"den sonrasının, yedinci âyet olduğunu söylemişlerdir.

Taberi, fatihaya "Mesani" yani (ikilenen, tekrarlanan) denilmesinin sebebinin, onun, her nafile ve farz namazlarda tekrarlanması olduğunu, Hasan-ı Basri'nin de bu görüşte olduğunu zikretmiş ve fatihaya "Mesani" denilmesinin, Kur'an'ın tümüne ve diğer bazı surelerine "Mesani" denilmesine ters düşmeyeceğini söylemiştir. Zira, Kur'anın diğer surelerine veya tümüne "Mesani" denilmesinin, başkaca izahlarının da olduğunu söylemiştir.

FATİHA SURESİNİN MUHTEVASI

Bir ismi de "Ümmül Kur'an" yani (Kur'anın anası) olan fatiha, çok derin mânâlar ifade etmektedir. Onun ifade ettiği mânâları tam anlamıyla kavrayabilmek oldukça güçtür ve onun yüceliğini ancak cenab-ı hak bilir.

Cenab-ı Hak bu sure-i celilede, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini gösteren delilleri bir arada zikretmeyi dilemiştir.

Fatiha suresindeki, Allah'a hamd, onu yüceltme ve onu övme, Allah'ın büyüklüğünü ve hükümranlığını kullarına hatırlatmak içindir. Böyle bir hatırlatma yapılmıştır ki, Allah'ın lütufları karşısında kulları onu ansınlar, nimetlerinden dolayı ona hamdetsinler de Allah tarafından verilecek olan nimetlerin daha fazlasına layık olup, onun tarafından verilecek olan sevaplara hak kazansınlar.

Fatiha suresinde Allah'ın, kendisini tanıma nimeti verdiği ve itaat etmeye muvaffak kılma lütfunda bulunduğu kullarını zikretmesi ise, kulları üzerinde bulunan dini ve dünyevi bütün nimetlerin Allah tarafından verildiğini kendilerine belirtmek içindir.

Onları zikretmiştir ki, arzu ve isteklerini, tapınılan diğer putlara ve ilahlara değil sadece Allaha arzetsinler ve ihtiyaçlarını ancak ondan istesinler.

Yine fatiha suresinde, Allahın, kendisine isyan edenlerin başlarına getirdiği felaketleri, emrine karşı çıkanlara verdiği cezaları zikretmesi ise kullarını

günah işlemekten sakındırmak, günah işledikleri takdirde cezadan kurtulamayacaklarını ihtar etmek ve onları bu hususta korkutmak içindir.

Aksi takdirde Allah, onların başlarına daha önce helak olan diğer ümmetlerin başlarına gelen felaketleri getirir, onları da benzer cezalarla cezalandırır.

Sure-i celilede, kendilerine nimet verilenler, gazaba uğrayanlar ve sapıklığa düşenlerden bahsedilmektedir. Bunlardan, kendilerine nimet verilenler, şüphesiz ki Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınan ve islamın bütün vecibelerini yerine getiren inanmış müminlerdir.

Gazaba uğramış olanlar ise, Yahudilerdir. Yahudiler, Allah tealanın kendilerine vermiş olduğu çok çeşitli nimetlere karşılık nankörlüklerinden vaz geçmemişler ve sonunda cenab-ı hakkın gazabını hak ederek çok kötü sonuçlarla karşılaşmış, büyük felaketler yaşamışlardır.

Sapıklığa düşenler ise Hıristiyanlardır. Cenab-ı Hak onlara kendi tarafından bir Peygamber ve Hak bir din gönderdiği halde onlar o gerçek dinin esaslarını tahrif etmek suretiyle Allah'a eş koşmuşlardır. Allah'ın kulu ve Peygamberi olan Hz. İsa'ya "Allahın oğlu" demişler annesi Hz. Meryem'e iftiralarda bulunmuşlardır. İşte âyet-i kerimede ifade edilen "Sapıklar"da bunlardır.

FATİHA SURESİNİN FAZİLETİ

Fatiha suresinin fazileti hakkında Peygamber efendimizden şu hadis-i şerifler rivayet edilmektedir: Ebu Said b. el-Mualla diyor ki:

حدثنا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَىٰ عَنْ شُعْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِالرَّحْمٰنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلّٰى قَالَ كُنْتُ أُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ فَدَعَانِي رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَلَمْ أُجِبْهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنِّي كُنْتُ أُصَلِّي فَقَالَ أَلَمْ يَقُلِ اللّٰهُ اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ ثُمَّ قَالَ لِي لَأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ السُّوَرِ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ قُلْتُ لَهُ أَلَمْ تَقُلْ لَأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ.

"Ben, mescitte namaz kılarken Resulullah beni çağırdı. Namazda olduğum için cevap veremedim. Namazı bitirdikten sonra dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü, ben namaz kılıyordum." Resulullah da dedi ki: **"Allah, "Ey İman edenler, Allahın Resulü sizi kendinize hayat verecek şeylere davet ettiği zaman hemen Allah'ın ve Resulünün davetine icabet edin..."**(3) buyur muyor mu? Resulullah sözlerine devamla şöyle buyurdu: **"Sen, mescitten çıkmadan önce ben sana öyle bir sure öğreteceğim ki o, Kur'anın en yüce suresidir."** Sonra Resulullah elimden tuttu ve mescitten çıkmak istedi. Ben de "Ey Allah'ın Resulü, sen bana "Sana öyle bir sure öğreteceğim ki o, Kur'anın en yüce suresidir." demedin mi?" diye sordum. Resulullah da şu cevabı verdi: **"O sure, (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) Elhamdülillahi Rabbil âlemin'dir. O, bana verilen Seb'ul Mesani ve Kur'an-ı Azimdir."**(4)

Peygamber efendimiz diğer bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

حدثنا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسَفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ إِذَا قَالَ الْإِمَامُ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ فَقُولُوا آمِينَ فَمَنْ وَفَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلاَئِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

"İmam (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ) dediği zaman "Âmin" deyin. Kim böyle der de söylediği bu söz Meleklerinkine rast gelirse, onun geçmiş bütün günahları bağışlanır."(5)

Diğer bir hadis-i şerifinde de şöyle buyuruyor:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أُنْزِلَتْ فِي التَّوْرَاةِ وَلاَ فِي الإِنْجِيلِ وَلاَ فِي الزَّبُورِ وَلاَ فِي الفُرْقَانِ مِثْلُهَا، وإِنَّهَا سَبْعٌ مِنَ المَثَانِي وَالقُرْآنِ الْعَظِيمِ الَّذِي أُعْطِيتُهُ.

"Hayatım, kudret elinde olan Allaha yemin olsun ki, Allah, ne Tevratta, ne İncilde ne Zeburda ne de Furkan'da (Kur'anda) bu fatihanın bir benzerini indirmiştir. O, bana verilen "Seb'ul Mesani ve Kur'an-ı azimdir."(6)

---

3 Enfal suresi, 8/24

4 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an sure 1, bab:1

5 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an sure: 1, bab: 2

6 Tirmizi, K. Fadail el-Kur'an bab: 1 Hadis No: 2875/Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 2, s. 357, 412

Abdullah b. Abbas diyor ki:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَيْنَمَا جِبْرِيلُ قَاعِدٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ. سَمِعَ نَقِيضاً مِنْ فَوْقِهِ. فَرَفَعَ رَأْسَهُ. فَقَالَ: هٰذَا بَابٌ مِنَ السَّمَاءِ فُتِحَ الْيَوْمَ. لَمْ يُفْتَحْ قَطُ إِلاَّ الْيَوْمَ. فَنَزَلَ مِنْهُ مَلَكٌ.فَقَالَ: هٰذَا مَلَكٌ نَزَلَ إِلَى الْأَرْضِ. لَمْ يَنْزِلْ قَطُّ، إِلاَّ الْيَوْمَ.فَسَلَّمَ وَقَالَ: أَبْشِرْ بِنُورَيْنِ أُوتِيتَهُمَا لَمْ يُؤْتِهِمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ. فَاتِحَةُ الْكِتَابِ وَخَوَاتِيمُ سُورَةِ الْبَقَرَةِ. لَنْ تَقْرَأَ بِحَرْفٍ مِنْهُمَا إِلاَّ أُعْطِيتَهُ.

"Bir gün Resulullah, Cebrail ile birlikte otururken yukarıdan bir gıcırtı işitti. Cebrail başını yukarı doğru kaldırdı ve şöyle dedi: **"Bu, bugün gökte açılanbir kapıdır. Bu kapı bu güne kadar hiç açılmamıştı. O kapıdan bir melek indi. Bu melek yeryüzüne inen bir melektir. Bu güne kadar hiç inmemişti. Melek selam verdi ve şöyle dedi: "Senden önce hiçbir Peygambere verilmeyen ve sadece sana verilen şu iki nurdan dolayı sana müjdeler olsun. Bunlar, Fatihatül Kitap ve Bakara suresinin sonudur. Bunlardan okuduğun her harfin karşılığı mutlaka sana verilecektir."**(7)

Peygamber efendimiz diğer bir hadis-i şerifinde de şöyle buyuruyor:

قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى: قَسَمْتُ الصَّلاٰةَ بَيْنِى وَبَيْنَ عَبْدِى نِصْفَيْنِ. وَلِعَبْدِى مَا سَأَلَ.فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: حَمِدَنِى عَبْدِى. وَإِذَا قَالَ: الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: أَثْنٰى عَلَىَّ عَبْدِى. وَإِذَا قَالَ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ. قَالَ: مَجَّدَنِى عَبْدِى(وَقَالَ مَرَّةً: فَوَّضَ إِلَىَّ عَبْدِى) فَإِذَا قَالَ: إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. قَالَ: هٰذَا بَيْنِى وَبَيْنَ عَبْدِى وَلِعَبْدِى مَا سَأَلَ. فَإِذَا قَالَ: هْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ

7 Müslim, K. el-Müsafirîn, bab: 254, Hadis No: 806/Nesai K. el-İftitah, bab: 25

الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِينَ. قَالَ: هٰذَا لِعَبْدِى وَلِعَبْدِى مَا سَأَلَ.

"Allah teala buyurdu ki: "Ben, benimle kulum arasında namazı (Adına namaz denen fatihayı) ikiye ayırdım. Kulum ne dilerse ona verilir. Kul (الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ١ **) deyince, Allah teala "Kulum beni övdü" der. Kul: (** الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ٢ **) deyince Allah teala "Kulum beni övdü" der kul, (** مالك يوم الدين ٣ **) deyince "Kulum beni yüceltti."** der. Diğer bir rivayette ise **"Kulum işleri bana teslim etti"** der. Kul: "(إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ٤) deyince Allah **"Bu, benimle kulum arasında bir meseledir. Ona dilediği vardır."** der. Kul: (اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِينَ ٥)

deyince Allah: **"Bu da kuluma ait olan bölümdür. Kulumun dilediği ona verilir"** der.[8]

8 Müslim, K. es-Salah bab: 38 Hadis No: 395/Ebu Davud k. es-Salah bab: 136, Hadis No: 821

اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım."

Ey Allah'ım, dinim hususunda bana zarar vereceğinden veya rabbime karşı yükümlü olduğum bir vazifemden beni alıkoyacağından korktuğum şeytanın şerrinden, yaratıklarına değil sadece sana sığınırım."

Allah teala Kur'an-ı Kerimin çeşitli âyetlerinde, müminlere, insanlara karşı esnek davranmalarını emrederken, şeytandan kesinlikle uzak olmalarını ve onun şerrinden, kendisine sığınmalarını emretmiştir.

Cenab-ı Hak, müminlerin, insanlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini beyanla buyuruyor ki: **"Ey Muhammed, sen af yolunu tut. İyiliği emret ve cahillere aldırış etme."**(9) **"Sen, kötülüğü en güzel şekilde önle. Biz onların ne tür sıfatlar uydurduklarını çok iyi biliriz."**(10) **"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen, kötülüğü en güzel şekilde önle. O zaman aranızda düşmanlık olan kimse, sana sanki samimi bir dost gibi oluverir."** (11) **"Kötülükleri iyilikle önleme hasleti ancak sabredenlere verilir. Bu, ancak hayırdan büyük payı olanlara verilir."** (12)

Yine Cenab-ı Hak, şeytanlara karşı nasıl davranılması gerektiğini beyan ederek te buyuruyor ki: **"Eğer şeytan tarafından sana bir vesvese gelirse Allah'a sığın. Şüphesiz ki Allah, her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi bilendir."**(13) **"Ey Muhammed, de ki: "Rabbim, şeytanların vesvesesinden sana sığınırım."Rabbim, yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.** (14) **"Eğer şeytandan, seni dürtecek bir vesvese gelirse hemen Allah'a sığın. Şüphesiz ki o, herşeyi işiten ve bilendir."**(15)

---

9 A'raf suresi, 7/199
10 Mü'minûn suresi, 23/96
11 Fussilet suresi, 41/34
12 Fussilet suresi, 41/35
13 A'raf suresi, 7/200
14 Mü'minûn suresi, 23/97-98
15 Fussilet suresi, 41/36

Şeytanın şerrinden kesinlikle kaçınılmasının emredilmesinin hikmeti, onun, iyilikten anlamaz olması ve insanoğlunun helakinden başka bir şeye razı olmamasıdır. Halbuki insanlar, aynı cins yaratıklar olmaları sebebiyle birbirlerine yakın ve birbirlerine karşı hoşgörülüdürler.

İşte bu sebepledir ki Allah teala, Kur'anı okumaya başlarken, şeytanın şerrinden kendisine sığınılmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur. **"Ey Peygamber, Kur'anı okumak istediğin zaman, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olan şeytandan Allah'a sığın."**(16)

Bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den de çeşitli hadis-i şerifler rivayet edilmektedir. Peygamberimiz, bunlardan birinde şöyle buyuruyor:

أعوذ باللّهِ السميع العليم من الشيطان الرجيم من همْزه ونفخه ونفثه، ثم يقرأ

"Allahın huzurundan kovulmuş olan şeytanın dürtmesinden, gururlandırılmasından ve üflemesinden (vesvesesinden) her şeyi işiten ve bilen Allah'a sığınırım."(17)

Muaz b. Cebel diyor ki:

عَنْ معاذ بن جبل،قال: استَبَّ رجلان عند النبى ﷺ فغضب أحدهما غضباً شديداً حتى خُيِّلَ إلىَ أن أنْفَهُ يَتَمَزَّعُ من شدة غَضبه، فقال ألنبى ﷺ: (إنى لأعْلَمُ كلمة لو قالها لذهب عنه ما يجد من الغضب)؟فقال: ما هى يا رسول اللّه؟قال: يقول: اللهم إنى أعوذ بك من الشيطان الرجيم.

"İki kişi, Resulullahın yanında birbirlerine hakaret ettiler. Onlardan biri o derece kızdı ki, ben, öfkesinden burnunun patlayacağını zannettim. Bu durumu gören Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ben, bir kelime biliyorum ki o, bunu söyleyecek olsa öfkesi gidecektir." Ben, "O kelime nedir ya Resulallah?" diye sordum o da Ey Allahım, kovulmuş şeytanın şerrinden sana sığınırım." demendir" buyurdu.(18)

---

16 Nahl suresi, 16/98

17 Ebu Davud K. es-Salah bab: 120 Hadis No: 775/Tirmizi, K. Mevakıt-es-Salah, bab: 65, Hadis No: 242/İbn-i Mace, K. İkametüssalah bab: 2 HN 808

18 Ebu Davud K. el-Edeb, bab: 4 Hadis No: 4780/İbn-i Mace, K. ed-Dâvât, bab: 52 Hadis No: 3452

Taberi diyor ki: "Arapçada şeytan, "İsyankâr ve azgın olan her cin, insan, hayvan ve diğer her şeye denir." Nitekim yüce mevla bir âyet-i kerimesinde insanların da şeytanları bulunduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur. "Sana yaptığımız gibi her Peygamber için de insan ve cin şeytanlarından düşmanlar yaratmıştık.."[19]

Hz. Ömer (r.a.) bir katanaya (At'a) binmiş, at çalımlı bir şekilde yürümüştür. Bundan dolayı Hz. Ömer onu dövmüş, at ise daha da çalımlı yürümeye başlamıştır. Bunun üzerine üstünden inmiş ve "Beni bir şeytana bindirmişsiniz meğer. Kendimi tanımaz hale gelmeden ondan inmedim. (Yani onun üzerinde iken kendimi başka bir şekilde hissettim.) demiştir.

Taberi diyor ki: "Her şeyin isyankârına "Şeytan" denmesinin sebebi, onun ahlak ve davranışlarının, benzerlerinden farklı ve uzak olmasındandır. Zira "Şeytan" kelimesinin asıl anlamı "Uzak olan" demektir."

(الرَّجِيمِ) "er-Raciym" kelimesinin asıl mânâsı "Atmak" demektir. Bu, "Laf atma veya taş atma" şeklinde olabilir. Şu âyet-i kerime, Hz. İbrahim'in babasının, İbrahim'i sözle taşlamasına bir misaldir. Babası "Ey İbrahim, ilahlarıma karşı çıkıp yüz mü çeviriyorsun? Eğer bundan vaz geçmezsen yemin olsun ki seni taşlarım..." dedi.[20] Şeytana (الرَّجِيمُ) "Taşlanmış" sıfatının atfedilmesi, onun, Allah'ın göklerinden, delip geçen ateşlerle kovulmasından olabilir.

Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Cebrail, Muhammede ilk geldiğinde ona dedi ki: "Ey Muhammed de ki, Ben, kovulmuş şeytanın şerrinden, işiten ve bilen Allah'a sığınırım."

Yine de ki: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım."

Cebrail daha sonra şöyle dedi: "Ey Muhammed, yaratan rabbinin adıyla oku." Abdullah b. Abbas diyor ki: "Allah'ın, Cebrail'in lisanıyla Muhammed'e indirdiği ilk sure budur (Alak suresidir) Allah, Peygamberine, yaratıklarına değil kendisine sığınılmasını emretmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Surelerin başında bulunan besmelenin, Kur'an-ı Kerimden bir âyet olduğu hususunda bütün âlimler ittifak etmişlerdir. Zira besmele, Neml suresinin otuzuncu âyetinde açıkça zikredilmiştir. Bu âyette şöyle buyurulmuştur. (Mektup Süleymandan geliyor ve orada "Rahman ve Rahim olan) Allah'ın adıyla" di-

19 En'am suresi, 6/112
20 Meryem suresi, 19/46

ye yazıyor.

[Fakat besmelenin, başında bulunduğu suredeki âyet sayısına dahil bir âyet mi yoksa sureden ayrı müstakil bir âyet mi olduğu veya sadece Fatiha suresinin bir âyeti olup, bu âyetin her surenin başında tekrar mı edildiği, yahut da Neml suresinin bir âyeti olup diğer surelerin başında, sureleri birbirinden ayırmak için mi yazıldığı hususları ihtilaflıdır.]

[İmam Şafii'ye göre besmele, başında bulunduğu her sureden bir âyettir ve bunların tamamı Kur'anda yüz on üç âyettir. Buna göre fatihanın yedi âyetinden birincisi besmeledir. Bunun için Şafiiler namazda besmeleyi açıktan okurlar.]

[İmam Mâlik'e göre besmele, sadece Neml suresinde geçen bir âyettir. Bunun dışında fatihanın ve diğer surelerin başında Teberrüken ve sureleri birbirinden ayırmak için yazılmıştır. O surelerden bir âyet değildir. Bu sebeple besmele namazda açık olarak ta gizli olarak ta okunmaz.]

[Hanefilere gelince: Onlara göre besmele, müstakil bir âyettir. Surelerin başına, o surelerden bir âyet değil, teberrüken ve sureleri birbirinden ayırmak için konmuştur. Besmelenin fatiha gibi her rekatta okunması vacip değildir. Fakat gerek namazda gerek namaz dışında, her mühim işin başında okunması sünnettir. Onun için namazın her rekâtında, kıraatın başında besmele okunur. Fakat ortasında okunmaz. Ancak besmelenin, o sureden bir âyet olduğu anlaşılmasın diye namazda kıraatın başında açıktan değil gizli olarak okunur.]

Peygamber efendimiz (s.a.v.) besmelenin fazileti hakkında şöyle buyuruyor:

قال رسول الله ﷺ كل كلام أو أمر ذى بال لا يفتح بذكر الله عز وجل فهو أبتر أو قال اقطع.

"Herhangi bir söze veya önemli bir işe Allah'ın adı anılmadan başlanırsa o iş, neticesizdir, güdüktür."[21]

Taberi, besmelenin izahında şöyle diyor: "Zikri yüce ve isimleri mukaddes olan Allah teala, Peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e bütün işlerinin başında esma-i hüsna'sını, yani güzel isimlerini zikrederek başlamayı öğretiyor. Bütün önemli işlerini ifa etmeden önce Allah'ın güzel isimlerini anmasını bildiriyor ve onu bu şekilde yetiştiriyor. Böylece, Peygamberini yetiştirdiği bu şekli, bütün yaratıklarına bir sünnet kılıyor, onların da konuşmalarının, mektuplarının ve bütün işlerinin başında bu yolu takibetmelerini öğretiyor.

---

21 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 2, s. 359

Taberi diyor ki: "Bismillah"ın başındaki cer edatı (بِ) "Bi" kendisinden önce bir fiilin bulunmasını gerektirdiğinden ve "Bismillah" da da bu fiil zikredilmeyip söyleyenin kendisine bırakıldığından "Bismillah" diyen kişinin neyi kastettiği, girişiği işten ortaya çıkar. Şayet "Bismillah" der de okumaya başlarsa, "Allahın adını anarak okumaya başlıyorum." demek istediği anlaşılır. Şayet kalkarken veya otururken yahut başka bir iş yaparken "Bismillah" diyecek olursa "Allahın ismini anarak ayağa kalkıyorum." Veya "Allahın ismini anarak şu işi yapıyorum." demek istediği anlaşılır.

Taberi diyor ki: "Abdullah b. Abbas da besmeleyi bu şekilde izah etmiş ve şöyle demiştir: "Cebrail Muhammed'e ilk geldiğinde o, "Ey Muhammed, de ki: "Ben, kovulmuş şeytanın şerrinden, işiten ve bilen Allaha sığınırım." Sonra Cebrail yine demiştir ki: "Yine deki: "Bismillahirrahmanirrahim" Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla." Abdullah b. Abbas diyor ki: "Cebrail "Ey Muhammed, "Bismillah" de, derken ona şunu demek istemiştir. "Rabbin olan Allah'ı anarak oku. Onu anarak ayağa kalk ve onu anarak otur."

[Taberi diyor ki: "Bismillah"ın mânâsı "Allah'ı güzel isimlerle isimlendirerek ve onu anarak şöyle şöyle yapıyorum." demektir. Bu âyetin mânâsı: "Allahın ismiyle yardımlaşarak veya Allahın isminden yardım dileyerek şu işe girişiyorum." demek değildir.]

Taberi, "Allah" lafzının (اَلَهَ، يَأْلَهُ، إِلاهَةً) "Elehe, Ye'lehu, ilaheten" kökünden olduğunu, mânâsının da "Kulluk yapmak, ibadet etmek" olduğunu, "Allah" lafzının ise "Kendisine kulluk edilen ve kendisine ibadet edilen" demek olduğunu söylemiştir. Taberi, Abdullah b. Abbas'ın "Allah" lafzını "Bütün yaratıkların ilahı ve kendisine kulluk edilen" şeklinde izah ettiğini rivayet etmiştir.

[(الرَّحْمٰنِ، الرَّحِيم) (er-Rahman, er-Rahim) Taberi, bu iki sıfatın (رَحِمَ، يَرْحَمُ، رَحْمَةً) kökünden türetildiğini, aynı kökten türetilmelerine rağmen, her bir sıfatın diğerinden farklı bir mânâ taşıdığını söylemiş] ve bunu şöyle izah etmiştir: Arap dili yönünden "Rahman" kelimesi, türetildiği köke "Rahim" kelimesinden daha uzaktır. Bir şeyi, türetildiği köke daha uzak olan bir kelimeyle sıfatlandırmak onu, daha fazla övmek veya yermek olur. "Rahman" kelimesi, övme için kullanıldığından, Allah tealayı bu sıfatla vasıflandırmak, "Rahim" sıfatıyla vasıflandırmaktan daha kuvvetlidir. Bu itibarla "Rahman"ın mânâsı, "Rahim"den daha geniştir.

"Rahman" ile "Rahim" kelimelerinin mânâlarının farklı olduğunu beyan eden rivayetler yönünden de şunlar nakledilmektedir:

[Azremî, "Rahman"ın mânâsının "Bütün yaratıklara rahmet eden" "Rahim"in mânâsının ise, "Sadece müminlere merhamet eden" demek olduğunu söylemistir.]

Ebu Said el-Hudrî, Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Meryemoğlu İsa şöyle demiştir: "Rahman, âhirette ve dünyada merhamet edendir." "Rahim" ise "Yalnız âhirette merhamet edendir."

Taberi bu iki rivayetin şu şekilde birleştirilebileceğini söylemiştir. "Rahman" kelimesi, Allah'ın merhametinin umuma ait olduğunu "Rahim" kelimesi ise, Allah'ın rahmetinin hususi bir mânâ da olduğunu ifade eder. Bu kelimeler böyle izah edilirse bu iki rivayet te bağdaşlaştırılmış olur."

[Allah tealanın, özel bir şekilde merhamet ettiğini ifade eden "Rahim" kelimesini, sadece dünya veya sadece âhiret için yorumlamak mümkün olduğu gibi, her ikisi için de yorumlamak mümkündür.

Allah tealanın, yalnızca dünyada mümin kullarına merhameti, onları iman etmeye, kendi emirlerine ve Peygamberlerine itaat etmeye ve yasakladığı şeylerden kaçınmaya muvaffak kılmasıdır. Kâfirlere böyle bir lütufta bulunmamıştır.

Allah tealanın, sadece âhirette, mümin kullarına merhameti ise nimetlerle dolu cennetleri ve ebedi kurtuluşu bahşetmesidir. Kâfirlere, ve müşriklere böyle bir lütufta bulunmamıştır.]

Allah tealanın, hem dünya hem de âhirette sadece müminlere lutfettiği şeylere misal olarak yukarıda zikredilen nimetler gösterilebilir.

[Allah tealanın, umumi bir şekilde merhamet ettiğini ifade eden "Rahman" kelimesini de hem dünya için hem de âhiret için yorumlamak mümkün olduğu gibi sadece dünya veya sadece âhiret için yorumlamak ta mümkündür.

Allah tealanın, dünyada, hem mümin hem de kâfirlere olan umumi rahmetine misaller de pek çoktur. İnanan, inanmayan bütün insanlara çeşitli rızıklar vermesi, onlara akıl nimetini bahşetmesi, vücut sağlığını bahşetmesi, bulutları yürüterek onlardan yağmur yağdırıp yeryüzünde çeşitli bitki ve gıdaları bitirmesi, bu gibi lütuf ve merhametlerindendir. Bu hususta Allah teala "Allahın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız..."[22] buyurmuştur.

Allah tealanın merhametinin âhirette umuma ait olacağına misal ise, Allah tealanın, adalet ve yargılamasını bütün yaratıkları arasında eşit bir şekilde tatbik etmesidir. Allah teala bu hususta "**Şüphesiz ki Allah, hiç kimseye zerre kadar zulmetmez. Yapılan iyilik zerre kadar da olsa onu kat kat artırır. Ve yapana, katından büyük bir mükâfât verir.**"[23]] buyurmaktadır. Diğer bir âyette de "**... Herkese kazandığı tamamen ödenecektir. Ve onlar, zulme uğ-**

22 Nahl suresi, 16/18

23 Nisa suresi, 4/40

ratılmayacaklardır."[24] buyurmaktadır.

Dehhak, Abdullah b. Abbas'ın, "Rahman" ve "Rahim" sıfatlarını şu şekilde izah ettiğini rivayet etmiştir. "Rahman ve rahim demek, merhamet etmeyi dilediğine, nazik davranan ve yumuşak muamele eden" demektir. Görüldüğü gibi Abdullah b. Abbas, "Rahman"ı, nazik davranmak istediğine nazik davranan, "Rahim'i de, yumuşak muamelede bulunmak istediğine yumuşak muamele eden şeklinde izah etmiş ve bunların birbirlerinden farklı şeyler olduklarını açıklamıştır.

Ata el-Horasani ise, "Rahman" ve "Rahim"i izah ederken şöyle demiştir: "Allah tealanın özel isimlerinden biri olan "Rahman" kendisinden koparılıp insanlara da söylenince, Allah teala kendisini, rahman ve Rahim sıfatıyla sıfatlandırmıştır." Ata bu sözüyle şunları söylemek istemiştir: "Rahman, sadece Allah tealaya mahsus olan bir sıfattı. Müseylimetül Kezzab, Allah tealanın bu sıfatını kendisine de takınca bu defa Allah teala, kendisini diğer yaratıklardan ayırtetmek için kendisinin "er-Rahman" ve "er-Rahim" olduğunu beyan etmiştir. Zira yaratıklar, bu sıfatlardan sadece birini kendilerine takarlar. İkisini birden takmazlar. İşte Allah teala bu sıfatlarla diğer yaratıklardan ayırdedilmiş oldu.

Taberi diyor ki: "Anlayışı kıt olan bazı insanlar, Arapların, İslamdan önce "Rahman" kelimesinin ne demek olduğunu bilmediklerini söylemişler ve buna delil olarak ta müşriklerin, Resulullah'a: "... Rahman da neymiş? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?".. "Derler."[25] şeklinde söyledikleri sözü göstermişlerdir. Aslında müşrikler inatlaşarak, bildikleri şeyi duymadıklarını iddia ediyorlardı. Nitekim Allah teala, bir âyet-i kerimede şöyle buyurmuştur: **"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler Peygamberi, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar..."**[26] Evet, müşrikler, Hz. Muhammedin hak Peygamber olduğunu, daha önceki kitaplardan bildikleri halde onu inkâr etmişler ve reddetmişlerdir. İşte Allah tealanın, "Rahman" sıfatı da böyledir. Nitekim bazı cahiliye şiirlerinde de "Rahman" kelimesi zikredilmiştir.

Taberi diyor ki: "Yine müfessirlerin tefsirlerini iyi bilmeyen, Selef-i Salihin'den nakledilen rivayetleri az bilen bazı kimseler "Rahman" kelimesinin mânâsının, "Merhamet sahibi" demek olduğunu, "Rahim" kelimesinin mânâsının, "Merhamet edici" demek olduğunu söylemişlerdir. Böylece, "Rahman" ile "Rahim"in farklı şeyler olduğunu izah etmeye çalışmışlardır. Fakat bu sözlerin ardından, bir kelimeden iki kelimenin türetildiğini ve kelimelerin lafızlarının farklı olmalarının buna müsait olduğunu söylemişlerdir. Böylece, daha

---

24 Bakara suresi, 2/281
25 Furkan suresi, 25/60
26 Bakara suresi, 2/146

önce, birbirlerinden farklı şeyler olduklarını izah etmeye çalıştıkları "Rahman" ve "Rahim"in aynı şeyler gibi olduklarını ifade eder olmuşlardır. Halbuki, "Rahman"ın, "Merhamet sahibi" şeklinde "Rahim"in de "Merhamet eden" şeklinde izah edilmeleri, bunların farklılığını göstermektedir. Zira merhamet sahibi demek, kendisinde merhamet bulunan ve merhamet kendisinde bir sıfat olan kimse demektir." "Merhamet eden" demek ise "Gelecekte merhamet edecek olan" veya "Geçmişte merhamet etmiş olan" demektir ki bu, merhamet sıfatının devamlılığını ve her zaman var olduğunu ifade etmez. Bu itibarla bu iki kelime, lafızları başka, mânâları aynı olan kelimeler değildir. Kendilerinin izahları da bunu göstermektedir.

Taberi diyor ki: "(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ) Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla" ifadesinde önce "Allah" kelimesinin zikredilip daha sonra da sırasıyla, "Rahman" ve "Rahim" kelimelerinin zikredilmelerinin sebebi şudur: Araplar, bir şeyden haber vermek istediklerinde, önce onun ismini zikrederler ki dinleyen kişi, kimden bahsedildiğini bilsin. Daha sonra da o bildirilen şeyin sıfatlarını zikrederler ve o sıfatları da, zikredilen şeye özgü olma derecesine göre sıralarlar. Durum, besmelede de böyle olmuştur.

Allah teala, sadece kendisine özgü olan "Allah" ismini diğer sıfatlarından önce zikretmiştir ki, dinleyici Hamd etmeyi ve yüceltmeyi kime yapacağını bilsin. İşte bu sebeple Allah teala, önce "Allah" ismiyle başladı. Zira, ilahlık, ne isim takma yönünden ne de mânâsı yönünden Allah'tan başka hiçbir varlığa izafe edilemez. Çünkü uluhiyetin mânâsı, "Kendisine kulluk edilen" demektir. Allah'tan başka kimseye kulluk edilemez. Ayrıca, Allah teala, herhangi bir varlığa "Allah" denilmesini yasaklamıştır. "Allah" isminden sonra ise "Rahman" sıfatı zikredilmiştir. Allah teala, yaratıklarının, kendilerine bu ismi vermelerini de yasaklamıştır. Fakat, yaratıklarından bazılarına "Merhamet sahibi" demek mümkün olduğundan, "Rahman" kelimesi "Allah" kelimesi kadar Allah'a özgü değildir. Bu itibarla besmelede ikinci olarak zikredilmiştir. "Rahim" kelimesi ise hem Allah tealaya hem de yaratıklara atfedilebileceğinden, üçnücü sıfat olarak zikredilmiştir. Hasan-ı Basri de "Rahman" sıfatının, Allah'ın dışındaki varlıklara atfedilmesinin caiz olmadığını zikretmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣﴾

مَٰلِكِ يَوْمِ ٱلدِّينِ ۝٤

1- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

2-4- Hamd, âlemlerin rabbi, merhamet eden, bağışlayan ve ceza gününün sahibi olan Allah'a mahsustur.

Hamd ve şükür, sadece, şanı yüce olan Allah'a mahsustur. Allah'tan başka tapınılan herhangi bir şey buna layık değildir. Zira Allah, kullarına sayılamayacak kadar çok nimet vermiştir. Onun nimetlerinin sayısını hiç bir kimse yeterince bilemez.

[(اَلْحَمْدُ) **HAMD:** Allah'ı güzel isim ve sıfatlarıyla övmektir.[1]

(الشُّكْرُ) **ŞÜKÜR:** Allah'ı, verdiği nimetlerden dolayı övmektir. Taberi burada zikredilen "Hamd" kelimesinin, "Şükür" kelimesiyle eş anlamda olduklarını söyleyerek (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) el-Hamdülillah'a şu şekilde mânâ vermiştir: "Kendisine itaat edilmesi için bütün vasıtaları sağlaması, emirlerinin yerine getirilmesi için mükellef olanların vücut organlarını müsait bir şekilde yaratması, layık olmadıkları halde onları dünyada çeşitli nimetlerle rızıklandırması ve onlara, içi nimetlerle dolu olan ebedi cennete götürecek yolu göstermesi gibi sayısız nimetleri karşılığında, şükredilmek, sadece Allah'a mahsustur. Onun dışında herhangi bir yaratığa ait değildir.][2]

Taberi, Abdullah b. Abbas ve Hakem b. Umeyr'den de "Hamd" kelimesinin, "Şükretmek" mânâsına yorumlandığının nakledildiğini rivayet etmiştir. Dehhak, Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "(اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) "Elhamdülillah" demek, Allaha şükretmek, ona boyun eğmek, onun nimetlerini, hidayetini, bizi yoktan var etmesini kabul ve ikrar etmektir."

Hakem b. Umeyr, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: **"Sen, Elhamdülillahi Rabbilâlemin" dediğinde Allah'a şükretmiş olursun. O da sana olan nimetlerini artırır."**

Ka'bul Ahbar ise "Elhamdülillah"ın, Allah'ı övmek olduğunu rivayet etmiştir. Bunun, bir nimet karşılığında olup olmadığına dair herhangi bir şey zikretmemiştir.

[Taberi, "Elhamdü" kelimesinin (اَلْ) el takısının, umum ifade etmesi için geldiğini bu itibarla "Elhamdülillah"ın, bütün övgü ve şükürler Allah'a mahsustur." demek olduğunu zikretmiştir.]

Taberi diyor ki: "Eğer sorulacak olursa ki: "Bütün âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun" ifadesini ve bundan sonra gelen ifadeleri bizzat Allah teala söyleyerek kendini övüyor ve bizlerin de böyle yapmamızı öğretiyor, eğer böyle ise "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz." ifadeleri nasıl izah edilecektir? Zira Allah, yardım isteyen değil, yardım eden, ibadet eden değil,

kendisine ibadet edilendir. Yoksa bunlar, Cebraile veya Muhammed'e, söylemeleri emredilen ifadeler midir? Cevaben denilir ki: "Bütün bunlar Allah'ın kelamıdır. Allah bunlarla kendisini övmüş, kullarına da bu şekilde kendisini övmelerini öğretmiştir. Ve onlara demiştir ki: "Deyin ki: "Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz..." Burada takdir edilen "Deyin ki" ifadelerinin, âyetlerin başında açıkça zikredilmemesi, Arapçanın, kısaltmaya ve veciz ifadeye önem verme özelliklerindendir. Zira Arapçada bir mânâ, cümlenin bir kısım kelimelerini düşürmek suretiyle de ifade edilebilirse, düşürülmesi mümkün olan kelimeler düşürülür ve kısa bir şekilde ifade edilir. Burada da durum böyle olmuştur. Nitekim, Abdullah b. Abbas, "Elhamdülillah"ı şöyle izah etmiştir. "Cebrail Muhammed'e dedi ki: "Ey Muhammed, de ki: "Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur."

(رَبِّ الْعَالَمِينَ) **ÂLEMLERİN RABBİ:** İnsanların, cinlerin, meleklerin, göklerin ve yerin rabbi demektir. Arap dilinde "Rab" kelimesi, "Kendisine itaat edilen efendi, bir şeyi düzeltip ıslah eden, bir şeyin sahibi " mânâlarına gelmektedir. Şanı yüce olan rabbimiz, benzeri olmayan, dengi bulunmayan bir rabdır. Yaratıklarına bol nimetler vererek onların durumlarını düzeltip ıslah edendir. O, her şeyi yaratan ve bütün işleri elinde bulunduran bir hükümdardır. Bu itibarla "Rab" kelimesinin üç mânâsının da Allah teala için kullanılması yerindedir.

(الْعَالَمُ) **ÂLEM:** Tüm ümmetleri ve yaratılmışların toplumlarını ifade eder. Böylece insanlar bir âlem, cinler bir âlem, diğer yaratıklar da kendi başlarına birer âlemdirler. Bu kelime, tekili bulunmayan cins isimdir. Her yaratık sınıfına "Âlem" denildiği gibi o sınıfın belli bir çağda yaşayanlarına da "Âlem" denir.

Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr ve Mücahid, "Âlemlerin rabbi" ifadesini, "Cin ve insan âlemlerinin rabbi." şeklinde izah etmişler, Katade "Her sınıf kendi başına bir âlemdir." demiş, Ebul Âliye ise "İnsanlar bir âlem, cinler de bir âlemdir. Bunların dışında olan varlıklar ise on sekiz bin veya on dört bir âlemdir." demiştir.

(الرَّحْمَٰنِ) **RAHMAN:** "Rahmeti, esirgemesi bütün yaratıklarını kaplayan" demektir.

(الرَّحِيمِ) **RAHİM:** "rahmeti ve bağışlaması, özellikle müminleri kapsayan" demektir. Allah tealanın bu iki sıfatının mânâları, besmele izah edilirken açıklanmıştır. Bu sıfatların, besmelede zikredildikten sonra, Fatihada da tekrar edilmeleri, besmelenin, fatihadan bir âyet olmayıp kendi başına müstakil bir âyet olduğunu göstermektedir. Zira, Allah tealanın kitabında, aralarında fasıla bulunmaksızın, aynı lafızlarla tekrar eden iki âyet mevcut değildir.[1]

(مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) **CEZA GÜNÜNÜN SAHİBİ:** "Sahip" diye tercüme

edilen "Mâlik" kelimesi üç şekilde okunmuştur:

Birinci okunuş şekli: (مَلِك) Melik'tir. Anlamı ise "Hükümdar, mülk sahibi" demektir. Bu okunuş şekline göre âyetin mânâsı şöyledir: "Varlıkların, hesaba çekilip ceza veya mükâfatlandırılacakları kıyamet gününün hükümdarı, ve tek sahibi yalnızca Allah'tır. Dünyadaki gibi bir kısım zorbalar, orada hükümdarlık, mülk sahibi olma iddiasında bulunamayacaklar, böbürlenemeyecekler ve herhangi bir zulüm ve tasallutta bulunamayacaklardır. Dünyadaki zorba hükümdarlar, âhirette, gerçek hükümdar olan Allah'ı görünce, kendilerinin, küçük ve zelil kimseler olduklarını, büyüklük ve azametin, mülk ve hükümranlığın ise yalnız Allah'a ait olduğunu kesin olarak anlayacaklardır. Allah teala bu hususu başka bir âyette şöyle beyan etmiştir. "O gün insanlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli değildir. "Bugün hakimiyet ve mülk kimindir?" diye sorulur."[27]

Bu kelimenin ikinci okunuş şekli (مَالِك) Mâlik'tir. Mânâsı ise "Hüküm verme hakkına sahip veya kıyamet gününü getirmeye gücü yeten" demektir. Abdullah b. Abbas, bu okunuş şeklini şöyle izah etmiştir. "İnsanların cezalandırılacakları veya mükâfatlandırılacakları kıyamet gününde hüküm verme yetkisi, sadece Allah'a aittir. Dünyada olduğu gibi o gün, Allah'ın dışında hiç bir kimse hüküm veremeyecektir."

Abdullah b. Abbas, bu şekildeki izahından sonra şu âyetleri okumuştur. "Cebrail ve meleklerin saf saf dizildikleri gün Rahman olan Allah'ın izin verdiği ve doğru konuşan hariç, onun huzurunda kimse konuşamaz."[28] "O gün kendilerini Allah'ın huzuruna davet edene uyacaklar, kimse yan çizemeyecektir. Rahman olan Allah'ın azameti karşısında sesler kısılacak, fısıltıdan başka hiçbir şey işitmeyeceksin."[29] .. (Melekler) ancak Allah'ın razı olduğu kimseye şefaat edebilirler..."[30]

Taberi, birinci okunuş şeklinin şu sebeplerden dolayı tercihe şayan olduğunu söylemiştir: Hükümran ve mülk sahibi olmak aynı zamanda karar yetkisine sahib olmayı ve hüküm verme gücünde olmayı da kapsar. Halbuki (مالك) Malik kelimesi, "Hüküm verme yetkisini haiz." şeklinde izah edildiği takdirde, hükümranlığı ve mülk sahipliğini ifade etmez. Âyetleri daha kapsamlı mânâda almak elbetteki daha uygundur. Diğer yandan, bu âyetten önceki âyetlerde, Allah teala bütün âlemlerin rabbi, yani kendisine itaat edilen efendisi, düzeltip ıslah edeni ve sahibi olduğunu beyan etmiştir. Hemen o âyetin sonunda da aynı anlamı değişik bir kelime ile ifade etmesi elbetteki ilahi kelama uygun değildir. Bu itibarla "Melik" şeklindeki okunuş biçimini esas alıp kıyamet gününde bütün mülkün ve hükümranlığın ona ait olduğunu söylemek "Mâlik" şeklindeki kıraatı esas alarak "Kıyamet gününde hüküm vermeye sadece o yetkilidir." demekten daha evladır.

27 Mü'minûn suresi, 40/16
28 Nebe' suresi, 78/38
29 Tâhâ suresi, 20/108

Bu kelimenin üçüncü okunuş şekli ise (مالك) Mâlike'dir. Mânâsı ise "Ey kıyamet gününün sahibi" demektir. Âyeti bu şekilde okuyanlar, bundan sonra gelen âyetle bu âyet arasında bağlantıyı kuvvetlendirmek için böyle okumuşlardır. Zira bunlara göre bu ve bundan sonra gelen âyetlerin mânâsı şöyledir: "Ey, kıyamet gününün sahibi, ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz..."

Taberi, bu okunuş şeklinin de tercihe şayan olmadığını beyan etmiş, daha sonra gelen âyetlerle irtibatı kuvvetlendirme gerekçesinin doğru olmadığını zikretmiştir. Zira Abdullah b. Abbas, Cebrailin, Allah tealanın, Resulullaha "Ey Muhammed, de ki: âlemlerin rabbi olan, rahman ve rahim olan ve kıyamet gününün sahibi olan Allah'a hamdolsun. Ey Muhammed, yine de ki: "Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz." şeklinde emrettiğini söylediğini rivayet etmiştir. Böylece bu okunuş şekline ihtiyaç kalmamıştır.

(يَوْمِ الدِّينِ) **CEZA GÜNÜ:** "Ceza günü" diye tercüme edilen (يوم الدين) "Yevmiddin" ifadesindeki "Din" kelimesinin mânâsı "Cezalandırma ve amellerin karşılığını verme" demektir. Şu âyet-i kerimelerde geçen "Din" kelimesi de bu anlamdadır." Hayır, hayır doğrusu siz, dini yalanlıyorsunuz."(31) Yani, cezalandırılmayı yalanlıyorsunuz. "Eğer cezalandırılmayacaksanız ve şayet sözünüzde sadıksanız, o çıkmak üzere olan canı geri çevirsenize."(32)

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Katade ve İbn-i Cüreyc de buradaki "Din" kelimesinden maksadın, "Cezalandırma ve hesaba çekme" olduğunu söylemişlerdir. Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. (يوم الدين) "Yevmiddin" demek, "Yaratıkların hesaba çekildiği gün" demektir ki o da "Kıyamet günüdür." Allah, o gün yaratıklara, yaptıkları amellerin karşılığını verecektir. Hayıra hayır, şerre de şer karşılığını verecektir. Ancak, affettikleri müstesnadır. Çünkü emir onundur." Zira Allah teala şöyle buyurmuştur: "... İyi biliniz ki, yaratmak ve emretmek ona mahsustur..."(33)

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝٥

5- Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz.

Ey Allahım, başkasına değil ancak sana boyun eğeriz, sana kulluk ederiz. Sana ibadet ederiz. Ey Allahım, yaptığımız ibadetlerde, itaatlerde ve bütün işlerimizde ancak senden yardım dileriz. Senden başka hiçbir varlıktan yardım dilemeyiz. Seni inkâr eden kâfirler ise işlerinde senin dışındaki taptıkları putlardan

31 İnfitar suresi, 82/9
32 Vakıa suresi, 56/86-87
33 A'raf suresi, 7/54

yardım dilerler. Biz bunlardan beriyiz.

Abdullah b. Abbas, bu âyetin izahında şöyle demiştir: "Cebrail Muhammed (s.a.v.)'e Allah tealanın şöyle buyurduğunu söylemiştir. "Ey Muhammed, de ki: "Ey rabbimiz, ancak seni birler, senden korkar ve sana ümit bağlarız."

Taberi, âyetin "Senden korkar ve sana ümit bağlarız." şeklindeki izahı yerine "Sana boyun eğer ve sana teslim oluruz." şeklinde izah etmenin daha uygun olacağını söylemiştir. Zira âyette zikredilen "Ancak sana kulluk ederiz." ifadesi her şeyden önce, boyun eğmeyi ve teslim olmayı ifade eder. Korku ve rica da "Boyun eğme" ifadesi içinde mevcuttur." demiştir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Allah teala hem kullarına, kendisine itaat etmelerini emrediyor hem de itaat etmelerinde kendisinden yardım dilemelerini emrediyor. Allah'ın, kullarına, kendisine itaat etmelerini emrettikten sonra, itaat etmelerinde kendilerine yardım etmemesi mümkün müdür? O halde kulun, rabbinden, itaatte kendisine yardımcı olmasını dilemesinin mânâsı nedir? Buna cevaben denilir ki: "Kul, rabbinden, geçmişteki itaatlerine dair yardım istememekte, gelecekteki itaatlarına dair yardım istemektedir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Zira, Allah tealanın, kullarına verdiği emirleri yerine getirecekleri güç ve imkânları bahşettikten sonra yine de o emirleri yerine getirirken onlara yardım etmesi, Allah'ın, kullarına olan bir lütfudur. Allah'ın, günah işlemeye dalan ve Allah sevgisinden uzak olan kullarına, itaatte yardım etmeyip bu lütfunu kesmesi, buna mukabil Allah'a kullukta bütün gayretini harcayan ve ona itaate koşan kuluna, itaat etmesi için yardım etme lütfunda bulunması Allah için ne bir kötü idaredir ne de hükümlerinde zulmetmektir. O halde kulun, itaatte rabbinden yardım dilemesi isabetli bir davranıştır."

Allah tealanın, kullarına, kendisine itaat ederken yine kendisinden yardım istemelerini emretmesi, işleri Allah'a bırakan "Kaderci"lerin iddialarını boşa çıkaran en güzel delillerdendir. Kaderciler Allah tealanın, kuluna bir şeyi emredip veya kulunu bir işle yükümlü kılıp sonra da ona yardım etmemesini imkânsız görmüşlerdir. Bunların ifadelerine göre, Allah'ın, bir şeyi emretmesi halinde o hususta kuluna yardım etmesi gereklidir. Kulun, o emri yerine getirirken Allah'dan yardım istemesi lüzumsuzdur. Bunların görüşüne göre "Ey Allahım, ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz." diyen kimse "Ey Allahım, ancak sana ibadet eder ve senin bize zulmetmemeni isteriz." demiş olur. Halbuki bütün Müslümanlar: "Ey Allahım, ancak senden yardım dileriz." diyenin sözünün doğru: "Ey Allahım, sen bize zulmetme." diyen kimsenin sözünün ise yanlış olduğu hakkında birleşmişlerdir. Bu da "Kaderiyyeci"lerin, âyeti: "Ey Allahım, sen bizden yardımını kesme, senin bizden yardımını kesmen bir zulümdür." şeklinde yorumlamalarının yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Taberi diyor ki: "Eğer denilirse ki "Âyette niçin önce "Ancak sana ibadet

ederiz." denildi? Daha sonra da "Ancak senden yardım dileriz." denildi? Halbuki önce, ibadet etmede yardım edilmesi istenilmeli daha sonra da ibadet edildiği bildirilmeliydi." Cevaben denir ki "Allahın yardımı olmadan ibadet edilemeyeceğinden, ibadet etmekle yardım istemek birbirinden ayrı olmayan şeylerdir. Kul isterse önce yardım dileyip ibadet ettiğini beyan etsin, isterse ibadet ettiğini bildirip yardım dilesin farketmez. Kişinin, ihtiyacını karşılayan insana "İhtiyacımı giderdin. Bana büyük bir iyilik ettin." demesiyle "Bana büyük bir iyilik ettin. İhtiyacımı giderdin." demesi, aynı şeylerdir. İşte âyetteki ifade de bu mânâdadır. Bu sebeple, âyetteki "Ancak sana ibadet ederiz." ifadesi "Ancak senden yardım dileriz." ifadesinden önce gelmesine rağmen, manen daha sonra gelmiş gibidir." diyenlerin sözleri isabetli değildir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilirse ki "Âyette "ancak sana" diye tercüme edilen "İyyake" zamirleri niçin iki kere zikredilmiştir de bir kere zikredilmemiştir? Cevaben denilir ki: "Bu zamirler, fiillerden önce gelmeyip sonra gelecek olsalardı Arapçanın üslübu gereği, tekrar edilmeleri gerekirdi ve (نَعْبُدُكَ) Nabüdüke ve (نَسْتَعِينُكَ) Nestainüke denilirdi. Bu zamirlerin, fiillerden önce gelmeleri halinde de tekrar edilmeleri Arapçadaki ifade şekillerine uygundur. Ve daha fasih bir ifadedir.

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝٦ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ
عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ۝٧

6-7 Sen bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil.

Ey Allah'ım, kendilerine nimet verdiğin kullarını muvaffak kıldığın o doğru yolda, bizleri de kararlı olmaya muvaffak kıl. Bizleri, kendilerine itaatta bulunma ve ibadet etme nimetini verdiğin, meleklerin, Peygamberlerin, imanında sadık insanların, şehitlerin ve salih kullarının yoluna ilet.

(اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) **"Sen bizi doğru yola ilet."** âyet-i kerimesindeki "Bizi ilet" diye tercüme edilen (اِهْدِنَا) "İhdina" kelimesi (هِدَايَةٌ) "Hidayetün" kökünden türemiştir. Mânâsı "Açıklamak, göstermek, götürmek, başarılı kılmak"tır.

Taberi buradaki ifadenin, "Şen bizi doğru yolda kararlı olmaya muvaffak kıl. O yolda yürümekte bize başarı ihsan et." mânâsına geldiğini söylemiş ve Abdullah b. Abbas'ın da âyeti bu şekilde izah ettiğini rivayet etmiştir. Dehhak'tan, Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cebrail, Muhammed'e dedi ki: "Ey Muhammed, de ki: "Sen bize doğruya götüren yolu ilham

et." Allah tealanın, Muhammede doğru yolu ilham etmesi, onu muvaffak kılması demektir.

Taberi diyor ki: "Bu âyetin ifade ettiği mânâ, bundan önceki âyetin ifade ettiği mânâ gibidir. Yani bu âyette de kul'a, rabbine itaat etmekte kararlı olmaya muvaffak kılınmasını istemesi emredilmektedir. Buna göre bu ve bundan önceki âyetlerin mânâsı şöyledir: "Ey Allahım, sadece sana ibadet ederiz. Senin hiç bir ortağın yoktur. İbadeti senin dışındaki ilah ve putlara değil, yalnızca sana tahsis ederiz. Sen bize, sana ibadet etmemizde yardım et. Sen bizleri, kendilerine nimet verdiğin Peygamberlerini ve itaatkâr kullarını muvaffak kıldığın yola ve usule muvaffak kıl."

Taberi diyor ki: "Hidayetin, başarıya ulaştırma mânâsına geldiği Arap dilinde yaygın olan bir hususdur. Nitekim şu âyetteki hidayetten türetilen (لا يهدى) Layehdî kelimesi de bu anlamdadır." (وَاللّٰهُ لا يهدى القوم الظالمين) "... Allah zalim kavmi hidayete erdirmez..."[34] Yani Allah, zalim bir kavmi hakka muvaffak kılmaz. Gönüllerini imana açmaz. Bir kısım âlimler, "Sen bizi hidayete erdir." ifadesini "Sen bizim hidayetimizi artır." şeklinde izah etmişlerdir.

Taberi, bu izah şekliyle şu üç mânâdan birinin kastedileceğini söylemiştir.

Birincisi: Burada ifade edilen "Hidayetin artırılmasından" maksat, "Açıklamak" demektir. Yani, Allah teala Resulullaha, farz kılınan emirlerin açıklanmasını istemesini emretmiştir ve Resulullah "Ey Allahım, sen bana farz kıldığın emirleri açıkla." demekle memurdur. Taberi diyor ki: "Bu izah şekli doğru değildir. Zira, Allah, kuluna farz kıldığı her ibadeti açıklayarak ve delillerini zikre derek farz kılar. Artık emir ve yasakların açıklanmasını istemeye gerek yoktur.

İkincisi: Buradaki hidayetin artırılmasından maksat, "Yeni emirlerin farz kılınmasıdır." Buna göre Resulullahın, Allah tealadan, yeni ibadetler farz kılmasını talep etmesi istenmektedir. Kul'un böyle bir şeyi istemesi söz konusu olmayacağından bu izah tarzı da isabetli değildir.

Üçüncüsü: Buradaki hidayetin artırılmasından maksat, kul'un, rabbinden yardım ve tevfikini artırmasını istemesidir. Bunu, kul'un geçirdiği ömründe yapmış olduğu ameller için istemesi beklenemez. Çünkü o ameller geçmiştir, onlar için yardım istenemez. Fakat kul'un, bu yardımı gelecekte yapacağı ameller için istemesi doğrudur. Bu da bizim izah ettiğimiz şekle uygundur. Ve kadercilere bir cevaptır. Zira onlar, Allah tealanın mükellef kıldığı her görevde kul'una yardım etme mecburiyetinde olduğuna inanırlar. Halbuki âyette kul'un yükümlü ol-

34 Al-i İmran suresi, 3/86

duğu ibadetleri yerine getirmek için rabbinden yardım ve tevfik istemesi emredilmektedir.

Taberi diyor ki: "Diğer bir kısım âlimler de "Sen bizi doğru yola ilet" ifadesini, "Sen bizi, âhirette cennetin yoluna ilet." şeklinde izah etmişlerdir. Bunun bir benzeri olarak ta şu âyeti zikretmişlerdir." ... Onlara cehennemin yolunu gösterin."[35] Allah tealanın, "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz." kelamı, bu âyetin bu şekilde yorumlanmasının doğru olmadığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, sahabi ve tabiinden olan bütün müfessirler bu âyette zikredilen "Sırat" kelimesinin, âhiretteki sırattan başka bir sırat olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu sebeple "Sen bizi doğru yola ilet." ifadesini "Sen bize cennetin yolunu göster." şeklinde izah etmek doğru değildir. Doğru olan: "Sen bizi, ömrümüzün geri kalan bölümünde hidayetten ayırma. Onda kararlı kıl." şeklindeki izahtır.

"Doğru yol" diye tercüme edilen (صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratelmüstakim" ifadesi çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Taberi, diyor ki: "Müfessirler aslında (صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ)in "Kendisinde eğrilik bulunmayan açık bir yol. "mânâsına geldiği hakkında ittifak etmişlerdir. Fakat Araplar Sırat-ı müstakim"i mecazi olarak, her doğru söz ve amel için kullanmışlardır. Bu âyetteki (صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel Müstakim"in mecazi mânâda anlaşılması daha evladır.

Taberi diyor ki: "Âyeti şu şekilde izah etmek daha uygundur. "Ey Allahım, sen bizi, razı olduğun şeylerde ve kendilerine nimet verdiğin kullarını muvaffak kıldığın doğru söz ve amellerde kararlı olmaya muvaffak kıl." Evet işte (صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel müstakim"in mânâsı budur. Zira, Allahın, kendilerine nimet verdiği Peygamberlerin, sıddıkların ve şehitlerin muvaffak kılındıkları şeylere muvaffak kılınan bir kul İslâmı kabule, Peygamberleri tasdike, Allah'ın kitabına sımsıkı sarılmaya, Allah'ın emrettiklerini yapmaya, yasaklarından kaçınmaya, Peygamberin usulüne uymaya, Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve bütün salih kulların izini takibetmeye muvaffak kılınmış olur. İşte bütün bunlar (صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel müstakim"dir.

Taberi diyor ki: "Kur'an-ı kerimin tercümanları" diye adlandırılan sahabi ve tabiin, sıratel müstakim'in mânâsı hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir. Ancak bu görüşlerin hepsinin anlamı, bizim tercih ettiğimiz görüşün anlamına varmaktadır.

Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud, (صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel müstakim"den maksadın, Allah tealanın kitabı olduğunu rivayet etmişlerdir. Cabir b. Abdullah,

35 Saffat suresi, 37/23

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Abdurrahman b. Zeyd, İbn-i Sem'an el-Ensari (صِراطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel müstakim"den maksadın "İslam" olduğunu söylemişlerdir. Muhammed b. el-Hanefiyye ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen diğer bir görüşe göre (صِراطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel müstakim"den maksat, Allahın dinidir. Ebul Aliye ve Hasan-ı Basriden nakledilen başka bir göre,(صِراطَ الْمُسْتَقِيمَ) sıratel müstakim'den maksat, Resulullah (s.a.v.) ve kendisinden sonra Halife olan iki sahabisi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömerdir.

Hz. Ali'den, Resulullah'ın (صِراطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel müstakim"i "Kur'an" olarak, Nüvvaz b. Sem'andan da Resulullah'ın, (صِراطَ الْمُسْتَقِيمَ) "Sıratel Müstakim"i "İslam" olarak izah ettiği Taberi tarafından rivayet edilmiştir.

صِراطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ

"Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna" Taberi diyor ki:"Resulullaha şöyle emredildi: "Ey Muhammed, de ki: "Rabbimiz, sen bize, kendilerine itaat ve ibadet etme nimetini verdiğin meleklerin, Peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve salih kulların doğru yoluna ilet." Bu âyet-i kerime, Allah tealanın şu âyetlerine benzemektedir. "... Eğer onlar kendilerine öğüt edileni yapmış olsalardı elbette onlar için daha hayırlı ve daha sağlam olurdu." "O zaman elbetteki onlara, katımızdan büyük bir mükâfat verirdik." Ve onları muhakkak ki doğru yola iletirdik." "Kim, Allaha ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allahın, kendilerine nimet verdiği Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimselerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaştırlar."(36)

Abdullah b. Abbas, "Kendilerine nimet verilenler"den maksadın, "Allah'ın, kendilerine itaat ve ibadet etme nimetini bahşettiği melekler, Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kullar." olduğunu söylemiştir. Rebi' b. Enes, onlardan maksadın, "Peygamberler." Veki', onlardan maksadın, Müslümanlar, Abdurrahman b. Zeyd:" Muhammed (s.a.v.) ve onunla birlikte bulunanlar olduklarını söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Bu âyet-i kerime, itaatkârların itaatlerinin, ancak Allah'ın onlara lutfetmesiyle gerçekleşeceğine dair açık bir delildir. Zira Allah teala, **"Kendilerine nimet verilenlerin yoluna"** ifadesini zikrederek kullara verilen bütün nimetlerin ve kulların yaptıkları bütün ibadetlerin, Allah tarafından onlara bahşedilen bir lütuf olduğunu belirtmektedir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Niçin burada kendilerine nimet verilenlerin kimler oldukları ve o nimetlerin neler oldukları zikredilmemiştir?" cevaben denilir ki: "Araplar konuşmalarının bir kısmıyla ifade etmek iste-

36 Nisa suresi, 4/66-68

dikleri şeyleri ifade edebilirlerse, sözü kısa keserler, her şeyi zikretmeye lüzum görmezler. **"Kendilerine nimet verdiğin kimseler"** ifadesi de bu kabildendir. Zira Allah teala, bundan önceki âyetlerde kullarına, kendisinden yardım istemelerini ve doğru yolda devam etmeye muvaffak kılınmalarını dilemelerini emretmiştir. Böylece, buradaki "nimet"ten maksadın, "Seçkin kulların tuttukları sağlam yol ve sırat-ı müstakim" olduğu anlaşılmıştır. Böylece bunları açıkça zikretmeye ihtiyaç kalmamıştır. (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) **"Gazaba uğrayanlarınkine değil."** Taberi diyor ki: "Gazaba uğrayanlardan maksat, Allah tealanın şu âyette beyan ettiği Yahudilerdir. "De ki: Allah tarafından bir cezaya çarptırılma bakımından bunlardan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Onlar o kimselerdir ki, Allah onlara lanet etmiş, gazabına uğratmış, o kimselerden maymunlar, domuzlar ve Tağuta tapanlar yapmıştır. İşte bunlar, makamları en kötü, yolları da en sapık olanlardır."[37]

Taberi yine diyor ki: "Gazaba uğrayanlar"dan maksadın, Yahudiler olduğu, Adiy b. Hâtim ve Abdullah b. Şakiyk'in Resulullahtan rivayet ettikleri bir hadiste de zikredilmiştir. Ayrıca, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Rebi' b. Enes, Abdullah b. Zeyd ve babası Zeyd de "Gazaba uğrayanlar"dan maksadın, Yahudiler olduğunu söylemişlerdir.

Adiy b. Hâtim diyor ki:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قال: أَتَيْتُ رَسُولُ اللّهِ ﷺ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ: الْقَوْمُ: هٰذَا عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ وَجِئْتُ بِغَيْرِ أَمَانٍ وَلاَ كِتَابٍ. فَلَمَّا دَفَعْتُ إِلَيْهِ أَخَذَ بِيَدَى، وَقَدْ كَانَ قَالَ قَبْلَ ذٰلِكَ إِنِي لأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَ اللّهُ يَدَهُ فِي يَدِي، قَالَ: فقَامَ فَلَقِيَتْهُ مرأَةٌ وَصَبِيٌّ مَعَهَا. فَقَالاَ: إِنَّ لَنَا إِلَيْكَ حَاجَةً. فَقَامَ مَعَهُمَا حَتَّى قَضَى حَاجَتَهُمَا، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي حَتَّى أَتَى بِي دَارَهُ، فَأَلْقَتْ لَهُ الْوَلِيدَةُ وِسَادَةً فَجَلَسَ عَلَيْهَا، وَجَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَحَمِدَ اللّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: مَا يُفِرُّكَ أَنْ تَقُولَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّهُ. فَهَلْ تَعْلَمُ مِنْ إِلٰهٍ سِوَى اللّهِ؟ قَالَ: قُلْتُ لاَ، قالَ: ثُمَّ تَكَلَّمَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا تَفِرُّ أَنْ تَقُولَ اللّهُ أَكْبَرُ، وَتَعْلَمُ أَنَّ شَيْئاً أَكْبَرُ مِنَ اللّهِ؟ قَالَ: قُلْتُ لاَ، قَالَ: فَإِنَّ الْيَهُودَ مَغضُوبٌ عَلَيْهِمْ وَإِنَّ النَّصَارَى ضُلاَّلٌ. قَالَ: قُلْتُ فَإِنِّي جِئْتُ مُسْلِماً، قَالَ: فَرَأَيْتُ وَجْهَهُ تَبَسَّطَ فَرَحاً.

"Resulullah mescitte oturur iken onun yanına vardım, orada bulunanlar

37 Maide suresi, 5/60

benim için "Bu, Adiy b. Hâtim"dir. Dediler. Ben emansız (herhangi bir kişinin himayesine sığınmadan) ve yazısız olarak (Bir müsaade yazısı olmadan) Medine'ye gelmiştim. Resulullah'a doğru yönelince elimden tuttu. Resulullah daha önce şöyle buyurmuştu: "Umarım ki Allah, onun elini benim elime verir." Resulullah ayağa kalktı. O sırada huzuruna, yanında bir çocuk bulunan bir kadın geldi. O ikisi, "Senden bir isteğimiz var." dediler. Resulullah varıp onların ihtiyaçlarını karşıladı. Sonra benim elimden tutup evine kadar götürdü. Hizmetçi, altına minder koydu. Resulullah üzerine oturdu. Ben de önüne oturdum. Resulullah, Allah'a hamdedip onu övdükten sonra şöyle buyurdu: "Lailahe İllallah" (Allah'dan başka ilah yoktur.) Demekten seni kaçıran nedir? Sen, Allah'tan başka bir ilah olduğunu biliyor musun?" Dedim ki: "Hayır." Sonra biraz konuştu, daha sonra şöyle buyurdu: "Sen, herhangi bir şeyin Allah'tan daha büyük olduğunu biliyor da mı "Allahu Ekber" (Allah en büyüktür.) Demekten kaçınıyorsun?" dedim ki: "Hayır." Buyurdu ki: "Şüphesiz ki Yahudiler kendilerine gazap edilenlerdir. Hıristiyanlarsa sapanlardır. "Dedim ki: "Ben Müslüman olarak geldim." Bu sırada baktım ki, Resulullahın yüzü sevinçten parlıyor..."[38]

Abdullah b. Şakiyk diyor ki:

قال أخبرنى عبد الله بن شقيق انه أخبره من سمع النبى ﷺ وهو بوادى القرى وهو على فرسه وسأله رجل من بلقين فقال يا رسول الله من هولاء قال هولاء المغضوب عليهم فاشار الى اليهود، فقال من هولاء قال هؤلاء الضالون يعنى النصارى.

"Bir adam Resulullahın, vâdi el-Kurâda atının üzerindeyken: "Belkiyn" kabilesinden birisinin ona şu soruyu sorduğunu işittiğini söyledi. "Ey Allahın Resulü, şunlar kimlerdir?" Resulullah: (Yahudileri göstererek) "Bunlar, gazaba uğrayanlardır." buyurdu. Adam: "Şunlar kimlerdir?" diye sordu. Resulullah: (Hıristiyanları kastederek) "Onlar da sapanlardır." buyurdu.[39]

Âyette zikri geçen "Allahın gazabı" çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Bazılarına göre bundan maksat, Allah'ın, gazabettiği kimseleri fiilen cezalandırması demektir. Bu cezalandırma dünyada da olabilir, âhirette de. Bu konuda âyet-i kerimelerde şöyle buyurulmaktadır: **"Bizi gazaplandırınca, onlara, layık oldukları cezayı verdik. Hepsini suda boğduk."**[40] **"... Onlar o kimselerdir**

38 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, sure 1 bab: 2, Hadis No: 2953

39 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 77

ki, Allah onlara lanet etmiş, gazabına uğratmış, o kimselerden, maymunlar, domuzlar ve tağuta tapanlar yapmıştır..."(41)

Diğer bir kısım âlimlere göre, "Allah'ın gazap etmesinden maksat, gazaba uğrattığı kimseleri sözle kınamasıdır." Başka bir kısım âlimlere göre ise, âyette zikredilen "Gazap"tan maksat, Allahın onlara kızması ve öfkelenmesidir. Ancak Allah tealanın kızması ve öfkelenmesi, kulların kızması ve öfkelenmesine benzememektedir.

Âyet-i kerimede geçen (ولا الضالين) **"Sapanlarınkine değil"** ifadesi hakkında Taberi diyor ki: Âyette zikredilen "Sapanlar"dan maksat, Allah tealanın şu âyeti kerimesinde beyan ettiği Hıristiyanlardır. "De ki: Ey kitap ehli, hakkın dışına çıkarak, dininizde aşırı gitmeyin, daha önce sapmış, bir çoklarını da saptırmış ve böylece doğru yolu kaybetmiş bir kavmin heva ve heveslerine uy mayın."(42)

Taberi diyor ki: "Arap dilinde, her doğru yoldan ayrılan ve sağlam yolu tutmayan kimseye "sapık" denir. Allah'tealanın, HIristiyanları "Sapık" olarak vasıflandırması, onların, hak dini bırakıp başka yolu tutmalarındandır. Eğer: "Yahudiler de böyle değil midir?" diye sorulacak olursa cevaben denir ki: "Evet, onlar da öyledir." Yine eğer "Allah teala niçin sapıklık sıfatını Hıristiyanlara, "gazaba uğrama" sıfatını da Yahudilere tahsis etmiştir?" denilecek olursa cevaben denir ki: "Her iki fırka da hem gazaba uğramıştır, hem de sapıktır." Fakat Allah teala, bu fırkalardan herbirini, kullarına iyice tanımak için, her birine ayrı sıfatlar tahsis etmiştir. Bu sıfatlar onlarda gerçekten var olan sıfatlardır.

Taberi diyor ki: "Kadercilerden (Kaderi inkâr eden Kaderiyye fırkasından) bazı kıt anlayışlılar, Allah tealanın, HIristiyanları "Sapıklık"la vasıflandırmasıyla, sapma işini onlara isnad ettiğini, onları kendisinin saptırdığını zikretmediğini, bu itibarla kul'un yaptığı işlerde Allahın bir katkısının bulunmadığını, kul'un kendi işini kendisinin yarattığını söylemişlerdir. Bunlar Arap dilinin genişliğini ve kullanış şeklini bilmemektedirler. Eğer durum, bu kıt anlayışlıların iddia ettikleri gibi olsaydı, herhangi bir sıfatla sıfatlananın veya kendisine herhangi bir iş isnad edilenin, sıfat ve işine herhangi bir şeyin sebep olduğunu söylemek mümkün olmazdı. Ve her iş ve sıfatı, asıl sebebine isnad etmek mecburiyti hasıl olurdu. Mesela, rüzgâr ağacı sallayınca "Ağaç sallandı" demek doğru olmazdı. Yine, deprem sarstığında "Yer sarsıldı" demek doğru olmazdı. "Rüzgâr ağacı sallandı." "Deprem yeri sarstı." demek gerekirdi. Allah teala şu âyet-i kerimede "Götürme" işini gemiye isnad etmiştir. Halbuki asıl götüren gemi değil, diğer sebeplerdir. Âyette şöyle buyurulmaktadır: "Sizi karada ve de

40 Zuhruf suresi, 43/55
41 Maide suresi, 5/60
42 Maide suresi, 5/77

nizde yürüten Allah'tır. Gemi, içindekileri tatlı bir rüzgarla muntazam götürürken..."[43] Bu âyet-i kerime, kadercilerin, Allah tealanın, Hıristiyanları "Sapanlar" diye vasıflandırmasından hareket ederek belli kanaatlara varmalarını reddetmektedir. Diğer yandan, Allah teala, bir çok âyet-i kerimesinde, saptıranın da hidayete erdirenin de kendisi olduğunu açıkça beyan etmiştir. Şu âyet-i kerime de buna işaret etmektedir: **"Ey Muhammed, heva ve hevesini kendine ilah edinen, Allah'ın da (Adaleti hak ettiğini) bilerek saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği ve gözüne perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim hidayete erdirebilir? "Düşünmez misiniz?"**[44] Görüldüğü gibi, Allah teala bu âyette, saptıranın da doğru yola götürenin de sadece kendisi olduğunu beyan etmiştir, ancak Kur'an-ı Kerim Arap diliyle indiğinden, Arapça'da da meydana gelen herhangi bir iş, asıl sebebine isnad edildiği gibi asıl sebebin dışındaki şeylere de isnad edilebildiğinden, rüzgarın salladığı ağaca "Ağaç sallandı" demek mümkündür. Bu itibarla, Allah tealanın yarattığı bir ameli, kul'un kazanmış olması halinde "Bu ameli kul yaptı" demek caizdir. Zira kul o işi kendi iradesiyle tercih etmiş ve yapmaya girişmiştir. Allah ta onu var etmiş ve icadetmiştir.

Taberi diyor ki: "Kur'an-ı kerime dil uzatan inkârcılardan bazıları şu soruyu sorarlar: "Sen, kitabının başlangıcında açıklama ve ifade etme metodunu izah ederken diyorsun ki "Açıklamanın en üstün derecesi ve mükemmel olanı, bir şeyi açıklamak isteyen kişinin düşüncelerini en güzel şekilde ortaya koyan sözü söyleyenin, maksadını en güzel şekilde beyan eden ve sözü dinleyenin anlamasına en yakın olanıdır." Yine diyorsun ki: "Açıklamaların ve ifade etmelerin en üstünü Allahın kelamıdır. Zira o, diğer bütün sözlerden daha üstündür ve bütün şekillerinin en üst mertebesindedir. Madem ki durum böyledir o halde "Ümmül Kur'an" olan fatihanın yedi âyet şeklinde uzatılmasının sebebi nedir? Halbuki bu surenin kapsadığı mânâların hepsini şu iki âyet ifade etmektedir. "O, ceza gününün sahibidir." "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz." Evet, Allah'ın, ceza gününün sahibi olduğunu idrak eden kimse, onun güzel isimlerini de yüce sıfatlarını da idrak etmiş olur. Yani, âlemlerin rabbi olduğunu, rahman ve Rahim olduğunu da bilir. Yine, Allah'a itaat eden, dininde Allah'ın, kendilerine nimet verdiği kimselere uyar ve Allah'ın saptırdığı kimselerden de uzak durur. Yani, **"Sen bizi doğru yola ilet." "Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapanlarınkine değil."** şeklinde niyazda bulunmaya ihtiyaç kalmazdı." Bu soruyu soran kimseye denir ki: "Allah teala, Resulullah (s.a.v.)'e indirmiş olduğu kitapta, Resulullah ve ümmeti için daha önceki Peygamberlere ve ümmetlere göndermediği hüküm ve

---

43 Yunus suresi, 10/22

44 Câsiye suresi, 45/23

mânâları zikretti. Zira Allah Allah tealanın, Kur'andan önce herhangi bir Peygamberine indirmiş olduğu kitap, Kur'an-ı Kerimin kapsadığı mânâ ve hükümlerin sadece bir bölümünü kapsamıştır. Mesela Tevrat, bir kısım öğütler ve açıklamalardan ibarettir. Zebur, Allah'ı övme ve onu yüceltmeden ibarettir. İncil, öğütler ve ibretlerden ibarettir. Bu kitaplardan herhangi birinde, kendisine indirileni tasdik eden bir mucize bulunmamaktadır.

Resulullah'a indirilen Kur'an-ı Kerim ise bütün bu mânâları ve bunlara ilaveten bunlarda bulunmayan mânâları da kuşatmaktadır. Kur'an-ı Kerimin diğer kitaplardan üstünlüğünü gösteren en belirgin özelliklerinden bazıları şunlardır: Kur'anın kelime ve cümlelerinin diziliş şekli çok mükemmeldir. Bir şeyi vasaflandırması görülmedik bir şekildedir. Kelime ve cümlelerin birbirleriyle olan uyumu harika bir biçimdedir. Öyle ki hatipler onun en küçük surelerinden birini dahi düzenlemekten, edipler onun nitelemelerinden bir kısmını dahi yapmaktan âciz kalmışlar, şairler, onun kelime ve cümlelerinin birbirleriyle olan uyumu karşısında şaşırıp kalmışlardır, Dâhilerin akılları, onun bir benzerini yapma imkânını bulamamışlardır. Ona teslim olmaktan, onun, bir ve kahredici Allah tarafından gönderildiğini itiraf etmekten başka bir çare bulamamışlardır.

Kur'an-ı Kerim, diğer yandan, gökten yeryüzüne indirilen herhangi bir kitapta bulunmayan bir kısım teşbihler, sakındırmalar, emirler, yasaklar, kıssalar, tartışmalar ve hikmetler ihtiva etmektedir.

İşte bu sebepledir ki "Ümmül Kur'an" olan fatihada görüldüğü gibi Kur'anın herhangi bir suresindeki tafsilat, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hak Peygamber olduğunu göstermesi içindir. Daha önce de anlatıldığı gibi, Allah tealanın, önceden görülmeyen bir takım nitelendirmeleri ve kelime ve cümlelerinin harika bir şekilde dizilmelerini Kur'anda toplaması, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberliğinin hak olduğunu göstermesi içindir. Kur'an-ı kerimdeki vasıflandırmalar o kadar mükemmel ve kelimelerinin diziliş şekli o kadar harikadır ki, bunlar ne şiirlerin vezinlerine ve kâhinlerin vezinli konuşmalarına, ne hatiplerin hutbelerine ne de edip insanların risalelerine benzer. Bütün yaratıklar bir araya gelse, herhangi bir şeyi onun vasıflandırdığı gibi vasıflandıramaz ve bütün insanlar bir araya gelse onun benzeri bir kitap meydana getiremezler. Mesela, fatiha suresinde zikredilen Allah'a hamdetme, onu yüceltme ve onu övme gibi hususlar kulları, Allah'ın büyüklüğü, hükümranlığı,kudreti ve mülkünün azameti hususunda uyarmak içindir ki kullar, nimetleri karşısında rablerini hatırlasınlar, ona hamdetsinler ve böylece onun daha fazla nimetlerine layık olsun, bolca mükâfatlarını hak etsinler. Allah tealanın, fatiha suresinde kendisini tanıma nimetini lutfettiği kimseleri ve kendisine itaat etmeye muvaffak kıldığı kişileri zikretmesi, kullarının, dinleri ve dünyaları hususunda ellerinde bulunan nimetlerin hepsinin Allah tarafından olduğunu onlara bildirmesi içindir. Böylece bütün isteklerini Allah'a yöneltsinler, ihtiyaçlarını sadece ondan

istesinler. Onun dışındaki put ve benzeri şeylerden istemesinler.

Allah tealanın, fatiha suresinde, kendisine isyan edenlerden intikam alındığını ve emirlerine karşı gelenlerin cezalandırıldığını zikretmesi, kullarını kendisine karşı gelmekten sakındırması ve kendilerini Allah'ın gazabına sürükleyecek şeylere düşmekten uzaklaştırması içindir. Aksi halde Allah da onları, diğer ümmetlerin uğradıkları cezalara çarptırır ve onları da helak eder.

İşte, "Ümmül Kur'an" olan fatiha suresindeki beyan ve ifadelerin uzun oluşu, bu hikmetlere binaendir. Kur'an-ı Kerimin buna benzeyen diğer surelerinde de durum böyledir. Bunun en büyük bir hikmet ve en mükemmel bir hüccet olduğu muhakkaktır.

BAKARA SURESİ

GİRİŞ

Bakara suresi, hicretten sonra Medine'de nâzil olan ilk surelerdendir. Kur'an-ı Kerimin en uzun suresidir ve iki yüz seksen altı âyettir. Resulullah (s.a.v.) bu sureye **"Kur'an'ın otağı"** yanı: **"Kur'an'ın çadırı"** adını vermiştir.

Bu sure-i celilede "Bakara" hadisesi zikredilmektedir. Olay şöyle cereyan etmiştir: İsrailoğullarından birisi bi r adam öldürmüş ve cinayeti işleyen kişi bulunamamıştı. Durum Hz. Musaya arzedilmiş o da "Bir bakara" yani "Bir sığır kesin, kestiğiniz bu hayvanın bir parçasıyla ölüye vurun. O ölü dirilip kendisini kimin öldürdüğünü haber verecektir." demişti.

Âyet-i kerimede olay şöyle açıklanmaktadır: **"Musa, kavmine "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor."** demiş, onlar da: "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. Musad da: "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti."(1)

"Kesilen sığırın bir parçasıyla ölüye vurun" dedik. İşte Allah, ölüleri böyle diriltir ve düşünesiniz diye delillerini size gösterir."(2)

İsrailoğulları, Hz. Musadan, hem katili nasıl bulabileceklerini öğrenmek istemişler, hem de katilin gerçekten ortaya çıkmasını samimi olarak istemediklerinden, kesecekleri sığırın evsafını sormuşlar. Hz. Musa, sığırın evsafını açıkladıkça onlar daha geniş açıklamalar istemişler ve sonunda, vasıfları ayrıntılı olarak açıklanan sığırı güçlükle bulmuş ve çok pahalı bir bedelle satın alıp kesmek zorunda kalmışlar ve kestikleri sığırın bir parçasıyla ölüye vurmuşlar ölü de dirilerek kendisini kimin öldürdüğünü heber vermiştir.

İşte bu olayın anlatıldığı bu sureye bakara suresi adı verilmiştir. Bu sure-i celile birçok konuları ihtiva eder. Bunlar, ana hatlarınya şöylece özetlenebilir:

a- Medine'de hicretten sonra meydana gelen İslamcemaatinin durumu: Yerlerini yurtlarını, mallarını mülklerini terkederek imanlarının sesine uyup Medine'ye göç eden İslam cemaatinin durumunu Kur'an-ı Kerim şöyle tavsif ediyor: **"O, Allah'tan korkanlar, gayba iman ederler, namazı kılarlar**

ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar." "Onlar, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Âhirete de kesinlikle onlar iman ederler." "İşte rablerinin doğru yolunda olanlar bunlardır. Kurtuluşa erenler de bunlardır."(3)

b- Kâfirlerin durumu: Müminlerin vasıflarından bahseden âyetlerden hemen sonra, kâfirleri vasıflandıran âyetler geliyor. Aslında bu sıfatlar, genelde inkârcıların ortak sıfatlarıdır. Fakat aynı zamanda, gerek Mekke'de gerekse Medine'de İslam davetine karşı çıkan kâfirlerin de vasıflarıdır. Âyet-i kerimeler onları da şöyle anlatıyor: **"Ey Muhammed, şüphe yok ki, kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar iman etmezler." "Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de perde vardır. Ve onlar için büyük bir azap vardır."**(4)

c- Münafıkların durumu: Kâfirlerin umumi sıfatlarına işaret edildikten sonra, İslam toplumu için son derece tehlikeli olan münafıklar anlatılıyor: Mekke döneminde, iman eden, imanını açıklıyor, inkârcılar da açıkça İslama karşı çıkıyorlardı. Fakat İslamın, Medine'de güçlenip üstün duruma gelmesi üzerine, gerçekten iman etmediği halde, iman etmiş gibi görünen bir başka gurup insan daha türedi ki bunlar da münafıklardı. Çeşitli sebeplerle inanmış gibi görünen fakat aslında iman etmeyen bu insanların durumları uzun uzun anlatılıyor: **"Bir kısım insanlar vardır ki, "Biz, Allah'a ve âhiret gününe iman ettik." derler. Halbuki onlar, mümin değillerdir." "Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar. Fakat bunun farkında değillerdir." "Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah, bu hastalıklarını daha da artırmıştır. Yalan söylediklerinden dolayı, onlar için can yakıcı bir azap vardır."**(5)

d- Yahudilerin durumları: İslam dininin gelmesinden evvel Medine'de bulunan Yahudiler, ehl-i kitap olmaları sebebiyle, müşrik Araplardan, dini, ticari, ictimai vb. bakımlardan üstün durumdaydılar. Fakat Allah'ın son dini İslamiyet gelip te onları Müslüman olmaya çağırınca, bu üstünlüklerinin ellerinden gitmesi sebebiyle, gelen dinin gerçek din olduğunu, bile bile, inatla inkâr ettiler Onların bu inatçı ve mânâsız tutumları âyet–i kerimelerde şöyle anlatılıyor: **"Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın. Benim ahdimi yerine getirin ki, ben de sizin ahdinizi yerine getireyim. Ve ancak benden korkun." "Elinizideki Tevratı tasdik edici olarak indirdiğim Kur'an'a iman edin. Onu ilk inkâr edenlerden olmayın. Âyetlerimi basit bir değere değiş-**

3 Bakara suresi, 2/3-5
4 Bakara suresi, 2/6-7
5 Bakara suresi, 2/7-10

meyin. Ve yalnız benden korşun."(6)

Bir kaç madde halinde özetlemeye çalıştığımız bu konulardan başka, cenab-ı hak, bu sure-i celilede, bütün insanları, Hz. Muhammed (s.a.v.)e nazil olan Kur'ana inanmaya davet ediyor ve bu Kur'an hakkında şüphe edenleri, aynı kitabın bir benzerini yapmaya davet ediyor.

Surede, Hz. Âdemle Şeytan arasında cereyan eden çetin mücadele anlatılıyor. Ve mevzu, Hz. Âdemin, yeryüzünde Halife olduğu beyan edilerek bitiriliyor.

Allah yolunda savaşarak öldürülenlere "Ölüler" denemeyeceği, onların gerçekte diri oldukları bildiriliyor.

Sure-i celile, yenilecek ve içilecek şeylerin haram ve helal olanlarını açıklıyor. Haksız yere adam öldürmenin ve vasiyetin hükülerini beyan ediyor.

Sure-i celile Oruç, cihat ve Hac hükümlerini, aile hukuku meselelerini açıklıyor, sadaka, borç alıp verme ve ticari meselelerin prensiplerini beyan ediyor. Faizin haram olduğunu açıklıyor.

Sure-i celilenin sonunda, rabbimizden nasıl istek ve duada bulunacağımız beyan edilerek buyuruluyor ki: **"Rabbimiz, eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Rabbimiz bize gücümüzün yetmediğini de taşıtma. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen, bizim mevlamızsın. Kâfir topluluğa karşı bize yardım et."**(7)

SURENİN FAZİLETİ

Bu surenin fazileti hakkında muhtelif hadis-i şerifler rivayet edilmiştir. Peygamberimiz bu hadis-i şeriflerinde buyuruyor ki:

لاَ تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ، وَإِنَّ الْبَيْتَ الَّذِى تُقْرَأُ فِيهِ الْبَقَرَةُ لاَ يَدْخُلُهُ الشَّيْطَانُ.

"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. İçinde Bakar suresi okunan bir ev'e şeytan girmez."(8)

لِكُلِّ شَيْءٍ سَنَامٌ، وَإِنَّ سَنَامَ الْقُرْآنِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَفِيهَا آيَةٌ هِىَ سَيِّدَةُ آيِ

6 Bakara suresi, 2/40-41

7 Bakara suresi, 2/286

8 Tirmizi, K. el-Fadail el-Kur'an bab: 2 Hadis No: 2877/Müslim, k. el-Müsafirin bab: 212, Hadis No: 780/Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 2, s. 284

الْقُرْآنِ. هِيَ آيَةُ الْكُرْسِيِّ.

"Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'an-ı kerimin zirvesi de Bakara suresidir. Onun içinde, Kur'anın âyetlerinin efendisi olan bir âyet bulunmaktadır ki o da âyetel Kürsidir."(9)

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَن قَرَأَ بِالآيَتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ.

"Kim Bakara suresinin son iki âyetini geceleyin okursa o âyetler o kişi için kâfidir."(10)

قال البقرة سنام القرآن وذروته نزل مع كل آية منها ثمانون ملكا واستخرجت اللّه لا اله الا هو الحى القيوم من تحت العرش فوصلت بها أو فوصلت بسورة البقرة ويس قلب القرآن لا يقرؤها رجل يريد اللّه تبارك وتعالى والدار الآخرة الا غفر له واقرؤها على موتاكم.

"Bakara suresi Kur'anın zirvesi ve nişanesidir. Onun her âyetiyle birlikte gökten seksen melek inmiştir. Âyetel Kürsi, arş'ın altından alınıp Bakara suresine katılmıştır. Yasin ise, Kur'anın kalbidir. Her kim Allah rızasını ve âhiret yurdunu dileyerek Yasin'i okursa günahları muhakkak bağışlanır. Siz, Yasini ölüleriniz üzerine okuyun."(11)

Üseyd b. Huday'ın şöyle dediği rivayet edilir:

عَنْ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ قَالَ بَيْنَمَا هُوَ يَقْرَأُ مِنَ اللَّيْلِ سُورَةَ الْبَقَرَةِ وَفَرَسُهُ مَرْبُوطٌ عِنْدَهُ إِذْ جَالَتْ الْفَرَسُ فَسَكَتَ فَسَكَنَتْ فَقَرَأَ جَالَتِ الْفَرَسُ فَسَكَتَ وَسَكَنَتِ الْفَرَسُ ثُمَّ قَرَأَ فَجَالَتِ الْفَرَسُ فَانْصَرَفَ وَكَانَ ابْنُهُ يَحْيَى قَرِيباً مِنْهَا فَأَشْفَقَ أَنْ تُصِيبَهُ فَلَمَّا اجْتَرَّهُ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى مَا يَرَاهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ حَدَّثَ

9 Tirmizi K. Fadail el-Kur'an bab: 2 Hadis No: 2878/Darimi K. Fadail el-Kur'an bab: 13
10 Buhari, K. Fadail el-Kur'an bab: 10
11 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 26

النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ لَهُ اَقْرَأْ يَا ابْنَ حُضَيْرٍ اِقْرَأْ يَا ابْنَ حُضَيْرٍ قَالَ فَأَشْفَقْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ اَنْ تَطَأَ يَحْيٰى وَكَانَ مِنْهَا قَرِيباً فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَانْصَرَفْتُ اِلَيْهِ فَرَفَعْتُ رِأْسِي اِلَى السَّمَاءِ فَاِذَا مِثْلُ الظُّلَّةِ فِيهَا اَمْثَالُ الْمَصَابِيحِ فَخَرَجْتُ حَتّٰى لاَ اَرَاهَا قَالَ وَتَدْرِي مَا ذَاكَ قَالَ لاَ قَالَ تِلْكَ الْمَلاَئِكَةُ دَنَتْ لِصَوْتِكَ وَلَوْ قَرَأْتَ لَأَصْبَحَتْ يَنْظُرُ النَّاسُ اِلَيْهَا لاَ تَتَوَارٰى مِنْهُمْ.

O, bir gece bakara suresini okurken yanında bağlı bulunan atı ürkmüş, bunun üzerine Üseyd susmuş, atı da sakinleşmiş. Tekrar sureyi okumaya başlamış, at tekrar ürkmüş yine susmuş ve at sakinleşmiş, tekrar okumaya başlamış at yine ürkmüş hatta atın, yakınında bulunan oğlu Yahya'ya zarar vermesinden korkarak kalkıp oğlunu beri çekmiş ve göğe doğru baktığında daha önce gördüğü şeyi göremez olmuş. Sabah olunca olayı Peygamber efendimize anlatmış, Resulullah ona **"Ey Hudayr oğlu oku, Hudayr oğlu oku, devam et."** demiştir. üsyed "Ey Allah'ın Resulü, atın yakınında bulunan oğlum Yahya'yı çiğneyeceğinden korkmuştum. Bunun için okumayı kesip başımı kaldırdım. Oğluma doğru gittim. Göğe doğru baktım. Bir de ne göreyim, içinde lamba gibi şeyler bulunan bir gölgelik. Sonra oradan ayrıldım ve bir daha göremez oldum." Resulullah: **"Onun ne olduğunu biliyor musun?"** diye sordu. Üseyd: "Hayır." dedi. Resulullah: **"Onlar meleklerdi. Senin okuma sesine gelmişlerdi. Şayet okumaya devam edecek olsaydın, insanlar onları görecekler ve onların gözlerinden de kaybolmayacaklardı."** dedi.(12)

Ebu Ümame el-Bâhili diyor ki:

حَدَّثَنِي أَبُو اُمَامَةَ الْبَاهِلِيُّ. قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ: «اقْرَؤُا الْقُرْآنَ. فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعاً لاَصْحَابِهِ. اقْرَؤُا الزَّهْرَاوَيْنِ: الْبَقَرَةَ وَسُورَةَ آل عِمْرانَ. فَإِنَّهُمَا تَأْتِيَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَأَنَّهُمَا غَمَامَتَانِ. أَوْ كَأَنَّهُمَا غَيَايَتَانِ. أَوْ كَأَنَّهُمَا فِرْقَانِ مِنْ طَيْرٍ صَوَافَّ. تُحَاجَّانِ عَنْ أَصْحَابِهِمَا. اقْرَؤُا سُورَةَ الْبَقَرَةِ. فَإِنَّ أَخْذَهَا بَرَكَةٌ. وَتَرْكِهَا حَسْرَةٌ وَلاَ يَسْتَطِيعُهَا الْبَطَلَةُ».

---

12 Buhari, K. Fadail el-Kur'an bab: 15/Müslim, K. el-Müsafirin bab: 242, Hadis No: 796/Ahmed b. Hanbel, Müsned c.3, s. 81.

"Resulullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: **"Kur'anı okuyun. Çünkü o kıyamet gününde okuyana şefaatçi olacaktır. Özellikle, iki çiçek olan Bakara ve Âl-i İmran suresini okuyun. Çünkü onlar kıyamet gününde âdeta iki bulut veya iki gölgelik yahut havada gurup halinde uçan iki bölük kuş gibi gelecekler ve kendilerini okuyanları müdafaa edeceklerdir. (Yani, cehennem ateşine karşı engel meydana getireceklerdir.) Bakara suresini okuyun. Onu almak bereket, bırakmak ise hüsrandır. Onu okumaya, bâtıl ile meşgul olanların (Yani sihirbazların) gücü yetmez."**[13]

13 Müslim, K. el-Müsafirîn, bab: 252, Hadis No: 804

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾

1- Elif, Lâm, Mîm.

Bu harflere, "Huruf-ı Mukatta'a" denir. Bunların herhangi bir mânâ ifade edip etmediği, ediyorlarsa ne mânâya geldikleri hususunda çeşitli görüşler iler sürülmüştür. Bunları şöylece özetlemek mümkündür.:

a- Katade, Mücahid ve İbn-i Cüreyc'den, bu harflerin Kur'an-ı kerimin isimlerinden biri olduğu rivayet edilmiştir.

b- Mücahidden nakledilen diğer bir görüşe göre ise bu harfler, Kur'an-ı kerimin bazı surelerinin girişi mahiyetindedir. Allah teala bazı surelere bu harflerle başlamaktadır.

c-Abdurrahman b. Zeyd'den nakledilen bir görüşe göre ise bu harfler, başında bulundukları surelerin isimleridir.

d- Süddi ve Şa'bî'den nakledilen bir görüşe göre de bu harfler, Allah tealanın ism-i A'zamıdırlar.

e- Abdullah b. Abbas ve İkrimeden nakledilen bir görüşe göre ise bu harfler Allah tealanın, kendileriyle yemin ettiği isimlerindendir. Allah teala bunlarla yemin ederek sureyi başlatmaktadır.

f- Bu harfler, isim ve fiillerden kısaltılmış mukatta'a harfleridir. Herbirinin kendine göre mânâsı vardır. Birinin mânâsı, diğerine benzememektedir. Mesela: "Elif, Lam, mim'in mânâsı, "Ben her şeyi en iyi bilen Allah'ım" demektir. Burada Elif "Ben", Lam "Allah", Mim "İyi bilirim.," mânâlarına gelmektedir. Bu görüş, Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr ve Abdullah b. Mes'uddan nakledilmektedir.

g- Bu harfler, lisanda kullanılan normal hece harfleridir. Bu görüş te mücahidden nakledilmektedir.

h- Bu harflerin herbiri bir çok mânâya gelmektedir. Rebi' b. Enesten "Elif, Lam, Mim" harfleri hakkında şunlar rivayet edilmektedir: "Bu harflerden her biri, Allah tealanın isimlerinden birinin baş harfidir. Mesela Elif, "Allah", isminin, Lam, "Latif" isminin, Mim "Mecid" isminin baş harfleridir. Bu harfler Allah'ın nimetlerini, musibetlerini, bir toplumun ne kadar yaşayacağını ve eceli-

nin ne zaman geleceğini gösterir. Hz. İsa'dan şunlar rivayet edilmektedir: Şaşarım insanlara ki onlar, Allah'ın isimlerini konuşurlar, nimetlerinin içinde yaşarlar, buna rağmen ona nasıl nankörlük ederler?"

Elif, "Allah" isminin baş harfidir. Lam, "Latif" isminin baş harfidir. Mim de "Mecid" isminin baş harfidir.

Elif, "Allah'ın nimetleri", Lam "Lütfu", Mim, "Yüceliği" anlamına gelmektedir.

Hesaplamada Elif "bir sene"yi, Lam "Otuz sene"yi, mim de "Kırk sene"yi ifade etmektedir. Bu harflerin, kısaltılmış bir hesabı ifade ettiğini söyleyenler de vardır.

1- Bir kısım âlimler ise bu harfler için şunu böylemişlerdir: "Her kitabın bir sırrı vardır. Kur'an-ı kerimin sırrı da, bazı surelerin başında zikredilen bu harflerdir. Yine de en iyi ve doğrusunu bilen Allah'tır.

SURELERİN BAŞINDA BULUNAN BU HARFLER HAKKINDA LÜGAT ÂLİM LERİ İSE ŞUNLARI SÖYLEMİŞTİR:

a- Bazıları, bu harflerin, yirmi sekiz hece harfinden bir kısmını teşkil ettiklerini, bu harflerden bazılarının, bir kısım surelerin başında zikredilerek diğerlerine gerek kalmadığını söylemişlerdir. Nitekim bir insan, hece harflerini anlatmak isterken, baştan bazılarını saymakla yetinerek hepsini söylemez. Bu durum da buna benzemektedir.

b- Diğer bazıları ise bu harflerin, müşriklerin, Kur'an-ı Kerimi dinlemeye kulaklarını açmaları için zikredildiklerini söylemişlerdir. Zira müşrikler b irbirlerine, Kur'an-ı kerimi dinlememeyi tavsiye ediyor ve diyorlardı ki: "Bu Kur'anı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın belki bu yolla galip gelirsiniz...."[14]

c- Bir kısım âlimler ise bu harflerin, surelerin başladığını ve bittiğini gösteren birer işaret olduklarını söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Anlatılan bu görüşlerden her birinin bilinen bir yönü vardır. "Elif, Lam, Mim"in, Kur'anın isimlerinden biri olduğunu söyleyenlerin sözlerinin iki anlamı vardır.

1- Bunlar, "Elif, Lam, Mim, Kur'anın isimlerinden biridir," "Furkan" ismi gibidir." demek istemişlerdir. Bu izaha göre "Elif, Lam, Mim" yemin ifade eder. Allah teala: **"Kur'ana yemin olsun ki bu kitapta hiçbir şüphe yoktur."** demek istemiştir.

---

14 Fissilet suresi, 41/26

2- Bu âlimler: "Bu harfler, Kur'an-ı kerimin surelerinin isimleridir. Mesela: "Ben, Elif, Lam, Mim suresini okudum" diyen kimse o surenin ismini zikretmiş olur. Böylece dinleyici de o kimsenin, hangi süreyi okuduğunu anlamış olur. Her ne kadar "Elif, Lam, Mim" gibi harflerle başlayan sureler bir'den çok olsa da bu gibi harflerin yanında başka şeyleri de zikrederek bu harflerle sureleri birbirinden ayırdetmek ve o surelerin ismi olarak zikretmek mümkündür. Mesela: Bir kimse, Ben, Elif, Lam, mim, Bakarayı veya "Elif, lam, mim, Âl-i İmranı okudum." der. Böylece anlatmak istediği sureyi tanıtmış olur. Nitekim, "Ahmet" veya "Muhammed" gibi isimlerle adlandırılan insanlar, bir'den çok olabilirler. Bu gibi insanları da birbirlerinden ayırdetmek için bir kısım sıfatlar zikredilir.

Bu mukatta'a harflerinin birer giriş olduklarını, Allah tealanın, kelamını bunlarla açtığını söyleyenlerin görüşlerinin izahı ise şöyledir: "Bu harfler, bir surenin başlayıp bittiğini ve başında bulunduğu diğer surenin başladığını gösterirler. Böylece Arap dilinde (بَلْ) Bel kelimesi bir kasidenin başlayıp diğerinin bittiğini gösterdiği gibi bu harfler de sureleri bu şekilde birbirlerinden ayırdetmiş olurlar." Bu hafrlerin bazılarının, Allah tealanın isimlerinin, diğer bazılarının da, Allah tealanın sıfatlarının kısaltılmış şekilleri olduklarını ve her bir harfin, kendisine göre bir mânâsı olduğunu söyleyenler ise şu şekilde izahlarda bulunmuşlardır. "Elif harfi (انا) "Ene" yani "Ben" zamirinin kısaltılmışıdır. Lam harfi (الله) "Allah" isminin kısaltılmışıdır. Mim harfi (أَعْلَمُ) A'lemu yani "Ben bilirim." kelimesinin kısaltılmışıdır. Böylece Elif, Lam Mim'in mânâsı: "Ben Allahım, bilirim." demek olur. Bu şekilde izahta bulunanlar, Arapçada konuşan kimsenin (يَانُوحُ) Yâ Nuh, yerine (يَانُو) Yâ Nu, (يَا مَالِكُ) Yâ Mâlik, yerine (يَا مَالُ) Yâ Mâl, dediği yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. İşte bu hafrler de bunlara benzer bir takım kısaltmaları ifade ederler.

Bu harfler bir kısım kelimelelerin kısaltmalarıdır. Ancak "bu harflerden her birinin bir'den çok mânâsı vardır." diyenler şunu kastetmişlerdir. (الم) Elif, Lam, mim deki Elif harfi sadece bir kelimeden değil bir çok kelimeden kısaltılmış bir harftir. Yani (اَللّٰهُ) Allah,kelimesinin birinci harfi, (آلاءِ) Âlâ, nimetler kelimesinin birinci harfi, Ebced hesabındaki (1) sayısının karşılığı olan ve ömürlerinden bir yıl kalanları gösteren (أبجد) kelimesinin birinci harfidir. (ل) Lam harfi, Allah tealanın (لطيف) Latîf, isminin birinci harfi, (لُطْفٌ) Lütuf sıfatının birinci harfi, yine Ebced hesabında 30 rakamını gösteren ve ömürlerinden otuz yıl kalanları gösteren bir harftir. (م) Mim harfi Allah tealanın (مَجِيدٌ) Mecid, isminin birinci harfi, (مَجْدٌ) Mecd, sıfatının birinci harfi, (أَبْجَدْ) Ebced hesabında (40) rakamını gösteren ve ömürlerinden kırk yıl kalanları ifade den bir harftir. Allah teala, bu harfleri tek başına zikredip bunların kısaltıldığı kelime ve cümleleri zikretmemiştir ki, bir harfle bir çok mânâ ifade edilmiş olsun. Böylece Allah teala, kelamına başlamadan önce, kendisi-

nin her şeyden haberdar olan ezeli bir ilim sahibi olduğnu bildirmiş olmaktadır. Kullarına da konuşmalarının, mektuplarının ve önemli işlerinin başlarında bu yolu tutmalarını öğretmiştir. Nitekim diğer bir kısım surelere de kendisine hamd'i zikrederek, diğer bazılarına da kendisini tesbih'i beyan ederek başlamıştır. Böylece Kur'an-ı kerimin bazı surelerinin grişini de kendisine hamd ile başlatmış, bazılarını tesbih ile başlatmış, bazılarını da ta'zim ile başlatmıştır. Başlarında mukatta'a harfleri bulunan surelerin bazılarında kendisini ilimle, diğerlerinde adaletle diğer bazılarında lütufla överek veciz bir şekilde başlatmıştır.

Bu harflerin,. kısaltılmış bir hesabı ifade ettiğini söyleyenler ise şunu diyorlar: Biz, Mukatta'a harflerin, kısaltılmış bir hesabı ifade etme dışında bir mânâ taşıdıklarını bilmiyoruz. Allah tealanın, kullarına, anlayamadıkları ve düşünemedikleri şeylerle hitap etmesi caiz değildir. Bunlar, bu görüşlerine delil olarak, Abdullah b. Abbas'ın, Cabir b. Abdullah'tan naklettiği şu hadisi de delil olarak göstermişlerdir. Cabir diyor ki: "Resulullah Bakara suresinin girişi olan (ذَالِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ) Zalikelkitabü Lareybe fih" âyetlerini okurken Ebu Yasir b. Ahtab onun yanından geçti ve Yahudilerle beraber bulunan kardeşi Huyey b. Ahtab'ın yanına vardı ve onlara "Biliyormusunuz, vallahi Muhammed'in, Aziz ve Celil olan Allah'ın, ona indirdiklerinden (ذَالِكَ الْكِتَـابُ) zalikel kitabü âyetlerini okuduğunu işittim. Onlar, "Bizzat işittin mi?" diye sordular. Ebu Yasir "Evet" dedi. Bunun üzerine Huyey b. Ahtab, oradaki Yahudilerle birlikte Resulullah'a gitti ve ona: "Ey Muhammed, sana indirilenler içinde (ذَالِكَ الْكِتَابُ) zalikel kitabü, okuduğun anlatılıyor doğru mu?" diye sordular. Resulullah: . **"Evet."** dedi. Onlar: "Bunu sana Allah katından Cebrail mi getirdi?" dediler. Resulullah: **"Evet."** dedi. Onlar: "Allah, senden önce de Peygamberler gönderdi. Allah, onlardan herhangi bir Peygambere, iktidarının ve ümmetinin ecelinin ne kadar olacağını beyan ettiğini bilmiyoruz. Bunu ancak sana bildirmiş." dediler. Huyey b. Ahtab, arkadaşlarına yönelerek: "Elif (1) Lam (30) Mim ise (40) demektir. Bunların hepsi (71) senedir. Şimdi sizler kendi iktidarı ve ümmetinin eceli yetmiş bir yıl sürecek olan bir Peygambaerin dinine mi gireceksiniz?" diye sordu. Sonra da Resulullah'a dönerek: "Ey Muhammed, bu zamana ilave olarak başka bir şey var mı?" diye sordu. Resulullah: "Evet." diye cevap verdi. Huyey: "O nedir?" dedi. Resulullah: (الم) Elif, Lam, Mim, sa'dır" dedi. Huvey: "Bu daha uzun." dedi. Elif (1) Lam (30) Mim (40) Sa'd (90)'dır. Hepsi (161) senedir. Bunun dışında başka bir şey var mıdır?" dedi. Resulullah: "Evet." dedi. Huyey: "Bu daha uzundur. Elif (1) Lam (30) Râ (200)dür. Bunların hepsi, (231) senedir. "Ey Muhammed, bundan başka bir şey var mıdır?" dedi. Resulullah: "Evet" (الـر) **Elif, Lam, mim, Râ'dır."** dedi. Huyey : " Bu daha uzundur. Elif (1) Lam (30) Mim (40) Ra (200) dür. Bunların hepsi (271) yıldır." dedi. Sonra şunları söyledi:"Ey Muhammed, senin işin bize karışık geldi. Öyle ki, sana çok şey mi yoksa az şey mi verildi bilemiyoruz." Bundan sonra Huyey kalkıp gitti. Ebu Yasir, kardeşi Huyey b. Ahtab ve onunla birlikte olan

Yahudi hahamlarına şöyle dedi: "Ne biliyorsunuz, belki de Muhammed'e, bunların toplamı verilmiştir. Bunlar: 71+161+231+271= 734 yıl eder." Onlar da şu cevabı verdiler: "Onun durumu bize karışık geldi."

Mukatta'a harflerinin, kısaltılmış bir hesabı ifade ettiklerini zikreden âlimler şu âyetlerin, yukarıda rivayet edilen Huyey b. Ahtab ve benzerleri hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. "Sana kitabı indiren o'dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir. Mânâsı açıktır. Bu âyetler, kitabın esasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir. Anlaşılması güçtür. Kablerinde eğrilik bulunnalar, fitne çıkarmak ve arzularına göre açıklamak niyetiyle müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklamasını sadece Allah bilir. İlimde ileri gitmiş olanlar ise "Biz bunlara iman ettik. Hepsi rabbimizin katındandır." derler. Ancak akıl sahipleri düşünür."[15]

Evet, bu görüşte olanlar, yukarıda zikredilen hadisin, söylediklerinin doğruluğunu ve bunların dışındaki sözlerin fasit olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir.

[Taberi diyor ki: Bu görüşlerin doğru olanı " Bu harfler mukatta'a harfleridir, her birinin çeşitli mânâları vardır diyen görüştür. Öyle ki müfessirlerin zikrettikleri bütün izah şekillerini kapsamaktadırlar]"Bu harfler yirmi sekiz alfabe harfinden birer harftir. Allah teala bu harfleri zikrederek surelerin bu gibi harflerinden oluştuğunu bildirmek istemiştir." şeklindeki görüşü ihtiva etmemektedirler. Zira bu görüş, bütün sahabe ve tabiinin görüşlerinin dışında bir görüş olduğu için ve müfessirlerin görüşüne muhalif olduğu için fâsit bir görüştür . Mevcut kesin delillerin bu görüşün aleyhine şehadet etmesi, bunun yanlışlığını ispatlamaya kâfidir. Ayrıca bu son görüşü ileri sürenlerin (ذَالِكَ الْكِتَابُ) Zalikel kitabü, ifadesinin sonunun ötreli (merfu) okunması hususunda tereddüt etmeleri bazen (ذَالِكَ) Zalike'nin mübteda (كِتَابُ) Kitabü'nün haber olduğunu söylemeleri bazan da (ذَالِكَ الْكِتَابُ) Zalikel kitabü, mübteda (لاَ رَيْبَ فِيهِ) "Lareybe fih"in haber olduğunu bazan da (ذَالِكَ الْكِتَابُ) "zalikel kitabü'nün mübteda (هُدًى لِلْمُتَّقِينَ) Hüden Lilmüttakîn'in haber olduğunu söylemeleri gösteriyor ki bunlar (الم) Elif-Lam, Mim harflerinin mübteda (ذَالِكَ الْكِتَابُ) Zalikel Kitabü'nün de haber olduğu görüşlerinden vaz geçmişler ve "Bu harfler şu kitabın harfleridir" şeklindeki te'villerini bırakmışlardır.

Eğer denilcek olursa ki: "Mukatta'a harflerinden her birinin, değişik çeşitli mânâları kapsaması nasıl caiz olabilir?" Ona cevaben denir ki: "Nasıl ki Arapçada, bir kelimenin birden çok mânâsı olabilir, tek bir harfin de birden çok mânâsı olması mümkündür. Mesela Arapçada (أُمَّةٌ) Ümmetün kelimesi, insanlardan oluşan bir cemaat" "Bir zaman dilimi" Allaha itaat eden âbid kul " anlamına gelmekte, "Din" kelimesi, "Karşılık" "Kısas" "İktidar" "İtaat" "Boyun eğme" "Hesap" vb., mânalara gelmektedir. İşte, Allah tealanın zikrettiği (المص الر)

15 Âl-i İmran suresi, 3/7

(الم ...) gibi mukatta'a harflerinin her birinin de, bütün müfessirlerin söyledikleri görüşleri ihtiva edecek kadar mânaları olduğunu söylemek mümkündür. Bu harfler aynı zamanda surelerin başlangıcıdır. Bu harflerin, Allah tealanın isim ve sıfatlarından kısaltılmış harfler olduklarını söylemek, bu harflerin, surelerin başlangıcı olmalarına engel değildir. Zira Allah teala, Kur'an-ı kerimin bir çok surelerini, kendisine hamd ederek, kendisini överek, kendisini tesbih ve ta'zim ederek başlatmıştır. Bu harflerin de, Allah tealanın sıfatlarının ve isimlerinin kısaltılmış şekilleri olarak surelerin başlarında bulundukları ve Allah tealanın bu sıfatlarına ve isimlerine yemin ederek sureleri başlattığını söylemek isabetlidir.

[Aynı zamanda bu harfler, kısaltılmış birer hesabı ifade ederler, ve başlarında bulundukları surelerin birer alamet ve isimleridirler, evet bu harfler bütün bu mânâları kapsamaktadırlar.] Şayet bu harfler, bir çok mânâyı değil de tek bir mânâyı ifade etmiş olsalardı, Resulullah (s.a.v.) o tek mânâyı, herhangi bir karışıklığa sebep olmayacak bir şekilde insanlara açıklardı. Çünkü Allah teala, Peygamberini, insanlara, ihtilaf ettikleri konuları açıklığa kavuşturması için göndermiştir. Resulullahın, bunların mânâlarını açıklamaması gösteriyor ki, bu harfler, yukarıda verilen mânâların sadece bir kısmını değil tümünü kapsamaktadırlar.

Taberi diyor ki: "Bu izah şeklini kabul etmeyenlere şunu sormak mümkündür: "Bir kelimenin bir çok mânâya gelmesini kabul ediyorsun da bir harfin bir'den çok mânâya gelmesini nasıl kabul etmezsin?" Veya "Bu harfleri sadece mânâlardan birine tahsis edip diğerine tahsis etmemenin sebebi nedir? Senin ileri sürdüğün gerekçelerle diğerlerinin ileri sürdükleri gerekçeleri birbirinden üstün kılan delil nedir? Bu sorular karşısında teslim olmaktan başka çare yoktur.

Bu harfleri Arap şiirindeki (بَلْ) Bel, harfine benzeterek bunların surelerin başlangıç ve bitişlerini bildirme işaretleri olduklarını, bunların başka bir mânâları bulunmadığını, sadece sözü uzatan harfler olduklarını söyleyen lügat âlimlerinin görüşlerine gelince: Bu görüş te bir kaç yönden yanlıştır.

Birinci olarak, bu görüş, Allah tealayı, Araplara kendi dillerinde bulunmayan, hatta hiçbir dilde bulunmayan bir ifade ile hitabetmekle sıfatlandırmaktadır. Zira Arapların, şiirlerinin başını (بَلْ) Bel, harfiyle başlatmaları, kendilerince bilinen bir hususdu. Fakat bunların, herhangi bir sözlerini (الم) (الر) (المص) gibi harflerle başlattıkları, bilinmeyen ve görülmeyen bir husustur. Allah tealanın, Araplara, bilmedikleri harflerle hitabettiğini söylemek, Kur'anın "Açıklayıcı" sıfatına ters düşer. Halbuki Allah teala, Kur'an-ı kerimi açık bir Arap diliyle indirdiğini beyan ederek şöyle buyurmaktadır: **"Ey Muhammed, uyarıcılardan olasın diye bu Kur'anı açık bir Arapça lisanı ile senin kalbine, ruhul Emin olan Cebrail indirmiştir."**(16)

Allah tealanın, Kur'anı, açık bir Arapça lisanıyla indirdiğini beyan etme-

16 Şuara suresi, 26/193-195

si, yukarıda zikredilen görüşü çürütmeye yeterlidir ve Arapların, bu harflerin mânâlarını bildiklerine delildir.

İkinci olarak Allah tealanın, kullarına, faydasız ve anlamsız şeylerle hitabettiğini söylemek, onu boş bir şeyle meşgul olmak şeklinde sıfatlandırmak olur ki bütün muvahhitler, Allaha böyle bir şeyin isnad edilmesini reddederler.

Üçüncü olarak, Arapların, şiirlerinin başında zikrettikleri (بَلْ) Bel, harfinin, Arapçada bilinen bir mânâsı vardır. O da "Daha doğrusu, bilakis" demektir. Bu itibarla, mukatta'a harflerinin (بَلْ) Bel, harfine benzeterek herhangi bir mânâ ifade etmediklerini söylemek doğru değildir. Zira (بَلْ) Bel'in, bir mânâsı olduğu gibi bunların da bir mânâsı vardır. Bu sebeple bunları (بَلْ) Bel'e, benzetmek doğru değildir.

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

2- İşte o kitap, kendisinde hiç şüphe olmayan ve takva sahiplerine doğru yolu gösteren bir kitaptır.

[Ey Muhammed, sana anlatıp açıkladığım bu Kur'anın, Allah katından geldiği hususunda hiçbir şüphe yoktur. Bu Kur'an, rablerinin, kendilerine emrettiği şeylerde ona tiaat ederek ve yasakladığı günahlardan da kaçınarak, Allah'tan korkan insanlar için, doğru yolu gösteren bir rehberdir.

* Burada Kur'an-ı Kerimin rehberliğinin, sadece Allahtan korkanlara yani takva sahiplerine ait olduğu zikredilmektedir. Çünkü Kur'an, müminlerin kalbleri için bir şifa, inkârcılar için de, onların gözlerini kör eden bir perdedir.]

Nitekim diğer âyet-i kerimelerde de Allah teala şöyle buyurmaktadır: **"... Ey Muhammed, sen onlara şöyle de: "Kur'an, iman edenlere bir hidayet rehberi ve şifadır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır. Onların gözleri Kur'ana karşı kördür."**(17) **"Biz, Kur'anı iman edenler için bir şifa ve rahmet kaynağı olarak indiriyoruz. Kur'an, zalimlerin ise ancak zararını artırır."**(18)

Evet bu Kur'an, Allahın, kâfirlere karşı en mükemmel bir delilidir. Mümin bu Kur'anla doğru yolu bulur. Bu Kur'an kâfirin ise aleyhine bir delildir.

[Âyet-i kerimede geçen "İşte o kitap" ifadesinden maksat, Mücahid, İkrime, Suddî, İbn-i Cüreyc ve İbn-i Abbas'a göre "Bu kitap" demektir.]

Taberi diyor ki: "Nasıl olur da görünmeyen bir şeyi işaret eden ve "O" anlamına gelen (ذَٰلِكَ) Zalike zamirinin, görünene işaret eden ve "Bu" anlamına gelen (هَٰذَا) Hâzâ yerine kullanıldığı söylenir?" diye sorulacak olursa ona cevaben denir ki: "Geçmiş olan ve geçmesi yakın olan bütün şeyler, görünür gi-

17 Fussilet suresi, 41/44
18 İsra suresi, 17/82

bi kabul edilir ve ona göre cümleler kullanılır. Mesela bir adam diğer bir kimseye hitabettiğinde, dinleyen kimse ona: "Vallahi o şey söylediğin gibidir. Vallahi bu şey söylediğin gibidir." diye cevap verir. Böylece geçmiş şeyler hakkında bazan (ذَالِكَ) Zalike, yani "O" bazan da (هٰذَا) Hâzâ, yani "Bu" zamiri kullanılır. Durum bu âyet-i kerimede de böyledir. Buradaki "O" zamiri mukatta'a harflere işaret etmektedir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Ey Muhammed, şimdi sana zikrettiğim ve açıkladığım bu harflerin kapsadığı mânâlar, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır."

Burada, harfler biraz önce zikredildiğinden bunlara, görünmeyene işaret eden (ذَالِكَ) zalike, ile işaret edilmesi caiz olmuştur. Zira (ذَالِكَ) zalike, yeni geçen haberler için işaret olarak kullanılmaktadır. Bu haberlere, gözönünde bulunan haberler gibi muamele yapılır.

[Bazı müfessirlere göre buradaki "O" zamiri, Bakara suresinden önce Mekke ve Medinede inen surelere işaret etmektedir. Buna göre mânâ şöyledir: "Ey Muhammed, sana indirmiş olduğum surelerin kapsadığı âyetler, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır." Buna göre, her ne kadar âyette "O sureler" denmemişse de; sureler de Kur'anın birer parçası olduklarından "O" zamirini "Bu" zamiri diye izah etmek uygun olmuş (هٰذَا الْكِتَابُ) zalikel kitabü, ifadesinden maksadın (ذَالِكَ الْكِتَابُ) hazel kitab, olduğu söylenmiştir.]

Bazı âlimlere göre, buradaki "O" zamirinden maksat, Tevrat ve İncile işarettir. Bu izaha göre (ذَالِكَ) zalike'nin (هٰذَا) hâzâ, mânâsına olduğunu söylemeye ihtiyaç yoktur. Zira (ذَالِكَ) zalike, tam kendi mânâsında, göz ile görünmeyene işaret etmiş olur.

[Âyette geçen ve "Kendisinde hiç şüphe olmayan" diye tercüme edilen (لَا رَيْبَ فِيهِ) "La reybe fih" ifadesi, Mücahid, Atâ, Süddî, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Rebi b. Enes tarafından "kendisinde şek olmayan." diye izah edilmiştir.

Yine âyette geçen ve "Doğru yolu gösteren." diye tercüme edilen (هُدًى) huden, kelimesi, Şa'bî tarafından "Sapıklıktan kurtaran" şeklinde, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud tarafından "Nur olan" şeklinde izah edilmiştir. Birinci izaha göre âyetin mânâsı "Takva sahiplerini sapıklıktan kurtaran" ikinci görüşe göre ise "Takva sahipleri için bir nur ve bir aydınlık olan" demektir.]

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Allah tealanın kitabı, sadece takva sahipleri için mi bir nurdur ve sadece müminlere mi doğru yolu gösterir?" Ona cevaben denilir ki: "Evet, Allah tealanın kitabı, onun vasıflandırdığı gibidir. Şayet o, takva sahibi olmayanlar için de bir nur olsa ve mümin olmayanlara da doğru yolu gösterecek olsaydı, Allah teala onu, "Takva sahiplerine doğru yolu göstermeye tahsis etmiş olmazdı. Tüm uyarılanlar için böyle olduğunu beyan

ederdi. Doğrusu Kur'an, takva sahiplerine doğru yolu gösteren, müminlerin kalblerinde olan hastalıkları tedavi eden bir kitaptır. Kendisini yalanlayanların kulaklarında bir ağırlık, inkâr edenlerin gözlerini örten bir körlük, kâfirlere karşı Allahın kesin delilidir. Mümin, onunla doğru yolu bulur. Kâfir de onunla susturulur.

Âyette zikredilen ve "Takva sahipleri" diye tercüme edilen (لِلْمُتَّقِينَ) lil müttakin, ifadesi, Hasan-ı Basri tarafından "Kendilerine haram kılınanlardan kaçınan ve kendilerine farz kılananları eda edenler." diye izah edilmiştir. Abdullah b. Abbas tarafından da "Bildikleri hidayeti terketmeleri halinde, Allahın, kendilerini cezalandırmasından korkanlar ve Allahın gönderdiklerini tasdik ettikleri takdirde, onun merhametini umanlar." şeklinde izah edilmiştir. Ebu Mâlik, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'uddan nakledilen başka bir izaha göre de onlar bu ifadeyi "Müminler" diye izah etmişlerdir. Kelbî tarafından ise, "Büyük günahlardan kaçınanlar." şeklinde izah edilmiş, Dehhak'ın Abdullah b. Abbastan rivayetine göre o da bu ifadeyi: "Allaha ortak koşmaktan kaçınan ve ona itaat eden müminler." şeklinde izah etmiştir. Katade ise "Müttakiler"den maksadın, daha sonra gelen âyetlerde, "Gayba iman etme, namazı kılma, kendilerine verilen rızıkları infak etme, sıfatları zikredilen kişiler." olduğunu söylemiştir.

[Taberi, bu izahlardan, en tercihe şayan olanın, "Takva sahiplerinden maksat, Allahın yasakladığı şeylerden kaçınan ve Allahın emrettiği şeyleri yerine getirerek ona itaat eden kimselerdir." diyen görüş olduğunu söylemiş, âyetin genel ifadesinin bunu gerektirdiğini, âyeti takvanın herhangi bir dalına tahsis etmeye dair herhangi bir delil bulunmadığını beyan etmiş ve buradaki "Takva"dan maksadın, "Allaha ortak koşmaktan kaçınmak ve nifaktan beri olmak" diyenlerin görüşlerinin doğru olmadığını söylemiştir. Bu görüşte olanların "nifakı" "Allahın haram kıldığı şeyleri işleme ve farz kıldığı şeyleri yapmama." mânâsına aldıkları takdirde, takvayı izahlarının doğru olabileceğini beyan etmiştir.]

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾

3-O takva sahipleri ki gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan, Allah yolunda harcarlar.

[* Onlar, gayba iman ederler. Yani, gözleriyle görmedikleri, cennete, cehenneme, sevaba, günaha, cezaya, mükâfaata içten inanırlar. Ve Allaha meleklere, kitaplara ve Peygamberlere de iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar. Yani, İbn-i Abbas'ın da dediği gibi, o namazı, rükuunu, secdesini, kıraatını ve huşuunu tam yaparak, kendilerine farz kılındığı şekilde hakkıyla eda ederler.

İçinde haram bulunmayan helal malların zekâtlarını vermeleri ve övgüye layık olan diğer harcamalarda bulunmaları gibi, kendilerine rızık olarak verilen şeylerin temiz ve helal olanlarından Allah yolunda harcarlar.

Âyet-i kerimede geçen "İman ederler" ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbas'a göre "Tasdik ederler" demek, Rebi' b. Enes'e göre ise "Korkanlar" Zühriye göre de "Amel işleyenler" demektir.

Taberi diyor ki: "Araplara göre "İman etme"nin mânâsı "ikrar etmek ve doğrulamak" demektir. Bir şeyi sözüyle ikrar edene de "Mümin" denir. Bir sözü ameliyle doğrulayana da "Mümin" denir. Allah için herhangi bir şeyden korkmak ta, sözle ve amelle tasdik etme anlamına gelen "İman" kavramının içine girer. "İman" kelimesi, Allahı, kitaplarını ve Peygamberlerini dil ile ikrar ve bu ikrarı amel ile doğrulamayı birlikte kapsamaktadır. Bu itibarla âyet-i kerimeyi, "Gayba iman ettiklerini kalbleriyle tasdik ve dilleriyle ikrar eden ve amelleriyle doğrulayanlar." şeklinde izah etmek daha evladır. Zira Allah teala, burada "İman" kelimesini özel bir kavramla sınırlamayıp genel bir şekilde zikretmiştir.

Âyet-i kerimede geçen (غَيْبْ) Ğayb, kelimesinden maksat, Said b. Cübeyr'in, Abdullah b. Abbastan rivayet ettiğine göre "Allah katından gelenler" demektir.

Ebu Salih'in, İbn-i Abbastan, Süddinin Ebu Mâlikten, Mürre'nin İbn-i Mes'uddan rivayet ettiklerine göre "Ğayb" kelimesinden maksat, "Cennet ve cehennem gibi, kulların gözleriyle göremedikleri şeyler." demektir. Katade de bu görüştedir. Âsım'ın, Zir b. Hubeyş'ten naklettiğine göre "Ğayb"den maksat, Kur'an demektir. Rebi' b. Enes'e göre ise "Ğaybe iman etme" Allaha, meleklerine, Peygamberlerine, âhiret gününe, cennete, cehenneme, Allahın huzuruna çıkmaya ve öldükten sonra dirilmeye iman etme" demektir.

Müfessirler, bu ve bundan önceki âyetlerin, sıfatlarını zikrettiği kişilerden kimleri kastettiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

Süddinin Ebu Mâlikten, Ebu Salihin İbn-i Abbastan, Mürrenin İbn-i Mesuddan rivayet ettiklerine göre bu âyetlerde sıfatları zikredilen müminlerden maksat, ehl-i kitap olmayan müminlerdir. Bundan sonra gelen "Onlar, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Âhirete de kesinlikle onlar inanırlar." âyeti ise ehl-i kitabın iman edenlerini vasıflandırmaktadır. Zira, Allah teala, Hz. Muhammedi Peygamber olarak göndermeden önce ehl-i kitap olmayan Araplara kitap göndermemiştir. Onların dışındaki Yahudilere ve Hıristiyanlara kitap göndermiştir. Bu sebeple Allah teala müminleri iki kısım olarak zikretmiştir. Birinci kısımda olanlar daha önce kendilerine kitap gelmeyen ve imani meselelerden haberdar olmayan müminlerdir ki onları "Ğayba iman edenler" şeklinde vasıflandırmıştır. İkinci kısmı ise, daha önce kendilerine kitap verilen

ehl-i kitaptır ki onları da "Sana ve senden önce indirilenlere iman edenler." şeklinde vasıflandırmıştır. Diğer bir kısım âlimlere göre bu surede zikredilen dört âyette sıfatları anlatılan "Mümin"lerden maksat, sadece ehl-i kitaptır. Zira bunlar, kendilerinin gözledikleri gaybla ilgili meseleleri, Kur'anın zikretmesi üzerine, Kur'ana da iman etmişler bu sebeple "Ğayba iman edenler" diye vasıflandırılmışlardır. Daha önce indirilen İncil ve Tevrat'a iman ettiklerinden dolayı da "Senden önce indirilenlere iman edenler." diye vasıflandırılmışlardır.

Başka bir kısım âlimler ise bu surenin baş tarafındaki tört âyette zikredilen "Müminler" ifadesine ehl-i kitap olsun veya olmasın bütün müminlerin girdiğini söylemişlerdir. Bunlar, cennet, cehennem, öldükten sonra dirilme gibi "Ğaybi hususlara iman etme" ifadesine, Resulullaha bütün indirilenler ve ondan öncekilere indirilenler" girmediğinden dolayı bunları beyan eden âyetin ayrıca zikredilmesine ihtiyaç olduğunu, bu nedenle zikredildiğini, yoksa müminleri iki sınıfa ayırma maksadıyla zikredilmediğini söylemişlerdir. Müminler rablerini razı edecekleri bütün fiil ve davranışları bilmelidirler ki onların hepsini yaparak rablerini razı etsinler. Bu nedenle "Ğayba iman etme" yanında Resulullaha indirilenlere ve ondan öncekilere indirilenlere iman etme ve diğer sıfatların hepsi zikredilmiştir. Bu görüş, Mücahid ve Rebi' b. Enes'ten rivayet edilmektedir. Mücahidin şöyle dediği nakledilmektedir: "Bakara suresinin başındaki dört âyet müminlerin sıfatları hakkında, iki âyet kâfirlerin sıfatları hakkında, on üç âyet ise münafıkların sıfatları hakkındadır." Rebi' b. Enes'ten de buna benzer bir rivayet nakledilmektedir.

Taberi, bu görüşlerden, dört âyetin iki sınıf mümini beyan ettiğini söyleyen görüşün daha doğru olduğunu söylemiştir. Zira bu görüşte olanların beyan ettikleri deliller kuvvetlidir. Ayrıca bunlardan sonra gelen âyetlerde kâfirlerin de, kalbleri mühürlenen açıkça kâfir olanlar, iman ettiklerini söyledikleri halde iman etmeyen münafıklar." şeklinde iki kısma ayrılmaları, müminlerin de iki kısım olduklarını gösteren bir delildir." demiştir.

Âyette zikredilen ve "Dosdoğru kılarlar" diye tercüme edilen (يُقِيمُونَ) yukîmûne, ifadesinden maksat, "Namazı, bütün erkânıyla, mükemmel bir şekilde kılanlar." demektir. Abdullah b. Abbas "Bu ifadeden maksat, rükuu, secdesi, kıraatı ve huşuu tam olarak yerine getirmek ve namazda kişinin kendisini tamamen namaza vermiş olması" demektir." diye izah etmiştir.

Burada zikredilen "Namaz"dan maksat, farz namazlardır. Bu kelimenin lügat mânâsı ise "Dua etmek" demektir. Taberi diyor ki: "Kanaatimce namazın, "dua" anlamına gelen (صَلَاةٌ) salat, kelimesiyle ifade edilmesinin sebebi, dua edenin, duasıyla rabbinden, dileklerinin karşılanmasını istediği gibi, namaz kılanın da ibadetiyle rabbinden dilediklerini kabul etmesini istemesidir.

Âyette geçen: "Kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar." ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbas'a göre, Allahın kendilerine farz kıldığı zekâtı vermeleri ve bunun sevabını Allahtan beklemeleridir. Ebu Mâlik, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbastan nakledilen diğer bir görüşe göre bu ifadeden maksat, zekât âyeti inmeden önce, kişinin aile fertlerine harcadığı nafakalardır.

[Taberi, âyeti umumi mânâda anlamanın ve buradaki "Harcama"dan maksadın, insanların, mallarında gerekli olan bütün harcamalar olduğunu söylemenin daha doğru olacağını, bu ifadeye, zekât ve nafaka gibi bütün mâli yükümlülüklerin de gireceğini söylemiştir.]

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4- Onlar, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Âhirete de kesinlikle onlar inanırlar.

[Onlar, senin, Allahtan getirdiğini ve senden önceki Peygamberlerin Allahtan getirdiklerini tasdik ederler. O Peygamberler arasında fark gözetmezler. Ve Allahtan getirdiklerini tasdik ederler. Onları inkâr etmezler. Onlar, bu dünya hayatından sonra gelen âhirete ve âhirette gerçekleşecek olan tekrar dirilme ve ortaya çıkmaya, sevaba ve cezaya, hesaba çekilmeye, amellerin ölçülüp tartılmasına kesin olarak iman ederler. Bunları inkâr eden müşrikler gibi olmazlar.]

* Allah teala bu âyet-i kerime ile, dolaylı yolla, ehl-i kitabın, Resulullaha ve Kur'ana iman etmeyen kâfirlerini kınamaktadır. Çünkü onlar Resulullaha ve Kur'ana iman etmedikleri halde Resulullahtan önce indirilen kitaplara iman etmekle kurtulmuş olabileceklerini, kendilerinin hidayette olduklarını ve cennete ancak Yahudi ve Hıristiyan olanların girebileceklerini iddia etmişlerdir. Allah teala, Bakara suresinin başında, onların iddialarını yalanlamış ve kullarına bildirmiştir ki, bu Kur'an, hem Muhammede ve onun getirdiklerine hem de ondan önce gelen Peygamberlerin getirdiklerine iman edenlere rehberdir. Sadece, geçmiş dinlere iman edenlere rehber değildir.

Kıyamet gününe "Âhiret günü" denmesinin sebebi, onun, dünya hayatından sonra gelmesidir. Veya âhiretin,.varlıklar yaratıldıktan sonra gerçekleşecek olmasıdır.

أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5- İşte rablerinin doğru yolunda olanlar bunlardır. Kurtuluşa erenler de bunlardır.

Gayba iman edenler ve Muhammede indirilene ve ondan önceki Peygamberlere indirilenlere iman edenler, işte onlar, rablerinden verilen bir nur, bir istikamet ve açık bir delil üzeredirler. Kurtuluşa erenler de bunlardandır. Bunlar, yaptıkları ameller karşılığında, diledikleri kurtuluşun ve cennette ebedi olarak kalışın şuuru içinde olanlardır.

[* Âyette zikredilen "Rablerinin gösterdiği doğru yolda olanlar"dan maksat, Ebu Mâlik, İbn-i Abbas ve İbn-i Mes'ud'a göre gayba iman eden takva sahibi müminler ve Resulullaha ve ondan önceki Peygamberlere iman eden müminlerdir. Bunların hepsi hidayet üzere olmakla ve kurtuluşa erecek olmakla sıfatlandırılmışlardır.]

Diğer bir kısım müfessirlere göre "Doğru yolda olanlar"dan maksat, "Gayba iman etmek, Resulullaha ve ondan önceki Peygamberlere indirilenlere iman etmekle sıfatlandırılan takva sahipleridir."

Başka bir kısım âlimlere göre ise "Doğru yolda olanlar"den maksat, hem Resulullaha bindirilenlere hem de ondan önceki Peygamberlere indirilenlere iman eden ehl-i kitaptır. Bunlar, hidayet üzere olmakla ve kurtuluşa ermekle sıfatlandırılmışlardır.

Taberi, bu görüşlerden birinci görüşün daha tercihe şayan olduğunu, zira âyet-i kerimede, hidayet üzere olma sıfatının, müminlerden ehl-i kitap olan veya olmayan herhangi birine tahsis edildiğine dair bir işaret bulunmadığını, ayrıca amelleriyle elde edecekleri mükâfatlarda eşit olan müminlerden bir sınıfın özel bir mükâfatla ödüllendirilmelerinin, Allahın adaletine ters düşeceğini söylemiştir.

[Âyette zikredilen "Kurtuluşa erenler de bunlardır." ifadesi Abdullah b. Abbas tarafından şöyle izah edilmiştir: "İşte istediklerine kavuşanlar ve şerrinden korkarak kaçtıkları şeylerden kurtulanlar bunlardır." Yani, işledikleri amelleriyle ve iman etmeleriyle Allahtan istedikleri sevaplara ve cennetlerde ebedi kalmaya ulaşanlar bunlardır. Ve Allahın, düşmanları için hazırladığı cezalardan kurtulanlar da bunlardır.]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6- Şüphe yok ki, kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar iman etmezler.

Ey Muhammed, o kâfirler, Kur'anı ve senin Peygamberliğini inkâr edenlerdir. Onlara göre senin onları uyarıp uyarmaman eşittir. Çünkü onlar, ne yaparsan yap, imana gelmezler.

* Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyuruluyor: **"Üzerlerine rabbi-**

nin hükmü hak olanlar, iman etmezler." "Onlara her türlü delil gelse de, can yakıcı azabı, görmedikçe, iman etmezler."(19)

Âyette zikredilen "Kâfirler"den kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler zikredilmiştir. İkrime ve Said b. Cübeyr'in Abdullah b. Abbastan naklettiklerine göre, burada zikredilen "Kâfirler"den maksat, Resulullahın döneminde Medine çevresinde yaşayan Yahudilerdir. Allah teala, Hz. Muhammedi tanımaları ve onun, Peygamber olacağını bilmelerine rağmen onu inkâr eden Yahudileri kınamış, kalblerinin mühürlü olduğunu zikretmiştir.

Ali b. Ebi Talha'nın, Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre ise, Abdullah b. Abbas bu âyeti şöyle izah etmiştir. "Resulullah (s.a.v.) bütün insanların iman etmelerini ve doğru yolda kendisine tabi olmalarını çok arzuluyordu. Onun bu şiddetli arzusunu bilen Allah teala, daha önce iman edecekleri yazılı olanlardan başkasının iman etmeyeceğini ve daha önce iman etmeyecekleri yazılı olanlardan başkasının da sapıklığa düşmeyeceğini bildirdi.

Rebi' b. Enes ise bu âyette zikredilen "Kâfirler"den maksadın, Bedir savaşında öldürülen küfrün elebaşıları olduklarını ve bunların şu âyette de zikredildiklerini söylemiştir. **"Kâfirlerin, Allahın nimetlerine şükredecekleri yerde, Allahı inkâr ettiklerini, kavimlerini helak yurduna sürüklediklerini görmez misiniz?" "Helak yurdu cehennemdir. Onlar oraya girecekler dir. O, ne kötü bir yerdir."**(20) Rebi' b. Enes'in bu görüşünün dayanağı şudur: Allah teala bu âyette, kötüleri uyarıp uyarmamanın, onlara hiçbir fayda vermeyeceğini, onların kalblerinin mühürlendiğini beyan etmiştir. Halbuki kâfirlerden bir kısmı, daha sonra, Resulullahın uyarısından faydalanarak iman etmişlerdir. Bundan anlaşılmıştır ki, âyette zikredilen kâfirlerden maksat, iman etmeden, Bedirde öldürülen küfrün elebaşılarıdır.

Taberi, Abdullah b. Abbastan nakledilen birinci görüşün tercihe şayan olduğunu zikretmiş ve gerekçe olarak şunları özetle söylemiştir. "Allah teala bundan önceki âyetlerde ehl-i kitabın iman edenlerini övmüştür. Bu âyetlerde de yine ehl-i kitabın iman etmeyenlerinden haber vermesi ve onları kınaması uygundur. Zira onların sıfatları farklı olsa da hepsi de ehl-i kitaptır. Böylece Allah teala, ehl-i kitabın iman edenleriyle iman etmeyenlerini karşılaştırarak birlikte zikretmiştir.

Allah teala bu âyetlerle, Resulullahın hak peygamber olduğunu gizleyen Yahudi hahamlarına karşı onu desteklemiştir. Bunu böylece bilmiş olsunlar ki, Tevratı Hz. Musaya gönderen Allah teala Hz. Muhammede de bunları öğretmiş-

19 Yunus suresi, 10/96, 97
20 İbrahim suresi, 14/28, 29

tir. Zira, ne Muhammed ne de kavmi, Kur'an inmeden önce bu gibi şeyleri biliyorlardı. Bu hal de, Yahudilerin, Hz. Muhammedin Peygamberliği hakkında şüpheye düşmelerini bertaraf eder, Onun, Allah tarafından getirdiklerinin hak olduğunu ortaya koyar. Zira onlar, okur yazarlığı olmayan bir millet içerisinde ortaya çıkan ve okur yazarlığı olmayan bir kişinin onların gizlemiş oldukları haberleri ortaya çıkarması durumunda onun peygamberliği hakkında nasıl şüpheye düşebilirler ki?

Resulullahın okur yazarlığı yoktu. O bir takım hesapları da bilmiyordu. Bu itibarla ona, "Kitapları okudu da öğrendi." Yahut: "Hesap yaparak kâhinlik yaptı." Veya "Resulullah ile ilgili bir kısım haberleri gizleyen Hahamlardan okuyarak bu tür bilgilere sahip oldu." şeklinde iddialar onun hakkında hiç yakışık almayan iddialardır.

Taberi diyor ki: "Bu âyette zikredilen kâfirlerden maksadın ehl-i kitap olan kâfirler olduğunun diğer bir delili de şudur ki: "Allah teala, bundan sonra gelen âyetlerde, münafıklara ve Hz. Âdem ve Havva kıssasına değindikten sonra tekrar ehl-i kitap'tan bahsetmiştir. Madem ki önce ehl-i kitabın müminleri söz konusu edilmiş ve yine ehl-i kitaba dönülmüştür. O halde bunların arasında zikredilen kâfirlerden maksat ta, ehl-i kitap olan kâfirlerdir.

"Küfür" kelimesinin lügat mânâsı "Örtmek" demektir. Bundan dolayıdırki, karanlığı ile bütün eşyayı örten geceye de "Kâfir" denmiştir. Yahudiler de Resulullahın hak Peygamber olduğunu bildikleri halde o gerçeği gizlemeleri sebebiyle kendilerine "Gerçeği örten" anlamına "Kâfir" denmiştir. Nitekim Allah teala bunlar hakkında başka bir âyette şöyle buyurmuştur: **"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti, biz, insanlara kitapta açıkladıktan sonra onları gizleyenlere, işte onlara Allah lanet eder. Hem de bütün lanet edenler lanet eder."**[21] Bu âyet-i kerimede de: **"Şüphe yok ki kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar iman etmezler"** buyurulmaktadır.

Taberi diyor ki: "Âyet-i kerimenin mânâsı şöyledir: "Ey Muhammed, Medinede yaşayan Yahudi hahamlarından, senin peygamberliğini bildikleri halde ve ben de kendilerinden, gönderdiğim şeyleri gizlemeyeceklerine dair ahit aldığım halde, senin hak Peygamber olduğunu gizleyen ve seni inkâr eden bu kâfirleri uyarsan da uyarmasan da aynıdır. Çünkü onlar iman etmezler. Hakka dönmezler. Seni ve senin getirdiğin şeyleri doğrulamazlar.

Abdullah b. Abbas ta bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Onlar, kendilerinde bulunan ilmi ve Allahın, kendilerinden aldığı ahdi inkâr ederek hem kendi bilgilerini hem de senin getirdiklerini inkâr etmişlerdir. Artık onlar senin uyarmanı ve korkutmanı nasıl dinleyeceklerdir?

---

21 Bakara suresi, 2/159

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

7- Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de perde bulunmaktadır. Ve onlar için büyük bir azap vardır.

Allah onların kalblerini ve işitme duyularını kapatmıştır. Bunlar o mühürlü kalbleri ve kulaklarıyla iman etmeye bir yol bulamazlar. İnkârcılıktan da kurtulamazlar. Onların gözleri üzerinde de bir perde vardır ki bu halleriyle artık doğru yolu göremeler. İşte bunlar Allaha itaatı terketmeleri ve farzları yerine getirmemeleri sebebiyle büyük bir azaba düşeceklerdir.

* Eğer denilecek olursa ki: "Kalbler nasıl mühürlenir? "Çünkü mühürlemek, bir kısım kapları, zarfları ve kılıfları kapatıp mühürlemektir? Cevaben denilir ki: "Kalbler de içlerinde bulunan ilimlerin kapları, kulaklar da işitilen şeylerin kılıflarıdır. Bu itibarla onların da mühürlendiklerini söylemek yerinde bir deyimdir. Ancak bunların mühürlenmelerinin nasıl olacağı çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

A'meş diyor ki: "Mücahid bize elini göstererek şöyle dedi: "Kalblerin bu yumruk gibi olduğunu söylüyorlardı. O, bir günah işlediğinde bunlardan biri (parmaklardan biri) kapanır. Mücahid bunu söylerken serçe parmağını gösterdi. Sonra diğer bir parmağını göstererek: "Kul, bir günah işlediğinde o da böyle kapanır." Başka bir parmağını göstererek yine: "Kul, günah işlediğinde bu da böyle kapanır." dedi ve böylece bütün parmaklarını kapattı ve devamla şöyle dedi: "Sonra bu kalbin üzeri bir mühürle mühürlenir." Hayır doğrusu onların yaptıkları kalblerini paslandırmıştır."[22] âyetinde zikredilen "Paslandırmıştır" ifadesinin, bu mühürlenmeyi beyan ettiği söylenmiştir.

Abdullah b. Kesir, yine Mücahidin şunları söylediğini rivayet etmiştir: "Paslanma, mühürlenmeden daha hafif, mühürlenme de kilitlenmeden daha hafiftir. Bunların en dehşetlisi kilitlenmedir.

Diğer bir kısım âlimler, kalblerin mühürlenmesini şöyle izah etmişlerdir: "Allah teala, bu âyet-i kerimesinde bildirmiştir ki bir önceki âyette zikredilen kâfirler, davet edildikleri hakkı dinlemekten yüzçevirmişler ve bunu gururlarına yedirememişlerdir. Nitekim kendisine bir söz söylendiğinde onu dinlemekten imtina edene ve gururlanarak onu anlamak istemeyene "Bu adam bu söze karşı sağır kesildi." denir. Bu şekilde izahta bulunanlara göre mühürlenmekten mak-

22 Mutaffifîn suresi, 83/14

sat, mecazi bir ifadedir. Kâfirlerin, hakkı dinlemediklerini beyan eder.

Taberi diyor ki: "Bana göre bu mühürlenmenin izahı hususunda doğru olan yorum, bu gibi şeyleri izah eden tefsir, Resulullahın şu sahih hadisidir.

عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ، فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ صُقِلَ قَلْبُهُ، وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللّٰهُ (كَلاَّ بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ)[23]

"Şüphesiz ki kul, bir hata işlediğinde kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Eğer o, bu hatadan el çeker, af diler ve tevbe edecek olursa kalbi parlatılır. Şayet tekrar o hataya dönecek olursa kalbindeki siyah noktalar artırılır. Öyle ki bütün kalbini kaplar. Allah tealanın şu âyetinde zikrettiği pas işte budur. "Hayır, doğrusu onların yaptıkları kalblerini paslandırmıştır."[23] [24]

Resulullah bu hadis-i şerifiyle, beyan ediyor ki: Günahlar peşpeşe kalbin üzerine gelirse onu perdeler. Ve perdeleyince de Allah tarafından bir mühür onu mühürler. Artık iman böyle bir kalbe yol bulamaz. İnkâr da oradan çıkamaz.

İşte âyet-i kerimenin beyan ettiği "Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir." ifadesi de bu hususu beyan etmektedir. Gözle görülen kapların içlerine bir şeyler konduktan sonra, açılmamaları için mühürlendikleri gibi âyette zikredilen kâfirlerin kalbleri de kapatılmış ve Allah tarafından mühürlenmiştir. Artık onlara dışarıdan iman girmez, içeriden de inkâr çıkmaz. Ancak mühürün açılmasından sonra bir değişiklik olabilir.

Âyette zikredilen "Mühürlenme"yi davet edildikleri haktan böbürlenmeleri sebebiyle yüz çevirmek olarak anlayanlara şunu sormak lazımdır: "Bu yüz çevirme işini, kibirlenk olarak mı yapmışlardır yoksa Allah mı onlara yüz çevirtmiştir?" Eğer derlerse ki: "Yüz çevirme işini onlar yapmıştır." Onlara cevaben denilir ki: "Allah teala, âyet-i kerimede, kâfirlerin kalblerinin ve kulaklarının bizzat kendisi tarafından mühürlendiğini bildirmektedir. Allahın onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemesini, onların imandan yüz çevirmeleri ve onların, tevhid inancını kabullenmeye karşı böbürlenmeleri şeklinde izah etmek nasıl caiz olabilir? Zira bu, Allahın yaptığı bir iştir. Kâfirlerin yaptığı bir iş değildir. Eğer derlerse ki: "Onların yüz çevirmeleri ve böbürlenmeleri, Allahın,

---

23 Mutaffifin suresi, 83/14

24 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an sure: 83 bab: 1 Hadis No: 3334

onların, kalblerini ve kulaklarını mühürlemesi sebebiyledir. Burada sebebin yerine, sebebin meydana getirdiği sonuç zikredilmiştir." Onlara denilir ki: "Siz, bu izahınızla görüşünüzü terketmiş oluyorsunuz." Âyet-i kerimeyi, birinci görüşte olan âlimler gibi tefsir ediyor ve Allahın, kâfirlerin kalb ve kulaklarını mühürledğini söylüyorsunuz. Âyeti doğrudan doğruya kâfirlerin inkâr etmeleri ve imandan yüz çevirmeleri şeklinde izah etmiyorsunuz.

Âyet-i kerimede geçen "Gözlerinin üzerinde de perde vardır." ifadesi, kâfirlerin kalblerinin ve kulaklarının mühürlenmelerinden sonra zikredilmiş ve onların inkârlarında ısrarlı olduklarını beyan etmiştir. Böylece Allah teala bu âyet-i kerime ile Muhammed (s.a.v.)'e Yahudilerin hahamlarının halini tasvir etmiş, onların kalblerini mühürlediğini, böylece Allah tarafından gelen herhangi bir öğütü dinlemeyeceklerini, Muhammede indirdiği kitabı düşünmeyeceklerini beyan etmiştir. Ayrıca onların kulaklarını da mühürlediğini böylece, Allahın Peygamberi olan Muhammed (s.a.v.)'in uyarılarını, öğütlerini de Peygamber olduğunu gösteren delillerini dinlemediklerini, düşünmediklerini, onun hak Peygamber olduğunu bildikleri halde onu yalanlayarak Allahın azabına uğrayacaklarından korkmadıklarını beyan ediyor ve yine Resulullaha bildiriyor ki, onların gözlerinin üzerinde perde vardır. Hakkı göremezler ki kendilerinin sapıklıklarını ve âdiliklerini anlamış olsunlar.

Allah teala, âyet-i kerimenin sonunda Resulullaha karşı çıkan bu Yahudi hahamları için büyük bir azap olduğunu, onun, Allah tarafından getirdiklerinin doğru olduğunu bildikleri halde, yalanlamalarının cezası olarak böyle bir azabı hak ettiklerini beyan etmektedir.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

8- Bir kısım insanlar vardır ki: "Biz, Allaha ve âhiret gününe iman ettik." derler. Halbuki onlar mümin değillerdir.

Bazı insanlar vardır ki: "Allahı ve kıyamet gününde tekrar dirilmeyi tasdik ettik" derler. Halbuki onlar mümin değillerdir. Çünkü onlar, kalblerinde olanın aksini açıklıyorlar.

* Bu âyette zikredilen "İnsanlar"den maksat, müfessirlerin ittifakıyla belirttikleri görüşe göre "Münafıklar"dır. Nitekim, Abdullah b. Abbas, Katade,

---

25 Bakara suresi, 2/109

Mücahid, Abdullah b. Mes'ud, Rebi' b. Enes ve İbn-i Cüreyc bu insanlardan maksadın Medinede, Müslümanlardan korkarak mümin olduklarını söyleyen münafıklar olduklarını söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Aziz ve Celil olan Allah, hicret yurdu olan Medine-i münevverede, Resulullahı yerleştirip muzaffer kılınca ve onun davetini yayıp müslümanları çoğaltınca müslümanlar, putlara tapan müşrikleri ve ehl-i kitap olan kâfirleri mağlup edince Yahudi hahamları, sırf kıskançlıklarından ve azgınlıklarından dolayı Resulullaha kin ve düşmanlık beslediler. Allah, bunlar hakkında başka bir âyet-i kerimede şöyle buyurdu: "Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendileri için apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki çekememezlikten dolayı, iman etmenizden sonra sizi tekrar kâfirliğe çevirmek isterler."[25] Ehl-i kitap olan bu Yahudiler yanında Resulullahı yurtlarında barındıran, onu destekleyen ve yardımına koşan Ensar'ın içinden bir kısım insanlar, şirklerinde ve cehaletlerinde devam ettiler. Açıkça kâfir olduklarını söylemeleri halinde müslümanlar tarafından öldürüleceklerinden veya esir edileceklerinden korktukları için iman ettiklerini söyleyen fakat aslında iman etmeyen münafıklar ortaya çıkmışlardır. Bunlar da ehl-i kitabın kâfirleriyle işbirliği yaparak müminler aleyhine çeşitli tuzaklar kurmaya girişmişlerdir. Bunlar, Resulullahı ve sahabileri gördüklerinde "Biz, Allaha, Peygamberine ve âhiret gününe iman edenleriz." demişler, Yahudilerle başbaşa kaldıklarında da "Biz, sizinle beraberiz. "Biz iman ettik" diyerek müminlerle alay ediyoruz." demişlerdir. İşte Allah teala bu âyet-i kerimede bu tür insanları zikretmekte ve onların gerçekte iman etmediklerini açığa vurmakta ve "Halbuki onlar mümin değillerdir." buyurmaktadır. Âyet-i kerimenin bu son bölümü, imanı sadece "Dil ile ikrar" diye tanımlayan "Cehmiye" fırkasının görüşlerini çürütmektedir. Zira Allah teala, kalben iman etmeyip, dilleriyle iman ettiklerini söyleyenlerin mümin olmadıklarını beyan etmiştir.

يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۚ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

9- onlar, Allahı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar. Fakat bunun farkında değildirler.

Bunlar, inanmadıkları halde, öldürülmekten kurtulmak için, dilleriyle, kalblerindeki şüphe ve inkârın aksini söylerler. Ve bu sözleriyle Allahı ve müminleri kandırmaya çalışırlar. "İman ettik" derler. Oysa onlar, gerçekte başkası-

25 Bakara suresi, 2/109

nı değil ancak kendilerini aldatmaktadırlar. Fakat bunun farkında değildirler.

* Eğer denilecek olursaki: "Münafıklar, öldürülme ve esir edilme korkusuyla, inandıklarının aksine, müminlere karşı iman ettiklerini söylüyorlar böylece kendilerini savunuyorlardı. Onların bu davranışlarına âyetin "Allahı ve müminleri aldatmaya çalışırlar." demesinin mânâsı nedir?" Buna cevaben denilir ki: "Araplar, kendisini savunmak için yalan söyleyip başkalarını kandırana da "Aldatan" derler. Burada münafıklar her ne kadar geçici dünyada müminleri aldatmaya girişmişlerse de aslında onlar, kendilerini aldatmışlardır. Zira bunlar, kendilerini çeşitli ümit ve emellerle savsaklarlar. Halbuki kendilerini elleriyle tehlikeye atar, zehir kâsesinden zehir içerler. Bizzat kendilerini Allahın azabına ve gazabına uğratırlar. Bu sebeple Allah teala onlar hakkında "Oysa sadece kendilerini aldatırlar." buyurmuştur.

Bu âyet-i kerimenin "Fakat bunun farkında değildirler." bölümü, "Allah teala ancak bilinçli bir şekilde kâfir olan, Allahın varlığını, birliğini ve Peygamberlerinin ve kitaplarının hak olduğunu bildiği halde inkâr edenlere azap eder." diyenlerin görüşlerinin, Allah tarafından yalanlandığını gösterir. Zira, Allah teala bu âyet-i kerimede, münafıkları, Allahı ve Peygamberini aldattıklarını zannetmekle vasıflandırmakta ve onların, Allah ve müminleri gerçekte aldatmadıklarının farkında olmadıklarını, bununla beraber cezalandırılacaklarını beyan etmektedir. Böylece inkârcıların kasıtlı olup olmadıklarının farketmediğini ortaya koymaktadır.

Taberi diyor ki: "Onlar, Allahı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar." ifadesinde (يُخَادِعُونَ) Yuhadiûne, fiili, müşareket (İşteşlik) ifade eden bir fiildir. Buna göre, aldatmaların karşılıklı olması icabeder, yani, münafıklar, Allahı ve iman edenleri aldatmaya kalkışırken Allah ve müminler de onları aldatmaya kalkışmış olacaklardır.

Bir kısım lügat âlimleri buna cevaben demişlerdir ki (مُفَاعَلَ) Müfâale babından gelen fiiller Arapçada bazan "Müşareket" (İşteşlik)" ifade etmezler. Nitekim (قَاتَلَهُمُ اللهُ) Katelehumullah[26] âyetinin mânâsı "Allah onlarla savaştı." şeklinde değil "Allah onları kahretsin" demektir. Bu âyet te bu kabildendir.

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Ben bu lügat âlimlerinin izah tarzına katılmıyorum. Âyette zikredilen (يُخَادِعُونَ) Yuhaddiûne fiili müşareket ifade etmektedir. Zira, münafıklar, kalblerinde olanların tersini dilleriyle söyleyerek Allah tealayı aldatmaya kalkışırken, Allah teala da onları derhal cezalandırmayıp mühlet vererek aldatmış ve onları hak yoldaymış gibi göstermiştir. Bu hususta şu âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: **"Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin sakın kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Biz onla-**

26 Tevbe suresi, 9/30

ra mühleti ancak günahlarını artırsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır."(27)

Daha sonraki âyetlerin izahında da görüleceği gibi, Taberinin bu görüşü bir çok müfessir tarafından tasvip edilmemiş, "aldatma" sıfatı Allah tealaya izafe edilmemiştir.

Âyet-i kerimede zikredilen "Oysa sadece kendilerini aldatırlar." ifadesi gösteriyor ki, münafıklar aslında ne Allahı aldatabilmişlerdir ne de müminleri. Zira Allah, onların münafık olduklarını biliyor ve onlara mühlet veriyordu. Onlar Allah tealayı aldatmış olsalardı Allah tealanın, onları cezalandırmaması icabederdi. Münafıklar, aslında müminleri de aldatamamışlardır. Zira onlar, müninlere karşı iki yüzlü görünmeleriyle onlardan herhangi bir menfaat elde edememişlerdir. Sadece kendi ellerinde bulunan mal ve evlatlarını muhafaza edebilmişlerdir.

[Âyet-i kerimenin "Fakat bunun farkında değildirler." ifadesinden maksat, "Allahı aldattıklarını zanneden münafıklar, Allahın bunlardan haberdar olduğunun ve bunları derhal cezalandırmayıp, kendilerine mühlet verdiğinin farkında değillerdir." demektir.*]

Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: "Ey Muhammed, münafıklar sana geldikleri zaman "Biz, şehadet ederiz ki, sen mutlaka Allahın Resulüsün." derler. Allah da bilir ki elbette sen onun Peygamberisin. Ve Allah, şehadet eder ki, münafıklar muhakkak yalancıdırlar." "Onlar, yeminlerini kendilerine siper edindiler. İnsanları Allahın yolundan alıkoydular. Onların yaptıkları ne kötü bir şeydir."(29)

فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

10- Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah, bu hastalıklarını daha da artırmıştır. Yalan söylediklerinden dolayı, onlar için can yakıcı bir azap vardır.

27 Âl-i İmran suresi, 3/178

29 Münafikûn suresi, 63/1,2

[Onların kalblerinde, inançsızlık hastalığı vardır. O hastalık, Muhammedin Peygamberliğinden şüphe etmeleridir. Allah, müminlerin imanlarını artırdığı gibi onların da şüphe ve şaşkınlıklarını artırmıştır. Onlar için, acı veren, perişan eden bir azap vardır. Bu azap, inandıklarını iddia ederek yalan söylemeleri ve bunu, Allahı, Resulünü ve müminleri kandırmak için yapmalarından dolayıdır.]

* Âyet-i kerimede "Onların kalblerinde hastalık vardır." buyurulmaktadır. Buradaki hastalık, maddi bir hastalık olmayıp, mânevi bir hastalıktır. Yani itikad ve inanç hastalığıdır. Bu hastalığın mahiyeti de Hz. Muhammedin Peygamberliği ve Allah katından getirdiklerinin hak olduğu hususunda şüpheye düşmeleri ve şaşkınlık içinde olmalarıdır. Nitekim, Abdullah b. Abbas, Abdurrahman b. Zeyd, Katade ve Rebi' b. Enes, âyetin bu bölümünü bu şekilde izah etmişlerdir.

Âyet-i kerimenin devamında "Allah, bu hastalıklarını daha da artırmıştır." buyurulmaktadır. Bu ifadeden maksat, "Allah teala, daha sonra farz kıldığı emirleri ve yasakladığı haramlarıyla münafıkların islam hakkında kalblerinde taşıdıkları şek ve şüphe hastalıklarını daha da artırmıştır." demektir. Bu hususta başka bir âyet-i kerimede "Kur'andan bir sure indiği vakit, kâfirlerden bazıları birbirlerine şöyle derler: "Bu sure hanginizin imanını artırdı?" Doğrusu inen sure iman edenlerin imanını kuvvetlendirir. Onlar bundan sevinç duyarlar." "Kalblerinde hastalık olanlara gelince: "Bu sure, onların murdarlıklarına murdarlık katar ve kâfir olarak ölürler."[30] buyurulmaktadır.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Katade, Abdurrahman b. Zeyd, ve Rebi' b. Enes de, burada artırıldığı zikredilen hastalıktan maksadın, kalblerindeki şüphe olduğunu ve onun artırıldığını söylemişlerdir.

Âyet-i kerimenin sonunda: "Onlar için can yakıcı bir azap vardır." buyurulmaktadır. Burada zikredilen (أَلِيمٌ) Elîm kelimesi "Can yakıcı" diye tercüme edilmiştir. Taberi, bu kelimenin (مُؤْلِمٌ) Mu'limun yani acı veren" mânâsına geldiğini söylemiştir.

Âyet-i kerimede geçen ve "Yalan söylediklerinden dolayı" diye tercüme edilen (بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ) "Bima kânû yekzibûn, ifadsi, Kûfe âlimlerinin kıraatı şeklidir. Taberi de bu kıraatı tercih etmiştir. Medine, Hicaz ve Basralı âlimlerin çoğunluğu ise bu cümleyi (بِمَا كَانُوا يُكَذِّبُونَ) "Bima kânû Yükezzibûn" yani, "Yalanlamaları sebebiyle" şeklinde okunuşlardır. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Münafıkların, can yakıcı bir azaba uğratılmalarının sebebi, onların, Muhammedin Peygamberliğini ve onun Allah tarafından getirdiklerinin hak olduğunu yalanlamaları sebebiyledir." Bu kıraatı tercih eden âlimler

30 Tevbe suresi, 9/124, 125

"Münafıkların sadece yalan söylemekle can yakıcı bir azabı hak etmeyeceklerini, bu azabı ancak Allahın Peygamberini ve kitabını yalanlayarak inkâra düşmekle hak edeceklerini söylemişlerdir. Taberi bu son görüşe katılmadığını, birinci kıraatın daha sahih olduğunu ve âyete, ona göre mânâ vermenin daha doğru olacağını söylemiş, buna delil olarak ta diğer âyetlerde münafıkların yalan söylemeleriyle azaba uğratılacaklarının beyan edildiğini zikretmiştir. Nitekim, münafikûn suresinde şöyle buyurulmaktadır: "Ey Muhammed, münafıklar sana geldikleri zaman "Biz şahadet ederiz ki, sen mutlaka Allahın Resulüsün." derler. Allah da bilir ki, elbette sen, onun Peygamberisin. Ve Allah şehadet eder ki, münafıklar muhakkak yalancıdırlar." "Onlar yeminlerini kendilerine siper edindiler. İnsanları Allahın yolundan alıkoydular. Onların yaptıkları ne kötü bir şeydir."[31] "Onlar yeminlerini kendilerine siper yaptılar. İnsanları Allahın yolundan uzaklaştırdılar. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır."[32]

Görüldüğü gibi Allah teala, burada zikredilen birinci âyette, münafıkların yalancı olduklarını zikretmiş, ikinci âyette ise, yeminlerini kendilerine siper edinerek yalan söylemeleri ve böylece insanları Allahın yolundan alıkoymaları yüzünden, onlar için alçaltıcı bir azap olduğunu beyan etmiştir. Bu surede de, münafıkların yalan yere "İman ettik" deyip müminleri aldatarak yalan söylemeleri sebebiyle can yakıcı bir azabı hak ettiklerini söylemek diğer âyetlerin ifadesine uygun bir ifadedir. Bu itibarla, bu mânâyı ifade eden kıraatı tercih etmek yerindedir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

11- Onlara, "yeryüzünde bozgunculuk yapmayın" denildiği zaman onlar "Biz, ancak ıslah edicileriz." derler.

[Onlara "İnkâr ve isyan ederek, Allahın dininden şüphe ederek ve Allah düşmanı Yahudileri dost edinerek yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın" denildiği zaman onlar: "Biz, müminler ile ehl-i kitabın arasını düzeltmek isteyenleriz. Bu sebeple bizler, bozgunculuk yapanlar değil, ıslâh edicileriz." derler.]

* Âyette zikredilen "Onlar"dan maksat, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilere göre "Münafıklar"dır. Yapmamaları istenen "Bozgunculuk" ise "İnkârcılıkları ve günah işlemeleridir."

Selman-ı Fârisî'den nakledilen başka bir rivayete göre ise "Onlar"dan maksat, o döneme kadar henüz dünyaya gelmemiş olan insanlardır.

[Taberi, "Onlar"dan maksadın, Resulullahın döneminde bulunan münafık-

31 Münafikun suresi, 63/1-2
32 Mücadele suresi, 58/16

lar ve onlardan sonra gelip aynı sıfatı taşıyan bütün münafıklar olduğunu söylemenin daha evla olacağını zikretmiş ve özetle şunları söylemiştir. "Selman-ı Farisî, bu görüşüyle Resulullah döneminde bulunan daha sonra da ölüp giden münafıkları değil Selmanın yaşadığı dönemlerde henüz ortaya çıkmamış olan ve çıkmaları beklenen kimseleri kastetmiş olabilir. Bizim, diğer görüşü tercih etmemizin sebebi, bu hususta müfessirlerin ittifak etmeleridir."

Taberi diyor ki: "Yeryüzünde bozgunculuk yapmak"dan maksat, orada Allahın yasakladığı şeyleri yapmak ve emrettiği şeyleri yapmamaktır. Nitekim melekler, Allah tealanın kendilerine yeryüzünde bir insan yaratacağını bildirmesi üzerine şöyle demişlerdir: "Bir zaman rabbin, meleklere: Ben yeryüzünde bir Halife yaratacağım." demişti. Melekler de "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Halbuki biz seni, överek tesbih ediyoruz ve tenzih ediyoruz." dediler. Allah da onlara: "Şüphesiz ki ben, sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.[33]

Münafıklar, yeryüzünde rablerine isyan ederek ve onun yasakladıklarını işleyip farz kıldığı şeyleri yapmayarak ve Allahın dininden şüphe ederek yeryüzünde fesat çıkarırlar. İman ettiklerini söyleyerek müminleri aldatmaya çalışırlar. Allahı, kitaplarını ve Peygamberlerini yalanlayanlara yardım etmek için bir yol bulduklarında Allahın dostlarına karşı onlara yardım ederler. İşte böylece bozgunculuk çıkarırlar. Bu halleriyle de müminlerle kâfirlerin arasını bulmaya çalıştıklarını zannederek ıslah edici olduklarını iddia ederler. Fakat bu niyetlerine rağmen Allah onların azabını hiç de hafifletmez. Bilakis onlar için cehennemin en alt katını vaadeder. Allah teala onlar hakkında **"İyi bilin ki asıl bozguncular onlardır. Fakat farkında değillerdir."**[34] buyurmuştur. Bu âyet te gösteriyor ki, kişinin inkâr veya günahında iyi niyetli oluşu onu kurtaramaz. Allahın azabı, sadece bilinçli bir şekilde inkâr edenleri değil, şuursuzca inkâr edenleri de kuşatır. Âyet-i kerimenin sonunda "Biz ancak ıslah edicileriz." dediler" buyurulmaktadır. Abdullah b. Abbas bu âyeti şöyle izah etmiştir. "Münafıklar dediler ki, biz ancak müminlerle ehl-i kitabın arasını bulmak istiyoruz."

Mücahid ise şu şekilde izah etmiştir: "Münafıklar, Allaha isyan etmeye giriştiklerinde onlara, "Şöyle şöyle yapmayın." denilince onlar, "Biz ancak hidayet üzere olanlar ve durumu düzeltenleriz." demişlerdir.

Taberi diyor ki: "Münafıklar gerek Yahudilere iyi davranarak onlarla müminlerin arasını bulup, ara bulucu olduklarını iddia etmiş olsunlar, gerekse Allahın yasak kıldığı şeyleri işledikleri halde onların kötü şeyler olmadığını söyleyerek hidayet üzere olduklarını söylemiş olsunlar. Her iki halde de onlar, yap-

33 Bakara suresi, 2/30
34 Bakara suresi, 2/12

tıkları şeyde ıslah ediciler olduklarını zannediyorlardı. Fakat Allah teala, münafıkların bu iddialarını yalanlayarak buyurdu ki:

أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

12- İyi bilin ki asıl bozguncular onlardır. Fakat farkında değillerdir.

Ey müminler iyi bilin ki, Allahın koymuş olduğu sınırları aşarak, kötülükleri işleyerek ve emredilen farzları terkederek bozgunculuk çıkaranlar aslında o münafıklardır. Fakat onlar, bozguncu olduklarının farkında değillerdir. Onlar ıslah ettiklerini zannederek bozgucnculuk yapıyorlar. Zira onlar, Allahın emrine karşı geliyorlar. Onun koyduğu sınırları aşıyorlar. Onun farzlarını bırakıp haram kıldıklarını işliyorlar. Buna rağmen durumlarının farkında değildirler.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا۟ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ۗ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13- Onlara "İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin." denildiği zaman: "Beyinsizlerin iman ettiği gibi mi iman edelim?" derler. İyi bilin ki asıl beyinsizler onlardır. Fakat bilmezler.

Bu münafıklara: "Müminlerin tasdik ettikleri gibi siz de Muhammedi ve onun, Allah tarafından getirmiş olduğu Kur'anı tasdik edin." dendiği zaman: "Beyinsizlerin iman ettiği gibi mi iman edelim?" Aklı ve idraki olmayan şu insanlar gibi mi Muhammedi tasdik edelim?" derler. İyi bilinki, asıl cahil ve idraki olmayan beyinsizler onlardır. Zira onlar kendi kendilerine kötülük etmişlerdir. Aslında dinleri konusunda cahil olan, itikatları ve görüşleri zayıf olanlar onlardır. Yoksa Allahı ve kitabını tasdik eden, cezayı ve mükâfaatı bilen müminler değil. Çünkü müminler rablerinin emirlerini tutup yasaklarından kaçınarak kendilerini azaba sürüklenmekten kurtarmışlardır. Böylece fayda ve zararlarını bilmişlerdir. Bu nedenle beyinsiz değillerdir. Fakat münafıklar bu durumun farkında değildirler.

* Âyette zikredilen "İnsanlar"dan maksat, Resulullaha ve onun getirdiklerine iman eden "Sahabilerdir" Münafıklara: "Siz de Muhammedin ashabı gibi ona ve onun Allahtan getirdiklerine iman edin." denildiği zaman onlar müminleri, akılsızlık ve beyinsizlikle itham ediyor ve dış görünüşleriyle inanmış gibi görünseler de kalben iman etmiyorlardı.

Âyette zikredilen ve "Beyinsizler" diye tercüme edilen (سُفَهَاءُ) "Süfeha" kelimesi (سَفِيهٌ) "Sefih" kelimesinin çoğuludur. "Sefih"in asıl mânası ise

"Cahil" "Kıt görüşlü" ve "Fayda ve zararını düşünemeyen" kimse demektir. Münafıkların burada, beyinsizlikle itham ettikleri kimselerden maksat, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Rebi' b. Enes ve Abdurrahman b. Zeyd'in de izah ettikleri gibi, Resulullahın sahabileridir.

Allah teala, münafıkların bu ithamlarına cevaben, aslında beyinsizlerin kendileri olduklarını, zira kalbleriyle iman ederek Allahın emir ve yasaklarına uymadıkları için, kendilerini Allahın azabına sürüklediklerini, böylece fayda ve zararlarını bilmeyen beyinsiz ve cahil kimseler olduklarını ortaya koymuştur. Ne var ki bunlar bunu düşünmezler.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا
مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾

14- İman edenlerle karşılaştıkları zaman "İman ettik" derler. Şeytanlarıyla başbaşa kalınca da "Şüphesiz biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz." derler.

Münafıklar, müminlerle karşılaştıkları zaman "Muhammede ve onun, Allah tarafından gteirdiklerina iman ettik." derler. Ve bu sözü, canlarını ve mallarını kurtarmak ve kendilerince kurnazlık etmek için söylerler. Diğer münafık ve müşriklerden, devamlı temasta olduklarının yanına gelip te, inkâr ve şirkte elebaşı olanlarla başbaşa kalınca da "Biz sizinle beraberiz, sizin izinizdeyiz ve aynen sizin gibiyiz. "Allaha ve âhiret gününe iman ettik" diyerek Muhammedin arkadaşlarıyla sadece eğleniyoruz." derler.

* Abdullah b. Abbas bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Yahudilerden bazı kimseler, Resulullahın sahabileri ile karşılaştıkları zaman "Şüphesiz ki biz sizin dininiz üzereyiz." diyorlardı. Kendilerini yoldan çıkaran arkadaşlarıyla başbaşa kaldıkları zaman da "Şüphesiz ki biz sizinle beraberiz, sizin dininiz üzereyiz. Biz, Muhammedin arkadaşlarıyla sadece alay ediyoruz." diyorlardı.

Âyet-i kerimede zikredilen "Onların şeytanları"ndan maksat, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud'a göre, münafıkların inkârda elebaşılarıdır. Katade ve Rebi' b. Enes'e göre bunlar, müşriklerdir. Mücahide göre bu şeytanlar, münafıkların, kâfirlerden, müşriklerden ve diğer münafıklardan olan arkadaşlarıdır. Katadeden nakledilen diğer bir görüşe göre bu şeytanlardan maksat, münafıkların elebaşıları ve şer işlerde önderleridir.

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

15- Allah da onların alaylarının cezasını verir. Azgınlıkları içerisinde bırakır, bocalar dururlar.

Allah da onlara, alay etmelerinin cezasını verir. Görünüşte mallarını ve canlarını korumak suretiyle dünyada onların hoşlarına gidecek hükümleri icra eder. Halbuki müminlerle alay etmelerinin cezası olarak âhirette onlara elem verici azaplar ve can yakıcı cezalar hazırlamıştır. Allah onların inkâr ve sapıklıklarını artırır. Şaşkınlık içerisinde bocalayıp dururlar. Kurtuluş için bir yol bulamazlar.

* Âyet-i kerimede geçen ve "Allah da onların alaylarının cezasını verir." diye tercüme edilen (اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ) ifadesinin lügat mânâsı "Allah da onlarla aley eder." demektir. Müfessirler, Allahın münafıklarla alay etmesinin ne mânâya geldiği hakkında farklı izahlarda bulunmuşlardır. Bazı müfessirlere göre, Allah tealanın münafıklarla aley etmesinden maksat, Allahın onları derhal cezalandırmayıp kendilerine bir mühlet vermesi ve kıyamet gününde şu âyetlerde beyan buyurduğu şekilde davranmasıdır. "O gün mümin erkeklerin ve kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu görürsün. (Melekler onlara) "Bugün sizin müjdeniz, altından ırmaklar akan cennetlerdir. Orada ebediyyen kalacaksınız. İşte büyük kurtuluş budur." (derler.) "O gün, münafık erkek ve kadınlar, müminlere "Bize bakın da nurunuzdan istifade edelim." derler. Onlara: "Arkanıza dönün de nur isteyin" denilir. Müminlerle münafıklar arasına, kapısı olan bir sur çekilir. Onun içinde rahmet, dış tarafında da azap vardır." "Münafıklar müminlere (Dünyada): "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye çağırırlar. Müminler de: "Evet, fakat siz kendinizi fitneye kaptırdınız (müminlerin bir belaya uğramasını) beklediniz. (din hususunda) şüpheye düştünüz. Allahın emri gelinceye kadar boş emeller sizi aldattı. Sizi, Allaha karşı, aldatıcı (şeytan) aldattı." derler."[35] "Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Biz onlara mühleti ancak günahlarını artırsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır."[36]

Diğer bir kısım müfessirler, Allahın, münafıklarla alay etmesinden maksadın, onları inkârlarından ve isyanlarından dolayı kınaması ve ayıplaması yahut da onları helak etmesi ve yok etmesi olduğunu söylemişlerdir.

Başka bir kısım müfessirlere göre ise, Allahın onlarla alay etmesi, veya onları aldatması yahut onlara hile yapmasından maksat, onları cezalandırmak istediğinde "Siz beni aldatamadınız ben sizi aldattım." şeklinde cevap vermesidir. Yani hile ve tuzaklarının kendi aleyhlerine dönmesi demektir.

Yine diğer bir kısım âlimlere göre: "Onlar Allahı aldatmaya çalışırlar.

---

35 Hadid suresi, âyet, 57/12-14

36 Âl-i İmran suresi, âyet: 3/178

Halbuki Allah da onları aldatır."[37] "... Onlar müminleri alaya alıyorlar. Allah da onları alaya aldı..."[38] "Onlar Allahı unuttu. Allah da onlara kendilerini unutturdu..."[39] gibi âyetlerin mânâsı, Allahın, bu gibi işleri yapanları, layık oldukları ceza ile cezalandıracağını bildirmesidir. İşlenilen suçun gerektirdiği cezaya da, o suçun işlendiğini belirten fiil ile isim verilmiştir. Yani aldatmanın cezasına aldatma, alaya almanın cezasına alaya alma, hile yapmanın cezasına da hile yapma ismi verilmiştir. Kur'an-ı kerimde bu şekilde ifadeler mevcuttur. Nitekim bir âyet-i kerimede: **"Kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür..."**[40] **"Kim tecavüz ederse siz de ona karşı size yaptığı tecavüzün aynısıyla mukabele edin..."**[41] buyurulmaktadır.

Görüldüğü gibi birinci âyette, işlenilen günaha da "Kötülük" ismi verilmiş günahın cezasına da "Kötülük" ismi verilmiştir. Halbuki bu ceza bir adalettir. Yine ikinci âyette saldırıya da "Tecavüz" ismi verilmiş saldırının cezasına da "Tecavüz" ismi verilmiştir. Halbuki ikincisi aslında bir tecavüz değil, zalimi zulmünden alıkoymadır ve bir adalettir.

Başka bir kısım âlimlere göre, Allahın, münafıklarla alay etmesinin mânâsı, onlara dünyada iken âhirette varacakları âkıbetin tersine bir durum göstermesidir. Nasıl ki onlar Resulullaha ve müminlere, kalblerindeki inançsızlığın tersini göstererek iman ettiklerini söylemişlerdir Allah teala da onlara dünyadaki hallerini âhiretteki hallerinin aksine bir şekilde göstermektedir. Öyle ki dünyada onlara, evlenme, boşanma, miras vb. Hukuki muamemelerde müslüman muamelesi yaptırmakta âhirette ise onları cehennemin en alt tabakasına atmakla cezalandırmaktadır.

Taberi diyor ki: "Bize göre izahların doğrusu şudur: "Arapçada alaya almanın mânâsı, alaya alan kimsenin, alaya alınana karşı görünüşte memnun edici ve davranışlarına uygun sözler söylemesi ve işler yapmasıdır. Böylece alaya alan kişi söz ve davranışlarıyla aslında alaya alınana kötülük yapmaktadır. "Aldatma" "Tuzak kurma" vb. kelimelerin mânâsı budur.

Madem ki alaya alma, aldatma, tuzak kurma gibi kelimelerin Arapçada anlamı budur, âyet-i kerimelerde de aynı anlamlara yorumlanmalıdır. Alaya almanın, kendi anlamında kullanıldığının kabul edilmesi halinde ise âyetin izahı şöyle olur: "Münafıklar, görünüşte müminlere, razı olacakları sözleri söylüyor ve davranışlarda bulunuyorlar. Halbuki aslında söyledikleri sözlerin ve yaptıkları amellerin aksine inanıyorlar. Bu yolla müminleri aldatıyorlar. Allah teala da

---

37 Nisa suresi, âyet, 4/142
38 Tevbe suresi, âyet: 9/79
39 Haşr suresi, âyet: 59/19
40 Şûra suresi, âyet: 42/40
41 Bakara suresi, âyet: 2/194

aynen o münafıkların yaptıkları amellerin karşılığı olarak onları aynı şekilde cezalandırmaktadır. Yani dünyada iken onları müslümanlar olarak kabul ettiriyor böylece onların davranışlarına ve arzularına göre muamele yapıyor, âhirette ise onları cehennem azabına sokarak kâfirler gibi muamele yapacak ve onları asıl inançlarına göre cezalandıracaktır. Allah tealanın, münafıkları bu şekilde cezalandırması onlar için bir haksızlık değil, yaptıklarının tam karşılığını vererek onlara adaletini tatbik etmesidir. Abdullah b. Abbas da bu âyeti izah ederken: "Allah onlardan intikam almak için onları alaya alır." şeklinde açıklamıştır.

Taberi diyor ki: "Âyet-i kerimeyi "Biz, müminlerle ancak alay ediyoruz." diyen münafıklara Allah tealanın bir cevabıdır." şeklinde izah eden ve "Alaya alma" "Tuzak kurma" ve "Aldatma" gibi sıfatların Allaha yakışmayacağını söyleyen görüşleri isabetli değildir. Zira onlar Allah tealanın, kendisi için ispat ettiği şeyleri ondan uzaklaştırmaya çalışıyorlar. Bu gibi kimselere denir ki: "Bir kimsenin, "Allah falan kimselerle alay eder." Veya "Falan kimseleri aldatır." Yahut "Onlara tuzak kurar" şeklindeki haberleri kabul etmemesi, "Allah falan kimseyi yerin dibine geçirdi." "Falan kavmi suda boğdu" şeklindeki haberleri de kabul etmemesini gerektirir. Şimdi, Allah teala bizlere, bizden önce geçen ve kendilerini görmediğimiz bir kavme tuzak kurduğunu, başka bir kavmi yerin dibine geçirdiğini, diğer bir kavmi suda boğduğunu bildirmiştir. Biz bu haberler arasında herhangi bir ayırım yapmadan hepsini tasdik ettik ve onlara iman ettik. Sizlerin, bildirilen bu haberleri birbirinden farklı görmenize dair deliliniz nedir de Allahın bazı kavimleri yere geçirip diğer bazılarını suda boğduğunu kabul ediyorsunuz da başka bir kavme tuzak kurduğunu kabul etmiyorsunuz?

Eğer denecek olursa ki: "Alay etmek abes bir iştir ve eğlenmektir. Allah teala ise bu tür şeylerden beridir." Ona cevaben denir ki: "Peki, Allahın alaya almasını kabul etmiyorsan: "Allah onları alaya alır." "Allah onlarla eğlendi." "Allah onlara tuzak kurdu." âyetlerini okumuyor musun? Şayet "Hayır" diyecek olursa Kur'anı yalanlamış olur ve İslam dininden çıkar. Eğer "Evet o âyetleri okuyorum" diyecek olursa ona denir ki: "Sen, "Allah onları alay alır." "Allah onlarla eğlendi." derken "Allah onlarla oynar ve eğlenir fakat Allahın ne oynaması vardır ne de eğlenmesi." demek mi istiyorsun? Eğer "Evet" diyecek olursa Allahı, müslümanların ittifakla kendisinden uzaklaştırdığı bir sıfatla sıfatlandırmış olur ve Allaha, sapıkların izafe ettiği sıfatları izafe etmiş olur. Eğer diyecek olursa ki: "Ben, Allah onlarla oynuyor ve eğleniyor." demiyorum, fakat ben, "Allah onları alaya alıyor ve onlarla istihza ediyor." diyorum." Ona denir ki: "Sen, oynama, eğlenme, alaya alma, istihza etme, tuzak kurma ve aldatma gibi kavramları birbirinden ayırıyorsun, herbirinin ayrı ayrı yerlerde kullanılacaklarını kabul ediyorsun. Bundan da anlaşılıyor ki, bu kelimelerden herbirinin mânâsı diğerinden farklıdır. O halde "Allah onları alaya alıyor." ifadesini "Allah onlarla oynuyor ve eğleniyor." anlamında kabul ederek bunların ikisinin aynı

şeyler olduklarını, bu itibarla "Allah onları alaya alıyor." denilemeyeceğini iddia etmek doğru değildir. Zira alaya almak başka şeydir, oynama ve eğlenme başka şeydir.

[Âyette geçen "Azgınlıkları içerisinde bırakır." ifadesindeki "Bırakır" diye tercüme edilen (يَمُدُّ) kelimesinin mânâsı, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilere göre "Mühlet verir." demektir. Yani, Allah, münafıklara mühlet verir," anlamındadır. Mücahid ise kelimenin mânâsının "Artırır" demek olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin mânâsı: "Allah onların azgınlıklarını artırır." demek olur.

Taberi, doğru olan izah tarzının: "Allah onlara mühlet vererek ve onları isyan ve inatlarında serbest bırakarak azgınlıklarını artırır." şeklinde olduğunu söylemiş ve benzeri âyetlerde de Allah tealanın bu gibi insanlara aynı şeyleri yaptığını beyan ettiğini bildirmiştir.] Bu mevzuda diğer bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: **"Biz onların kalblerini ve gözlerini ters çeviririz de ilk defa ona iman etmedikleri gibi şimdi de iman etmezler. Onları, azgınlıkları içerisinde bırakırız, bocalayıp dururlar."**(42)

Âyette zikredilen "Azgınlık" ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bazı sahabilere göre "Kâfirlik" demektir. Katade ve Rebi' b. Enes'e göre "Sapıklık" demektir. İbn-i Zeyd'e göre ise "Kâfirlik ve sapıklık" demektir. Aslında "Azgınlık" "Sınırı aşmak, herhangi bir hususta haddi tecavüz etmek"tir.

[Taberi, âyette geçen ve "Bocalar durur" diye tercüme edilen (يَعْمَهُونَ) kelimesini şöyle izah ediyor: "Allah, münafıkları, sapıklıkları içinde ve kendilerini, pislikleriyle kaplayan inkârcılıkları içinde bırakır. Onlar, şaşkın ve sapık bir halde bocalayıp dururlar. Bu halden kurtulmak için herhangi bir yol bulamazlar. Çünkü Allah, kalblerini mühürlemiş ve gözlerini kör etmiştir. Artık doğru yolu göremezler ve hakka erişemezler.]

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bazı sahabiler (يَعْمَهُونَ) kelimesini "İnkarlarında ısrar ederler" diye izah etmişler, Mücahid, Rebi' b. Enes ve diğer bir rivayete göre de Abdullah b. Abbas "Bocalayıp dururlar" diye izah etmişlerdir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

42 En'am suresi, 6/110

16- İşte onlar doğruluğa karşılık sapıklığı satın aldılar. Böylece ticaretleri kâr getirmedi. Doğru yolu da bulamadılar.

İşte onlar, sapıklığı satın alıp hidayeti bıraktılar. İman ile inkârı değiştirdiler. Böylece ticaretleri kâr etmedi, zarar ettiler. Bunlar, doğru yolu bulan kimseler değillerdir. Sapıklığı hidayete tercihlerinde, imanla inkârı değiştirmelerinde akıllılık yapmadılar.

* Âyet-i kerimede geçen ve "Doğruluğa karşı sapıklığı satın aldılar." diye tercüme edilen (اِشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى) ifadsi müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabiler, bu ifadeyi "Sapıklığı alıp hidayeti bıraktılar" şeklinde izah etmişlerdir.

Katade ise "Sapıklığı hidayete tercih ettiler" şeklinde izah etmiş Mücahid de: "Önce iman edip sonra kâfir oldular." diye izah etmiştir.

Taberi diyor ki: "Âyet-i kerimeyi: "Sapıklığı hidayete tercih ettiler? şeklinde izah edenler, Arapların, "Satın alma" kelimesini "Tercih etme" mânâsına kullandıklarını dikkate alarak ve şu âyet-i kerimeyi de gözönünde bulundurarak âyeti bu şekilde izah etmişlerdir. Âyette buyuruluyor ki: "Semud'a gelince, biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar, körlüğü hidayete tercih ettiler. Bunun üzerine onları, kazandıkları günahlar yüzünden o zelil edici azabın yıldırımı çarpıverdi."(43)

Taberi diyor ki: "Her ne kadar bu izah tarzı yorumlardan biri ise de ben bu izah tarzını tercih etmiyorum. Zira Allah teala, âyetin devamında "Ticaretleri kâr getirmedi" buyurmaktadır. Bu da âyette zikredilen "Satın alma" kelimesinin, "Bir şeyi verip karşılığında bir şeyi alma "mânâsında kullanıldığını gösterir ki, "Bir şeyi diğerine tercih etme" şeklinde yorumlanmasına müsait değildir.

Âyet-i kerimeyi, "Önce iman edip sonra inkâra düştüler" şeklinde yorumlamak ise kabule şayan bir yorum şekli değildir. Zira bu âyetten önce ve sonra zikredilen âyetlerden herhangi birinde, münafıkların, gerçekten iman ettiklerini gösteren hiçbir işaret yoktur. İşte bütün bu nedenlerdir ki, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'uddan rivayet edilen "Sapıklığı alıp hidayeti bıraktılar" şeklindeki izah, tercihe şayandır. Zira her kâfir, imanı verip yerine inkârı almış olur. Böylece sanki bir eşyayı verip diğer eşyayı satın almış gibi bir davranışta bulunur. Nitekim buna benzer bir ifade de şu âyet-i kerimede zikredilmiştir. **"Yoksa siz de peygamberinize daha önce Musaya sorulduğu gibi sormak mı istiyorsunuz? Kim, imanı inkâra değişirse şüphesiz doğru yoldan sapmıştır."**(44)

---

43 Fussilet suresi, 41/17

44 Bakara suresi, 2/108

Evet, münafıklar ve kâfirler, hidayetle sapıklığı değiştirmişlerdir. Böylece Allah onları saptırmış, hidayet nurunu onlardan çekip almış ve onların hepsini küfrün karanlıkları içerisinde bırakmıştır.

Âyet-i kerimede, "Böylece ticaretleri kâr getirmedi" buyurulmaktadır. Çünkü kâfir ve münafıklar, körlüğü, şaşkınlığı, korkuyu ve ürkekliği basirete, istikamete ve güven içinde olmaya tercih ederek bu tür alış verişlerinde kâr etmeyip zarar etmişlerdir. Kendilerini âhirette şiddetli bir azaba sürüklemişlerdir.

Âyet-i kerimede, "Doğru yolu da bulamadılar" buyurulmaktadır. Yani, kâfirler, sapıklığı hidayete tercih ederek, imanı bırakıp inkârı alarak, müminliği reddedip münafık olarak akıllıca bir iş yapmamışlardır.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

17- Onların durumu, aydınlanmak için ateş yakan kimsenin durumuna benzer. Ateş çevresini aydınlatınca, Allah onların ışıklarını giderdi ve onları karanlıklar içerisinde bıraktı. Göremez oldular.

Bu münafıkların, iman nuruyla kalblerini aydınlatma durumu, ateş yakarak kendisini aydınlatmak isteyen şu kişinin durumuna benzer: Ateşi yakan, onun ışığına alışıp karanlıklara karşı onun aydınlığından istifade ederek çevresini görmeye başlar. Fakat sonra ateş söndürülür, o da şaşkın bir halde tekrar karanlıklar içerisinde kalır. İşte ateş tutuşturanın, ateşi söndükten sonra şaşkın ve aptal bir halde karanlıklar içerisinde kalması gibi Allah ta münafıkları şüphe ve iki yüzlülük karanlıkları içerisinde bocalar vaziyette bırakır. Artık gerçeği göremez olurlar.

* Bu âyet-i kerime müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbasın bu âyeti şöyle izah ettiğini söylemiştir: Allah teala, münafıkları bir misalle izah etmiştir. Münafıklar, hakkı görürler, ve onu kabul ettiklerini dilleriyle söylerler. Fakat inkârcılığın karanlığından çıkmak üzere iken, kalblerinden yani içlerinden inkâr ederek hakkın nurunu söndürürler. Böylece de Allah onları inkârın karanlıkları içerisinde bırakır da onlar hidayeti göremezler ve doğru yolu bulamazlar.

Ali b. Ebu Talha da Abdullah b. Abbasın, bu âyeti şu şekilde izah ettiğini söylemiştir. O Allah teala bu âyet-i kerimeyi, münafıkların halini beyan eden bir

misal olarak zikretmiştir. Onlar dünyada iken İslamın izzet ve şerefinden faydalanırlar, müslümanlarla evlenirler. Onlara mirasçı olurlar, onlarla ganimetleri paylaşırlar, fakat öldüklerinde Allah onlardan İslamın lütuflarından faydalanmalarını keser. Aydınlanmak için ateşi yakan kimsenin ateşinin sönmesi halinde karanlıklar içinde kaldığı gibi, münafıklar da öldükten sonra azap içinde kalırlar.

Ebu Malik ve Ebu Salihin Abdullah b. Abbastan, Mürrenin de Abdullah b. Mes'uddan ve diğer bir kısım sahabilerden rivayet ettiklerine göre ise onlar bu âyeti izah ederken özetle şunları söylemişlerdir: Bir kısım insanlar, Resulullah'ın Medine'ye gelmesiyle müslüman olmuşlar daha sonra ise münafık olmuşlardır. Böylece bu insanların durumu, aydınlanmak için karanlıkta ateş yakan, böylece çevresinde bulunan zararlı şeyleri gören daha sonra ise ateşi sönerek çevresindeki zarar veren şeyleri göremeyen kişinin durumuna benzetilmiştir. Evet, münafık kimse ateş yakan bu kimseye benzer. Daha önce inkârcılığın karanlıkları içerisinde bulunur, görünüşte Müslüman olarak helali haramı,hayırı ve şerri öğrenerek aydınlanmış olur. Fakat bunları kalben inkâr ederek helal haram tanımaz, hayır ve şer bilmez. Böylece inkârcılığın karanlıkları içerisinde kalır.

Katade de bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Münafık, kelime-i şehadet getirir. Bu onun dünyasını aydınlatır. Zira o, bu sözüyle Müslümanlarla evlenir, onlara mirasçı olur. Onlara karşı kanını ve malını korumuş olur. Fakat ölünce müminlerin erişecekleri nimetlerden mahrum kalır. Böylece Allah onun, dünyadaki nurunu söndürmüş olur. Ve onu, karanlıklar içerisinde bırakır o artık göremez olur.

Dehhak diyor ki: "Âyette zikredilen ve "Işık" diye tercüme edilen (نُورٌ) kelimesinden maksat, onların, dilleriyle iman etmelerini söylemeleridir. O söz onlar için dünyada bir aydınlık ve bir ışıktır. "Karanlıklar" diye tercüme edilen (ظُلُمَاتٌ) kelimesinden maksat, onların sapıklıkları ve inkârcılıklarıdır.

Mücahid: "Ateşin aydınlatmasından maksat, münafıkların müminlere ve hidayete yönelmeleridir. Işıkların giderilmesinden maksat ise inkârcılığa ve sapıklığa yönelmeleridir." demiştir.

Rebi' b. Enes ise bu âyeti izah ederken şöyle demiştir: "ateşin aydınlatması ve ışığı, yandığı sürece mevcuttur. Sönünce ışığı ve aydınlatması sona erer. Münafık ta kelime-i şehadeti söyledikçe o kelime onu aydınlatır. Fakat inancı hakkında her şüphe ettiğinde de aydınlatan o kelimenin tesiri söner ve münafık kişi karanlıklar içerisinde kalır.

Abdurrahman b. Zeyd ise şöyle demiştir: "Bu, önceleri iman edip sonra da inkâra düşen münafıkları vasıflandıran bir âyettir. Onlar iman ettikleri zaman ateşin, çevresini aydınlattığı gibi iman da onları aydınlatıyordu. İnkâra düşünce

de, ateşin sönmesiyle ışığının kesilmesi gibi onların da iman nurları kesildi, karanlıklar içerisinde kaldılar ve hakkı göremez oldular."

Taberi bu izahlardan, Katade ve Dehhaktan nakledilen ve Ali b. Ebi Talhanını, Abdullah b. Abbastan naklettiği izahın tercihe şayan olduğunu söylemiştir. Yani âyet-i kerime, görünüşte iman ettiklerini söyleyip te İslamın dünyadaki nimetlerinden faydalanan ve gerçekte iman etmeyerek âhirette Allah'ın müminlere vereceği nimetlerden mahrum edilecek olan münafıkları tasvir etmekte, onları, çevresini aydınlatmak için ateş yakan, daha sonra da ateşi söndürerek karanlıklar içerisinde kalan kimselere benzetmiştir.

Taberiye göre âyet-i kerimenin, önce hakiki bir şekilde iman edip te daha sonra inkâra düşenleri tasvir ettiğini söylemek doğru değildir. Zira bu âyetten önceki ve sonraki âyetler, "İman ettik" diyerek açıkça Allahı ve müminleri kandırmaya çalışan münafıkları anlatmaktadır.

Taberi (özetle) diyor ki: "Tercih edilen bu görüşe göre âyetin mânâsı şöyledir: **"Münafıklar, dilleriyle Resulullahı kabul ettiklerini söyleyerek müminlere: "Biz, Allah'a, kitaplarına, Peygamberlerine ve âhiret gününe iman ettik"** diyerek geçici dünyada mallarını ve canlarını koruma yönünden, güven içinde yaşama, müminlere mirasçı olma ve onlarla evlenme bakımından, haklarında İslamın hükümlerinin tatbik edilmesini sağlamaları ve İslamdan istifade etmeleri, öyle bir kimsenin haline benzetilmiştir ki o kişi, çevresindeki kötü şeylerden korunmak için ateş yakıp onunla etrafını aydınlatır. Fakat ateş devam etmez söner. Böylece tekrar karanlığa düşer. Münafık ta ölünce danyada istifade ettiği İslami nimetler sona erer. Âhirette de müminlerin istifade edeceği nimetlerden mahrum kalır. Halbuki o, âhirette de, diğer müminler gibi ilahi nimetlerden istifade edeceğini sanardı. Dünyadaki aldatmasının âhirette de geçerli olacağını zannederdi. Bu husus şu âyette de beyan edilmektedir: **"Allah onların hepsini dirilttiği gün dünyada size yemin ettikleri gibi ona da yemin edecekler ve kendilerine bir fayda getirecceğini sanacaklardır. İyi bilinmelidir ki onlar, yalancıların ta kendileridir."**[45] Münafıklar, dünyada iken mümin olduklarını söyleyerek canlarını mallarını kurtardıkları gibi âhirette de aynı şeyi söyleyerek kendilerini ilahi azaptan kurtaracaklarını sanırlar. Fakat bu tahminlerinin boş olduğu ortaya çıkacak, Allah onların nurlarını söndürecek karanlıklar içinde kalacaklar, müminlerden, kendilerini aydınlatmalarını isteyecekler fakat hiçbir fayda elde edemeyeceklerdir. Bu hususta diğer âyet-i kerimelerde de şöyle buyurulmaktadır: **"O gün münafık erkek ve kadınlar, müminlere: "Bize bakın da nurunuzdan istifade edelim."** derler. Onlara: **"Arkanıza dönün de nur isteyin."** denilir. Müminlerle münafıklar arasına, kapısı olan bir sur

45 Mücadele suresi, 58/18

çekilir. Onun içinde rahmet, dış tarafında da azap vardır." Münafıklar müminlere: "Dünyada biz sizinle beraber değil miydik?" diye çağırırlar. Müminler de: "Evet fakat siz kendinizi fitneye kaptırdınız, müminlerin bir belaya uğramasını beklediniz. Din hususunda şüpheye düştünüz. Allah'ın emri gelinceye kadar boş emeller sizi aldattı. Sizi, Allah'a karşı, aldatıcı şeytan aldattı." derler. "Bugün ne sizden ne de kâfirlerden, kurtulmanız için hiçbir fidye kabul edilmeyecektir. Yeriniz cehennemdir. Dostunuz da o'dur. O ne kötü bir yerdir."(46)

Görüldüğü gibi Taberi, münafıkların, âhirette karanlıklar içerisinde kalacaklarını zikretmektedir.

صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

18- Onlar sağırdırlar dilsizdirler, kördürler. Bu yüzden de (Sapıklıktan) dönmezler.

O münafıklar hakkı işitmezler, hidayeti görmezler ve bunları düşünmezler. Çünkü Allah, iki yüzlülükleri sebebiyle kalblerini mühürlemiştir. Doğru yolu bulamazlar. Onlar, azgınlıklarından, sapıklıklarından dönmez, iki yüzlülüklerinden de vaz geçmezler.

* Âyet-i kerimeden anlaşılıyor ki, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, münafıkların bir kısmı neticede iman etmeyeceklerdir.Bu sebeple onları hakka davet edenlerin, iman etmiyorlar diye üzülmeleri ve tebliğ çalışmalarından ümitsizliğe düşmeleri gerekmez. Zira onların inat etmeleri başkalarının itaat etmelerini engellemez.

Abdullah b. Abbastan, âyet-i kerimenin son cümlesinin izahı: **"Münafıklar, üzerinde bulundukları hali devam ettirdikleri müddetçe hidayete ve hayra dönmezler."** şeklinde nakledilmişse de Taberi bu izaha katılmadığını, âyet-i kerimenin genel olarak zikredildiğini, münafıkların herhangi bir haline işaret etmediğini söylemiştir.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ
الصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ وَٱللَّهُ مُحِيطٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٩﴾

19— Yahut onların durumu, gökten boşanan bir yağmura (yakalanmış kimselerin durumuna) benzer. O yağmurla beraber karanlıklar, gök

46 Hadid suresi, 57/13-15

gürültüsü ve şimşek vardır. Onlar, yıldırımlardan dolayı, ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatandır.

[O münafıkların hali, gökten yağan sağanak yağmura tutulanın haline benzer. O yağmuru, karanlık bir gecede siyah bir bulut taşır. Bu sebeple o yağmurla beraber karanlıklar,g ök gürültüsü, ve şimşek vardır. Geceleyin yağan bu yağmur, o karanlık gecedeki siyah bulutun içinden iner. Böyle bir ortamda yürüyen kişinin çevresini gök gürültüleri kuşatır. Etrafında, neredeyse gözleri alacak güçte bulunan ışıklarıyla çok parlak şimşekler çakar. Bu halde yürüyen kişi, yıldırımlardan dolayı ölüm korkusuyla parmaklarına kulaklarına tıkar. Sanki bu haliyle ölümden kurtulacağını zanneder.]

Ey münafıklar, düyadayken, ölüm korkusuyla parmaklarınızı kulaklarınıza tıkayıp gök gürültülerini duymamaya çalışıyorsunuz. Peki âhirette ne yapacaksınız? Zira Allah, bütün inkârcıları çepeçevre kuşatacaktır ve ondan kurtuluşun imkânı yoktur.

* Âyet-i kerimenin başında zikredilen ve "Yahut" diye tercüme edilen (أَوْ) kelimesi Taberiye göre "Ve" mânâsındadır. Zira bu ve bundan önceki âyetler, münafıkların durumlarını misallerle izah etmektedir. Münafıklar bu misallerden sadece birine değil ikisine de benzemektedirler. Bu itibarla (أو) kelimesini "Yahut" mânâsına almak yerine "Ve" mânâsına almak daha uygundur. Nitekim Araplar (أو) kelimesini "Ve" mânâsına da kullanmışlardır.

Âyet-i kerimede geçen ve "Karanlıklar" diye tercüme edilen (ظُلُمَاتٌ) kelimesinden maksat, gecenin karanlığı, siyah bulutun karanlığı ve sağanak yağmurun karanlığıdır.

Yine âyet-i kerimede geçen ve **"Gök gürültüsü"** diye tercüme edilen (رَعْدٌ) kelimesinin asıl mânâsı, Mücahid, Ebu Salih, Şehr b. Havşeb, İkrime, Katade, Ali b. Ebi Talib ve Abdullah b. Abbas'a göre bulutları yürüten melektir. "Gök gürültüsü" ise bulutları yürüten bu meleğin, Allahı tesbih ederken çıkardığı sestir.

Ebul Hulde göre (رَعْدٌ) kelimesinden maksat, bulutların altında sıkışmış olan ve yol buldukça yukarı doğru çıkan havadır. Ebu Kesir diyorki: "Ben, Ebul Huld'un yanında bulunuyordum. Abdullah b. Abbas'ın gönderdiği bir elçi ona bir mektup getirdi. Ebul Huld, mektuba cevap olarak şöyle yazdı; "sen bana (رَعْدٌ) in ne olduğunu soruyorsun, o rüzgârdır."

Yine âyet-i kerimede zikredilen ve **"Şimşek"** diye tercüme edilen (بَرْقٌ) kelimesinin asıl mânâsı, Hz.Ali ve Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre, bulutları sevkeden meleklerin ellerinde bulunan kamçılardır.

Dehhak'ın Abdullah b. Abbastan naklettiği diğer bir görüşe göre (بَرْقٌ) kelimesinden maksat, meleğin, kendisiyle bulutları yürüttüğü nur'dan bir kamçı-

dır.

Ebul Hulud'dan nakledilen başka bir görüşe göre, (بَرْقٌ) kelimesinden maksat "Su" demektir.

Mücahide göre ise(بَرْقٌ) kelimesinden maksat, "Meleğin vuruşu"dur. Muhammed b. Müslim et-Taifi diyor ki: "Bana ulaşan bilgiye göre (بَرْقٌ) dört tane yüzü bulunan bir melektir. Bir yüzü insan., diğeri boğa, bir diğeri kartal biri de arslan yüzüdür. Bu melek, kanatlarını birbirine vurunca işte şimşek ondan meydana gelir ve buna (بَرْقٌ) denir.

Taberi diyor ki: (بَرْقٌ) kelimesini "Bulutları süren meleklerin ellerindeki nurdan kamçılar" şeklinde izah ederek bu görüşleri birleştirmek mümkündür.

Taberi diyor ki: "Bu âyet-i kerime çeşitli şekillerde izah edilmiştir nitekim Abdullah b. Abbasın bu âyeti şu şekillerde izah ettiği rivayet edilmektedir. Said b. Cübeyr'in Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre o bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Münafıklar, içinde bulundukları inkârcılık, öldürülme korkusu, müminlerden çekinme duygusu yönünden karanlık gecede kara buluttan yağan sağanak halindeki yağmura yakalanan bir kişiye benzerler. Öyle ki bu kişi, yıldırım çarpması korkusuyla, gök gürültülerini duymamak için kulaklarını parmak uçlarıyla kapatır. Aydınlığı güçlü olan hakkın karşısında münafıkların durumu, neredeyse gözleri alacak olan şimşeğin karşısındaki adamın durumun benzemektedir. Bu kişi nasıl ki şimşeğin aydınlatmasından istifade ederek belli bir mesafe yürür sonra karanlık olunca da yerinde kalır. Münafıklar da hakkı öğrenerek dilleriyle söyler belli bir mesafe aldıktan sonra kalblerindeki inkârcılık ortaya çıkınca şaşkın bir vaziyette ortada kalırlar.

Ebu Malik ve Ebu Salih'in, Abdullah b. Abbastan, Mürrenin de Abdullah b. Mes'uddan ve diğer sahabilerden rivayet ettiğine göre ise onlar bu âyeti şöyle izah etmişlerdir: "Allah teala bu âyet-i kerime ile, Medinede, önce münafık olan ve daha sonra İslama dönen iki münafıkı diğer münafıklara örnek göstermiş, onların da bu iki münafık gibi gerçekten iman etmelerini istemiştir. Şöyle ki: Medine halkından (اَلصَّيِّبُ) ve (اَلْمَطَرُ) isminde iki münafık bulunuyordu. Bunlar Resulullah'tan kaçıp müşriklere sığınmak istemişlerdi. Kaçmaları esnasında kendilerine, Allah tealanın bu âyette zikrettiği yağmur isabet etti. Bu yağmur, şiddetli gök gürültüleri, yıldırımlar ve şimşeklerle doluydu. Yıldırım onların yolunu her aydınlattığında, kulaklarından girer de kendilerini öldürür korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, şimşek çaktığında onun aydınlığında yürüyor, şimşek çakmayınca da oldukları yerde beklemek zorunda kalıyorlardı. Bu halde olan bu iki kişi şöyle demeye başlamışlardı: Keşke sabaha erişebilsek te Muhammed'e varsak ve ellerimizi onun ellerine versek (Ona biat ederek müslüman olsak) Bu adamlar sabahladılar, Resulullaha varıp Müslüman oldular ve ona biat ettiler, gerçek birer mümin oldular. İşte Allah teala, diğer münafıklara

bu iki kişiyi misal vermektedir. Onların da böyle olmalarını istemektedir. Zira münafıklar, Resulullah'ın meclisinde bulunduklarında, aleyhlerinde bir vahiy geleceğinden veya aleyhlerine bir şey anlatılarak öldürüleceklerinden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkıyor ve onu dinlemek istemiyorlardı. Tıpkı Resulullahtan ayrılıp giden bu iki münafıkın, yolda yıldırım korkusundan kulaklarını tıkamaları gibi. Yine Medine'de yaşayan bu münafıkların malları çoğaldığı, erkek çocukları olduğu ve ganimetten pay almaları durumunda İslamdan hoşlanıyor "Muhammed'in dini doğru bir din" diyorlar ve doğru yolda devam ediyorlardı. Tıpkı bu iki münafıkın şimşeğin aydınlatmasıyla yürümeleri gibi. Medinedeki münafıkların malları helak olduğu, çocuklarının kız doğduğu ve başlarına bir felaket geldiğinde ise "Bu, Muhammed'in dininin yüzünden oldu" diyorlar ve kalblerindeki inkâr üzerinde karar kılıyorlardı. Tıpkı bu iki münafıkın, şimşek çakmadığı durumda, bulundukları yerde kalmaları gibi.

Abdullah b. Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre o, bu âyeti şöyle izah etmiştir: Bu âyet bir münafıkı misal olarak zikretmektedir. Öyle ki münafık, Allah'ın kitabını konuştuğunda ve insanlara gösteriş olarak ameller işlediğinde aydınlık içerisinde bulunur. Tekbaşına kaldığında ise bunların aksine amel işler ve böylece karanlığa saplanmış olur. Bu âyette zikredilen "Karanlıklar" "Sapıklık" demek Şimşek te "Aydınlık" demektir.

Ali b. Ebi Talha'nın, Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre, Abdullah b. Abbas bu âyeti şöyle izah etmiştir: Bu âyet-i kerime, münafıkları değil Kur'an-ı Kerimi misalle açıklamaktadır. Öyle ki Kur'an-ı Kerim, şimşek çakışları, gök gürültüleri ve karanlıklar içerisinde, gökten boşanan bir yağmura benzetilmiştir. Kur'an'daki, insana zor gelen hükümler karanlıklara, ondaki tehdit âyetleri gök gürültülerine, muhkem âyetler, gözleri kapıp alacak olan şimşeklere benzetilmiştir. Zira muhkem olan âyetler, münafıkların ayıplarını ortaya koymaktadır. Münafıklar İslamdan faydalandıkça müsterih olurlar. İslam yolunda bir sıkıntıya düştüklerinde ise inkârlarına döner, orada karar kılarlardı.

Taberi diyor ki: "Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bu görüşler ve ondan başkalarından da nakledilen benzer görüşler, kelimeleri farklı olsa da mânâları birbirine yakın olan görüşlerdir.Zira bu görüşlerin hepsi de ifade ediyorlar ki, Allah teala, münafıkın imanını, gökten inen yağmura, sapıklığını karanlıklara, geçici imanının aydınlatmasını, şimşeğin geçici aydınlatmasına, imanının zayıflığını ve Allah'ın azabına çarptırılma korkusuyla şaşkınlığa düşmesini, ölüm korkusuyla, şimşeğin çarpması anında parmaklarını kulaklarına tıkamasına, iman içerisinde bulunduğu süreyi, şimşeğin ışığında yürümesine, sapıklık içinde bocalayıp durmasını ise karanlıklar içerisinde kalmasına benzetmiştir. Bu izaha göre âyetlerin mânâsı şöyledir: "Münafıkların, Resulullah'a ve müminlere, dilleriyle "Allah'a, âhiret gününe, Muhammed'e ve Muhammed'in getirdiği dine iman ettik." demeleri kendilerine, dünyada müminlere uygulanan hükümlerin

uygulanmasını sağlar. Aslında ise onların kalblerinde Muhammed'i ve onun getirdiklerini yalanlamaları, onların bir cehalet ve bir kargaşa içinde olduklarını gösterir. İçinde bulundukları inkârcılığın mı yoksa iman etmenin mi kendileri için daha faydalı olacağını kestiremez bir halde bulurar. Onların, hem Hz. Muhammed'in kendilerini tehdit ettiği azaplardan korkmaları hem de o azabın gerçekleşeceğinde şüphe etmeleri, işte bu halleri, karanlık gecede kara buluttan yağan sağanak halindeki yağmura tutulmuş kişinin haline benzemektedir. Öyleki bu yağmura, gök gürültüleri, şimşek çakmaları eşlik etmekte, kendisine yakalananları şaşkınlığa ve dehşete düşürmektedir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

20- Şimşeğin çakması neredeyse gözlerini alır. Şimşek onları aydınlattıkça ışığında yürürler. Üzerlerine karanlık çökünce de dikilip kalırlar. Eğer Allah dileseydi, onların işitme ve görmelerini giderirdi. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir.

Şimşeğin ışığının şiddeti ve parıltısı neredeyse gözlerini alır. Şimşek onları aydınlatınca ışığında yürürler. Şimşeğin aydınlığı üzerlerinden çekilip karanlık çökünce de yürüyemez olur, bulundukları yerde kalakalırlar. Eğer Allah dileseydi onların işitme ve görme duyularını yok ederdi. Şüphesiz ki Allah, herşeye gücü yetendir.

* Âyet-i kerimede iman, çevreyi aydınlatan bir nur'a, inkâr, nifak ve şüphe ise karanlığa benzetilmiştir. Münafıklar imana yaklaştıklarında onun nurundan faydalanmakta, ondan uzaklaştıkça da münafıklığın zifiri karanlıklarına gömülmektedirler.

Bunların, iman ışığından istifade etmeleri, pek az ve kısa süreli olduğu için bu istifadeleri, gecenin karanlığında şimşeğin, ortalığı bir anlık aydınlatmasından faydalanan kişinin edindiği faydaya benzetilmiştir. Ayrıca iman ışığı çok güçlü olduğu için, şimşeğin kuvvetli ışığına benzetilmiştir. Münafıkların iman nurundan faydalanmaları, dünyada elde ettikleri menfaatlerdir. Düşmanlara karşı zafer ganimetlerinden faydalanma, mal ve soylarının çoğalması ve mallarını emniyete almaları bu tür menfaatlerdendir. Bu menfaatleri elde ettikçe razı olurlar. Aksi halde İslama kızarlardı.

Âyet-i kerimede **"Eğer Allah diyeseydi onların işitme ve görmelerini giderirdi."** buyurulmakta ve kâfirler, göz ve kulaklarının yok edilecekleriyle

tehdit edilmektedirler. Diğer orgnalarının yok edilecekleriyle tehdit edilmemişlerdir. Bunun sebebi, göz ve kulakların bu ve daha önce geçen **"Şimşeğin çakması neredeyse gözlerini alır." "Ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar."** âyetlerinde bu organlar zikredildiği için münafıklar bu organlarının yok edilmeleriyle tehdit edilmişlerdir. Nitekim bundan önceki âyette de **"Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."** ifadesiyle tehdit edilmişlerdir. Böylece, Allah tealanın, güç ve kudret sahibi olduğunu hissetsinler, kendilerini cezalandırmasından kaçınsınlar ve yaptıklarından vaz geçip Allah'a tevbe etmeye koşsunlar.

Âyet-i kerimenin sonunda, Allah teala kendisini her şeye gücü yetmekle sıfatlandırmıştır. Böylece münafıkları yakalamasından ve cezalandırmasından sakındırmıştır. Onlara **"Ey münafıklar, benim, Peygamberimin ve bana iman eden müminlerin, sizi, anîden yakalamamızdan korkun. Zira ben, bunları yapmaya kadirim."** buyurmuştur.

Bakara suresinin buraya kadar zikredilen yirmi âyetinde insanlar dört kısma ayrılmışlardır. Bunlardan birincisi gerçek müminlerdir. İlk dört âyet, bunları ve âhirette görecekleri mükâfaatı beyan etmektedir.

İkincisi ise açıkça kâfir olanlardır. Müminleri vasıflandıran âyetlerden sonra gelen iki âyet te bunları anlatmaktadır.

Üçüncüsü ise tam münafık olanlardır. Etrafı aydınlatmak için ateş yakan kimseler bunlara misaldir.

Dördüncü ise, imanla münafıklık arasında bocalayan kimselerdir. Yağmurlu karanlık gecede, gök gürültüsünden kurtulmak için parmaklarını kulaklarına tıkayan ve etrafı aydınlatan şimşekten istifade etmeye çalışan kimseler de bunlara misaldir.

Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

قال رسول الله ﷺ القلوب أربعة: قلب أجرد فيه مثل السراج يزهر، وقلب أغلف مربوط على غلافه، وقلب منكوس، وقلب مصفح. فأما القلب الاجرد فقلب المؤمن سراجه فيه نوره وأما القلب الاغلف فقلب الكافر وأما القلب المنكوس فقلب المنافق عرف ثم أنكر وأما القلب المصفح فقلب فيه ايمان ونفاق فمثل الايمان فيه كمثل البقلة يمدها الماء الطيب ومثل النفاق فيه كمثل

القرحةيمدها القيح والدم فأى المدتين غلبت على الاخرى غلبت عليه.

"Kalbler dört kısımdır. Birincisi, içinde kandil gibi bir şey yanan ve parlayan arınmış kalb, ikincisi perdelenmiş perdesinin ağzı bağlanmış kalb. Üçüncüsü ters dönmküş kalb. Dördüncüsü ise teneke gibi olan kalbdir.Arınmış olan kalb, müminin kalbidir. İçindeki kandil ise nurudur. Perdelenmiş kalb ise kâfirin kalbidir. Ters dönmüş olan kalb de münafıkın kalbidir. Bu kimse önce İslam'ı kabul etmiş daha sonra dönmüştür. Teneke gibi olan kalb ise içinde hem imanı hem de münafıklığı barındırmaya çalışan kalbdir. Ondaki iman, temiz suların beslediği bir baklaya benzer. Münafıklık ise, kan ve irinin toplandığı bir yaraya benzer. Onların hangisi galip gelirse kalb o tarafa yönelir."(47)

Peygamber efendimiz bir diğer hadis-i şerifinde de münafıkı tanıtarak şöyle buyuruyor:

اَنَّ النَّبِىَّ ﷺ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقاً خَالِصاً وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتّٰى يَدَعَهَا اِذَا أُتُمِنَ خَانَ وَاِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَاِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَاِذَا خَاصَمَ فَجَرَ.

"Kim de şu dört özellik bulunursa o kimse tam bir münafıktır. Bu özelliklerden sadece bir tanesi kendisinde bulunan kimse ise bunu terkedinceye kadar münafıklıktan bir özellik taşımaktadır. Bu özellikler şunlardır: Ona bir şey emanet edildiğinde emanete ihanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde sözünden döner. Birisiyle tartıştığında fâcirleşir. (Haktan ayrılır, edepsizleşir)(48)

Diğer bir Hadis-i Şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

عَنِ النَّبِىِّ ﷺ قَالَ آيَةُ الْمُنٰفِقِ ثَلاٰثٌ اِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَاِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَاِذَا أُتُمِنَ خَانَ.

"Münafıkın alâmeti üçtür. Konuştuğunda yalan söyler. Vaadettiğinde vaadinden döner. Kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete hıyanet

47 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 17

48 Buhari, K. el-İman, bab. 24/Müslim, ke. el-İman, bab. 106, H.N. 58

eder."(49)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾

21- Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize ibadet edin ki ona karşı gelmekten okrunmuş olasınız.

Ey insanlar, itaat ve ibadetinizi sadece rabbinize tahsis edin. Ondan başka, yaratıklarından birine değil. O, sizi, sizden önceki babalarınızı, ecdadınızı ve sizin dışınızdaki bütün mahlukatı yaratandır. Size zarar ve fayda vermeye gücü yeten o'dur. umulur ki kızgınlığının ve gazabının size isabetinden korunursunuz da, rablerinin kendilerinden razı olduğu takva sahiplerinden olursunuz.

* Allah Teala bu âyeti-i kerimede, kalbleri kendisi tarafından mühürlendiği için uyarılıp uyarılmamaları eşit olan kâfirlere iman etmedikleri halde mümin olduklarını söyleyerek Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışan münafıklara ve diğer insanlara hitabetmekte, onların Allaha boyun eğmelerini, ona itaat etmelerini, sadece onu rab kabul edip ona kullak etmelerini, diğer put ve heykelleri bırakmalarını emretmektedir. Zira bu insanların da onlardan önce geçen atalarının da yaratıcısı o, putlarının ve heykellerinin yaratıcısı da o'dur.

Âyette geçen ve **"İbadet edin"** diye tercüme edilen (اُعْبُدُوا) emri Abdullah b. Abbas tarafından "Allah'ı birleyin" şeklinde izah edilmiş, Taberi ise bu "İbadet"in asıl mânâsının "Allah'a itaatla boyun eğmek ve ona teslimiyetle zelil olduğunu göstermek" olduğunu söylemiştir.

Âyette zikredilen **"Ey insanlar"** ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbasa göre "Kâfir ve münafık"lardır. Bu nedenle (اُعْبُدُوا) ifadesini "Birleyin" şeklinde izah etmiştir.

Âyet-i kerimenin sonunda **"Rabbinize ibadet edin ki ona karşı gelmekten korunmuş olasınız."** buyurulmaktadır. Bu ifadede "Umulur ki" mânâsına da kullanılan (لَعَلَّ) kelimesi zikredilmektedir. Ancak burada (لَعَلَّ) "Umulur ki" anlamına olmayıp "İçin" mânâsınadır. Bu nedenle âyet-i kerime bu son mânâya göre izah edilmiştir.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ

49 Buhari, K. el-İman, bab: 24/Müslim, K. el-İman bab: 107, Hadis No: 59

مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

22- Yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir bina kılan, gökten su indirip onunla size rızık olarak mahsuller çıkaran O'dur. O halde bile bile Allah'a benzerler nisbet etmeyin.

Yeryüzünü sizin için, üzerinde yatılıp oturulmaya müsait bir yer ve istikrar kılınabilecek bir karargâh yapan, gökyüzünü de âdeta kubbeye benzer bir bina yapan o'dur. Yağmuru yağdıran ve onunla size gıda ve iaşe olmak üzere ekinler, ağaçlar ve meyveler bitiren de o'dur. O halde Allah'a denk ve benzerler tanımayın. Zira size, ondan başka rızık verecek rabbiniz yoktur. Her şeyi, daha önce bir benzeri olmadığı halde var eden ve rızıklandıran o'dur.

* Âyet-i kerimede **"Yeryüzünü size bir döşek kılan o'dur."** buyurulmaktadır. Bundan maksat, yeryüzünün, insanların yaşamasına müsait hale getirilmesidir. Allah teala bu âyetiyle, kâfirlere, münafıklara ve diğer insanlara, dünyada verdiği nimetleri hatırlatmktadır, ki ona itaata dönsünler. Bu da, Allah'ın, onların kulluk ve itaatlarına ihtiyacı olduğundan dolayı değil, onlara olan şefkat ve merhametindendir. Ta ki doğru yolu bulsunlar ve Allah'ın, dünya ve âhirette, kullarına verdiği nimetlerin hepsinden faydalansınlar.

Yine âyet-i kerimede: **"Göğü de bir bina kılan o'dur."** buyurulmaktadır. Abdullah b. Abbas, abdullah b. Mes'urd ve diğer bir kısım sahabiler, göğün bina kılınmasından maksadın, onun, yeryüzünün üzerinde bir kubbe gibi yaratılması ve yeryüzünün tavanı gibi durması olduğunu söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Allah teala kullarına verdiği nimetleri sayarken özellikle gökleri ve yeri de saymıştır. Zira kulların rızıkları, yaşantıları göklerde ve yerde bulunmakta ve dünyaları bu iki âlemle var olmaktadır. Böylece Allah teala kullarına bildirmektedir ki, gökleri ve yeri, onlarda bulunan bütün yaratık ve nimetleri var eden o'dur. Bu nedenle kulların ona itaat etmeleri, onun nimetlerine karşı kendisine şükretmeleri ve ona ibadet etmeleri gerekir. Herhangi bir fayda veya zarar sağlamayan put ve heykellere değil.

Âyet-i kerimede **"Gökten su indirip onunla size rızık olarak mahsuller çıkaran o'dur."** buyurulmaktadır. Allah teala bu ifade ile de kullarını, kudretinin ve saltanatının yüceliği hususunda uyarmakta, onlara verdiği nimetleri hatırlatmakta, kendilerini yaratan, rızıklandıran ve tekeffül edenin, Allah'a denk tutulan put ve heykeller olmayıp bizzat kendisinin olduğunu bildirmektedir.

Allah teala, âyetin devamında ise **"Kullarının kendisine herhangi bir şeyi denk tutmamalarını emretmektedir. Zira, Allah'ın ne bir dengi ne de bir benzeri vardır. Allah'tan başka hiçbir şey kullarına ne zarar verebilir**

ne de fayda sağlayabilir. Ne bir şeyi yaratabilir ne de rızıklandırabilir.

Âyet-i kerimede zikredilen ve "**Benzer**" diye tercüme edilen (أنداداً) kelimesi, Katade ve Mücahid tarafından "Denkler" şeklinde izah edilmiştir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabiler ise "Allah'a benzerler nisbet etmeyin" ifadesini "Bir kısım insanları Allah'a denk tutarak Allah'a isyanda olanlara itaat etmeyin" şeklinde izah etmişlerdir. İbn-i Zeyd, burada Allah'a denk tutulan şeylerden maksadın, Allah'a yaptıkları herşeyin aynısını kendilerine de yaptıkları putlar olduğunu söylemiştir. İkrime ise âyet-i kerimenin bu bölümünü şöyle izah etmiştir. "**Köpeğimiz olmasaydı hırsız eve girerdi." gibi sözleri söyleyerek Allah'a denkler tutmayın.**"

Allah teala, insanların, kendisine bir şeyi ortak koşmalarını, onun dışında herhangi bir şeye ibadet etmelerini, ona itaatte herhangi bir şeyi ona denk tutmalarını yasakladı. Ve buyurdu ki:"**Madem ki sizi yaratmamda, rızıklandırmam da ve sizin malikiniz olmamda ve size nimetler vermemde benim hiçbir ortağım yoktur. O halde sadec bana itaat edin. İbadeti sadece bana yapın. Yaratıklarımdan herhangi bir şeyi bana denk tutmayın. Zira sizler biliyorsunuz ki, üzerinizde bulunan her nimet bendendir.**"

Âyet-i kerimede "**O halde bile bile Allah'a benzerler isnad etmeyin.**" buyurulmaktadır. Burada "Allah'a bile bile benzerler isnad edenlerden kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş zikredilmiştir:

Abdullah b. Abbas, bu insanlardan maksadın, bütün müşrikler olduğunu, Arap müşriklerinin de ehl-i kitap müşriklerinin de bu ifadenin içinde bulunduklarını zikretmiştir.

Mücahid ise bu ifadeden maksadın, Yahudi ve Hıristiyanlardan iki gurup ehl-i kitap olduğunu, zira bunların, Tevrat ve incil'den Allah'ın birliğini öğrendiklerini bu nedenle Allah'a bile bile denkler tutmaya çalıştıklarını söylemiştir.

Taberi birinci görüşü tercih ediyor ve özetle diyor ki: "Mücahidi bu görüşe sevkeden sebep, Arapların, rablerinin birliğini inkâr ederek onun kendilerinin yaratıcısı ve rızık vereni olduğunu bilmedikleri ve ibadette bir kısım putları ona ortak koştukları kanaatinde olmasıdır. Halbuki Allah teala, âyet-i kerimede, Arap müşriklerinin, yaratıcı olarak Allah'ın birliğini ikrar ettiklerini ancak Allah'a ibadette bir takım putları ona şefaatçi yaparak ortak koştuklarını bildirmektedir. Nitekim âyet-i kerimelerde şöyle buyurulmaktadır: "**Ey Muhammed, yemin olsun ki, eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan, şüphesiz ki "Allah" derler. Öyleyse nasıl oluyor da döndürülüyorlar?**"(50) "**Ey Muhammed, de ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Size kulak ve**

50 Zuhruf suresi, 43/87

gözleri bahşeden kimdir? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kimdir? Bütün işleri düzene koyan kimdir?" "Allahtır" diyeceklerdir. De ki: **"O halde Allah'tan korkmaz mısınız?"**(51) Görüldüğü gibi Arap müşrikleri de ehl-i kitap gibi, Allah'ın tek yaratıcı ve rızıklandırıcı olduğuna iman ediyorlardı. Bu nedenle âyette geçen **"O halde bile bile Allah'a benzerler nisbet etmeyin."** ifadesindeki muhatapların sadece ehl-i kitap olmayıp, Arap, Acem, Ehl-i kitap olan veya olmayan bütün müşrikler olduklarını söylemek daha isabetlidir.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ
مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾

23- Kulumuz (Muhammed'e) indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, onun benzeri bir sure meydana getirin. Eğer iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın.

[Ey müşrikler, eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz nurdan, apaçık delilden ve hakkı batıldan ayırdeden Kur'anın âyetlerinden şüphe ediyorsanız, bu Kur'an'ın surelerinden brine benzer bir sure meydana getirin. Çünkü sizler, belağat ve fesahat sahibi, edebiyatta ilerlemiş insanlarsınız. Allahtan başka size yardım edecek kimseleri ve size yön verenleri de yardıma çağırın da bu Kur'anın surelerine benzer bir sure meydana getirin görelim.]

* Taberi diyor ki: "Allah teala bu âyet-i kerimeyi, kavminin müşrik ve münafıkları ve ehl-i kitabın kâfir ve sapıklarına karşı Resulullah'a bir delil ve bir hüccet olarak zikretmiştir. Bunlara demiştir ki: **"Ey Arap müşrikleri ve ehl-i kitap kâfirleri, eğer sizler, kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an âyetleri, aydınlatan nurlar ve ikna eden delillerin benim tarafımdan gönderildiği hakkında şüphe ediyor da Muhammed'e iman etmiyorsanız ve söylediklerinde ona iman etmiyorsanız, onun delilini çürütecek başka bir delil getirin de görelim. Çünkü sizler biliyorsunuz ki her Peygamberin, doğruluğunu ortaya koyan delili, bütün yaratıkların, benzerini getirmekten âciz oldukları bir delili getirmesidir. Muhammed'in doğru söylediğini ve Peygamberliğinin hak olduğunu ortaya koyan delil de, sizlerin ve yardımlaşacağınız herkesin, benzerini getirmekten âciz olduğunuz bu Kur'andır. Sizler, belagat, fesahat ve diyanet ehli olduğunuz halde bunun benzerini getirmekten âciz olduğunuza göre sizin dışınızdaki insanların,**

51 Yunus suresi, 10/31

bunun benzerini getirmekten daha âciz olduklarını çok iyi bilmiş oldunuz. Böylece sizin için kesin oldu ki Muhammed'in bu Kur'anı getirmeye gücü yetmez. O bunu uydurmuş da değildir. Zira böyle olmuş olsaydı bütün yaratıklarının onun bir benzerini getirmekten âciz olmaları söz konusu olmazdı. Çünkü Muhammed de sizin gibi bir beşerdir. O, sizden tamamen farklı bir vücut yapısına ve bir konuşma kabiliyetine sahip değil ki, sizin âciz kaldığınız şeye onun güç yetirmiş olabileceği tahmin edilsin.

Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Ey Muhammed, de ki:"Yemin olsun ki, insanlar ve cinler, Kur'ana benzer bir kitap uydurmak için bir araya gelseler de hiçbir zaman onun bir benzerini meydana getiremeyeceklerdir. Hatta birbirlerine yardımcı olsalar bile."**(52) **"Yoksa o müşrikler, "Kur'anı Muhammed uydurdu" diye mi iddiada bulunuyorlar? Onlara de ki: "İddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka gücünüzün yettiği herkesi yardımınıza çağırın da onun surelerinden bir benzerini meydana getirsin."**(53) **"Yoksa onlar "Kur'anı Muhammed uydurdu" mu diyorlar? Ey Muhammed de ki: Siz de, Kur'anın benzeri, on uydurma sure meydana getirin bakalım. Eğer iddianızda doğru iseniz, Allah'tan başka yardımını isteyebileceklerinizi de çağırın."**(54)

فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَن تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

24 - Eğer bunu yapamazsanız- Ki elbette yapamayacaksınız- o halde, kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ve taşlar olan, cehennem ateşinden sakının.

[O Kur'an'ın surelerine benzer bir süre meydana getiremezseniz -ki böyle bir sureyi zaten ebediyyen meydana getiremeyeceksiniz- o halde, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden sakının. O ateş, Allah'ı ve Peygamberini inkâr edenler için hazırlanmıştır.

* Âyette zikredilen "Taşlar"dan maksat, abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud'a göre, siyah kibrit taşlarıdır. Bunlar, cehennem ateşinde, cehennemliklerle birlikte yakıt olarak yanacaklardır.]

---

52 İsra suresi, 17/88
53 Yunus suresi, 10/38
54 Hud suresi 11/13

Âyet-i kerimede, cehennem ateşinin, kâfirler için hazırlandığı zikredilmektedir. Kâfir kelimesinin lügat mânâsı; "Herhangi bir şeyi, bir örtü ile örten" demektir. Allah tealanın, inkârcıları "Kâfir" olarak isimlendirmesinin sebebi, onların Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük edip onları örtmeleridir. Buna göre cehennem ateşinin, kâfirler için hazırlanmış olmasının mânâsı, bu ateşin, kendilerini ve kendilerinden önceki insanları yaratan, yeryüzünü onlara bir döşek, göğü de bir bina haline getiren ve gökten yağmur indirip onunla kendilerine çeşitli rızıklar çıkaran rablerini inkâr edenlere, ona ibadette bir takım putları ortak koşanlara hazırlanmış olan bir ateşte yanma cezasıdır.

Cehennem ateşinin pek şiddetli olduğu muhakkaktır. Yakıtı insan ve taşlar olan cehennem ateşi hakkında Peygamber efendimiz şöyle buyurmaktadır:

عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ ؛ قَالَ: «قَالَتِ النَّارُ: رَبِّ! أَكَلَ بَعْضِي بَعْضاً فَأْذَنْ لِي أَتَنَفَّسْ. فَأْذِنَ لَهَا بِنَفَسَيْنِ: نَفَسٌ فِي الشِّتَاءِ وَنَفَسٌ فِي الصَّيْفِ. فَمَا وَجَدْتُمْ مِنْ بَرْدٍ أَوْ زَمْهَرِيرٍ فَمِنْ نَفَسِ جَهَنَّمَ. وَمَا وَجَدْتُمْ مِنْ حَرٍّ أَوْ حَرُورٍ فَمِنْ نَفَسِ جَهَنَّمَ.

"Cehennem ateşi rabbine şikâyetçi oldu ve "Ey rabbim, kendi kendimi yeyip bitirdim. Nefes almam için bana izin ver." dedi. Bunun üzerine Allah teala, cehenneme yılda iki kere nefes alma izni verdi. Bunlardan biri kışın, diğeri de yazın meydana gelmektedir. Sizin hissettiğiniz en şiddetli soğuklar cehennemin nefesindendir. **"Sizin gördüğünüz en şiddetli sıcaklar da yine cehennemin nefesindendir."**(55)

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25- Ey Muhammed, iman edip iyi ameller işleyenleri , altlarından ırmaklar akan cennetlerle müjdele. Cennetlerden kendilerine rızık olarak

55 Müslim, K. el-Mesalid, bab: 185, 186, 187, HN. 617 Tirmiz, K. el-Cehennem bab: 9 Hadis No: 2592

her meyve verildiğinde "Bu, daha önce rızıklandığımız şeydir." derler. Onlara, birbirine benzeyen rızıklar verilmiştir. Onlara cennette tertemiz eşler vardır. Ve orada ebedi olarak kalacaklardır.

[Ey Muhammed, senin Peygamberliğini tasdik eden ve tasdik ettiğini salih ameller işleyerek ispat edenleri, ağaçlarının altından ırmaklar akan cennetlerle müjdele. Onlara cennette, cennet meyvelerinden verildiğinde "Bunlar daha önce, dünyada bize verilen meyve rızıklardandır." derler. Onlara orada renk ve şekilleri birbirine benzeyen fakat tat ve zevkleri farklı olan rızıklar verilecektir. Ayrıca onlara cennette, maddi ve manevi her türlü tiksindirici şeylerden arındırılmış olan tertemiz eşler vardır. Bunlar, hayız, nifas gibi tiksindirici ve eziyet verici halleri bulunan dünyadaki kadınlara benzememektedirler. Bu müminler cennette, devamlı nimetler içinde, sevinçli olarak, ebediyyen kalacaklardır.]

* Âyette zikredilen "cennet"ten maksat, orada bulunan ağaçlar, meyveler ve diğer nimetlerdir. Yoksa Cennetin toprağı değildir. Zira, nehirlerin cennetin altından aktığı zikredilmektedir. Nehirler cennetin toprağının altından değil, herhangi bir su arkı olmaksızın, cennetin ağaçlarının altından akacaktır. Zira toprağın altından akacak suların, göz için bir zevk meydana getirdiği söylenemez. Bu hususta Mesruk'un şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Cennetin hurma ağaçları, kökünden başına kadar üst üste yığılmış hurma salkımlarıyla doludur. Meyveleri, testiler gibidir. Her bir meyve, yerinden koparıldığında aynen bir benzeri onun yerine gelir. Cennetin suyu ise, arkları olmaksızın akar.

Allah teala, bundan önceki âyette, kendisine ortak koşanlara ve isyan edenlere cehennem azabını hazırladığını bildirerek onları inkârlarından vazgeçmeye teşvik ettiği gibi bu âyet-i kerimesinde de mümin ve itaatkâr kullarına cenneti ve içindeki nimetlerini hazırladığını bildirerek onları ibadet ve itaata teşvik etmiştir.

Âyet-i kerimede **"Bu, daha önce rızıklandırıldığımız şeydir."** ifadesi zikredilmektedir. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Katade, Mücahid ve İbn-i Zeyd'e göre "Daha önce" ifadesinden maksat, dünyada iken rızıklandırıldıkları nimetlerdir. Cennetliklere, cennette meyveler getirildiğinde o meyvelere bakarlar ve "Bu, daha önce dünyada rızıklandırıldığımız şeylerdir." derler.

Ebu Ubeyde ve Yahya b. Ebi Kesir gibi diğer bir kısım âlimler ise "daha önce rızıklandırıldığımız" ifadesinden maksadın, cennette daha önce rızıklandırılmaları olduğunu söylemişlerdir. Yani, cennetliklere cennet meyveleri getirildiğinde o meyveler daha önce cennette kendilerine getirilen meyvelere, renk ve tat bakımından benzediği için "Bu, daha önce rızıklandırıldığımız şeydir." derler.

Taberi birinci izah tarzını tercih etmekte ve cennetliklere ilk rızık verildiğinde bunu söyleyeceklerine göre, "Daha önce ki rızıklandırılma"dan maksadın, dünyada iken kendilerine verilen rızıklar olduğunu söylemek daha isabetli olur." demektedir.

Âyet-i kerimede: **"Onlara, birbirine benzeyen rızıklar verilmiştir."** ifadesi zikredilmektedir. Müfessirler, rızıkların hangi yönlerden birbirlerine benzedikleri hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

Hasan-ı Basri, Katade ve İbn-i Cüreyc, cennet meyvelerinin, üstünlükleri bakımından birbirlerine benzediklerini, dünya meyveleri gibi onların da aralarında kötüleri bulunmadığını söylemişlerdir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Mücahid ve Rebi' b. Enes ise, cennette rızık olarak verilen meyvelerin, renk yönünden birbirlerine benzediklerini, tatlarının ise farklı olduğunu söylemişlerdir. Mesela dünyadaki salatalık ile acurun birbirlerine benzemeleri gibi.

Diğer bir kısım âlimler, bu meyvelerin hem renk hem de tat bakımından birbirlerine benzediklerini söylemişlerdir.

Katade, İkrime, İbn-i Zeyd ve diğer bir kısım âlimler ise cennette rızık olarak verilecek olan meyvelerin, dünyadaki meyvelere renk yönünden benzeyeceklerini fakat tatlarının farklı olacağını söylemişlerdir. Bazı âlimler ise cennetteki meyvelerin, sadece isimleri bakımından dünyadaki meyvelere benzeyeceklerini, diğer bakımlardan benzemeyeceklerini söylemişlerdir.

Taberi buradaki, birbirine benzeyen meyvelerin, dünya meyveleri ile cennet meyveleri olduğunu ve bunların renklerinin ve görünümlerinin birbirlerine benzemelerine rağmen tatlarının farklı olduklarını söyleyen görüşün daha tercihe şayan olduğunu söylemiştir.

Âyet-i kerimede: **"Onlara cennette tertemiz eşler vardır."** buyurulmaktadır.Burada ifade edilen "Eşler"den maksat, hanımlardır. Eşlerin "Tertemiz olmaları"ndan maksat ise dünyadaki hanımlarda görülen hayız nifas dışkı, idrar, sümük, balgam, meni vb. şeylerden temiz olmaları, tiksindirici, eziyet verici ve kuşkuya düşürücü her türlü şeyden uzak olmalarıdır.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer sahabiler, cennetteki eşlerin tertemiz olmalarını şöyle izah etmişlerdir: "Onlar âdet görmezler, abdestsizlik haline düşmezler ve sümkürmezler."

Mücahdi ise: "Onlar, hayızdan, dışkıdan, idrardan, sümükten, balgamdan, meniden ve çocuk yapmaktan uzaktırlar." şeklinde izah etmiş Katade ise: "Günahlardan ve maddi pisliklerden uzaktırlar." şeklinde açıklamıştır. Atâ da Mücahide yakın izahlarda bulunmuş, Hasan-ı Basri ve İbn-i Zeyd ise "Onlar âdet gör-

mekten arınmış olacaklardır." demişlerdir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ
آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا
أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ
إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26- Şüphesiz ki Allah, sivrisineği ve ondan daha üstününü misal vermekten çekinmez. İman edenler, onun, rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise: "Allah bu misalle ne kastetti?" derler. Allah bu misalle bir çoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Allah bununla sadece yoldan çıkanları saptırır.

[Şüphesiz ki Allah, sivrisineği ve daha üstününü misal vermekten çekinmez. O, iman ve itikad sahibi kişileri, inkârcı sapıklardan ayırdetmek için bu misalleri verir. Allah ve Resulü'nü tasdik edenler Allah'ın verdiği bu ve benzeri misalerin, kendi kelamı olduğunu, kendi katından gönderildiğini ve gerçeğin ta kendisi olduğunu bilir ve kabul ederler. Allah'ın âyetlerini inkâr eden münafıklar, müşrikler ve benzerleri ise "Allah bu misalle neyi diledi ve niçin bu misali verdi? derler. Allah, vermiş oduğu bu misalleriyle münafık ve kâfir olan birçoklarını saptırır. Buna mukabil yine bu ve benzeri misallerle, iman ve itikad sahibi olan birçoklarını da doğru yola iletir. Mümin ve muvahhitler ise bu misalleri tasdik ettikleri için hidayetleri artar. Allah bu tür misallaerle, sadece itaatinden ayrılan münafıkları saptırır.

* Müşrikler, inkârcılar, Kur'an-ı kerimin, çeşitli vesilelerle, örümcek, sinek gibi yaratıkları misal vermesini alay konusu yapmışlar ve **"İlahi kitapta hiç misal olur mu?"** gibi inkârcı itirazlarına devam etmişler, işte bu âyet-i kerime de onlara bu cevabı vermiştir.]

Âyette zikredilen "Fâsıklar"dan maksat, münafıklardır. (فَسَقَ) kelimesinin asıl mânâsı, **"Bir şeyden dışarı çıkmaktır"** Kapçığını yarıp çıkan hurma için (فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ) "Yaş hurma kapçığını yarıp çıktı." denir. Fareye de (فُوَيْسِقَةٌ) yani "Fâsıkçık" yani "Yuvasından dışarı çıkan" denir. Münafık ve kâfirlere "Fâsık" denmesinin sebebi, onların, rablerine itaattan ayrılmaları ve doğru yoldan çıkmalarıdır. Nitekim Allah teala, başka bir âyette, rabbinin em-

rinden çıkanlar için (فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ) Rabbinin emrinden çıktı"[56] buyurmuştur.

Müfessirler bu âyet-i kerimenin, kimlere cevap olarak nâzil olduğu hakkında çeşitli izahlarda bulunmuşlardır:

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilere göre bu âyet-i kerime, bundan önceki iki âyette misalleri zikredilen münafıklara cevaptır. Şöyle ki: Allah teala münafıkları, ateş yakıp ta sonra ateşi sönen ve karanlık bir gecede yağmura yakalanan kimseye benzetince münafıklar: "Allah bu gibi misalleri vermekten beridir. O, bu seviyelere inmekten yüce ve büyüktür." dediler. Allah teala da bu âyeti indirerek en zayıf yaratıklarından olan sivrisineği dahi misal vermekten çekinmeyeceğini beyan etmiş ve onları susturmuştur.

Rebi' b. Enes ise: "Allah teala bu âyet-i kerimeyi dünya için ve ondan bol pay alan yaratıklar için misal vermiştir." demiştir. Şöyle ki, sivrisinek aç olduğu sürece yaşar, yeyip doyunca da ölür. Allah tealanın, Kur'an-ı kerimde, kendilerini misal vermek istediği kavimler de böyledir. Onlar dünyadan tam paylarını alınca, Allah onları yakalayıverir." Rebi' b. Enes bu sözlerden sonra şu âyeti okumuştur: **"Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen o nimetlerle sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayıverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler."**[57]

Katade ise bu âyetin, Kur'anda zikredilen sinek ve örümcek misallerine karşı çıkan sapıklara ve müşriklere cevap olduğunu, kendisinden başkalarını dost edinenlerin, ağını kendisine ev yapmaya kalkışan örümceğe benzediklerini[58], Allah'tan başka kendilerine tapınılan putların, bir sineği bile yaratamayacaklarını, sineğin kendilerinden bir şeyi kapıp kaçırması halinde, onu yakalayıp kaçırdığı şeyi almaktan bile âciz olduklarını[59] zikredince sapıklar ve müşrikler "Örümcek ve sinek nasıl olur da burada zikredilir? Allah bunları zikretmekle neyi kastetmiş olabilir?" dediler. Bunun üzerine Allah teala onlara cevaben: Bu âyeti indirdi ve Allah'ın, en zayıf varlıklarından sivri sineği dahi misal vermekten çekinmeyeceğini beyan etti.

Taberi bu izahlardan, birinci görüşün tercihe şayan olduğunu söylemiş ve bundan önce gelen âyetlerin de münafıkların halini, belli olaylara benzettiğini, bu nedenle münafıkların, bu benzetmelere karşı çıktıklarını, Allah tealanın da bu âyeti indirerek, en zayıf varlıklarından biri olan sivrisineği dahi misal ver-

56 Kehf suresi, 18/50
57 En'am suresi, 6/44
58 Ankebut suresi 29/41
59 Hac suresi, 22/73

mekten çekinmeyeceğini beyan etmiş ve böylece âyetin münafıklara cevap vermiş olduğunu açıklamıştır. Taberi diyor ki: "Bu surede zikredilen bir âyet-i kerimenin, diğer surelerde zikredilen âyetlere karşı çıkanlara cevap olduğunu söylemektense bu surede zikredilen âyetlere karşı çıkanlara cevap olduğunu söylemek daha evladır."

الَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِن بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَن
يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27- Onlar, ahitleştikten sonra, Allah'a verdikleri sözlerini bozarlar. Allah'ın, birleştirilmesini emrettiği bağı koparırlar ve yeryüzünde fesat çıkarırlar. Hüsrana uğrayanlar işte bunlardır.

Bu fâsıklar, Allah'ın, Tevratta Muhammed'in Peygamberliğini kabul etmelerine, onu insanlara açıklamalarına ve Allah'ın âyetlerini gizlememelerine dair kendilerinden almış olduğu ahdi bozanlardır.

Bunlar, Allah'ın, akbaya karşı iyi davranıp, münasebetleri kesmemeyi emretmesine rağmen, akrabalık bağını koparırlar ve inkâr ederek, günah işleyerek, haramları irtikâb ederek ve Allah'ın Resulünü yalanlayarak yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. Bunlar, Allah'ın rahmetinden alacakları pay hakkını kaybederek zarara uğramış olanlardır.

* Âyet-i kerimede, haktan ayrılan münafıkların allah'a verdikleri ahdi bozdukları zikredilmektedir. Burada zikredilen "Ahit" ve ahit verenlerin kimler oldukları hususunda müfessirler çeşitli izahlarda bulunmuşlardır:

Bir kısım âlimlere göre, bu âyette zikredilen "Allah'ın ahdi"nden maksat, Allah tealanın,kullarına Peygamberi Hz. Muhammedin diliyle kitabında gönderdiği emir ve yasaklardır. "Ahdi bozma"dan maksat ise, bu emir ve yasaklara uymaktır. Bu izaha göre ahdi bozanlar, Allah'ın itaatinden ayrılan ve fâsık olarak sıfatlandırılan münafıklardır.

Diğer bir kısım âlimlere göre ise, bu âyette zikredilen "Allah'ın ahdi"nden maksat, Allah tealanın, Tevratı göndererek İsrailoğullarından, onunla amel edeceklerine, Hz. Muhammed gönderildiğinde de ona uyup, getirdiklerini tasdik edeceklerine dair aldığı sözdür. "Ahdi bozma'dan maksat ise Hz. Muhammed (s.a.v.) gledikten sonra onun hak Peygamber olduğunu bildikleri halde onu inkâr etmeleri ve Tevratta onunla ilgili olan bilgileri gizlemeleridir. Halbuki Allah teala onlardan bu gibi bilgileri gizlememelerine dair söz almıştır. Bu izaha göre burara "Ahdi bozanlar"dan maksat, ehl-i kitabın kâfirleri ve münafıklarıdır.

Başka bir kısım âlimlere göre bu âyette zikredilen "Allah'ın ahdi"nden maksat, Allah'ın birliği hakkında ortaya koyduğu delilleri, emir ve yasakları hakkında Peygamberlerine verdiği mucizeleridir. Allah teala, varlığını ve birliğini gösteren delilleri ortaya koyarak ve emir ve yasaklarını beyan eden Peygamberlerine mucizeler vererek insanlardan, iman etmelerine dair söz almış gibidir. Zira bu deliller ve mucizeler karşısında iman etmeleri ve Allah'ın emirlerine boyun eğmeleri gerekir. Allah'ın ahdini bozmalarından maksat ise Allah'ın birliğini gösteren delillere rağmen onun bir olduğuna inanmamaları ve Peygamberlere verilen mucizelere rağmen onları ve onlara gönderilen kitapları yalanlamalarıdır. Bu izaha göre "Ahdi bozanlar"dan maksat, bütün müşriklerin, kâfirlerin ve münafıkların hepsidir.

Başka bir kısım âlimlere göre bu âyette zikredilen "Allah'ın ahdi"nden maksat, insanlar Hz. Âdemin sulbünde iken onları zerreler halinde çıkarıp rableri olduğuna dair, kendilerinden söz alınasıdır. "Ahdi bozmaları"ndan maksat ise, o sırada verdikleri sözü daha sonra yerine getirmemeleridir. Nitekim bu husus, şu âyet-i kerimede beyan edilmektedir. **"Rabbin, Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkarmış, onları kendi nefislerine şahit tutarak: "Ben sizin rabbiniz değil miyim?"** demiş. Onlar da "Evet şahidiz, sen bizim rabbimizsin" diye cevap vermişlerdi. Bu, kıyamet gününde "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeneniz içindir."(60)

Taberi bu görüşlerden ikinci görüşün daha doğru olduğunu, âyet-i kerimenin, Resulullahın hicret ettiği Medine'nin çevresinde yaşayan İsrailoğullarının nesillerinden olan kâfir Yahudi hahamları hakkında ve müşrik olan münafıklar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Ancak âyetin, kâfir olan Yahudi hahamları gibi herkesi ve münafık olan müşrikler gibi her ferdi de kapsar mahiyette olduğunu da bildirmiştir. Ve bu görüşü tercih etmesinin sebebinin, Bakara suresinin beşinci âyetinden sonraki âyetlerin, Tevratta verdikleri sözü bozan Yahudi hahamlarını anlatmış olmaları ve şu âyetin de bunu açıklamış olması olduğunu söylemiştir. Âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: **"Bir zaman Allah, kendilerine kitap verilenlerden, onu insanlara açıklayacaklarına, onda olanları gizlemeyeceklerine dair ahit almıştı. Onlar ise bunu arkalarına atarak az bir değere değiştiler. Bu alış verişleri ne kötüdür."**(61) Ayrıca şu âyet-i kerimede de ehl-i kitabın, ahdi nasıl bozdukları beyan edilmektedir: "Nihayet onların ardından yerlerine kötüler gelip kitaba vâris oldular. Onlar, şu dünyanın gecici menfaatlerini alırlar ve: "İlerde affolunuruz." derler. Aynı menfaatla karşılaştıkları zaman onu yine alırlar. "Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyin" diye Tevratta kendilerinden söz alınmamış mıydı? Ve orada

60 A'raf suresi, 7/172
61 Âl-i İmran suresi, 3/187

olanları okumamış mıydılar? Allah'tan korkanlar için âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hiç aklınızı kullanmaz mısınız?"(62)

Katade bu âyet-i kerimeyi açıklarken şöyle demiştir: "Sakın bu âyetin beyan ettiği ahdi bozmayın. Zira Allah bunu bozmayı çirkin görmekte ve bunu bozma hususunda tehditte bulunmaktadır." Allah teala Kur'an-ı kerimin çeşitli âyetlerinde, aldığı bu ahit hususunda öğüt ve nasihatlarda bulunmuş, buna dair deliller beyan etmiştir. Biz, Allah tealanın verdiği ahdi bozan hakkındaki tehdidi kadar herhangi bir günah hakkında tehdit ettiğini bilmiyoruz. Kim Allah'a samimiyetle ahd verecek olursa Allah içini bunu yerine getirsin.

Rebi' b. Enes de bu âyeti izah ederken şöyle demiştir: "Münafıklarda altı özellik bulunmaktadır. Ortaya çıkma imkânı bulduklarında bu özelliklerini açığa vururlar. Konuştuklarında yalan söylerler, vaadettiklerinde vaadlerini bozarlar. Kendilerine bir şey emanet edildiğinde ona hıyanet ederler. Pekiştirdikten sonra Allah'a verdikleri ahdi bozarlar. Allah'ın, birleştirilmesini emrettiği bağı kaparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar.

Âyet-i kerimede: **"Allah'ın, birleştirilmesini emrettiği bağı koparırlar."** buyurulmaktadır. Allah tealanın, birleştirilmesini emrettiği ve koparılmasını kınadığı bağ'dan maksat, şu âyet-i kerimede beyan edilen akrabalık bağıdır. **"Demek idareyi elinize geçirdiğinizde yeryüzünde fesat çıkarmayı ve akrabalık bağlarını parçalamayı arzu ediyorsunuz?"**(63)

Akrabalık bağını koparmak ise Allah tealanın, akrabalarına karşı yükümlü kıldığı vecibeleri kişinin yerine getirmemesiyle ve akrabalarına karşı gereken ilgi ve şefkatı göstermemesiyle gerçekleşmiş olur.

Taberi diyor ki: Bir kısım âlimler, bu âyette zikredilen, Allahın birleştirilmesini emrettiği bağdan maksadın, Resulullah ve müminlerle olan bağı birleştirmek olduğunu söylemişlerdir. Allah teala birçok âyetinde, münafıkları zikrederken onların, akrabalık bağını kopardıklarını beyan etmiştir. Bu âyet de onlardan biridir. Taberi, "Buna rağmen Allah tealanın, birleştirilmesini emrettiği her bağı koparanı kınadığını söylemek mümkündür. Bu bağ, ister akrabalık bağı olsun isterse din bağı olsun yahut başka bir bağ olsun." demiştir.

Âyet-i kerimede, yoldan çıkan münafıkların, yeryüzünde fesat çıkardıkları zikredilmektedir.Bu fesattan maksat, onların, rablerine karşı gelmeleri, onu inkâr etmeleri, Peygamberini yalanlamaları ve Peygamberinin, kendi katından getirdikleri şeyleri inkâr etmeleridir.

Âyette zikredilen "Hüsrana uğramak"tan maksat, Allah'a isyan edere:

62 A'raf suresi, 7/169

63 Muhammed suresi, 47/22

onun rahmetinden olan paylarını kaybetmeleri ve eksiltmeleri demektir. Bazı âlimler burada, hüsrana uğramayı "Helak olma" şeklinde izah etmişlerdir.

Dehhak, Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir. "Allah teala, müslüman olmayanları "Hüsrana uğrama" gibi herhangi bir sıfatla sıfatlandırırsa bununla onların kâfir olduklarını beyan etmek istemiştir. Müminleri sıfatlandırırsa, onların günahkâr olduklarını beyan etmek istemiştir. Bu izaha göre âyette geçen (الخاسِرُونَ) hüsrana uğrayanlar sıfatı kâfirler için zikredildiğine "Onlar kâfirlerdir." şeklinde izah etmek mümkündür. Şayet bu sıfat müminler için zikredilecek olsaydı" Onlar günahkârlardır." şeklinde izah edilirdi.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28- Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki siz ölüler idiniz sizi o diriltti. Sonra öldürecek sonra tekrar diriltecektir. Nihayet ona döndürüleceksiniz.

[Allah'ın, sizi öldürdükten sonra tekrar diriltme gücünde olduğunu nasıl inkâr ederseniz? Halbuki sizler, atalarınızın sulbünde cansız bir damlacık su idiniz. Sizleri, bütün organları yerli yerinde ve güzel bir varlık olarak o yarattı. Sizleri, en güzel bir vücuda sahip olan canlılar yaptı. O sizi yoktan var ettikten sonra öldürecek ve yok ettikten sonra da aynen diriltecektir. Kudretiyle bunu yapan Allah, amellerinizin karşılığını vermek için, sizleri huzurunda toplamaktan elbette ki âciz değildir. Nihayet ona döndürüleceksiniz. Âhirette sizi mükâfaatlandırmak ve cezalandırmak için hesap verme alanında toplayacaktır.]

* Bu âyet-i kerimede zikredilen "iki defa öldürülme" ve "iki defa diriltme"den neyin kastedildiği hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Ebul Âliye ve diğer bir kısım sahabilere göre bu âyetin izahı şöyledir: "Sizler, dünyaya gelmeden önce adı sanı olmayan bir şey idiniz.Ölü gibi idiniz. Sonra Allah size hayat verip dünyaya getirdi. Eceliniz gelince sizi öldürecek, kabir âlemine gönderecek sonra kıyamet kopunca sizleri tekrar diriltecek ve huzurunda toplayarak hesap soracaktır.

Abdulah b. Mes'ud, Ebu Mâlik ve Mücahid Bakara suresindeki bu âyetle mümin suresindeki şu âyetin birbirlerini izah ettiklerini söylemişlerdir. Mümin suresinde şöyle buyuruluyor:**"Kıyamet günü kâfirler şöyle derler: "Ey rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Biz de günahlarımızı iti-**

raf ettik. Şimdi bir kurtuluş yolu var mıdır?"(64) Yani: Biz, yaratılmadan önce herhangi bir şey değilken sen bizi, ölüler gibi kılmıştın. Birinci öldürmen bu idi. Bizi yarattıktan sonra hayatımıza son verip öldürdün. Böylece bizi iki kere öldürmüş oldun. Bizi, ilk dünyaya geldiğimizde hayat vererek dirilttin. Öldürüp kabre göndermenden sonra kıyamet gününde tekrar diriltecceksin. Böylece bizi, iki defa da diriltmiş olacakasın." demektir.

Ebu Salih ise bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Sizler ölüp kabre girdikten sonra Allah orada, sorguya çekilmeniz için sizi diriltti. Kabirde iken tekrar öldürdü. Kıyamet gününde de tekrar diriltecektir."

Katade ise bu âyeti şöyle izah etmiştir: Siz, babalarınızın sulbünde iken ölüler idiniz Allah sizi dünyaya getirip diriltti. Sonra sizi öldürüp kabre gönderdi. Daha sonra da kıyamet gününde sizi diriltip huzurunda toplayacaktır. Böylece iki ölüm iki de hayat gerçekleşmiş olacaktır.

İbn-i Zeyd ise bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Siz, atanız Âdemin sulbünde iken Allah sizi diriltip, sizin rabbiniz olduğuna dair sizden söz aldı. Söz aldıktan sonra sizleri öldürdü. Sizleri tekrar annenizin rahminde diriltti. Eceliniz gelince de öldürdü. Kıyamet günü gelince de tekrar diriltecektir." İbn-i Zeyd bu görüşlerini anlatırken şu âyetleri okumuştur: "Rabbin, Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkarmış, onları kendi nefislerine şahit tutarak "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" demiş onlar da "Evet şahidiz sen bizim rabbimizsin" diye cevap vermişlerdi. Bu, kıyamet gününde "Bizim bundan haberimiz yoktu." demememiz içindir." "Yahut da daha önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlardı. Biz de onların arkalarından gelen zürriyetleriyiz. Şimdi o, hakkı batıl gösterenlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?" demememiz içindir"(65)

Diğer bir kısım âlimer ise bu âyette zikredilen birinci ölümden maksadın, erkeğin nutfesinin, vücudundan ayrılarak kadının rahmine dökülme anı olduğu söylenmiştir. Zira bu anda nutfe, kendisine ruh üfleninceye kadar ölüdür. Sonra Allah ona ruh'u üfleyerek sapa sğlam bir insan meydana getirir. Vadesi yettiğinde onun ruhunu alarak tekrar öldürür. Kul, kabirde kıyamet kopuncaya kadar ölü olarak devam eder. Nihayet İsrafil sur'a üfürünce kıyamet kopar. Böylece insanlar bir daha diriltilmiş olur. İşte iki kere ölümden ve iki kere dirilmeden maksat budur.

Tabari, bu görüşlerden birincisinin tercihe şayan olduğunu, diğerlerinin ise tenkid edilebilir olduklarını beyan etmiş ve özetle şunları söylemiştir: Bu görüşlerden tercihe şayan olanı, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbastan nakledilen şu görüştür: "Sizler, atalarınızın sulbünde nutfe halindeyken, tanın-

64 Mümin suresi, 40/11
65 A'raf suresi, 7/172, 173

mayan ve adı anılmayan şeylerdiniz. Bu bakımdan adı sanı olmayan ölüler gibiydiniz. Sonra Allah sizi tam bir insan olarak yarattı. Tanındınız ve adınız anılır oldu. Sonra sizin ruhunuzu alarak sizi öldürdü. Dirilinceye kadar berzah âleminde yani kabirde bekletti. Adınız sanınız anılmaz oldu. Sonra Allah'ın huzuruna varıp hesap veresiniz diye ruhlarınızı tekrar cesetlerinize iade edip sizleri diriltecektir.

Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: "O gün insanlar, gözleri baygın bir halde kabirlerinden çıkarlar. Tıpkı etrafa yayılmış çekirgeler gibi."(66) "Sur'a üfürülünce bir de bakarsın ki, onlar kabirlerinden kalkmışlar rablerine koşuyorlar."(67)

"Sizler ölüler idiniz o sizi dirilti." âyet-i kerimesi, dilleriyle **"Allah'a ve âhiret gününe iman ettik."** deyip te kalbleriyle iman etmeyen münafıkları kınamakta ve ayıplamaktadır. Âyet-i kerime onlara: **"Siz, Allah'ı ve ölümünüzden sonra sizi diriltme ve hesaba çekme kurdretini nasıl inkâra kalkışırsınız? Halbuki o sizi yoktan var etti, sonra öldürecek daha sonra da tekrar diriltip hesaba çekecektir."** buyurmaktadır.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29- Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan o'dur. Sora göğe yönelip onları yedi gök olarak düzenleyen de O'dur. O, herşeyi çok iyi bilendir.

Kendinden bir lütuf ve ikram olarak, yeryüzündeki bütün gıda maddelerini ve diğer eşyayı sizin için yaratan Allah'tır. Sonra göğe yönelip oraları yedi gök şeklinde düzenleyen de o'dur. Allah, onları kudretiyle tanzim etti ve yedi gök olarak yarattı. Allah, işlerinizi, hallerinizi, gizlediğiniz ve açıkladığınız herşeyi eksiksiz ilmiyle bilendir.

* Allah teala, bu âyet-i kerimesinde fâsıklara ve onların dostları olan Yahudi hahamlarına ve atalarına lutfettiği daha sonra da Allaha isyan etmeleri sebebiyle kendilerinden aldığı nimetlerini zikretmektedir. Böylece onları, geçmişteki atalarını uğrattığı gibi azaba uğratacağı tehdidiyle uyarmakta, derhal tevbe ederek kendisine yönelmelerini ve ancak bu şekilde kurtulabileceklerini beyan

66 Kamer suresi, 54/7
67 Yâsin suresi, 36/51

etmektedir.

Evet, Allah teala bu âyet-i kerimede yeryüzünde mevcut olan her şeyin insanoğlu için yaratıldığını zikretmiştir. Gerçek şudur ki, yeryüzünde bulunan herşey hem dini bakımdan hem de dünyevi yöden insanoğlunun faydasınadır. Dini yönden, yeryüzünde bulunan bütün varlıklar Allah'ın birliğini gösteren birer delildirler. Bunlar, kul'un, tevhid inancını kabullenmesini sağlarlar. Dünyevi yönden ise, yeryüzünde bulunan varlıklar, insanın yaşamasını, rabbine itaat etmesini ve emirlerini yerine getirmesini sağlarlar. Bu bakımdan, yeryüzünde ne varsa din ve dünya yönünden, insanın faydası için yaratılmıştır.

Âyet-i kerimede **"Sonra göğe yöneldi"** şeklinde tercüme edilen (ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ) ifadesi zikredilmektedir. Taberi bu ifadenin, müfessirler tarafından şu şekillerde izah edildiğini söylemiştir.

Bir kısım âlimlere göre (اِسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ) cümlesinin mânâsı "Göğe doğru yöneldi." demektir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise bu cümlenin mânâsı "Allah teala zatıyla değil, yapacağı işlerle göğe yöneldi." demektir. Başka bir kısım âlimlere göre de bu cümlenin mânâsı "Daha önceki işleri bitirip göğü yaratmaya girişti." demektir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise "Allah, göğe çıktı." demektir. Yine başka bir kısım âlimlere göre "Allah'ın, yeryüzü için bir sema halinde kıldığı duman, göğe yükseldi.." demektir.

[Taberi, Arap dilinde (اِسْتَوَى) kelimesinin şu mânalara geldiğini zikretmiştir. "Erkeğin gençlik ve gücü sona erdi" "Kişinin zor olan işleri düzeldi." "Kişi bir şeyi yapmak üzere ona yöneldi." "Bir şeyi elde etti ve kuşattı." "Yükseldi, yukarıya çıktı." Taberi âyet-i kerimedeki (اِسْتَوَى) kelimesinin "Yükselme ve yukarıya çıkma" anlamında izah edilmesinin daha evla olduğunu, âyet-i kerimenin mânâsının, "Allah teala göklere yükselerek onları yedi gök olarak yarattı ve kudretiyle onları düzene koydu." demek olduğunu söylemiştir.]

Taberi diyor ki: "Âyette zikredilen (اِسْتَوَى) kelimesini, "Yükselme" mânâsına yorumlamaktan kaçınanlar buna gerekçe olarak Allah'a "yükselme" sıfatını isnat etmemeyi göstermişlerdir. Böyle yorumladıkları takdirde, Allahın, daha önce göğün altındayken daha sonra göğün üstüne çıktığını söylemiş olacaklarını, bunun ise Allah'a yakışmayacağını söylemişlerdir. Fakat onlar, (اِسْتَوَى) kelimesini "Daha sonra göğe yöneldi" şeklinde izah ederlerken "Kaçınmak istedikleri şeye düşmüşlerdir. Allah daha önce göğe sırt mı çevirmişti de şimdi yönelmiş oldu? sorusuna muhatap olmuşlardır. Şayet onlar derlerse ki "Buradaki yönelmeden maksat, birşey yapmak için yönelmek" değil "Sevk ve idareye yönelme"dir. Onlara denilir ki: "Yükselme ve çıkma"da bir yerden çıkıp diğer yere yükselme mânâsına değil "Mülkü ve egemenliği ile yükselme ve çıkma" demektir. Taberi bu hususta zikredilecek her sözü zikredip fâsit olduğunu ispatlamanın mümkün olduğunu, ancak bu kadar açıklama yapmasının diğer itiraz-

lar için de yeterli olacağını ve bu konuyu daha fazla uzatmak istemediğini zikretmiştir.

Taberi diyor ki: "Allah tealanın göğe yükselmesi, onları duman halinde yaratmasından sonra ve yedi kat gök haline getirmesinden öncedir. Nitekim bu hususta başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır. "Sonra Allah'ın iradesi duman halinde bulunna semaya yöneldi.Semaya ve yere" isteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. Onlar da "İsteyerek geldik." dediler.(68)

Âyet-i kerimede "Düzenledi" diye tercüme edilen (فَسَوّاهُنَّ) ifadesi zikredilmektedir. (سَوّٰى) kelimesinin asıl mânâsı "Hazırlama" "yaratma" "Düzene koyma" ve "Düzeltme" dir. "Gök" kelimesi "Cins" ismi olduğundan dolayı bazen tekil, bazen de çoğul olarak kullanılmaktadır. (هُنَّ) zamiri (سَوّٰى) kelimesinin sonunda bulunmakta ve buradaki "Gök" kelimesinin "Çoğul" anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Muhammed b. İshak, yerin ve göklerin yaratılma safhaları hakkında şunları söylemiştir: "Allah teala önce aydınlığı ve karanlığı yaratmıştır. Sonra onları birbirlerinden ayırmış, karanlığı, her şeyi bürüyen karanlık bir gece, aydınlığı da her şeyi aydınlatan aydınlık bir gündüz yapmıştır. Sonra yedi kat göğü, dumandan var etmiştir. Allah daha iyi bilir ya, zannederiz ki bu duman, sudan yükselmiştir. Böylece gökler müstakil bir hale gelmişler fakat Allah onları henüz muhkem bir hale getirmemişti. Dünya semasında, karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti. Henüz, güneş, ay ve yıldızlar yokken gökte gece ve gündüz vardı. Sonra Allah, yeryüzünü düzene koydu. Onu dağlarla sağlamlaştırdı. Orada çeşitli gıda ve rızıkları yarattı ve yeryüzüne dilediği yaratıklarını yaydı. Böylece yeryüzünü ve onun üzerinde bulunan rızık ve gıdaları dört günde yaratmış oldu. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Onu sağlamlaştırdı. Dünya semasında güneşi, ay'ı ve yıldızları yarattı. Her göğe de emrini vahyetti. Onları da iki günde yarattı. Böylece gökleri ve yeri altı günde yaratmış oldu. Daha sonra, göklerin üzerine yükselerek göklere ve yere **"Sizin için dilediğim şeylere, isteyerek veya istemeyerek gelin."** dedi. Onlar da **"İsteyerek geldik"** dediler.

Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas ve bir kısım sahabiler özetle şunları söylemiş, kâinatın yaratılması safhalarını şöyle zikretmişlerdir: "Allah'ın arşı suyun üzerinde bulunmakta idi. Suyu yaratmadan önce, yaratıldığı beyan edilenlerden başka birşey yaratmamıştı. Yaratıkları var etmeyi dileyince sudan duman (buhar) çıkarttı. Buhar suyun üzerine yükseldi. Allah ona "Yükselen" anlamına gelen "Sema" ismini verdi. Sonra suyu kuruttu. Onu bir tek kütle haline getirdi. Sonra onu parçaladı. Onu, pazar ve pazartesi günlerinde yedi yer hali-

68 Fussilet suresi, 41/11

ne getirdi. Yeryüzü sarsıldı. Bunun üzerine dağları var ederek sarsıntıyı durdurdu. Yeryüzünün dağlarını ve orada yaşayacak olanların rızıklarını, salı ve Çarşamba olmak üzere iki günde yarattı. Böylece yeryüzünün yaratılması dört günde tamamlanmış oldu. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Bu duman, suyun buharlaşmasından meydana gelmişti. Allah onu bir tek sema yapmıştı. Sonra onu yayarak Perşembe ve Cuma günlerinde yedi gök haline getirdi. "Birleştirme" anlamına gelen Cuma gününe bu ismin verilmesi: O günde göklerle yerin yaratılmasının birleştirilmesinden ve dumanlanmasındandır. Allah, her göğe emrini vahyetti. Yani her gökte Melekler ve diğer yaratıkları var etti. Sonra yeryüzü semasını yıldızlarla süsledi. Yıldızları hem bir süs aracı hem de gökyüzünü şeytanlardan koruyucular olarak var etti. Allah, dilediği şeyleri yarattıktan sonra, arşına yükseldi.

Bu görüşü zikreden sahabiler şu âyetleri okumuşlardır: **"Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Orada ırmaklar ve istediğiniz yere şaşırmadan gidebilmeniz için yollar yarattı."**(69) **"Ey Muhammed onlara de ki: "Siz, yeri iki günde yaratanı inkâr edip ona eşler mi koşuyorsunuz? İşte o, âlemlerin rabbi olan Allahtır.". "O, yeryüzünün üzerine sabit dağlar yerleştirdi ve oraya bereket verdi. Orada yaşayanların rızıklarını takdir etti. Bütün bunları tam dört günde yarattı. Bu, soranlar için bir açıklamadır" "Sonra Allahın iradesi, duman halinde bulunan esemaya yöneldi. Semaya ve yere" İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. Onlar da "İsteyerek geldik" dediler."**(70) **"Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra "Arş"a hükmeden O'dur, O, yere gireni ve çıkanı, gökten ineni ve göğe çıkanı bilir. Nerede olursanız olun, o sizinle berberdir. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir."**(71) **"Kâfirler, gökler ve yer birbirine bitişikken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı bilmezler mi? hâlâ iman etmiyorlar mı?"**(72)

"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan o'dur..." âyetinin sonunda **"O, herşeyi çok iyi bilendir."** buyurulmaktadır. Bunun mânâsı **"Ey münafıklar ve ey ehl-i kitaptan, inkâra düşen kâfirler, dillerinizle söylediğinize kalben inanmamanız gökleri, yeri ve orada bulunanları yaratan Allah'a gizli değildir. Bilakis o, sizin de dışınızda olanların da her halini çok iyi bilendir.**

"Semanın yedi gök düzenlenmesi" ifadesini müfessirler çeşitli şekiller-

---

69 Nahl suresi, 16/15
70 Fussilet suresi, 41/9-11
71 Hadid suresi, 57/4
72 Enbiya suresi, 21/30

de izah etmişlerdir:

Günümüz Astronomi biliminin verilerine göre, kâinatın genişliği, "Eksi sonsuz, artı sonsuz" olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyle bu âleme bir hudut çizilememektedir. Durum böyle olunca insanoğlu aczini itiraf etmekte ve cenabı hakkın var ettiği kâinat nizamının boyutları hakkında bir şey söyleyememektedir. İşte böyle umumi bir acz halinin yaşandığı bir mevzuda söylenecek şeyler de o nisbette az oluyor ve kesinlik ifade etmiyor. Bu durum muvacehesinde müfessirlerin söylediklerini çok kısa olarak şöylece arzedelim:

"Dünyanın dışında bulunan bütün yıldızların süslediği maddi âlemin hepsi bir semadır, bir göktür. Bunun ötesinde daha altı sema vardır. Fakat bunların keyfiyetini şimdilik bilememekteyiz. Allah, her şeyin en iyisini bilendir."

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن
يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّيٓ أَعْلَمُ مَا
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30- Bir zaman rabbin meleklere: "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti. Melekler de: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz ve tenzih ediyoruz." dediler. Allah da onlara: "Şüphesiz ki ben, sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.

Bir zaman rabbin, meleklere, yaratacağı Âdemi kastederek **"Yeryüzünde yaratıklarım arasında hükmetmekte beni temsil edecek bir halife yaratacağım."** demişti. Melekler de: "Ey rabbimiz, bildir bize, sen, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini yaratıp ta Halifeni bizden yapmayacak mısın? Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz ve tenzih ediyoruz" dediler. Allah da onlara: **"Şüphesiz ki ben Âdem ve İblis hususunda sizin bilmediğniz şeyleri bilirim."** dedi.

* Allah teala, bundan önceki âyette yeryüzünü, gökleri ve onlarda bulunanları yaratıp insanoğlunun hizmetine tahsis ederek ona lutfettiği nimetlerini zikretmiş bu âyet-i kerimede ise, bizim de o fâsıkların da atası olan Hz. Âdemi yaratacağını, onu yeryüzünde Halife kıldığını beyan etmiştir? Bundan sonra gelen âyet-i kerimelerde de Hz. Âdemin, İblisin vesveselerine uyarak rabbinin yasağını ihlal ettiğini, böylece cezalandırıldığını daha sonra ise yaptığı hatadan

dolayı tevbe edip o hatadan vaz geçmesi üzerine onu affettiğini fakat, Allah'a isyan eden İblis'in isyanında direttiği için onu dünyada lanete uğrattığını âhirette ise ebedi olarak devam edecek cehennem azabına sokacağını beyan etmiştir. Böylece Allah teala, insanlardan fâsık ve kâfir olanlardan, tevbe edip kendisine yönelenler hakkındaki hükmüne ve isyanında ısrar eden mağrurlar hakkındaki yargısına dair uyarsın. Onlar da düşünüp ibret alsınlar, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu idrak etsinler, onun, Allah katından getirdiklerinin doğru olduğuna inansınlar. Zira Hz. Muhammed'in, Allah katından getirdiği şeyler, ehl-i kitabın kitaplarında da mevcut olan hükümlerdir. Onlar bu tür şeylere yabancı değillerdir. O halde Hz. Muhammed'e diğer insanlardan daha önce onlar iman etmelidirler.

[Âyet-i kerimede geçen ve **"Bir zaman"** diye tercüme edilen (إِذْ) kelimesi, Basra âlimlerinin bir kısmı tarafından, "Anlam ifade etmeyen zaid bir harftir" şeklinde izah edilmeye kalkışılmış ise de Taberi bunun yanlış olduğunu (إِذْ) kelimesinin, belli olmayan bir zamanı ifade ettiğini ve kendisinden önce "Hatırlayın" anlamında bir kelimenin takdir edildiğini ve âyetin mânâsının "Hatırlayın bir zaman rabbin meleklere..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

"Melekler" anlamına gelen (مَلَائِكَةٌ) kelimesi ise (مَلَكٌ) kelimesinin çoğuludur. (مَلَكٌ) kelimesinin aslı da (مَلْأَكٌ) dür. Hemze düşürülmüş ve harekesi Lam'a verilmiştir. Bu kelime "Göndermek" mânâsına gelen (لَأَكَ، يَلْئَكُ) kökünden türetilmiştir. Meleklere bu adın verilmesi, Allah'ın Peygamberine ve kullarına gönderdiği elçileri olmalarındandır.

Âyet-i kerimede zikredilen "Yeryüzü" kelimesinden maksat, bir kısım âlimlere göre "Mekke-i Mükerremedir" Âyette geçen "Halife" kelimesinin mânâsı ise, "Gidenin yerine gelen" demektir. Bu hususta başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır. "Sonra da sizi o nesillerin ardından, ne yapacağınızı görmemiz için yeryüzünde Halifeler kıldık."(10/4)]

[Eğer denilecek olursa ki: "Yeryüzünü Hz. Âdemden önce imar eden kim vardı ki Allah teala meleklere, onların yerine yeryüzünü imar edecek olan Hz. Âdemi yaratacağını bildirdi? "Ona cevaben denilir ki: "Bu hususta müfessirler çeşitli izahlarda bulunmuşlardır:

Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre, Hz Âdem daha önce yeryüzünde yaşayan ve orada bozgunculuk çıkardıkları için yok edilen cinlerin yerine yeryüzünde Halife olarak yaratılmıştır. Dehhak, Abdullah b. Abbas'ın şunları söylediğini rivayet etmiştir: Yeryüzünde ilk yaşayan Cinlerdi, onlar orada bozgunculuk çıkardılar, kan döktüler ve birbirlerini öldürdüler. Bunun üzerine Allah onlara, meleklerden meydana gelen bir ordusuyla birlikte İblisi gönderdi. İblis, beraberinde bulunanlarla birlikte cinlere karşı savaştı. Onları adalara ve dağların başlarına kaçmaya zorladı. Sonra Allah teala Âdemi yarattı. Onu

yeryüzünde Cinlerin yerine getirdi.

Hasan-ı Basri ise, bu âyette zikredilen "Halifeliği" şöyle izah etmiştir: "Ben, yeryüzünde soyu birbirlerine Halife olacak Âdemi göndereceğim. "buna göre Hz. Âdemin soyundan gelenler hem Âdemin hem de birbirlerinin halifeleri olacaklarından Âdem'e "Yeryüzüne gönderilecek Halife" diye ad verilmiştir.

Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'uddan nakledilen başka bir görüşe göre âyette zikredilen "Ben, yeryüzünde bir Halife yaratacağım." ifadesinden maksat, Allah tealanın yeryüzüne, Hz. Âdemi, kulları arasında hüküm verme bakımından Halifesi olarak göndermesidir. Bu sahabiler, âyeti izah ederlerken şöyle demişlerdir: "Allah teala meleklere: "Ben, yeryüzünde bir Halife yaratacağım." deyince Melekler: "Ey rabbimiz, bu halife nasıl bir şey olacak?.. dediler. Allah teala: "O, yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, birbirlerini kıskanan ve birbirlerini öldüren soyların atası olan bir kişi olacaktır." buyurmuştur.

Müfessirler, bu âyet-i kerimeye dayanarak, insanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözüme kavuşturması, zalimden mazlumun hakkını alması, cezaları tatbik etmesi, hayasızlığı önlemesi ve devlet idaresiyle ilgili bütün vazifeleri yerine getirmesi için Halife seçmenin vacip olduğunu söylemişlerdir. İşte Halife olacak bu kişide şu vasıfların bulunması da şarttır:

a- Halifenin erkek olması: Kadından Halife olmaz. İran Kisrasının kızının İranlılar tarafından kendilerine Kraliçe seçildiğini duyan Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki:

لَمَّا بَلَغَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ اَنَّ اَهْلَ فٰارِسَ قَدْ مَلَّكُوا عَلَيْهِمْ بِنْتَ كِسْرٰى قٰالَ لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا اَمْرَهُمْ اَمْرَأَةً.

"İdarelerini kadına teslim eden bir topluluk asla kurtuluşa ermez."(73)

b- Hür olması: Halife hür bir kişiden olur. Köleden Halife olmaz. Zira köle efendisine tabidir, müstakil hareket edemez.

c- Büluğa ermiş olması: Henüz büluğa ermemiş çocuklar mükellef değildirler. Halifelik gibi ağır bir vazife böyle birisine verilemez.

d- Müslüman olması: Kâfirlerin Müslümanlar üzerine otorite kurmaları kabul edilemez. Bu hususta Allah teala diğer bir âyette şöyle buyuruyor:"... Al-

73 Buhari, K. el-Magazi, bab. 82, K. el Fiten, bab: 18/Tirmizi, K. el-Fiten bab, 75. HAdis No: 2264/Nesai, K. el-Kudah, bab: 8/Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 5, s. 43, 51

lah, aranızda hükmedecek ve Müslümanlara karşı, kâfirlere asla yol vermeyecektir."[74]

e- Halifenin adaletli olması

f- Müctehid olması

g- İleriyi gören bir kimse olması

h- Vücutça sağlam olması

ı- Savaş idare etmesini bilmesi

i- Kureyşten olması (Bu şart ihtilaflıdır)[75]

Âyet-i kerimede, meleklerin, "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratcaksın?" dedikleri zikredilmektedir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Allah tealanın meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmesi üzerine melekler ona nasıl "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" diyebilmişlerdir? Çünkü o anda ne Âdem ne de soyu yaratılmıştır ve onların ne yapacaklarını da bilemezlerdi. Melekler bu sözü gaybı bilerek mi söylediler yoksa tahmin yürüterek mi? Elbette ki bu iki ihtimal de meleklereyakışan bir şey değildir. O halde melekler, Allah tealaya bu soruyu nasıl sormuşlardır? Müfessirler bu soruya farklı şekillede cevap vermişlerdir.

a- Dahhakın Abdullah b. Abbastan naklettiği bir rivayete göre Abdullah b. abbas, meleklerin bu sorularını şöyle izah etmiştir: Allah teala Hz. Âdemden önce cinleri yaratmıştı. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmış ve kan dökmüşlerdi. Allah teala da, İblisin başkanlığında özel bir kısım melekleri göndererek onlarla savaş yaptırmış ve onları mağlup ettirmiştir. Allah teala bu özel meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağını beyan edince onlar da önceki bilgilerine dayanarak: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratcaksın? diye sormuşlardı. Dehhak, Abdullah b. Abbastan nakledilen bu rivayeti şöyle anlatıyor: "İblis" vücudun gözeneklerinden geçebilen çok sıcak bir ateşten yaratılmış ve kendilerine "Cin" adı verilmiş, melekler sınıfından biri idi. Adı "Hâris" idi ve cennetin bekçilerinden biri idi. Bu sınıfın dışındaki bütün melekler ise nur'dan yaratılmışlardır. Kur'an-ı kerimede zikredilen diğer cinler ise dumansız saf alevden yaratılmıştır.

Yeryüzünde ilk olarak cinlen yaşamıştır. Onlar orada bozgunculuk çıkarmışlar, kan dökmüler ve birbirlerini öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Allah onların üzerine, meleklerden bir sınıf olan cinlerle birlikte İblisi göndermişti. İblis ve

---

74 Nisa suresi 4/141

74 İbn-i Kesir, c. 1, s. 72

beraberinde bulunan melekler, yeryüzünde yaşayan cinlerle savaşmışlar, onların, denizlerdeki adalara ve dağların başlarına kaçıp sığınmalarını sağlamışlardır. İblis bunu yapınca gururlanmış ve "Ben, şimdiye kadar hiç kimseninyapmadığı bir şeyi yaptım." demiştir. Allah teala, tabii ki İblisin kalbine gelen bu gururu bilmiş fakat onunla birlikte savaşan diğer melekler bilememişlerdir. Allah tealanın bu meleklere: "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." demesi üzerine bu melekler: "Orada, daha önce cinlerin çıkardığı gibi fesat çıkaracak ve onların kan döktükleri gibi kan dökecek varlıklar mı yaratacaksın?" Halbuki biz oraya, onların bu hallerinden dolayı gönderilmiştik." dediler. Allah teala da meleklere: "Şüphesiz ki ben, sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi. Yani sizin, şeytanın kalbindeki gurur ve kibiri bilmediğinizi bilirim." diye cevap verdi. Sonra Allah teala, Âdemin toprağının getirilmesini emretti. Onnu toprağı getirildi. Allah teala Âdemi, yapışkan ve kokuşmuş bir çamurdan bizzat kendi elleriyle yarattı. Âdem, kırk gece sırtüstü yatan bir ceset halinde bırakıldı. İblis gelip ona ayağıyla vuruyor, Âdemin vücudu ses çıkarıyordu. Allah teala bu hususu beyan eden âyetinde şöyle buyuruyor: "Allah insanı, vurulduğunda testi gibi ses çıkaran kuru bir balçıktan yarattı."(76)

İblis, Âdemin ağzından girip arkasından çıkıyor ve arkasından girip ağzından çıkıyordu ve diyordu ki: "Sen, sırf ses çıkarmak için yaratılmadın. Elbette ki bir şey için yaratıldın. Yemin olsun ki eğer ben sana musallat olursam mutlaka seni helak ederim. Şeyat sen bana musallat olursan mutlaka sana isyan ederim."

Allah, âdeme kendi ruhundan üfleyince ruh âdemin baş tarafından girdi. Vücudun ulaştığı her yerini et ve kan'a dönüştürdü. Ruh, göbeğine kadar ulaşınca Âdem vücuduna baktı ve onun güzelliğini beğendi. Hemen ayağa kalkmak istedi. Fakat kalkamadı. Allah teala bu hususta da şöyle buyuruyor: "... İnsan çok acelecidir."(77)

Ruh, Âdemin vücudunun her tarafına ulaşınca Âdem aksırdı ve Allah'ın kendisine ilham etmesiyle (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) "Âlemlerin rabbi olan Allaha hamdolsun." dedi. Allah da ona: "Ey Âdem, Allah da sana merhamet etti." dedi. Sonra Allah, gökteki bütün meleklere değil, sadece iblisle beraber bulunan ve özel bir sınıf olan meleklere: "Âdeme secde edin." dedi. O meleklerin hepsi Âdeme secde ettiler. Sadece İblis diretti ve kibirlendi. İblis: "Ben ona secde etmem. Çünkü ben ondan daha hayırlıyım. Yaşça daha büyüğüm, yaratılış bakımından daha güçlüyüm. Çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın. Ateş çamurdan daha kuvvetlidir." dedi. İblis secde etmemekte diretince Allah onu susturdu, bütün hayırlardan mahrum etti ve onun isyanına bir ceza olmak

76 RAhman suresi, 55/14
77 İsra suresi, 17/11

üzere kavulmuş şeytan yaptı.

Sonra Allah teala Âdeme, bugün insanların bildiği bütün eşyanın isimlerini öğretti. Bu isimler, insanlara, canlı varlıklara, yeryüzüne, denizlere, dağlara ve benzeri şeylere ait olan isimlerdi. Sonra Allah bu isimleri, vücudun gözeneklerinden geçecek nitelikteki ateşten yaratılan ve "Cin" diye anlandırılan özel melekler sınıfına sordu. Onlara: "Eğer sizler benim, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak bir halife yaratacağıma dair bilginizin doğru olduğunu iddia ediyorsanız şu eşyanın isimlerini bana söyleyin bakayım." dedi. Melekler, Allah'ın kendilerini, gaybla ilgili bilgiler konuşmalarından dolayı hesaba çektiğini anlayınca: "Biz seni, gaybı senin dışında herhangi bir kimsenin bilmesinden tenzih ederiz. Biz sana tevbe ettik. Senin bize öğrettiğinin dışında bizim herhangi bir bilgimiz yoktur." dediler.

Allah Âdeme: "Bu eşyanın isimlerini sen söyle." dedi. Âdem eşyanın isimlerini söyleyince Allah meleklere: **"Ey Melekler ben size demedim miydim ki, göklerin ve yerin gaybını ancak ben bilirim. Benim dışımda kimse bilemez. Sizin, açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilirim. Yani sizin açıktan söylediğiniz şeyleri de, İblisin içinde sakladığı kibir ve gururu da bilirim."** dedi.

Görüldüğü gibi bu rivayete göre Allah teala, meleklerden, İblisin sınıfından olan özel bir sınıfa, yeryüzünde halife yaratacağını beyan etmiştir. Bu sınıf ta daha önce yeryüzünde yaşayan ve fesat çıkaran cinlere karşı savaştıkları için, yeni yaratılacak olan halifenin de bozgunculuk çıkaracağını ve kan dökeceğini sanmışlar, böylece bilemeyecekleri gayba dair fikir yürütmüşlerdir. Allah teala da onları, gaybı bilemeyecekerini beyan ederek uyarmış, onların, bu tahminleriyle hataya düştüklerini bildirmiştir. Bunun üzerine melekler de hatalarını anlayıp Allah'a tevbe etmişler, ondan başka herhangi bir varlığın gaybı bilemeyeceğini ifade etmişlerdir.

b- Ebu Mâlik ve Ebu Salih'in, Abdullah b. Abbastan, Mürrenin Abdullah b. Mes'uddan ve diğer sahabilerden naklettikleri başka bir görüşe göre Meleklerin Allah tealaya "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratcaksın?" şeklindeki soruları şu şekilde izah edilmiştir:"Allah teala meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağını, o halifenin soyundan gelenlerin yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarını, birbirlerini kıskanacaklarını ve birbirlerini öldüreceklerini bildirmiş bunun üzerine melekler de: "Ey rabbimiz, orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz ve tenzih ediyoruz" dediler. Allah da: "Şüphesiz sizin bilmediklerinizi ben bilirim." dedi. Yani İblisin kalbinde taşıdığı gururu bilirim." veya "Yeryüzüne göndereceğim halifenin soyundan gelen insanların bir kısmının Peygamberler ve itaatkâr kullar olacaklarını bilirim. Siz bunu bilmiyorsunuz.

Halifenin soyundan gelen bütün insanların fesat çıkaracaklarını ve kan akıtacaklarını zannediyorsunuz." demek istedi.

Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'uddan nakledilen bu rivayet, özetle şöyle nakledilmektedir: Allah teala, dilediği şeyleri yarattıktan sonra Arş'a yöneldi. İblisi de dünya semasına hükümran kıldı. İblis, cennetin bekçileri oldukları için "Cin" diye adlandırılan özel melekler sınıfındandı. İblis, hükümranlığı ile birlikte cennetin bekçiliğini de yapıyordu. Onun kalbine bu sebeple gurur geldi ve kendi kendine şöyle dedi: "Allah, meleklerden üstün olan bu rütbeyi bendeki bir meziyetten dolayı bana verdi." Allah telaa, İblisin kalbinde bulunan bu gururu biliyordu. Bu sebeple Allah teala meleklere **"Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."** dedi. Melekler "Bu halife nasıl bir şey olacaktır?" dediler. Allah, "onun, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak, birbirlerini kıskanıp ve birbirlerini öldürecek olan soyu meydana gelecektir." dedi. Melekler de: "Ey rabbimiz, sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz ve seni tenzih ediyoruz." dediler. Allah da onlara: **"Şüphesiz ki ben, sizin bilmediklerinizi bilirim."** dedi. Yani, **"İblisin kalbindeki gururu ve kibiri bilirim.** demek istedi.

Allah, yeryüzünden çamur getirmesi için Cebrail gönderdi. Yeryüzü "Senden birşeyi eksiltmen veya beni kusurlu yapmandan Allah'a sığınırım." dedi. Cebrail bir şey almadan geri döndü. Ve dedi ki: "Ey rabbim, yeryüzü sana sığındı. Ben de onun bu sığınmasını kabul ettim." Bunun üzerine Allah, Mikaili gönderdi. Yeryüzü ondan da Allah'a sığındı. Mikail de onun sığınmasını kabul ederek bir şey almadan geri döndü ve Cebrail'in söylediklerini söyledi. Bundan sonra ölüm meleği olan Azrail'i gönderdi. Yeryüzü ondan da Allah'a sığındı. Azrail de ona: "Ben de Allah'ın emrini uygulamayıp boş geri dönmekten Allah'a sığınırım." dedi. Yeryüzünün çeşitli yerlerinden toprak alıp birbirine karıştırdı. Topraklardan bir kısmı kırmızı, bir kısmı beyaz diğer bir kısmı ise siyahtı. Bu sebeple Âdemin soyundan gelen insanlar , çeşitli renklerde oldular. Azrail toprağı alıp yukarı götürdü. Onu ıslattı. Toprak yapışkan bir çamur haline geldi. Onu kokuşmuş bir hale gelinceye kadar bekletti.

Âyet-i kerime bu hususu şöyle beyan ediyor: **"Şüphesiz biz insanı, vurulduğu zaman ses çıkaran işlenebilir kara topraktan oluşmuş kuru bir balçıktan yarattık."**(78)

Allah teala, daha sonra meleklere şöyle buyurdu: **"Hani bir zaman rabbin, meleklere "Ben balçıktan bir insan yaratacağım, şeklini tamamlayıp ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secde edin."**(79)

---

78 Hicr suresi, 15/26

79 Sâd suresi, 31/71, 72

Allah teala, Âdemi bizzat kendi eliyle yarattı ki İblis ona karşı böbürlenmesin ve ona "Benim, elimle yaratmaktan kibirlenmediğim bir varlığa karşı sen mi kibirleneceksin?" demiş olsun. Allah, Âdemi bir beşer olarak yarattı. Âdem kırk yıl, çamurdan bir ceset olarak kaldı. Bu müddet, Âdemin yaratıldığı Cuma gününün müddetidir.

Âdemin yanından geçen Melekler onu görünce korktular. Ondan en çok rahatsız olan da İblisti. İblis, Âdemin yanından geçerken ona vuruyor ve Âdemin vücudu, testinin çıkardığı gibi bir ses çıkarıyordu. İblis ona "Sen, bir şey için yaratıldın amma bilemiyorum niçin." diyordu. Onun ağzından girip arkasından çıkıyordu. Meleklere: "Bundan korkmayın, zira sizin rabbiniz, samedd ir, ihtiyaçlar için kendisine başvurulandır. Bu ise içi boş bir şey. Yemin olsun ki eğer ben ona musallat edilirsem onu mutlaka helak ederim." dedi.

Âdeme ruh üfleme zamanı gelince Allah meleklere **"Ben ona ruhumdan üflediğim zaman siz ona secde edin."** dedi. Ona ruh üfleyince ruh baş tarafdan içine girdi. Âdem aksırdı. Melekler ona "Elhamdülillah de" dediler. "Âdem de "Elhamdülillah" dedi. Allah da Âdeme **"Yerhamükellah" Allah da sana merhamet etsin."** dedi. Ruh, Âdemin gözlerine varınca o, cennetin meyvelerine bakmaya başladı. Ruh, içine doğru ilerleyince Âdem yemek yeme ihtiyacı hissetti. Ruh, henüz ayaklarına ulaşmadan cennetin meyvelerini toplamakta acele etmek için ayağa kalkmak istedi. Bu hususta Allah teala: **"İnsan acelecı bir tabiatta yaratılmıştır."**(80) buyurmuştur.

Bütün Melekler Âdeme secde ettiler. İblis diretti. Secde edenlerle birlikte secde etmedi. Böbürlendi ve kâfirlerden oldu.

Bu hususta Allah teala şöyle buyurdu: **"Sana emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan neydi?"** İblis "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın." dedi. Allah teala da **"Öyleyse in oradan. Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık çünkü sen, âdilerdensin."** (81) buyurdu.

Allah, Âdeme bütün eşyanın ismini öğretti. Sonra meleklere **"Eğer sizlerin, Âdemoğlunun bütün soyunun, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarına ve kan akıtacaklarına dair gayb ilminiz doğru ise şu eşyanın isimlerini bana bildirin"** dedi. Melekler de "Seni tesbih ederiz. Bize öğrettiklerinin dışında hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz ki sen, herşeyi çok iyi bilensin, hüküm ve hikmet sahibisin" dediler. Allah: **"Ey Âdem, eşyanın isimlerini onlara bildir."** dedi. Âdem de onlara eşyanın isimlerini söyleyince Allah **"Ben size, göklerin ve yerin gaybini bilirim ve sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de**

80 Enbiya suresi, 21/37
81 A'raf suresi, 7/12-13

bilirim." demedim mi?" dedi."(82)

Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud burada, meleklerin açıkladıkları şeylerden maksadın, meleklerin "Yeryüzünde bozgunculuk yapacak olan birisini mi yaratacaksın?" şeklindeki sözleri, gizledikleri şeylerden maksadın ise İblisin, içinde gizlediği böbürlenme duygusu olduğunu söylemişlerdir.

Taberi "Bu ikinci rivayetin baştarafı birinci rivayete muhalif sonu ise mutabıktır." demiş ve bu ikinci rivayeti te'vil yoluyla birinci rivayete mutabık hale getirmeye çalışmıştır.

c- Katadeden nakledilen bir görüşe göre o, meleklerin, tahminlerine dayanarak Allah tealaya: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" dediklerini söylemiştir.

Katadeden ve Hasan-ı Basri'den nakledilen başka bir görüşe göre, Allah meleklere, yeryüzünde yaratılan herhangi bir varlık bulunduğu takdirde orada fesat çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini bildirmiştir. Âdemi yaratacağını beyan edince de melekler bu görüşlerine dayanarak Allah tealaya: "Nasıl, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek birisini yaratacaksın" demek istemişlerdir.

Bu hususta Hasan-ı Basri ve Katadeden şunlar nakledilmektedir: "Allah meleklere "Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." dedi. Onlar görüşlerini beyan ettiler. Allah da onlara bir kısım ilimler öğretti, bir kısmını da öğretmedi. Melekler, Allahın kendilerine öğretmiş olduğu ilme dayanarak "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" dediler. Zira melekler, Allahın kendilerine öğrettiği ilimle biliyorlardı ki, Allah katında kan akıtmaktan daha büyük bir günah yoktur. İşte bu sebeple bu soruyu sordular. Ve "Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz ve tenzih ediyoruz." dediler. Allah da onlara: "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum." dedi. Allah, Âdemi yaratmaya başlayınca melekler kendi aralarında şöyle fısıldaştılar "Rabbimiz yaratmayı dilediği şeyi yaratsın. Elbette ki o bizden daha bilgili ve daha üstün bir varlık yaratmayacaktır." Allah, Âdemi yaratıp ona ruhundan üfleyince, Meleklere, Âdeme secde etmelerini emretti ve Âdemi onlardan üstün kıldı. Böylece melekler de Âdemden üstün olmadıklarını anlamış oldular. Fakat bu defa: "Biz, Âdemden daha hayırlı değilsek te ondan daha bilgiliyiz ya. Zira biz ondan daha önce var idik. Ondan önce başka ümmetler de yaratıldı." dediler. Melekler bilgileriyle övününce Allah onları bu hususta imtihan etti. Âdeme eşyanın isimlerini öğretti, sonra onları meleklere gösterdi ve onlara "Eğer sizler, benim sizden daha bilgili bir yaratık var edemeyeceğim kanaatinizde doğru iseniz şu eşyanın isimlerini bana söyleyin bakayım." dedi. Bunun üzerine her müminin yapacağı

82 Bakara suresi, 2/31, 32

gibi onlar da tevbeye sarıldılar ve "Seni tesbih ederiz. Bize öğrettiklerinin dışında hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz ki sen her şeyi çok iyi bilensin, hüküm ve hikmet sahibisin." dediler. Allah da: "Ey Âdem, eşyanın isimlerini onlara bildir." dedi. Âdem de onlara eşyanın isimlerini söyleyince Allah: **"Ben size, göklerin ve yerin gaybını bilirim ve sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilirim." demedim mi? dedi."**(83) Burada zikredilen ve meleklerin açığa vurdukları bildirilen şeyden maksat: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" sözleridir. Meleklerin gizledikleri şeylerden maksat ise, birbirlerine: "Biz o halifeden daha hayırlı ve daha bilgiliyiz." demeleridir.

d- Rebi' b. Enes bu âyetin izahında şöyle demiştir: "Allah, melekleri çarşamba, Cinleri perşembe, Âdemi de Cuma günü yaratmıştır. Cinlerden bir topluluk inkâra düşmüşlerdir. Bu yüzden melekler yeryüzüne iniyor ve Cinlerle savaşıyorlardı. Yeryüzünde kan dökülüyor ve fesat kaynıyordu. Allah teala, yeryüzünde halife yaratacağını beyan edince, bu durumu bilen melekler: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" dediler. Allah tealanın, bu halifeyi mutlaka yaratacağını anlayınca da birbirlerine: "Allah hiçbir varlık yaratmaz ki, biz ondan daha bilgili ve daha üstün olmayalım." dediler. Allah teala da meleklere, Âdemi daha üstün kıldığını bildirmek için ona eşyanın ismini öğretti ve meleklere: "Üstün olduğunuz iddianızda doğru iseniz şu eşyanın ismini bana söyleyin." dedi. Melekler, kanaatlarının yanlış olduğunu idrak ederek Allaha tevbe ettiler. Allah da onlara: "Ben sizin açığa vurduğunuz şeyleri de bilirim, gizlediğiniz şeyleri de bilirim." buyurdu. Burada meleklerin açığa vurdukları şeylerden maksat: "Orada bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" demeleridir. Gizledikleri şeylerden maksat ise: "Allah hiçbir varlık yaratmaz ki, biz ondan daha üstün ve daha bilgili olmayalım." sözleridir. Melekler sonunda Allahın, Âdemi hem bilgi hem de rütbede kendilerinden daha üstün kıldığını anlamışlardır.

e- İbn-i Zeyd bu âyetin izahında şöyle demiştir: "Allah, cehennem ateşini yaratınca melekler ondan çok korktular ve "Ey rabbimiz, bu ateşi ne için yarattın?" dediler. Allah teala: "Yaratıklarımdan bana karşı gelenler için." dedi. O zaman da Allah tealanın, meleklerin dışında herhangi bir yaratığı yoktu. Yeryüzünde kimse bulunmuyordu. Âdem daha sonra yaratıldı. Nitekim şu âyet bunu ifade etmektedir: **"Gerçekten insanın üzerinden öyle bir zaman geçti ki o vakit insan, adı zikredilen bir şey değildi."**(84)

Melekler, "Ey rabbimiz, bizim sana isyan edeceğimiz bir zaman da mı gelecek?" dediler. Çünkü onlar, kendilerinin dışında varlıklar yaratılacağını sanmıyorlardı. Allah teala onlara: "Hayır, öyle bir zaman olmayacak. Fakat ben

83 Bakara suresi, 2/32, 33

84 İnsan suresi, 76/1

yeryüzünde, varlıklar yaratacağım. Onların içinde bir de halife var edeceğim. O yaratıklar kan akıtacaklar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklar." buyurdu. Bunun üzerine melekler: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" Sen bizi seçkin varlıklar yaptın. Bizi oraya gönder. Biz seni överek tesbih ederiz ve tenzih ederiz. Orada sana itaatta bulunuruz." dediler. Melekler, Allah tealanın, yeryüzünde kendisine isyan edecek varlıklar yaratmasını büyük bir olay olarak gördüler. Allah teala onlara: "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum. Ey Âdem, sen bunlara isimlerini bildir." dedi. Âdem de onların isimlerini söyledi. Melekler, Allah tealanın, Hz. Ademe verdiği ilmi anlayınca onun üstünlüğünü kabullendiler. Sadece İblis bunu kabullenmedi, diretti ve: "Ben ondan daha hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın onu ise çamurdan." dedi. Allah teala da ona: "İn buradan aşağı. Senin burada kibirlenmeye hakkın yoktur." dedi.

İbn-i Cüreyc, meleklerin: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" şeklindeki sorularının, Allah tealanın, daha önce kendilerine, yaratacağı halife ve onun soyu hakkında verdiği bilgiden kaynaklandığını söylemiştir.

Diğer bir kısım âlimler ise, meleklerin bu sorularının, Allah tealanın kendilerine, yaratacağı halife ve onun soyu hakkında bilgi vermesinden sonra meleklere bu hususta soru sorma yetkisi vermesinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Yani melekler, yaratılacak halifenin ve soyunun, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini öğrendikten sonra Allah tealadan, soru sorma izni almışlar ve hayretlerini belirterek: "Ey rabbimiz, bunlar sana nasıl isyan edebilirler? Halbuki sen onların yaratıcısısın" demişler. Allah teala da onlara: "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim." demiştir. Yani, bu tür itaatsizlikler, o yaratacağım varlıklardan da meydana gelecek, sizin, bana itaat eder gördüğünüz bazı varlıklardan da zuhur edecektir." demek istemiştir. Bu son cümle İblise işaret etmektedir. Böylece Allah teala, meleklerin bilgilerinin, kendi bilgisine göre eksik olduğunu beyan etmiştir.

Başka bir kısım âlimler de demişlerdir ki: "Melekler" Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" şeklindeki sorularını, rablerinin yaptığı bir işe itiraz için değil meselenin mahiyetini öğrenmek için sormuşlar, bir de kendilerinin, Allahı tesbih ettiklerini bildirmek için sormuşlardır."

Diğer bir bir kısım âlimler de, meleklerin, bu sorularını, bilmedikleri bir şey hakkında, kendilerine yol gösterilmesi için sorduklarını söylemişlerdir.

Taberi, Meleklerin Allah tealaya: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" şeklindeki sorularının hikmetinin, verilen haberin mahiyetini öğrenme olduğunu söylemenin daha evla olduğunu açıklamıştır. Yani melekler şunu demek istemişlerdir: "Ey rabbimiz, sen bize bildir, sen,

yeryüzünde sıfatı bu olan birini halife yapıp ta halifeni seni hamd ile tesbih ve tenzih eden bizlerden yapmayacak mısın?"

Taberi diyor ki: "Burada melekler her ne kadar, Allahın, kendisine karşı gelecek birisini yeryüzünde halife yapmasını garip karşılamışlarsa da, Allahın bildirmiş olduğu bu habere karşı çıkmamışlardır."

Diğer görüşlere gelince, Allah teala meleklere, sıfatını beyan ettiği halifeyi yaratacağını bildirdikten sonra bu hususta meleklere soru sorma izni verdiğini, meleklerin de böyle bir halifenin yaratılacağına hayret ederek Allah tealaya soru sorduklarını beyan eden görüş açık bir delili olmadığı için kabule şayan değildir. Zira Allah tealanın kitabını izah etmekte herhangi bir delile dayanmayan bir görüşü ortaya koymak caiz değildir.

Meleklerin, yeryüzüne gönderilecek halifeyi, fesat çıkarmak ve kan dökmekle vasıflandırmalarının sebebi Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Katadeden nakledildiği gibi, daha önce Allah tealanın meleklere halifenin böyle olacağını bildirmiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Veya Dehhakın, Abdullah b. Abbastan naklettiği ve Rebi' b. Enesten de nakledildiği gibi meleklerin, halifeyi bu şekilde sıfatlandırmalarının sebebinin, yeryüzünde daha önce yaşadığı söylenen cinlerin davranışlarından elde edilen bilgiler olduğu da söylenebilir. Yani melekler rablerine: "Yeryüzünde daha önce yaşayan cinler gibi bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yapatacaksın?" diye sormuşlardır. Böylece melekler, geçmişteki bilgilerine dayanarak konuşmuşlar, gayba dair bir tahminde bulunmamışlardır.

Yine İbn-i Zeyd'den nakledildiği gibi, meleklerin bu soruyu, Allah tealanın var ettiği bir yaratığın, Allah tealaya nasıl isyan edebileceğine şaşarak sormuş olmaları da muhtemeldir. Fakat biz, Dehhakın, Abdullah b. Abbastan naklettiği rivayeti ve İbn-i Zeyd'den nakledilen rivayeti makbul görmedik. Çünkü elimizde, bunların güvenilir olduğunu beyan eden kesin bir delil yoktur. Bu bakımdan âyetin en güzel te'vil şekli, Allah tealanın, meleklere, halifesinin ve onun soyundan gelecek olanların, yeryüzünde bozgunculuk yapacaklarını ve kan dökeceklerini bildirmesi üzerine, meleklerin de, Allah tealaya: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" diye sormuş olmaları şeklindeki te'vildir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Allah tealanın meleklere, yeryüzünde yaratacağı halifenin ve onun soyundan gelecek insanların bozgunculuk çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini önceden bildirdiği nerede zikredilmekte ve nasıl anlaşılmaktadır?" Buna cevaben denilir ki: "Meleklere bu hususların bildirildiği âyetin: "... Bir zaman rabbin meleklere "Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." Kısmı ile "Orada bozgnuculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" kısmı arasında, Allah tealanın, bu halife ve onun soyun-

dan gelenler, yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve kan dökecekler." şeklinde gizli bir beyanının bulunmasından anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerimde ve Arap dilinde bu gibi kısaltmalar pek çoktur. Biz bunu gözönünde bulundurarak bu te'vil şeklini tercih ettik."

Âyet-i kerimenin devamında: "Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz." buyurulmaktadır. Arapçada Allahı tesbih etmenin asıl mânâsı, Allahı, kendisine yakışmayan sıfatlardan arındırmak ve o sıfatlardan beri olduğunu zikretmektir. Bu âyette zikredilen "Tesbih etmek"ten neyin kastedildiği hakkında çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilerden nakledilen bir görüşe göre buradaki: "Seni överek tesbih ediyoruz." ifadesinden maksat, "Senin için namaz kılıyoruz." demektir. Buna göre melekler Allah için namaz kıldıklarını bu ifade ile zikretmişlerdir. Bu hususta Said b. Cübyr'den mürsel bir hadis rivayet edilmiştir.

Katadeye göre ise bu âyette zikredilen "Tesbih"ten maksat (سُبْحَانَهُ) demek ve Allahı tesbih etmektir.

Taberi: "Halbuki biz seni överek tesbih ediyoruz." ifadesinden naksadın. "Biz seni överek ve sana şükrederek seni yüceltiyoruz." demek olduğunu söylemiştir.

Âyet-i kerimede "Seni tenzih ediyoruz." diye tercüme edilen (وَنُقَدِّسُ لَكَ) ifadesi zikredilmektedir. Takdis'in asıl mânâsı, "Arındırmak ve yüceltmek"tir. Bu âyette zikredilen, meleklerin takdis etmelerinden maksat, "Biz seni, sana yakışan temiz sıfatlarla sıfatlandırır ve sana yakışmayan, kâfirlerin sıfatlandırdığı temiz olmayan sıfatlardan da arındırırız." demektir.

Katade, meleklerin, rablerini takdis etmelerinden maksadın, Allah için namaz kılmaları olduğunu, Ebu Salih ve Mücahid ise Allahı ululamak ve yüceltmek olduğunu, İbn-i İshak da, Allaha karşı gelmemek ve Allahın sevmediği bir şeyi yapmamak." demek olduğunu söylemişler, Dehhak is, "Allahı arındırmak" demek olduğunu zikretmiştir.

Taberi diyor ki: "Allahı takdis etmenin mânâsının, onun için namaz kılmak ve onu yüceltmektir." diyenlerin görüşü Allahı, kâfirlerin isnad ettikleri temiz olmayan sıfatlardan arındırmaktır." diyenlerin görüşünün içinde bulunmaktadır. Zira Allah için namaz kılmak ve Allahı ululamak, onu, kendisine layık olmayan sıfatlardan arındırmak demektir.

Âyet-i kerimenin sonunda: "Allah da onlara "Şüphesiz ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi. Buyurulmaktadır. Burada, Allah tealanın bildiğini, meleklerin ise bilmediklerini beyan ettiği hususun ne olduğu hakkında farklı görüşler zikredilmiştir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, diğer bir kısım sahabiler ve Mücahide göre burada zikredilen ve Allah tealanın bildiği, meleklerin ise bilmedikleri hususta maksat, İblisin durumu ve içinde Allaha isyan etme duygusunu taşıması ve gizlediği kibirdir. Allah bunu biliyordu melekler ise bilmiyorlardı.

Katadeye göre ise, Allah tealanın bildiğini, meleklerin ise bilmediğini zikrettiği hususta maksat, yeryüzüne gönderilecek halifenin soyundan Peygamberlerin, velilerin ve salih kulların gelmesidir. Melekler, yeryüzünde yaratılacak olan halifenin ve onun soyundan gelecek olan bütün insanların, orada bozgunculuk yapacaklarını ve kan dökeceklerini zannetmişler, Allah teala da onları uyarmış, yaratacağı halifenin soyundan itaatkâr kulların da çıkacağını, meleklerin ise bunu idrak edemeyeceklerini bildirmek istemiştir.

Taberi, âyetin bu bölümünün her iki görüşü de kapsar şekilde olduğunu izah etmiştir. Buna göre Allah teala meleklere: "Ben sizin bilmediğiniz, İblisin durumunu ve halifenin soyundan gelecek olanların hepsinin aynı olmadığını bilirim." demiştir.

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ
هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾

31- Allah Âdeme bütün isimleri öğrettikten sonra onları meleklere göstererek şöyle dedi: "Eğer doğru söylüyorsanız şunların isimlerini bana bildirin."

Allah Âdeme insan soyunun, meleklerin ve her şeyin ismini öğretti. Sonra bu isimleri meleklere göstererek şöyle dedi: "Ey melekler, yeryüzünde sizi halife yaparsam beni tesbih edeceğiniz ve beni yücelteceğiniz, sizin dışınızdakilerden halife seçersem, onların soylarının bana isyan edecekleri, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp kan dökecekleri iddianızda doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin."

* Aslında melekler de, Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını ve yaptığı her işte hüküm ve hikmet sahibi olduğunu çok iyi bilmekteydiler. Fakat Allah teala, onların da bilmedikleri şeyleri Hz. Âdemin bildiğnini onlara göstererek, Hz. Âdemin, yeryüzünde halife olmaya onlardan daha layık olduğuna işaret buyurdu.

"Âdem" ismi, Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Ebu Musa el-eş'arî ve diğer bir kısım sahabilere göre (أَدَمَ يَأْدِمُ) kökünden türemiş bir kelime olup aslında "Yüz" veya "Deri" anlamına gelmektedir. Hz.

Âdeme bu ismin verilmesinin sebebi, onun toprağının, yerin yüzünden alınmasındandır.

Abdullah b. Abbas, Abdulah b. Mes'ud ve diğer bir k ısım sahabilerden, bu hususta şunları söyledikleri rivayet edilmiştir: "Ölüm meleği olan Azrail, Âdemin toprağını almak için yeryüzüne gönderilince O Âdemin toprağını, yerin yüzünden çeşitli yerlerden aldı. Birbirine karıştırdı. Aldığı toprak, kırmızı, beyaz ve siyah gibi renklerdeydi. Bu nedenle Âdemin soyundan gelen insanlar çeşitli renklerde oldular. Âdeme de "Deri" ve "Yüz" mânâsına gelen "Âdem" adı verildi. Çünkü onun toprağı, yerin yüzü ve derisi durumunda olan bir topraktı.

Ebu Musa el-Eş'ari , bu hususta Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir.

حدثنا أبو موسى الأشعرى، قال: قال رسول الله ﷺ : «إن الله خلق آدم من قَبضة قَبَضَهامن جميع الأرض، فجاء بنو آدم على قدر الأرض: جاء منهم الأحمر، والأبيض، والأسود، وبين ذلك، والسَّهلُ، والحَزْنُ، والخبيث، والطيب».

"Şüphesiz ki Allah Âdemi, yeryüzünün bütününden aldığı bir avuç topraktan yarattı. Bu sebeple Âdemin soyundan gelen evlatları, yeryüzünün şeklinde oldu. Onlardan bazıları kırmızı, bazıları beyaz, bazıları siyah bazıları da bunların arası bir renkte oldu. Bazıları ovalar gibi yumuşak bazıları kayalar gibi sert, bazıları kötü bazıları iyidir."[85]

Müfessirler, Allah tealanın, önce Hz. Âdeme öğretip daha sonra da meleklere sorduğu isimlerden neyi kastettiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr, Katade ve Hasan-ı Basriden nakledilen bir görüşe göre burada, öğretildiği zikredilen isimlerden maksat, bütün eşyanın ismidir. Bu huusta Dehhak, Abdullah b. Abbasın şöyle dediğini rivayet etmektedir. "Allah Âdeme bütün isimleri öğretti. Bu isimler bugün insanların, varlıkları tanımak için kullandığı isimlerdir. Mesela: "İnsan, hayvan yeryüzü, ova, deniz, dağ, merkep vb. şeylerin adları gibi isimlerdir." Mücahid de: "Allah Âdeme her şeyin ismini öğretmiştir. Hatta, karganın, güvercinin ismini bile." Said b. Cübeyr: "Allah Âdeme her şeyin ismini öğretmiştir, hatta devenin, sığırın, koyunun ismini bile." demiştir. Said b. Mabed, Abdullah b. Abbasın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Âdeme bütün eşyanın ismini öğretti. Çanak ve

85 Ebu Davud, K. es-Sünne, bab: 16, Hadis No: 4693/Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, sure: 2, Hadis No: 2955/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 4, s. 400, 406

çömleğin adını, hatta yellenmeyi bile öğretti." demiştir.

b- Rebi' b. Enes ise, burada Âdeme öğretilen isimlerden maksadın, meleklerin isimleri olduğunu söylemiştir.

c- İbn-i Zeyd de, Allah tealanın, Hz. Âdeme öğrettiği isimlerden maksadın, Âdemin zürriyetinin isimleri olduğunu söylemiştir.

[Taberi, âyet-i kerimede geçen ve "Onlar" anlamına gelen (هُمْ) zamiri kullanıldığından ve bu zamirin de sadece insanlar ve melekler için kullanıldığından, buradaki isimlerden maksadın, meleklerin ve Âdem soyunun isimleri olduğunu söylemenin daha doğru olacağını ifade etmiştir.

Taberi, insan ve melekler yanında, diğer varlıklar da kastedildiği zaman (هُمْ) zamiri Kur'an-ı kerimde kullanılmış ise de aslında bu zamirin insan ve melekler için kullanılması daha doğru olduğundan, buradaki isimlerden maksadın meleklerin isimleri olduğunu söylemenin de daha evla olacağını beyan etmiştir.]

Taberi, Abdullah b. Abbasın, "Buradaki isimlerden maksat, bütün eşyanın ismidir." derken, Übey b. Kâ'b'ın bu âyeti (ثُمَّ عَرَضَهَا) şeklindeki kıraata dayanarak söylemiş olabileceğini beyan etmiştir. Buna göre (هَا) zamiri zikredilmiştir. Bu zamir de canlı ve cansız bütün varlıklar için kullanılan bir zamirdir.

Âyet-i kerimede: **"Sonra onları meleklere göstererek şöyle dedi."** buyurulmaktadır. Burada geçen "Onlar" ifadesinden maksat, daha önce de belirtildiği gibi, Abdullah b. Abbas Abdullah b. Mes'ud, Katade ve Mücahide göre, bütün eşyanın ismidir. İbn-i Zeyd'e göre, Âdemin soyundan gelen bütün insanların ismidir.

Âyet-i kerimede: **"Eğer doğru söylüyorsanız."** ifadesi zikredilmektedir. Müfessirler, melekerin hangi hususta doğru söyledikleri meselesinde farklı görüşler zikretmişlerdir.

Dehhakın Abdullah b. Abbastan rivayet ettiğine göre İbn-i Abbas, âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir: "Eğer sizler benim yeryüzünde halife yaratmayacağım sözünüzde doğru söylüyorsanız şunların isimlerini bana bildirin."

Ebu Mâlik ve Ebu Salih'in İbn-i Abbastan, Mürrenin de İbn-i Mes'ud dan ve diğer bir kısım sahabilerden naklettiğine göre, onlar âyetin bu bölümünü şu şekilde izah etmişlerdir: "Sizler, Âdemoğullarının, yeryüzünde bozgunculuk yapacakları ve kan dökecekleri iddianızda doğru iseniz şunların isimlerini bana bildirin."

Hasan-ı Basri ve katade ise âyetin bu bölümünü şu şekilde izah etmişlerdir: "Eğer sizler benim yaratacağım her mahluktan daha bilgili olacağınız iddia-

nızda doğru iseniz şunların isimlerini bana bildirin."

[Taberi bu izahlardan ikinci izah tarzının daha isabetli olduğunu söylemiş ve bu izaha göre âyetin mânâsının şöyle olduğunu izkretmiştir: "Ey, "Sen bizi bırakıp ta yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratcaksın? Halbuki biz seni överek tesbih edeyor ve tenzih ediyoruz." diyen melekler, eğer sizler." Bizim dışımızda birini yeryüzünde halife yaparsan, onun soyu sana isyan eder, yeryüzünde bozgunculuk yapar ve kan döker. Halifeyi bizden yapacak olursan o halife sana itaat eder, emirlerine uyar ve seni tesbih ve tenzih eder" iddianızda doğru iseniz, şunların isimlerini bana söyleyin bakayım." Eğer sizler, bunlar gözününüzün önünde mevcut oldukları halde isimlerini bilemezseniz ve sizin dışınızda birisi de benim kendisine öğretmemle bunları bilecek olursa, sizler gözünüzün görmediği ve henüz meydana gelmeyen şeyleri nereden bileceksiniz? O halde bilmediğiniz bir şeyi bana sormayın. Çünkü ben sizin için de diğer yaratıklarım için de neyin daha uygun olduğunu çok iyi bilmekteyim.]

Taberi diyor ki: "Allah tealanın bu âyet-i kerimede meleklere sitem etmesi, oğlunun niçin suda boğulduğunu soran Nuh'a, şu âyetlerde sitem etmesi gibidir. ""**Nuh rabbine nide ederek "Ey rabbim, şüphesiz ki oğlum ailemdendi. Senin, ailemi helak etmeme vaadin haktır. Sen de hükmedenlerin en âdilisin." dedi." "Allah şöyle dedi: "Ey Nuh, o senin ailenden değildir. Çünkü o, iyi olmayan bir amel sahibidir. O halde bilmediğin bir şeyi benden isteme. Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum." "Nuh dedi ki: "Ey rabbim, bundan sonra gerçek yüzünü bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni affetmez, rahmetinle esirgemezsen hüsrana uğrayanlardan olurum."**[86] Melekler de hata ettiklerini anlayınca Allah'a tevbe etmişler ve şöyle demişlerdir:

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾

32- Melekler ise şöyle dediler: Seni tesbih ederiz. Bize öğrettiklerinin dışında hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz ki sen, her şeyi çok iyi bilensin, hüküm ve hikmet sahibisin.

Ey rabbimiz, seni, sana yakışmayan sıfatlardan arındırır, bize öğrettiklerinin dışında hiçbir şey bilmediğimize dair acizimizi beyan ederiz. Ey rabbimiz, gaybı ancak sen bilirsin.Senin dışında hiçbir varlık bilemez. Sen, hüküm ve hikmet sahibisin.

---

86 Hud suresi, 11/45-47

* Taberi diyor ki: "Bu üç âyette, ibret almak isteyen kimse için ibretler, öğüt almak isteyen kimse için öğütler vardır. Böyle olan insanlar, Allah tealanın,Kur'an-ı kerimin bu âyetlerinde, dillerin vasıflandırmaktan âciz kalacağı ince hikmetlerin bulunduğunu görür. Zira Allah teala bu âyetleri, Yahudilerin içinde yaşayan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hak Peygamber olduğunu ispatlayan deliller olarak zikretmiştir. Çünkü Resulullah, ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebilecek gaybla ilgili haberler zikretmiştir. Böylece Yahudiler, Resulullah'ın Peygamberliğinin doğru olduğunu itiraf etmiş olsunlar. Yine bu âyetler göstermektedir ki bir kimse gerek geçmişe gerekse geleceğe ait herhangi bir haberi, Allah kendisine bildirmeden ve habere dair elinde bir delil bulunmadan anlatacak olursa o kimse kendi tahminlerine göre haber vermiştir ve rabbinin cezasını hak etmiştir. Nitekim meleklerin, Hz. Âdemin soyundan gelecek olan insanların, dünyada bozgunculuk yapacaklarını ve kan dökeceklerini bildirmeleri üzerine Allah teala onları kınamış, onlar da hatalarını anlayarak affedilmelerini dilemişlerdir. Bütün bunlar gösteriyor ki, gaybe ait bilgileri bildiğini iddia eden kâhinlerin, müneccimlerin, falcıların ve insanın şekline bakarak birtakım tahminlerde bulunan kişilerin sözleri asılsızdır, yalandır.

قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۖ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسْمَآئِهِمْ ۙ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ
غَيْبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

33- Allah: "Ey Âdem, eşyanın isimlerini onlara bildir." dedi. Âdem de onlara eşyanın isimlerini söyleyince Allah: "Ben size, göklerin ve yerin gaybını bilirim ve sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilirim." demedim mi? dedi.

Allah: **"Ey Âdem, kendilerine gösterdiğim halde, isimlerini bilmedikleri şu eşyanın isimlerini o meleklere bildir."** dedi Âdem de o eşyanın isimlerini meleklere söyleyince Allah onlara dedi ki: **"Ey Melekler, ben size demedim mi ki, bütün göklerin ve yerin gaybını ben bilirim. Onu benden başkası bilemez? Ben, sizin dilinizle açıkça söylediklerinizi de bilirim, içinizde gizleyip söylemediklerinizi de. Bana hiçbir şey gizli kalmaz.**

* Âyet-i kerimeden anlaşılmaktadır ki Allah teala meleklere, kaza ve kaderi bilemeyeceklerini, gayba ait bilgiler kendilerine bildirilmedikçe onu kavrayamayacaklarını beyan etmektedir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Said b. Cübeyr'e göre, onların dilleriyle açıkladıkları sözleri: "Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek bi-

risini mi yaratacaksın?" demeleriydi. Gizledikleri şey ise, özellikle İblisin içinde sakladığı şey, kibirinden dolayı Allah'ın emirlerine boyun eğmeme duygusuydu.

Katade ve Hasan-ı Basriye göre ise, meleklerin içlerinde gizledikleri şey, Hz. Âdemin yaratılışını görünce: "Allah bizden daha üstün bir yaratık var etmeyecektir." demeleridir.

Rebi' b. Enesten rivayet edildiğine göre, onların gizledikleri şey, "Rabbimiz bizden daha bilgili ve daha üstün bir varlığı katiyyen yaratmayacaktır." şeklindeki düşünceleridir.

Fakat onlar sonunda, Allah'ın, Hz. Âdemi, ilimde ve değerde onlardan üstün kıldığını anladılar.

Taberi, birinci görüşün tercihe şayan olduğunu, zira İblisin böbürlendiğinin daha sonraki âyetlerde beyan edildiğini söylemiş, ikinci ve üçüncü görüşün ise güvenilir delillere dayanmadığından tercihe şayan olmadığını bildirmiştir.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ ۖ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾

34- Yine bir zamanlar meleklere: "Âdeme secde edin." demiştik. bunun üzerine onlar Âdeme secde ettiler. İblis hariç, O diretti, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.

Yine bir zaman meleklerimin, Âdeme secde etmelerini istedim. Meleklerin hepsi Âdeme secde ettiler. Fakat İblis ona secde etmekten çekindi. Bana itaat etmekten kibirlendi ve nimetime nankörlük edenlerden oldu.

* Taberi bu âyet-i kerimenin önceki âyetlerle irtibatını şöyle izah etmiştir: Allah teala, Resulullah'ın hicret ettiği Medine'nin çevresinde yaşayan Yahudilere ve onların atalarına verdiği nimetleri hatırlatmakta, onlara demektedir ki: **"Yeryüzünde yarattığım bütün şeyleri sizin faydalanmanıza tahsis ederek, atanız Âdemi yeryüzünde halife yapıp onu üstün kılarak ve bütün melekleri ona secde ettirip onu yücelterek size ve atanıza lutfettiğim nimetleri hatırlayın. Böylece azgınlık ve sapıklıkta inat etmekten vaz geçin, kurtuluş yoluna yönelin. Aksi takdirde sizler de İblis gibi, Allah'ın cezasına çarptırılırsınız**

Meleklerin âdeme secde etmeleri, ona ibadet için değil saygı göstermeleri ve Allah'ın emrine itaat etmeleri içindir.

Buradaki "İblis" kelimesi "İblas" kelimesinden türetilliş bir kelimedir. "Hayırdan., pişmanlıktan ve üznütüden kesilmiş, hayırı olmayan" anlamına gelir. İblisin meleklerden olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. İhtilaf edilen çeşitli görüşleri şöylece özetlemek mümkündür.

[**a-** Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, diğer bazı sahabiler, Said b. el-Müseyyeb, Katade ve Muhammed b. İshak, İblisin, meleklerden birisi olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta Dehhak, Abdullah b. Abbasın şunları söylediğini rivayet etmiştir: İblis, meleklerin kabilelerinden biri olan "Cin" kabilesindendir. Meleklerin bu kabilesi, vücudun gözeneklerinden nüfuz edebilecek bir ateşten yaratılmıştır. Bu kabileden olan İblis'in adı "Hâris" idi. O, cennetin bekçilerinden birisi idi. Bu kabilenin haricindeki melekler ise nur'dan yaratılmışlardır. Kuran-ı kerimde zikredilen cin'ler ise, dumansız alevden yaratılmışlardır.

Tâvus da Abdullah b. Abbastan şunları rivayet etmiştir: "İblis, isyan etmesinden önce meleklerdendi. İsmi "Azazil" idi. O, yeryüzü sakinlerindendi. Meleklerin en çalışkan ve en bilgili idi. Onu, kibirlenmeye bu durumu sürüklemişti. Ve o, "Cin" diye adlandırılan bir kabiledendi. Ebu Mâlik ve Ebu Salih'in, Abdullah b. Abbastan, Mürrenin de Abdullah b. Mes'ud ve diğer bazı sahabilerden naklettiklerine göre, onlar, İblis hakkında şunları söylemişlerdir: İblise dünya semasının mülkü verilmişti. O, meleklerin, "Cin" diye adlandırılan bir kabilesindendi. Cin'lere bu adın verilmesinin sebebi de onların, cennetin bekçileri olmalarındandı. İblis, hem dünya semasının idarecisi hem de cennetin bekçilerindendi. Muhammed b. İshak da cinlere bu adın verilmesinin sebebinin, insanların gözüne görünmemeleri olduğunu söylemiştir. Bir âyet-i kerimede"... İblis hariç, O, cinlerdendi."[87] buyurulmaktadır. Bunun mânâsı, "O meleklerdendi." demektir. Zira melekler, görülmedikleri için onlara "Cin" denmiştir.]

Bir âyet-i kerimede: **"Onlar, Allah ile cinler arasında bir soy bağı kurdular. Şüphesiz ki cinler de o müşriklerin, Allah'ın huzuruna çıkarılacaklarını bilirler..."**[88] buyurulmaktadır. Burada "Cinler" ifadesinden de meleklerin kastedildiği muhakkaktır. Zira Kureyşliler, meleklerin, Allah'ın kızları olduklarını iddia ediyorlardı.

[**b-** Hasan-ı Basri, Şehr b. Havşeb ve İbn-i Zeyd, İblisin, meleklerden olmadığını söylemişlerdir. Bu hususta Hasan-ı Basrinin şöyle söylediği rivayet edilmektedir. " İblis, hiçbir an meleklerden olmamıştır. Âdem insanların atası olduğu gibi o da cinlerin atasıdır. Onlar da Âdemoğulları gibi doğum yoluyla çoğalırlar. Şehr b. Havşeb ise şöyle demiştir: "İblis, meleklerin kovaladığı cinlerdendir. Bazı melekler İblisi esir edip onu göğe götürmüşlerdir. Bu hususta Abdullah b. Mes'udun şöyle dediği rivayet edilmiştir: Melekler cinlerle savaşıyorlardı. İblis, küçükken esir alındı. O, meleklerle beraber bulunuyor ve onlarla birlikte Allah'a ibadet ediyordu. Meleklere, Âdeme secde etmeleri emredilince hepsi secde etti. İblis ise diretti. Bu nedenle Allah, **"İblis hariç. Çünkü o, cin-**

87 Kehf suresi, 18/50
88 Saffat suresi, 37/158

lerdendi."(89) buyurdu.

İblisin meleklerden olmayıp Cinlerden olduğunu söyleyenler de delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a- İblis, melkelerden olsaydı Allah tealaya isyan etmezdi. Çünkü Allah teala melekler hakkında **"Allah'ın emrine karşı gelmeyen, verilen emirleri olduğu gibi yerine getiren melekler vardır."**(90) buyurmaktadır.

b- Melekler evlenmezler ve çocuk sahibi olmazlar. İblisin ise soyu vardı. Bu hususta Allah teala şöyle buyurmaktadır: **"Beni bırakıp ta İblisi ve soyunu mu ortaklar ediniyorsunuz?"**(91)

c- Meleklerle cinlerin yaratılış özellikleri farklıdır. Melekler nurdan yaratılmışlardır. Cinler ise ateşten yaratılmışlardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : « خُلِقَتِ الْمَلاٰئِكَةُ مِنْ نُورٍ. وَخُلِقَ الْجانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ. وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ».

"Melekler nurdan yaratılmış, cinler de saf ateşten yaratılmışlardır. Âdem ise size vasfedildiği şekilde yaratılmıştır."(92) Âyet-i kerimede de: **"Allah, cinleri de dumansız saf ateşten yarattı."**(93) buyurulmaktadır. İblisin kendisi de Kur'an-ı kerimin beyanına göre, Hz. Âdeme secde etme emrine itiraz ederek" şöyle demiştir: **"Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın."**(94) İblis kendisini bizden daha iyi bilmektedir. Kur'an da bunun böyle olduğunu şöyle açıklamaktadır. **"Cinleri de daha önce, insan vücudunun gözeneklerinden geçebilen bir ateşten yarattık."**(95)

d- Kur'an-ı Kerim, Kehf suresinde, İblisin, Cinlerden biri olduğunu açıkça beyan etmektedir. "Hani bir zaman biz meleklere: **"Âdeme secde edin." demiştik de İblisin dışında bütün melekler secde etmişlerdi. Cinlerden olan İblis ise rabbinin emrinden çıkmıştı."**(96) Bu ifade, İblisin meleklerden olma-

89 Kehf suresi, 18/50
90 Tahrim suresi, 66/6
91 Kehf suresi, 18/50
92 Müslim, K. ez-Zühd, bab: 60, Hadis No: 2996/Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 6, s. 153
93 Rahman suresi, 55/15
94 A'raf suresi, 7/12
95 Hicr suresi, 15/27
96 Kehf suresi, 18/50

dığını açıkça göstermektedir.]

[Taberi, Allah tealanın, meleklerin bir kısmını nurdan, diğer bir kısmını ateşten yarattığının söylenemeyeceğini, ayrıca meleklerin nurdan yaratıldığına dair açık bir nass bulunmadığını beyan etmiş, meleklerin bir kısmının evlenip çoğalacaklarını söylemenin de onları melek olmaktan çıkarmayacağını, bu nedenle birinci görüşü tercih etmenin daha uygun olacağını söylemiştir.]

Âyet-i kerimenin sonunda: **"İblis hariç o diretti."** buyurulmaktadır. Bu-un mânâsı: "İblis, Âdeme secde etmemekte diretti. Allahın emrine boyun eğmeye karşı böbürlendi ve büyüklük tasladı." demektir.

Taberi diyor ki: "Her ne kadar bu âyet-i kerime, özellikle İblisi zikrediyorsa da, Allah'ın emir ve yasaklarına, böbürlenerek boyun eğmeyen ve Allahın, birbirlerine karşı, yerine getirmelerini emrettiği vazifeleri yerine getirmeyen herkesi de kapsamına almaktadır.

Allahın emirlerine boyun eğmeyen ve ona itaate teslim olmayan ve başkalarına karşı olan vazifelerini yerine getirme hükmüne razı olmayan kavimlerden biri de Yahudilerdir. Yahudiler, Resulullah'ın hicret ettiği topraklarda yaşamalarına, hahamlarının, Resulullah'ın sıfatlarını daha önceden bildirdikleri için onun hak peygamber olduğunu anlamalarına rağmen, onun Peygamberliğini kabul etmeye karşı böbürlenmişler ve sırf kıskançlıklarından dolayı Allah'ın emirlerine boyun eğmemişlerdir. İşte Allah teala, kıskanması ve kibiri yüzünden Âdeme secde etmeyen İblisi bu Yahudilere örnek göstererek onların da kıskanma ve böbürlenmelerinden dolayı, Hz. Muhammedin (s.a.v.) hak Peygamber olduğunu itiraf etmediklerini bildirmekte, onları da, İblis gibi cezalandırılmakla tehdit etmektedir.

İblis, Allah'ın kendisine verdiği nimetlere karşı nankörlük etmiş, rabbinin emrine boyun eğmemiş, Yahudiler de kendilerine ve önceki atalarına verilen kudret helvası ve bıldırcın eti gibi çeşitli nimetlere karşı nankörlük etmişler, Hz. Muhamed'in hak Peygamber olduğunu kabullenmemişlerdir.

وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا
وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾

35- Ve şöyle demiştik: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette kalın. Orada istediğiniz yerden bol boy yeyin. Yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.

Biz, Âdemi yarattıktan sonra ona şöyle demiştik: **"Ey Âdem, eşinle birlikte cennette yaşayın. Oradaki nimetlerden bol bol yeyin. Orada ne güçlük vardır ne de yorgunluk. Cennetin neresinden dilerseniz oradan yeyin. Yalnız oradaki ağaçlardan belli bir ağaca yaklaşmayın.Yoksa Allah'ın koymuş olduğu hudutları aşan, zalim kimselerden olursunuz.**

* Taberi diyor ki: "Bu âyet-i kerime gösteriyor ki, İblis, Âdeme secde etmeye karşı kibirlenmesinden sonra cennetten çıkarıldı. Fakat o, yeryüzüne inmeden önce Âdem cennete yerleştirildi." diyen görüş isabetlidir. Bu hususta Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilerin şöyle dedikleri rivayet edilmektedir: "Allah düşmanı İblis, Allahın lanete uğratmasından ve onu cennetten çıkarmasından sonra ve yeryüzüne inmeden önce, Allahın yüceliğine yemin ederek, Allahın ihlaslı kulları hariç, onun soyundan gelenleri ve eşini mutlaka azdıracağını ve yoldan çıkaracağını söylemiştir. Allah da Âdeme bütün isimleri öğretmiştir.

Taberi diyor ki: "Müfessirler, Hz. Âdemin zevcesinin ne zaman yaratıldığı hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir:

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilerden nakledildiğine göre İblis, lanete uğratıldıktan sonra cennetten çıkarıldı. Buna mukabil Âdem cennete yerleştirildi. Âdem cennette, kendisiyle beraber olacak bir eşi olmaksızın yalnız başına dolaşıyordu... Bir zaman uykuya daldı. Sonra uyandı. Bir de ne görsün, başucunda bir kadın oturuyor. Allah o kadını Âdemin kaburgasından yaratmıştı. Âdem kadına: "Sen kimsin?" dedi. O, "Ben bir kadınım." dedi. Âdem: "Niçin yaratıldın?" diye sordu. Kadın: "Sen benimle birlikte yaşayasın diye" dedi.

Melekler, Âdemin ilminin derecesini ölçmek için "Ey Âdem bu kadının ismi ne?" dediler. Âdem: "Havva" dedi. Melekler: "Niçin Havva diye adlandırıldı?" dediler. Âdem: Çünkü o, diri bir varlıktan yaratıldı." dedi. Allah teala Âdeme: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette kalın. Orada istediğiniz yerden bol bol yeyin." dedi. Bu rivayetten anlaşıldığı gibi Hz. Havva, Hz. Âdem cennete yerleştirildikten sonra yaratılmış ve Hz. Âdemin onunla birlikte yaşaması için var edilmiştir.

İbn-i İshak ise Hz. Havvanın, Âdemin cennete yerleştirilmesinden önce yaratıldığını söylemiştir. Seleme, İbn-i İshakın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, İblisi kınadıktan sonra Âdeme yönlendi. Ona bütün isimleri öğretmişti ve ona: "Ey Âdem, şunların isimlerini onlara bildir." dedi. Âdem de onlara o şeylerin isimlerini söyleyince Allah: "Ben size, göklerin ve yerin gaybını bilirim ve sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilirim." demedim mi? Dedi.[97]

---

97 Bakara suresi, 2/33

Sonra Allah Âdemi uyuttu. Âdemin sol kaburgalarından birini aldı. Yerine et doldurdu. Âdem uykusuna devam ediyordu ve uyanmamıştı. Nihayet Allah, Âdemin o kaburga kemiğinden eşi Havvayı yarattı ve Âdem onunla yaşasın diye tam bir kadın haline getirdi. Allah Âdemden uykuyu kaldırınca Âdem uyandı. Havvayı yanında gördü ve ona şöyle dediği rivayet edildi: "Benim etim ve benim kanımdan benim eşim." Böyle dedi ve onunla sükunete kavuştu. (En doğrusunu Allah bilir).

Allah teala Âdemin bizzat kendi vücudundan, onunla birlikte yaşayacak birini yarattıktan sonra ona: **"Ey Âdem,sen ve eşin cennette kalın. Orada istediğiniz yerden bol bol yeyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz."** dedi.

Âyet-i kerimerde zikredilen ve "bol bol" diye tercüme edilen (رَغَداً) kelimesinin mânâsı "Bol yaşantı ve sahibini yormayan rahat geçim." demektir.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud (رَغَداً) kelimesini "Rahat yaşantı" anlamında izah etmişler, Mücahid "Hesap sorulmayan bir hayat" şeklinde açıklamşıtır.

Âyet-i kerimede" **Şu ağaca yaklaşmayın"** buyurulmaktadır. Taberi diyor ki: "Arapçada "Ağaç" diye tercüme ediilen (شَجَرٌ) kelimesi, sapı üzerinde dikili duran her ağaç için kullanılır.

Müfessirler, Hz. Âdemin, meyvesini yemesi yasaklanan bu ağacın hangi ağaç olduğu hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir:

Abdullah b. Abbas, Ebu Mâlik, Atıyye, Katade, Muharip b. Dinar ve Hasanı Basriye göre bu âyette zikredilen "Ağaç"tan maksat, "Başak" demektir. Bu sebeple Allah Teala, başağı, dünyada Âdemin soyundan gelen insanlara rızık kılmıştır.

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, diğer bir kısım sahabiler, Süddi, Câde b. Hubeyre, Said b. Cübeyr ve Muhammed b. Kays'a göre bu ağaçtan maksat, "Üzüm ağacı" demektir.

İbn-i Cüreyc ise, bir kısım sahabilerin, bu ağacın "İncir ağacı" olduğunu söylediklerini rivayet etmiştir.

Taberi diyor ki: "Bu ağacın hangi ağaç olduğunu gösteren açık bir deil yoktur. Allah tealanın, bu ağacın hangi ağaç olduğunu bize bildirmemesinden anlaşılıyor ki bunu bilmek zaruri bir şey değildir. Eğer böyle bir zaruret olsaydı Allah teala onu bize mutlaka bildirirdi. Bu sebeple bu ağacın şu veya bu ağaç olduğunu söylemek yerine, Allah'ın, meyvesinin yenmesini Âdeme yasakladığı herhangi bir ağaç olduğunu söylemek daha doğrudur.

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Yoksa zalimlerden olursunuz"** buyurulmaktadır. Bunun mânâsı, "Eğer ağaca yaklaşacak olursanız, sizler, kendisine izin verilmeyen şeye saldıranlardan ve sınırı aşanlardan olursunuz." demektir. Arapçada "Zulüm" kelimesinin asıl mânâsı "Bir şeyi yerine koymamak"tır.

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾

36- Şeytan oradan her ikisinin de ayağını kaydırdı ve onları, içinde bulundukları nimetten çıkardı. Biz de: "Birbirinize düşman olarak (yeryüzüne) inin. Sizin için orada belirli bir zamana kadar kalma ve geçim imkânı vardır." dedik.

Şeytan onları hataya düşürerek, oradan her ikisinin de ayağını kaydırdı ve Allah'a itaattan alıkoymaya çalıştı. Böylece Âdemi ve eşini, içinde bulundukları bol ve rahat yaşayıştan ve cennetin geniş nimetlerinden çıkarıp ayırdı. Biz de: "Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin. Size yeryüzünde, içinde istikrar bulup kalacağınız meskenler ve dünyanın sonu gelinceye kadar, lezzetler, ziynetler, yeyip içme ve faydalanma imkânı da vardır." dedik.

* Müfessirler, İblisin, Hz Âdem ve Havvanın ayaklarını nasıl kaydırdığı, onları hataya nasıl sürüklediği, cennetten kovulduktan sonra tekrar oraya nasıl girip Hz. Âdem ve Hz Havva ile nasıl muhatap olduğu ve onlara vesvese verdiği hususnda özetle şunları zikretmişlerdir:

a- Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud gibi sahabiler, Vehb b. Münebbih ve Rebi' b. Enes gibi Müfessirler, İblisin cennetten kovulmasından sonra, yılanın ağzına veya karnına girerek tekrar cennete girdiğini ve orada önce Hz. Havvayı sonra da Hz. Âdemi aldatarak, kendilerine yasaklanan ağaçtan yemelerine ve dolayısıyle cennetten çıkarılmalarına sebep olduğunu söylemişlerdir.

b- İbn-i İshak ise, İblisin cennete, Allah'ın ona verdiği özel bir güçle girdiğini söylemiştir. İbn-i İshak demiştir ki: "İblis, Âdemin soyundan gelen insanlara, görünmeden nasıl yaklaşıyor ve vesvese veriyorsa Âdeme de o şekilde yaklaşmış ve görünmeden vesvese vermiştir."

Taberi, İblisin cennetten kovulmasından sonra tekrar Hz. Âdem ve Havvaya ulaşma yolunun, müfessirlerin rivayet ettikleri yılan vasıtasıyla olabileceğini söylemiş, İbn-i İshakın zikrettiği izahın bir çok ilim adamı tarafından riva-

yet edilen nakilleri bertaraf edemediğini söylemiştir.

Bu konu hakkında Vehb b. Münebbih'in şunları söylediği rivayet edilmektedir: "Allah teala Âdemi ve zevcevsini cennette yerleştirip Âdeme, belli bir ağacın meyvesinden yemesini yasakladı. Bu ağaç, dalları birbirine girmiş bir ağaçtı. Melekler bunun meyvesini, ebedi olarak yaşamak için yerlerdi. Allah teala işte bu ağacın meyvesini Hz. Âdeme yasaklamıştı. İblis, Hz. Âdem ile Hz. Havvanın ayaklarını kaydırmak isteyince yılanın karnına girdi. Yılan, dört ayaklı bir hayvandı. O, Allah'ın yarattığı en güzel bir hayvandı. sanki o, Horasan develeri gibi idi. Cennete girince İblis karnından çıktı. Allah tealanın, Hz. Âdem ve Havvaya yasakladığı ağaçtan alıp Havvaya götürdü ve ona: "Bak bu ağaca kokusu ne hoş, tadı ne kadar iyi ve rengi ne güzel," dedi. Âdem de ondan yedi. Bunun üzerine her ikisinin de avret yerleri birbirlerine göründü. Âdem ağacın içine girdi. Rabbi ona: **"Ey Âdem nerdesin?** dedi. Âdem : "burdayım ey rabbim." dedi. Allah teala: "Çıkmıyor musun?" dedi. Âdem: "Ey rabbim senden utanıyorum." dedi. Allah teala: **"Senin, kendisinden yaratıldığın toprağa lanet edilmiştir. Öyle ki o toprağın meyveleri dikene dönüşecektir."** dedi.

Allah teala sonra Hz. Havvaya şöyle dedi: **"Benim kulumu sen aldattın. Sen her gebe kaldığında istemeyerek ve zahmetle gebe kalacaksın. Karnında bulunanı doğurmak istediğinde de bir kaç defa, ölümden döner gibi doğuracaksın."** Yılana ise şöyle dedi: **"Mel'un şeytan, senin karnında içeri girdi ve kulumu aldattı. Sen de lanete uğratıldın? Öyel lanetlendin ki, ayakların karnına girdi. Senin rızkın sadece toprak oldu. Sen Âdemoğlunun düşmanısın. Onlar da senin düşmanındır. Onlardan biriyle karşılaştığında onu kovalarsın. Onlardan biri seninle karşılaştığında ise senin başını ezer."**

Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve diğer bir kısım sahabilerin ise bu hususta özetle şunları söyledikleri rivayet edilmektedir: "Allah teala Hz. Âdeme: **"Ey Âdem, sen ve eşin cennette kalın. Orada istediğiniz yerden bol bol yeyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz."** deyince İblis cennette Âdem ile Havvanın yanına gitmek istedi. Cennetin bekçileri ona engel oldular. Bu defa İblis, yılana gitti. Yılan, deveye benzeyen dört ayaklı bir hayvandı. O, en güzel hayvanlardan biriydi. İblis yılana, ağzına girerek cennete gitmesini ve Âdeme ulaşmasını teklif etti. Yılan onu ağzına aldı cennete girerken bekçiler, İblisin, yılanın ağzında olduğunun farkına varamadılar. İblis yılanın ağzında iken Âdeme konuştu. Âdem onun sözlerine aldırış etmedi. İblis bu defa dışarı çıktı ve **"Ey Âdem sana, ebedilik ağacını ve yok olmayan bir mülkü göstereyim mi?"** dedi.[98] Ayrıca İblis, Âdem ve Havvya

98 Tâhâ suresi, 20/120

"Ben, ikinize de nasihat edenlerdenim." diye yemin etti. İblis bunu yaparken Âdem ve Havvaya, örtülü olan edep yerlerini göstermek istiyordu. Bu da onların elbiselerini yok etmesiyle gerçekleşecekti. İblis, Âdem ve Havvanın avret mahalleri bulunduğunu, meleklerin kitaplarından okumuş ve öğrenmişti. Âdem bunu bilmiyordu. Âdemle Havvanın elbiseleri tırnak'tandı. Âdem, o ağaçtan yemedi. Havva ise ileri atılıp yedi ve Âdeme **"Ey Âdem sen de ye. Çünkü ben yedim bana zarar vermedi."** dedi. Âdem de yeyince her ikisinin de avret mahalleri birbirlerine göründü. Bu sefer cennet yapraklarıyla üzerlerini örtmeye başladılar.

Bu mesele ile ilgili olarak İbn-i İshak da özetle şunları söylemiştir: "İblis Âdeme ve eşine, Allah'ın Âdemi ve onun soyundan gelenleri imtihan etmek için ona verdiği bir güçle ulaşmıştır. Öyleki, İblis kendisine verilen bu güçle Âdemoğluna uykusunda da gelebilir, uyanık ikende. Dilediği zaman ona yaklaşır ve onu günah işlemeye davet eder, nefsini şehevani şeylere çeker. Halbuki Âdemoğlu onu görmez. Nitekim Allah teala, âyetlerinde şöyle buyurmuştur: "Şeytan onlara, kendilerine görünmeyen avret yerlerini göstermek için vesvese verdi ve şöyle dedi: "Rabbiniz size bu ağacı, sadece ikiniz de melek olmayasınız veya cennette ebedi olarak kalmayasınız diye yasakladı." **"Ey Âdemoğulları, Şeytan, atalarınızı avret yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü şeytan ve taraftarları, sizin onları göremediğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz ki biz, şeytanları, inanmayanların dostları yaptık."**[99] Yine Allah teala Hz. Muhammed (s.a.v.)e: **"Ey Muhammed, de ki: "Cin ve insanlardan olan ve insanların kalblerine vesvese veren, o sinsi vervesecinin şerrinden, insanların rabbi, insanların maliki ve insanların mabudu olan Allah'a sığınırım."**[100] buyurmuştur. Resulullah da:

قَالَ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِى مِنَ اَلِانْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ.

"Şüphesiz ki şeytan, Âdemoğlunda kanın dolaşımı gibi dolaşır." buyurmuştur."[101] İbn-i İshak sözlerine devamla şöyle demiştir: "Âdemoğlunun, Allah düşmanı İblis ile durumları ne ise, Hz Âdemin de İblis ile durumu öyle olmuştur. Öyle ki, İblis, Âdemin soyuna görünmeyerek nasıl yaklaşıyorsa Âdeme de cennette öyle yaklaşmıştır."

Daha önce de belirtildiği gibi Taberi, İbn-i İshakın bu izahını benimse-

---

99 A'raf suresi, 7/20, 27

100 Nâs suresi, 144/1-6

101 Buhari, K. Bed'al halk bab: 11/Müslim K. es-Selam bab: 23, Hadis No: 2174/Ebu Davud K. es-Savm, bab: 79, Hadis No: 2470

memekte, sahabi ve tabiinden rivayet edilen önceki grüşleri daha evla görmekte ve İblisin cennete belli bir vasıta ile girdiğini söylemenin daha isabetli olacağı kanaatindedir.

Âyet-i kerimede **"İblis onları içinde bulundukları nimetten çıkardı."** buyurulmaktadır. Aslında Hz. Âdem ile Havvayı, içinde bulundukları nimetlerden çıkaran Allah tealadır. Fakat onların çıkmalarına İblis sebep olduğ için çıkama işi, mecazi olarak ona insad edilmiştir.

Âyet-i kerimede **"yeryüzüne inin"** buyurulmaktadır. Bu emrin Âdem ve Havvaya verildiği hususunda ittifak edilmekle beraber bunların dışında daha başka nelere ve kimlere verildiği hususunda farklı görüşler zikredilmiştir.

Abdullah b. Abbas, Süddi ve Ebu Salih, âyette geçen "İnin" emrinin, Âdeme, Havvaya, İblise ve ayakları kesilen yılana verildiğini söylemişlerdir.

Mücahid, Ebul Âliye ve İbn-i Zeyd ise bu emrin Âdme, İblise ve onların soylarından gelecek olanlara verildiğini söylemişlerdir.

Âyet-i kerimede **"Birbirinize düşman olarak"** ifadesi zikredilmektedir. Taberi diyor ki: "Âdem ve zevcesi ile İblis ve yılanın, aralarındaki düşmanlığın nasıl olduğu ve nereden kaynaklandığı sorulacak olursa cevaben denilir ki: "İblisin, Âdeme ve zürriyetine düşmanlığı, Âdemi kıskanmısından ve Allahın ona "Secde et" emrine isyan etmesinden ve böbürlenmesindendir. Âdemin ve zürriyetinin, İblise karşı düşmanlığı ise, İblisin, Allahın emrine karşı gelerek ona isyan etmesindendir. Âdem ve onun soyu ile yılan arasındaki düşmanlık ise, yılanın şeytanı cennete sokarak Âdemin ayağının kaymasına sebep olmasındandır. Yılanın insanoğluna düşman olduğu ve onunla ilk savaşı başlattıktan sonra bir daha barış yapılmadığını beyan eden şu hadisi şeriflerde Peygamber efendimiz buyurmuştur ki:

قال رسول الله ﷺ : « مَا سَالمناهُنَّ منذُ حَارَبْنَاهُنَّ، وَمَنْ تَرَكَ شَيْئاً مِنْهُنَّ خِيفَةً فَلَيْسَ مِنّا».

"Biz, onlarla savaştığımız zamandan beri bir daha barışmadık. Kim onlardan birini korkarak bırakacak olursa o bizden değildir."(102)

قال رسول الله ﷺ : « اقتُلُوا الحيّات كلَّهنَّ، فمن خَافَ ثَأْرَهُنَّ فَلَيْسَ مِنِى».

---

102 Ebu Davud, K. el-Edeb, bab: 174, Hadis No: 5248

"Bütün yılanları öldürün. Kim onların intikam alacağından korkarsa o benden değildir."(103)

قال رسول الله ﷺ : « مَنْ تَرَكَ اَلحَيّات مَخَافَةَ طلَبِهِنَّ فَلَيْسَ مِنّا، ما سَالمناهُنَّ مُنْذُ حَارَبنَاهُنَّ».

"Kim yılanların takibedeceklerinden korkarak onları bırakacak olursa o bizden değildir. Biz, onlarla savaştığımız andan beri bir daha barışmamışızdır."(104)

Âyet-i kerimede: **"sizin için yeryüzünde kalma vardır."** buyurulmaktadır. Bu ifadeden maksat, Ebul Âliye ve Rebi' b. Enes'e göre, yeryüzünde insanların karar kılıp yaşamalarıdır.

Abdullah b. Abbas ve Süddiye göre ise, kabirde kalmalarıdır.

Taberi, "Kalma" diye tercüme edilen (اَلْمُسْتَقَرّ) kelimesinin Arapçada "Karar kılma yeri" mânâsına geldiğini âyet-i kerimenin de, Âdemin ve soyunun cennetteki ve semadaki yerlerine ilaveten dünyada da karar kılacak yerleri ve evleri olacağını bildirdiğini söylemiştir.

"Belli bir zamana kadar" ifadesinden maksat ise, Süddiye göre "Ölünceye kadar" demek, Mücahide göre "Kıyamet kopuncaya kadar" demek, Rebi' b. Enes'e göre ise "Belli bir vadeye kadar" demektir.

Taberi "Kıyamete kadar" şeklinde izah etmenin, âyetin genel ifadesine daha uygun düştüğünü söylemiştir.

فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

37- Âdem, rabbinden kelimeler aldı. (günahının bağışlanmasını istedi) Allah da tevbesini kabul etti. Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çokça kabul edendir, merhamet sahibidir.

Allah Âdeme bir kısım kelimeler telkin etti. Âdem de onları rabbinden alıp kabul etti ve o kelimelerin gerektirdiği gibi amel etti. O kelimeleri söyleyerek ve ifade ettiği hükümleri yerine getirerek rabbine tevbe etti. Allah da Âdemin kabul edip söylediği o kelimelerle pişmanlığını ve tevbesini kabul etti. Allah, tevbeleri çokça kabul eden ve çokça merhamet edendir.

---

103 Ebu Davud, K. el-Edeb, bab: 174, Hadis No: 5249

104 Ebu Davud, K. el-Edeb, bab: 174, Hadis No: 5250

* Hz Âdemin, Allah tealadan alarak tevbe etmek için söylediği kelimelerin neler oldukları hakkında çeşitli görüşler zikredilmiştir.

a- Hasan-ı Basri, Mücahid, Katade ve İbn-i Zeyd'den nakledilen bir görüşe göre Hz. Âdemin rabbinden aldığı kelimeler, Allah tealanın, âyette zikrettiği şu kelimelerdir: "Âdem ve zevcesi,. rablerine şöyle yalvardılar" Ey rabbimiz, biz kendimize zulmetik. eğer sen bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz."[105] Taberi bu görüşün, âyete dayanıdığından dolayı tercihe şayan olduğunu, bunun dışında zikredilenlerin güvenilen delillere dayanmadıkları için tercih edilemeyeceklerini söylemiştir.

b- Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbasın, Hz. Âdemin rabbinden aldığ bu sözlerin şunlar olduklarını söylediğini beyan etmiştir: "Âdem, ey rabbim, beni sen kendi elinle yaratmadın mı?" demiş Allah da: **"Evet"** demiştir. Âdem: "Ey rabim, sen bana ruhundan üflemedin mi." demiş Allah da: **"Evet"** demiştir. Âdem: "Sen beni cennetine yerleştirmedin mi? " demiş Allah da: **"Evet"** demiştir. Âdem: "Ey rabbim, rahmetin gazabını geçmiş değil midir?" demiş, Allah: **"Evet"** demiştir. Âdem: "Eğer ben tevbe eder kendimi düzeltirsem sen beni tekrar cennete döndürür müsün?" demiş Allah: **"Evet"** demiştir. Bu görüş, Katade, Ebul Âliye ve Süddiden nakledilmektedir.

Ubeyd b. Umeyr ise, Hz. Âdemin, Allah'tan aldığı sözlerin şunlar olduğunğunu söylemiştir: Âdem: "Ey rabbim, benim işlemiş olduğum bu hatayı, benim alnıma beni yaratmadan önce sen mi yazdın, yosak bunu ben kendim mi icadettim?" dedi. Allah: **"bunu, seni yaratmadan önce ben yazdım."** dedi. Âdem: "Bunu bana yazdığın gibi tevbemi kabul et ve beni affet." dedi.

Abdurrahman b. Yezid ise Hz Âdemin, rabbinden aldığı kelimelerin ve tevbe ediş şeklinin şöyle olduğunu söylemiştir: Âdem "Ey Allahım, senden başka hiçbir ilah yoktur. Ben seni hamd ile tesbih ederim. Senden af diler ve sana tevbe ederim. Sen benim tevbemi kabul et. Zira sen, tevebeleri çokça kabul edensin ve çok merhamet sahibisin." demiştir.

Âyet-i kerimede Allah talanın, Hz Âdemin tevbesini kabul ettiği zikredilmektedir. Kul'un, rabbine tevbe etmesi, Allah'ı gazaplandıran davranışlardan vazgeçip rabbine itaate yönelmesi ve onu razı etmeye çalışmasıdır. Allah tealanın, kulun tevbesini kabul etmesi ise, kul'a tevbe etmeyi asibetmesi, ona gazap etmekten vaz geçip ondan razı olması, cezalandırmayı bırakıp onu affetmesidir.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ

105 A'raf suresi, 7/23

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾

38- Biz onlara "Hepiniz oradan yeryüzüne inin. Tarafımdan size hidayet geldiğinde kim hidayetime uyarsa, onlara bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir de." dedik.

Biz, Âdem, Havva ve İblis'e "Hepiniz gökten yere inin." dedik. Ey Âdemoğulları, tarafımdan size bir açıklama ve hidayet geldiğinde kim, Peygamberlerimin diliyle gönderdiğime ve açıkladığım hükümlere uyarsa, onlara gelecekte kıyamet korkusu yoktur. Onlar, dünyada yapmadıkları şeylerden dolayı da üzülmeyeceklerdir.

* Âyet-i kerimede, kendilerine hep birlikte inmeleri emredilenler, Ebu Salihin rivayetine göre, Hz. Âdem, Havva, Yılan ve İblis'tir.

Âyet-i kerimede zikredilen "Hidayet"den maksat, Ebul Âliyeye göre, Peygamberler ve Allah'ın onlara gönderdiği vahiylerdir. Bu izaha göre Allah tela bu âyet-i kerimede, Hz. Âdem ve Havvanın yanında, onların soyundan gelen insanlara da hitabetmiştir. Hitap sadece Hz. Âdem ve Havvaya değildir. Çünkü Hz. Âdem zaten Peygamberdir. Ona "Peygamber geldiğnde ona uy" şeklinde bir emir gönderilmesi mümkün değildir. Bu itibarla Hz. Âdemin soyundan gelen insanlar söz konusudur.

Taberi diyor ki: Âyette zikredilen "Hidayet"ten maksat, Allah'ın göndereceği emirler, göstereceği doğru yollardır.Buna göre hitap, Hz. Âdeme, Havvaya ve onlarla birlikte yeryüzüne inenleredir. Ancak hitap bunlara ise de dolaylı yolla bütün mükellef olan kullaradır. Bu itibarla kim Allahın beyan ettiği emirlere uyar, yasaklardan kaçınır ve gösterdiği doğru yolda gidecek olursa, artık onun için âhiret azabından korkma yoktur. Dünyadayken yapamadığı şeylerden dolayı da üzülmeyecektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

39- İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

İnkâr edip âyetlerimizi ve Peygamberimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennemliktirler, ve orada ebedi olarak kalacaklardır. Oradan hiçbir zaman çıkmayacaklardır.

* Allah tealanın âyetlerinden maksat, onun birliğini ve rablığını gösteren delilleri ve peygamberlerine verdiği âyetleri ve mucizeleridir.

İmansız olarak ölenlerin, ebedi olarak cehennemde kalacakları ve oradan

hiç çıkmayacakları hususu, Kur'an-ı kerimin çeşitli âyetlerinde beyan edilmektedir. İşte o âyetlerde şöyle buyurulmaktadır.:

"Allah, inkâr edenlere ancak cehennemin yolunu göterir. Orada ebedi olarak kalacaklardır. Bu Allah'a göre çok kolaydır."(106) **"Şüphesiz ki Allah, kâfirleri lanetlemiş ve onlar için alev alev yanan bir ateş hazırlamıştır. Onlar orada ebediyyen kalacaklardır. Kendilerine ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."**(107) **"Ben ancak Allah'ın emirlerini tebliğ etmeye ve Peygamberlikle ilgili hususları bildirmeye kadirim. Kim, Allaha ve Peygamberine karşı gelirse şüphesiz ki ona, içinde ebedi olarak kalacağı cehennem ateşi vardır."**(108)

Diğer taraftan, imansız olarak ölenlerin, cehennemde normal bir yaşantıları olmayacağı gibi ölmeyecekleri de çeşitli âyetlerde beyan edilmektedir: işte o âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır:

"Şüphesiz rabbinin huzuruna suçlu olarak çıkanın cezası cehennemdir. O, orada ne ölür ne de yaşar."(109) **"Pek azgın olan ise, öğütten kaçınacaktır." "O, en büyük ateşe girecektir." "Sonra orada ne ölecek ne de diri kalacaktır."**(110) **"İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır. Onların ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler. Onlardan cehennem azabı da hafifletilmez. Biz, her kâfiri, işte böyle cezalandırırız."**(111)

Peygamber efendimiz de bu hususta bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : « أَمَّا أَهْلُ النَّارِ الَّذِينَ هُمْ أَهْلُهَا، فَإِنَّهُمْ لاَ يَمُوتُونَ فِيهَا وَلاَ يَحْيَوْنَ. وَلٰكِنْ نَاسٌ أَصَابَتْهُمُ النَّارُ بِذُنُوبِهِمْ(أَوْ قَالَ بِخَطَايَاهُمْ) فَأَمَاتَهُمْ إِمَاتَةً. حَتّٰى إِذَا كَانُوا فَحْماً، أُذِنَ بِالشَّفَاعَةِ. فَجِيءَ بِهِمْ ضَبَائِرَ ضَبَائِرَ. فَبُثُّوا عَلَى أَنْهَارِ الْجَنَّةِ. ثُمَّ قِيلَ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ أَفِيضُوا عَلَيْهِمْ. فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحِبَّةِ تَكُونُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ».

---

106 Nasa suresi, 4/169
107 Ahzab suresi, 33/64, 65
108 Cin suresi, 72/23
109 Tâhâ suresi, 20/74
110 A'lâ suresi, 87/11-13
111 Fâtır suresi, 35/36

"Cehennemlikler cehennemin halkıdır. Çünkü onlar orada ne ölecekler ne de normal bir hayat süreceklerdir. (İmanla öldükleri halde günahlarından dolayı) cehenneme atılanar ise, Allah onları geçici bir süre için öldürecek, yanıp kömür haline geldikten sonra, kendilerine şefaat olunmasına izin verilecek, onlar, bölük bölük getirilip cennetin ırmaklarına dağıtılacaklardır. Sonra cennetliklere "Bunlara su bırakın" denilecektir. Onlar, sel yatağında biten dere otları gibi yeniden bitecekterdir."(112)

يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ وَإِيَّٰيَ فَٱرۡهَبُونِ ﴿٤٠﴾

40- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın. Benim ahdimi yerine getirin ki ben de sizin ahdinizi yerine getireyim. Ve ancak benden korkun.

Ey İsrailoğulları, ey İbrahimin oğlu Yakubun çocukları, sizi, Firavunun şer ve zararından kurtarma, sizden Peygamberler seçme ve onlara kitaplar verme nimetlerimi hatırlayın. Siz, benim, "Muhammede iman etme ve onun dâvâsını insanlara açıklama gibi emirlerime uyun ki, ben de sizi cennete koyacağıma dair olan vaadimi yerine getireyim. Ve sadece benden korkun, başkasından değil.

* Âyette zikredilen "İsrailoğulları" ifadesinden maksat, Hz. Yakubun oğullarıdır. Zira Yakubun diğer bir adı da "İsrail"dir. İsrailin mânâsı da "Allahın kulu" demektir. Allah teala burada İsrailoğullarından Yahudi âlimlerine hitabetmektedir. Çünkü Resulullahı onlar yalanlamışlardı. Cenab-ı Hak bu âyette, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)in lisanı ile, İsrailoğullarına verdiği nimeti hatırlatmaktadır. Nitekim Hz. Musa da kendi Peygamberliği döneminde bunlara, atalarına verilen nimetleri hatırlatmıştır.

Allah teala, İsrailoğullarına çeşitli nimetler vermiştir. Onları, kendisine taptıran Firavunun zulmünden kurtarmış, denizi yarıp içinden geçirmiş, çölde taştan sular fışkırtmış, gökten kudret helvası ve bıldırcın eti indirmiş, soylarından bir çok Peygamberler göndermiş ve kendilerine, dört büyük kitaptan biri olan Tevratı indirmiştir. Ayrıca İslam dini, Allah'ın en büyük nimeti olarak bütün insanlıkla beraber onlara da gönderilmiş fakat onların çoğu bu nimeti inkâr etmişlerdir.

---

112 Müslim, K. el-İman, bab: 306, Hadis No: 185

Hz. Musanın, İsrailoğullarına bu nimetlerin bazılarını hatırlattığını şu âyet-i kerime beyan ediyor: **"Musa kavmine şöyle demişti "Ey kavmim, Allahın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. O, içinizden Peygamberler çıkardı. Sizi, hükümdarlar yaptı ve âlemlerden hiçbir kimseye vermediğini size verdi."**(113)

Âyete-i kerimede **"Benim ahdimi yerine getirin ki ben de sizin ahdinizi yerine getireyim."** buyurulmaktadır. Allah tealanın, İsrailoğullarından aldığı ahit, Tevratta Hz. Muhammedin geleceğini ve Hak Peygamber olduğuna bildirmesi, geldiğinde de ona iman etmelerine dair kendilerinden söz almasıdır. Bu hususta şu âyet-i kerimede buyuruluyor ki: **"Şüphesiz ki Allah, İsrailoğullarından söz almıştı. Biz, onlara, içlerinden on iki başkan göndermiştik. Allah onlara şöyle dedi "Şüphesiz ben, sizinle beraberim. Yemin olsun ki, eğer namazı kılar zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman edip onlara yardım ederseniz ve Allah için güzel bir ödünç takdim ederseniz, muhakkak ki kötülüklerinizi örterim. Ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, şüphesiz doğru yoldan sapmış olur."**(114)

İbn-i Cüreyc bu âyeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: "İşte Allah'ın, İsrailoğullarından aldığı ahit ve onlara verdiği emir budur. Bize de Allahın ahdi ve emri budur. Kim Allahın emrini yerine getirirse Allah da ona verdiği vaadi yerine getirir."

Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbasın, Allah tealanın ve İsrailoğullarının ahdini şöyle rivayet ettiğini zikretmiştir: "Muhammed size geldiği zaman ona iman etmenize dair sizden aldığım ahdimi yerine getirin ki ben de Muhammedi tasdik edip ona uymanızla daha önce işlediğiniz günahları affedeceğime dair olan vaadimi yerine getireyim."

Rebi' b. Enes, Ebul Âliye'nin bu âyeti şöyle izah ettiğini rivayet etmiştir: "İslam dinine uyacağınıza dair sizden aldığım ahdi yerine getirin ki ben de size vaadettiğim cenneti vereyim."

Süddi ise şöyle izah etmiştir: "Benim size, kitapta emrettiğim hükümleri yerine getirin ki ben de size itaat etmeniz halinde cennete koyacağıma dair olan vaadimi yerine getireyim."

Dahhak ise, Abdullah b. Abbasın bu âyetin şöyle izah ettiğini rivayet etmiştir. Size emrettiğim hususlarda bana itaat edip, yasakladığım hususlardan kaçınarak emirlerimi yerine getirin ki ben de sizden razı olayım ve sizi, vaadet-

---

113 Maide suresi, 5/20

114 Maide suresi, 5/12

tiğim cennete koyayım."

İbn-i Zeyd ise: Allahın ahdinden maksadın, Allahın emirleri, vaadinden maksadın ise, Allahın, kullarına vaadettiği nimetler olduğunu söylemiş ve şu âyeti okumuştur: "Şüphesiz ki Allah, cihad eden müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar, Allah yolunda savaşırlar. Öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allahın Tevratta, İncil'de ve Kur'anda olan gerçek vaadidir. Allahtan daha fazla kim ahdine vefa gösterir? Öyleyse yaptığınız bu alış verişe sevinin.İşte büyük kurtuluş budur."(115)

Âyet-i kerimenin sonunda **"Ancak benden korkun"** buyurulmaktadır. Yani, **"Ey, kendilerine kitap indirerek göndereceğim Peygamberlere iman edeceğine dair söz aldığım İsrailoğulları, siz, bu ahdinizi bozdunuz. Peygamberim Muhammedi yalanladınız. Eğer inadınızdan vazgeçip Peygamberime ve ona indirdiklerime iman edip, günahlarınızdan dolayı da bana tevbe etmezseniz, Peygamberimi yalanlayan atalarınız gibi, sizin de başınıza azabımın inmesinden korkun."**

وَءَامِنُوا۟ بِمَآ أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوٓا۟ أَوَّلَ كَافِرٍۭ بِهِۦ ۖ وَلَا تَشْتَرُوا۟
بِـَٔايَـٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّـٰىَ فَٱتَّقُونِ ﴿٤١﴾

41- Elinizdeki Tevratı tasdik edici olarak indirdiğim Kur'ana iman edin. Onu ilk inkâr edenlerden olmayın. Âyetlerimi basit bir değere değişmeyin ve yalnız benden korkun.

Elinizdeki Tevratta yazılı olanları tasdik edici olarak, Muhammede indirdiğim Kur'ana iman edin. O Kur'anı ilk yalanlayanlardan olmayın. Âyetlerimi, az bir ücret karşılığında, basit bir dünya metaı için satmayın ve yalnız benden korkun. Daha önce geçmişlerinizce verdiğim ceza ve felaketlerin sizin de başınıza geleceğinden sakının.

* Âyet-i kerimede, "Âyetlerimi basit bir değere değişmeyin" buyurulmaktadır. Ebul Âliye, âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir: "Âyetlerimi öğretmeye karşılık ücret almayın. Muhammedin hak Peygamber olduğunu insanlara açıklayın." Ebul Âliye sözlerine devamla diyor ki: "Yahudilerin kitaplarının birinci bölümünde "Ey Âdemoğlu, sana ücretsiz öğretildiği gibi sen de ücretsiz öğret." ifadesi yazılıdır.

Süddi ise "Âyetlerimi basit bir değere değişmeyin" ifadesini şöyle izah

115 Tevbe suresi, 9/111

etmiştir: "Âyetlerimi, idarecilik gibi tamah ettiğiniz basit değerler karşılığında satmayın."

Yahudilerin, Allahın âyetlerini satmaları, kendi dinlerinde olan insanların liderleri olma karşılığında kitaplarında yazılı olan Hz. Muhammedi ve sıfatlarını gizlemeleridir. Halbuki,. onların kitaplarında, Hz. Muhammedin, ümmi bir Peygamber olacağı yazılıdır.

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

42- Hakkı bâtıla karıştırıp bile bile hakkı gizlemeyin.

Muhammed'in size değil de başkalarına Peygamber gönderildiği şeklindeki zannınızla, doğruyu yalana, hakkı bâtıla karıştırmayın. Onun, benim Peygamberim, Kur'anın da benim sözüm olduğunu bildiğiniz halde, kitabınız Tevratta mevcut bulunan, Muhammed'in sıfatlarına dair olan şeyleri gizlemeyin.

* "Hakkı bâtıla karıştırmak"tan maksat, Abdullah b. Abbas'a göre, doğruyu yalana karıştırmaktır. İbn-i Zeyd' göre, Hz. Musaya inen asıl Tevratı, uydurdukları Tevrata karıştırmaktır. Mücahide göre ise, uydurulmuş Yahudilik ve Hıristiyanlığı İslama karıştırmaktır.

Taeri diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Âyetin hitabettiği insanlar kâfirlerdir. Bunlar, hakkkı bâtıla nasıl karıştımış olacaklar ve bunlar hangi hak üzeredirler? "Cevaben denilir ki: "Bunların içinde münafıklar bulunuyordu. Görünüşte Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamberliğini tasdik ediyorlar, gizli olarakta onu inkâr ediyorlardı. İleri gelenleri de diyorlardı ki:"O, gönderilen biridir. fakat bizim dışımızdakilere gönderilmiştir." Böylece münafık olanlar, Hz. Muhammedin Peygamber olduğnu açıktan söyleyip gizli olarak da inkâr etmek suretiyle hakkı bâtıla karıştırıyorlardı. İleri gelenleri ise, hem Peygamber olarak gönderildiğini itiraf ediyorlar hem de kendilerine değil başkalarına gönderildiğini iddia ederek hakkı bâtıla karıştırıyorlardı.

Âyet-i kerimenin sonunda **"Bile bile hakkı gizlemeyin"** ifadesi zikredilmiştir. Abdullah b. Abbas, bu ifadeyi mealde zikredildiği gibi izah etmiştir. Ebul Âliye ve Mücahid ise âyetin bu bölümünü şöyle izah etmişlerdir: **"Sizler bildiğiniz halde hakkı gizliyorsunuz"**

"Bildikleri halde gizledikleri hak'tan maksat, Hz. Muhammed'in Peygamberliği ve ona gelenlerin Allah tarafından gönderilmiş olmasıdır. Kitap ehli, bunların hak oldğunu bildikleri halde, insanlardan gizlemişlerdir. Âyet-i kerime, onların bu hallerini dile getirmektedir.

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا الزَّكَوٰةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43- Namazı kılın, zekatı verin. Rüku edenlerle birlikte rüku edin.

Müslümanlarla birlikte namazı kılın. Mallarınızın zekatını, onu almaya layık olanlara verin. Boyun eğenlerle birlikte siz de Allah'a boyun eğin.

* Taberi diyor ki: "Bu âyetler, Allah tarafından, İsrailoğulları âlimlerine ve münafıklarına, tevbe edip Allah'a yönelmeleri, Müslümanlarla birlikte İslama girmeleri, itaat ederek Allah'a boyun eğmeleri için bir emirdir. Yine bu âyetler, onlara, deliller ortaya çıktığı ve uyarıldıkları halde, Muhammed(s.a.v.)'in Peygamberliğini bile bile gizlemelerini yasaklamaktadır.

Ayrıca bu âyetler, İsrailoğullarına ve onların geçmiş kavimlerine, Allah'ın bir lütuf olarak vermiş olduğu nimetleri hatırlatmakta ve artık bu konuda herhangi bir bahane bulamayacaklarını ilan etmektedir.

Taberi diyor ki: "Yahudi hahamları ve münafıklar, insanların namaz kılmalarını ve zekat vermelerini emrettikleri halde kendilerinin bunları yapmadıkları bu sebeple de Allah tealanın,onları bu âyetle ikaz ettiği zikredilmektedir. Ta ki Müslümanlarla birlikte namaz kılsınlar, onlar gibi mallarının zekatını versinler ve yine onlar gibi, Allaha boyun eğsinler.

Taberi diyor ki: "zekat vermek"ten maksat, farz kılınan zekatı vermektir. "zekat" kelimesinin lügat mânâsı, "Malın artması ve temizlenmesi"dir. Zekata bu adın verilmesinin sebebi, Allah Tealanın, malının zekatının veren mal sahibinin, zekat vermesinden sonra malını artırmasındandır. Yahutta zekat veren kişinin, malında bulunna fakirlerin hakkını vererek malını haksız kazançtan temizlemesi ve arındırmasındandır. Taberi, zekata bu adın, bu ikinci sebepten dolayı verildiğini söylemenin daha uygun olacağını zikretmiştir.

"Rüku"dan maksat, Allaha itaat ederek boyun eğmektir.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَٰبَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44- İnsanlara iyiliği emrediyor da kendi nefsinizi unutuyor musunuz? Oysa siz, kitabı da okuyorsunuz. Hiç düşünmez misiniz?

Siz, insanlara, Allah'a itaatı emrediyor da kendiniz ona isyan mı ediyorsunuz. Allaha itaat hususunda kendinizi bırakıyor musunuz? İnsanlara emrettiğiniz şeyleri kendi nefislerinize de emretseniz ya. Oysa siz, Tevratı da okuyup duruyorsunuz. Hiç düşünmez misiniz? Bu şekilde davranışınızın çirkinliğini anlamıyor musunuz?

* Başkalarına tebliğ edip söyledikleri halde, tebliğ ettikleri emirleri bizzat

yerine getirmeyenler için diğer bir âyette de şöyle buyuruluyor: **"Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niye söylüyorsunuz?"**(116)

Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) de bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

قال رسول الله ﷺ : مررت ليلة أسرى بى على قوم تقرض شفاههم بمقاريض من نار قال، قلت: من هٰؤلاء قالوا خطباء من أهل الدنيا كانوا يأمرون الناس بالبر وينسون أنفسهم وهم يتلون الكتاب أفلا يعقلون.

"Bana İsra ve Miraç yaptırıldığı gece, bir kısım insanların yanından geçtim. onların dudakları, ateşten makaslarla kesiliyordu. Dedim ki: Bunlar kimdir?" Dediler ki: "Bunlar, dünyadaki hatiplerdir. İnsanlara iyiliği emreder kendilerini ise unuturlardı. Halbuki onlar, kitabı okurlardı. Hiç bunu düşünmezler mi?(117)

Âyet-i kerimenin hitabettiği kimselerin, başkalarına yapmalarını emredip te kendileri için unuttukları iyilikten maksadın ne olduğu, müfessirler tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir.

Said b. Cübeyr, Abdullah b. Abbasın bu âyeti şöyle izah ettiğini söylemiştir: "Ey Yahudiler, sizler, insanların, elinizde bulunan Tevratı ve onun beyan ettiği Peygamberliği yalanlamalarına karşı çıkıyorsunuz. Halbuki kendiniz onda bulunan, Peygamberimi tasdik etme ahdimi inkâr ediyor, bana verdiğiniz sözü bozuyorsunuz. Ve kitabımdan, bildiğiniz şeyleri inkâr ediyorsunuz."

Dehhak is Abdullah b. Abbasın, bu âyeti şöyle izah ettiğini söylemiştir. "Siz, insanlara, Muhammedin dinine girmelerini, namaz kılmalarını ve benzeri şeyleri emrediyor fakat kendinizi unutuyorsunuz"

Süddi, Katade ve İbn-i Cüreyc ise bu âyeti şöyle izah etmişlerdir: " "Ey kitap ehli olanlar ve münafıklar, siz, insanlara, Allaha itaat etmelerini, ondan korkmalarını ve oruç tutup namaz kılmalarını emrediyor fakat kendiniz bunları yapmıyorsunuz."

Taberi diyor ki: "Bu görüşler, birbirlerine yakın görüşlerdir. Hepsi de âyetin hitabettiği insanların,Allahın razı olacağı şeyleri, diğerlerine emredip kendilerinin bunlara uymadıklarını ifade etmişlerdir.

Allah teala, bu âyette böyle davranan insanları kınamış ve bunun, kendi-

---

116 Saff suresi, 61/2

117 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 120, 231, 239

lerine yakışmayacağını beyan etmiştir.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَوٰةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

45- Sabırla ve namazla yardım isteyin. Şüphesiz ki namaz, Allaha boyun eğenlerden başkasına ağır gelir.

Sabırla ve namazla yardım isteyin. Bana verdiğiniz sözü tutabilmek ve bana itaat edebilmek için, hayasızlık ve kötülüklerden alıkoyn ve benim rızama yaklaştıran namazı kılarak yardım dileyin. Şüphesiz ki namaz, bana boyun eğip azabımdan korkan, vaad ve cezamı tasdik edenlerden başkasına ağır ve zor gelir.

* Âyet-i kerimede, insanlara, sabırla ve namazla, yardımlaşmaları emredilmektedir. Taberi, bu iki şeyle, neye karşı yardımlaşılacağı hususunda şunları zikretmiştir: "Allah tealanın gönderdiği kitaplarda, emirlerine uyulup yasaklarından kaçınılmasına dair, kullarından aldığı ahdi yerine getirme hususunda, bu iki şeyle yardımlaşılmasının emredildiği beyan edilmektedir."

"Sabır"ın asıl mânâsı, nefsi, sevdiği şeylerden alıkoymak ve heva ve hevesinden el çektirmektir. Bu bakımdan, felaketler karşısında kendisini frenleyene "Sabreden" denilmiş, Ramazan ayına da, yeme ve içmeye karşı sabredildiğinden dolayı "Sabır" ayı " denilmiştir. Bir kısım âlimler, buradaki "sabır" kelimesinden maksadın, oruç tutmak olduğunu ve bu âyet-i kerimenin "Oruç tutarak namaz kılarak sabredin" demek istediğini söylemişlerdir. Taberi ise, Allah tealanın, bu âyet-i kerimede insanları Allah'ın emir ve yasaklarından, nefislerine ağır gelenlere karşı sabretmelerini istediğini söylemiştir.

Burada, Allah'tan yardım dilerken yapılacak şeylerden özellikle namaz zikredilmektedir. Çünkü onda, Allah'ın kitabını okuma, dünya zevklerini terketme, âhireti ve orada Allahın insanlar için hazırlamış olduğu şeyleri hatırlatma vardır.

كان رسول الله ﷺ : اذا حَزَّبه أمر صلى.

Resulullah (s.a.v.) herhangi bir sıkıntı ile karşılaştığında hemen namaz kılmaya başlardı."[118] Abdurrahman diyor ki: "Abdullah b. Abbas, bir yolculuk yaparken kendisine kardeşi Kussem'in ölüm heberi ulşatı. Abdullah b. Abbas, (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) "Şüphesiz biz, Allah içiniz ve mutlaka ona dönece-

118 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 388

ğiz."[119] dedikten sonra yolun kenarına çekildi, devesini çöktürdü, iki reka namaz kıldı ve namazı uzattı. Bitirdikten sonra kalkıp bineğine doğru yürüdü ve **"Sabırla ve namazla yardım isteyin. Şüphesiz ki namaz, Allaha boyun eğenlerden başkasına ağır gelir."** âyetini okudu.

Ebul Âliye diyor ki: "Allahın razı olacağı şeyleri başarmak için sabır ve namazla yardımlaşın ve bilin ki bu ikisi de Allaha itaattendir."

İbn-i Cüreyc diyor ki: "Sabırla ve namazla yardımlaşın. Çünkü bunlar Allah'ın rahmetine kavuşturan iki yardımdır."

Âyette zikredilen **"Allaha boyun eğenler"** ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbas'a göre, Allahın indirdiklerini tasdik edenler, Ebul Âliye ye göre"Allahtan korkanlar" Mücahide göre "Hakkıyla iman edenler"dir.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

46- Onlar, rablerine kavuşacaklarını ve tekrar ona döndürüleceklerini idrak edenlerdir.

O boyun eğenler, namazı gönül hoşluğu ile ve isteyerek kılanlar, Allah'a kavuşacaklarına kesin olarak inananlardır.

* Âyet-i kerimede geçen ve "İdrak ederler" diye izah edilen (يَظُنُّونَ) kelimesinin asıl mânâsı, "Zannederler" demektir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Nasıl olur da, Allah teala, namaz kendilerine ağır gelmeyen, itaatkar kulları, "Huzuruna çıkmayı zannederler" şeklinde sıfatlandırır? Zira " "zannetmek" şüphe taşıyan bir ifadedir. Allahın huzuruna çıkacağından şüphe eden kimse ise kâfirdir. "Buna cevaben denilir ki: "Araplar, bazan, kesin bilgiyi "Zan" ile ifade ederler. Bu âyetteki ifade de o kabildendir. Nitekim ebul Âliye, Mücahid, Süddi, İbn-i Cüreyc ve İbn-i Zeyd, âyetteki "zan" kelimesinin,kesin bilgi ifade ettiğini söylemişlerdir. mücahid, Kur'anda geçen her zan keliesinin "Kesin bilgi" anlamına geldiğini söylemiştir. Nitekim şu âyetlerde de "Zan" kelimeleri zikredilmiş, bunlardan da "Kesinlik" kastedilmiştir. **"Günahkârlar ateşi görürler ve oraya düşeceklerini zannederler (anlarlar). Fakat ondan kaçıp sığınacak bir yer bulamazlar."** [120] **"O gün amel defteri sağından verilen, etrafındakilere şöyle der" İşte kitabım, alın okuyun. Ben, dünyadayken hesaba çekileceğimi zannediyordum. (Çok iyi biliyordum.)."**[121]

---

119 Bakara suresi, 2/156
120 Kehf suresi, 18/53
121 Hâkka suresi, 69/20

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

47- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zaman) âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

Ey İsrailoğulları, ey Yahudi topluluğu, ey Yakubun torunları, geçmişlerinize, ecdadınıza verdiğim nimetlerimi ve sizi bir zaman âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

* Allah teala, İsrailoğullarını, Firavunun zulmünden kurtarmış, denizi yarıp onları karşıya geçirmiş, çöllerde onlar için taşlardan sular fışkırtmış, gökten yemekler indirmiş, soylarından bir çok Peygamberler getirmiş ve böylece onları, kendi zamanlarında yaşayan insanlardan üstün kılmıştır. Yoksa bu ifadede, onların, gelmiş geçmiş bütün insanlardan üstün oldukları kastedilmemektedir.

Resulullah (s.a.v.) İsrailoğullarının bütün âlemlerden üstün olmadıklarını, bu şerefe ancak ümmet-i Muhammedin nail olduğunu beyan eden bir hadis-i şerifinde buyuruyor ki:

قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ : يَقُولُ« إِنَّكُمْ وَفَّيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً. أَنْتُمْ خَيْرُهَا، وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللّٰهِ».

"Sizler, yetmiş ümmeti tamamlıyorsunuz. Sizler, Allah katında o ümmetlerin en hayırlısı ve en üstünüsünüz."(122)

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

122 İbn-i Mâce, K. ez-Zühd, bab: 34, Hadis No: 4288/Ahmed b. Hanbel Müsned, c. 4, s. 447, c. 5, 5./Tirmizi, K. Tefsir el Kur'an, sure 3, bab: 9, Hadis No: 3001

48- Kimsenin kimseye bir fayda sağlayamayacağı, kimseden şefaat kabul olunmayacağı, kimseden karşılık alınmayacağı ve onların yardım görmeyeceği günden sakının.

* Âyet-i kerime, kıyamet gününün bazı özelliklerini şöylece beyan etmekterdir:

a- "O gün hiçbir kimse diğer bir kimseye fayda veremeyecek, kimse diğer bir kimsenin ihtiyacını göremeyecektir." Bir kimsenin diğer bir kimseye herhangi bir şey vermesi, ancak borucunu ödemesi şeklinde olacaktır. Zira, âhirette yargılanmanın konusu günah ve sevaptır. Nitekim hadisi Şerifte şöyle buyurulmuştur:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : رَحِمَ اللّٰهُ عَبْداً كَانَتْ لأَخِيهِ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ فِي عِرْضٍ أَوْ مَالٍ، فَجَاءَهُ فَاسْتَحَلَّهُ قَبْلَ أَنْ يُؤْخَذَ وَلَيْسَ ثَمَّ دِينارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ، فَإِنْ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ حَمَّلُوهُ عَلَيْهِ مِنْ سَيِّئَاتِهِمْ.

"Allah o kula merhamet etsin ki (Ne mutlu o kul'a ki) ırz veya mal hususunda başka bir din kardeşine haksızlık der de, kendisinden bu hak alınmadan önce (kıyamette hesaplaşmaya bırakmadan) hak sahibiyle helallaşır. Çünkü orada ne dinar geçerlidir ne de dirhem. Haksızlık yapanın sevabı varsa, yapılan haksızlık kadarı alınıp haklıya verilir. Şayet sevabı yoksa hak sahibinin günahlarından alınarak haksıza yüklenir."(123)

b- "O gün Allah, hiçbir şefaatçinin şefaatini kabul etmeyecektir. Ancak, kendilerine şefaat etme izni verilenler hariç." Bu hususta Allah teala diğer bir âyette şöyle buyuruyor:**"O gün, rahman olan Allahın izin verdiği ve konuşmasına rıza gösterdiği kimseden başkasının şefaatı fayda vermeyecektir."**(124) **"Onun nezdinde, izin verdiğinden başka kimsenin şefaatı fayda vermez. Nihayet kalblerindeki korku giderilince, şefaat olunanlar, şefaat edenlere "rabbiniz ne buyurdu?" derler. Şefaat edecek olanlar da: "Hakkı söyledi, layık olanlara şefaat olunma izni verdi. O, her şeyden yü-**

123 Tirmizi, K. el-Kıyame, bab: 2, Hadis No: 2419

124 Tâhâ suresi, 20/109

cedir, her şeyden büyüktür" derler."(125)

Haklarında şefaatin kabul edilmeyeceği kişiler ise Allah'a tevbe etmeden önce kâfir olarak ölenlerdir. Bu hususta Resulullah (s.a.v.) efendimiz şöyle buyuruyor:

لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ. فَتَعَجَّلَ كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَتَهُ. وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ. فَهْيَ نَائِلَةٌ،إِنْ شَاءَ اللّٰهُ، مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لاَ يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئاً

"Her Peygamberin kabul edilen bir duası vardır. Her Peygamber bu duasında acele etmiştir. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat için sakladım. İnşallah ümmetimden, Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmayarak ölene bu şefaatim erişecektir."(126)

Peygamber efendimiz diğer bir hadis-i şerifinde de şöyle buyurmaktadır:

قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا فَاسْتُجِيبَ فَجَعَلْتُ دَعْوَتِي شَفَعَةً لأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Her Peygamberin kabul edilecek bir duası vardır. Onlar dualarını yapmışlar duaları kabul edilmiştir. Ben ise duamı âhirette ümmetime şefaat için sakladım."(127)

c- "O gün kimseden karşılık alınmayacaktı." Yani, orada kimseden fidye kabul edilmeyecektir. Bu hususta diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır: **"Şüphesiz ki inkâr edip kâfir olarak ölenlerin hiçbirinden, yeryüzünü dolduracak kadar altın fidye verseler bile kabul olunmayacaktır. Onlar için can yakıcı bir azap vardır. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur."**(128)

d- "O gün onlar yardım da görmeyeceklerdir." O gün onlara hiçbir yardımcı yardım etmeyecektir. Artık orada taraf tutma yoktur. Aracılıklar sona

125 Sebe' suresi, 34/23

126 Müslim, K. el-İman, bab: 338, Hadis No: 199/Tirmizi, K. ed-Da'vât, bab: 131, Hadis No: 360/Müslim, K. el-İman bab: 334, Hadis No: 198

127 Buhari, K. ed-Da'vât, bab: 1/Müslim, K. el-İman, bab: 334, Hadis No: 198

128 Âl-i İmran suresi, 3/91

ermiştir. Yardımlaşmalar kalkmıştır. O gün hüküm vermek, katında şefaatçi ve yardımcıların fayda sağlayamayacakları, âdil ve Cebbar olan Allaha aittir. Evet, kıyamet gününde zalimlerin ne şefaatçisi vardır ne de bir yardımcısı.]

Bu hususta şu âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Onları durdurun. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir." "Ey müşrikler, size ne oldu ki birbirinizle yardımlaşmıyorsunuz? Hayır, onlar bugün teslim olmuşlardır."**(129)

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49- Hani bir zaman sizi, Firavun ailesinden kurtarmıştık. Onlar, size azabın kötüsünü tattırıyorlardı. Oğullarınızı boğazlıyor, kadınlarınızı sağ barıkıyorlardı. Bunda, rabbiniz tarafından sizin için büyük bir imtihan vardı.

[Ey İsrailoğulları, sizi, Firavun ailesi ve yandaşlarının zulmünden kurtardığımızı hatırlayın, onlar, doğar doğmaz erkek çocuklarınızı kesiyor ve kız çocuklarınızı öldürmeyip sağ bırakıyorlardı. Sizi, içinde bulunduğunuz, Firavunun bu işkencelerinden kurtarmamızda sizin için bir nimet vardı.]

* Taberi özetle diyor ki: "Firavunun, İsrailoğullarının erkek çocuklarını kesme sebebi, rivayet edilen şu olaydır: Bir gün Firavun rüyasında, Kudüsten Mısıra doğru bir ateşin gelip Kıpti ırkından olanları yaktığını ve İsrailoğullarına dokunmadığını görmüştü. Bunun üzerine sihirbaz ve kâhinleri toplayıp onlardan bu rüyanın yorumunu sormuştu. Onlar da şu cevabı vermişlerdi: "İsrailoğullarından bir çocuk doğacak, sen onun eliyle mülkünü kaybedip helak olacaksın." İşte bundan sonra Firavun, İsrailoğullarının doğan her erkek çocuğunu öldürmeyi emretmişti.

Abrdullah b. Abbas diyor ki: "Bir zaman Firavun ve ileri gelenleri, Allahın, Hz. İbrahime, soyundan peygamberler ve Krallar göndereceğini vaadettiği hususunu görüştüler ve bu konuda şu karara vardılar. "Bir kısım insanları ellerinde usturalarla göndererek İsrailoğullarından yeni doğacak olan erkek çocukları keseceklerdi. "Bu kararı uyguladılar. Firavun ve taraftarları, İsrailoğullarının yaşlılarının ölerek, çocuklarının da kesilerek tükenmekte olduklarını görünce, Firavun onlara dedi ki: "İsrailoğulları neredeyse tükenecekler. Sizler, onların, sizin için yaptıkarı hizmetleri bizzat kendiniz yapmak zorunda kalacaksınız. Bunun için bir yıl, doğan erkek çocukların hepsini öldürün. Ertesi yıl sağ

129 Saffat suresi, 37/24-26

bırakın."

Hz. Musanın annesi, oğlu Harunu, işte çocukların sağ bırakıldığı bir yılda doğurdu. Musayı ise, çocukların kesildiği yılda doğurdu.

Ebul Âliye diyor ki: "Firavun, idaresindeki insanlara dört yüz ene hükmetti. Bir gün kâhinleri "Bu sene Mısırda, İsrailoğullarından bir erkek çocuk doğacak sen onun eliyle helak olacaksın." dediler. Bunun üzerine Firavun, Mısırın her bir tarafına ebe kadınlar gönderdi. Kadınlar çocuk doğurduğunda ebeler onu alıp Firavuna götürüyorlardı. Firavun, erkek çocukları öldürüyor, kız çocuklarını sağ bırakıyordu.

İbn-i Cüreyc, "kadınları sağ bırakıyordu" ifadesini, "Kadınları köleleştiriyordu" şeklinde izeh etmişse de, Taberi, bu izah şeklinin sahabi ve Tabiinin izahlarına ters düştüğünden kabul edilemeyeceğini söylemiştir.

Âyet-i kerimede zikredilen ve "İmtihan" diye tercüme edilen (بَلَاءٌ) kelimesi, Abdullah b. Abbas, Süddi, Mücahid ve İbn-i Cüreyc tarafından "Nimet" olarak izah edilmiştir. Aslında imtihan kelimesi hayır için de şer için de kullanıldığından burada hayır anlamına geldiği söylenmiştir. Buna göre âyetin sonunun izahı şöyledir: **"Allah'ın, sizi, Firavunun yaptığı azaptan kurtarması, sizin için büyük bir nimettir.**

"Firavun" lakabı,Mısıra hakim olan Âmâlika Krallarına verilen bir lakaptır. Allah tealanın, Hz. Musayı takibederken suda boğduğu Firavunun adı ise, Muhammed b. İshak'ın rivayetine göre, Velid b. Musab. b. Reyyan'dır. "Firavunun ailesi"nden maksat, onun dinini kabul eden, kavminden olan ve ona tabi olanlardır. Burada hitap aslında Firavunu görmeyen İsrailoğullarınadır. Allah teala onların atalarını Firavunun zulmünden kurtardığı için onların nesillerine, atalarına olan lütuflarını hatırlatmaktadır.

İbn-i İshak, Firavunun, İsrailoğullarına yaptığı kötülükler hakkında şunları söylemiştir. "Firavun, İsrailoğullaarını hizmetçiler olarak kullanıyordu. Onların sanatkârlarını çeşitli sanat dallarında işçi olarak çalıştırıyordu. Bazıları onun için ekin ekiyorlardı. Sanatı olmayanlardan ise cizye alıyordu.

Taberi diyor ki: "İsrailoğullarının erkek çocuklarını kesip kadınlarını sağ bırakan Firavunun emrini uygulayanlar onun memurlarıydı. Emri Firavunun vermesine rağmen iş onun memurlarına isnad edilmektedir. Bu da zorba idarecilerin emirlerine uyarak kötü işler yapanların sorumluluktan kurtulamayacaklarını göstermektedir.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50- Yine bir zaman sizin için denizi yarıp sizi kurtarmıştık. Firavun ailesini suda boğmuştuk. Siz de bakıp duruyordunuz.

Ey İsrailoğulları, sizden, her torunun geçebileceği biryol olması için denizi yarıp on iki yol açtığımızda size olan nimetimi hatırlayın. Sizi helak olmaktan kurtarmış, Firavun ve yandaşlarını suda boğmuştuk. Siz de Firavunun boğulmasına, deniz dalgalarının, Firavun ailesini yutmasına bakıp duruyordunuz.

* **"Firavun"** Mısır hükümdarlarına verilen bir ünvan idi. Bu Firavunların, rivayete göre sonuncusu, yukarıdaki âyetin izahında anlatıldığı gibi bir rüya görmüş ve bunun üzerine de İsrailoğullarını yeni doğan bütün erkek çocuklarını boğazlatarak öldürtüyordu.

İsrailoğullarından, "İmran" adında bir şahsın da bir erkek çocuğu doğdu. Bu çocuk, büyüyüp ilerde Peygamber olacak olan Hz. Musa idi. Annesi, onun da öldürülmemesi için onu bir sandığın içine koyup Nil nehrine bıraktı. Firavunun karısı Âsiye, nehirde bu sandığı gördü ve onu nehirden çıkarttırdı. Sandığın içinde çok güzel bir çocuk bulunuyordu. Onun öldürülmesine mani oldu ve kendi sarayında alıkoymaya karar verdi.

O sırada Firavunun sarayında hizmetçi olan Musanın kızkardeşi, durumu takibediyordu. Çocuğun hiçbir kadını emmediğini görence, ona bakacak ve emzirecek bir kadın tavsiye edebileceğini söyledi. Teklifi kabul edildi. O da doğruca gidip durumu annesine haber verdi. Ve annesini, çocuğun bakıcısı olarak saraya getirdi.

Böylece Hz. Musa, öldürülmekten kurtulduğu gibi Firavunun sarayında ve kendi öz annesinin sütüyle ve bakımıyla büyüdü.

Hz. Musa, Allah tarafından Peygamber olarak seçildi. Firavuna ve Mısır halkına Allahın emirlerini tebliğ etti. Onlara bir çok mucizeler göstererek, Allahın emir ve yasaklarını kabul etmeleri için çok mücadele etti. Fakat Firavun iman etmedi.

Hz. Musa, Mısırda çok kötü bir muamele gören israiloğullarını alıp Ken'an iline gitmek için Firavundan defalarca izin istedi. Önceleri buna izin vermeyen Firavun, sonra razı oldu. Fakat Hz. Musa İsrailoğullarını alıp Mısırdan çıkarken, izin verdiğine pişman oldu. Ve onlar gittikten sonra arkalarından onları takibe başladı.

Hz. Musa ve İsrailoğulları, Kızıldenizin kenarına varmışlardı ki, geriden, Firavun ve ordusunun geldiğini gördüler. Heyecanlanıp korktular. Önde deniz arkada düşman bulunuyordu. İşte bu zor durumda Hz.Musa, kendisine Allah tarafından verilen bir mucize daha gösterdi. Kızıldenize âsâsıyla vurdu ve denizde, İsrailoğullarından on iki kabilenin geçeceği on iki yol açıldı. Deniz yarılmış yol olmuştu. İsrailoğulları, Hz. Musanın komutasında bu yollardan karşıya geçmeye başladılar.Firavun ve ordusu da yetişmiş bu açılan yollardan onları takibediyordu. Fakat Hz. Musa ve İsrailoğulları karşıya geçer geçmez, yarılıp; yol

olan deniz kapanarak Firavun ve ordusu sulara karıştı. Herkesin gözleri önünde Firavun ve ordusunun tamamı boğulup yok oldu.

İşte âyet-i kerime bu olaya işaret ediyor. Diğer âyetlerde de bu olay açıkça anlatılmaktadır. Bu âyetlerde şöyle buyuruluyor:

"Firavun ve adamları, güneş doğarken onların ardına düştüler." "İki topluluk yaklaşıp birbirini görünce, Musanın tarftarları "İşte yakalandık" dediler." "Musa" Hayır, şüphesiz rabbim benimledir. Bana mutlaka kurtuluş yolunu gösterecektir." dedi." Bunun üzerine biz Musaya" Âsânı denize vur" diye vahyettik. Bir anda deniz yarılıverdi. Her bir kısmı kocaman bir dağ gibiydi." "Geriden gelen Firavun ve adamlarını da oraya yaklaştırdık." "Musa ve beraberindekilerin hepsini sağ salim kurtardık." "Sonra diğerlerini de suda boğuverdik." "Şüphesiz ki bunda büyük bir ibret vardır. Fakat çokları yine de iman etmediler."(130)

Bakara suresinin, izahını yaptığımız bu âyeti, Allah tealanın, İsrailoğullarına nimetlerini hatırlatıyor. Hz. Musayı yalanlamaları yüzünden Firavun ve ailesinin başına gelen azabın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i yalanlamaları halinde onu yalanlayanların da başına gelebileceğine dikkatleri çekiyor.

Denizin nasıl yarıldığı hususunda Süddi diyor ki: "Musa denize varınca onu "Ebu Halid" diye adlandırdı Âsâsıyla ona vurdu. Deniz yarıldı. Her bir parçası büyük bir dağ gibiydi. İsrailoğulları, denizde açılan yollara daldı. Denizde her toruna bir yol olmak üzere on iki yol açılmıştı.

Taberi, Allah tealanın Firavunu suda ne şekilde boğduğu hakkında özetle şu rivayetleri zikretmektedir: Abdullah b. Şeddad diyor ki: "Bana anlatıldığına göre Firavun,ordusundaki alaca atlara ilaveten yetmiş bin yağız atla Musayı takibe çıkmıştı. Musa ise daha önce çıkıp denize varmıştı. Denizden geçeceği bir yer yoktu. Arkadan Firavun ve ordusu göründü. Musanın arkadaşları onları görünce "Eyvah yakalandık" dediler. Musa ise "Hayır, hayır olmaz.Zira rabbim benimle beraberdir. O bana kurtuluş yolunu gösterecektir. O bana bunu vaadetti. O, vaadinden dönmez." dedi.

Abdullah b. Şeddad, başka bir rivayetinde şöyle demektedir: "Firavunun atı denize girmemekte diretince Cebrail bir kısrakla ona göründü. Cebrail denize daldı. Arkasından da Firavun daldı. Firavunun ordusu onları görüp kendileri de denize daldılar. Böylece Cebrail önden, Firavun ve ordusu da onun arkasından gidiyordu. En geride de İsrafil bulunuyor ve onları, Cebrail takibetmeye teşvik ediyordu. Deniz, Firavun ve ordusunun üzerine kapanmaya başlayınca Firavun, Allah'ın kudretini gördü, kendisinin âcizliğini anladı ve orada "İsrailoğullarının

130 Şuara suresi, 26/60-67

iman ettiğinden başka ilah olmadığına iman ettim ve ben Müslümanlardanım" dedi."[131]

Allah teala da buyurdu ki: "Şimdi mi iman ediyorsun? Halbuki bundan önce isyan ettin ve fesat çıkaranlardandın."

İkrime ise, Firavunun denizde nasıl boğulduğu hakkında Abdullah b. Abbastan, şunları söylediğini rivayet etmiştir: "Allah teala musaya: **"... Kullarımı geceleyin al götür. Mutlaka takibedileceksiniz." diye vahyettik."**[132] buyurunca Musa, İsrailoğullarıyla birlikte geceleyin yola çıktı. Musa ile birlikte altı yüz bin kişi bulunuyordu. Firavun onları görünce şöyle dedi: "Bunlar, basit ve sayısı az bir topluluktur. Ne var ki bizi öfkelendiriyorlar. Biz ise gerçekten ihtiyatlı ve uyanık bir kitleyiz."[133]

Musa, İsrailoğullarıyla bilikte yürümeye devam etti. Denize doğru koştular. Dönüp geri baktılar bir de ne görsünler, Firavunun ordusunun havaya kaldırdığı toz ve gürültü ufku kaplamış. Bunun üzerine şöyle dediler: "Ey Musa, sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da. İşte önümüzde deniz arkamızda ise bizi ezen Firavun." "Musa da onlara:"... Umulur ki rabbiniz düşmanlarınızı yok eder de sizi yeryüzünde onların yerine geçirir. Sonra da ne yapacağınıza bakar." dedi."[134] Bunun üzerine Allah teala Musaya: **"Âsânı denize vur."** diye vahyetti. Denize de "Musayı dinle ve sana vurduğunda ona itaat et." diye vahyetti. Bunun üzerine deniz heyecanlandı. Musanın, kendisine neresinden vuracağını bilemiyordu. Bu sırada Yûşâ, Musaya: "Sana ne emredildi." diye sordu. Musa da: "Denize vurmam emredildi." diye cevap verdi. Yûşâ: "O halde vur." dedi. Musa da denize âsâsıyla vurdu. Deniz yarıldı orada on iki yol açıldı. Her bir yol büyük bir dağ gibiydi. İsrailoğullarının on iki torunundan her biri bir yolu takibediyordu. İsrailoğulları yola girince birbirlerine şöyle dediler: "Diğer arkadaşlarımızı neden göremiyoruz?" Musaya da: "Arkadaşlarımız nerede onları niçin göremiyoruz?" diye sordular. Musa da: "Yürüyün. Onlar da sizin gibi bir yoldan yürüyorlar." dedi. Onlar: "Biz, arkadaşlarımızı görmedikçe rahat edemeyiz." dediler. Musa da: "Ey Allahım, sen bunların kötü huylarına karşı bana yardım et," dedi. Allah teala Musaya: **"Âsâna, denize şöyle yapmasını söyle."** dedi. Musa da âsâsını, denizde açılan yolların sudan duvarlarına vurdu. Duvarlardan, İsrailoğullarının birbirlerini görecekleri pencereler açıldı. İsrailoğulları yürüyüp denizden çıktılar. Bunun üzerine Firavun ve ordusu, denize doğru hücuma geçti. Cebrailin, atı ile gelip teşvik etmesiyle Firavunu ve ordusunu denize çekti. Musanın kavmi, denizden tamamen çıktıktan

131 Yunus suresi, 10/90
132 Şuara suresi, 26/52
133 Şuara suresi, 26/54, 56
134 A'raf suresi, 7/129

sonra Firavun ve ordusu orada boğuldu.

Firavunun Musayı yakalamakta geç kalması hususunda Süddi diyor ki: "Kıptilerden çok kişi ölmüştü. Firavun ve adamları onları defnetmele meşguldüler. Bu sebeple gün doğuncaya kadar Musayı takibe çıkamamışlardı. İsrailoğullarının önünde Harun yürüyor arkalarından da Musa gidiyordu.

Taberi, Firavun ve Musanın denize dalmaları hususunda bu bilgilerin dışında başka rivayetler de zikretmektedir. Konuyu uzatmamak için bu rivayetler zikredilmemiştir.

وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾

51- Bir zaman da Musa ile kırk gece için vaadleşmiştik. Onun arkasından siz buzağıyı ilah edindiniz ve zalimler oldunuz.

Bir zaman da Tevratı Musaya indirmek için, onunla tam kırk gece için vaadleşmiştik. Musa, verdiği vaad için sizin yanınızdan ayrıldıktan sonra, buzağıyı ilah edinip ona taptınız. Ve bu davranışınızla zalimler oldunuz. Çünkü siz-ler, ibadeti, layık olmayan bir şeye yaptınız.

* İsrailoğullarının bu hallerini anlatan diğer âyet-i kerimelerde de şöyle buyurulmaktadır:

"Musa, kavminden önce Tur dağına koşunca: "Seni, kavminden önce davranmaya sevkeden nedir ey Musa?" dedik."

"Musa: "İşte onlar peşimdeler. Razı olman için acele ettim ey rabbim, dedi."

"Allah: **"Şüphesiz ki biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Samiri onları saptırdı." dedi."**

"Musa büyük bir öfke ve üzüntüyle kavmine döndü. "Ey kavmim, rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmadı mı? Aradan çok mu zaman geçti? Yoksa rabbinizin gazabına uğramayı mı istediniz de bana verdiğiniz sözden caydınız?" dedi."

"Şöyle cevap verdiler: "Biz, sana verdiğimiz sözden kendi irademizle caymadık. Fakat Mısırdan çıkarken, o kavmin mücavherlerinden yükler dolusu alıp götürmüştük. Biz onları ateşe attık. Samiri de yanındaki mücevherleri oraya attı."

"Nihayet Samiri onlara, içinden rüzgâr geçtikçe böğürür gibi ses çıkaran bir buzağı heykeli yaptı. Samiri ve taraftarları: "Sizin de ilahınız, Musanın da ilahı budur. Fakat Musa bunu unuttu." dediler."

"Onlar bu heykelin kendilerine sözle hiçbir mukabelede bulunmadığını, kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda vermediğini görmüyorlar mıydı?"

"Doğrusu daha önce Harun onlara şöyle demişti: "Ey kavmim, siz bununla imtihan edildiniz. Muhakkak ki sizin rabbiniz, rahman olan Allahtır. Sapık yolu bırakıp bana uyun, emrime itaat edin."

"Kavmi: "Musa bize dönünceye kadar buna tapmaktan vaz geçmeyeceğiz." dediler."

"Musa dönünce: "Ey Harun, bunların saptıklarını gördüğünde bana uymana mani neydi? Emrime karşı mı geldin?" dedi."

"Harun: "Ey anamın oğlu sakalımı ve başımı tutma. Doğrusu ben, "İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü dinlemedin." demenden korktum." dedi."

"Musa Samiriye: "Ey Samiri, ya senin yaptığın nedir?" dedi."

"Samiri: "Ben, İsrailoğullarının görmediklerini gördüm." Ben, elçinin izinden bir avuç toprak alıp onu, erimiş mücevherin içine attım. İşte böylece bunu bana nefsim hoş gösterdi." dedi."

"Musa Samiriye şöyle dedi: "Haydi git sen hayatın boyunca "Bana dokunmayın" diyeceksin. Âhirette de sana,kaçıp kurtulamayacağın, vaadedilmiş bir azap vardır. Tapıp durduğun ilahına şimdi ne yapacağız bir bak. Onu muhakkak yakacağız. Sonra onu denize savuracağız."

"Sizin ilahınız ancak, kendisinden baka hiçbir ilah olmayan Allahtır. Onun ilmi herşeyi çepeçevre kuşatmıştır."(135)

Âyette geçen ve "Vaadleşmiştik" diye tercüme edilen (وَاعَدْنَا) fiili, diğer bir kıraatta (وَعَدْنَا) şeklinde okunmuştur. Bu kıraata göre âyetin mânâsı: **"Hani bir zaman Musaya vaadetmiştik"** şeklindedir. Taberi her iki kıraatın da sahih olduğunu, iki kıraatın da mânâda önemli bir değişiklik yapmadığını söylemiştir.

Taberi, "Musa"isminin, Kıpti dilinde iki kelimeden meydana geldiğini bunların da "Su" anlamına gelen (مُو) "Mu" ve "Ağaç" anlamına gelen (سَا) "Sa" kelimeleri olduğunu söylemiştir.

Taberi diyor ki: "Musaya "Su" ve "Ağaç" anlamına gelen bu iki kelime-

135 Tâhâ suresi, 20/83-98

nin ad olarak verilişinin sebebi, Hz.Musanın, Nil nehrinin kenarında ağaçlı bir yerde bulunup sandıktan çıkarılmasındandır. Bu sandığı, o sırada, Firavunun karısı Âsiyenin, nehir kenarında yıkanmakta olan cariyelerinin bulduğu rivayet edilmektedir.

Âyet-i kerimede, Allah teala ile Hz. Musanın kırk gün için vaadleştikleri zikredilmektedir. Ebul Âliye bu ifadeyi şöyle izah etmektedir: Bu kırk gün, Zilkade ayı ile Zilhicce ayının on günüdür. Hz. Musa, kardeşi Harunu, İsrailoğullarının başına Halife tayin ettikten sonra Tur dağına gidip orada rabbi ile kır kgün konuşmuştur. Allah teala, zebercedden yapılmış levhalar üzerine yazılı olan Tevratı Hz. Musaya vermiş Hz. Musa da orada kalemlerin sesini duymuş ve rabbiyle sessiz bir şekilde konuşmuştur.

İbn-i İshak diyor ki: "Allah teala, Firavunu ve kavmini helak edip Hz. Musayı ve kavmini kurtardıktan sonra, Hz. Musaya, kendisiyle görüşmek için kırk gün vaadetti. Musa, Harunu, İsrailoğullarının başına bıraktı ve ona: "Ben acele rabbime gidiyorum. Kavmimin başına benim yerime geç. Bozguncuların yoluna uyma." dedi. Musa, rabbinin huzuruna çıkmayı çok arzuladığından acele olarak çıkıp gitti. İsrailoğullarının başında Hz. Harun kaldı. Onun yanında Samiri de bulunuyordu. Harun, İsrailoğullarını Musanın peşinden götürüp ona kavuşmaya çalışıyordu.

Âyet-i kerimenin sonunda: "Musanın arkasından siz buzağıyı ilah edindiniz." buyurulmaktadır. Taberi, İsrailoğullarının buzağıyı ilah edinmelerinin sebebi hakkında çeşitli rivayetler zikretmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

İkrime bu hususta Abdullah b. Abbastan şunları rivayet etmektedir. Firavun ve ordusu, Musayı ve İsrailoğullarını takibederken denize varınca Firavunun atı denize girmekte diretmiş, bunun üzerine Cebrail bir kısrakla gelerek Firavunun atının denize girmesine sebep olmuştur. Bu arada Samiri de Cebrailin atının ayağının izinden bir avuç toprak alıp saklamıştır. İsrailoğulları Mısırdan ayrılırken komşularının altın vb. süs eşyalarını bir merasim dolayısiyle emanet almışlardı. Bu emanetleri geri vermedikleri için kendilerini suçlu hissetmeye başlamışlardı. Hz. Musa, Allah teala ile konuşmaya gittiği zaman o süs eşyalarını ateşe attılar ki yansın tükensinler. Bu arada Samiri, Cebrailin atının izinden aldığı bir avuç toprağı, yanan o eşyanın içine attı. O eşyalar da, arkasından hava girip önünden çıktığında böğüren bir buzağı şeklini aldı. Samirinin teşviki ile İsrailoğulları bu buzağıya tapmaya başladılar. Hz. Harunun uyarılarını dinlemediler. İşte âyet-i kerime onların bu halini beyan etmektedir.

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّن بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

52- Bu hareketinizden sonra, şükredesiniz diye sizi affettik.

Affımıza karşılık bize şükredesiniz diye, buzağıyı ilah edinmenizden sonra sizi affettik, ceza vermedik.

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53- Yine bir zaman, hidayete eresiniz diye, Musaya kitabı ve hak ile bâtılı ayıranı vermiştik.

Doğru yolu bulup hakka uyasınız diye, Musaya Tevratı verdiğimiz zamanı hatırlayın. Ona, hak ile bâtılı ayıran bir kitap vermiştik.

* Taberi diyor ki: Âyette ifade edilen "Hak ile bâtılı ayıran şey" Tevrattır. Tevratın Hz. Musaya verildiği zikredildikten sonra onun en belirgin sıfatı olan "Hak iie bâtılı ayırma " sıfatı da zikredilmiştir.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54- Bir zaman Musa kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, buzağıyı ilah edinmekle şüphesiz kendinize zulmettiniz. O halde yaratanınıza tevbe edin ve birbirinizi öldürün. Yaratanınız katında bu, sizin için daha hayırlıdır. Allah, tevbenizi kabul etmiştir. Çünkü o, tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhametli olandır.

[Yine hatırlayın o zamanı ki, Musa, İsrailoğullarına: "Ey kavmim, sizler buzağıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz." demişti. Bu günahlardan, sizi yaratana tevbe edin. Bir kısmınız diğer bir kısmınızı, yani, buzağıya tapmayanlar tapanları öldürsün. Allahın emrine uyarak birbirinizi öldürmeniz, yaratanınız katında sizin için daha hayırlıdır. Çünkü sizler bu sebeple Allahın, âhiretteki azabından kurtulmuş olursunuz. Allah sizi bağışlayarak ve suçlarınızı cezalandırmayarak tevbenizi kabul etmiştir. Çünkü o, kendisine yönelenlerin tevbesini kabul eden ve kullarına merhametli davranandır.]

* Hz. Musa, buzağıya tapmayanlara, ona tapanları öldürmelerini emretti. Onlar da öldürmeye başladılar. Ölenlerin sayısı yetmiş bin'e ulaştı. Bunun üzerine Hz. Musa ağlamaya başladı. Allah teala da onların tevbelerini kabil etti.

Âyet-i kerimede geçen ve "birbirinizi öldürün" diye tercüme edilen (فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ) ifadesi, Ebul Âliye, Ebu Abdurrahman, Said b. Cübeyr, Mücahid, Abdullah b. Abbas, Süddi, Zühri, Katade, Ubeyd b. Umeyr, İbn-i İshak ve İbn-i Zeyd tarafından bu şekilde izah edilmiştir.

İsrailoğullarının, buzağıya taparak dinden çıkmalarının cezası olarak birbirlerini öldürmeleri emredildiği söylenmiştir.

Taberi, adı geçen bu müfessirlerden özetle şunları nakletmektedir: İkrime, Abdullah b. Abbasın bu âyetin izahında şunları söylediğini rivayet etmiştir: Musa, kavmine, rabbinin, birbirlerini öldürmelerine dair emrini bildirmiştir. Bunun üzerine buzağıya tapanlar saklanmışlar ve bulundukları yerlerde oturup kalmışlardır. Buzağıya tapmayanlar ise hançerleri ellerine alıp diğerlerini öldürmek istemişlerdir. Tam o sırada kendilerini şiddetli bir karanlık kaplamış onlar da karanlıkta birbirlerini öldürmeye girişmişlerdir. Karanlık kalktığında yetmiş bin kişinin öldüğü görülmüştür. Bu olay, öldüren için de, öldürülen için de bir tevbe idi.

Said b. Cübeyr ve Mücahid ise şöyle demişlerdir: "İnsanlar birbirlerine karşı hançerleri çekmişler ve birbirlerini öldürüyorlardı. Akrabası olsun olmasın kimse kimseye acımıyordu. Nihayet Hz. Musa elbisesini ters çevirdi. Bunun üzerine ellerinde bulunan hançerleri bıraktılar. Yetmiş bin kişinin öldüğü görüldü. Allah teala Hz. Musaya: **"Bu kadarıyla yetindim"** diye vahyetti.

Süddi bu olayı izah ederken şu âyetleri okumuş ve izahlarda bulunmuştur: "Musa, büyük bir öfke ve üzüntüyle kavmine döndü "Ey kavmim, rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmadı mı, aradan çok mu geçti, Yoksa rabbinizin gazabına uğramayı mı istediniz de bana verdiğiniz sözden caydınız?" dedi." "Şöyle cevap verdiler: "Biz, sana verdiğimiz sözden kendi irademizle caymadık. Fakat Mısırdan çıkarken, o kavmin mücevherlerinden yükler dolusu alıp götürmüştük. Biz onları ateşe attık. Samiri de yanındaki mücevherleri ortaya attı."[136]

Hz. Musa gelip bu durumu görünce elinde bulunan Levhaları yere attı ve kardeşi Harunun başından tutarak kendine doğru çekti. Harun ise ona: "... Ey anamın oğlu, sakalımı ve başımı tutma. Doğrusu ben, "İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü dinlemedin" demenden korktum." dedi."[137] Bunun üzerine Hz. Musa Harunu bırakıp Samiriye yöneldi. Ona: "Ey Samiri, ya senin

---

136 Tâhâ suresi, 20/86, 87

137 Tâhâ suresi, 20/94

yaptığın nedir?" dedi." "Samiri: "Ben, İsrailoğullarının görmediklerini gördüm. Ben, elçinin izinden bir avuç toprak alıp onu erimiş mücevharatın içine attım. İşte böyle,bunu bana nefsim hoş gösterdi." dedi." "Musa Samiriye şöyle dedi: "Haydi git, sen, hayatın boyunca "Bana dokunmayın" diyeceksin. Âhirette de sana, kaçıp kurtulamayacağın, vadedilmiş bir azap vardır. Tapıp durduğn ilahına şimdi ne yapacağız bir bak. Onu muhakkak yakacağız. Sonra onu denize savuracağız."(138) Sonra Musa tutup o buzağıyı parçaladı, yaktı ve denize savurdu. Sonra onlara: "Bu sudan için." dedi. Onlar da içtiler Buzağıyı çok sevenlerin bıyıklarında altın kalıntıları görüldü. İşte Allah teala bunlar hakkında:" ... İnkârlarından dolayı buzağı kendilerine içirildi."(139) buyurdu. Musa geri döndüğünde, pişman olan İsrailoğulları, kendi kendilerine şöyle demişlerdi: "Yemin olsun ki eğer rabbimiz bize merhamet etmez ve bizim günahlarımızı bağışlamazsa şüphesiz ki bizler hüsrana uğrayanlardan oluruz."

Allah teala, İsrailoğullarının tevbesini kabul etmedi. Ancak buzağıya taparak mürted olanlarla, buzağıya tapmadıkları halde tapanlara mani olmayanların savaşmaları halinde tevbelerini kabul edeceğini beyan etti. Bunun üzerine Hz. Musa onlara: "Ey kavmim, buzağıyı ilah edinmekle şüphesiz kendinize zulmettiniz. O halde yaratanınıza tevbe edin ve birbirinizi öldürün." dedi. Onlar da iki saf yaptılar, kılıçlarla savaştılar. Buzağıya tapanlar da tapmayanlar da kılıçlarla savaşıyorlardı. Her iki taraftan ölenler de şehit sayılıyordu. Öldürülenler çoğaldı. Neredeyse İsrailoğulları yok olacaktı. Öyleki onlardan yetmiş bin kişi öldürülmüştü. Nihayet Musa ve Harun: "Rabbimiz, sen İsrailoğullarını helak ettin. Rabbimiz, geri kalanlarını bırak." diye dua ettiler. Allah da onlara, silahlarını bırakmalarını emretti ve tevbelerini kabul etti.

Mücahid diyor ki: "İsrailoğulları bu hadisede babalarını ve oğullarını bile öldürüyorlardı. İşte Allah teala onların tevbelerini böyle kabul etmişti."

Buna benzer rivayetler, Ebul Âliye, Zühri, Katade, Ubeyd b. Umeyr, İbn-i İshak ve İbn-i Zeyd'den de nakledilmiştir.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ
الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾

138 Tâhâ suresi, 20/95-97
139 Bakara suresi, 2/93

55- Hani: "Ey Musa, biz, Allahı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyeceğiz." demiştiniz de gözünüz göre göre sizi bir çığlık yakalayıvermişti.

Ey İsrailoğulları, hani siz Musaya: "Biz, Allahı, apaçık görüp gözlerimizle ona bakmadıkça seni tasdik edip bize getirdiğini kabul etmeyiz." demiştiniz. Bu sebeple sizi, bir çığlıkla helak etmiştik. Sizi helak eden bu çığlığı bizzat gözlerinizle görüyor, onu müşahade ediyordunuz.

* Allah teala, bu ve bundan önceki âyetlerle, Resulullahın hicret ettiği Medinenin çevresinde bulunan ve Resulullahın hak Peygamber olduğuna inanmayan Yahudileri kınamakta, onların, Resulullaha yaptıklarının, atalarının Hz. Musaya yaptıklarına benzediğini bildirmektedir. Öyle ki, ataları, Allah tealanın çeşitli nimetlerine erişmelerine ve onun Peygamberinin doğru olduğunu gösteren mucizelerini bizzat gözleriyle görmelerine rağmen yine de teslim olmamışlar, kendilerini dinden çıkaran çeşitli davranış ve tekliflerde bulunmuşlardır. Bazan Hz. Musadan, Allahın dışında kendileri için ilahlar tayin etmesini istemişler, bazan, Allahı bırakıp buzağıya tapmışlar, bazan, "Biz, Allahı bizzat gözlerimizle görmedikçe sana inanmayız." demişler, savaşa davet edildiklerinde Hz. Musaya: "Git, sen ve rabbin savaşın. Bizler burada oturacağız." demişler, "Kutsal şehirin kapısından secde ederek girin ve (حِطَّةٌ) "Affet" deyin ki kusurlarınızı bağışlayalım." denilmiş, onlar ise sözü tersine çevirerek (حِنْطَةٌ فِى شَعِيرَةٍ) "Kutsal hamur içinde buğday" şeklinde söylemişler ve o şehire, kıçları üzerinde sürünerek girmişlerdir. Bu gibi davranışlarıyla Hz. Musaya çok eziyet etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inanmayan Yahudiler de bunlar gibi, Allahın Peygamberini üzecek şeyler yapmaktadırlar.

Âyette zikredilen "Çığlık"tan maksat, Rebi' b. Enes'e göre "Bir gürültü", Süddiye göre "Bir ateş", İbn-i İshak'a göre ise "Bir sarsıntı"dır. Aslında "Çığlık" diye tercüme edilen (صَاعِقَةٌ) insanın gördüğü veya yakalandığı, dehşetinden dolayı aklının gittiği veya bazı duyu organlarını kaybettiği yahut helak olduğu her şey'e denir. Bu şey, ses de olabilir ateş de, deprem de olabilir sarsıntı da.

Hz. Musa'ya: "Biz, Allahı açıkça görmedikçe sana iman etmeyiz" diyenler, Hz. Musanın, buzağıya tapmalarından dolayı özür dilemeleri için İsrailoğulları arasından seçip Tur dağına götürdüğü yetmiş kişidir. Bunlar, Tur dağına vardıklarında Hz. Musa onları biraz geride bırakmış, kendisi, Allah teala ile konuşmak üzere dağın tepesine çıkmış. O sırada dağın tepesini bir duman kaplamış, Allah tealanın, Hz. Musa ile konuşmasını duyan bu yetmiş kişi bu sefer de: "Biz, Allahı açıkça görmedikçe iman etmeyiz." demeye başlamışlardı. İşte onların bu, hadlerini aşan talepleri sonunda kendilerini şiddetli bir sarsıntı yakalamış ve hepsi birden ölmüşlerdi.

Taberi diyor ki: "İsrailoğullarının Hz. Musaya: "Biz, Allahı açıkça gör-

medikçe sana asla iman etmeyeceğiz." demelerinin sebebi olarak İbn-i İshak, Süddi, Reb'i' b. Enes, İbn-i Zeyd ve Katadeden nakledilen bu gibi rivayetlerin sıhhatı hakkında kesin bir delil bulunmamaktadır. Nakledilenlerin belki bir kısmı doğru olabilir. Bununla birlikte İsrailoğullarının, Hz. Musaya böyle bir teklifte bulunmalarının asıl sebebini ancak Allah tealanın bildiğini söylemek daha isabetli olacaktır. Allah tealanın bu âyette İsrailoğullarını, Hz. Muhammedi kabul etmelerinden dolayı kınadığı muhakkaktır.

Bu hususta diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır: **"Musa, tayin ettiğimiz o vakit için kavminden yetmiş kişi seçti. Onları kuvvetli bir sarsıntı yakalayınca Musa şöyle dedi: "Ey Rabbim, eğer dileseydin bunları ve beni daha önce helak ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin? Bu olanlar ancak senin bir imtihanındır. Sen bu imtihanla dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirirsin. Sen bizim velimizsin. Artık bizi bağışla, bize merhamet et. Sen, bağışlayanların en hayırlısısın."**(140)

Hz. Musanın bu dua ve taleplerinden sonra Allah teala, helak oan bu yetmiş kişiyi tevbe eder ve şükrederler diye tekrar diriltmiştir. Bundan sonra gelen âyet-i kerime bu hususa işaret etmektedir.

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

56- Sonra şükredesiniz diye, ölmüşken size tekrar hayat verdik.

Sizi çığlıkla öldürdükten sonra, size olan nimetimize karşılık şükredesiniz diye sizi yeniden dirilttik.

* Bundan sonra Allah teala, İsrailoğullarına, şükretme vazifelerini hatırlatarak onlara vermiş olduğu nimetleri saymaya başlamış ve şöyle buyurmuştur:

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ۖ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57- Bulutları üzerinize gölgelik yaptık. Size, kudret hevlası ve bıldırcın indirdik "Size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yiyin." dedik.

---

140 A'raf suresi, 7/155

onlar bize zulmetmediler fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı.

Ey İsrailoğulları, Tih sahrasında bulunduğunuz sırada bulutları üzerinize gölgelik yaptık. Orada size bir lütuf olarak, ağacın üzerine inen, baldan daha tatlı ve güzel olan kudret hevası ve bıldırcın indirdik" Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin leziz ve temiz olanlarından yeyin" dedik. Fakat siz bu nimetlere karşı nankörlük ettiniz. Emrimize isyan ettiniz. Ancak, bizim emrimize isyan etmekle bize zulmetmediniz. İsyanlarınızla azabı hak ettiğiniz için kendi kendinize zulmettiniz.

* Âyet-i kerimede zikredilen ve "Bulutlar" diye tercüme edilen (غَمَامْ) kelimesi aslında gökyüzünü bürüyen her şeye denir. Bu şey bulut ta olabilir duman da, olabilir başka bir şey de. Mücahid, âyet-i kerimede zikredilen ve İsrailoğullarının üzerine gönderildiği beyan edilen (غَمَامْ) ın, bildiğimiz bulut olmadığını söylemiş Abdullah b. Abbas da bu bulutun normal bulutlardan daha soğuk ve daha güzel bir bulut olduğunu ve kıyamet gününde Allahın emrinin içinde geleceği ve Bedir savaşında meleklerin içinde geldiği bulut olduğunu söylemiş ve İsrailoğullarının Tih çölünde bu özel bulutla gölgelendiklerini beyan etmiştir.

Taberi diyor ki: Âyette zikredilen (غَمَامْ) kelimesi, göğü kaplayan herhangi bir şey olarak izah edildiği takdirde, İsrailoğullarını gölgelendiren (غَمَامْ) ın da bulut vb. herhangi bir şey olması mümkündür. Allah teala buna: **"Göğü kaplayıp örten"** mânâsına gelen (غَمَامْ) ismini vermiştir. Buna "Bulut" mânâsına gelen (سَحَابْ) ismini vermesi uygun düşmezdi. Zira, o takdirde o kaplayanın, buluttan başka bir şey olduğunu söylemek mümkün olmazdı.

Âyette zikredilen ve "Kudret helvası" diye tercüme edilen (اَلْمَنُّ) kelimesi, Mücahide göre bazı meyve ağaçlarının gövdesinden akan ve bal'a benzeyen bir maddedir. Katadeye göre kar gibi beyaz olan bir maddedir. Rebi' b. Enes'e göre bal gibi bir içecektir. İbn-i Zeyd ve Âmir'e göre bal'dır. Vehb'e göre zerrecikler ve un'lar gibi ufanmış ekmeklerdir. Süddi'ye göre bu, Turrencebin ağacı üzerine inen bir nimet, Abdullah b. Abbas ve Âmir'e göre, ağaçların üzerine gökten düşen ve yenilen bir maddeddir. Bazılarına göre ise bal gibi tatlı olan Sümam ve Uşer bitkilerinin üzerine düşen bir maddedir. Peygamber efendimiz ir hadis-i şerifinde:

قَالَ: اَلْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ.

"Mantar (اَلْمَنُّ) den yani kudret helvasındandır. Suyu da göz için şifadır."[141] buyurmuştur.

---

141 Tirmizi, K. et-Tıb, bab: 22, Hadis No: 2066, 2068

"Bıldırcın kuşu" diye tercüme edilen (اَلسَّلْوَى) kelimesi, Abdullah b. Abbas, Dehhak ve Âmir tarafından bu şekilde izah edilmiş, Süddi ve Rebi' b. Enes tarafından "Bıldırcından daha büyük bir kuş" şeklinde, Vehb tarafından "Güvercin gibi semiz bir kuş" şeklinde, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas tarafından "Bıldırcın'a benzeyen bir kuş" şeklinde izah edilmiş, Katade de bu kuş'u, güneyden esen rüzgârların getirdiğini söylemiştir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Allah tealanın, bu kavmi bulutlarla gölgelendirmesinin ve bunlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirmesinin sebebi nedir?" Cevaben denir ki: "Bu hususta çeşitli rivayetler vardır:

Taberi bu hususta özetle şunları zikretmektedir: Süddi diyor ki "Allah teala Hz. Musanın kavminin tevbelerini kabul ettikten ve Musanın seçtiği yetmiş kişiyi öldürüp tekrar dirilttikten sonra İsrailoğullarına, Kudüs'e gitmelerini emretmiştir. Onlar oraya yaklaşınca Musa onlardan on iki önder seçip orada bulunan zorba kavme gönderdi. Bu gidenlerle o kavim arasında cereyan eden olayları Allah teala bizlere haber vermiştir. Kavmi Musaya: "Ey Musa, onlar orada oldukça biz oraya ebediyyen girmeyiz. Sen ve rabbin gidin savaşın biz burada oturacağız." dediler."[142] Bunun üzerine Musa hiddetlendi ve onlara beddua etti ve şöyle dedi: "Ey rabbim, ben, kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Sen, bizimle bu fasık kavmin arasını ayır."[143] Hz. Musanın bu duası, aceleye getirdiği bir duadır. Bu duanın üzerine Allah teala şöyle buyurdu: "Kırk sene o mukaddes yer onlara haram kılınmıştır. Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklardır.[144] Allah teala, İsrailoğullarını çölde dolaşmaya mecbur edince Hz. Musa, yaptığı duadan dolayı pişman oldu. Kavminden, kendisiyle beraber olan ve kendisine itaat eden insanların yanına vardı. Onlar ona: "Ey Musa, bize ne yaptın?" dediler.Allah teala, Hz. Musanın bu pişmanlığı üzerine ona şunu vahyetti: **"O fâsık kavim için üzülme."**[145] Bunun üzerine Hz. Musanın üzüntüsü gitti. Yine kavmi ona: "Ey Musa, biz burada suyu nerede bulacağız?" yemek nerede? dediler. Allah teala da onlara, Turrencebin ağacın üzerine indirdiği kudret helvasını, bıldırcın'a benzeyen Selva'yı gönderdi. İsrailoğullarından herhangi birisi gelip kuş'a bakıyordu. Eğer semiz ise onu kesiyor yoksa bırakıyordu. O zayıf kuş da semizleştikten sonra geliyordu. İsrailoğulları: "Yemek olarak bu var. Fakat içecek nerede?" dediler, Musa, âsâsıyla taş'a vurdu. Taştan on iki pınar fışkırdı. On iki toruna ayrılan her bir torun, bunlardan birinden su içmeye başladı. İsrailoğulları: "Yemek ve su olarak bunlar var. Fakat gölgelik hani?" dediler. Bunun üzerine onlar, bulutlarla gölgelendirildiler. İsrailoğulları

142 Maide suresi, 5/24
143 Maide suresi, 5/25
144 Maide suresi, 5/26
145 Maide suresi, 5/26

tekrar: "Bu, gölgelik. Ya giyecek elbise nerede?" dediler. Allah teala da onların elbiselerini hiç eskimeyecek bir şekle getirdi. Boyları büyüdükçe elbiseleri de büyüyordu. Allah teala şu âyetlerde bu hususları beyan etmektedir: "Bulutları üzerinize gölgelik yaptık. Size kudret hevası ve bıldırcın indirdik. "Size rızık olarak verdiklerimizin temizleriinden yeyin." dedik. Onlar bize zulmetmediler, fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı." "Bir zaman Musa, kavmi için su aramıştı. Biz de ona "Âsâsı taşa vur." dedik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı. Her cemaat su içeceği yeri bildi (ve dedik ki) "Allahın rızkından yeyin için, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fitne çıkarmayın."(146)

Rebi' b. Enes diyor ki: "İsrailoğulları Tih çölünde beş veya altı fersahlık bir alanda şaşkın bir vaziyette dönüp duruyorlardı. Sabahtan akşama kadar dolaşıp aynı noktaya geliyorlardı. Kırk yıl bu şekilde devam ettiler. İşte burada onlara kudret helvası ve bıldırcın kuşu gönderiliyor, elbiseleri de eskimiyordu. Yanlarında, Tur dağından alıp götürdükleri bir taş bulunuyordu. Konakladıkları yerde Hz. Musa, âsâsıyla o taşa vuruyor ve ondan on iki pınar fışkırıyordu."

Abdullah b. Abbas diyor ki: "Onların çölde giydikleri elbise ne eskiyor ne de kirleniyordu."

İbn-i Cüreyc diyor ki: "Onların, kudret helvası ve bıldırcın etinden, bir günlük yiyeceklerinden fazla almaları halinde bu yiyecekler bozuluyordu. Ancak Cumartesi gününün yiyeceğini Cuma gününden alıyorlardı. O günün yiyeceği bozulmuyordu.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا
الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

58- O vakit onlara şöyle demiştik: "Şu şehre girin ve oranın mahsullerinden dilediğiniz gibi bol bol yeyin.Kapıdan secde ederek girin ve "Affet" deyin ki kusurlarınızı bağşlayalım. İyilikte bulunanlara daha fazlasını vereceğiz.

O vakit onlara şöyle demiştik: "beytül Makdise yani Kudüse girin. Orada bulunan mahsullerden afiyetle, rahatlıkla ve hesapsız olarak yeyin. Kudüs şehrinin kapısından, Allah'a şükür secdesi ederek girin ve "Ey rabbimiz, günahlarımızı affet" deyin ki günahlarınızı örtelim ve onların yükünü üzerinizden atalım.

146 Bakara suresi, 2/57, 60

İçinizden, iyilikte bulunanların iyiliklerini artıracağız.

* Âyet-i kerimede zikredilen şehirden maksat, Katade, Süddi ve Rebi' b. Enes'e göre Kudüs, İbn-i Zeyd'e göre ise Kudüsün yakınında bulunan Eriha kasabasıdır. Adı geçen kapıdan maksat ise, Kudüste "Hıtta kapısı" diye adlandırılan kapıdır.

Abdullah b.Abbas "Secde ederek girin" ifadesini "Rüku ederek girin" şeklinde izah etmiştir. Zira rüku da secde de eğilmeyi gerektirdiğinden boyun eğerek girmelerine "Rüku ederek girin" deme yerine "Secde ederek girin" denmiştir.

Burada "Affet" diye tercüme edilen (حِطَّةٌ) kelimesinin mânâsı Hasan-ı Basri, Katade, İbn-i Zeyd, Rebi' b. Enes ve Ata'ya göre "Günahlarımızı düşür" demektir. İkrimeye göre ise (لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ) Allah'tan başka hiç bir ilah yoktur" demektir. Abdullah b. Abbas'a göre ise "Allah'ım senden af dileriz deyin" demektir. Veya "Bu iş size söylendiği gibi haktır deyin" anlamına gelmektedir.

Âyette zikredilen ve "Bağışlayalım" diye tercüme edilen (نَغْفِرْ) kelimesi (غَفَرَ) kökünden gelmektedir. Asıl anlamı ise bir şeyi kapatmak ve örtmektir. Baş'a giyilen "Miğfer" e bu adın verilmesi, başı kapatmasındandır.

Allah telaa, bundan sonra gelene âyette, İsrailoğullarına olan büyük lütfunu ve onlara gösterdiği birçok mucizelere rağmen onların büyük bir cehalet içinde olduklarını, rablerine itaatta gerekeni yapmadıklarını, Peygamberleriyle alay edip onlara karşı çıktıklarını beyan ediyor ve onları kınıyor. Böylece onların soyundan gelen ve bu âyetteki ifadelere muhatap olan torunlarını da, Resulullah'a iman etmemeleri yüzünden kınamış oluyor. O hallerinden vazgeçmemeleri halinde de atalarının durumuna düşeceklerini beyan ediyor.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا
رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

59- Fakat zalimler, kendilerine söylenen sözü değiştirip başka şekle koydular. Biz de, fâsık olmaları sebebiyle üzerlerine gökten azap indirdik.

Fakat zalimler, kendilerine söylenen bu sözü değiştirdiler, başka bir şekle soktular. Yani o kelimeyi başka bir kelime ile değiştirdiler. Biz de, emrimize aykırı hareket etmeleri üzerine, işledikleri günahlar ve itaattan ayrılmaları sebebiyle, gökten, Taun ve diğer hastalıklar gibi azap indirdik.

* Bu hususta Ebu Hureyre (r.a.) Rasulullah'ın şöyle buyurduğnu rivayet

etmiştir:

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ : فِى قَوْلِهِ: (اُدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً) قَالَ دَخَلُوا مُتَزَحِّفِينَ عَلَى أَوْرَاكِهِمْ، وَبِهٰذَا الإِسْنَادِ عَنِ النَّبِىِّ ﷺ (فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ) قَالَ: قَالُوا حَبَّةٌ فِى شَعْرَةٍ.

"İsrailoğullarına, "Kapıdan secde ederek girin" dendiğinde onlar, kıçları üzerine sürünerek içeri girdiler. Zalimler kendilerine söylenen sözü değiştirip başka şekle koydular. Onlar, (حَبَّةٌ فِى شَعْرَةٍ) diyorlardı."(147)
Diğer bir rivayette

(حِطَّةٌ حَبَّةٌ فِى شَعْرَةٍ.) diyorlardı."(148)

İbn-i Abbas da diyor ki: "Secde ederek girmeleri emredilen kapıdan, kıçları üzerine gerisin geri sürünerek girdiler. Bu sırada bir işaret olmak üzere (حِنْطَةٌ) diyorlardı. Bunlar "Hıtta" kelimesi yerine Hınta fi şa'rah" diğer bir rivayette de "Habbe Fi Şa'rah" diyorlardı. Bu sözlerinin ne mânâya geldiği bilinmiyordu. Bir kısım âlimler: "Bu anlamsız sözleri söyleyerek, Allah'ın kendilerinden af dilemeleri isteğini reddettiklerini ve bunun üzerine, Allah'ın, kendilerini cezalandırarak yetmiş bin kişinin Taun hastalığından öldüğünü" söylemişlerdir.(149)

Diğer bir kısım âlimler ise bu sözün "Kızıl buğday" demek olduğunu, İsrailoğulları bunu söyleyerek, Allah'ın kendilerine emrettiğine karşı çıkma amacı taşıdıklarını ve bu şekilde alaycı bir davranışta bulunmalarından dolayı cezalandırıldıklarını söylemişlerdir.

Âyette, İsrailoğullarının uğratıldığı azap, mutlak olarak zikredilmiştir. Bu azap Taun hastalığı da olabilir başka bir şey de. Bunun Taun hastalığı olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Ancak İbn-i Zeyd'in bunu Taun olarak yorumlaması akla daha yatkın görünmektedir. Zira Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde Taun hakkında şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki bu, sizden önceki bazı ümmetlerin uğratıldığı bir azaptır."(150)

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ

147 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, Hadis No: 2956
148 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 5
149 Bkz. Umdetül Kârî, c. 15, s. 300/Kurtubi c.1, s. 410, 411/Ruhul Meani c1, s. 266
150 Bkz. Buhari, K. el-Enbiya, bab: 54

اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

60- Bir zaman Musa kavmi için su aramıştı. Biz de ona: "Âsânı taşa vur." dedik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı. Her cemaat su içeceği yeri bildi. (Ve dedik ki): Allah'ın rızkından yeyin, için, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fitne çıkarmayın.

Musa Tih çölünde iken, kavmi olan İsrailoğulları için su istedi. Biz de ona: "Âsânı taşa vur." dedik. O da vurdu. Bunun üzerine on ikiye ayrılan herbir torun cemaatına, taştan fışkıran bir göze meydana geldi. Herbiri kendine mahsus olan gözeden içiyordu. Başkaları oradan içmiyordu.

* Allah teala diğer yaratıklar için suyu dağlardan ve benzeri yerlerden çıkardığı halde çöldeki İsrailoğulları için taşı yararak çıkarmış ve onlara şöyle buyurmuştu: **"Allah'ın rızkı olan kudret helvası ve bıldırcın etinden yeyin, azamet ve ikram sahibi olan Allah'ın kudretiyle sizin için taştan fıkşkırtmış olduğu soğuk ve tatlı sudan için. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fitne çıkarmayın."** dedik."

Abdullah b. Abbas diyor ki: "Hz. Musa'nın, kavmi için su istemesi Tih çölünde olmuştur. Allah teala İsrailoğullarını bu çölde bulutlarla gölgelendirmiş, onlara gökten kudret hevası ve bıldırcın eti göndermiş, elbiselerini eskimez ve kirlenmez elbiseler kılmıştı. Bunlara dört köşeli bir de taş vermişti. Onlar susadıklarında su isteyince Allah teala Hz. Musaya emretti o da âsâsını taşa vurdu. Taşın her kenarından üç pınar fışkırdı. Bu pınarlardan herbiri on iki torundan birine aitti. Onlar nereye varıp konaklarlarsa o taşı orada buluyorlardı.

İbn-i Zeyd ise bu taşın, koyun kellesine benzeyen bir taş olduğunu İsrailoğulları gezerlerken yüklerinde taşıdıklarını söylemiştir.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ
لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ

أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ
لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُو بِغَضَبٍ
مِّنَ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ
ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61- O zaman siz, şöyle demiştiniz: "Ey Musa, bir çeşit yemeğe dayanamayacağız. Rabbine dua et de bize, yerin bitirdiği sebze, hıyar, sarmısak, mercimek ve soğandan versin." Musa da: "İyi olanı daha basit bir şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? O halde bir şehre inin. Şüphesiz orada istediğiniz vardır." demişti. Onlara, zillet ve yoksulluk damgası vurulmuştur. Allahı'n gazabına uğramışlardır. Bu onların, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız eyer Peygamberleri öldürmelerindendir. Bu, isyan etmelerinden ve haddi aşmalarından ileri gelmektedir.

Ey İsrailoğulları, Peygamberiniz Musaya: "Nefsimizi bir çeşit yemeğe mahkum etmeye artık dayanamıyoruz." dediğinizi hatırlayın. Diyordunuz ki: "Rabbinden iste de bize, yerin bitirdiği sebze, hıyar, sarmısak, mercimek, soğan ve benzeri şeyler versin." Musa da size dedi ki: "Değer ve kıymet yönünden daha hayırlı olan şeyi daha düşük ve basit bir şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? Şüphe yok ki kim, kudret helvası ve bıldırcın etini, buğday, hıyar, soğan ve sarmısakla değiştirirse o kimse, daha yüksek değerde olan bir şeyi daha düşük değerli ile değiştirmiş olur. Öyleyse bir şehre inin. Şüphesiz orada istediğiniz vardır. "Yahudilere aşağılık ve sefillik hak olmuştur. Onlar, Allah'ın gazap ve öfkesini yüklenmişlerdir. Bu zillet, aşağılık ve gazap, onların, Allah'ın birliğini gösteren delilleri inkâr etmeleri ve yarattıklarının, doğru yolu bulmaları için gönderdiği Peygamberleri, Allah'ın izni ve rızası olmadığı halde öldürmeleri yüzündendir. Yine bu ceza, Allah'a isyan etmeleri ve koyduğu hudutları aşmalarındandır.

* Görüldüğü gibi âyet-i kerime, israiloğullarının, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve Peygamberlerini düşmanlıkla, haksız yere öldürmeleri sebebiyle Allah'ın, onların şereflerini zilletle, nimetlerini yoklukla, rızasını da gazabıyla değiştirdiğni haber vermektedir.

Âyet-i kerimenin: **"O halde şehre inin. Şüphesiz ki orada istediğniz**

vardır." bölümünde bir kısaltma söz konusudur. İfadenin tam şekli ise şöyledir: "Musa rabbine dua etti. Biz de onun duasını kabul ettik ve onlara dedik ki: "O halde şehirlerden herhangi birisine gidin. Zira siz şu anda çöldesiniz.İstediğiniz şeyler ise çölde bulunmaz. Onlar ancak köylerde ve şehirlerde bulunur. Şehirlerden birine gittiğinizde sizin için istediğiniz hıyar, sarmısak gibi besin maddeleri oralarda vardır."

Bazı müfessirlerin görüşüne göre, İsrailoğullarının: "Bir çeşit yemeğe dayanamıyoruz." dedikleri yemek, kudret helvası ve bıldırcın etiydi. Vehb b. Münebbih'in görüşüne göre ise bu yemek, et ile güzel bir ekmek idi.

Taberi diyor ki: "Tahıl, sebze, mercimek, soğan, yer bitkilerinden, insanların bildiği şeylerdir. Fakat âyette (فُومْ) **"Fum"** olarak geçen kelime, İbn-i Abbas, Atâ, Katade, Hasan-ı Basri, Süddi ve Ebu Mâlik'e göre buğday veya buğday unundan yapılmış ekmek, Mücahid ve Rebi'nin görüşüne göre ise "Sarmısak"tır. İbn-i Mes'udun da âyetteki (فُومِهَا) kelimesini, "Sarmısak" mânâsına gelen (ثُومِهَا) şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir. Taberi, soğanla yakınlığı sebebiyle bu görüşü tercih etmiştir.

Şüphesiz ki, kudret helvası ve bıldırcın etini, tahıl, hıyar, mercimek, soğan ve sarmısak gibi şeylerle değiştiren kimse, değerli yiyecekleri bırakıp basit şeyleri almış olur.

Âyette zikredilen ve "Bir şehir" diye tercüme edilen (مِصْراً) kelimesi Katade, Süddi, Mücahid ve İbn-i Zeyd' tarafından "Şehirlerden bir şehir" diye izah edilmiş Rebi' b. Enes tarafından ise "Mısır şehri" şeklinde izah edilmiştir. Birinci görüşte olanlar, görüşlerinin doğru olduğuna dair özetle şunları zikretmişlerdir." Allah teala, İsrailoğullarını Mısırdan çıkardıktan sonra Şam topraklarını onlara mesken kılmıştır. Onların , Şam'a gitmeden önce tih çölünde kırk yıl dönüp dolaşmaları ise, Kudüs ve çevresindeki kutsal topraklarda bulunan zorba kavimlerle çarpışmalarına dair olan Allah'ın emrine uymamalarındandır. Bu yüzden çölde kırk yıl dönüp dolaşmışlar, Hz. Musa'nın orada vefatından sonar Yûşâ b. Nûn, kutsal topraklardaki zorbalara karşı savaşıp zafer elde etmiş ve böylece İsrailoğulları, Şam topraklarının bir bölümü olan Filistine yerleşmişlerdir. Allah teala, kitabında, İsrailoğullarının, mukaddes topraklara yerleşmelerini farz kıldığını beyan etmiş, onların, tekrar Mısıra dönmelerine dair bir beyanda bulunmamıştır. Onların Mısıra döndüklerini ifade ettiği zannedilen âyet-i kerimeler, onların, Şam topraklarına yerleştiklerine işaret etmektedir. Âyetlerde şöyle buyurulmaktadır: **"(Musa kavmine şöyle dedi) Ey kavmim, Allah'ın size takdir ettiği mukaddes yere girin. Geriye dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız."** "Onlar da: "Ey Musa, orada zorba bir kavim vardır. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, şühhesiz biz de gireriz." dediler." "Kavmi ona: "Ey Musa, onlar orada oldukça biz ebediyen oraya

girmeyiz.Sen ve rabbin.,gidin ve savaşın. Biz burada oturacağız." dediler."(151)

Âyette zikredilen (مِصْرًا) kelimesinden maksadın "Mısır şehri" olduğunu söyleyenlerin delili ise şu âyetlerdir: **"Onlar (Firavun ve kavmi) geride nice bahçeler, akan pınarlar, çeşitli bitkiler, güzel konaklar ve zevk ve sefa ile içinde yaşadıkları nimetler bıraktılar." "Böylece biz onlara verdiğimiz nimetleri başka bir kavme miras bıraktık."**(152)

"Nihayet biz, Firavun ve kavmini, bahçelerden, akar sulardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık." "İşte böyle yaptık. Onlara İsrailoğullarını mirasçı kıldık."(153)

Taberi diyor ki: "Bu iki görüşten hangisinin daha doğru olduğunu gösteren bir âyet olmadığı gibi Resulullah'tan da bu hususta kesin bir rivayet yoktur. Bu nedenle âyetin izahında şöyle denmektedir: "Allah teala, Hz. Musaya, kavmini alıp istedikleri bu mahsullerin yetiştiği bir beldeye götürmesini emretmiştir. Bu belde Şam'da olabilir Mısır da."

Âyet-i kerimede, Yahudilere zillet damgası vurulduğu zikredilmektedir. Bu zilletten maksat, Katade ve Hasan-ı Basriye göre şu âyet-i kerimelerde tasvir edilen zelil bir şekilde cizye vermeleridir. "Kitap ehlinden, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayanlar ve hak din olan İslamı din edinmeyenlerle, boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."(154)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62- Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden, Allah'a, âhiret gününe iman edenler ve salih amel işleyenlerin, rableri katında mükâfaatları vardır. Onlar için bir korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

151 Maide suresi, 5/21, 22, 24
152 Duhan suresi, 44/25-28
153 Şuara suresi, 26/57-59
154 Tevbe suresi, 9/29

Allah'ı ve resulünü ve onun, Allah'tan getirmiş olduğu şeyleri tasdik eden müminler, tevbe ederek hidayete kavuşan Yahudiler, İsaya yardım eden Hıristiyanlar, dinleri ve kitapları olmayan ve meleklere tapan bir kavim olan Sâbiîlerden kim Allah'ı tasdik eder ve öldükten sonra dirilmeyi kabul eder ve salih amel işlerse onların, Allah katında salih amellerinin sevabı vardır. Onlar için kıyametin dehşetinden korku yoktur. Onlar devamlı nimetleri bizzat gözleriyle görünce geride bırakmış oldukları dünyaya ve ondaki yaşayışa da üzülmeyeceklerdir.

* Âyet-i kerimede geçen "İman edenler"den maksat, Allah'ın Peygamberinin, Allah tarafından getirdiklerini ve Peygamberini tasdik edenler." demektir.

"Yahudiler" diye tercüme edilen (هَادُوا) kelimesinin asıl mânâsı "Tevbe edenler" demektir. Yahudilerin "Tevbe edenler" diye sıfatlandırılmaları, onların, işledikleri günahlardan tevbe etmelerindendir.

İbn-i Cüreyc ise, Yuhudilere "Yahudi" isminin verilmesinin sebebinin, şu âyet-i kerimede zikredildiği gibi (إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ) "Biz sadece sana yöneldik."(155) demeleridir.

Hıristiyanlara "Nasrani" denilmesinin sebebi, onların, birbirlerine yardım etmelerindendir. Abdullah b. Abbas ve Katadeden nakledilen bir görüşe göre ise, Hz. İsa'nın, "Nâsıra" diye adlandırılan bir köyde doğmuş olmasındandır. Diğer bir kısım âlimlere göre ise Hz. İsa'nın, şu âyette belirtilen sorusuna cevap vermelerindendir. **"Ey iman edenler, Allah'ın dininin yardımcıları olun. Nitekim Meryemoğlu İsa da Havarilerilerine: "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?" deyince Havariler de: "Allah'ın dininin yardımcıları biziz." demişlerdi. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir gurup iman etmiş bir gurup ta inkâr etmişti. Ama biz, iman edenleri düşmanlarına karşı desteklediktc muzaffer oldular."**(156)

Âyet-i kerimede zikredilen (صَابِئِينَ) kelimesi (صَابِئٌ) kelimesinin çoğuludur. Mânâsı ise "Dinini bırakıp başka bir dine dönen" demektir. Bu âyette zikredilen "Sâbiîn"den kimlerin kastedildiği hususunrda ise farklı görüşler zikredilmiştir.

Mücahid, Katade -Hasan-ı Basri, Ebu Necih ve Atâ b. Ebi Rebahtan nakledilen bir görüşe göre bunlar, dinleri olmayan bir topluluktur. Bunlar, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecusilik arasında bocalayan bir topluluktur. İbn-i Zeyd'e göre ise bunlar, Musul civarında yaşayan ve "Lailahe İllallah" diyen fakat herhangi bir dine ve kitaba uymayan, hiçbir amel işlemeyen ve Resulullah'a da

155 A'raf suresi, 7/156
156 Saff suresi, 61/14

iman etmeyen bir topluluktur.

Hasan-ı Basri, Katade ve Ebul Âliyeden nakledilen diğer birgörüşe göre bunlar, meleklere tapan, aynı zamanda kıbleye doğru dönüp namaz kılan ve Zebur okuyan bir kavimdir.

Süddiden nakledilen diğer bir görüe göre Sabiîler, kitap ehlinden bir guruptur.

Âyette zikredilen müminlerden maksat, **"İmanlarında karar kılanlar"** demektir. Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerden iman edenlerden maksat, ise Hz. Muhammed'e ve onun Allah katından getirdiklerine iman edenler demektir. Bunlardan ehl-i kitap olan Yahudiler, Hz. İsa'ya kadar Tevrata sarıldıkları müddetçe mümin sayılırlar. Hz. İsa geldikten sonra ona iman etmeyenler hüsrandadırlar. Hıristiyanlar da Hz. Muhammed gelinceye kadar Hz. İsa'ya uydukları takdirde mümin sayılırlar. Hz. Muhammed geldikten sonra da ona imen etmek zorundadırlar. Aksi halde onlar da hüsrandadırlar.

Bu âyet-i kerimenin, Selman-ı Fârisinin arkadaşları hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir. Selman-ı Fârisi, Resulullah'ı görmeyen Hıristiyan arkadaşlarının, Resullah'ı beklediklerini, onu görebilmiş olsaydılar ona iman edeceklerini söyleyince Resulullah, onların, İslam dini üzere ölmediklerini beyan etmiş, bunun üzerine Selman çokça üzülmüştür. İşte bu sırada bu âyet-i kerime nâzil olmuş, Hz. İsa'nın dinine tabi olup ta Resulullah'ı görmeden ölenlerin kurtulmuş olacaklarını, Resulullah'ı görüp te iman etmeyenlerin ise helak olacaklarını beyan etmiştir.

Bu hususta Süddiden özetle şunlar rivayet edilmiştir: "Bu âyet-i kerime, Selman-ı Fârisinin arkadaşları hakkında nâzil olmuştur. Selman, Cündi Sâbûr şehrinin ileri gelenlerindendi. Kralın oğlu da onun arkadaşıydı. Birgün beraber av yaparlarken elinde kitap okuyan bir rahibe rastlamışlardı. O kitap, Allah tealanın Hz. İsaya indirdiği İncil idi. Rahip onları dine davet etti. İkisi de Müslüm oldular. Rahip onlara, kavimlerinin kestiği hayvanların kendilerine haram olduğunu ve etlerini yiyemeyeceklerini söyledi. Kral bir bayramda bütün ileri gelenleri davet etti, oğlunu da yemeğe çağırdı. Oğlu gelmedi. Kralın ısrarı üzerine oğlu: "Kestiğiniz etleri yemiyoruz. Sizler kâfirsiniz, kestiğiniz helal değildir." dedi. Kral oğluna: "bunları sana kim öğretti?" diye sordu. Oğlu da "Rahip öğretti" dedi. Kral rahibi çağırdı ve sorguya çekti. Rahip oğlunu doğruladı. Kral: "Eğer kan akıtmak bize göre büyük bir cinayet olmasaydı seni öldürürdüm. Memleketimden çık." dedi. Ve ona belli bir süre verdi. Rahip, Kralın oğlu ile Selman'a: "Eğer sizler, dâvânızda sadık iseniz, biz Musul şehrinde altmış kişiyle birlikte bir Havrada Allah'a kulluk ediyoruz. Siz de oraya gelin." dedi. Ve oradan ayrıldı. Selman, Kralın oğluna, rahibin yanına gitmeyi teklif edince Kralın oğlu hazırlık yapmaya başladı. Fakat biraz ağırdan alınca Selman onu bıra-

kıp yola koyuldu ve rahibin yanına vardı. Rahip o Havra'nın sahibiydi. Orada bulunanlar da rahiplerin ileri gelenlerindendi. Selman orada bütün varlığı ile rabbine ibadet ediyordu. Rahip ona, kendisini yormamasını, ibadetinin devamlı olması için itidali muhafaza etmesini tavsiye etti. Fakat Selman yine fazla ibadete devam etti. Sonra Havranın sahibi olan rahip orayı bırakıp daha az ibadet edilen başka bir Havraya gideceğini, kendi Havrasında ibadet edenler gibi ibadet etmekten âciz olduğunu, Selmanın da dilerse kendisiyle beraber gidebileceğini yahut da orada kalabileceğini söyledi. Selman, Havranın sahibine hangi Havrada kalmanın daha üstün olacağını sorup da orada kalmanın daha faziletli olduğunu öğrenince orada kalmıştır. Havranın sahibi olan rahip, Havranın en büyük âlimine Selman hakkında tavsiyede bulundu. Selman oradakilerle birlikte Allah'a ibadet ediyordu. Sonra o büyük âlim, Kudüse gitmek istediğini, Selmanın da isterse beraber gelebileceğini isterse orada kalabileceğini söyledi. Selman, hangisinin daha fazliletli olduğnu sorup Kudüse gitmesinin daha faziletli olduğunu öğrenince o âlimle birlikte yola çıktılar. Kudüse vardılar. Âlim kişi ona: "Ey Selman, sen burada ilim tahsil et. Çünkü yeryüzünün en büyük âlimleri bu mescide gelirler." dedi. Selman orada âlimleri dinlemeye devam etti. Bir gün mescitten üzüntülü olarak döndü. O âlim kişi ona: "Neyin var ey Selman?" dedi. Selman: "Bizden önceki Peygamberlerin ve onlara tabi olanların bütün hayırlı işleri yaptıklarını, bizim ise onlara göre birşey yapmadığımızı zannediyorum." dedi. Âlim kişi: "Ey Selman üzülme. Geride bir Peygamber daha var. Hiçbir Peygambere tabi olan, ona tabi olandan daha üstün değildir. İşte bu zaman onun beklendiği zamandır. Ben ona kavuşacağımı sanmıyorum. Fakat sen gençsin bel ki de ona kavuşabilirsin. O, Arap topluluklarında ortaya çıkacaktır? Eğer ona yetişirsen ona iman et ve ona tabi ol." dedi. Selman: "Sen bana, onun belirtilerinden birşey öğret." dedi. Âlim kişi: "Öğreteyim.Onun sırtında Peygamberlik mühürü bulunacaktır. O, hediyelerden yiyecek, sadakadan yemiyecektir." dedi. Selman ve rahip, Kudüsten geri dönerken rahip kayboldu. Selman onu ararken iki Arap kişiye rastladı. Onlardan, rahibi görüp görmediklerini sordu. Adamlardan biri bineğini çöktürdü ve: "Bu ne güzel bir deve çobanıdır." dedi ve onun bineğine bindirip Medine"ye götürdü.

Selman diyor ki: "O sırada üzüldüğüm kadar hiçbir zaman üzülmemiştim." Selmanı, Cüheyniye kabilesinden bir kadın satın aldı. Selman, kadının diğer bir kölesiyle birlikte sıra ile koyunlarını otlatıyorlardı. Selman birgün koyun otlatırken, kendisinden nöbeti devralacak olan arkadaşı geldi ve ona: "Farkında mısın bugün Medineye bir adam geldi. O, kendisinin Peygamer olduğunu zannediyor." dedi. Selman ona: "Ben gelinceye kadar sen koyunların başında dur." dedi ve hemen Medine'ye indi, Resulullah'a baktı, etrafında dolaştı Resulullah onu görünce ne aradığını anladı ve elbisesini sarkıttı, Peygamberlik mühürü göründü. Selman mühürü görünce Resulullah'a yaklaştı ve onunla konuş-

tu. Gidip bir dinara bir koyun ve biraz ekmek aldı Resullah'a getirdi. Resulullah ona: **"Bu nedir?"** diye sordu. Selman: "Bu bir sadakadır." dedi. Resulullah:" **Benim ona ihtiyacım yok. Sen onu götür Müslümanlar yesin."** dedi. Bunun üzerine Selman tekrar gidip bir dinara ekmek ve et satın aldı. Onu Resulullah'a getirdi. Resullah: **"Bu nedir?"** diye sordu. Selman: "Bu bir hediyedir." dedi. Resulullah ona: "Otur" dedi. Selman oturdu. Beraberce onlardan yediler. Yemek yerlerken Selman Resulullah'a arkadaşlarını anlattı. Onların oruç tuttuklarını, namaz kıldıklarını, Resulullah'ın hak Peygamber olacağına iman ettiklerini, Peygamber olarak gönderileceğine şahitlik ettiklerini söyledi. Selman, arkadaşlarını övmeyi bitirince Resulullah ona: **"Ey Selman, onlar cehennem ehlidir."** dedi. Bu, Selman'a çok ağır geldi. İşte bunun üzerine Allah teala bu âyeti indirdi. İsa Peygamber gelinceye kadar Hz. Musanın dininde olanların kurtulmuş olacaklarını, Hz. Muhammed gelinceye kadar da Hz. İsa'nın dinine tabi olanların kurtulmuş olacaklarını ancak, kendi Peygamberlerinden sonra gelen Peygambere, kendileri hayatta oldukları halde iman etmeyenlerin helak olacaklarını beyan etti.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

63- Bir zaman sizden kesin söz almıştık. Üzerinize Tur dağını kaldırmıştık: "Size verdiğimize kuvvetle sarılın ve onda bulunanları hatırda tutun ki Allah'a karşı gelmekten korunasınız." demiştik.

Ey İsrailoğulları, sizden, yeminle pekiştirdiğimiz kuvvetli bir söz aldığımızı ve üzerinize Tur dağını kaldırdığımızı hatırlayın. Size dedik ki: "Tevratta emrettiklerimize sarılın, herhangi bir eksiltme ve tembelliğe gitmeksizin ciddiyetle ve gayretle amel edin ve o Tevratta bulunanları hatırda tutun. "Yani, vaad ve tehdidimden, teşvik ve sakındırmamdan ibret alın ki azabımdan çekine ve korunasınız.

* Allah tealanın, İsrailoğullarından, yemin ettirerek aldığ söz şu âyet-i kerimede zikredilmektedir. **"Bir zaman İsrailoğullarından" Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anaya, babaya, yakınlara, yetimlere ve düşkünlere iyilik yapın, insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılıp zekatı verin." diye kesin söz almıştık. Sonra siz, pek azınız müstesna yüzçevirdiniz. Zaten siz, yüzçeviricilersiniz."**(157)

157 Bakara suresi, 2/83

Allah tealanın, İsrailoğullarından söz almasının sebebi ise, İbn-i Zeydin rivayet ettiğine göre şudur: Hz. Musa, Allah katından üzerlerinde Tevrat yazılı levhaları getirip, kavminin, ondaki emir ve yasaklara uymalarını isteyince, onlar, Allah'ı bizzat gözleriyle görmek istediklerini ve kitabı kendilerinin almak istediklerini söylemişlerdir.Bunun üzerine Allah teala onlara gazap ederek onların hepsini öldürmüştür. Allah teala daha sonra da onları dirilltmiştir. Yine Hz. Musa onlara: "Size ne oldu?" diye sormuş onlar da: "Öldük sonra da dirildik" demişlerdir. Hz. Musa yine onlara: "Allah'ın kitabını alıp kabulenin." demiş onlar da "Hayır" demişlerdir. Bunun üzerine Allah teala meleklerini göndererek Tur dağını onların üzerine kaldırmış: "Kitabı alıp kabullenin, aksi halde bu dağı sizin üzerinize bırakırız." buyurmuştur. İşte bunun üzerine İsrailoğulları, yukarıda zikredilen ahdi vermişlerdir.

Âyette zikredilen Tur kelimesinden maksat, Mücahid, Katade, Ebul Âliye, İkrime, Süddi ve İbn-i Zeyd'e göre "Dağ" demektir ve aslı süryanice olan bir kelimedir.

Abdullah b. Abbas ve İbn-i Cüreyc'e göre ise buradaki Tur kelimesi, Allah tealanın, Hz. Musa ile üzerinde konuştuğu ve orada kendisine Tevratı indirdiği dağ'dır.

Dehhak ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre Tur, kendisinde bitki biten dağlara denir. Bitki bitmeyenlere Tur denmez.

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ

الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

64- Sonra siz, bunun ardından yüzçevirdiniz. Eğer size, Allah'ın lütfu ve merhameti olmasaydı, şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.

Rabbiniz sizden, emrolunduğunuz şekilde, ciddiyet ve gayretle amel etmenize dair kuvvetli söz aldığı halde siz yüzçevirdiniz. Size emredilen şeylerle amel etmeyi bıraktınız. Eğer, hata ve günahlarınızdan tevbe ettiğiniz için, rabbiniz size lütufda bulunarak merhamet etmeseydi şüphesiz ki helak olanlardan olurdunuz.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً

خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً

لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

65-66- İçinizden, cumartesi yasağını çiğneyenleri elbette biliyorsunuz. Biz onlara "Hor ve zelil olarak maymunlar olun" dmiştik. Biz onların bu hallerini, o zamanda bulunanlara ve gelecek olanlara bir ibret ve müttakiler için de bir nasihat yaptık.

Ey Yahudiler, sizden, emrime karşı gelmeye cesaret edip cumartesi yasağını çiğneyerek avlanmaya çıkanları çok iyi biliyorsunuz. Onlara ne yaptığımı da biliyorsunuz. Onlara "Maymunlar, hakir ve alçaklar, uzaklaştırılmışlar, kovulmuşlar olun" demiştik. Biz onların bu hallerini, yani onlarda yaptığımız bu şekil değişikliğini, geçmişteki günahlarına ceza olarak, onlardan sonra gelecek-lere de, aynı şekilde davrandıkları takdirde onlar gibi olacaklarını göstermek için yaptık. Bunu, öğüt alıp hatırlarından çıkarmamaları için, müttakilere bir uyarı ve müminlere bir ibret yaptık.

* Taberi diyor ki: "Bu ve bundan sonra gelen ve Resulullah'ın zamanında Medine'nin çevresinde bulunan Yahudilere hitabeden bu âyetler Rasulullah'ın zamanındaki Yahudileri uyarmakta, onları, Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak Hz. Muhammed (s.a.v.) in Peygamberliğini kabul etmeye davet etmektedir. Aksi takdirde Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelen ataları maymunlara dönüştürülerek cezalandırıldıkları gibi onların da Allah tarafından cezalandırılacaklarını bildirmektedir.

İsrailoğullarına Allah teala tarafından konmuş olan cumartesi günü avlanma yasağı hususunda diğre âyet-i kerimelerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Ey Muhammed, onlara, deniz kenarındaki şehir halkının başına gelenleri sor. Hani onlar, cumartesi günü haddi aşıyorlardı. Tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar akın akın kendilerine geliyor, tatil yapmadıkları diğer günlerde ise onlara yaklaşmıyorlardı. İşte biz, yoldan çıkmaları sebebiyle onları böylece imtihan ediyorduk."**(158) **"Ey kendilerine kitap verilenler, bir kısım yüzleri silip belirsiz yaparak önünü arkasına çevirmeden veya cumartesi ehline lanet ettiğimiz gibi onlara lanet etmeden, yanınızdaki kitapları tasdik eder olduğu halde indirdiğimiz Kur'ana iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelir."**(159) **"Söz vermeleri için Tur dağını üzerlerine kaldırdık. Onlara "O kapıdan secde ederek girin" dedik. "Cumartesi günü yasağını çiğnemeyin." dedik. Ve onlardan sağlam bir söz aldık."**(160)

İzahını yaptığımız bu Bakara suresinin altmış beşinci âyetinde, Yahudi-

158 A'raf suresi, 7/163
159 Nisa suresi, 4/47
160 Nisa suresi, 4/154

lerin, maymunlara çevrildiği beyan edilmektedir. Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: **"De ki "Allah tarafından bir cezaya çarptırılma bakımından size bunlardan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah, kime lanet eder ve gazabına uğratırsa ve kimlerden de maymunlar, domuzlar ve Tağuta tapanlar yaparsa, işte bunlar, makamları en kötü, yolları da en sapık olanlardır."**(161) **"Kendilerine yasak edilen şeylerden vaz geçmemekte ısrar edince onlara "Hor ve hakir maymunlar olun" dedik."**(162)

Bu hususta Abdullah b. Mes'uddan rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyuruluyor:

عن ابن مسعود قال سألنا رسول الله ﷺ عن القردة والخنازير أهي من نسل اليهود فقال رسول اللهﷺ ان الله لم يلعن قوما قط فمسخهمْ فكان لهم نسل حين يهلكهم ولكن هذا خلق كان فلما غضب الله على اليهود مسخهم فجعلهم مثلهم.

"Bir gün resulullah (s.a.v.)den, maymun ve domuzlar hakkında "Acaba bu hayvanlar, bunların şekline giren Yahudilerin soyundan mı gelmedir?" diye sorduk. Peygamber efendimiz de şu cevabı verdi: **"Allah'ın, lanetine uğratarak başka yaratıklar şekline döndürdüğü her topluluk yok olup gitmiştir, soyları kalmamıştır. Bu maymun ve domuzlar, ise daha önce var olan soylarının devamıdır. Allah, Yahudilere gazap edince onları, maymunlar ve domuzlar şekline çevirmiştir."**(163)

Dehhak, Yahudilerin geçmişte maymunlara dönüştürülme hadisesini, Abdullah b. Abbastan özetle şu şekilde nakletmiştir: Abdullah b.Abbas demiştir ki: "Allah tala hiçbir Peygamber göndermemiştir ki ona cuma gününün faziletini, göklerdeki yaratıklar ve melekler nezdindeki üsttünlüğünü ve kıyametin o günde kopacağını bildirmiş olmasın. Ümmetinin Hz. Muhammed'e tabi olması gibi, geçmiş Peygamberlerin kendilerine tabi olan ümmetleri de cuma gününün kutsallığını öğrenmişler, ona saygı göstermişler ve cuma gününü haftanın kutsal günü olarak devam ettirmişlerdir. Cuma gününü böyle kabul etmeyenler ise, âyet-i kerimede zikredildiği gibi, Allah'ın koyduğu sınırı aşmışlar ve neticede en aşağılatıcı cezalara uğramışlardır. Şöyle ki: Hz. Musa, Yahudilere cuma gü-

---

161 Maide suresi, 5/60

162 A'raf suresi, 7/166

163 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 395, 397, 421/Müslim, K. el-Kader, bab: 33, Hadis No: 2663

nü tatil yapmalarını emretmiş ve onun faziletli bir gün olduğunu kendilerine bildirmiştir. Fakat Yahudiler: "Ey Musa, sen bize nasıl cuma günü tatil yapmamızı emrediyor, onun diğer günlerden üstün olduğunu söylüyorsun? Halbuki günlerin en üstünü cumartesi günüdür. Zira Allah teala gökleri, yeri ve rızıkları altı günde yaratmış altı günün nihayetinde cumartesi gününde her yaratık itaat ederek Allah'a boyun eğmiştir" demişlerdir. Bunun üzerine Allah teala Hz. Musaya: **"Bırak onları cumartesi günü tatil yapsınlar. Fakat o günde ne balık avlasınlar ne de başka bir şey. Söyledikleri gibi herhangi bir iş de yapmasınlar."** buyurdu.

Cumartesi günü olunca onlara balıklar suyun üzerinde yüzerek geliyorlardı. Cumartesi gününün dışındaki günlerde ise avcılardan kendilerini sakınıyorlardı. Nitekim bu husus şu âyet-i kerimede zikredilmektedir: **"... Tatil yaptıkları diğer günler de ise onlara yaklaşmıyorlardı...."**[164] Balıklar bu şekilde devam edince Yahudiler hem onları avlamak istiyor hem de Allah'ın kendilerini cezalandırmasından korkuyorlardı . Bazıları bu yasağı ihlal ettiler. Hz. Musanın, kendilerini sakındırdığı cezalandırma tehdidine aldırış etmediler. Balıkları kolayca yakaladılar. Allah'ın kendilerini hemen cezalandırmadığını görünce de birbirlerine, balık avladıklarını, buna rağmen cezalandırılmadıklarını söylediler. Böylece cumartesi günü balık avlayanlar gittikçe çoğaldı. Onlar, Musa'nın kendilerine bildirdiği ihtarların asılsız olduğunu zannediyorlardı. İşte böylece, âyet-i kerimenin bildirdiği gibi, isyanlarından dolayı Allah onları maymunlara çevirdi. Onlar, yeryüzünde sadece üç gün yaşayabildiler. Bu üç günde de ne yediler ne içtiler ne de cinsel temasta bulundular. Allah teala, asıl maymunları domuzları ve diğer yaratıkları, Kur'an-ı kerimde zikrettiği gibi altı günün içinde yaratmıştır. Yahudileri ise insan şeklinden çevirip maymun yapmıştır. Allah,dilediğine dilediğini yapar ve dilediğini dilediği şekle sokar.

Abdullah b. Abbas'ın azatlı kölesi İkrime ise bu hususta Abdullah b. Abbas'ın özetle şunları söylediğini rivayet etmiştir: "Allah teala sizlere cuma gününde namaz kılmayı farz kıldığı ve o günde tatil yapmayı emrettiği gibi İsrailoğullarına da o gün de ibadet etmeyi farz kılmış o günü, haftanın bayram günü yapmıştır. Fakat İsrailoğulları cuma gününü bırakıp cumartesi gününe saygı göstermişler, onu kutsallaştırmışlar ve bunda ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine Allah teala onları imtihan etti, kendileri için helal olan bazı şeyleri haram kıldı. Onlar "Eyle" ile "Tur" arasında bulunan Medyen kasabasında kalıyorlardı. Allah onlara, cumartesi gününde balık avlamayı ve onu yemeyi haram kılmıştı. Cumartesi gününde denizin kenarına akın akın balık geliyor cumartesi bitince de büyük küçük hiçbir balık kalmayıp gidiyorlardı. Daha sonraki cumartesi gününe kadar durum böyle devam ediyor, cumartesi olunca da yine balıklar akın

164 A'raf suresi, 7/163

akın geliyorlardı. Durum uzun bir müddet böyle devam etti. Yahudiler balık yemeyi çok özlemişlerdi. Onlardan biri cumartesi günü bir balık yakalayıp ipe bağlayarak suya attı. İpin ucunu da sahile çaktığı bir kazığa bağladı. Onu bu vaziyette bırakarak ertesi gün geldi aldı ve götürüp yedi. Daha sonraki cumartesinde de aynı şeyi yaptı. İnsanlar balık kokusunu aldılar. Kasaba halkı "Vallahi biz balık kokusunu alıyoruz" dediler. Ve balık tutan adamın ne yaptığını öğrendiler. Kendileri de onun yaptığı gibi yaptılar. Uzun zaman böyle gizli bir şekilde balık yediler. Allah onları derhal cezalandırmamıştı. Nihayet onlar açıkça balık avlayıp çarşıda satmaya başladılar. İçlerinden takva ehli olan bir gurup: "Vay halinize, Allah'tan korkun" diyor ve yapılan şeyin yasaklandığını söylüyorlardı. Diğer gurup ise ne balık yiyor ne de balık yiyenlere müdahale ediyordu. Onlar şöyle diyorlardı: Allah'ın helak edeceği yahut ta şiddetli bir azaba çarptıracağı kavme ne diye vaaz ediyorsunuz?" Vaaz edenler ise "Rabbinize bir özür beyan edelim, ayrıca Allah'a karşı gelmekten de sakınırlar ümidiyle vaaz ediyoruz." dediler."[165]

Abdullah b. Abbas diyor ki: "Onlar böyle devam ederken diğer gurup, meclislerinde ve mescitlerinde bulunuyorlardı. Allah'ın yasağını ihlal edenleri göremez oldular ve birbirlerine: "Galiba bu adamların başına bir şey geldi, bakınız ne oldu?" dediler. Gidip evlerine baktılar, kapılar arkasından kilitliydi. Onlar geceleyin evlerine girip herkesin yaptığı gibi kapıları arkasından kilitlemişlerdi. Onlar işte o evlerinde maymunlara dönüştürülmüşlerdi. Onları bakmaya gidenler, maymuna dönüşen erkekleri, kadınları ve çocukları tanıyorlardı.

Abdullah b. Abbas diyor ki: "İşte bu kasaba, Allah tealanın Hz. Muhammed'e: **"Muhammed, onlara, deniz kenarındaki şehir halkının başına gelenleri sor..."**[166] buyurduğu kasabadır.

Ebu Neciyh, Mücahidin: "Biz onlara hor ve zelil maymunlar olun" dedik." Âyet-i kerimesini şu şekilde izah ettiğini rivayet etmiştir. "Allah onların şekillerini değil, kalblerini maymunların kalbleri gibi kılmıştır. Allah teala, Tevratı kabullenip sonra terkeden Yahudileri, sırtında kitap taşıyan merkeplere benzettiği gibi bu âyet-i kerimede de onları, maymunlara benzetmiştir. Onların şekli gerçekte maymuna dönüşmemiştir."

Taberi, Mücahidin bu görüşünün, Allah tealanın kitabının zahirine ters düştüğünü söylemiştir. Zira Allah teala Kur'an-ı Kerimde, Yahudilerin bir kısmını maymunlara bir kısmını domuzlara çevirdiğini ve onlardan bir kısmını Tağuta tapanlar kıldığını, Yahudilerin, Hz. Musaya "Allah'ı bize açıkça göster de onu açıkça görelim." dediklerini, buzağıya tapmalarından sonra tevbelerinin bir-

165 A'raf suresi, 7/164
166 A'raf suresi, 7/163

birlerini öldürmek şeklinde olduğunu, Kudüse girmelerini emrettiğinde Musaya: "Git de o zorbalarla sen ve rabbin savaşın, biz burada oturup kalanlarız" dediklerini, bunun üzerine Allah'ın onları çölde şaşkın vaziyette dolaştırdığını beyan etmiştir. Yahduilerin maymuna çevirilmediklerini söylemek, bunlar hakkında Kur'an-ı kerimde zikredilen diğer şeylerin de meydana gelmediğini söylemek gibidir. Şayet diğer şeyler kabul edilir de sadece maymuna çevirilmedikleri söylenecek olursa buna dair delil gösterilmesi gerekir. Aksi halde iddia delilsizdir, bu sebeple de reddedilir.

Âyet-i kerimede **"Biz onların bu hallerini, o zamanda bulunanlara ve gelecek olanlara bir ibret ve müttakiler için de bir nasihat yaptık."** buyurulmaktadır. Âyet-i kerimede zikredilen ve **"Onların bu durumu"** diye tercüme edilen (فَجَعَلْنَاهَا) cümlesindeki (هَا) zamiri müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre buradaki zamir "Maymuna çevirilme cezasını ifade etmektedir." Buna göre bu cümlenin mânâsı: "Biz onların maymuna çevirilme cezasını, o zamanda bulunanlara ve gelecek olanlara bir ibret ve müttakiler için de bir nasihat yaptık." demektir.

Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre burada geçen (هَا) zamirinden maksat, "Balıklar"dır.

Başka bir kısım âlimlere göre, halkı, cumartesi günü yasağını ihlal eden şehirdir. Diğer bir guruba göre "Maymuna çevirilen insanlar"dır. Başka bir görüşe göre de, cumartesi günü yasağını ihlal eden ümmettir. Bu izahlara göre âyetin mânâsı şu şekilldedir. "Biz, cumartesi günlerinde akın akın gelen o balıkları veya sakinleri, cumartesi yasağını ihlal eden ve beldeyi yahut kendilerini maymuna çevirdiğimiz o insanları ya da cumartesi yasağını ihlal eden o ümmeti, o zamanda buluna nlara bir ibret ve müttakiler için de bir nasihat yaptık."

Âyet-i kerimede geçen ve **"O zamanda bulunanlar"** diye tercüme edilen (لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا) ifadesi de müfessirler tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir.

Dehhak, Abdullah b. Abbasın, âyetin bu bölümünü şöyle izah ettiğini rivayet etmiştir. "Biz bu durumu, maymuna çevirilen o kavimden sonra gelenler için ve onlarla birlikte olup ta maymuna çevirilmeyenler için bir ibret kıldık ki bu duruma düşmekten sakınsınlar."

Rebi' b. Enes ise âyet-i kerimenin bu bölümünü şöyle izah etmkiştir: "O kavmi maymunlara çevirme işini biz, geçmişte işledikleri günahları için bir ceza, geride kalan insanlar için de bir ibret kıldık. Takva sahipleri içni de bir nasihat yaptık."

İkrime ise, âyetin bu bölümü şu şekilde izah etmiştir: "biz bu hadiseyi, onların yaşadıkları şehirin önünde ve arkasında bulunan şehirler için bir ibret ve takva sahipleri için de bir nasihat yaptık."

Katade de âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir: "Onları maymuna çevirmemiz, bizim onları, işledikleri günahlardan ve avladıkları balıklardan dolayı cezalandırmamızdandır."

Mücahid ise bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Onları maymuna çevirmemiz, daha önce işledikleri günahları ve helak olmalarına sebep olan son günahları sebebiyle cezalandırmamızdandır."

Başka bir görüşe göre Abdullah b. Abbas âyetin bu bölümünü şu şekilde izah etmiştir: "Bizim,balıkları cumartesi günü akın akın gönderip diğer günlerde göndermememiz, onların, balıkların bu halinden önce işledikleri günahları ve ondan sonra işledikleri günahları sebebiyle cezalandırmamızdandır."

Taberi bu görüşlerden birinci görüşü tercih etmiş ve âyet-i kerimeyi şu şekilde izah etmiştir: "Biz, cumartesi günü yasağını ihlal eden o Yahudilere "Hor ve hakir maymunlar olun" dedik. Bizim onları cezalandırmamız, maymuna çevirilmeden önce işlemiş oldukları günahlardan dolayıdır. Bir de onların işledikleri gibi bir günahı işleyecek olanları aynı cezaya çarptıracağımızı bildirmek içindir.

Taberi, âyette zikredilen "Müttekiler" ifadesinden maksadın, muhammed ümmeti olduğunu söylemiş, İbn-i Cüreyc ise, maymuna çevirilen bu Yahudi'ler den sonra gelen bütün müttakileri kapsadığını zikretmiş Abdullah b. Abbas da buradaki "Takva sahipleri"nden maksadın, kıyamet gününe kadar devam edecek olan takva sahipleri olduğunu söylemiştir.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا
هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾

67- Musa kavmine: "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor." demiş onlar da: "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. Musa da : "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti.

Ey İsrailoğulları, Musa'nın, benim ahdimi bozan atlarınıza , içlerinden biri öldürülüp te onun hakkında tartışmaya giriştikleri zaman, "Rabbiniz bir sığır boğazlamanızı emrediyor." dediğini hatırlayın Onlar da: "Bizimle oynayıp eğleniyor musun?" demişler Musa da onlara, demişti ki: "Allah'ın emrettiklerini

takdir edemeyen cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."

* Hz.Musa'nın, kavmine, "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor." demesinin sebebi, Ubeyde, Ebul Âliye ve Süddi tarafından özetle şu şekilde izah edilmiştir: Ubeyde diyor ki: "İsrailoğullarından, çocuğu olmayan bir adam bulunuyordu. Akrabalarından biri bu adamı öldürerek götürüp başka bir kabilenin mahallesine attı. Bu sebeple kabileler arasında fitne çıktı. Kabileler silaha sarıldırlar. Bunun üzerine İsrailoğullarından, akl-ı selim sahibi olanları "İçinizde Allah'ın Peygamberi bulunduğu halde birbirinizi öldürmeye mi kalkışıyorsunuz? dediler. Anlaşmazlığa düşen bu kabileler Hz. Musaya varıp meseleyi anlattılar. O da onlara bir sığır kesip bir parçasıyla ölüye vurmalarını söyledi. Onlar da Hz. Musa'dan, sığırın vasıfları hakkında uzunca bilgiler aldıktan sonar sığırı, ağırlığınca altın vererek satın aldılar. Onu kesip bir parçasıyla ölüye vurunca ölü dirildi ve katilin kim olduğunu onlara söyledi. Şayet onlar herhang ibir soru yöneltmeden rastgele bir sığır kesip bu işi yapmış olsalardı onlar için yeterli olacaktı. Fakat onlar lüzumsuz sorular sordukları için Allah da onların yükümlülüklerini artırdı ve kesecekleri sığırın, vasıfları belli bir sığır olduğnu bildirdi. İşte bu olaydan sonra artık hiçbir katil mirasçı olamadı.

Ebul Âliye ise bu olayı şöyle izah etmiştir: İsrailoğullarının içinde çocuğu olmayan zengin bir adam bulunuyordu. Bu adamın, kendisine mirasçı olacak yakın bir akrabası vardı. Bu kişi, mirasını almak için o zengin adamı öldürdü ve onu götürüp bir yol kavşağına attı. Sonra da Musaya gidip "Akrabam öldürüldü. Başıma büyük bir felaket geldi. Ey Allah'ın Peygamberi, senden başka onun kim tarafından öldürüldüğünü bana bildirecek kimse bulamıyorum." dedi. Bunun üzerine Musa insanları çağırarak "Kim bu öldürülen adam hakkında bir şey biliyorsa Allah için onu söylesin." dedi. İsrailoğulları bu adam hakkında herhangi bir şey bilmiyorlardı. Bunun üzerine katil olan kişi Musaya yönelerek: "Sen, Allah'ın Peygamberisin rabbinden sor katili o bize bildirsin." dedi. Musa sordu. Allah teala da Musaya: "Onlara de ki "Allah, bir sığır kesmenizi emrediyor." diye vahyetti. İsrailoğulları şaşırdılar ve "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Musa da: "Ben, cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım." dedi. İsrailoğulları "Bizim için rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açıklasın." dediler. Musa: "Rabbim diyor ki "O ne yaşlı bir sığırdır ne de küçük, ikisinin ortası bir sığırdır." dedi. Onlar da: "Bizim için rabbine dua et de onun rengi nedir bize açıklasın." dediler. Musa da dedi ki: "O, görenlerin hoşuna giden sapsarı bir sığırdır." Onlar ise: "Bizim için rabbine dua et de onun mahiyetini bize açıklasın. Çünkü onu karıştırdık, seçemez olduk. Fakat Allah dilerse şüphesiz doğruyu buluruz." dediler. Musa da dedi ki: "Rabbim diyor ki: "O ne tarla süren yıpranmış bir sığırdır ne de ekin sulayan. Kusursuzdur. Onda alacaklık yoktur. "Bunun üzerine onlar: "İşte şimdi gerçeği bildirdin." dediler. Ve sığırı kestiler. Az kalsın bunu yapmayacaklardı.

Ebul Âliye diyor ki: "Şayet bu topluluğa sığır kesmeleri emredilidiğinde bunlar, sığırlardan herhangi birini seçip kesecek olsalardı bu yeterliydi. Fakat onlar kendi kendilerine zorluk çıkardılar. Allah da onları zorluğa soktu. Şayet bu topluluk, "Eğer Allah dilerse şüphesiz doğruyu buluruz" demeseydiler, kesilmesi emredilen sığırı hiçbir zaman bulamazlardı.

Yine Ebul Âliye diyor ki: "Bize ulaşan haberlere göre bu kavim, vasıfları belirtilen bu sığırı ancak, yanında yetimler bulunan bir ihtiyar kadında buldular. O sığır bu kavim için çok kıymetliydi. Kadın, onların bu sığırdan başkasını kesemeyeceklerini anlayınca onlardan sığırın değerinin iki katını istedi. Onlar Musaya gidip durumu anlattıar. Musa da: "Allah bunu size zor kılmamıştı. Siz kendi kendinize zorlaştırdınız. O halde kadına razı olacağı değeri verin." dedi. Onlarda o değeri verip sığırı satın aldılar. Onu kestiler. Musa onlara sığırdan bir kemik alıp öldürülen kişiye vurmalarını emretti. Onlar bunu yaptılar. Ölen kişinin ruhu cesedine döndü. Onlara katilin kim olduğunu söyledi ve tekrar öldü. Onlar katili yakaladılar. O kimse Musaya gelip şikayette bulunan kişiydi. Allah onu, kötü amellerinin karşılığı olarak cezalandırıp öldürttü.

Süddi ise Hz. Musa'nın, İsrailoğullarına Allah tealanın bir sığır kesmelerini emrettiğini söylemesinin sebebini şöyle izah etmiştir. "İsrailoğulları arasında serveti bol ve bir de kızı bulunan bir adam vardı. Bu adamın erkek kardeşinin fakir bir oğlu da vardı. Gelip bundan kızını istedi. Adam kızını ona vermedi. Genç adam kızdı ve "Vallahi ben amcamı öldürüeceğim, malını alacağım ve kızıyla da evleneceğim. Ayrıca diyetini de alıp yiyeceğim." dedi. Bu genç bir gün amcasına gidip" Amca taşradan tüccarlar geldi. Haydi beraber gidelim de o tüccarlardan bana mal al. Belki o malları satar da kâr ederim. Çünkü onlar seni görünce bana kolaylıkla mal verirler." dedi. Amcasıyla beraber geceleyin yola çıktılar. Genç yeğen yolda karanlıktan istifade ederek amcasını öldürdü ve evine döndü. Sabah olunca da amcasını arıyormuş gibi yaparak onun evine gitti. Halkın, amcasının cesedinin başında toplandığını gördü ve şöyle dedi: "Amcamı siz öldürdünüz bana diyetini vereceksiniz. Sonra ağlamaya başladı. Başına toprakları saçıyor ve "Vah amcacığım." diye bağırıyordu. Sonra bu genç orada bulunanları Hz. Musaya şikayet etti. Hz. Musa da onların diyet ödemelerine hüküm verdi. onlar da "Ey Allah'ın Peygamberi, rabbine dua et de bu gence katilin kim olduğunu bildirsin. O da cinayeti işleyeni suçlasın. Allah'a yemin olsun ki onun diyeti bizim için kolay bir şeydir. Fakat, biz böyle bir cinayeti işlemekle itham edilmekten utanıyoruz." dediler. Hz. Musa da onlara: "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor" dedi. Onlar da "Biz senden katilin kim olduğunu soruyoruz sen ise bize sığır kesmemizi emrediyorsun. Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Musada onlara: "Ben alay eden cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım." dedi.

Süddi devamla diyor ki: "Abdullah b. Abbas demiştir ki: "Şayet onlar

herhangi bir sığırı bulup kesmiş olsalardı onlar için yeterliydi. Fakat onlar kendi kendilerini zora koştular, Musaya karşı inatlaştılar. Allah da onları zorluğa düşürdü. Sığırın bütün vasıfları belirtildikten sonra İsrailoğulları onu araştırmaya başladılar. Fakat onu bir türlü bulamıyorlardı . İsrailoğullarının içinde, babasına çok itaat eden, çok iyilikte bulunan bir kimse vardı. bir gün bu şahsın yanından, inci satan bir adam geçiyordu. Ondan inci satın almak istedi. Fakat kasanın anahtarı babasının yastığının altındaydı. O sırada babası da uyuyordu. İnci satan adam, incilerini yetmiş bine satacağını söyledi. Genç adam ona, babasını uyandırmamak için "Babam uyanıncaya kadar bekle onları seksen bin'e alayım." dedi. Satışı hemen yapmak isteyen inci tüccarı "Babanı uyandır altmış bin'e satayım" dedi. Genç: "Bekle uyansın doksan bin'e alayım." dedi. Böylece tüccar devamlı fiyatı indirdi genç ise artırdı. Bu şekilde tüccar otuz bine indi. Gençte yüz bine çıktı. Tüccar daha fazla ısrar edince genç "Vallahi senden hiçbir şey satın almam." dedi ve babasını uyandırmamakta direndi.

Allah teala, babasına itaatkâr olan bu gence, satın alamadığı incilere karşılık, İsrailoğullarına vasıfları anlatılan sığırı nasibetmişti. Sığırı araştıran İsrailoğulları gencin yanından geçerken o sığırı gördüler. Ona, kendisine başka bir sığır vermeleri karşılığında o sığırı kendilerine vermesini istediler. Genç bunu kabul etmedi. Ona iki sığır verdiler yine kabul etmedi. Sayıyı sürekli artırdılar. Nihayet on sığıra ulaştılar genç yine vermedi. Bunun üzerine İsrailoğulları "Vallahi biz bu sığırı sende bırakmayız. Bunu mutlaka alacağız, dediler ve o genç adamı alıp Hz. Musaya götürdüler. Hz. Musaya dediler ki: "Ey Allah'ın Peygamberi, biz sığırı bu gencin yanında bulduk. O sığırı bize vermemekte direniyor. Halbuki biz ona öyle bir fiyat verdik ki o bu sığırı bize vermeliydi."

Hz. Musa o gence "Sığırını onlara ver." dedi. Genç: "Ey Allah'ın peygamberi, malımda tasarrufta bulunmaya ben daha layıkım." dedi. Hz. Musa "Haklısın." dedi ve İsrailoğullarına: "Bu arkadaşınızı razı edin." dedi. İsrailoğulları o gence, sığırın ağırlığınca altın teklif ettiler. Genç vermemekte diretti. onlar da artırmaya devam ettiler. Nihayet sığırın ağırlının on katı altın verdiler. Genç te sığırı vermeye razı oldu. Ve onlara sattı parasını aldı. Hz. Musa, İsrailoğullarına "Onu kesin" dedi. İsrailoğulları sığırı kestiler. Hz. Musa onlara "Sığırın bir parçasıyla ölüye vurun." dedi. Onlar da sığırın iki omuzu arasından aldıkları bir parçayla ölüye vurdular. Adam dirildi. Ona "Seni kim öldürdü?" diye sordular. O da: "Beni kardeşimin oğlu öldürdü. O düşünmüş ki ben bunu öldüreyim, malını alayım, kızıyla da evleneyim." dedi. Bunun üzerine o kişiyi yakalayıp öldürdüler.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ

وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾

68- Onlar: "bizim için rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açıklasın" dediler Musa dedi ki: "Rabbim diyor ki "O ne çok yaşlıdır ne de çok gençtir. İkisinin ortası bir sığırdır. Emrolunduğunuzu yapın."

Onlar, eziyet verici huyları, kaba yaratılışları ve kötü anlayışlarıyla Musaya dediler ki: "Rabbine sor o sığırın mahiyetini bize açıklasın vasıfları nelerdir, şekli nasıldır? Onu iyice bilelim. "Musa dediki: "Rabbim diyor ki: "O sığır ne iyice yaşlanıp ihtiyarlamış bir sığırdır ne de henüz doğum yapmamış kadar küçük bir yaştadır. İkisinin ortası bir sığırdır. Yani henüz iki doğum yapmıştır. O halde emrolunduğnuzu yapın ki katili bilesiniz.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

69- Onlar "Bizim için rabbine dua et de onun rengi nedir bize açıklasın." dediler. Musa dedi ki: "O, görenlerin hoşuna giden sapsarı bir sığırdır."

Onlar, Musaya karşı inatlaşarak dediler ki: "Rabbine sor bakalım rengi nasıldır?" Siyah mı yoksa sarı mı? Musa onlara dedi ki: "Allah teala diyor ki: "O sapsarı bir sığırdır. Görünüşünün ve şeklinin güzelliğiyle bakanların çok hoşuna gider,

* İsrailoğullarının bu isteği de, kendilerine lazım olmayan bir şeyi ikinci kez yapmaları ve kendilerini zora sokmalarıdır. Bu sebeple Allah onları zor bir duruma düşürmüş ve sığırın belli bir renkte olduğunu beyan etmiştir.

Âyet-i kerimede zikredilen ve "Sarı" diye tercüme edilen (صَفْرَاءُ) kelimesi, Hasan-ı Basri tarafından "Simsiyah" şeklinde izah edilmiş, Said b. Cübyer ve yine Hasan-ı Basri tarafından "Boynuzları ve tırnakları sarı" diye izah edilmiştir.

Taberi, sarı renginin pekiştirme sıfatı olarak kullanılan ve "Net sarı" demek olan (فَاقِعٌ) kelimesini gözönünde bulundurarak (صَفْرَاءُ فَاقِعٌ) ifadesinden maksadın "Sapsarı" demek olduğunu söylemiştir.

Âyet-i kerimede, sığırın, görenlerin hoşuna giden bir sığır olduğu zikredilmiştir. Vehb, bu ifadeyi şöyle izah etmiştir **"Sığıra bakıldığında sanki güneşin ışınları derisinden çıkıyormuş gibi görünüyordu ve bakanları hayran bırakıyordu.**

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾

70- Onlar: "bizim için rabbine dua et de onun mahiyetini bize açıklasın, çünkü onu karıştırdık, seçemez olduk. Fakat Allah dilerse şüphesiz doğruyu buluruz." dediler.

Onlar: "Rabbinden iste de onun mahiyetini bize iyice açıklasın. Çünkü biz onu karıştırdık. Onu, benzeri sığırlardan ayıramıyoruz. Seçemediğimiz bu sığırın ne olduğunu, Allah'ın dilemesi ve emriyle bileceğiz dediler.

* Taberi diyor ki: "İsrailoğulları, peygamberlerine eziyetlerini artırıp inatçı davranışlarını sürdürünce Allah da onların cezalarını şiddetlendirdi. İbn-i Abbas'ın da dediği gibi İsrailoğulları alelâde bir sığırı alıp ta kesseydiler onlara yetecekti. Fakat onlar işi zorlaştırınca Allah da onları iyice zora soktu.

Atâ diyor ki: "Eğer onlar:" Allah dilerse şüphesiz doğruyu buluruz." demeseydiler ve işi böylece Allah'ın dilemesine bırakmasaydılar bu işin sonu gelmeyecekti. Demek ki emredileni yapmak, hem Allah'ın emrine uymak hem de kolay olanı yapmak demektir. İlahi emirlere kayıtsız şartsız teslim olmak, kulun yapacağı en güzel iştir. Aksi takdirde kendisini zora sokanı Allah o zorlukla başbaşa bırakır.

Peygamber efendimiz bu hususa işaretle şöyle buyurmuştur:

دَعُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.

"Ben sizi bıraktığım sürece siz de beni bırakın. Zira sizden öncekiler (çokça) soru sormaktan ve Peygamberleriyle ihtilaf etmekten helak olmuşlardır. Ben size birşeyi yasakladığımda ondan kaçının. Bir şeyi emrettiğimde de gücünüzün yettiği ölçüde onu yapın."(167)

Taberi, Abdullah b. Abbas, Ubeyde es-Selmani, İkrime, Mücahid, İbn-i Cüreyc, Katade ve İbn-i Zeyd'in "Şayet İsrailoğulları en basit bir sığırı alıp ta kesmiş olsalardı elbetteki onlar için yeterli olacaktı. Fakat onlar işi zora soktular. Allah da onların işini zorlaştırdı. " şeklindeki ifadelerini naklettikten sonra bir usul-i Tefsir kaidesi olarak şunu zikretmiştir. "Allah tealanın kitapta zikretti-

167 Buhari, K. el-I'tisam bab: 2/Müslim, K. el-Hace, bab: 412, Hadis No: 1337/Tirmizi, K. el-İlm, bab: 17, Hadis No: 2769/Nesai, K. el-Menasik bab: 1

ği ve Peygamberinin diliyle bildirdiği emir ve yasaklarının umumuna ve zahirine bakılır. Bunların hususiliğine ve bâtınına bakılmaz.Ancak Allah'ın kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde, onların umumi olan zahiri hükümlerini hususileştirecek olan bir nass bulunacak olursa o zaman umumi olan hüküm bırakılarak hususi olan hüküm alınır. Hususi durumlarda âyetin hususi hükmü geçerlidir? Onun dışındaki durumlarda ise âyetlerin genel hükümleri geçerlidir.

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Yukarıda isimleri zikredilen sahabi ve tâbiîler, İsrailoğullarını, kendilerine gelen emri genel mânâda almayıp özelleştirmek istemelerinden dolayı onları kınamışlardır. Böylece bizim "Nassların zahirine itibar edilir ve onların genel hükümleri geçerlidir.Yeter ki onları hususileştiren bir nass bulunmasın." şeklindeki görüşümüzün, onların görüşlerine uygun düştüğü, hükümlerin husisiliğini iddia edenlein ise yanlışlığı ortaya çıkmaktadır.

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ
فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

71- Musa dedi ki: "Rabbim diyor ki"O ne tarla süren yıpranmış bir sığırdır ne de ekin sulayan. Kusursuzdur. Onda alacaklık yoktur." Bunun üzerine onlar: "İşte şimdi gerçeği bildirdin." dediler ve sığırı kestiler.Az kalsın bunu yapmayacaklardı.

Musa dedi ki: "Rabbim diyor ki "O, çift sürerek yıpranmış bir hayvan değildir. Ekinlerin sulanmasında kullanılan bir hayvan de değildir. O, kusursuzdur. Asıl rengine karışan başka bir renk te yoktur üzerinde. "İsrailoğulları da: "İşte şimdi gerçeği bize açıkladın. Biz de onu hakkıyla anladık." dediler. Ve özellikleri açıklanan o sığırı bulup kestiler. Fakat az kalsın bunu yapmayacaklardı. Fiyatının yüksek olması ve Allah'ın, ölüyü dirilterek katilin kim olduğunu ölüye söyletip kedilerini rezil edeceği korkusuyla neredeyse o sığırı temin edip kesmeyeceklerdi.

* Âyet-i kerimede, sığırın tarla sürerek yıpranmadığı ve ekinleri sulama işinde çalıştırılmadığı zikredilmektedir. Hasan-ı Basri bu sığırın, ehlî olmayan vahşi bir sığır olduğunu, bu nedenle âyette zikredilen sıfatları taşıdığını söylemiştir.

Yine âyet-i kerimede "Kusursuzdur" diyen tercüme edilen ve lügat mânâsı "Berî"demek olan (مُسَلَّمَةٌ) kelimesi, Mücahid tarafından "Alacalıktan beridir" şeklinde izah edilmiş, Katade, Ebul Âliye ve İbn-i Abbas tarafından da

"Kusurlardan beridir" şeklinde izah edilmiştir. Taberi de "Onda alacalık yoktur" ifadesini gözönünde bulundurarak ikinci görüşün tercihe şâyân olduğunu söylemiştir. Zira aksi takdirde, ifadede lüzumsuz bir tekrar olacaktır.

Âyet-i kerimede "Az kalsın bunu yapmayacaklardı." buyurulmaktadır. Bu ifadeden maksat "Neredeyse sığırı kesmeyeceklerdi." demektir. Sığırı neredeyse kesmemelerinin sebebi, Muhambed b. Kâ'b el-Kurezi, Mücahid ve Muhammed b. Kays'a göre, sığırın fiyatının yüksek olmasıdır. Zira sığırın fiyatı olarak Süddiye göre, ağırlığının on katı altın verilmiş Mücahid, Ubeyde es-Selmani ve İbn-i Zeyde göre, derisi dolusu altın verilmiş, İbn-i Abbas, Vehb b. Münebbih ve Ubeyde den nakledilen başka bir görüşe göre derisi dolusu dinar verilmiştir. Halbuki İkrimenin rivayetine göre sığırın asıl değeri üç dinar idi.

Vehb b. Münebbih ise sığırı nerdeyse kesememelerinin sebebinin, Allah tealanın, katili ortaya çıkararak kendilerini rüsvay etmesinden korkmaları olduğunu söylemiştir. Taberi ise, her iki sebepten dolayı da bunu yapmadıklarını söylemenin daha isabetli olacağını beyan etmiştir.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾

72- Hani sizi bir adam öldürmüş ve aranızda tartışmış da suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Halbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkarır.

Ey İsrailoğulları, siz bir adam öldürmüş sonra da onu öldürme suçunu birbirinizin üstüne atmıştınız. Her gurup, katilin kendisinden olmadığını savunuyordu. Halbuki Allah, öldürdüğünüz kişinin meselesini ortaya çıkarıcıdır.

* Mücahid, İbn-i Cüreyc, İbn-i Zeyd ve Katade, öldürülen kişiyi kimin öldürdüğü hakkında İsrailoğullarının birbirleriyle ihtilafa düştüklerini, âyet-i kerimenin de onların bu ihtilafını beyan ettiğini söylemişlerdir. Daha önceki âyetlerde, öldürülenin, kim tarafından ve nasıl öldürüldüğü, zikredilen rivayetlerden nakledilmiştir.

Abdullah b.Abbas, Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi ve Muhammed b. Kays, öldürülen kişi hakkında ihtilaf eden İsrailoğullarına dair şu rivayetleri de zikretmişlerdir.

Abdullah b. Abas diyor ki:"Hz. Musa'nın döneminde, İsrailoğullarından malı çok olan ihtiyar bir zat vardı. Bunun fakir yeğenleri vardı. İhtiyarın çocuğu yoktu. Öldükten sonra kendisine kardeşinin oğulları mirasçı olacaktı. Bunlar: "Keşke amcamız ölse de kendisine mirasçı olsak" diyorlardı. Amcaları uzun süre yaşayınca Şeytan onlara gidip şu vesveseyi verdi: "Siz amcanızı öldürüp ma-

lına mirasçı olsanız ve yabancı bir şehre götürerek te oranın halkından diyetini alsanız nasıl olur." O dönemde bir insan öldürülür de mevcut olan iki şehirden hangisinde bulunursa diyeti o şehrin halkı ödermiş. İki şehirin arasında bulunacak olursa mesafe ölçülür, ceset hangi şehre daha yakınsa diyeti o şehir ödermiş. Amcaları uzun süre yaşayınca yeğenleri, Şeytanın vesvesesine kapılmışlar ve amcalarını öldürüp diğer şehre götürmüşler ve oraya bırakmışlardır. Sabah olunca da amcalarını öldüren bu yeğenler, o şehir halkına gidip "Amcamız sizin şehirin kapısında öldürülmüş, Allah'a yemin olsun ki onun diyetini bize ödeyeceksiniz." demişlerdir. Şehir halkı: "Allah'a yemin ederiz ki biz onu öldürmedik, onu öldüreni de bilmiyoruz. Şehrimizin kapısını kapadıktan sonra sabaha kadar da hiç açmadık." demişlerdir. Bunun üzerine iki taraf ta Hz. Musaya başvurmuşlardır. Öldürülen adamın yeğenleri: "Biz amcamızı bunların şehirlerinin kapısında ölü olarak bulduk." demişler, şehir halkı ise "Allaha yemin olsun ki biz onu öldürmedik, şehirin kapısını akşamleyin kilitledikten sonra sabaha kadar hiç açmadık." demişlerdir. İşte bunun üzerine Cebrail (a.s.) herşeyi işiten ve bilen Allah tealanın Hz. Musaya "Onlara de ki "Allah size bir sığır kesmenizi ve onun bir parçasıyla ölüye vurmanızı emrediyor." âyetini getirmiştir.

Muhammed b. Kâ' b el-Kurezi ve Muhammed b. Kays ise, öldürülen kişi hakkında İsrailoğullarının ihtilafa düşmelerini şöyle nakletmişlerdir: "Torunlara ayrılan İsrailoğullarından bir torun, insanlar arasında çokça şerrin yayıldığını görünce, kendilerine mahsus bir şehir kurmuşlar ve insanlardan uzaklaşmışlardır. Bunlar akşam olunca orada yaşayan herkesi şehirin içine topluyor kapılarını kapatıyorlarmış. Sabah olunca da reisleri şehri kontrol ediyor, herhangi bir şey görmeyince kapıyı açıyor ve insanları akşama kadar serbest bırakıyormuş. Böylece bu insanlar gidip başka yerlerdeki insanlarla alış veriş vb. münasebetlerde bulunuyorlarmış. Bu dönemde İsrailoğullarının içinde,,malı çok olan ve kardeşinin oğlundan başka da mirasçısı bulunmayan bir kimse varmış. Adam uzun müddet yaşamış. Kardeşinin oğlu da, bir an evvel mirasını elde etmek için onu öldürmüş ve götürüp adı geçen şehirin kapısına atmıştır. Kendisi ve arkadaşları şehrin kapısına gizlenmişlerdir. Şehirin reisi, şehirin içinde herhangi bir durum olmadığını öğrendikten sonra şehirin kapısını açmıştır. Kapının önünde bir kişinin öldürüldüğünü görünce de kapıyı kapatmıştır. Bunun üzerine öldürülen adamın kardeşinin oğlu ve arkadaşları: "Dur bakalım onu hem öldürdünüz hem de kapıyı kapatıyorsunuz." demişlerdir.

Bu sırada çokça cinayetler işleniyor Hz. Musa da şehirlerinde cinayet işlenen insanları cezalandırıyordu. Bu yüzden öldürülen kişinin kardeşinin oğlu ile şehir halkı arasında neredeyse savaş çıkacaktı. Her iki taraf ta silahlarını kuşandılar fakat sonra savşamaktan vazgeçip Hz. Musaya başvurdular. Durumu anlattılar. Öldürülen kişinin yeğenleri: "Ey Allah'ın Resulü, bunlar amcamızı öldürdüler sonra da kapıyı kapattılar." dediler.Şehir halkı ise : "Ey Allah'ın Resu-

lü, sen bizim, insanlardan ayrılıp özel bir şehir kurduğumuzu biliyorsun. Sen bizim, şerli insanlardan uzak durduğumuzu görüyorsun. Biz o kişiyi ne öldürdük ne de öldüreni biliyoruz." dediler. Bunun üzerine Allah teala, bir sığır kesip parçasıyla ölüye vurmalarını emretti. Hz. Musa da onlara: "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor." dedi.

Ubeyde es-Selmani ve İbn-i Zeyd de İsrailoğullarının, öldürülen kişi hakkındaki ihtilafları hususunda benzeri görüşler zikretmişlerdir.

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

73- Kesilen sığırın bir parçasıyla o ölüye vurun." dedik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir ve düşünesiniz diye delillerini size gösterir.

Musanın kavmine dedik ki: "Dirilip kendini kimin öldürdüğünü söylesin diye o sığırın bir parçasıyla o ölüye vurun." Onlar da vurdular. Allah o ölüyü diriltti ve dirilen ölü, kendisini kimin öldürdüğünü söyledi. Allah bu ölüyü, dünya hayatında nasıl dirilttiyse ölümden sonra âhiret hayatında diğer ölüleri de öyle diriltecektir. o halde ey akıl sahipleri bundan ibret alın.

Ey, Muhammed'i yalanlayan kâfirler, Allah size, kendi birliğine ve Peygamberinin doğru söylediğine dair delillerini işte böyle gösterir ki, Allah'ın kudretini ve Muhammed'in doğru söylediğini düşünüp te iman edesiniz.

* Müfessirler, öldürülen kişiye sığırın hangi parçasıyla vurulduğu hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

Mücahid, İkrime ve Katade, öldürülen kişiye, kesilen sığırın bacağıyla vurulduğunu, bunun üzerine öldürüen kişi dirilerek kendisini kimin öldürdüğünü söylediğini ve tekrar öldüğünü söylemişlerdir.

Süddi ise ölüye, sığırın iki omuzu arasındaki bir parçayla vurduklarını, bunun üzerine öldürülen kişi dirilerek kendisini kimin öldürdüğünü söylediğini ve tekrar öldüğünü söylemişlerdir.

Süddi ise ölüye, sığırın iki omuzu arasındaki bir parçayla vurduklarını, bunun üzerine ölünün dirilerek kendisini kardeşinin oğlunun öldürdüğünü söylediğini ve tekrar öldüğünü söylemiştir.

Ebul Âliye ise öldürülene, sığırın kemiklerinden biriyle vurduklarını, bunun üzerine adamın dirilerek kendisini kimin öldürdüğünü söyledikten sonra

tekrar öldüğünü söylemiştir.

İbn-i Zeyd de, öldürülen kişiye sığırın organlarından herhangi biriyle vurulduğunu, bunun üzerine ölünün doğrulup oturduğunu, katili haber verdikten sonra tekrar öldüğün söylemiştir.

Taberi, sığırdan bir parça ile ölüye vurulduğunu bu parçanın hangi parça olduğna dair ise bir delil bulunmadığını, bu itibarla sığırın herhangi bir parçasıyla vurulmuş olabileceğini, özellikle bir parça ile vurulduğunu söylemenin bir delile dayanmadığını söylemiştir. Allah teala bu parçayı açıkça zikretmediğinden bunu bilmenin herhangi bir fayda sağlamayacağını beyan etmiştir.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۗ وَإِنَّ مِنَ
الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ ۚ
وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74- Bu mucizeden sonra kalbleriniz yine katılaştı. Onlar taş gibi hatta daha da katı oldu. Çünkü öyle taşlar vardırki onlardan nehirler fışkırır. Öyleleri de vardır ki yarılır, aralarından su çıkar. Taşlar vardır ki, Allah'ın korkusundan yuvarlanırlar. Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

Ey İsrailoğullarının kâfirleri, bu apaçık delilleri gördükten sonra yine kalbleriniz katılaşıp sertleşti. Taşlar gibi sert ve kuru oldu. Hatta bazıları taştan da sert hale geldi. Öyle taşlar vardır ki onlardan ırmaklar çıkar. Öyleleri de vardır ki su ile yarılır. o sular, kaynayan göze, akan nelirler olur. Öyle taşlar da vardır ki, Allah'ın korkusundan dağların tepelerinden aşağıya doğru yuvarlanırlar.

Allah, sizin yaptığınız çirkin şeylerden habersiz değildir. Bilakis onları zaptedip muhafaza etmektedir. Âhirette onların hesabını soracaktır.

* Allah teala, onların kalbeleri için bu misali vererek şunu bildirmek istemiştir: Taşlar bile, delilleri gördükleri halde iman etmeyen bu adamların kalbinden daha yumuşaktır. Halbuki Allah teala onlara, akıllara durgunluk verecek deliller göstermiş ve onlara, taşlara vermediği selim bir kalb ve akıl vermiştir. Buna rağmen, insanlığın efendisi olan Hz. Muhammedi yalanladılar.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ

كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُۥ مِنۢ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75- Onların, size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir cemaat, Allah'ın kelamını dinleyip iyice anladıktan sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı.

Ey Müminler, Yahudilerin size ve Peygamberiniz Muhammed'in getirdiklerine inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir cemaat, Tevrat'ta Allah'ın kelamını okuyorlar, onu dinleyip anladıktan sonra da onu bozuyor, ne demek olduğunu anladıkları halde mânâsını değiştiriyorlardı. Bunu yaparken de haklı olmadıklarını ve yalancı olduklarını biliyorlardı.

* Bu âyet-i kerimeye göre, müminler, geçmişteki Yahudilerin devamı olan soylarının Hz. Muhammed (s.a.v.)in getirmiş olduğu hakka, nura ve hidayete iman etmelerini beklememelidirler.

Muhammed b. İshak ve Rebi' b. Enes'e göre İsrailoğullarının, Allah'ın kelamını dinlemeleri, Tur dağında Hz. Musa ile beraberken olmuştur. onlar bu kelamı dinledikten sonra geri dönmüş ve Musanın, Allahın emirlerini İsrailoğullarına tebliğ etmesi üzerine, onunla birlikte ilahi emirleri dinleyen yetmiş kişi Hz. Musayı yalanlamış ve Allah'ın emirlerini tahrif etmişlerdir. Mücahid, Süddi ve İbn-i Zeyd'e göre ise bu dinleme, Hahamların Tevratı okuyup dinlemeleridir. Onlar bu kitabı dinledikten sonra onda bulunan helali haram, haramı da helal saymışlardır. İşte âyetin sonu buna işaret etmektedir. Taberi: "İsrailoğullarından bir gurup, Allah'ın kelamını dinleyip, ifadesini gözönünde bulundurarak birinci görüşü tercih etmiştir. Zira, Tevratı bütün İsrailoğullarının dinlediği muhakkaktır. İsrailoğullarından özel bir gurup ise Hz. Musa ile birlikte, Allah tealanın konuşmasını dinlemişlerdir. İşte bunlar bizzat kendileri Allah tealadan duydukları şeyleri tahrif etmeye ve Musaya karşı çıkmaya girişmişlerdir ki Allah teala bunları örnek göstererek Muhammed ümmetinin, İsrailoğullarının iman edeceklerini beklemelerinin isabetli olup olmadığını beyan etmiştir.

وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوٓا۟ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

76- İman edenlerle karşılaştıkları zaman "İman ettik" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları zaman da "Allahın size açıkladıklarını, rabbini-

zin katında aleyhinize delil olarak kullansınlar diye mi onlara söylüyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz?" derler.

Yahudiler, müminleri gördükleri zaman, münafıkça hareket ederek "Muhammedi ve onun, Allah'tan getirdiği şeyleri tasdik ettik." derler. Birbirleriyle yalnız başlarına kaldıklarında ise bir kısmı diğer bir kısmına der ki: "Muhammed'in sıfatlarıyla ilgili olarak, Allah'ın size kitabında bildirdiği şeyleri onlara haber veriyor ve onun Peygamberliğini tasdik mi ediyorsunuz? Rabbinizin huzurunda bunları size karşı delil göstersinler diye mi konuşuyorsunuz? Ey kavim, iyice düşünüp aklınızı neden kullanmıyorsunuz?"

* Âyet-i kerimede geçen ve "Allah'ın size açıkladığı" şeklinde tercüme edilen (بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ) ifadesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

Dehhakın Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre Allah tealanın Yahudilere açıkladığı şeylerden maksat, Allah'ın Tevratta onlara emrettiği şeylerdir. Bazı Yahudiler, müminleri gördüklerinde "Biz, arkadaşınız Muhammed'e iman ettik." diyorlardı. Kendi aralarında başbaşa kaldıklarında ise "Allah'ın size, Muhammed'e iman etmeniz gerektiğini bildirdiğini niçin Müslümanlara söylüyor da rabbiniz katında onların, aleyhinize şahitlik etmelerini sağlıyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz?" diyorlardı. "İman ettik" diyen Yahudiler de "Biz onlarla alay ediyoruz." diyorlardı.

Ebul Âliye'ye, Kadadeye ve Abdullah b.Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre Allah tealanın, Yahudilere açıkladığı şeylerden maksat, Tevratta zikredilen, Hz. Muhammed'in sıfatlarıdır. Bir kısım Yahudiler, Hz. Muhammed'in hak Peygamber olduğunu ve onun sıfatlarının Tevratta zikredildiğini müminlere söylüyorlardı. Yahudilerle bir araya geldiklerinde diğer Yahudiler onları hesaba çekiyorlar ve "Allah'ın Tevratta size açıkladığı Muhammedin sıfatlarını niçin Müslümanlara anlatıyorsunuz? Böylece onlar, Allah katında bu sözlerinizi aleyhinize delil olarak kullanacaklardır. Halbuki Allah sizden, sıfatları belirtilen böyle bir Peygambere iman etmenize dair söz almıştır.

Mücahide göre ise Allah'ın, Yahudilere açıkladığı şey onların geçmişteki atalarının maymunlara ve domuzlara dönüştürülmeleridir. Resulullah, Kureyza oğullarının kalelerini kuşatma altına aldığında onlara "Ey, maymunların, domuzların kardeşleri, ey tağuta tapanlar," diye seslenmiş bunun üzerine Yahudiler" Bizim böyle olduğumuzu Muhammed'e kim bildirdi? Bu mutlaka içinizden biri tarafından söylendi. Siz, Allah'ın size açıkladığı şeyleri onlara açıklıyorsunuz, sizin aleyhinize onların elinde delil oluyor." dediler.

Süddiye göre ise Allah'ın Yahudilere açıkladığı şeylerden maksat , onla-

rın geçmişte uğratıldıkları azaplardır. Yahudilerden bir kısmı Müslüman olmuş, o esnâda, geçmişte uğratıldıkları azapları müminlere anlatmışlardır. Daha sonra ise münafık olmuşlar, bu sebeple diğer Yahudiler onları, müminlere anlattıkları şeylerden dolayı kınamışlardır. "Allahın sizi uğrattığı azapları müslümanlara anlatıyorsunuz ki sizin aleyhinize, onların elinde delil olsun ha? Yapmayın bunu." demişlerdir.

İbn-i Zeyd'e göre ise Allah'ın, Yahudilere açıkladığı şeylerden maksat, Tevratta açıkladığı bir kısım hükümlerdir.. Bir kısım Yahudilere "Siz bunun, Tevratta böyle böyle olduğunu bilmiyor musunuz?" diye sorulduğunda onlar "Evet biliyoruz" diyorlardı. Liderlerinin yanlarına vardıklarında liderleri onlara "Allahın size indirdiği şeyleri niçin onlara haber veriyorsunuz ki rabbiniz katında onların elinde aleyhinizde bir delil olsun, hiç düşünmüyor musunuz?" diyorlardı. İbn-i Zeyd sözlerine devamla diyor ki"Resulullah mümin olmayanların, Medineye girmelerini yasaklamıştı. Yahudilerin kâfir ve münafık olan liderleri onlara "Siz gidin iman ettik" deyin içlerine girin. Döndüğünüz de ise inkâr edin." diyorlardı. Yahudiler, Resulullah'ın haber ve emirlerini öğrenmek için Medineye geliyor "biz Müslüman olduk" diyerek sabahleyin şehre giriyorlar. İkindiden sonra oradan çıkıyorlar ve kâfir olduklarını belirtiyorlardı. Bu hususu Allah teala şu âyetinde açıklamaktadır "Kitap ehlinden bir cemaat şöyle dedi" İman edenlere indirilene günün başlangıcında iman edin sonunda inkâr edin. Umulur ki dinlerinden dönerler."[168] Taberi bu görüşlerden, Hz. Muhammed'in hak Peygamber olarak gönderildğini söylemenin kastedildiğini beyan eden görüşün, tercihe şâyân olduğunu zira âyetin başında Resulullah'a ve müminlere "Biz iman ettik." ifadesinin bulunduğunu âyetin devamında da aynı ifadeden dolayı, kâfir liderleri tarafından hesaba çekildiklerini söylemenin âyetin insicamı ve birliği bakımından daha doğru olacağını söylemiştir. Buna göre Yahudiler "İman ettik" diyen ve Hz. Muhammed'in sıfatlarının Tevratta zikredildiğini beyan eden diğer Yahudileri hesaba çekiyorlar. Tevratta yazılı olan bu tür şeyleri söyledikleri takdirde Allah katında aleyhlerine delil olacağını bildiriyorlardı.

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

77- Bilmezler mi ki, Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da muhakkak bilir.

Bu Yahudiler bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizledikleri inkâr ve yalanlarını da, açıkladıkları, Allah'a, Resulüne ve müminlere karşı "İman ettik" şek-

168 Âl-i İmran, 3/72

lindeki münafıklık ve oyunlarını da çok iyi bilmektedir.

* Müminlerle karşılaştıkları zaman "İman ettik" diyen ve liderleriyle yan yana geldiklerinde de "Biz müminlerle alay ediyoruz" diyen Yahudiler bilmezler mi ki, Allah onların gizledikleri "Muhammedi inkâr etme ve yalanlama" düşüncelerini de bilir. Açığa vurdukları "Muhammed'e iman ettik" şeklindeki yalan sözlerini de bilir. Bu itibarla müminlere söyledikleri sözün Allah katında aleyhlerine delil olacağına dair bir düşüncenin anlamı yoktur. Zira onlar konuşsa da konuşmasa da Allah onları bilmektedir.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78- Onlardan bazılarının okuyup yazması yoktur. Bir takım kuruntular hariç, kitabı bilmezler. Onlar sadece zanda bulunurlar.

Bu Yahudilerden öyle bir halk tabakası vardır ki okuyup yazmaz, hiç bir şey bilmezler. Tevratı ve onun içindekileri bilmezler. Fakat yalan uydururlar. Bâtıl, yalan ve günah sözler söyleyip dururlar. Onlar ancak şüphe içinde bulunurlar. Gerçekçi olduklarını zannederler fakat bâtılın peşindedirler.

* Âyet-i kerime bu insanları "Zan peşinde koşmak"la vasıflandırmaktadır. Çünkü onlar, âlimlerinden ve idarecilerinden duydukları sözlerin, Allah'ın kitabından alındığını zannediyorlardı. Halbuki bunlar Allah'ın kitabından alınmış değillerdi. Böylece Allah'tan gelen şeyleri tasdik etmeyi terkettiler de büyüklerinin ve idarecilerinin haber verdiklerine tabi oldular.

Âyet-i kerimenin anlattığı bu sınıf, haham ve ruhbanlardan olan dini liderlerin saptırdığı cahil halk tabakasıdır. Bunlar âdeta, kesilmek için mezbahaya götürülen koyunlar gibidirler. Kendilerine neler yapılacağının, nereye sürükleneceklerinin farkında değildirler.

Bu gibi insanlar, yanlış bin anlayışla, Allah'ın "Halîm" sıfatına sığınırlar. "Halîm" sıfatı, Allah'ın, affetme, sert davranmama sıfatıdır. Böyleleri kendi sapıklıklarını düzeltme yerine Allah tealanın "Halim" sıfatına sarılarak günah işledikleri halde affedileceklerini umarlar. Böylece kendilerini tatmin ederler. Allah tealanın, aynı zamanda hak edenlere cezalarını veren olduğunu unuturlar.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ
اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ

مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79- Kitabı elleriyle yazıp sonra onu az ir değer ile değiştirmek için "Bu, Allah katındandır" diyenlerin vay haline. Ellerinin yazdığından dolayı vay hallerine. Kazandıkları günahtan dolayı vay hallerine.

Allahın kitabını günahkâr elleriyle yazıp sonra da "Bu, Allah katındandır" diyenlerin vay hallerine. Onu, bilgisi olmadan ve Tevratta ne bulunduğunu bilmeyen cahil bir kavme basit bir dünya malı karşılığında satmak için yaptılar. Allahın indirdiğinin aksine, elleriyle kitabı yazıp sonra onu satarak yiyenlere azap vardır. Hatalar işledikleri, günahlar kazandıkları için vay hallerine.

* Bu âyet-i kerimede, Yahudilerin başka bir sınıfına işaret edilmektedir. Bunlar, haksız yere insanların mallarını yemek için Allah'a karşı yalan uyduran ve kendi elleriyle yazdıklarını Allah tarafından gönderilmiş gibi göstererek bilgisiz insanları sapıklığa sürükleyen Yahudi ilim adamlarıdır. Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.v.) in Tevrattaki sıfatlarını siliyor onun yerine insanların hoşuna gidecek şeyler yazıyorlardı. Ayrıca kendi ictihadlarını, Allah tarafından indirilmiş âyetler gibi gösterdiyorlardı. Böylece Allah'a karşı yalan ve iftirada bulunuyorlardı. Bu yüzden veyl azabını hak etmişlerdir.

Âyet-i kerimede zikredilen ve "Vay hallerine" diye tercüme edilen (وَيْلٌ) kelimesi, müfessirler tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir.

Dehhakın Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre bu kelimeden maksat "Onlara azap olsun" demkektir.

Ebu İyad'a göre ise aslında (وَيْلٌ) cehennemliklerin kan ve irinlerinin aktığı bir kuyunun adıdır. Bu izaha göre bu kelimenin mânâsı "Onlar veyl kuyusuna düşsünler" demektir.

Ebu Said el-Hudri, Resulullah (s.a.v.)in bu kelimenin izahında şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: الْوَيْلُ وَادٍ فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ خَرِيفاً قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ قَعْرَهُ.

"Veyl cehennemde bir vadidir. Bir kâfir onun tam dibine ulaşmadan kırk sene aşağı doğru yuvarlanır."(169)

169 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, sure, 21, Hadis No: 3164/Ahmed b. Hanbel Müsned c.3, s. 75

Hz. Osman (r.a.)dan da Resulullah'ın Veyl hakkında, onun cehennemde bir dağ olduğunu rivayet ettiği nakledilmektedir.

Taberi, bu izahlara göre âyetin mânâsının, "Elleriyle kitabı yazıp sonra da onun, Allah katından olduğunu söyleyen Yahudilere, cehennemin dibindeki Veyl kuyusundan kan ve irin içme azabı olsun" demek olduğunu söylemiştir.

Âyet-i kerimede Yahudilerin bilgin zümrelerinin , maddi menfaatler elde etme karşılığında, Allah'ın kitabından olmayan şeyleri elleriyle yazarak Allah'ın kitabındanmış gibi gösterdikleri zikredilmektedir. Özellikle "Elleriyle yazdıkları" ifadesinin zikredilişi, bu işi bizzat kendilerinin yaptığını, cahillerine emrederek onlar vasıtasıyla yaptırmadıklarını belirtmek içindir. Bu da, bu işi yapanların, tam olarak ve kasıtlı bir şekilde, başkalarından gizleyerek yaptıklarını göstermektedir.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا
فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

80- Onlar: "Ateş bize sadece sayılı günler dokunacaktır." derler. Deki: "Böyle olacağına dair Allah'tan bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz- Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?

Yahudiler dediler ki: "Buzağıya taptığımız kırk günden başka biz ateşe girmeyeceğiz." Ey Muhammed, o Yahudi topluluğuna de ki: "Bu söylediğinize dair Allah'tan bir ahit, bir vaad mi aldınız? Şayet öyleyse delillerinizi gösterseniz ya. Zira Allah, vaadinden dönmez. Yoksa bilmeyerek ve haddinizi aşarak Allah'a bâtıl şeyler mi isnad ediyorsunuz?

* Yahudilerin, ateşin kendilerine dokunacağını söyledikleri sayılı günler hakkında müfessirler çeşitli izahlarda bulunmuşlardır.

Dehhakın rivayetine göre, Abdullah b. Abbas, Katade, Süddi, Ebul Âliye, İkrime, Dehhak ve ibn-i Zeyd'e göre, Yahudilerin söyledikleri bu sayılı günlerden maksat, buzağıya tapma süresi olan kırk gündür. Onların iddialarına göre Allah, onlara kırk gün azap edeceğine dair yemin etmiştir. Allah'ın bu yemini yerine geldikten sonra onları cehennemden çıkaracak yerine Muhammed ümmetini koyacaktır. Âyet-i kerime, Yahudilerin bu iddialarını yalanlamaktadır.

Yahudilerin "Buzağıya taptığımız kırk günden başka biz ateşe girmeyeceğiz." dedikleri şeklindeki tefsir, İbn-i Abbastan rivayet edilmektedir. Said b. Cübeyr ve İkrime'nin İbn-i Abbastan naklettiklerine ve Mücahide göre ise Ya-

hudiler şöyle demişlerdir: "Dünyanın ömrü yedi bin senedir.Biz, her sene için sadece bir gün azap göreceğiz. Böylece bütün azap göreceğimiz gün sayısı yedidir. Ondan sonra azap kesilecektir.

Âyet-i kerime, işte bu şekilde hadlerini aşarak sapık ve bâtıl bir görüşün peşine takılan Yahudilerin, Allah'a karşı bilmedikleri şeyleri isnad ettiklerini ve bu haleriyle hadlerini aşarak sonuçta cezayı hak ettiklerini beyan etmektedir.

Yahudiler, cehennemde ancak sayısı belli olan günler kadar kalacakları iddialarını devamlı olarak tekrar etmekteydiler. Hayberin fethi sırasında, Resulullah ile aralarında geçen şu konuşmada da bu iddialarını tekrarlamışlardır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ شَاةٌ فِيهَا سُمٌّ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اجْمَعُوا إِلَيَّ مَنْ كَانَ هٰهُنَا مِنْ يَهُودَ فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ لَهُمْ إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ فَقَالُوا نَعَمْ قَالَ لَهُمْ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ أَبُوكُمْ قَالُوا فُلَانٌ فَقَالَ كَذَبْتُمْ بَلْ أَبُوكُمْ فُلَانٌ قَالُوا صَدَقْتَ قَالَ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا فَقَالَ لَهُمْ مَنْ أَهْلُ النَّارِ قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اخْسَؤُا فِيهَا وَاللّٰهِ لَا نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا ثُمَّ قَالَ هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ قَالَ هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هٰذِهِ الشَّاةِ سُمًّا قَالُوا نَعَمْ قَالَ مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذٰلِكَ قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ.

Ebu Hureyre (r.a.) diyor ki:

"Hayberin fethinde Resulullah'a, içine zehir konmuş bir koyun ikram edildi. Rasulullah (s.a.v.) "Çevrede bulunan Yahudileri bana getirin." buyurdu. Toplanıp getirildiler. Resulullah (s.a.v.) onlara **"Ben size bir şey soracağım. O hususta bana doğru cevap vereceğinize söz veriyor musunuz? "** dedi. Onlar da "Evet ey Ebul Kasım." dediler. Resulullah onlara **"Babanız kim?"** diye sordu. Onlar: "Falan" diye cevap verdiler? Resulullah **"Yalan söylediniz. Aslında**

sizin babanız filandır." dedi. Onlar: "Doğru söyledin. Haklısın." dediler. Resulullah: **"Size bir şey daha sorsam bana doğru cevap vereceğinize söz verir misiniz?"** dedi. Onlar: "Evet ey Ebul Kasım. Doğru cevap vermek zorundayız. Şayet yalan söyleyecek olursak, babalarımız hakkında yalanımızı bildiğin gbi bunu da bilirsin." dediler. Resulullah (s.a.v.) onlara **"Cehennemlikler kimlerdir?"** diye sordu. Onlar :"Biz orada az bir zaman kalacağız. Sonra oraya bizim yerimize sizler gireceksiniz." dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) onlara **"Kesin sesinizi, orada sinip kalın. Allah'a yemin olsun ki biz sizin ardınızdan oraya girmeyeceğiz."** dedi. Resulullah sözlerine devamla şöyle buyurdu: **"Size birşey daha sorsam, bana doğru söyleyeceğinize dair söz verir misiniz?"** Onlar: "Evet ey Ebul Kasım." dediler. Resulullah: **"Siz bu koyuna zehir koydunuz mu?"** diye sordu. Onlar da "Evet" dediler. Resulullah: **"Sizi buna sevkeden sebep nedir?"** diye sordu. Onlar "Dedik ki, eğer yalancı isen senden kurtulmuş oluruz. Şayet Peygamber isen zaten zehir sana zarar vermez." dediler.(170)

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ فَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٨١﴾

81- Evet, kim bir kötülük işler ve hataları kendisini kuşatırsa, işte onlar cehennemliktirler. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

Kim Allah'a ortak koşar, onun Peygamberlerini yalanlar ve hataları kendisini kuşatırsa o kimse cehenneme girecektir. Böyleleri cehennemden hiç çıkmaksızın ebedi kalacaklardır.

* Yapılan hataları küçümsememelidir. Zira birikerek çoğalan hatalar kişiyi sonunda cehenneme sürükleyebilir. Bu hususta Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

أن رسول الله ﷺ قال اياكم ومحقرات الذنوب فانهن يجتمعن على الرجل حتى يهلكنه.

170 Buhari, K. el-Cizye bab: 7, K. el-Tıb bab: 55

"Sizler, küçük günahlardan da kaçının. Çünkü onlar bir kişide birikip sonunda onu helak eder."(171)

Âyette zikredilen ve "Evet" diye tercüme edilen (بَلَى) kelimesi Arapçada olumsuz cümlelerden sonra olumlu cevap mahiyetindedir? Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: **"Yahudiler, "Bize sayılı günler dışında azap dokunmayacaktır." demişlerdir." Bu iddianız yanlıştır. Evet size ateş dokunacaktır."** şeklindedir.

Âyette zikredilen "Kötülük" ifadesinden maksat, özel bir kötülük olan, Allah'a ortak koşmaktır. Zira âyetin sonunda kötülüğü işleyenlerin ebedi olarak cehnemde kalacakları zikredilmektedir. Halbuki, mümin olan kişinin büyük günah işlemesi halinde bile sonunda cennete gireceği Resulallah'tan nakledilen çeşitli hadislerde zikredilmiştir.

Nitekim, Ebu Vâil, Mücahid, Katade, Atâ, İbn-i Cüreyc, Rebi' b. Enes, âyette zikredilen "Kötülük"ten maksadın Allah'a ortak koşmak olduğunu söylemişlerdir.

Âyette zikredilen **"Hataları kendisini kuşatırsa"** ifadesinden maksat, "Allah'a ortak koşar ve işlediği günahlar kendisini kuşatır ve onlardan tevbe etmeden ölürse" demektir. "Hataların kulu kaplaması", onlardan vaz geçmemesi ve onlara devam ederek ölmesiyle gerçekleşir. Nitekim, Dehhak, Rebi' b. Haysem, Ebu Rezin, A'meş ve Süddi, "Kuşatma" ifadesini "Hatalar üzerine ölme" şeklinde izah etmişlerdir.

Abdullah b. Abbas buradaki "Hata"dan maksadın, "İnkârcılık" olduğunu, Mücahid, bundan maksadın "Allah'ın, cehennem, azabını gerektiren şeyler." saydığı günahlar olduğunu, Katade, maksadın "Büyük günahlar" olduğunu, Hasan-ı Basri bundan maksadın "Allah'ın, işlenmesiyle cehenneme koyacağını bildirdiği günahlar" olduğunu, Atâ ise, buradaki "Hata" dan maksadın, Allah'a ortak koşmak olduğunu söylemişlerdir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

82- İman edip salih ameller işleyenler ise, işte onlar cennetliktirler. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

171 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 402

İman edip salih amel işleyenler, farzları eda edip haramlardan kaçınarak Allah'a itaat edenler ise cennet ehlidirler. Orada ebedi olarak ikamet edeceklerdir.

* Burada zikredilen "İman edenler"den maksat, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun getirdiklerine iman edenlerdir. "Salih amel işleyenler"den maksat, ise Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınarak ona itaat edenlerdir. Allah teala, bundan önceki âyette, kâfirlerin cehennemde, bu âyette de müminlerin cennette ebediyyen kalacaklarını zikretmiş böylece "Biz cehennemde sadece sayılı günler kalacağız" diyen Yahudileri yalanlamıştır.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83- Bir zaman İsrailoğullarından "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anaya, babaya, yetimlere, düşkünlere iyilik yapın. İnsanlara güzel söz söyleyin. Namazı kılıp zekatı verin" diye kesin söz almıştık. Sonra siz, pek azınız müstesna, yüzçevirdiniz. Zaten siz yüzçeviricilersiniz.

Ey İsrailoğulları topluluğu, sizden, "Allahtan başkasına ibadet etmeyin,anaya, babaya, şefkat kanatlarını indirerek, onlara acımak, onlara kaşı ince kalbli olmak ve hayır dua etmek suretiyle iyilikte bulunun.Yakın akraba ile münasebetleri devam ettirin. Onların haklarını verin. Kız olsun erkek olsun yetimlere şefkat ve merhametli davranın. İhtiyaç ve fakirlikten dolayı sefil olanlara, Allah'ın, mallarınızdan farz kıldığı haklarını vermek suretiyle iyilik yapın. İnsanlara edeple ve iyi bir davranışla güzel söz söyleyin. Rükuunu, secdesini, kıraatını ve huşuunu tam yapmak suretiyle namazı eda edin. Zekatı almaya layık olanlara mallarınızın zekatını verin" diye kesin söz aldığımızı hatırlayın. Ey Yahudi topluluğu, bundan sonra siz, pek azınız müstesna ahde vefadan yüzçevirdiniz. Zaten siz, haktan ve doğru yoldan yüzçeviricilersiniz.

*Âyette geçen "Allah'tan başkasına kullak etmeyin" ifadesinden maksat, Allah'a ihlasla ibadet edin ve onun dışında herhangi bir şeye kulluk etmeyin" demektir. "Anaya babaya iyilik yapın" ifadesinden maksat, Muhammed ümme-

tine emredilen iyiliklerdir. Bu da anneye babaya iyi davranmak, güzel sözler söylemek, merhamet için tevazu kanatlarını indirmek, onlara saygı, göstermek, onlar için hayır dualar etmek vb. şeylerdir.

"İnsanlara güzel söz söyleyin" ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbasa göre insanlara (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ) Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" demeyi emredin." demektir.

Ebul Âliyeye göre, "İnsanlara iyiliği emredin" demek, İbn-i Cüreyce göre "İnsanlara Muhammed (s.a.v.) hakkında doğru söyleyin" demek, Süfyan es-Sevriye göre "Onlara iyiliği emredin ve onları kötülüklerden alıkoyun" demek, Atâ b. Ebi Rebah'a göre ise "Karşılaştığınız her insana güzel söz söyleyin" demektir.

İsrailoğullarına, vermeleri emredilen "Zekat" tan maksat ise, Dahhak'ın Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre İsrailoğullarına mahsus olan bir zekat çeşididir. Bu, Muhammed ümmetine farz kılınan zekat gibi değildir. Onların zekatı, Allah için kurban kesmeleriydi. Eğer kurbanları kabul edilecek olursa gökten bir ateş iner onu alıp götürürdü. Kabul edilmezse bu olay cereyan etmezdi. Malını helal yollardan kazanmayanın kurbanı kabul olunmazdı.

Ali b. Ebi Talhanın, Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre ise İsrailoğullarına emredilen zekattan maksat, Allah'a itaat etmeleri ve itaatlerinde ihlaslı olmalarıdır. Böylece mallarını değil kendilerini arındırmış olurlardı.

Âyetin sonunda **"Siz pek azınız müstesna yüzçeviricilersiniz"** buyurulmaktadır. Abdullah b. Abbas bu ifadeyi şöyle izah etmektedir: Allah teala kitabında açıkladığı bu İsrailoğullarından, zikredilen şeyleri yapacaklarına dair yeminle kuvvetlendirilmiş bir ahit aldıktan sonra onlar, yapmayı taahhüt ettikleri şeyleri ağır bulmuşlar, onları sevmemişler ve yapmamışlardır. Kendilerine daha hafif şeylerin emredilmesini istemişlerdir. İsrailoğullarından pek az bir zümre, verdikleri sözde durmuşlar ve Allah'a itaat etmişlerdir.

Âyetin sonunda da **"Zaten siz yüzçeviricilersiniz"** buyurulmaktadır. Bir kısım âlimler âyetin bu bölümünde, kendilerine hitabedilen Yahudilerin, Hz. Muhammed'in döneminde bulunan Yahudiler olduğunu, âyetin bundan önceki kısmında hitabedilen Yahudilerin ise daha önce yaşayan Yahudiler olduklarını söylemişlerdir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Ey Yahudi topluluğu, geçmişteki atalarınızdan, belli şeyleri yapacaklarına dair söz almıştık. Onlar verdikleri sözü yerine getirmeyip yüzçevirdiler. Onlardan sonra gelen sizler de atalarınız gibi verdiğiniz sözden yüzçeviriyorsunuz."

Diğer bir kısım âlimlere göre ise bu âyetin tümü, Resulullah'ın hicreti sırasında mevcut olan İsrailoğullarına hitap etmektedir. Onlara, Tevratta kendilerinden alınan ahitlerini bozdukları hatırlatılmakla ve bu yüzden kınanmaktadır-

lar.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

84- Yine sizden: "Kanınızı dökmeyin ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayın" diye kesin söz almıştık. Sonra siz, şahitler olarak bunu kabul etmiştiniz.

Ey Yahudi topluluğu, yine hatırlayın sizden "Birbirinizi öldürmeyin ve düşmanlık yaparak bir kısmınız bir kısmınızı vatanından çıkarmasın." diye kesin söz almıştık. Sizden aldığımız bu ahdi siz de kabul etmiştiniz ve bu ahde şahitlik ediyordunuz.

* Âyet-i kerimede **"Kanınızı dökmeyin ve kendinizi yurdunuzdan çıkarmayın" diye kesin söz almıştık."** buyurulmaktadır. Aslında İsrailoğulları kendilerini öldürüp intihar etmiyorlar ve kendilerini öz diyarlarından çıkarmıyorlardı. Müminler tek vücut sayıldıklarından bir müminin diğerini öldürmesi kendini öldürmesi gibi kabul edilmiştir. Bu nedenle âyette **"Kanınızı akıtmayın ve kendinizi yurdunuzdan çıkarmayın"** buyurulmaktadır.

Peygamber efendimiz müminlerin tek bir vücut gibi olduklarını şu hadis-i şerifinde beyan etmektedir:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْواً تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى.

"Sen müminleri, birbirlerine karşı merhametli davranmada, birbirlerini sevmede, birlirlerinin acılarına ortak olmada tek vücut gibi görürsün. Öyle ki, vücuttan bir organ hasta olursa diğer organlar, uykusuz kalarak ve acıya ortak olarak o organa katılırlar."(172)

Âyet-i kerimeyi şu şekilde izah etmek te mümkündür. "Sizler, birbirinizin kanını akıtmayın ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın. Zira, böyle yaptığınız takdirde size kısas uygulanacak böylece kendi kanınızın akmasına ve kendinizin yurdunuzdan kovulmanıza sebep olacaksınız. Bu itibarla kendi kendinizi öl-

172 Buhari, K. el-Edeb, bab: 27/Müslim, K. el-Birr, bab: 66, Hadis No: 2586

dürmüş ve kendi kendinizi sürgün etmiş gibi olacaksınız.

Katade ve Ebul Âliye, âyet-i kerimeyi birinci izah şekliyel izah etmişlerdir.

Âyet-i kerimede **"Siz, şahitler olarak bunu kabul etmiştiniz."** buyurulmaktadır. Bir kısım âlimlere göre, bu ve bundan sonra gelen âyetlerin hitabettiği kişilerden maksat, Resulullah'ın hicreti esnasında Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerdir. Âyet-i kerime, bunları kınamakta, Allah'ın Tevratta kendilerinden aldığı sözü bozdukları zikredilmektedir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise burada kendilerine hitabedilenler, Yahudilerin atalarıdır. Ancak Resulullah'ın döneminde bulunan Yahudiler de Tevrata uymaları sebebiyle, dolaylı yolla bu âyetin muhatabıdırlar. Taberi, âyetin genel ifadesini gözönünde bulundurarak bu görüşün tercihe şayan olduğunu söylemiştir.

ثُمَّ أَنتُمْ هَٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم مِّن دِيَارِهِمْ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ
وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ
بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ
الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

85- Sonra siz o kimselersiniz ki, birbirinizi öldürüyorsunuz. İçinizden bir kısım insanları yurtlarından çıkarıyorsunuz. Onların aleyhine günah işlemek ve düşmanlık yapmakta yardımlaşıyorsunuz. Bununla beraber size esir olarak başvurduklarında fidye verip kurtarıyorsunuz. Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı. Siz, kitabın bir kısmına iman ediyor bir kısmını inkar mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktır. Kıyamet gününde de böylelerı en şiddetli azaba uğratılırlar. Allah, yaptıklarından habersiz değildir.

Ey Yahudi topluluğu, ahdi kabul ettikten sonra da din kardeşlerinizi öldürüyorsunuz. Müşriklere, zulüm ve düşmanlıklarında yardımcı olarak, kendi dininize mensup bazı gurupları yurtlarından çıkarıyorsunuz. Onların aleyhine, günah işlemek ve düşmanlık yapmakta yardımlaşıyorsunuz. Sizden olanları,

düşmanlarınızın elinde esir olarak gördüğünüzde de fidyesini verip kurtarıyorsunuz. Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haram kılınmıştı. O halde nasıl oluyor da onların, düşmanlarının elinde esir kalmalarını caiz görmüyorsunuz da öldürülmelerini caiz görüyorsunuz? Tevratın bir kısmını tasdik ediyor da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden, Allah'a verilen ahdi bozanların cezası, âhiret hayatından evvel daha bu dünyadayken zillet ve alçaklığa düşmektir. Böyleleri âhirette de, bu dünyadayken zillet ve alçaklığa düşmektir. Böyleleri âhirette de, bu dünyadayken kendi düşmanları için hazırlamış oldukları azaptan daha şiddetlisine çarptırılırlar, Allah, sizin bu çirkin işlerinizden habersiz değildir. Bilakis onları zaptedip muhafaza etmektedir. Onları yapanları âhirette rezil ve rüsvay edecektir.

* Yahudilerin birbirlerini öldürmeleri ve esirlerini de fidye vererek kurtarmaları hususunda özetle şunlar zikredilmiştir:

Abdullah b. Abbas diyor ki "Allah teala, Yahudilere Tevratta birbirlerinin kanlarını dökmelerini haram kılmış ve esirlerini fidye vererek kurtarmalarını da farz kılmıştı. Yahudiler iki fırkaya ayrılmaktaydılar. Bunlardan Kaynuka oğulları, Araplardan , müşrik olan Hazreç kabilesiyle muahabe yapmışlardı. Bu müşrik Arap kabileleri birbirleriyle savaşırken, herbiriyle sözleşme yapan Yahudi kabileleri de onlara, düşmanlarına karşı yardım ediyorlardı. Böylece Yahudiler, ellerindeki tevratta bulunan, Allah'ın kan dökme yasağını bilmelerine rağmen, dolaylı yollardan birbirlerinin kanlarını döküyorlardı. Evs ve Hazreç kabileleri müşrik olduklarından putlara tapıyorlardı. Cennet ve cehenneme inanmıyorlardı. Öldükten sonra dirilip hesap vermeye de inanmıyor, haram helal bilmiyorlardı. Buna rağmen, ehl-i kitap olan Yahudiler onlara destek oluyorlardı. Fakat Yahudiler, savaş bittikten sonra, kendi dindaşlarından esir düşenleri fidye vererek kurtarıyorlardı. Bu davranışlarıyla da Tevratın hükümlerine uyduklarına inanıyorlardı. İşte bu sebeple Allah teala onları bu âyette "Siz kitabın bir kısmına iman ediyor, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?" buyurarak kınadığını beyan etmektedir.

Süddi ise Kureyza oğullarından olan Yahudilerin, Arapların müşrik olan Evs kabilesiyle muahade yaptıklarını Nadr oğulları Yahudilerinin de Hazreç kabilesiyle Mahade yaptıklarını böylece onların savaşlarına katılarak kendi dinlerinden olan Yahudileri öldürdüklerini, esir düşenlerini ise, kabile farkı gözetmeden fidye vererek kurtardıklarını bu sebeple de âyette kınandıklarını söylemiştir. Süddi sözlerine devamla diyor ki: "Arpalar Yahudilerin bu şekildeki davranışlarından dolayı onları ayıplıyor ve onlara "Hem kendi dindaşlarını öldürüyor hem de esir düşenlerinizi, iki Yahudi kabilesi birleşerek kurtarıyorsunuz, bu nasıl oluyor?" diyorlardı. Yahudiler ise "Bize, onları esaretten kurtarmak emredilmiş ve birbirimizi öldürmemiz yasaklanmıştır" diyorlardı. Araplar da "O halde niçin onları öldürüyorsunuz?" diye sorduklarında onlar "Biz, kendileriyle antlaşma

yaptığımız dostlarımızın zelil düşmelerinden utanıyoruz ve bu sebeple savaşıyoruz." diyorlardı.

Ebul Âliye ise bu âyeti şöyle izah ediyor "İsrailoğulları, içlerinden bir kavmi zayıf gördükleri zaman onları yurtlarınan çıkarıp sürgün ediyorladı. Halbuki onlardan Tevratta, birbirlerinin kanlarını akıtmayacaklarına ve birbirlerini yurtlarından çıkarmayacaklarına dair söz alınmıştı. İşte âyet-i kerime, Yahudilerin bu hallerini beyan etmektedir.

Allah teala, Yahudilerin birbirlerini öldürmelerini Tevratın bir bölümünü inkar etmek saymış ve fidye vererek esirlerini kurtarmalarını da Tevratın bir bölümüne iman etme kabul etmiştir. Ve Yahudilerin, kendilerine gönderilen kitaba, heva ve heveslerine göre uyduklarını beyan etmiştir. Hz. Ömer (r.a.) bu âyeti izah ederken "Şüphesiz ki, artık İsrailoğulları gitmiştir. Bu âyet şimdi sizleri kastetmektedir." demiştir.

Âyet-i kerimede **"İçinizden, bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktır."** buyurulmaktadır. Yani siz Yahudilerden, birbirlerini öldürenlerin ve birbirlerini yurtlarından çıkaranların cezası, dünya hayatında rezil ve zelil olmaktır." demektir.

Yahudilerin dünya hayatında, nasıl rezil oldukları ise farklı şekillerde izah edilmiştir. Bazı müfessirlere göre, onların dünya hayatlarında rezil edilmelerinden maksat, Allah tealanın. Hz. Muhammed'e gönderdiği şeriatta katillere karşı kısas yapılması ve zalimlerden, mazlumun hakkının alınması hükmüdür. Bu hükümlerle, Yahudilerin katilleri ve zalimleri zelil kılınmıştır. Diğer bir kısım müfessirlere göre ise, Yahudilerin, dünyada zelil kılınmalarından maksat, dinlerinde kaldıkları müddetçe boyun eğerek bizzat kendi elleriyle cizye vermeleridir. Diğer bir kısım müfessirlere göre ise Yahudilerin dünyada uğratıldıkları zilletten maksat, Resulullah'ın Nadr oğullarından olan yahudileri kovması Kureyzaoğlu Yahudilerinin ihanet eden savaşçılarını öldürmesi ve soylarını esir almasıdır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾

86- İşte onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alanlardır. Onların azabı hafifletilmeyecektir. Yardım da olunmayacaklardır.

İşte onlar, dünya hayatından, basit ve değersiz şeyler mukabilinde âhiret nimetlerinden olan paylarını sattılar. Onların, cehennemdeki azabı hafifletilme-

yecektir. Onların, Allahın azabını kendilerinden uzaklaştıracak bir yardımcıları da bulunmayacaktır. Onlara kimse şefaatçi olmayacaktır.

* Yahudilerin, Allahın, kendilerine yasakladığı, mümin kardeşlerini öldürme gibi günahları işleyerek Tevrattaki âyetlerin bir bölümünü reddetmiş olmaları, bir takım dünya nimetlerine ve onun makam ve mevkilerine ulaşmak içindi. Bu itibarla onlar, âdeta âhireti satıp karşılığında dünyayı almışlardır. Dolayısıyla âhirette cezalarını tam olarak göreceklerdir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى
ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا
تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87- Şüphesiz ki Musaya kitabı verdik ve ondan sonra herbiri ardınca Peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsaya da açık mucizeler verdik. Ve onu Ruhul Kudüs ile te'yid ettik. Her Peygamber size nefislerinizin istemediği şeyleri getirdiği zaman büyüklük taslayıp, bir kısmını yalanlıyor bir kısmını da öldürüyor musunuz?

Biz, Musaya Tevratı verdik. Ondan sonra Peygamberleri, Tevrat ile hükmetmek üzere peşpeşe gönderdik. Meryemoğlu İsaya da, ölüleri diriltme, körleri ve cüzzamlıları iyileştirme gibi, Peygamberliğini gösteren apaçık mucize ve deliller verdik. Ve onu, diğer bir adı Ruhul Kudüs olan Cebrail ile destekledik. Ve ona yardım ettik. Ey Yahudi topluluğu size, Peygamberlerden herhangi biri, nefsinizin arzulamadığı şeyleri getirdiği zaman şımararak ve böbürlenerek onlara karşı büyüklük mü taslıyorsunuz? Peygamberlerden, İsa ve Muhammed gibi bir kısmını yalanladınız. Zekeriyya ve Yahya gibi bir kısmını da öldürdünüz. Peygamberlere karşı sizin tutumunuz hep böyle olmuştur.

* Âyette zikredilen "Ruhül Kudüs"ten maksat, Katade, Dehhak ve Rebi' b. Enese göre, Cebraildir. İbn-i Zeyd'e göre İncildir. Dehhakın Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre ise Ruhul Kudüs'ten maksat, Hz. İsanın kendisini zikrederek ölüleri dirilttiği bir isimdir. Taberi, diyor ki: "Ruhul Kudüs'ten maksadın Cebrail olduğunu söyleyen görüş daha isabetlidir. Zira bu âyet-i kerimede Allah tealanın, hem İsayı Ruhul Kudüs ile desteklediği hem de ona, kitap ve hikmeti öğrettiği zikredilmiştir. Bu da gösteriyor ki, Ruhul Kudüs, İncilden başka bir şeydir. Aksi halde İncilin, âyette iki kere zikredildiği söylenmiş olur ki bu, ilahi

kelamın az kelime ile öz mânâ ifade etme özelliğine yakışmayan bir durumdur.

Taberinin delil gösterdiği âyette şöyle buyuruluyor: "O gün Allah şöyle der: **"Ey Meryemoğlu İsa, sana ve annene olan nimetimi hatırla. Hani seni Ruhul Kudüs ile desteklemiştim. Beşikte iken ve kemale ermiş iken insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevratı ve İncili öğretmiştim..."**(173)

Cebraile "Ruhul Kudüs" diye isim verilmiştir. Aslında annesiz babasız olarak yaratılanlara "Ruh" denilmektedir. Hz. İsaya da "Ruh" denilmesi bundandır. "Kudüs" kelimesinin lügat mânâsı ise "Temiz" demektir. Cebrailin isminde kullanıldığı şekliyle "Kudüs" kelimesinden neyin kastedildiği hususu çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

Süddiye göre, buradaki "Kudüs"ten maksat, "Bereket" demektir. Ebu Cafere göre "Rab" demektir. İbn-i Zeyd ve Kâ'bul Ahbar'a göre ise Allah tealanın sıfatıdır. Bunlara göre "Ruhul Kudüs" demek Allahın ruhu" demektir. Cebraile bu isim verilmiştir. İbn-i Zeyd şu âyette Allah tealanın sıfatı olarak zikredilen (قُدُّوسٌ) kelimesiyle (قُدْسٌ) kelimesinin aynı anlamda olduklarını söyleyerek görüşüne delil göstermiştir. Âyette şöyle buyurulmaktadır: **"O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan, hükümran, kuddûs (Noksan sıfatlardan uzak) olan Allahtır."**(174)

Âyet-i kerimenin sonunda Allah teala, Yahudiler topluluğuna hitabederek buyuruyor ki: "Ey İsrailoğulları size Peygamber olarak gönderdiğimiz Musaya Tevratı verdik. Musadan sonra da, yine Tevratla amel eden Peygamberler gönderdik. Bunlardan sonra da Meryemoğlu İsaya çeşitli mucizeler verdik ve onu Cebrail ile destekledik. O halde şimdi sizler kendinize, heva ve hevesinize uymayan her Peygamber geldiğinde İblisi önder edinerek böbürleniyor ve onlara karşı gururlanıyor musunuz? O Peygamberlerden bir kısmını yalanladınız. Diğer bir kısmını ise öldürdünüz. Ve halen de Peygamberi öldürmeyi istiyorsunuz." buyurulmaktadır.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا
يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88- "Kalblerimiz perdelenmiştir." dediler. Hayır, Allah onları

173 Maide suresi, 5/110
174 Haşr suresi, 59/23

inkârlarından dolayı lanetlemiştir. Ne de az iman ederler.

Onlar: "Ey Muhammed, bizim kalblerimiz senin davet ettiğin şeylere karşı perdelenmiş ve kapalı bir haldedir." dediler. Hayır, Allah onları, inkârlarından, Allahı gösteren delilleri reddetmelerinden dolayı rahmetinden uzaklaştırıp kovmuştur. Onlardan çok azı iman eder.

*Âyet-i kerimede geçen ve "perdelenmiştir" diye tercüme edilen (غُلْف) kelimesi (غُلُف) şeklinde de okunmuştur. Birinci okunuş şekli âlimlerin çoğunluğunun okuyuş şeklidir. Buna göre kelimenin mânâsı "Perdelenmiş, üzerine perde çekilmiş" demektir. Âyetin meali buna göre hazırlanmıştır. Nitekim Abdullah b. Abbas, Mücahid, Katade, Ebul Âliye, Süddi ve İbn-i Zeyd bu kelimeyi bu şekilde izah etmişlerdir.

Atiyyeye ve Dehhakın Amdullah b. Abbastan naklettiğine göre onlar bu kelimenin (غُلُف) şeklinde okunuşunu almışlar ve mânâsının "Dolu" demek olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin meali: "Ey Muhammed, kalblerimiz ilimle doludur. Senin ve başkalarının izah edeceği şeylere ihtiyacımız yoktur." demektir.

Taberi, bu kıraat şeklinin şaz olduğunu ve buna itibar edilemeyeceğini söylemiştir.

Allah teala bu âyette Yahudilerin "Kalblerimiz perdelenmiştir." şeklindeki iddialarını yalanlamakta, onlara: "Mesele sizin iddia ettiğiniz gibi değildir. Aslında Allah sizi, inkârlarınız sebebiyle merhametinden uzaklaştırmıştır. Bu yüzden size tebliğ edilenleri dinlemiyorsunuz." demektedir.

Âyet-i kerimenin sonunda: "Ne de az iman ederler" buyurulmaktadır. Bu ifade müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Katadeye göre bu ifadenin mânâsı: "Yahudilerden çok az kimseler iman etmiştir." demektir. Zira müşriklerden iman edenlere mukabil Yahudilerden iman edenler pek azdır. Ma'mer ise bu ifadeden maksadın "Yahudiler ellerinde bulunan kitabın çok azına iman ederler." demek olduğunu söylemiştir.

Taberi de bu ifadeden maksadın: "Yahudiler Muhammede indirilenden çok azına iman ederler." demenin daha tecrihe şayan olacağını söylemiştir. Nitekim Yahudiler, Allahın birliğine, öldükten sonra dirilmeye, sevap ve cezaya iman etmişlerdir. Fakat onlar Hz. Muhammedin Peygamberliğini ve ona kitap gönderilmesini inkâr etmişlerdir. Böylece hem ellerindeki Tevratın hem de Kur'anın bildirdiği hükümlerin az bir kısmına iman etmişler diğerini ise inkâr etmişlerdir.

Bir kısım âlimler ise âyet-i kerimenin bu son bölümünü şöyle izah etmişlerdir. "Yahudiler hiç iman etmezler. Her şeyi inkâr ederler. Zira Arapçada "Ne de az" ifadesi "Hiç yok" anlamına da gelmektedir.

Yahudilerin kalblerinin perdeli olduğu hususunda diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmuştur: **"Ahitlerini bozdukları ve Allahın âyetlerini inkâr ettikleri, haksız yere Peygamberleri öldürdükleri ve "Kalblerimiz perdelidir" dedikleri için onlara lanet ettik. Doğrusu Allah, inkâr etmeleri sebebiyle onların kalblerine mühür vurmuştur. Onlardan pek azı iman eder."**(175)

وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ
يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ فَلَعْنَةُ
ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾

89- Onlara, Allahın katından, ellerinde bulunanı tasdik eden bir kitap gelince-ki onlar daha önce, kâfirlere karşı kendilerine yardım edilmesini bekliyorlardı- Evet, kendilerine, bildikleri gelince onu inkâr ettiler. Allahın laneti kâfirlerin üzerinedir.

[Yahudilere, ellerinde bulunan Tevratı ve İncili tasdik eden Kur'an gelince -Ki, o Yahudiler, Muhammed gönderilmeden önce, müşrik Araplara karşı, onu vesile kılarak Allahtan yardım diliyorlardı- Evet, kendilerine, Tevratta vasıflarını okudukları Muhammed gelince onu inkâr ettiler, yalanladılar. Allahın hor ve hakir yapması ve rahmetinden kovması, Muhammedin Peygamberliğini inkâr eden kâfirlerin üzerinedir.]

* Abdullah b. Abbas, Katade, Ebul Âliye, Süddi, Atâ, Mücahid, Said b. Cübeyr Ali el-Ezdi ve İbn-i Zeydden rivayet edildiğine göre Yahudiler, Hz. Muhammedi vesile kılarak yardım diliyor ve müşriklerle savaştıkları zaman şöyle diyorlardı: "Ey Allahım, sen, gönderilecek âhir zaman Peygamberi hürmetine, müşriklere karşı bize yardım et." Fakat Peygamber gönderilip te onun, kendi ırklarının dışında biri olduğunu görünce, Arapları kıskanarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'i inkâr ettiler.

175 Nisa suresi, 4/155

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ
اللَّهُ مِن فَضْلِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ فَبَاءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَافِرِينَ
عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾

90- Allahın, kullarından dilediğine lütfundan bir şey indirmesini kıskanarak, onun indirdiklerini inkâr etmekle, kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür. Bu yüzden onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için, hor ve hakir kılıcı bir azap vardır.

Allahın, Muhammede Peygamberlik vermesini kıskanarak onun, Peygamberine verdiklerini inkâr etmekle, o Yahudilerin, kendilerini bunlar karşılığında sattıkları şey ne kötüdür. Yahudiler, daha önce Tevratı tahrif etmelerinden veya Hz. İsaya iman etmemelerinden yahut buzağıya tapmalarından dolayı uğradıkları gazaba ilaveten, Muhammedi inkâr etmelerinden dolayı da Allahın büyük bir gazabına uğramışlardır. Muhammedin Peygamberliğini yalanlayan kâfirler için hor ve hakir edici bir azap vardır. Bu azaba düşen, orada hakir olarak ebedi kalır.

*İnsanların, devamlı olarak içinde kaldıkları azaba "Hakir kılıcı" azap denmektedir. Kâfirler, böyle bir azaba uğratılacaklardır. İnsanların geçici bir süre için görecekleri azaba ise "Hakir kılıcı olmayan azap" denmektedir. İman eden günahkârlar böyle bir azaba uğratılacaklar, günahları kadar yandıktan sonra ebedi hayatlarını cennette sürdüreceklerdir.

Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i kıskanıyorlardı. Çünkü o, Araplardandı, İsrailoğullarından değildi. Halbuki İsrailoğulları son Peygamberin de kendi ırklarından gelmesini bekliyorlardı. Allahın takdiriyle bu Peygamber Araplardan gönderilince onu kıskandılar ve yalanladılar. Bu âyet-i kerime, Yahudilerin, Hz. Muhammedin doğruluğunu, Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğunu bildikleri halde onu nasıl kıskandıklarını izah etmektedir. Bu hususta diğer âyet-i kerimelerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyormusun? Onlar, puta ve şeytana inanıyorlar ve inkâr edenlere: "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır." diyorlar." "Allahın lanet ettiği kimseler işte bunlardır. Allah kime lanet ederse artık sen ona bir yardımcı bulamazsın." "Yoksa onların, mülkte bir payı mı vardır? Eğer böyle olsaydı insanlara bir çekirdek parçası bile vermezlerdi." "Yoksa Allahın, lütfundan insanlara verdiklerini onlardan kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahimin soyuna kitap ve hikmet vermiş**

ve onlara büyük bir mülk bağışlamıştık."(176)

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ
بِمَا وَرَآءَهُۥ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ
مِن قَبْلُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91- Onlara: "Allahın indirdiklerine iman edin." denildiğinde "Biz, sadece bize indirilene iman ederiz." derler. Ondan sonra geleni inkâr ederler. Halbuki o, ellerindeki Tevratı tasdik eden hak bir kitaptır. Ey Muhammed de ki: "Eğer mümin iseniz, daha önce Allahın Peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?

Yahudilere: "Muhammede indirilen Kur'anı tasdik edin" denildiği zaman Onlar: "Biz sadece Allahın bize indirdiği Tevratı tasdik ederiz, derler. Tevratın peşinden, Allahın, Peygamberlerine indirdiği İncil ve Kur'anı inkâr ederler. Halbuki o indirilen kitap Tevratı tasdik eder. Çünkü hepsini Allah gönderdiğinden, Allahın kitapları birbirini reddetmezler.

Ey Muhammed de ki: "Ey Yahudi topluluğu, eğer sizler, Allahın size indirdiklerine iman ediyorsanız o halde niçin Allahın Peygamberlerini öldürdünüz? Halbuki Allah, onları öldürmeyi size haram kılmış ve sizlerin, onları tasdik edip itaat etmenizi emretmiştir.

* Her ne kadar Peygamberlerini öldüren Yahudiler, Hz. Muhammedin zamanındaki Yahudiler olmayıp onların ataları idiyseler de o dönemdeki Yahudiler de atalarının yaptıklarına karşı çıkmadıkları için âyet-i kerime "Atalarınız Peygamberleri öldürdüler" demeniş "Sizler Peygamberlerinizi öldürdünüz" demiştir.

وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ
وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٩٢﴾

92- Şüphesiz Musa size apaçık delillerle geldi. Sonra siz onun ardın-

176 Nisa suresi, âyet 4/51,54

dan zalimler olarak buzağıyı ilah edindiniz.

Şüphesiz ki Musa size, âsâsını denize vurarak denizi yarması, elini cebinden çıkardığı zaman bembeyaz görünmesi gibi, kendisinin hak Peygamber olduğunu ve doğru söylediğini gösteren apaçık deliller getirdi. Sonra siz, Musa rabbine vermiş olduğu sözü yerine getirmek için sizden ayrılıp Tur dağına gittikten sonra buzağıyı ilah edindiniz. Böylece kendi kendinize zulmetmiş oldunuz. Çünkü sizler, ibadete layık olmayan bir şeye ibadet etmekle azabı hak ettiniz.

* Bu âyet-i kerime, kendilerine bir menfaat ve zarar sağlayamayacak olan buzağıya tapınmalarından dolayı Yahudileri kınamaktadır. Halbuki onlar, Hz. Musanın eliyle, Firavun ve ordusunun gücünün yetmeyeceği mucizeleri gösteren rablerinin nasıl harikalar yarattığını görmüşler ve Allah'ın, akıllara dehşet veren hikmetlerini de yakın bir geçmişte izlemişlerdi. Bu itibarla bu gibi insanların, Hz. Musadan çok sonra gelen Hz. Muhammed (s.a.v.)'i yalanlamaları, kendilerinden beklenen bir davranıştır.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ
الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

93- Bir zaman sizden kesin söz aldık. Tûr dağını üzerinize kaldırdık. "Size verdiğim Tevrata kuvvetle sarılın ve dinleyin" dedik. Onlar ise "Dinledik ve isyan ettik" dediler. İnkârlarından dolayı buzağının sevgisi kalblerine işledi. Ey Muhammed de ki: "Eğer mümin iseniz, imanınız size ne kötü bir şey emrediyor."

Ey İsrailoğulları, hatırlayın bir zaman sizden Tevrattaki hükümlerle amel edeceğinize dair kesin söz aldık. Fakat söz veremenize rağmen o hükümlerle amel etmeyip yüzçevirdiniz. Biz de Tur dağını sizin üzerinize kaldırdık. Tur dağının üzerinize kalktığını görünce çok korktunuz ve o anda Tevratın hükümleriyle amel etmeyi kabul ettiniz de sonra yine bu hükümlere uymadınız. Ey Yahudi topluluğu, size "Tevrattaki şeyleri ciddi bir şekilde alın, onda size emrettiklerimizi dinleyin ve boyun eğerek kabul edin" demiştik. Sizin de cevabınız şu olmuştu: "Dinledik ve isyan ettik". Senin ne söylediğini anladık fakat emrine

uymuyoruz." İnkâr ve sapıklığınızdan dolayı buzağının sevgisi kalblerinize işlemişti. Ey Muhammed, onlara da ki: "Şayet iddia ettiğiniz gibi Allah'ın size indirdiklerine iman ediyorsanız o imanınızın size emrettiği, Peygamberleri öldürmeniz, Allah'ın kitaplarını ve katından size gönderdiklerini yalanlamanız ne kötü bir şeydir.

* Bu âyet, Yahudilerin, iman ettikleri şeklindeki iddialarını yalanlamakta ve bunların yaptıkları çirkin fiillerden herhangibirini Tevratın emredebileceğini Allah tealanın reddettiğini bildirmektedir. Onlara bu hususları ancak heva ve heveslerinin, azgınlık ve saldırganlıklarının emretmekte olduğunu beyan etmektedir.

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

94- De ki: "Eğer âhiret yurdu, Allah katında başka insanlara değilde sadece size tahsis edilmişse ve bu iddianızda samimi iseniz ölümü istesenize.

Ey Muhammed, de ki: "Ey Yahudi topluluğu, eğer âhiret nimet ve lezzetleri diğer insanlara değil de sadece size ait olacaksa ve bu zannınızda samimi iseniz ölümü arzulayıp onu istesenize. Zira ancak öldükten sonra bu nimetlere kavuşacaksınız.

* Allah teala bu âyet-i kerimeyi, Resulullah'ın hicret ettiği bölgede yaşayan Yahudilere karşı Resulullah'a bir delil olarak göndermiştir. Çünkü Allah teala bu âyette, Resulullah'a karşı çıkan Yahudileri, onunla muhakeme olmaya ve açık tartışmaya davet etmektedir. Ve Yahudilere demektedir ki: "Eğer sizler mümin olduğunuz, Allah katında üstün derecelere sahibolduğunuz ve âhiret nimtelerinin size mahsus olduğu iddianızda samimi iseniz ölümü isteyin. Bu yolla arzularınıza kavuşun. Fakat siz bunu yapmazsınız. Çünkü sizler Muhammed'e karşı çıkma gibi davranışlarınızla isyan içinde olduğunuzu bilirsiniz. Öldüğünüz takdirde cehenneme gireceğinizi anlamış durumdasınız.

Allah teala şu âyette, ehl-i kitap olan Hıristiyanları Resulullah ile muhakeme olunmaya ve açık tartışmaya davet etmiştir. Bu açık tartışmaya davet eden âyete "Mubahale" âyeti denmektedir. Bu âyette şöyle buyurulmaktadır: "Kim, kendisine ilim geldikten sonra seninle mücadele ederse ona şöyle de: "Gelin çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra yalvaralım da yalancıları Allah'ın lanetiyle lanetleye-

lim."(177)

İzahını yaptığımız âyet de Yahudileri mübahaleye davet etmiştir. Fakat hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar böyle bir karşılaşmadan şiddetle kaçınmışlardır. Çünkü onlar, böyle bir şey yaptıkları takdirde hüsrana uğrayacaklarını idrak etmişlerdir. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki:

عن ابن عباس قال قال أبو جهل لئن رأيت رسول الله ﷺ يُصَلِّي عند الكعبة لاتيته حتى أطأ على عنقه قال فقال لو فعل لاخذته الملائكة عيانا ولو أن اليهود تمنوا الموت لماتوا ورأوا مقاعدهم في النار ولو خرج الذين يباهلون رسول الله ﷺ لرجعوا لا يجدون مالا ولا أهلا.

"Ebu Cehil dedi ki: "Allah'a yemin olsun ki ben Muhammedi Kâbenin yanında namaz kılarken görürsem mutlaka yanına gidip ayağını boynuna basacağım." Bunun üzerine Resulullah buyurdu ki: "Şayet bunu yapmış olsaydı onu melekler açıkça yakalarlardı. Eğer Yahudiler ölümü temenni etmiş olsalardı mutlaka ölür ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi. Şayet Allah'ın Resulüyle tartışmaya davet edilen Hıristiyanlar mübahaleye çıkmış olsalardı geriye döndüklerinde ne mal ne de aile bulabilirlerdi."(178)

Taberi diyor ki: "Bu âyet-i kerime nâzil olunca Yahudiler hakkında karar vermekte zorluk çeken insanlar için, onların yalancı , iftiracı ve Resulullah'a karşı kindar ve haksız oldukları ortaya çıktı. Resulullah'ın ve sahabilerinin haklı oldukları anlaşıldı. Böylece Resulullah ve sahabileri, Yahudilere karşı galip gelmiş oldular. Allah'a hamdolsun, günümüze kadar, Resulullah'ın izinden gidenler, Yahudilere ve diğer dinlerde olanlara karşı galip durumdadırlar."

Resulullah'ın, Yahudileri böyle bir tartışmaya davet etmesinin emredilme sebebi, Yahudilerin: **"Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız."**(179) ve **"Cnnete ancak Yahudi olanlar ve Hıristiyanlar girecektir."**(180) demeleridir.

Yahudilerin, ölümü ne şekilde temenni etmelerinin istendiği hususu müfessirler tarafından şu şekilde izah edilmiştir:

Abdullah b. Abbâsa göre bu arada ölümü temenni etmeleri, Yahudilerin iki fırkadan yalancı olan için Allah'tan ölüm istemeleri şeklinde olacaktır.

---

177 Âl-i İmran suresi, 3/61
178 Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 1, s. 248
179 Maide suresi, 5/18
180 Bakara suresi, 2/111

Katade, Ebul Âliye ve Rebi' b. Enese göre ise Yahudilerin ölümü istemeleri, hemen ölmeyi ve nimetlere kavuşmayı talep etmeleri şeklinde olacaktır.

[Âyette zikredilen **"Başka insanlar"**dan maksat, bazı âlimlere göre "Bütün insanlar" demektir. Bu izaha göre Yahudiler, âhiret yurdunun sadece kendilerine mahsus olduğunu iddia etmişlerdir.

Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir izaha göre bu arada zikredilen "Başka insanlar" ifadesinden maksat, Hz. Muhammed ve sahabileridir. Zira Yahudiler bunları küçümsüyor ve cennete giremeyeceklerini iddia ediyorlardı.]

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

95- Yaptıklarından dolayı ölümü asla istemeyeceklerdir. Allah, zalimleri çok iyi bilir.

[Daha önce bizzat işlemiş oldukları günahlar yüzünden, ölümü kesinlikle istemeyeceklerdir. Allah, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve diğer din ve mezhep mensuplarından zalim olanları çok iyi bilir. Yahudilerin, ölümü temenni edip cennete kavuşmayı istemelerine engel olan emelleri, Allah tealanın Hz. Muhammed hakkındaki, Tevratta kendilerine gönderdiği emirlere karşı gelmeleridir. Zira onlar, Resulullah'ın hak Peygamber olduğunu Tevrattan öğrendikleri halde sadece kıskançlıkları ve kinleri yüzünden Resulullah'ı yalanlamışlardır. Haksız olduklarını bilen Yahudiler elbetteki ölümü istemeyeceklerdir.]

* Bu hususta diğer âyet-i kerimelerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Ey Muhammed, de ki: "Ey Yahudiler, insanlar içinde Allah'ın dostlarının sadece kendiniz olduğunu iddia ediyorsanız ve bu iddianızda samimi iseniz, ölümü temenni ediniz." "Yahudiler, yaptıklarından dolayı ölümü asla istemezler. Allah, zalimleri çok iyi bilir." "Ey Muhammed, de ki: "O kaçtığınız ölüm, mutlaka sizi yakalayacaktır. Sonra gizliyi de açığı da bilen Allah'a döndürüleceksiniz. Ve o, size dünyada yaptıklarınızı haber verecektir."**(181)

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ

181 Cuma suresi, 62/6-8

يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

96- Muhakkak ki sen, onları hayata, diğer insanlardan ve hatta Allaha şirk koşanlardan da daha düşkün bulursun. Her biri bin sene yaşamak ister. Oysa herhangi birinin çok yaşaması, kendisini azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah, onların yaptıklarını çok iyi görür.

Ey Muhammed, sen o Yahudileri, dünya hayatını diğer insanlardan daha çok sever, ölümden de daha fazla nefret eder görürsün. Yahudiler, Allah'ın, inkârları sebebiyle âhirette kendilerine kötü bir sonuç hazırlamış olduğunu bildiklerinden, bu dünya hayatına, öldükten sonra dirilmeye inanmayan müşriklerden daha düşkündürler. Ölümden ise bunlardan daha çok nefret ederler Müşriklerden her biri bu dünyada bin sene yaşamak arzusundadır. Oysa uzun yaşamaları, onları, Allah'ın azabından uzaklaştıracak değildir. Çünkü ömür bir gün mutlaka nihayete erecektir. Onların yaptıkarından hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Aksine, Allah onların yaptıkları her şeyi zaptedip muhafaza etmektedir.

* Allah teala bu âyet-i kerimede, Yahudilerin, dünyada yaşamaya, bin sene yaşamak isteyen müşriklerden bile düşkün olduklarını zikretmektedir. Zira, müşriklerin âhiret inancı olmadığından, öldükten sonra artık dirilmeyeceklerini ve hesaba çekilmeyeceklerini zannederler. Bu sebeple dünya zevklerini devam ettirmek için uzun ömür isterler. Yahudiler ise, öldükten sonra dirileceklerine inanmaktadırlar. Dünyada yaşarken Hz. Muhammed'in hak Peygamber oluşunu reddetmek gibi isyankâr davranışlarından dolayı âhirette hesaba çekileceklerini ve cehenneme atılacaklarını bilmektedirler. Bu sebeple bin sene yaşamak arzusunda olan müşriklerden bile fazla yaşamak isterler.

Allah teala, çok yaşamanın, hak eden insanı, cehennem azabından uzaklaştırmayacağını beyan ederek Yahudilerin bu gibi isteklerinin yersiz ve tutarsız olduğunu beyan etmiştir.

Âyette zikredilen ve bin sene yaşamayı isteyen müşriklerden maksat öldükten sonra dirilmeye inanmayan müşriklerdir.

Ebul Âliye ve Rebi' b. Enes'e göre ise bunlar, mecusilerdir. Zira onlar birbirlerini selamlarken "On bin sene yaşa" diye temennide bulunurlar yine aksıran kimseye de "Onbin sene yaşa" derler.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا

لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾

97- De ki: "Kim Cebrailin düşmanı ise bilsin ki, geçmiş kitapları tasdik eden, müminler için bir hidayet ve müjde olan Kur'anı, Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir.

[Ey Muhammed, kendilerine azap ve ceza emirlerini getirdiği için, Cebraili kendilerinin düşmanı kabul eden o Yahudilere de ki: "Kim Cebraili düşman kabul ederse bilsin ki, Tevrat ve İncil gibi ilahi kitapları tasdik edici, müminler için de bir hidayet ve müjdeici olan Kur'anı Allah'ın izniyle senin kalbine Cebrail indirmiştir.]

* Kur'an bir hidayet rehberidir. Zira müminler onu, imam ve önderleri kabul etmişlerdir. Onun emir ve yasaklarına, helal ve haram kıldığı hususlara boyun eğerler. Kur'an müminler için bir müjdedir. Zira o, müminlere, Allah'ın, kendileri için âhiret hayatında hazırladığı nimet ve ikramları müjdelemektedir.

Allah teala, bu âyet-i kerime ile, Hz. Muhammed (s.a.v.)e vahiy getiren Cebraile düşman olan Yahudileri kınamakta, Peygamberine vahiy getiren bir meleğe düşman olanların iddialarının tutarsız olduğnu beyan etmektedir.

Abdullah b. Abbas, Ali b. Hüseyin, İkrime vb. Müfassirler, "Cebrail" ve "Mikâil" kelimelerinin iki kelimeden meydana gelmiş birer isim olduklarını söylemişlerdir. "Cebrail"in "Kul" mânâsına gelen "Cibr" ve "Allah" mânâsına gelen "İl" kelimesinden meydana gelmiş bir isim olduğunu, mânâsının "Allahın kulu" demek olduğunu söylemişlerdir. "Mikâilin" ise "Kulluk" mânâsına gelen "Mik" ve "Allah" mânâsına gelen "İl" kelimelerinden meydana gelmiş bir isim olduğunu ve mânâsının da "Allahın kulcağızı" olduğunu söylemişlerdir.

Kur'an-ı kerimin, kendinden önceki Peygamberlere indirilen kitapları tasdik etmesinden maksat, Muhammed (s.a.v.)'e ve Allah tarafından ona gönderilenlere uymayı emreden hükümlerin Kur'anda da diğer kitaplarda da aynı olmasıdır. Kitap ehli, Allah'ın varlığı, âhiret hayatı vb. hükümleri kabul etmelerine rağmen Hz. Muhammed ile ilgili olan Kur'anın hükümlerini kabul etmemişlerdir. Halbuki Kur'anın bu hükümleri, Tevrat ve İncil'de de mevcut olan hükümlerdir. Yeni çıkan bir şey değildir ki garip karşılayarak inkâr etmiş olsunlar.

[Bütün müfessirler bu âyeti kerimenin, Cebrailin kendilerinin düşmanı, Mikailin de dostları olduklarını iddia eden Yahudilerin neden dolayı bu iddiada bulundukları hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir:]

[a- Abdullah b. Abbas, Şehr b. Havşeb, İbn-i Cüreyc ve Kasım b. Ebi Bezzeden nakledilen bir görüşe göre, Yahudilerin böyle bir iddiayı ileri sürme-

lerinin sebebi, Resulullah'ın Peygamberliği hakkında bizzat kendisiyle tartışmaya girişmeleri ve âciz kaldıklarında da böyle bir iddiayı ileri sürerek iman etmemekte diretmeleridir. Bu hususta Şehr b. Havşeb, Abdullah b. Abbasın şunları söylediğini rivayet etmektedir:

ثنا شهر قال ابن عباس حضرت عصابة من اليهود نبى اللّه ﷺ يوما فقالوا يا أبا القاسم حدثنا عن خلال نسألك عنهن لايعلمهن الا نبى قال سلونى عما شئتم ولكن اجعلوا لى ذمة اللّه وما أخذ يعقوب عليه السلام على بنيه لئن حدثتكم شيئا فعرفتموه لتتابعنى على الاسلام قالوا فذلك لك قال فسلونى عما شئتم قالوا اخبرنا عن أربع خلال نسألك عنهن اخبرنا أى الطعام حرم اسائيل على نفسه من قبل ان تنزل التوراة وأخبرنا كيف ماء المرأة وماء الرجل كيف يكون الذكر منه وأخبرنا كيف هذا النبى الامى فى النوم ومن وليه من الملائكة قال فعليكم عهد اللّه وميثاقه لئن أنا أخبرتكم لتتابعنى قال فاعطوه ما شاء من عهد وميثاق قال فانشدكم بالذى أنزل التوراة على موسى ﷺ هل تعلمون ان اسرائيل يعقوب عليه السلام مرض مرضا شديدا وطال سقمه فنذر للّه نذرا لئن شفاه اللّه تعالى من سقمه ليحرمن أحب الشراب اليه وأحب الطعام اليه وكان أحب الطعام اليه لحمان الابل وأحب الشراب اليه البانها قالوا اللهم نعم قال اللهم اشهد عليهم فانشدكم باللّه الذى لا اله الا هو الذى أنزل التوراة على موسى هل تعلمون ان ماء الرجل أبيض غليظ وان ماء المرأة أصفر رقيق فايهما علا كان له الولد والشبه باذن اللّه ان علا ماء الرجل على ماء المرأة كان ذكرا باذن اللّه وان علا ماء المرأة على ماء الرجل كان أنثى باذن اللّه قالوا اللهم نعم قال اللهم اشهد عليهم فانشدكم بالذى أنزل التوراة على موسى هل تعلمون ان هذا النبى الامى تنام عيناه ولا ينام قلبه قالوا اللهم نعم قال اللهم اشهد قالوا وانت الآن فحدثنا من وليك من الملائكة فعندها نجامعك أو نفارقك قال فان وليى جبريل عليه السلام و لم يبعث اللّه نبيا قط الا وهو وليه قالوا فعندها نفارقك لو كان وليك سِواهُ من الملائكة لتابعناك

وصدقناك قال فما يمنعكم من ان تصدقوه قالوا انه عدوّنا قال فعند ذلك قال اللّه عز وجل قل من كان عدوّا لجبريل فانه نزله على قلبك باذن اللّه الى قوله عز وجل كتاب اللّه وراء ظهورهم كانهم لايعلمون فعند ذلك باؤا بغضب على غضب الآية.

Bir gün Yahudilerden bir topluluk Resulullah'a geldi ve ona: "Ey Ebul Kasım, sana, Peygamber olmayanın bilemeyeceği bazı hususlar soracağız sen onları bize bildir" dediler. Resulullah da: **"Dilediğinizi sorun fakat siz bana, Allah'ı şahit tutarak yemin edin ve Yakup(s.a.v)ın, oğullarından aldığı ahdi verin ki eğer ben sizlere, doğru olduğunu bildiğiniz şeyleri söyleyecek olursam Müslüman olmakta mutlaka bana uyacaksınız."** dedi. Yahudiler: "Sana bu sözü veriyoruz," dediler. Resulullah: **"Şimdi dilediğinizi sorun."** dedi. Yahudiler: "Sana soracağımız şu dört hususu bize bildir. Tevrat inmeden önce Yakubun kendisine haram kıldığı yemek hangisidir? Söyle bize, erkeğin suyu (menisi) nasıl, kadının suyu nasıldır? O sudan erkek çocuk nasıl olur? Yine söyle bize, ümmi olan Peygamberin, meleklerden velisi (en yakın dostu) kimdir?" dediler. Resulullah: **"Şayet ben size bu şeyleri bildirecek olursam bana uyacağınıza dair Allah'a ahd ve misak eder misiniz? (Kesin söz verir misiniz?)** dedi. Onlar da Resulullah'ın istediği kadar ahdü misakta bulundular. Resulullah: **"Musa (a.s.)a Tevratı indiren Allah hakkı için söyleyin bana, Yakup (a.s.)ın ağır bir şekilde hastalandığını, hastalığının uzun sürdüğünü, bu yüzden Allah'a yemin ederek, eğer Allah onu bu hastalığından kurtaracak olursa yiyeceklerin ve içeceklerin en sevimli olanını kendisine yasaklayacağına dair bir adakta bulunduğunu, Yakub'a yiyeceklerin en sevimlisinin deve eti olduğunu içeceklerin en sevimlisinin de deve sütü olduğunu biliyor musunuz?"** dedi. Onlar da: "Allah için evet, biliyoruz." dediler. Resulullah tekrar sordu: **"Musaya Tevratı indiren Allah hakkı için söyleyin bana, sizler, erkeğin suyunun beyaz ve katı, kadının suyunun ise sarı ve ince olduğunu, bu sulardan hangisi diğerine galip gelirse çocuğun, Allah'ın izniyle onun cinsinden ve benzerinden olduğunu, eğer erkeğin suyunun kadının suyuna galip gelirse, Allah'ın izniyle çocuğun erkek, kadının suyu erkeğin suyuna galip gelirse, Allah'ın izniyle çocuğun kız olacağını biliyor musunuz?"** Yahudiler: "Allah için evet biliyoruz" dediler. Resulullah da buyurdu ki: **"Ey Allahım sen bunlara şahit ol."** Yine Musaya Tevratı indiren Allah hakkı için söyleyin bana, sizler, bu ümmi Peygamberin gözlerinin uyuduğunu kalbinin ise uyumadığını biliyor musunuz?" dedi. Yahudiler: "Allah için evet biliyoruz." dediler. Resulullah buyurdu ki: **"Ey Allah'ım sen şahit ol."** Yahudiler: "Şimdi sen, meleklerden kimin senin samimi dostun olduğunu söyle. İşte o zaman seninle beraber oluruz veya senden ayrılırız." dediler. Resulullah: **"Şüphesiz ki benim meleklerden en yakın dostum Cebraildir. Allah, hiçbir Peygamber**

göndermemiştir ki onun yakın dostu Cebrail olmamış olsun." buyurdu. Yahudiler: "İşte şimdi o melek hususunda senden ayrılıyoruz. Şayet senin, meleklerden olan dostun ondan başka birisi olsaydı elbette ki sana uyar ve seni tasdik ederdik. dediler. Resulullah: **"Sizin, Cebraili tasdik etmenize mani olan nedir?"** dedi. Onlar da: "O bizim düşmanımızdır." dediler. İşte bunun üzerine Aziz ve Celil olan Allah, **"Dedi ki: Kim Cebrailin düşmanı ise bilsin ki, geçmiş kitapları tasdik eden, müminler için bir hidayet ve müjde olan Kur'anı Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir."** ayetini ve bundan sonra gelen dört âyeti indirmiştir. İşte o zaman Yahudiler, gazap üstüne gazaba uğradılar.(182)

b- Şa'bî, Katade, Süddî ve Mücahide göre ise, Yahudilerin, Cebrailin kendilerinin düşmanı, İsrafilin ise dostları olduğunu iddia etmelerinin sebebi, Resulullah hakkında Hz. Ömer ile Yahudiler arasında geçen bir tartışmadır. Bu hususta Şa'bî diyor ki: "Ömer, "Revha" denen yere gitti. Orada bir kısım insanların, taşlara yönelerek namaz kıldıklarını gördü. "Bunlar ne yapıyor?" dedi. "Bu insanlar resulullah'ın burada namaz kıldığını zannediyorlar." diye cevap verdiler. Ömer, onların bu hallerinden hoşlanmadı ve dedi ki: "Resulullah (s.a.v.)e bu vadide namaz gelip çatmıştı. O, burada namazını kılıp gitti. "Ömer sözlerine devamla dedi ki: "Ben, Yahudilerin Tevratın okunduğu mekteplerinde bulundum. Tevratın Kur'anı, Kur'anın da Tevratı doğrulamaları hoşuma gidiyordu. Yine bir gün ben onların yanında bulunurken o Yahudiler: "Ey Hattabın oğlu, arkadaşların içinde bize en sevimli olan sensin." dediler. "Neden dolayı?" diye sordum. Yahudiler: "Çünkü sen bize geliyorsun." diye cevap verdiler? Ben de dedim ki: "Benim size gelişimin sebebi, Kur'anın Tevratı, tevratın da Kur'anı nasıl doğruladıklarının hoşuma gitmesidir." O sırada Resulullah oradan geçti. Yahudiler: "Ey Hattabın oğlu, işte arkadaşınız. Haydi yetiş ona." dediler. Ben de onlara dedim ki: "Kendisinden başka ilah olmayan, sizi koruyup besleyen ve size kitabını emanet eden Allah hakkı için söyleyin bana, siz, onun, Allah'ın Peygamberi olduğunu biliyor musunuz? "Bunun üzerine sustular. Sonra içlerinde en âlim olanları ve büyükleri dedi ki: "Bu size büyük bir yemin verdirdi. Buna cevap verin." Onlar da: "Sen bizim âlimimizsin ve efendimizsin buna sen cevap ver." dediler. Bunun üzerine o âlim kişi: "Senin bizi Allah'a havale ettiğin meseleye gelince, bizler onun, Allah'ın Peygamberi olduğunu biliyoruz." dedi. Dedimki: "O halde vay halinize (Yani helak oldunuz)" Dediler ki: "Hayır, biz helak olmadık." Dedim ki: "Nasıl olmadınız. Siz onun Peygamber olduğunu biliyor sonra da ona tabi olmuyor ve ona iman etmiyorsunuz?" Dediler ki: "Bizim, meleklerden hem düşmanımız hem de kendisiyle barışık olduklarımız vardır. Bizim, meleklerden düşmanı olduğmuz melek, Muhammed'le arkadaş oldu. De-

182 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 278

dim ki: "Meleklerden düşmanınız kim? Barışık olduğunuz kim?" Dediler ki: "Düşmanımız Cebrail, barışık olduğumuz da Mikâildir." dedim ki: "Cebrail ile neden düşman oldunuz? Mikâil ile neden barışık oldunuz?" Dediler ki: "Cebrail, dehşet, katılık, sıkıntı, şiddet, azap vb. hadiselerin meleğidir. Mikâil ise, şefaat, merhamet, hafifletme vb. Hadiselerin meleğidir." Dedim ki: "Peki bunların, rableri katında dereceleri nasıldır?" Dediler ki: "Biri sağ tarafındadır diğeri de sol tarafında." Bunun üzerine dedim ki: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki bu iki melek te ve bu ikisinin arasında bulunanlar da, bu iki meleğe düşman olanlara düşman ve bunlara karşı barışık olanlara da barışıktırlar. Cebrailin, Mikâilin düşmanlarına, Mikâilin de Cebrailin düşmanlarına karşı barışık olmaları bunlara yakışmaz." Ömer devamla diyor ki "Sonra kalktım Resulullah'in arkasından gittim. O, bir kabilenin hurma bahçesinden çıkarken ona kavuştum. O bana dedi ki: **"Ey Hattabın oğlu, şimdi inen âyetleri sana okuyayım mı?"** Sonra **"Dedi ki: "Kim, Cebrailin düşmanı ise bilsin ki, geçmiş kitapları tasdik eden, müminler için bir hadiyet ve müjde olan Kur'anı Allah'ın izniyle senin kalbine o indirmiştir."** âyetini ve bundan sonra gelen âyetleri okudu. Bunun üzerine dedim ki: "Ey, Allahın Resulü, babam anam sana feda olsun. seni, hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki ben sana bunu haber vermek için gelmiştim. Halbuki, lütuf sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah, bu haberi sana benim söylememden önce bildirdi.

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

98- Kim Allah'a, meleklerine, Peygamberlerine, Cebraile ve Mikâile düşman olursa, şüphesiz ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır.

* Allah teala bu âyet–i kerimede "Cebrail bizim düşmanımız, Mikâil ise dostumuzdur." diyen Yahudilere cevap veriyor, onları bu gibi sözlerinden dolayı kınıyor ve bildiriyor ki, Cebrail, Allah'ın dostudur. Allah'ın dostuna düşman olan, bizzat Allah'a ve Allah'ın diğer dostları olan meleklerine ve Pegyamberlerine de düşman olmuş olur. Böylece inkâra düşer. Bir hadis-i Kudside şöyle buyurulduğu rivayet edilmektedir: "Resulullah (s.a.v.) dedi ki:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنَّ اللّٰهَ قَالَ مَنْ عَادٰى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ.

"Allah şöyle buyurdu: "Kim benim bir dostuma düşmanlık edecek

olursa, şüphesiz ki ben ona karşı savaş ilan etmiş olurum..."(183)

Âyet-i kerimede melekler zikredildikten sonra özellikle, Cebrail ve Mikâilin de zikrerdilmeleri, Yahudilere net bir şekilde cevap verilmesi ve onların, bu hususta bilgisi olmayanları aldatmalarına imkân verilmemesi içindir. Çünkü "Allah, meleklere düşman olanlara düşmandır" denilip yetinilseydi, Yahudiler, aralarında bulunan bilgisiz kişilere "Biz, meleklerin düşmanı değiliz. Bundan dolayı da Allah bizim düşmanımız değildir." diyebilir ve onları kandırabilirlerdi. Bu gibi aldatmalarına imkân verilmemesi için özellikle Cebrail ve Mikâilin isimleri de zikredildi.

Taberi, bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında şu hadisî şerifi rivayet etmektedir. "Bir gün Resulullah, Yahudilere soru sorarak onlara, "Okumuş olduğunuz kitap hakkı için size soruyorum, Meryemoğlu İsanın, beni müjdelediğini ve o müjdelemesinin, "Size bir Peygamber gelecek, adı da Ahmet'tir." şeklinde olduğunu o kitabınızda bulmuş muydunuz?" dedi. Yahudiler, "Allah hakkı için evet. Biz seni, kitabımızda bulmuştuk. Fakat biz senden hoşlanmaz olduk. Çünkü sen, malları helal kılıyor, kanları akıtıyorsun." dediler. İşte bunun üzerine Allah "Kim Allah'a, meleklerine, Peygamberlerine , Cebraile ve Mikâile düşman olursa şüphesiz ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır." âyetini indirdi.

وَلَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99- Ey Muhammed, şüphesiz ki biz sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr ederler.

Ey Muhammed sana, senin Peygamberliğini gösteren apaçık deliller indirdik. Senin Peygamberliğinin doğru olduğunu gösteren bu delilleri ancak, dinlerinden çıkmış ve rablerine isyan etmiş kimseler inkâr ederler.

* Burada zikredilen "Apaçık âyetler" den maksat, Hz. Muhammed (s.a.v.)e verilen Kur'anın ihtiva ettiği apaçık delil ve bilgilerdir.Bu bilgiler İsrailoğullarının, başkalarından gizledikleri bilgiler ve bir kısmını değiştirdikleri hükümlerdir. Allah teala bunları Hz. Muhammed (s.a.v.)e açıklamış böylece onun hak Peygamber olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki, kıskanma ve kin duyguları taşımayan her sağlam fıtrat sahibi insan, Hz. Muhammed'in hak Peygamber olduğunu kabul eder olmuştur. Hz. muhammed'in hak Peygamber olduğunu gösteren bu delil ve alâmetleri ancak Yahudi Hahamları gibi, dinden çıkan insanlar inkâr ederler. Dinlerine bağlı olanlar ise Hz. Muhammed'in ve ona indirilenlerin

183 Buhari, K. er-Rikak bab: 38

hak olduğunu kabul ederler.

أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُوا۟ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٌ مِّنْهُم ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100- Onlar her ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa, içlerinden bir kısmı onu bozmamış mıdır? Zaten onların çoğu iman etmezler.

[O Yahudiler her ne zaman, Allah'ın emirlerine uyacaklarına, Tevratla amel edeceklerine ve Muhammed'e iman edeceklerine dair, rablerine kesin olarak söz vermişlerse, içlerinden bir gurup bu sözü kenara atmış ve ahdi bozmuş değil midir? Doğrusu bu Yahudilerin bir çoğu, Allah'ı ve Peygamberini tasdik etmez, vaadine ve korkutmalarına inanmazlar. Artık böylelerinden, sözlerini yerine getirmeleri beklenir mi?]

* İsrailoğulları, Tevratın içinde bulunan hükümlerle amel edeceklerine dair rablerine defalarca yeminle pekiştirilmiş kesin söz verdiler. Sonra da içlerinden bazıları, birçok defa vermiş oldukları bu sözleri bozdular. Allah teala bu âyet-i kerimede, ahitlerinde durmayan Yahudileri kınamakta ve onların soyundan gelen, Hz. Muhammed zamanında mevcut olan Yahudileri de yermektedir. Çünkü onlar da, Tevratta sıfatları zikredilen Hz. Muhammed'in Peygamberliğini reddererek Allah'a vermiş oldukları sözlerini bozuyor ve atalarından, ahitlerini bozanların durumuna düşüyorlardı.

Abdullah b. Abbas diyor ki: "Resulullah, Mâlik b. Sayf'a birini gönderip onlara, kendilerinden kesin söz alındığını ve Allah'ın, Resulullah hakkında kendilerine emirler verdiğini hatırlatınca Mâlik b. Sayf: "Vallahi Muhammed hakkında bize hiçbir emir gelmedi ve onun hakkında bizden her hangi bir söz alınmadı." dedi. Bunun üzerine Allah teala bu âyeti indirdi ve buyurdu ki: **"Onlar her ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa içlerinden bir kısmı onu bozmamış mıdır? Zaten onların çoğu iman etmezler."**

وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ
ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ ۖ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101- Ne zaman Allah katından kendilerine, yanlarında bulunanı tas-

dik eden bir Peygamber geldiyse, kendilerine kitap verilenlerden bir topluluk, Allah'ın kitabını hiç bilmiyorlarmış gibi arkalarına attılar.

[Allah'ın, kendilerine Tevrat vasıtasıyla bilgi verdiği Yahudi âlimlerine, Tevratı tasdik eden ve Tevratın da geleceğini haber verdiği Muhammed gelince bu Yahudiler, Allah'ın kitabını arkalarına attılar ve ondan yüzçevirdiler. Bu Yahudiler, sanki Tevrattaki, Muhammed'i tasdik edip ona uymalarını emreden hükmü bilmiyorlarmış gibi hareket ettiler.]

* Herhangi bir işi kabul etmemeye: "Onu arkasına attı." denir.Yani onu kabul etmedi, ondan yüzçevirdi ve ondan uzaklaştı." demektir. İşte burada geçen "Kitabı arkalarına attılar" ifadesi bu mânâya gelmektedir. Yine âyet-i kerimede geçen **"Sanki onu hiç bilmiyorlarmış gibi "** ifadesi, onların, gerçeği bile bile inkâr ettiklerine işaret etmektedir.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ
الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ۗ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ
بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا
تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۚ وَمَا هُم
بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ۚ
وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۖ وَلَبِئْسَ مَا
شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

102- Onlar, Şeytanların, Süleymanın mülkü hakkında uydurup okuduklarına tabi oldular. Oysa Süleyman inkâr etmemişti. Fakat o Şeytanlar inkâr etmişlerdi. İnsanlara sihiri ve Babilde, Harut ve Marut denen iki meleğe indirilen şeyi öğretiyorlardı. Halbuki bu iki melek: "Biz ancak bir imtihan vasıtasıyız, sakın inkâr etme." demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Fakat insanlar bu meleklerden, kişi ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Halbuki Allah'ın izni olmadıkça onlar, bununla kimseye zarar verecek değillerdi. Onlar, kendilerine zarar verecek, faydalı

olmayacak şeyler öğreniyorlardı. Halbuki onlar, o sihiri satın alan kimsenin, âhirette bir nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür. Keşke bilselerdi.

Yahudi bilginleri, Şeytanın, Süleymanın iktidarı hakkında uydurup rivayet ettikleri sihire tabi oldular. Oysa Süleyman sihir yapmamış, zaten onu öğrenmemişti de. O, sihirbaz da değildi. Zira sihir yapmak kâfirliktir. Fakat Şeytanlar, insanlara sihiri öğretmeleri sebebiyle kâfir olmuşlardı. İnsanlara sihiri öğretip onu nakledenler Şeytanlardı. Yoksa Süleyman değildi. Yine Yahudiler, Babil şehrinde bulunan Harut ve Marut isimli iki meleğe indirilen sihire tabi oluyorlardı. Halbuki bu iki melek, hiçbir kimseye, bu sihirin bir imtihan ve bela olduğunu, onu öğrenmenin ve onunla amel etmenin yasaklandığını peşinen söylemeden onu kimseye öğretmiyorlardı. Fakat insanlar bu iki melekten, kişi ile karısının arasını açacak, onları birbirinden ayıracak sihiri öğreniyorlardı. Gerçekte ise onlar bu öğrendikleri sihir ile hiçbir kimseye zarar verecek değillerdi. Ancak, Allah'ın zarar görmesini takdir ettiği kimseler müstesna. Bu kimseler, dinlerine zarar verecek ve âhiretlerine hiçbir faydası olmayacak sihiri öğreniyorlardı. Bunlar, o sihirin, âhirette kendilerine hiçbir faydası olmayacağını da çok iyi biliyorlardı. O sihiri öğrenmenin karşılığında kendilerini satmaları ne kötüdür. O sihirin sonucunun kötü olduğunu bir bilseler.

* Âyet-i kerimenin başında "Onlar" şeklinde zikredilen zamirden maksat:

a-Süddi, Rebi' b. Enes ve İbn-i Zeyd'e göre- Resulullah'ın hicret ettiği Medine'nin çevresinde bulunna Yahudi Hahamları ve bilginleridir. Resulullah, bunları Müslüman olmaya davet edince onlar, Resulullah'a karşı Tevrata dayanarak tartışmaya girişmişlerdir.Fakat Tevratın âyetleri, Hz. Muhammed'e uymayı emretme bakımından Kur'anın âyetleriyle aynı olunca bu defa Yahudiler Tevratı bırakıp Şeytanların, Hz. Süleymanın mülkü hakkında uydurdukları yazılara dayanmışlar, Resulullah'a karşı o yazılarla tartışmaya girişmişlerdir. Âyet-i kerime bunu yapan Yahudilerin gerçek yüzlerini göstermektedir. Şeytanların uydurdukları şeyler hakkında Süddi diyor ki: "Şeytanlar göklere tırmanıyorlardı. Oralarda meleklerin konuştuklarını işitecekleri yerlerde oturup bekliyorlardı. Meleklerin, yeryüzünde meydana gelecek olan, ölümler, yağmurlar vb. şeyleri konuşunca Şeytanlar onları dinleyip yeryüzünde bulunan kâhinlere ulaştırıyorlar, kâhinler bunları insanlara anlatıyorlardı ve insanlar olayların, kâhinlerin anlattıkları gibi çıktığını görüyorlardı. Şeytanlar kâhinlerin kendilerine güvendiklerini görünce bu defa yalan söylemeye başlıyorlardı. Meleklerden duyduklarına başka şeyler sokuşturuyorlardı. Öyle ki, herbir kelimeye yetmiş kelime katıyorlardı. İşte insanlar, kâhinlerin söyledikleri bu sözleri yazarak kitap haline getirmişlerdi. İsrailoğullarının arasında, cinlerin gaybı bildikleri haberi yayılmıştı. Bunun üzerine Hz. Süleyman her tarafa insanlar gönderip bu hususta yazılan kitapları toplattı. Bir sandığın içine koyup tahtının altına göm-

dü. Hiçbir Şeytan, Hz. Süleymanın tahtına yaklaşamıyordu. Yaklaştığı takdirde ise yanıyordu. Hz. Süleyman, "Kimin, "Şeytanlar gaybı biliyor" dediğini duyarsanız boynunu vurun." demişti. Nihayet Hz. Süleyman vefat etti. Onun bu halini bilen âlimler de zamanla yok oldular. Arkadan başka nesiller geldi. Şeytan, insan suretine girerek bu insanlara yaklaştı ve bunlara "Ben size, yeyip bitiremeyeceğiniz bir hazineyi göstereyim mi?" dedi. İsrailoğulları da "Evet" dediler. Şeytan "O halde siz, Süleymanın tahtının altını kazın." dedi. Kendisi de gidip yeri bizzat gösterdi ve çekilip bir kenarda durdu. Kendisine "Yaklaş" dediklerinde "Hayır, ben burada önünüzde bulunacağım. Şayet o defineyi bulamazsanız beni öldürün." dedi. İsrailoğulları, tahtın altını kazdılar. İnsanların yazdığı kitapları buldular. Şeytan onlara "Süleyman, insanları, şeytanları ve kuşları işte bu sihirlerle kontrolüne almıştı." dedi ve kaybolup gitti. Bunun üzerine, İsrailoğullarının arasında, "Süleyman sihir yazdı." görüşü yayıldı. İsrailoğulları bu kitaplara inandılar. Hz. Muhammed (s.a.v.) gelince bu kitaplara dayanarak onunla tartışmaya giriştiler. İşte âyet-i kerime bu olayı zikretmektedir.

b- İbn-i Cüreyc ve İbn-i İshak'a göre ise, âyet-i kerimenin başında zikredilen "Onlar" kelimesinden maksat, Hz. Süleymanın döneminde bulunan Yahudilerdir. Zira o dönemde bulunan Yahudilere Şeytanlar sihiri öğretmişler onlar da bu hususta Şeytanlara uymuşlardır. Âyet-i kerime o günün Yahudilerini zikretmektedir. Bu hususta İbn-i İshak diyor ki: "Şeytanlar Davut (a.s.)ın oğlu Süleymanın ölümünü öğrenince çeşitli sihirleri yazmaya giriştiler. Onları kitap haline getirdiler. Üzerini Hz. Süleymanın mührü ile mühürlediler ve kitabın üzerine şunu yazdılar."Bu yazılar, Davudoğlu, Kral Süleymanın arkadaşı Berhiya oğlu Âsıf'ın yazdığ ilmi hazinelerdir." Sonra bu kitabı tahtın altına gömdüler. israiloğullarından, sonra gelenler bu kitabı çıkardılar. Onu okuyunca "Davudoğlu Süleyman işte bunlarla eriştiği hallere erişmiştir." dediler. İnsanlar arasında sihiri yaydılar. Onu hem kendileri öğrendi hem de insanlara öğrettiler. Öyleki sihir, Yahudilerde olduğu kadar hiç bir ümmette revaç bulmamıştı. Kur'an Hz. Muhammede inip te onun, Hz. Süleymanı da Peygamberlerden sayması üzerine Midene'de bulunan Yahudiler "Muhammedin söylediklerine hayret etmiyor musunuz? O, Davudoğlu Süleymanın Peygamber olduğunu zannediyor. Halbuki o, sadece bir sihirbazdı." dediler. İşte Allah teala bu âyeti indirerek onlara cevap verdi.

Taberi bu görüşlerden birinci görüşün tercihe şayan olduğunu, âyet-i kerimenin Resulullah'ın döneminde yaşayan Yahudileri kınadığını, zira bunların Resulullah'a karşı çıktıklarını bu sebeple de âyete muhatap olduklarını söylemiştir. Ayrıca atalarının izlerini takibeden insanlara, atalarının işledikleri suçları kendilerinin işlemiş olduklarını söylemek Arapça ifadede kullanılan bir üslup şeklidir. Bu bakımdan âyetin sadece geçmişteki Yahudileri zikrettiğini söylemek delilsiz bir iddiadır.

Âyet-i kerimede zikredilen ve **"Tabi oldular"** diye tercüme edilen (تَتْلُوا) kelimesi Arapça'da "Okuma" ve "tabi olma" mânâlarına gelmektedir.Mücahid, Katade ve Atâ'ya ve Abdullah b.Abbastan nakledilen nakledilen bir görüşe göre buradaki (تَتْلُوا) kelimesi 'Okuma" anlamındadır. Buna göre âyetin izahı şöyledir: "Yahudiler, Şeytanın, Süleymanın mülkü hakkında insanlara, okuyup öğrettikleri sihirlere uydular."

Abdullah b. Abbas ve Ebu Rezin'den nakledilen başka bir görüşe göre ise burada (تَتْلُوا) nün mânâsı "Tabi olma"demektir. Buna göre ise âyetin mânâsı "Yahudiler, Şeytanların, Süleymanın mülkü hakkında uydukları ve amel ettikleri sihirlere tabi oldular." demektir. Taberi âyeti kerimenin mutlak ifadesinin her iki görüşü de kapsar mahiyette olduğunu söylemiş, Şeytanların, sihiri hem insanlara öğretmiş olabileceklerini hem de kendilerinin bizzat sihir yapmış olabileceklerini zikretmiştir.

Âyet-i kerimede **"Oysa Süleyman inkâr etmemişti fakat o Şeytanlar inkâr etmişlerdi."** buyurulmaktadır. Taberi diyor ki: "Âyetin bu bölümünün, bundan önceki bölümüyle irtibatı şöyledir: Yahudiler, Allah'ın haram kıldığı sihiri, Şeytanların telkini ile öğrendikleri halde bunu bilmeyen halk tabakasına, sihiri Süleymandan öğrendiklerini ve dolayısiyle bunun caiz olduğunu söylüyorlardı. Böylece Hz. Süleymanı sihirbazlıkla itham ederek onu inkârcılıkla suçlamış oluyorlardı. Allah teala bu âyet-i kerimede, Hz. Süleyman'ın sihirle ilgisi olmadığını, dolayısiyle inkârcılığa düşmediğini, aslında sihiri ortalığa yayarak inkârcılığa düşenlerin Şeytanlar olduğunu ve Yahudilerin Hz. Süleymana iftirada bulunduklarını beyan etmiştir. Böylece âyetin bu bölümü, baş taraftaki, Yahudilerin, Şeytanların aktardıkları sihire uyduklarını beyan eden bölümüne mutabık düşmektedir. Nitekim Said b. Cübeyr, Ebu Miclez, katade, Mücahid, Şehr b. Havşeb, İbn-i İshak ve Abdullah b. Abbasın bu hususta rivayet ettikleri görüşler, âyetin bu bölümünü, zikredildiği şekilde anlatmaktadır.

Said b. Cübeyr, Katade, Mücahid, Şehr b. Havşeb ve İbn-i ishak, Şeytanların, sihirle ilgili yazılar yazdıklarını, Hz. Süleyman'ın da bunları toplatıp tahtının altına gömdürdüğünü, daha sonra da Şeytanların, onları çıkarttırıp insanlara yaydıklarını ve Hz. Süleymanın bu sihirler sayesinde varlıkların bir kısmını sevk ve iderisi altına aldığnı söylemişler insanlar da bu yalanlara inanmışlardır.

Abdullah b. Abbastan bu hususta Said b. Cübeyr şu görüşü nakletmiştir. Hz. Süleyman, hanımlarından biri olan Ceradeyi çok seviyordu ve onun akrabalarına iyilikte bulunmak istiyordu. Bu hususta Allah onu imtihana tabi tuttu. Hz. Süleyman tuvalete gittiğinde veya cinsi ilişkide bulunduğunda mühürü Ceradeye veriyordu. Birgün Şeytan, Süleymanın suretinde gelerek Ceradeye "Mühürümü ver bana" dedi. Cerade mühürü verdi. Şeytan onu parmağına takınca diğer Şeytanlar, Cinler ve insanlar onun itaatına girdiler. Süleyman gelip mühürünü

isteyince Cerade ona: "Sen Süleyman değilsin, sen yalancısın." dedi. Süleyman bu halin, kendisi için bir imtihan olduğunu anladı. İşte o günlerde Şeytanlar, içinde sihir ve inkârcılık bulunan bir kitap yazdılar. Sonra onu Süleyman'ın tahtının altına gömdüler. Daha sonra da çıkarıp insanlara okudular ve onlara: "İşte Süleyman insanlara bu yazılarla galip geliyordu." dediler. Bunun üzerine insanlar Süleymandan uzaklaştılar, onu inkârcılıkla suçladılar. İşte Allah teala bu âyet-i kerimeyi indirerek Hz. Süleyman'ın suçsuz olduğunu ortaya koydu.

Ebu Miclez ise bu hususta şunu rivayet etmektedir. "Hz. Süleyman, bütün canlı varlıklardan, insanlara dokunmayacaklarına dair söz almıştı. Herhangi bir insan bir varlıktan kötülük görür ve o varlığın, Hz. Süleyman'a verdiği sözü hatırlatırsa o varlık o kişiye dokunmazdı. İnsanlar şiir ve sihir gibi şeyleri görünce "Süleyman işte bunu yapıyordu" demeye başladılar. Allah teala bu âyeti indirip Hz. Süleyman'ın, sihir ve benzeri şeylerle alakası olmadığını beyan etti.

Taberi diyor ki: "Sihirin varlığı Hz. Süleyman zamanında ortaya çıkmamıştır. Âyetler, Firavunun sihirbazlarından ve Hz. Nuhun kavminin, onu sihirbazlıkla suçladıklarından bahsetmektedir. Bununla beraber Yahudilerin, Şeytanların uydurduğu sihirlere tabi olduklarının zikredilmesi, Hz. Süleymanı Yahudilerin ithamlarından tenzih etmek içindir. Yoksa sihirin, Hz. Süleyman döneminde başladığını beyan etmek için değildir."

Müfessirler, bu âyet-i kerimede geçen (مَا أُنْزِلَ) kelimesini çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir.

Abdullah b. Abbas ve Rebi' b. Enesten nakledilen bir rivayete göre onlar (مَا أُنْزِلَ) deki (مَا) kelimesinin olumsuzluk edatı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Bâbilde Harut ve Marut denen iki meleğe bir şey indirilmemiştir." Yahudiler, Şeytanların, Süleymanın mülkü hakkında naklettikleri sihire tabi oldular. Halbuki Süleyman inkâra düşmemişti. Allah, sihiri, Yahudilerin iddia ettikleri gibi iki melek olan Cebrail ve Mikaile indirmemişti. Fakat Şeytanlar inkâra düşmüşlerdi. Bâbil şehrinde insanlara sihiri öğretiyorlardı. Özellikle Harut ve Marut ismindeki iki kişiye öğretiyorlar, onlar da diğer insanlara öğretiyorlardı..."

b- Abdullah b. Mes'ud, Katade, Süddi ve İbn-i Zeyd'e ve Ali b. Ebi Talha'nın Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre buradaki, (مَا) (الَّذِي) mânâsına gelen bağlaçtır. Bu görüşe göre âyetin mânâsı şöyledir: "Yahudiler, Şeytanların, Süleymanın mülkü hakkında naklettikleri sihire bir de Babil şehrinde, Allah'ın Harut ve Marut isimli iki meleğe indirdiği sihire uydular. Aslında Süleyman inkârcılığa düşmemişti. Şeytanlar inkârcılığa düşmüşlerdi. İnsanlara sihiri öğretiyorlardı. Kendilerine sihir indirilen iki melek te "Biz ancak bir imtihan vesilesiyiz, inkâra düşme" demedikçe kimseye sihir öğretmiyorlardı." Bu izah tarzına göre, Allah teala, Harut ve Marut isimli iki meleğe sihir yapma bil-

gisini indirmiştir. Bu izahı benimseyen âlimler, Allah tealanın, haram olan sihiri meleklere indirmesinin mahzurlu olmadığını zira hayırı da şerri de Allah'ın yarattığını söylemişlerdir. Bunlar, Allah tealanın, zina etme, hırsızlık yapma vb. günahları kullarına tanıtıp onları yasakladığı gibi sihiri de kullarına tanıtarak yasakladığını söylemişlerdir. Bunlar "Sihiri öğrenmek haram değil yapmak haramdır." demişlerdir.

c- Mücahid ise buradaki (ما)nın (الَّذِى) yani "ki" mânâsında olduğunu ancak Şeytanların, insanlara öğrettikleri sihirin genel sihir olduğunu meleklerin, insanlara öğrettikleri sihirin ise, kişi ile karısının arasını açma özelliğini taşıyan bir sihir olduğunu söylemiştir.

d- Kasım b. Muhammed ise buradaki (ما) nın olumsuzluk edatı da olabileceğini bağlaç ta olabileceğini söylemiştir.

Taberi bu görüşlerden ikinci görüşün daha doğru olduğunu, (ما) nın (الَّذِى) mânâsına geldiğini, gökten Harut ve Marut isimli iki meleğe sihir indirildiğini, bunların da, insanları uyardıktan sonra onlara sihir öğrettiklerini söylemiştir. Taberi burada daki (ما)nın, olumsuzluk kabul edildiği takdirde şu iki ihtimalin söz konusu olabileceğini ve bu ihtimallerin de uygun olmayacağını söylemiştir.

aa- İki Melekten maksadın Harut ve Marut oldukları söylenecektir. Hemde bunlara sihir indirilmediği ileri sürülecektir. Bu takdirde âyetin devamındaki **"O iki melek, biz ancak bir imtihan vasıtasıyız sakın inkâr etme." demedikçe hiç kimseye birşey öğretmiyorlardı."** ifadesi anlamsız olacaktır.

bb- Veya, Harut ve Marut, Şeytanların kendilerine sihir öğrettiği kimseler olacaktır. Bu takdirde Harut ve Marut iki melek kabul edilecek olursa bunların Şeytanlardan sihir öğrendikleri ve inkâra düştükleri söylenmiş olur ki bu , meleklere yakıştırılamaz. Ayrıca onların öğrettikleri insanlara "Sakın inkâra düşmeyin" şeklindeki uyarıları da bu iddiayı reddeder. Yahut ta Harut ve Marut, Şeytanların kendilerine sihir öğrettiği iki insan kabul edilecektir. Bu takdirde de Harut ve Marut ölünce sihirin son bulması gerekecektir. Sihirin varlığı devam ettiğine göre bu faraziye de reddedilir. Dolayısiyle (ما) nın olumsuzluk takısı olmadığı ve başlangıç edatı olduğu ortaya çıkar.

Harut ve Marut: Âyette zikredilen Harut ve Marutun kimler oldukları hakkında çeşitli rivayetler zikredilmiştir. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Hz. Ali, Kâ'bul Ahbar, Süddi, Reb' b. Enes ve Mücahid'den nakledilen rivayetlere göre bunlar iki melektir. Yeryüzüne indirilme ve insanlara sihir öğretme cezası ile cezalandırılmışlardır. Bu cezanın sebebi ise şudur? Bütün melekler günah işleyen insanları kınamışlardı. Allah teala da onlara içlerinden iki melek seçip yeryüzüne göndermelerini emretmişti. Onlar, Harut ve Marut isimli

iki meleği yeryüzüne göndermişlerdi. Bu melekler insanlar arasında hüküm verirken bir kadına iltimas yapmışlar yahut güzelliğinden dolayı kendilerini o kadına kaptırmış ve günah işlemişlerdi. Bunun üzerine kendilerine ya dünya hayatında cezalandırılacakları veya âhirette azap edileceği bildirilmişti. Onlar ise, dünya hayatı geçici olduğu için dünyada cezalandırılmayı kabul edip âhirette cezalandırılmamalarını istemişlerdi. İşte bu sebeple onlar Babil'de hapsedilip orada insanlara sihiri öğretmekle cezalandırılmışlardı. Onlar insanlara "Biz ancak bir imtihan vesilesiyiz. Sakın inkârcılığa düşmeyin." dedikten sonra sihiri öğretiyorlar insanlar da onlardan sihirin en kötüsü olan, kişiyi hanımından ayırma işini öğreniyorlardı.

Bu hususta Abdullah b. Abbas özetle şunları zikretmektedir: "Bir zaman Allah teala melekler için göğü açtı. Onlar, Âdemoğullarının yeryüzünde ne yaptıklarına baktılar. Melekler, Âdemoğullarının günah işlediklerini görünce "Ey rabbimiz bunlar, senin bizzat elinle yarattığın, melekleri kendisine secde ettirdiğin ve herşeyin ismini kendisine öğrettiğin Âdemoğullarıdır. Bunlar günah işliyorlar." dediler. Allah teala da: **"Dikkat edin siz de onların yerinde olsanız onların işlediklerini işlersiniz."** buyurdu. Melekler: "Biz seni tenzih ederiz. Bunları işlemek bize yakışmaz." dediler.Bunun üzerine Allah teala meleklere, içlerinden yeryüzüne inecek bazı melekleri seçmelerini emretti. Onlar da Harut ve Marutu seçtiler. Harut ve Marut yeryüzüne indirildi. Bunlara, Allah'a ortak koşma, hırsızlık yapma, zina etme, içki içme ve Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıyma dışında her şey helal kılınmıştı. Aradan çok geçmeden (Bazı rivayetlere göre indirildikleri günün akşamı olmadan) kendilerine "Bizaht" diye adlandırılan güzel bir kadın musallat oldu. Bunlar o kadını görünce kendilerini ona kaptırdılar ve ona çirkin işi teklif ettiler. Kadın ise onlara "Hayır olmaz. Ancak Allah'a ortak koşar, içki içer, adam öldürür ve şu puta secde ederseniz olur." dedi. Harut ve Marut: "Biz Allah'a asla ortak koşmayız." dediler. Bunlardan biri diğerine: "Sen yine kadına bir git bakalım." dedi. Kadın ona: "Hayır olmaz. Ancak içki içerseniz olur." dedi. Harut ve Marut içki içtiler sarhoş oldular. O sırada yanlarına bir dilenci geldi. Durumlarının ortaya çıkmasından korkarak dilenciyi öldürdüler.Bunlar bu gibi günahlara düşünce Allah tekrar göğü meleklere açtı. Harut ve Marutun durumunu gören melekler: "Ey rabbimiz, seni tenzih ederiz sen bizden daha iyi biliyorsun." dediler. Allah teala Davudoğlu Süleymana vahiy göndererek Harut ve Marutun, dünya ve âhiret azabından birini seçmelerini bildirdi. Harut ve Marut dünya azabını seçtiler. Bunun üzerine onlar, topuklarından boyunlarına kadar bağlanıp Babil şehrinde yaşamaya mecbur edildiler ve kendilerine, insanlara sihiri öğretme vazifesi verildi.

Yukarıda zikredilen kişilerden nakledilen rivayetlerin bazılarında, meleklere musallat olan kadının "Zühre" yıldızı olduğu ve Allah tealanın, Harut ve Marutu, bu yıldızı kadın haline getirerek imtihan ettiği zikredilmiştir. Harut ve

Marut hakkında, Taberi tarafından diğer rivayetler de zikredilmiş ise de hepsinin ortak oldukları nokta, Abdullah b. Abbastan nakledilen rivayette toplanmaktadır. Bu nedenle bu rivayetle yetinilmiştir.

BÂBİL: Bâbil şehri Süddiye göre "Denbâvend" diye adlandırılan bölgedeki Bâbild'ir. Urve b. Zübeyrin Hz. Aişeden naklettiği başka bir rivayete göre âyette zikredilen Bâbil'den maksat, ıraktaki Bâbil'dir. Bu da Keldanilerin hükumet merkezi olan şehirdir. Bağdatın doksan kilometre kadar güneyinde Nemrut tarafından yaptırılmıştır. Bu şehir, birçok hükümdarın eline geçtikten sonra harap olup gitmiştir.

SİHİR: Müfessirler sihirin ne demek olduğu, etkisinin bulunup bulunmadığı ve etki derecesinin ne olduğu hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Bazılarına göre sihir, sihirbazın yaptığı aldatmalar, hokkabazlıklar ve hilelerdir. Öyleki bunları yaptığı takdirde büyülenen kişi eşyayı gerçek mahiyetinden farklı bir şekilde görür. Susayan insanın serabı su zannetmesi, gemide giden insanın, çevresindeki dağların ve ağaçların gemiyle birlikte yürüdüğünü zannetmesi gibi. Büyülenen insan da bir kısım hayallere kapılır ve eşyayı gerçek şeklinin dışında görmeye başlar. Bu görüşte olan âlimlere göre sihirbaz eşyanın hakikatini değiştiremez. Mesela denizi karaya çeviremez. Yine Allah'ın yaratıklarından herhangi birini, yaptığı sihirle emrine alamaz. Sihirbaz da ancak diğer insanların yaptığı şeyleri yapar. Fakat büyülediği kimseleri etkileyerek yaptıklarını gerçek gibi gösterir ve inandırır. Bunlara göre sihirin hayalden ibaret olduğu, şu Nass'lardan anlaşılmaktadır. "Sihirbazlar "Ey Musa, ya sen at veya önce atan biz olalım" dediler." "Musa "Hayır siz atın" dedi. Bir anda onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden Musaya, hareket ediyorlarmış gibi göründü."(184)

Hz. Aişe (r.a.) diyor ki:

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ سُحِرَ النَّبِيُّ ﷺ حَتّٰى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّيْءَ وَمَا يَفْعَلُهُ حَتّٰى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا ثُمَّ قَالَ أَشَعَرْتِ أَنَّ اللّٰهَ أَفْتَانِي فِيمَا فِيهِ شِفَائِي أَتَانِي رَجُلَانِ فَقَعَدَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي وَالْآخَرُ عِنْدَ رِجْلَيَّ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ قَالَ مَطْبُوبٌ قَالَ وَمَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ

184 Tâhâ suresi, 20/65, 66

الأَعْصَمِ قَالَ فِيمَا ذَا قَالَ فِي مُشْطٍ وَمُشَاقَةٍ وَجُفِّ طَلْعَةٍ ذَكَرٍ قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ فِي بِئْرِ ذَرْوَانَ.

"Resulullah'a sihir yapıldı. Öyle ki o, yapmadığı bir şeyi yapmış zannediyordu. Bir gün benim yanımdayken Allah'a çokça dua etti sonra şöyle dedi: **"Ey Aişe hissettin mi? Allah bana neden şifa bulacağımı bildirdi.** (Dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü, o nedir?) Resulullah dedi ki: **" Yanıma iki kişi geldi. Biri başucuma diğeri de ayak tarafıma oturdu. Sonra biri diğerine: "Bu adamın ağrısı nedir. " diye sordu. Diğeri: "Kendisine büyü yapılmış." dedi. O da : "Kim büyü yapmış?" dedi. Diğeri: "Züreyk oğulları Yahudilerinden Lebid b. El-A'sam yapmış" dedi. o "Ne ile yapmış?" dedi. Diğeri: "Tarak, tarak dişinde kalan saçlar, hurmanın erkek tomurcuğunun kapçığı ile yapmış. " dedi. O, "Şimdi onlar nerede." dedi. Diğeri: "O, Zicrvan kuyusundadır (Başka bir rivayette Zervan kuyusu şeklindedir) diye cevap verdi.**[185]

Diğer bir kısım âlimlere göre ise sihirbaz, yaptığı sihirle bir kısım eşyayı başka bir şekle sokabilir. Yok olan bir takım şeyleri ortaya çıkarabilir. Öyle ki bir insanı başka bir varlığa çevirebilir. Bunlar, görüşlerine delil olarak âyet-i kerimenin **"... İnsanlar bu meleklerden kişi ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı...."** bölümünü zikretmişlerdir. Şayet sihirbaz, sihiriyle bir şey yapma gücünde olmasaydı insanlar, meleklerden, kişi ile karısının arasını ayıracak şeyleri nasıl öğrenmiş olacaklardı? Bu görüşte olanlar, sihirin etkileyici olduğu hususunda delil olarak Urve b. Zübeyrin Hz. Aişeden naklettiği ve özetle anlatmaya çalıştığımız şu kıssayı da zikretmişlerdir. Hz. Aişe (r.a.) diyor ki: "Dûmetül Cendel halkından bir kadın Resulullah'ın vefatından sonra geldi ve içine sürüklendiği bizzat kendisinin yapmadığı bir sihir hakkında Resulullah ile konuşmak istediğini söyledi. Fakat derdine çare olmasını istediği Resulullah'ı bulamayınca ağlamaya başladı. Ben ona acıyor ve kendisini teskin etmeye çalışıyordum. O ise: "Ben helak olduğumdan korkuyorum." diyordu. O kadın, başından geçeni şöyle anlattı: Kocam vardı. o, bir ara yanımda değildi. İşte o sırada yanıma bir kadın geldi. Ben , kocamı ona şikayet ettim. Kadın bana "Eğer dediklerimi yaparsan ben onu sana getiririm." dedi. O gece olunca kadın benim yanıma iki siyah köpekle geldi. Birine o bindi birine ben. Birden Bâbil şehrinin kapısında bulduk kendimizi. Bir de ne görelim, orada aykalarından bağlı iki adam. Onlar bana: "Seni buraya getiren sebep nedir?" dediler. Ben de: "Sihir öğrenmek" dedim. Onlar bana: "Bizler ancak bir imtihan vasatasıyız, inkâra düşme, geri dön dediler. Fakat ben ısrar ettim ve: "Hayır dönmüyorum." dedim. Bunun üzerine onlar bana: "Git şu tandıra idrarını yap." dediler. Tandıra gittim

185 Buhari, K. Bed'ül halk, bab: 11, K. et-Tıb, bab: 50

fakat korktum bir şey yapmadan onların yanına döndüm. Bana "Yaptım mı?" diye sordular. Ben de "Evet" dedim. Bana "Bir şey gördüm mü?" dediler. Ben "Hayır bir şey görmedim." dedim. Onlar: " O halde sen idrarını yapmamışsın, dön memleketine git, inkâra düşme." dediler. Ben yine ısrar ettim: "Hayır dönmem." dedim. Onlar bana: "Git o tandıra idrarını yap." dediler.Ben yine gittim, korkumdan bir şey yapamadım ve geri döndüm. Onlar sorduklarında da "Yaptım" diye cevap verdim. Onlar bana "Bir şey gördün mü?" diye sorunca yine "Hayır" dedim. Onlar yine bana "Memleketine dön.İnkârcılığa düşme. Zira sen daha işin başındasın." dediler. Ben yine ısrar ettim. Onlar da yine bana, gidip o tandıra idrarımı yapmamı söylediler. Bu defa gidip oraya idrarımı yaptım. Bir ed ne göreyim, yüzüne demirden yaşmak çekmiş olan bir süvari içimden çıkıp göğe doğru yükseldi. Sonra gökte kayboldu gitti. Sonra dönüp o iki kişiye geldim? Durumu onlara anlattım. Onlar: "Şimdi doğru söyledin işte. Bu senin imanındı. Senden çıkıp gitti. Şimdi git." dediler. Ben dönüp ihtiyar kadına dedim ki: "Vallahi ben bir şey öğrenemedim. O iki adam da bana bir şey söylemedi. Kadın bana: "Evet öğrendin istediğin herşey artık olacak." dedi. Ben de şu buğdayları al da etrafa serp." dedim buğdayları serpti. "Şimdi buğdayları bitirip çıkar." dedim. Bitirip çıkardı: "Onları biç" dedim. Biçti. "ovalayıp tanelerini çıkar." dedim. Ovalayıp çıkardı. "Kurut" dedim. Kuruttu. "Öğüt" dedim öğüttü. "Ekmek pişir" dedim pişirdi. İstediğim her şeyin olduğunu görünce pişman oldum, üzüldüm. Vallahi ey müminlerin annesi ben şimdiye kadar hiçbir şey yapmadım. Şimdiden sonra da asla yapmayacağım." dedi.

c- Diğer bir kısım âlimler "Bu sihir göz boyamaktan başka bir şey değildir." demişlerdir.

Âyet-i kerimede meleklerin insanlara sihiri öğretirken "Biz ancak bir imtihan vasatasıyız sakın inkâr etme" dedikleri zikredilmektedir. Katade, Hasan-ı Basri ve İbn-i Cüreyc, meleklerden insanlara böyle söyleyeceklerine dair ahit alındığını zikretmişlerdir. Âyet-i kerimede: **"İnsanlar bu meleklerden, kişi ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı."** buyurulmaktadır.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Nasıl olur da bir sihirbaz, kişi ile karısının arasını ayırır? "Cevaben denilir ki: "Sihir yapan kimse bazı eşyayı büyülenen kişinin gözüne gerçeğin tersine gösterir, onu vehme düşürür. Böylece kişiye hanımını bulunduğu durumdan çirkin ve kötü gösterir. Kişi de hanımını sevmez olur. İşte bu yolla kişi ile karısının arası açılır. Aslında onların arasını açan Allah'tır, sihir yapan kimse buna sebep olur. Arapça'da bir şeye sebep olan kişiye "O işi yapan" denir.

Âyette zikredilen "Allah'ın izni"nden maksat, Allah'ın hükmü ve Allah'ın bilgisidir. Sihirbaz, Allah'ın ezeli ilmiyle bildiği şeyin haricinde hiçbirşey yapamaz. Yani sihir kaza ve kaderi değiştiremez.

Âyette **"Halbuki onlar sihiri satın alan kimsenin âhiretten bir nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı."** buyurulmaktadır. Bu ifadeden maksat şudur: "Allah'ın elçisi olan Muhammed, Yahudilere geldiğinde Allah'ın kitabı olan Tevratı sanki hiç bilmiyorlarmışcasına arkalarına attılar ve onlar, Şeytanların, Süleymanın mülkü hakkında uydurup yaydıkları sihirlere ve Babil şehrinde iki meleğe indirilen sihirlere uydular. Süleyman sihir yaparak inkâra düşmemişti. Şeytanlar inkâra düşmüşlerdi. İnsanlara sihiri onlar öğretiyorlardı. Bir de kendilerine sihir indirilen Harut ve Marut adlı melekler öğretiyorlardı. Halbuki Yahudiler, Peygamberlerine indirdiğim kitabı verip te sihiri satın alanların âhirette herhangi bir payları olmadığını çok iyi biliyorlardı. Böylece onlar, bu günahı bile bile işlemiş oldular."

[Âyette zikredilen ve "Nasip" diye tercüme edilen (خلاق) kelimesi Mücahid, Süddi ve Sevri tarafından "Nasip" olarak izah edilmiş Katade tarafından "Delil" olarak Hasan-ı Basri tarafından "Din" olarak ve Abdullah b. Abbas tarafından "Destek" ve "Güç" olarak izah edilmiştir. Taberi bu kelimeyi "Nasip" mânâsında izah edenlerin görüşünün daha isabetli olduğunu söylemiştir.]

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

103- Eğer onlar iman edip Allah'tan korksalardı Allah katındaki sevapları daha hayırlı olurdu. Keşke bilmiş olsalardı.

Şayet o sihiri öğrenen insanlar Allah'ı ve Resulünü tasdik etseler ve Allah'ın farzlarını yerine getirip yasaklarından kaçınarak azabından korksalardı, imanları ve Allah'tan korkmaları karşılığında Allah'ın onlara vereceği mükâfaat ve sevap, sihirden ve onun kazandırdıklarından daha hayırlı olurdu. Keşke bu hali bilmiş olsalardı.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104- Ey iman edenler,. "Raina" demeyin. "Bize bak" deyin.Ve sözü iyi dinyelin. Kâfirler için can yakıcı bir azap vardır.

Ey, Allah'ı ve Peygamberi tasdik edenler, "Ne konuştuğumuzu anlaman için bize kulak ver." mânâsına gelen "Râina" sözünü söylemeyin. "Bize söylediğini anlamamız, ve ayırdedebilmemiz için bize bak, bizi gözetle" deyin. Ve Resulullahın size söylediğini dinleyin, anlayın ve ezberleyin. Allah'ın âyetlerini inkâr eden ve Peygamberini yaanlayanlar için acı veren bir azap vardır.

* Müfessirler "Râina" ifadesini iki şekilde izah etmişlerdir. Atâ ve Mücahide göre "Râina demeyin" cümlesinden maksat, "Muhalif bir söz söylemeyin." demektir. Abdullah b. Abbas ve Dehhak'a ve Mücahidden nakledilen diğer bir görüşe göre "Raina demeyin" ifadesinden maksat, "Sen bizi dinle biz de seni dinleyelim." demektir. Buna göre bu cümlenin mânâsı "Ey iman edenler "Sen bizi dinle biz de seni dinleyelim" demeyin" şeklindedir.

Müfessirler, Allah tealanın, müminlere böyle birşey söylemelerini yasaklaması hakkında şu görüşleri zikretmişlerdir:

Katade, Atıyye, Abdullah b. Abbas ve İbn-i Zeyd'e göre müminlere "Raina" demelerinin yasaklanmasının sebebi, Yahudilerin bu sözü Resulullah ile alay etmek ve ona hakaret etmek maksadıyla söylemeleridir. Allah teala, Yahudilerin bu maksadını bilmeyen müminleri uyarmış ve böyle söylememelerini emretmiştir.

"Raina" kelimesi, Yahudilerin dilinde hem sövmek hem de "Gözet ve koru" mânâsına geliyordu. Yahudiler bu kelimeyi kullanmakla Hz. Muhammed (s.a.v.) e hakaret etmek gayesini güdüyorlardı.

Atâ, Ebul Aliye ve İbn-i Cüreyc'e göre ise Allah tealanın müminlere "Râinâ" demeyi yasaklamasının sebebi bu kelimeyi cahiliyye döneminde Medineli Ensarın birbirlerine karşı kullanmaları, küçük düşürücü argo bir kelime olmasındandır.

Süddiye göre ise Allah tealanın, müminlere bunu yasaklamasının sebebi, Rifâ'a b. Zeyd isimli bir Yahudinin bu ifadeyi bir sövme aracı olarak kullanmasıdır. Bu kişi Peygambere geliyor, "Kulağını bana ver işitmeyesice beni dinle" diyordu. Müslümanlar da Peygambere karşı böyle konuşmanın saygılı olacağını zannediyor ve onu tasdik ediyorlardı. Bu sebeple Allah teala onlara bu ifadeyi kullanmalarını yasakladı. Nitekim Yahudilerin, Resulullaha karşı böyle konuştukları şu âyette zikredilmektedir. "Yahudilerden bir kısmı, sözü esas mânâsından kaydırıp "İşittik karşı geldik. Dinle işitmez olası" derler. Yine dillerini eğerek ve dini kötüleyerek "Râinâ" derler. Eğer onlar "İşittik itaat ettik. Dinle ve bizi gözet" deselerdi kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah onlara, inkârlarından dolayı lanet etmiştir. Onlardan iman eden çok azdır."(186)

---

186 Nisa suresi, 4/46

Taberi diyor ki: "Doğru olan görüş şudur ki, Allah teala müminlere "Râinâ" kelimesini kullanmalarını yasaklamıştır. Nitekim Resulullah da kölelere "kulum" demeyi yasaklamış, onlara "Gencim" denmesini emretmiştir. "Râinâ" kelimesi, hem "bizi koru biz de seni koruyalım. Bizi denetle biz de seni denetleyelim." mânâsına gelmekte hem de "Kulağını sadece bize ver. Başka şeyler dinleme" mânâsına gelmektedir. Bu sebeple, Allah teala, müminlere, Peygamberlerine tam saygı göstermeleri için onlara bu tür çeşitli mânâlara gelebilecek kelimeleri kullanmayı yasaklamış ve saygı ifadelerini öğretmiştir. Nitekim başka bir âyette de müminlerin Peygamberle konuşurken alçak sesle konuşmalarını, aksi halde amellerinin boşa çıkarılmasına sebep olacaklarını beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Ey iman edenler, seslerinizi, Peygamberin sesini bastıracak şekilde yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi Peygamberle de yüksek sesle konuşmayın. Yoksa amelleriniz boşa gider de farkında bile olmazsınız."**(187)

Taberi, müminlerin, böyle bir ifadeyi Yahudilerden alarak kullandıklarını söylemenin doğru olmadığını zira müminlere böyle bir sıfatın yakıştırılamayacağını, ayrıca "Râinâ" kelimesinden maksadın "Muhalif söz" olduğunu söylemenin de doğru olmadığını zira Arapçada "Râinâ" kelimesinin bu mânâya gelmediğini, sadece "Denetleme" ve "Tam kulak verme" anlamına geldiğini söylemiştir. Ancak, Katadenin izah ettiği şekilde "Râinâ" kelimesinin Arapçada hakaret anlamı taşımadığı, İbranicede hakaret anlamı taşıdığı, Yahudilerin onukendi dillerindeki anlamda kullandıkları, müminlerin de Arapçadaki anlamında kullandıkları bu yüzden karışmaya vesile olduğundan müminlere bu gibi ifadeyi kullanmanın yasaklandığı söylenebilir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ
مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو
الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105- Ne kitap ehlinin inkâr edenleri ne de müşrikler, rabbiniz tarafından size bir hayır indirilmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.

Ehl-i kitaptan kâfir olanlar ve Allahtan başka varlıklara ve putlara tapan

187 Hucurat suresi, 49/2

müşrikler, kıskançlıklarından ve azgınlıklarından dolayı, rabbiniz tarafından, sizin üzerinize Kur'an gibi hayırlı bir kitabın indirilmesini istemezler. Oysa Allah, Peygamberliği, hidayeti ve imanı, yarattıklarından dilediğine tahsis eder. Allah, nimetler veren büyük lütuf sahibidir. Kullarının dinleri ve dünyaları hususunda eriştikleri bütün hayırlar, lütuf olarak, karşılıksız bir şekilde Allah tarafından verilmiştir. Yoksa kullar bunu hak ettiklerinden değildir.

* Bu âyet-i kerime, ehl-i kitabın, Peygamber (s.a.v.)'e ve müminlere karşı kıskanç davrandıklarına işaret etmektedir ve Allah tealanın, müminlere, ehl-i kitabın kâfirlerini ve müşrikleri dost edinmelerini, onların, nasihat şeklinde de olsa sözlerini dinlemelerini yasakladığını göstermektedir. Zira Allah teala bu insanların, müminlere karşı içlerinde gizledikleri kin ve kıskanma duygularını müminlere bildirmiş ve onlardan uzak durmalarını emretmiştir.

Âyet-i kerimede: "Allah, rahmeti dilediğine tahsis eder." buyurulmaktadır. Burada ifade edilen "Allahın rahmeti"nden maksat, Peygamber göndermesidir. Allah, Peygamberini, yaratıklarından dilediğine gönderir ve onları iman ettirip hidayete erdirir ve rızasına kavuşturarak cennetine koyar. Zira Allah büyük bir lütuf sahibidir.

Âyet-i kerimenin bu bölümü de ehl-i kitabı dolaylı yolla kınamaktadır. Zira onlar, Allahın, Peygamber gönderme rahmetinin kendilerine mahsus olduğunu iddia ve temenni etmişlerdir. Allah teala, Peygamber gönderme rahmetinin, herhangi bir kimseye mahsus olmadığını, bunun, Allah tarafından bir lütuf olduğunu, onu kullarından dilediğine tahsis edeceğini beyan etmiştir.

مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

106- Biz, bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak daha iyisini veya aynısını getiririz. Allahın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

Biz, bir âyetin hükmünü, helali haram, haramı helal, mübahı sakıncalı sakıncalıyı mübah şeklinde değiştirirsek yahut da onu değiştirmeksizin olduğu gibi bırakırsak, bu durumda hemen veya bir müddet sonra, sizden bir zorluğu kaldırmak veya mükâfaat ve sevabınızı artırmak suretiyle sizin için o âyetin daha hayırlısını getiririz. Yahut da sizler için aynı faydaları sağlayan benzer âyetler getiririz. Ey Muhammed, bilmez misin ki Allah, farz kıldığı bir takım hükümleri neshettiği takdirde onların yerine kulları için ya dünyaları veya âhiretleri ba-

kımından daha hayırlı olan hükümleri yahut da onlar için, dünya ve âhiretleri bakımından aynı olan hükümleri getirmeye kadirdir?

* "Âyetin hükmünü kaldırma" diye tercüme edilen (اَلنَّسْخ) kelimesinin lügat mânâsı, bir meseleyi bir kitaptan kopya edip başka bir yere yazmaktır.

Taberi diyor ki: "Madem ki nesih bu demektir o halde bir âyetin hükmünün kaldırılıp lafzının bırakılması veya lafzının da kaldırılması aynı şeydir. Bir kısım âyetlerin sadece hükümleri değiştirilmiş lafızları ise aynen kalmış veya unutturulmuştur. İşte bunların hepsi de nesih ifadesinin içine girmektedir. Nitekim Hasan-ı Basri bu hususta şöyle demiştir: "Peygamberimize Kur'andan bazı âyetler okutuluyor sonra da unutturuluyor ve onlardan bir eser kalmıyordu. Kur'anın bazı âyetleri de vardır ki onlar nashedilmiştir. Fakat halen siz onları okumaktasınız. Yani hükümleri kaldırılmıştır fakat lafızları bakidir."

Müfessirler, "Nesih" kelimesinin mânâsını çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. Süddiye göre âyetin neshi, onu alıp götürmektir. Abdullah b. Abbasa göre onu değiştirmektir. Abdullah b. Mes'udun arkadaşlarına ve Mücahide göre âyetin lafzını bırakıp hükmünü değiştirmektir.

NESİH NERELERDE MEYDANA GELİR?

Taberi diyor ki: "Âyetlerin hükümlerini değiştirme mânâsında Nesih, emirlerde, nehiylerde, mübahlarda, men edilen şeylerde ve mutlak hükümlerde olabilir. Fakat haberlerde nesih cereyan etmez. Mesela, Allah teala cennetteki hayatın ebediliğini haber verdikten sonra onu değiştererek cennet hayatının geçici olduğunu bildirmez.

Âyet-i kerimede zikredilen ve "unutturursak" diye tercüme edilen (أَوْ نُنْسِهَا) ifadesi çeşitli şekillerde okunmuş ve her okunuş şekline göre de farklı mânâlar verilmiştir. Bu okunuş şekillerini ve izahları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1- Medine ve Kûfe kurlaları âyetin bu bölümünü, Kur'anda tesbit edildiği gibi (أَوْ نُنْسِهَا) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat şekline göre âyetin bu kısmına iki türlü mânâ verilmiştir.

a- "Unutturmak" Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Biz bir âyetin hükmünü değiştirecek olur veya unutturacak olursak ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Abdullah b. Mes'ud, Katade, Übey b. Humeyd, Hasan-ı Basri, Rebi' b. Enes, Abdurrahman b. Zeyd ve Sa'd b. Ebi Vakkas âyet-i kerimeyi bu kıraat şekline ve bu izah tarzına göre tefsir etmişlerdir. Mesela, Abdullah b. Mes'ud, âyetin izahında şöyle demiştir: "Sana bir âyeti unutturacak olursak veya hükmünü değiştirecek olursak daha iyisini veya aynısını getiririz."

Katade şöyle demiştir: "Bir âyet, kendisinden sonra gelen başka bir âyetle

neshediliyordu. Resulullah o âyeti okuyordu. Daha sonra ise âyet unutturulup kaldırılıyordu. Böylece Allah, dilediğini Peygamberine unutturuyor dilediğini de neshediyordu. Abd b. Humeyd bu konuda şöyle demiştir: "Bu âyetin mânâsı şöyledir "Biz bir âyetin hükmünü değiştirir veya onu kaldırıp elinden alacak olursak daha iyisini veya aynısını getiririz."

Hasan-ı Basri de şöyle demiştir: "Peygamberimize Kur'anın bazı âyetleri okundu sonra da o âyetleri unuttu."

Rebi' b. Enes ve Abdurrahman b. Zeyd de âyetin bu bölümünü: "Âyetleri kaldırırsak veya silersek" şeklinde izah etmişlerdir.

b- "Bırakmak" buna göre de âyetin mânâsı şöyledir: "Biz bir âyetin hükmünü değiştirecek olursak veya o âyetin hükmünü değiştirmeyip aynen bırakacak olursak o değiştirdiğimizden daha hayırlısını veya benzerini getiririz."

[Abdullah b. Abbas ve Süddi, âyet-i kerimeyi bu kıraat şekliyle ve bu izah tarzıyla tefsir etmişler Taberi de bu görüşü tercih etmiş ve gerekçe olarak ta özetle şunları zikretmiştir. "Allah teala, âyet-i kerimenin baş tarafında, hükmünü kaldırdığı âyetlerden daha hayırlısını veya benzerini getireceğini beyan etmiştir. Âyetin devamında da, bir takım âyetleri olduğu gibi bırakacağını beyan etmesi daha münasiptir. Bu bakımdan âyetin (أَوْ نُنسِهَا) bölümünü "Bırakmak" mânâsında almak daha uygundur.]

2- Sahabe ve tabiinden bir topluluk ile Kûfe ve Basra kurralarından bir cemaat da âyetin bu bölümünü (أَوْ نُنسِئْهَا) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat şekline göre âyetin bu bölümünün mânâsı "Veya erteleyecek olursak." demektir. Buna göre âyetin mânâsı ise şöyledir: "Ey Muhammed, sana indirdiğimiz âyetlerden bazılarının lafzını bırakıp hükümlerini değiştirecek olursak veya onu neshetmeyip hükmünü aynen bırakacak olursak, biz, neshettiklerimizden daha hayırlısını veya onların benzerlerini getiririz. "Müfessirlerden Atâ, Ebu Neciyh, Mücahid, Atıyye, Ubeyd b. Umeyr, âyet-i kerimeyi bu kıraat şekline ve bu izah tarzına göre tefsir etmişlerdir.

3- Sa'd b. Ebi Vakkas başta olmak üzere, diğer bir kısım müfessirler âyetin bu bölümünü (أَوْ تُنسَاهَا) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre bu bölümün mânâsı: "Ey Muhammed, sen unutacak olursan.." demektir. Âyetin mânâsı ise: "Biz bir şeyin hükmünü değiştirecek olursak veya onu sen unutacak olursan biz o âyetten daha hayırlısını veya onun aynısını getiririz." şeklindedir.

Bir kısım âlimler bu kıraat şekline göre âyete mânâ vermenin doğru olmadığını zira Resulullah'ın, neshedilmeyen bir kısım âyetleri unuttuğunu söylemenin caiz olmayacağını, ancak unutup tekrar hatırladığını söylemenin mümkün olabileceğini, keza Resulullah'ın ve sahabilerin de Resulullah'tan aldıkları âyeti unutabileceklerini söylemenin bütün sahabilere yakıştırılamayacağını söy-

lemişler ve delil olarak ta şu âyet-i kerimeyi zikretmişlerdir. **"Yemin olsun ki dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız. Sonra bize karşı, sana yardım edecek bir vekilde bulamazsın."**(188) Bu âyet-i kerime, Allah tealanın Resulullah'a gönderdiği âyetlerden herhangi birini unutturmadığını ifade etmektedir.

Taberi, bu görüşü tercih etmemesine rağmen bu görüşe karşı çıkanlara özetle şu cevabı vermektedir: "Enes b. Mâlik ve Ebu Musa el-Eş-arı gibi bir kısım sahabiler, önce indirilen bir kısım âyetlerin daha sonra neshedildiklerini rivayet etmişlerdir. Bu rivayetler, Allah tealanın, dilediği bazı âyetleri Peygamberine unutturma yoluyla kaldıracağını ifade etmektedir. Bu hususta Enes b. Mâlik diyor ki:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رِعْلاً وَذَكْوَانَ وَعُصَيَّةَ وَبَنِى لَحْيَانَ اسْتَمَدُّوا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ عَلٰى عَدُوٍ فَاَمَدَّهُمْ بِسَبْعِينَ مِنَ الاَنْصَارِ كُنَّا نُسَمِّيهِمُ الْقُرَّاءَ فِى زَمَانِهِمْ كَانُوا يَحْتَطِبُونَ بِالنَّهَارِ وَيُصَلُّونَ بِاللَّيْلِ حَتّٰى كَانُوا بِبِئْرِ مَعُونَةَ قَتَلُوهُمْ وَغَدَرُوا بِهِمْ فَبَلَغَ النَّبِىَّ ﷺ ذٰلِكَ فَقَنَتَ شَهْراً يَدْعُو فِى الصُّبْحِ عَلٰى اَحْيَاءٍ مِنْ اَحْيَاءِ الْعَرَبِ عَلٰى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَعُصَيَّةَ وَبَنِى لَحْيَانَ قَالَ أَنَسٌ فَقَرَأْنَا فِيهِمْ قُرْآناً ثُمَّ اِنَّ ذٰلِكَ رُفِعَ بَلِّغُوا عَنّا قَوْمَنَا اَنّا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِىَ عَنّا وَاَرْضَانَا.

"Ri'l, Zekvan, Usayye ve Beni Lihyan kabileleri, düşmanlarına karşı Resulullah'tan yardım istediler? Resulullah ta onlara yardımcı olarak Ensardan yetmiş kişi gönderdi. Biz onları o zaman "Kurralar" diye adlandırıyorduk. Onlar gündüzleyin odun toplayıp rızıklarını tedarik ediyor geceleri ise namaz kılarak geçiriyorlardı. Resulullah'ın gönderdiği bu insanlar, "Bi'ir-i Maûne" denen yere varınca, yardım isteyen bu adamlar yardıma gelenlere ihanet ettiler ve onları öldürdüler. Bu haber Resulullah'a ulaşınca Resulullah bir ay sabah namazında, Ri'l, Zekvan, Usayye ve Beni Lihyanlılara bedduada bulundu. Biz bu öldürülenler hakkında Kur'andan âyet okumuştuk. Sonra bu âyet kaldırıldı. Bu âyet şöyleydi: **"Bizim kavmimize bildirin ki muhakkak biz rabbimize kavuştuk. o, bizden razı oldu ve bizi razı etti..."** (Başka bir rivaeyte **"Biz de ondan razı**

188 İsra suresi, 17/86

olduk" şeklindedir) [189]Ebu Musa el-Eş'arî diyorki:

غَيْرِ أَنِّي قَدْ حَفِظْتُ مِنْهَا: لَوْ كَانَ لابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لابْتَغَى وَادِياً ثَالِثاً. وَلاَ يَمْلأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ.

"Ben, unuttuğum surenin âyetlerinden şunu hatırlıyorum "Şayet Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadiyi ister.İnsanoğlunun karın boşluğnu ancak toprak doldurur..."[190]

Taberi diyor ki: "Akl-ı selim bir insan, Allah tealanın, Peygamberine indirdiği âyetlerden bazısını unutturmuş olabileceğini imkânsız görmez. Buna karşı çıkanların zikrettikleri: **"Yemin olsun ki dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız sonra bize karşı, sana yardım edecek birini de bulamazsın."**[191] âyetine gelince deriz ki: " Allah teala bu âyet-i kerimesinde Peygamberinden hiçbir şeyi alıp götürmediğini zikretmiyor. Bu âyette, eğer dilemiş olsaydı vahyettiği şeylerin tümünü alıp götürebileceğini bildiriyor. Allah'a hamdolsun ki böyle birşey yapmamıştır. Sadece kendilerine ihtiyaç kalmayan âyetlerini neshedip kaldırmıştır. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurmuştur: **"Ey Muhammed, sana Kur'anı biz okutacağız ve onu asla unutmayacaksın." "Ancak Allah'ın dilediği müstesna."**[192] Allah tealanın, neshederek veya unutturarak kaldırdığı âyetler, işte bu istisna ettiği âyetlerdir.

Âyet-i kerimenin devamında **"Daha iyisini veya aynısını getiririz."** buyurulmaktadır. Âyetin bu bölümü müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

Abdullah b. Abbas bu bölümü şöyle izah etmiştir: "Size fayda bakımından daha iyisini ve daha yumuşak olanını veya benzerini getiririz."

Katade ise şöyle izah etmiştir: "Size daha hafifini, daha merhametlisini, içinde emir ve yasaklar bulunanları veya benzerlerini getiririz."

Süddi ise, "Neshettiğimizden daha hayırlısını veya neshetmeyip bıraktığımızın benzerini getiririz." şeklinde izah etmiştir.

Mücahid ise "Bir âyeti unutturup kaldıracak olursak onun bir benzerini veya daha hayırlısını getiririz" şeklinde izah etmiştir.

Taberi âyetin mânâsını şu şekilde izah etmenin daha doğru olduğunu söylemiştir: "Biz bir âyetin hükmünü değiştirir isek veya değiştirmez onun hükmü-

189 Buhari, K. el-Magazi, bab: 28/Müslim, K. el-Mesacid bab: 297 Hadis No: 677
190 Müslim, K. ez-Zekât, bab: 119, Hadis No: 1050
191 İsra suresi, 17/86
192 A'la suresi, 87/6-7

nü aynen bırakacak olursak, hükmünü değiştirdiğimiz âyetten, sizin için ya hemen yahut gelecekte daha hayırlı olacak olanını veya değiştirdiğmizin külfet ve sevap bakımından aynısını getiririz."]

[Taberinin izahına göre neshin (Âyetlerin hükümlerinin kaldırılmasının) çeşitleri vardır. Bunların bazıları şunlardır:

a- Dünya hayatı bakımından zor görülen hükmün kaldırılıp yerine kolay hükmün getirilmesi. Gece namazının müminlere farz oluşunun kaldırılması gibi.

b- Dünya hayatı bakımından kolay hükmün kaldırılıp zor hükmün getirilmesi. Bu da müminler için gelecekte daha hayırlıdır. Sayılı günlerde oruç tutmanın kaldırılarak yerine tam bir ay Ramazan orucu tutmanın farz kılınması gibi. Böyle bir değişikliğini neticesi, her ne kadar müminler tarafından yapılması zor ise daha sevaplı olduğu için hakklarında daha hayırlıdır.

[**c-** Bir hükmün kaldırılıp yerine, zorluk ve kolaylık bakımından aynı olan diğer bir hükmün getirilmesi. Beytül Makdisin (Kudüsün) kıble oluşunun hükmünün kaldırılıp, Kâbe-i Muazzama'nın kıble olduğunu bildiren hüküm gibi. İşte âyet-i kerimede ifade edilen "Veya aynısı getiririz" den maksat budur. Zira Kudüs veya Kâbeye yönelmenin külfet ve sevabı aynıdır.]

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

107- Bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

[Ey Muhammed, bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü bana aittir? Orada dilediğim gibi hükmederim. Hükümlerimi dilediğim gibi kaldırır, değiştirir veya olduğu gibi bırakırım. Ey müminler, sizin için Allah'tan başka bir yardımcı yoktur. Ondan başka sizin işlerinizi yoluna koyacak, sizi destekleyecek ve düşmanlarınıza karşı size yardım edecek kimse de yoktur.]

* Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Hz. Muhammed, Allah'ın her şeye kadir olduğunu, göklerin ve yerin mülkünün ona ait olduğunu bilmiyor muydu ki, Allah teala ona bunları bildirdi?" Cevaben denilir ki: "Her ne kadar âyetin başlangıcında hitap Resulullah'a ise de devamından da anlaşıldığı gibi aslında hitap onun ashabına ve müminleredir. Arapçada bir çok insana hitabederken önce içlerinden birine, daha sonra da tümüne birden hitabetmek yaygın bir usuldür. Nitekim şu âyet-i kerimede de durum böyledir: **"Sen sadece rabbin-**

den sana vahyolunana uy. Muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."(193)

Âyetten geçen ve "Dost" diye tercüme edilen (وَلِيٌّ) kelimesinin asıl mânâsı (وَلِيُّ الأَمْرِ) yani "işi üzerine alan" demektir. Allah teala müminlerin bütün işlerini sevk ve idare etmektedir. Bu itibarle onların (Veliyyül Emridir)

Âyette geçen ve "Yardımcı" diye tercüme edilen (نَصِيرٌ) kelimesinin mânâsı ise "Destekleyen, takviye eden" demektir. Allah, müminlerin yardımcısı ve destekleyenidir.

Yahudiler, "Nesh" olayını reddetmekte ve Tevratın hükmünün ilelebed devam edeceğini söylemektedirler. İşte bu âyet her ne kadar Resulullah'a hitabetmekte ise de onların, Tevratın hükümlerinin değişmesini reddetmelerini, İsa (a.s.)ı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)in Peygamberliklerini inkâr etmelerini kınamakta ve göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu, Allah'ın orada dilediğini yaptığını, Yahudilerin, Allah'ın mülkünde herhangi bir şeye karar vermeye haklarının olmadığını heber vermekte, Rasulullah'a ve müminlere de Allah'ın emirlerine boyun eğmelerini bildirmektedir.

أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ۗ وَمَن يَتَبَدَّلِ
ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108- Yoksa siz de Peygamberinize, daha önce Musaya sorulduğu gibi sormak mı, istiyorsunuz? Kim, inkârı imana değişirse şüphesiz doğru yoldan sapmıştır.

Ey insanlar, daha önce kendi kavminin Musaya lüzumsuz sorular sorduğu gibi siz de Peygamberinize bu çeşit sorular mı sormak istiyorsunuz? Onların sapıklığa düştükleri gibi siz de mi sapıklığa düşmek istiyorsunuz? Siz de inat ve kibirle kendi Peygamberlerine "Allah'ı bize açıkça göster" diyen Yahudiler gibi mi olmak istiyorsunuz? Kim Allah'ı ve âyetlerini tasdik etmeyi bırakır da onu ve âyetlerini inkâr etmeye kalkarsa o kimse doğru istikametten ayrılmış, nimetlerle dolu olan cennete ulaştıran yoldan sapmıştır.

* Müfessirler, bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir:

Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre bu âyet-i kerimenin nü-

193 Ahzab suresi, 33/2

zul sebebi şudur: Râfi' b. Hureymile ve Vehb b. Zeyd, Resulullah (s.a.v.)e "Sen, gökten bize indirilen bir kitap getir de okuyalım ve nehirler akıt. Böylece sana uyalım ve seni tasdik edelim." dediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Katade ve Süddiye göre ise bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi, Yahudilerin Hz. Musa'dan, Allah'ı kendilerine göstermesini istedikleri gibi Arapların da Resulullah'tan, Allah'ı kendilerine açıkça göstermesini istemeleridir.

Mücahid de bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında diyor ki: "Kureyş kabilesi, Hz. Muhammed (s.a.v.)den, Safa tepesinin, kendiler için altın yapılmasını istediler. O da buyurdu ki: "Safa tepesi sizin için, İsrailoğullarına inen sofra gibi olur. Eğer altın yapıldığı halde inkârınıza devam ederseniz, Allah'ın, Yahudilere dediği gibi **"Âlemlerden hiçbir kimseye yapmayacağı azapla"**(194) sizi cezalandırır. Bunun üzerine teklifi yapanlar ondan vazgeçtiler ve Allah teala işte bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Ebul Âliye ise bu âyetin nüzul sebebi hakkında şunları zikretmiştir. "Bir adam Resulullah'a gelerek "Ey Allah'ın Resulü, keşke bizim keffaretlerimiz de İsrailoğullarının keffaretleri gibi olsaydı." dedi. Resulullah da şöyle buyurdu: **"Ey Allah'ım, biz bunu istemiyoruz."** Allah'ın size verdikleri, İsrailoğullarına verdiklerinden daha hayırlıdır. İsrailoğullarından biri bir günah işlediğinde günahı ve günahının keffareti kapısına yazılırdı. Eğer onun keffaretini yerine getirecek olursa dünyada rezil olurdu. Getiremezse kendisi için âhirette rüsvay olma sebebi olurdu. Halbuki Allah size, İsrailoğullarından daha hayırlısını vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Kim bir kötülük işler veya nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanmasını dilerse Allah'ı, mağfiret ve merhamet edici olarak bulur."(195)

Resulullah (s.a.v.) sözlerine devamla şöyle buyurmuştur:

أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ «الصَّلَاةُ الْخَمْسُ. وَالْجُمْعَةُ إِلَى الْجُمْعَةِ. كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ. مَا لَمْ تُغْشَ الْكَبَائِرُ».

"Beş vakit namaz ve Cuma namazı, diğer Cuma namazına kadar aralarında işlenen günahların keffaretidir. Yeter ki büyük günah işlenmemiş olsun."(196)

فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعَمَائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ. وَإِنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً. وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا، كَتَبَهَا اللّٰهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً.

وَحدّثنا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا جعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الْجَعْدِ أَبِي عُثْمَانَ، فِي هٰذَا الاسنَادِ، بِمَعْنٰى حَدِيثِ عَبْدِ الْوَارِثِ. وَزَادَ « وَمَحَاهَا اللّٰهُ. وَلاَ يَهْلِكُ عَلَى اللّٰهِ إِلاَّ هَالِكٌ ».

Kim bir iyilik yapmayı ister de onu yapamayacak olursa Allah, katında o kimse için tam bir iyilik mükâfaatı yazar. Kim de bir iyiliği diler ve onu yapacak olursa Aziz ve Celil olan Allah, kendi katında on mükâfaat yazar. Yedi yüz mükâfaata ve daha çok mükâfaatlara ulaştırabilir. Kim de bir kötülük yapmaya niyet eder de onu yapmayacak olursa Allah, kendi katında o kimse için tam bir iyilik mükâfaatı yazar. Kim de bir kötülüğe niyet eder ve onu işleyecek olursa Allah onun için sadece bir kötülük cezası yazar. (Bütün bunlardan sonra Allah'a karşı, ancak kendisini helak etmek isteyen helak olur.)[197] İşte o adamın Resulullah'tan İsrailoğullarının keffareti gibi keffaret istemesi, Resulullah'ın da ona bu cevabı vermesi üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuş ve Allah teala **"Yoksa siz de Peygamberinize, daha önce Musaya sorulduğu gibi somak mı istiyorsunuz? Kim inkârı imana değişirse şüphesiz doğru yoldan sapmıştır."** buyurmuştur.

Peygamber (s.a.v.)e lüzumsuz sorular sormanın mahzurlu olduğu hususunda diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır: **"Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeylerden sormayın..."**[198] Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

يَقُولُ إِنَّ اللّٰهَ كَرِهَ لَكُمْ ثَلاَثاً قِيلَ وَقَالَ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ.

"Şüphesiz ki Allah sizin için üç şeyi çirkin görmüştür. Bunlar, dedikodu, malı lüzumsuz yere harcamak ve çokça soru sormaktır."[199]

Diğer bir hadis-i şerifte de şöyle buyuruluyor: **"Ebu Hureyre (r.a.) diyor ki:**

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَقَالَ « أَيُّهَا النَّاسُ ! قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ فَحُجُّوا » فَقَالَ رَجُلٌ: أَكُلَّ عَامٍ؟ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ! فَسَكَتَ. حَتّٰى قَالَهَا ثَلاَثاً. فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ « لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ. لَوَجَبَتْ. وَلَمَا اسْتَطَعْتُمْ ». ثُمَّ قَالَ «ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ. فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ واخْتِلاَفِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ. فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.

197 Müslim K. el-İman, bab: 207, 208, Hadis No: 131

198 Maide suresi, 5/101

199 Buhari, K-ez-Zekât, bab: 53/Müslim, K. el-Akdiye, bab: 13, Hadis No: 593

وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَدَعُوهُ ».

"Resulullah (s.a.v.) bizlere bir hutbe okudu. Hutbesi esnasında şöyle buyurdu: **"Ey insanlar, şüphesiz ki Allah size Hac yapmayı farz kıldı. O halde Hac yapın." "Bunun üzerine bir adam: "Ey Allahın resulü, her sene mi?" diye sordu. Resulullah sustu. Adam sorusunu üç kere tekrarladı. Sonunda Resulullah "Şayet "Evet" diyecek olsaydım sizin için her sene Hac yapmak farz olurdu. Siz de buna güç yetiremezdiniz." buyurdu.** Resulullah (s.a.v.) daha sonra da şöyle buyurdu: **"Ben sizi bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Çünkü sizden önceki ümmetler çokça soru sormaları ve Peygamberleriyle ihtilafa düşmeleri yüzünden helak olmuşlardır. Ben size bir şeyi emrettiğimde onu gücünüz yettiği ölçüde yerine getirin. Bir şeyi de yasakladığım zaman onu terkedin."**(200)

[Âyet-i kerimenin devamında "Kim inkârı imana değişirse şüphesiz doğru yoldan sapmıştır." buyurulmaktadır. Bunun mânâsı "Kim Allahı ve âyetlerini inkâr etmeyi, Allaha ve âyetlerine iman etme ile değiştirecek olursa şüphesiz ki o kimse doğru yoldan sapmış ve kendisini helake sürüklemiş olur." demektir."]

Ebul Âliye, âyetin bu bölümünü "Kim bollukla zorluğu değiştirecek olursa şüphesiz ki o, doğru yoldan sapmış olur." şeklinde izah etmiş Taberi, inkârın "Zorluk" imanın da "Bolluk" anlamlarına geldiğini duymadığı gerekçesiyle Ebul Âliye'nin bu izah tarzını isabetli görmemiştir. Ancak "Zorluk"tan maksadın, inkârcının âhirette göreceği zorluk, bolluktan maksadın da müminin âhirette göreceği bolluk kabul edilmesi halinde Ebul Âliye'nin görüşünün çıkar bir tarafı olacağını, buna rağmen âyetin zahirinin böyle bir şeye işaret etmediğini söylemiştir.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا
مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۖ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ
يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

109- Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendileri için apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki çekemezlikten dolayı, iman etmenizden sonra sizi tekrar kâfirliğe çevirmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin ve

200 Müslim, K. el-Hac, bab: 412, HAdis No: 1337/Nesaî, K. el-Menasik, bab: 1

hoşgörülü olun. Şüphesiz ki Allah her şeye kadirdir.

Yahudi ve Hıristiyanlardan bir çoğu, Muhammed'in Peygamberliğinin gerçek olduğu ortaya çıktıktan sonra, Allah'ın size verdiği başarıları ve size bahşettiği olgunluğu kıskanmalarından dolayı, iman etmenizden sonra sizi tekrar inkârcılığa çevirmek isterler. Onlar hakkında Allah'ın yeni bir emir göndermesine ve dilediğini yapmasına kadar, onların cahillik ve kötülüklerine aldırmayın. Şüphesiz ki Allah, her şeye gücü yetendir. Dilerse onlardan intikam alır, dilerse hidayete erdirir. Yaratma ve emretme ona aittir.

* Taberi diyor ki: "Bu ve bundan önceki âyet-i kerimeler, Resulullah'ın sahabilerine ve müminlere hitabetmekte, onların, Yahudileri ve Yahudilerin benzeri olan müşrikleri dinlemelerini, görüşlerini almalarını ayıplamakta ve onlara, dinleri hakkında, Yahudi ve müşriklerden nasihat gibi görünen sözlerini almalaranı yasaklamaktadır. Bu ve bundan önceki âyetler gösteriyorlar ki, resulullah'ın sahabileri ve müminler yahut ta onların bir kısmı, Yahudilerin davranışlarını örnek alarak, Resulullah'a layık olmayan bir şekilde, katı bir eda ile konuşuyorlarlardı. Allah onları uyardı: **"Sizler de Yahudiler gibi, Peygamberinize "Râina" demeyin. " Bize bak ve bizi dinle" deyin. Aksi takdirde Resulullah'a eziyet etmiş olursunuz. Ona eziyet etmek ise beni inkâr etmek ve benim, üzerinizdeki haklarıma karşı nankörlük etmek olur ki, bunun cezası da can yakıcı bir azaptır. Sizler, Yahudileri ve müşrikleri dinlemeyin. Çünkü onlar sizin için, rabbinizden herhangi bir hayırın gelmesini istemezler. Bilakis onların çoğu, Muhammed'in hak Peygamber olduğu ortaya çıktıktan sonra sırf sizi kıskanmalarından dolayı mümin olmanızdan sonra tekrar kâfirler olmanızı isterler.**

Âyette zikredilen ve müminlerin inkâra düşmesini arzuladıkları belirtilen ehl-i Kitaptan maksat, Zühri ve Katadeye göre, Kâ'b b. el-Eşreftir. Said b. Cübeyr veya İkrimenin Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre ise Huyey b. Ahtab ve Ebu Yasir b. Ahtab'dır.

Taberi, âyet-i kerimenin çoğul şeklindeki ifadesine rağmen ehl-i kitap kelimesinden sadece Kâ'b b. el-Eşref'in kastedildiğini söylemenin isabetli olmadığını ifade etmiştir.

Âyet-i kerimede **"Hak kendileri için apaçık belli olduktan sonra"** buyurulmaktadır. Buradaki hakkın belli olmasından maksat, Hz. Muhammed'in ve İslâm dininin hak olduğunun ortaya çıkmasıdır. Zira Tevrat ve İncil'de Resulullah'ın ve İslam dininin ortaya çıkacağı zikredilmiş, Resulullah gelip İslam'a davet edince mesele tamamen aydınlanmıştır. Fakat Yahudiler bunu içlerine sindiremeyip inkârcılıklarına devam etmişlerdir.

Âyet-i kerimenin devamında **"Allah'ın emri gelinceye kadar onları af-**

fedin ve hoşgörülü olun" buyurulmaktadır. Daha sonra ehl-i kitap ve müşrikler hakkında Allah'ın şu emirleri gelmiş ve bu âyet-i kerimenin "**Onları affedin ve hoşgörülü olun**" emirleri neshedilmiştir. Nitekim Katade ve Rebi' b. Enes ve Süddi, ehl-i kitap hakkında nâzil olan şu âyetin, burada zikredilen "**Onları affedin ve hoşgörülü olun**" emirlerini neshettiğini söylemişlerdir. "**Kitap ehlinden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayanlar ve hak din olan İslam'ı din edinmeyenlerle, boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.**"(201)

Abdullah b. Abbas ve Katadeye göre de şu âyet-i kerime, bu âyetin, "**Onları affedin ve hoşgörülü olun.**" kısmını neshetmiştir. "**Mukaddes olan haram aylar çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın, çember içine alın. Her gözetilecek yerden onları gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namzı kılıp zekâtı verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve merhamet edendir.**"(201/a)

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا الزَّكَوٰةَ ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ
عِندَ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

110- Namazı kılın zekâtı verin.Kendiniz için önceden gönderdiğiniz her hayırı Allah katında bulacaksınız. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir.

Namazı, bütün şartlarını yerine getirerek kılın. Mallarınızın zekatlarını, içinizden gelerek, gönül hoşluğu ile verin. Ne kadar salih amel işler de onu âhiretiniz için önceden gönderirseniz onun sevabını Allah katında bulacaksınız. Şüphesiz ki Allah, kullarının yaptığı herşeyi çok iyi görmektedir. O halde ona ciddiyetle itaat edin, isyandan kaçının.

* Taberi diyor ki: "Allah tealanın, bu âyette müminlere namaz kılmalarını, zekat vermelerini ve salih ameller işleyip kendileri için önceden âhirete göndermelerini emretmesinin sebebi şudur. Allah teala müminleri, Yahudilerden öğüt beklemeleri, onlara meyletmeleri ve Resulullah'a kabaca konuşmaları yüzünden, işledikleri günahlardan arındırmak istemiştir. Zira müminlerin namaz kılmaları, günahlarının keffaretidir. Zekat vermeleri, nefislerini ve bedenlerini günah kirinden arındırmadır. Salih amel işlemeleri ise Allah'ın rızasına erişmelerinin bir vasıtasıdır.

201 Tevbe suresi, 9/29
201/a Tevbe suresi, 9/5

Âyet-i kerimenin sonunda **"Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızı çok iy görendir."** buyurulmaktadır. Âyetin bu bölümü her ne kadar Allah'ın her şeyi gördüğünü haber verme mahiyetinde ise de bu bölüm, zımnen bir kısım vaad ve tehditler emir ve yasakları içermektedir. Zira Allah tealanın kullarına, yaptıklarını gördüğünü bildirmesi, onların kendisine itaat etmeleri gerektiğini ve yasaklarından kaçınmaları icebettiğini, itaat ettikleri takdirde bir kısım mükâfaatlara kavuşacaklarını, isyan ettikleri takdirde ise cezalandırılacaklarını ifade eder. Çünkü Allah, onların yaptıkları her şeyi gören ve denetleyendir.

Bu âyette, dinin direği olan namazın kılınması, sosyal adaleti sağlayan en önemli ibadet olan zekatın verilmesi emredilmektedir. Namaz ve zekât, dinimizin emrettiği en önemli ibadetlerdir. Peygamber efendimiz (s.a.v.) de bir Hadis-i Şerifinde şöyle buyuruyor:

« إِنَّ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الشِّرْكِ وَالْكُفْرِ تَرْكَ الصَّلاَةِ ».

"Kişi ile Allah'a ortak koşmak ve kâfirlik arasındaki şey, namazı terketmektir."(202)

İslam âlimleri, namazı terketmenin çeşitli şekilleri ve hükümlerini beyan etmişlerdir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

a- Namaz, inkâr edilerek terkedilirse bunu yapan kimse kâfirdir. Bu hükmün aksini iddia eden hiçbir kimse yoktur.

b- Namaz unutularak terkedilirse bunu yapan kimse kâfir değildir. Bu hükmün böyle oluşunda da ihtilaf yoktur.

c- Namaz inkâr edilmediği halde kasten terkedilirse bunu yapan kişi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ahmed b. Hanbel, İbrahim en -Nehâî ve İbn-i Mübarek gibi âlimler "Kim, özürsüz olarak namaz vakti geçinceye kadar onu terkeder kılmazsa o kimse kâfirdir." demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, "Hiçbir Müslümanı günahından dolayı tekfir etmeyiz.Namazı terkeden hariç." demiştir.

İmam Şafii ve Mekhul gibi âlimler ise namazı inkâr etmediği halde kasten terkedip kılmayan kişinin kâfir olmayacağını fakat kendisine kısas tatbik edilen bir mümin gibi öldürüleceğini söylemişlerdir. Bunlara göre, inkâr etmediği halde namazı kasıtlı olarak terkeden kişi öldürülür. Fakat kendisine Müslüman muamelesi yapılır. Yani cenaze namazı kılınır, müslüman mezarlığına defnedilir, mirasçıları kendisine mirasçı olurlar. Ancak bazı Şafii âlimleri, böyle

202 Müslim K. el-İman, bab: 134, Hadis No: 82/Ebu Davud, K. es-Sünne bab: 15, Hadis No: 4678/Tirmizi, K. el-İman, bab: 9 Hadis No: 2618

bir kimsenin cenazesinin kılınmayacağını söylemişlerdir.

Ebu Hanife ve arkadaşları ise inkâr etmediği halde özürsüz olarak namazı terkedenin kâfir olmayacağını ve öldürülmeyeceğini fakat namaz kılıncaya kadar hapsedilip kendisine sopa atılacağını söylemişlerdir. Bunlara göre Hadis-i Şerifin sert ifadesi namazın ehemmiyetini ortaya koymak içindir.(203)

Resulullah (s.a.v.), zekâtını vermeyenler hakkında da şöyle buyurmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ مَنْ آتَاهُ اللّٰهُ مَالاً فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثِّلَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعاً أَقْرَعَ لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ثُمَّ يَأْخُذُ بِلِهْزِمَتَيْهِ يَعْنِي شِدْقَيْهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ ثُمَّ تَلاَ لاَ يَحسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ الآيَةَ.

"Allah kime mal verir de o da malın zekâtını vermeyecek olursa o kişinin malı, kıyamet gününde, gözlerinin üzerinde iki siyah nokta bulunan bir kel yılan şekline dönüşerek sahibinin boynuna dolanacak sonra onun avurtlarından yakalayıp "İşte senin malın benim, senin hazinen ben'im," diyecektir."(204) Resulullah (s.a.v.) sözlerini bitirmiş ve şu âyet-i kerimeyi okumuştur. **"Allah'ın, kendilerine, lütfundan verdiği nimetlere karşı cimrilik yapanlar bunun kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Bilakis bu onlar için bir şerdir. Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'a aittir. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."**(205)

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلاَّ مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾

111- Onlar: "Cennete ancak Yahudi olanlar veya Hıristiyan olanlar girecektir." dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin."

Yahduiler: "Cennete ancak Yahudiler girecektir." Hıristiyanlar da "Cennete ancak Hıristiyanlar girecektir." dediler. Bu onların nefislerinden kaynakla-

---

203 Bkz. Ebu Davud Şerhi (Mealim es-Sünen) c. 5, s. 58

204 Buhari, K. ez-Zekât bab: 3, K. et-Tefsir sure, 3 bab: 14/Nesai K. ez-Zekât, bab: 20

205 Âl-i İmran suresi, 3/180

nan asılsız hayellerdir. Delilsiz, dayanaksız olarak haksız yere Allah'a besledikleri kuruntularıdır. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, iddia ettiğiniz hususa dair delillerinizi getirin."

* Diğer bir âyet-i kerimede de, Yahudi ve Hıristiyanların, Allah'ın dostları oldukları iddialarına cevap verilerek şöyle buyuruluyor:**"Yahudiler ve Hıristiyanlar: "Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız." dediler. onlara de ki: "O halde niçin günahınızdan dolayı size azap ediyor?" Hayır, siz de Allah'ın yarattığı birer insansınız." Allah, dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş sadece ona'dır."**(206)

Âyet-i kerimede geçen ve **"Yahudi olanlar"** diye tercüme edilen (هُوداً) kelimesinin izahı hakkında iki görüş zikredilmiştir. Birinci görüşe göre bu kelime "Tevbe eden, hakka yönelen" anlamına gelen (هَائِدٌ) kelimesinin çoğuludur. Diğer bir görüşe göre ise, bu kelime mastardır. Çoğul sıfat yerine kullanılmıştır. Yani "hidayette olanlar" demektir. Bazılarına göre de (هُوداً) Kelimesi (يَهُوداً) kelimesinin kısaltılmış şeklidir." Nitekim denilmiştir ki: "Übey b. Kâ'b'ın kıraatına göre bu kelime (يَهُوداً) şeklindedir."

Âyet-i kerimenin sonunda **"Eğer doğru söylüyorsanız delillerinizi getirin."** buyurulmaktadır. Allah teala burada Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanları, hepsi için adaletli olan bir hükme çağırmayı emretmektedir. O da, herbir fırkanın iddiasının doğru olduğuna dair kesin bir delil getirmesidir. Her ne kadar, âyetin zahiri "Cennete ancak Yahudiler girecektir." diyen Yahudilere ve "Cennete ancak Hıristiyanlar girecektir." diyen Hıristiyanlara iddialarının doğruluğunu ispatlayacak deliller getirmelerini emrediyorsa da aslında âyet, onların bu tür iddialarını yalanlamaktadır. Zira onların, bu iddialarını ispatlayacak bir delil getiremeyecekleri muhakkaktır. Nitekim bundan sonra gelen âyet, ancak Allah'a boyun eğen müminlerin âhirette mükâfaata nail olacaklarını beyan ederek, izahını yaptığınız âyetin bu işaretini pekiştirmektedir.

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

112- Öyle değil, kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim edersc,

206 Maide suresi, 5/18

onun mükâfaatı rabbinin katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.

[Kim, Allah'ın emirlerine teslim olur ve bütün varlığı ile rabbine itaat için boyun eğerse cennete girecektir. İşte o kimse mümindir. İşlerinde ve dininde en güzeli seçmiştir. Rabbine itaat edip boyun eğmesinin mükâfaat ve sevabı, âhirette Allah katındadır. Onlara rablerinin cezası olan cehennem azabından dolayı korku yoktur., Onlar, geride bıraktıkları dünya hayatı için bir üzüntü duymayacaklardır.

* O halde Yahudilerin iddiaları bâtıldır. Cennete Yahudiler değil, Allah'ın emirlerine teslim olan ve bütün varlıklarıyla rablerinin emirlerine boyun eğenler gireceklerdir.]

وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ شَىْءٍ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَىْءٍ
وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ فَٱللَّهُ
يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113- Yahudiler: "Hıristiyanlar hiçbir şeye dayanmıyorlar." dediler. Hıristiyanlar da: "Yahudiler hiçbir şeye dayanmıyorlar." dediler. Halbuki onlar kitabı okuyarlar. Hiçbir şey bilmeyenler de aynen onların sözlerini söylüyorlardı. Allah, kıyamet günü, ihtilaf ettikleri konuda aralarında hükmünü verecektir.

Yahudiler: Hıristiyanlar hiçbir şeye dayanmıyorlar, dinleri konusunda doğru yol üzerinde değildirler." dediler. Hıristiyanlar da: "Yahudiler hiçbir şeye dayanmıyorlar, dinleri hususunda doğru yol üzerinde değiller." dediler. Halbuki onlar, Tevratı ve İncili okuyorlar. yahudi ve Hıristiyanların birbirlerine söyledikleri bu sözlere benzer sözleri, Arapların ve diğer kavimlerin müşrik cahilleri de söylüyorlardı. Allah, kıyamet gününde, din hususunda ihtilaf eden bunlar arasında hükmünü verecektir. Ve onlardan kimin hak, kimin bâtıl üzere olduğu ortaya çıkacaktır.

* İbn-i Abbas(r.a) diyor ki: "Necran Hıristiyanları Resulullah (s.a.v.) e geldiler. Sonra Yahudi bilginleri de onların bulunduğu yere geldiler ve Resulullah'ın huzurunda münakaşaya başladılar. Yahudiler: "Siz hiçbir şeye drayanmıyorsunuz." dediler. Ve Meryemoğlu İsayı ve İncili inkâr ettiler? Hıristiyanlar da onlara: "Siz, hiçbir şeye dayanmıyorsunuz." dediler ve Hz. Musa'nın Peygam-

berliğini ve Tevratı inkâr ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Taberi diyor ki: "Allah tealanın müminlere, Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerini tahkir etmelerini bildirmesinin sebebi, bu guruplardan herbirinin iman ettiklerini iddia ettikleri kendi kitaplarının hükümlerini dahi çiğnediklerini bildirmektir. Zira Hıristiyanların hak kitap kabul ettikleri İncil, Tevrattaki Hz. Musanın Peygamberliğini ve İsrailoğullarına farz kılınan hükümlerin hak olduğunu zikretmektedir Buna rağmen Hıristiyanlar, kendi kitapları olan İncili tahrif etmiş, Hz. Musa'nın Peygamberliğini ve Tevratın hükümlerini reddetmişlerdir. Keza Yahudilerin hak kitap kabul ettikleri Tevrat, kendisinden sonra İncil'in geleceğini ve Hz. İsa'nın hak Peygamber olduğunu zikretmiştir. Buna rağmen Yahudiler bizzat kendi kitaplarını tahrif ederek Hz. isa'nın Peygamberliğini ve İncilin hak kitap olduğnu reddetmişlerdir. Her biri diğerini dini yönden hiçbirşey olmamakla suçlamıştır. Aslında Hz. Muhammed (s.a.v.) Peygamber olarak gönderildiğinde Yahudi ve Hıristiyanlar, dinlerini tahrif ederek bir hiç mesabesine düşmüşlerdir. Âyet-i kerime, Yahudilerin ve Hıristiyanların Resulullah döneminde yaşayanlarını kastetmemiş, henüz dinlerini tahrif etmemiş olan ilk Yahudi ve ilk Hıristiyanları kastetmiştir. Onların birbirlerini suçlamaları birer iftiradır. Yoksa Resulullah döneminde yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar dinlerini tahrif ettiklerinden bir hiç durumundadırlar.

Âyet-i kerimenin devamında **"Hiçbir şey bilmeyenler de onların sözlerini söylüyorlardı."** buyurulmaktadır. Burada zikredilen **"Hiçbir şey bilmeyenler"** den maksat, Rebi' b. Enes ve Katadeye göre "Hıristiyanlar'dır. Buna göre âyetin mânâsı "Bir şey bilmeyen Hıristiyanlar da Yahudilerin sözlerini söylemişlerdir." şeklindedir.

Atâ'ya göre ise "hiçbir şey bilmeyenler"den maksat, Yahudi ve Hıristiyanlardan önce gönderilen ümmetlerdir. Bunlar da, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi birbirlerini hiçbir şey olmamakla suçlamışlardır.

Süddiye göre ise buradaki "Hiçbir şey bilmeyenler"den maksat, kendilerine kitap verilmeyen Arap müşrikleridir. Bunlar da Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerini suçladıkları gibi Resulullah'ı hiçbir şey olmamakla suçlamışlardır.

Taberi diyor ki: "Allah teala, âyetin bu bölümünde, ilimden nasibi olmayan cahillerin de Yahudi ve Hıristiyanların söyledikleri gibi konuştuklarını zikretmiş ve bu cahillerin kimler olduklarını belirtmemiştir. Bunlar, Yahudi ve Hıristiyanlardan önce geçmiş ümmetler de olabilir, Arap müşrikleri de olabilir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا

أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114- Allah'ın mescitlerinde onun isminin zikredilmesini yasaklayan ve onların yıklımasına çalışandan daha zalim kim olabilir? İşte onlara, bu mescitlere ancak korkarak girmeleri yaraşır. Onlar için dünyada bir rezillik, âhirette ise büyük bir azap vardır.

Allah'ın mescitlerinde, ona ibadet etmek isteyen kişiyi engelleyen ve oraların tahrip edilmesine çalışandan, Allah'a karşı zulüm ve düşmanlıkta daha şiddetli ve daha zalim olan kim vardır? Allah evleri olan mescitleri tahribe çalışanların, o mescitlere ancak korkarak ve gelecek cezadan ürkerek girmeleri yaraşır. Onlar için bu dünyada zillet, alçaklık, ölüm ve esaret vardır. Âhirette ise bunlara cehennem azabı vardır. Bu ise daha büyük bir azaptır.

* Müfessirler, âyet-i kerimede zikredilen ve insanları Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adını anmaktan men eden ve onların tahribi için çalışan kişilerden kimlerin kestedildiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

Abdullah b. Abbas ve Mücahide göre bunlardan maksat, Hıristiyanlardır. Zira bunlar, Mescid-i Aksa'da insanların, Allah'ın adını anmalarına ve namaz kılmalarına engel olmuşlar ve oraya eziyet verici pis şeyler atmışlardır.

Katade ve Süddiye göre ise "Mescitlerde Allah'ın isminin anılmasına engel olan ve oraların tahrip edilmesine çalışan kişiler"den maksat, Babilde yaşayan ve mecusi olan Buhtunnasr , ordusu ve ona yardımcı olan Hıristiyanlardır. Yahudilerin Hz. Zekeriyya (a.s.)' öldürmelerinden dolayı Hıristiyanlar onlara kızmışlar, Buhtunnasr'a, Kudüsün tahrib edilmesi hususunda yardım etmişlerdir. İbn-i Zeyd'e göre ise bunlardan maksat, Hudeybiye vak'asında Resulullahın, Mekkeye girmesine engel olan Kureyş müşrikleridir. Zira, Kureyşlilerin örflerine göre kişi babasının katilinin dahi Mekkeye girmesine engel olmazken, onlar, Resulullah'ı Kâbeye sokmamışlardır. Kureyş müşriklerinin Kâbeyi harap etmeleri ise, Allah' ı zikrederek orayı tamir eden müminlere engel olmaları, Hac ve Umre için gelen kişileri oraya sokmamalarıdır. Taberi, Mescitlerde Allah'ın adının anılmasına engel olan ve oraların tahrip edilmeleri için çalışan kişilerden maksadın Hıristiyanlar olduğunu söylemenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Zira Kudüsün Buhtunnasr tarafından tahrib edilmesine Hıristiyanlar yardım etmişler ve Buhtunnasr'dan sonra mümin olan Yahudilerin orada ibadet etmelerine engel olmuşlardır.

Âyet-i kerimenin, Kureyş müşriklerine işaret ettiğini söylemek te doğru

değildir. Zira, her ne kadar Kureyşliler, bazı zamanlarda Resulullah'ın ve Sahabilerin Mescid-i Haramda ibadet etmelerine engel olmuşlarsa da hiçbir zaman onun tahribine çalışmamışlar bilakis orayı tamir etmişler ve bununla da övünmüşlerdir.

Diğer yandan, bu âyetten önce zikredilen âyet, Yahudi ve Hıristiyanların yaptıklarını kınamaktadır. Bu âyetin de Hıristiyanlara işaret ettiğini söylemek, âyetler arasında irtibat sağlama bakamından daha doğrudur.

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Her ne kadar âyet, özel bir şekilde, Kudüsün yıkılmasına yardım eden ve orada müminlerin ibadetlerine engel olan Hıristiyanlardan bahsediyorsa da âyetin genel ifadesi, Allah'ın mescitlerinde, farz olsun nafile olsun ibadet eden müminlere engel olanları ve oraları tahrip edenleri kapsamaktadır. Bu sıfatları taşıyan herkes en büyük zalimlerdendir."

Âyet-i kerimenin devamında: **"Onlara, bu mescitlere ancak korkarak girmeleri yaraşır."** buyurulmaktadır. Taberi diyor ki: "Allah teala mescitlerinde kendi adının anılmasına engel olan zalimlerin ve oraların tahrip edilmesine çalışan müfsitlerin bu hallerine devam etmeleri durumunda o gibi mescitlere giremeyeceklerini ve girdiklerinde de korku içinde olacaklarını beyan etmiş ve onları bu şekilde cezalandırmıştır.

Katade ve Süddi bu âyeti izah ederken şöyle demişlerdir: "Bugün hiçbir Hıristiyan Beytül Makdise (Kudüse) güven içinde girmemekte, korku içinde ve ürkerek girmektedir. Zira onlar, öldürüleceklerinden korkmaktadırlar. Veya kendilerinden cizya alınarak sindirilmiş durumdadırlar.

İbn-i Zeyd ise bu âyetin izahında şöyle demiştir: "Resulullah Veda Haccında **"Artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik Hac yapmayacak ve hiç kimse Kâbeyi çıplak olarak tavaf etmeyecektir."** diye ilan etmiş müşrikler de oraya girmekten korkmuşlar ve kendi kendilerine: "Ey Allahım, biz oraya girmekten engellendik." demişlerdir.

Âyet-i kerimenin sonunda: Onlar için dünyada bir rezillik âhirette ise büyük bir azap vardır." buyurulmaktadır. Âyet-i kerimenin zikrettiği **"Dünyada rezil olmak"**tan maksat, onların öldürülmeleri, esir edilmeleri veya zelil bir şekilde cizye vermeleridir.

Katade diyor ki: "Zalimlerin dünyada zelil olmaları, zelil bir şekilde bizzat kendi elleriyle cizye vermeleridir.

Süddi ise diyor ki: "Zalimlerin dünyada zelil olmaları, Mehdi geldiğinde ve İstanbul fethedildiğinde cizye kabul edilemeyip öldürülmeleridir. Âhiretteki büyük azaptan maksat ise kendilerinden hafifletilmeyen ve ölümlerine hükmedilmeyerek devamlı içinde kaldıkları cehennem azabıdır.

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

115- Doğu da batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirsniz Allah'ın yüzü (rızası) oradadır. Şüphesiz ki Allah, rahmeti bol olandır ve her şeyi çok iyi bilendir.

Doğunun ve batının ve her ikisi arasında bulunanların mülkiyeti Allah'a aittir. Ey Müminler, namaz esnasında nereye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır. Şüphesiz ki Allah'ın lütfu ve tedbiri bütün yaratıkları kaplamıştır. Allah onların bütün yaptıklarını bilir. Yaptıkları hiçbir şey ondan gizli kalmaz.

* Müfessirler, bütün yaratıklar Allah'a ait olduğu halde bu âyet-i kerimede, özellikle doğunun ve batının Allah'a ait olduğunun zikredilmesinin sebebi hakkında çeşitli izahlarda bulunmuşlardır.

Abdullah b. Abbas ve Süddiye göre, özellikle doğunun ve batının Allah'a ait olduğunu zikretmenin sebebi, Resulullah'ın Kudüsten dönüp Mekkeye yönelmesi, Yahudilerin de Resulullah'ı ayıplamalarıdır. Âyet-i kerime bu hususta Yahudilere cevap vermektedir.

Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Kur'an-ı Kerimin ilk neshedilen hükmü kıble meselesidir. Resulullah Medineye hicret ettiğnde Medine halkının çoğunluğunu Yahudiler oluşturuyordu. Aziz ve Celil olan Allah, Resulullah'a Beytül Makdise doğru yönelmesini emretti. Yahudiler buna sevindiler. Resulullah, on ay kadar bir zaman Kudüse yönelerek namaz kıldı. Fakat o, İbrahim (a.s.)ın kıblesi olan Kâbeye yönelmeyi istiyordu. Bu hususta Allah'a yalvarıyor ve göğe doğru bakıyordu. Bunun üzerine Allah teala: **"Ey Muhammed, yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni, sevdiğin kıbleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ey Müminler, siz de nerede olursanız olun yüzünüzü onun tarafına çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, kıblenin değişmesinin, rableri tarafından hak bir emir olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."**[207] âyetini indirdi. Yahudiler bundan tedirgin oldular ve "Bunları, daha önce yöneldikleri kıbleden çeviren nedir?" dediler. Bunun üzerine Allah teala **"Doğu da batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır. Şüphesiz ki Allah, rahmeti bol olandır ve her şeyi çok iyi bilendir."**

207 Bakara suresi, 2/144

âyetini indirdi.

Katade ve İbn-i Zeydden nakledilen diğer bir görüe göre ise bu âyetin nüzul sebebi, Müslümanların Kâbeye doğru namaz kılmalarının farz kılınmasından önce her tarafa yönelerek namaz kılabileceklerinin beyan edilmesidir. Yani Allah teala müminlere, her tarafa yönelerek namaz kılabileceklerini bu âyetle serbest kılmıştır. Zira doğu da onundur batı da. Fakat daha sonra Resulullah'ın ve müminlerin Kâbeye yönelmelerini emreden âyet inince bu âyet-i kerime nesh edilmiştir.

Said b. Cübeyrin, Abdullah b. Ömer'den naklettiğine göre âyetin nüzul sebebi, Resulullah'ın, nafile namazlarını yolculuk esnasında dilediği yöne durarak kılabileceğini zikretmesidir. Ve farz namazlarını, düşmanla çarpışma anında, şiddetli korku esnasında ve düşmanın üzerine yürüme anında, dilediği tarafa yönelerek kılabileceğini zikretmesidir. Bu hususta Said b. Cübeyr diyor ki: "Abdullah b. Ömer, bineği ne tarafa doğru yönelirse oraya doğru namaz kılardı. Ve Resulullah'ın böyle yaptığını anlatırdı ve derdi ki: "Her nereye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır." âyeti, yolculuk yaparken nafile namazlarını, bineğinin üzerinde dilediğin yöne doğru durarak kılman için nâzil olmuştur. Zira Resulullah, Mekke'den dönerken nafile namazlarını bineğinin üzerinde Medine'ye doğru yönelik bir şekilde ima ile kılardı.

Âmir b. Rebîa'ya göre ise bu âyetin nüzul sebebi şu olaydır. Âmir diyor ki:

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرِهِ فِي لَيْلَةٍ مُظْلِمَةٍ فَلَمْ نَدْرِ أَيْنَ الْقِبْلَةُ فَصَلَّى كُلُّ رَجُلٍ مِنَّا عَلَى حِيَالِهِ. فَلَمَّا أَصْبَحْنَا ذَكَرْنَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَنَزَلَتْ (فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ).

"Bir sefer sırasında çok karanlık bir gecede Resulullah ile beraberdik. Kıblenin ne tarafta olduğunu bilemedik, namazı kıldık. Herbirimiz olduğu yerde, bulunduğu tarafa doğru kıldı. Sabah olunca hadiseyi Resulullah (s.a.v.) e anlattık. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Ve herkesin kıldığı namazın sahih olduğu anlaşıldı."(208)

Katadeye göre ise bu âyetin nüzul sebebi, Habeş Kralı Necaşi'dir. Zira Resulullah'ın sahabileri, kıbleye yönelerek namaz kılmayan Necaşinin cenaze namazının kılınması hususunda tereddüt etmişler, bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuş ve doğunun da batının da Allah'a ait olduğunu, Necaşinin, Al-

208 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an sure 2, bab: 2, Hadis No: 2957

lah'ın rızası için doğuya yönelerek namaz kılmasının, onun mümin olmasına mani olmadığını beyan etmiştir. Bu hususta Katade diyor ki: "Rsulullah buyurdu ki: "Kardeşiniz Necaşi öldü onun cenaze namazını kılın." Sahabiler: "Biz, Müslüman olmayan bir adamın cenaze namazını nasıl kılalım?" dediler. Bunun üzerine: **"Kitap ehlinden, Allah'a boyun eğerek, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene iman edenler vardır. Onlar, Allah'ın âyetlerini az bir değere değişmezler. İşte onların, rableri katında mükâfaatları vardır. Şüphesiz ki Allah, hesabı süratli olandır."**(209) âyeti nazil oldu. Sahabiler: "O, kıbleye doğru namaz kılmıyordu." dediler. Bunun üzerine, Aziz ve Celil olan Allah: **"Doğu da batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır..."** âyetini indirdi.

Taberi diyor ki: "Bu hususta doğru olan görüş, âyette bir kısaltma olduğu görüşüdür. Şöyle ki: Bütün yaratıklar Allah'ın mülkü olduğu halde özellikle doğunun ve batının Allah'ın mülkü olduğu zikredilmiştir. İşte burada bir kısaltma söz konusudur. Yani âyetin ifade ettiği mânâ şöyledir: "Allah,doğunun da batının da ve ikisinin arasında bulunan yaratıkların da sahibidir." Buna göre âyet şöyle açıklanır: Allah her şeyin mâlikidir. Onları dilediği şekilde kendisine kulluk ettirir. Onlar hakkında dilediği hükmü verir. Onlara düşen görev ise Allah'a mutlak itaat etmektir. O halde ey müminler, yüzünüzü bana doğru yöneltin. Zira yüzünüzü nereye çevrirseniz ben orada bulunurum.

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Bu âyet nâsihtir, yahut mensuhtur, ya da her ikisi de değildir." diyen görüşlere gelince bu görüşlere verilecek doğru cevap şudur: Âyet umumi mahiyette ise de özel bir anlam taşımaktadır. Bu âyet nasih veya mensuh değildir. Çünkü âyetin, her nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü (rızası) oradadır." bölümünün, şu mânâlardan birini ifade etmiş olması muhtemeldir:

a- Yolculukta yürürken nafile namazlarında ve düşmanla çarpışırken nafile ve farz namazlarınızda nereye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır. "Nitekim Abdullah b. Ömer ve İbrahim en -Nehai, âyeti bu şekilde izah etmişlerdir.

b- Yeryüzünün neresinde bulunur ve bulunduğunuz yerden yüzünüzü kıbleye yöneltirseniz Allah'ın kıblesi oradır. Zira yeryüzünün her yerinde Kâbeye yönelmeniz mümkündür. "Mücahid ve Dahhak ta âyeti bu şekilde izah etmişlerdir.

c- Dualarınızda yüzünüzü nereye çevirirseniz Allahın rızası oradadır. O, duanızı kabul eder."

Madem ki âyetin bu mânâların hepsine uygun olması muhtemeldir. O

209 Âl-i İmran suresi, 3/199

halde herhangi bir kesin delile dayanmaksızını âyetin nâsih veya mensuh olduğuna dair tahmin yürütmeye kimsenin hakkı yoktur. zira her nâsihin bir mensuhu ve her mensuhun da bir nasihi bulunmalıdır.

Âyetin nâsih olduğu ve Kudüse yönelerek namaz kılmayı neshettiği iddia edilemez. Zira bu âyetin mânâsının: **"Namazınızda yüzünüzü nereye yöneltirseniz işte kıbleniz orasıdır"** şeklinde olduğuna dair kesin bir delil olmadığı gibi bu âyetin, Resulullah'ın ve sahabilerinin Kudüse yönelerek namaz kılmalarından sonra indiğine ve Kâbeye yönelmelerini emrettiğine dair de bir delil yoktur. Zira Resulullah'ın sahabilerinden ve tabiilerin imamlarından ilim ehli olanlardan bazıları, âyetin bu mânâda indiğini reddetmişler ve âyetten neyin kastedildiği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta Resulullah'tan kesin bir hadis te yoktur. O halde âyete "Kudüse yönelmeyi nesheden âyet" demek doğru değildir.

Bu âyetin, mensuh olduğuna dair de herhangi bir delil yoktur. Zira daha önce de izah edildiği gibi, âyete çeşitli şekillerde mânâ vermek mümkündür. Bu itibarla kıbleye yönelmeyi emreden âyetin bunu neshettiğini söylemek isabetli değildir. Zira âyete: **"Nerede olursanız olun yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin."**[210] âyetine ters düşmeyecek şekilde mânâ vermek mümkündür. Mesela, bunun mânâsının "Duada yüzünüzü nereye çevirirseniz çevirin Allah'ın rızası oradadır. O, duanızı kabul eder şeklinde olması muhtemeldir. Keza bunun mânâsının "Yolculukta yürürken nâfile namazlarınızda düşmanla çarpışırken de nafile ve farz namazlarınızda yüzünüzü nereye çevirirseniz Allah'ın rızası oradadır." şeklinde olması da muhtemeldir. O halde bu âyete "Mensuh" demek doğru değildir.

Taberi diyor ki: "Biz, Kitabül Beyan an-Usulil Ahkâm" adlı kitabımızda nâsih ve Mensuhu delillerle şu şekilde açıklamıştık.:"

NÂSİH: Gerek Kur'an-ı Kerimin âyetlerinden gerekse Resulullah'ın hadislerinden nâsih şudur ki, sabit olan bir hükmü kaldırır kullara yeni bir hükmü gerekli kılar. Ne zahiri ne de bâtını başka bir şekilde yorumlanabilir. Şayet âyet veye hadis başka bir şekilde yorumlanabiliyorsa mesela bir istisna teşkil ediyor yahut umum-Husus üslubuna giriyor veya Mücmel-Müfesser kabul edilebiliyorsa artık bu ifadeyi nâsih veya mensuh saymak mümkün değildir.

MENSUH: Daha önce kesin ve hükmü sabit iken, kesin bir şekilde kaldırılan metindir. İzahı yapılan bu âyette bu iki husus ta söz konusu değildir.

Âyet-i kerimede zikredilen ve "Allah'ın yüzü (rızası) diye tercüme edilen (وَجْهُ اللهِ) ifadesi, Mücahid tarafından "Allah'ın yönü ve kıblesi" diğer bir kı-

210 Bakara suresi, 2/114

sım âlimler tarafından "Allah'ın zatı" başka bir kısım âlimler tarafından "Allah'ın rızası" diğer bir kısım âlimler tarafından ise "Yüz sahibi olan Allah" şeklinde izah edilmiştir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "bu âyetin, bir önceki âyetle irtibatı nedir? "Cevaben denilir ki: "Bu âyet bir önceki âyetin tamalayıcısı ve devamıdır. İki âyetin birlikte izahı şöyledir: "Allah'ın kullarını, Mescitlerinde ismini anmalarından alıkoyan ve o mescitleri harabetmeye çalışan Hıristiyanlardan daha zalim kim vardır? Doğu da Allah'ındır batı da. Yüzünüzü nereye çevirirseniz Allah'ı orada anın. Çünkü Allah'ın rızası ve zatı oradadır. Onun lütfu, yarattığı yeryüzü ve size verdiği ülkesi sizi barındıracak mahiyettedir. Kudüsü tahrip etmeye kalkışanlar ve orada Allah'ı anmanıza engel olanlar sizin bulunduğunuz yerde Allah'ı anmanıza engel olmasınlar. Allah'ın rızasını istemenize mâni olmasınlar.

Âyet-i kerimenin sonunda bulunan ve : **"Allah, rahmeti bol olandır"** şeklinde tercüme edilen (إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ) ifadesinin lügat mânâsı, **"Allah kuşatıcıdır, geniştir."** demektir. Bundan maksat, Allah'ın, yaratıklarını nimetleriyle, lütuflarıyla sevk ve idaresiyle ve yeterliliği ile kuşatmasıdır.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116- Onlar: "Allah, oğul edindi." dediler.O, bundan münezzehtir. Bilakis, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Hepsi ona boyun eğmektedir.

O Hıristiyanlar: "Allah oğul edindi. İsa Allah'ın oğludur" dediler. Halbuki Allah çocuk edinmekten münezzehtir, beridir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsini o yaratmıştır ve ona aittir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'a itaat edicidir. O halde nasıl olur da o çocuk edinir? Halbuki İsa da Allah'ın yarattığı kullardan biridir. Sıfatı bu olan Allah'ın nasıl olur da çocuğu olur?

* Allah'ın kullarının, mescitlerde Allah'ın adını anmalarına engel olan Hıristiyanlar Allah'a karşı iftira ederek İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler? Halbuki Allah, onların iddialarından beridir. Zira göklerin ve yerin ve orada bulunanların yaratılışı ve mülkiyeti Allah'a aittir? İsa da bu yaratıklardan biridir. O halde nasıl olur da Allah'ın oğlu olur?

Allah teala bu âyet-i kerimesiyle kendisine çocuk isnad eden Hıristiyanları yalanlamakta, onların bu sözleriyle sadece bir iftirada bulunduklarını ortaya koymaktadır.

Âyet-i kerimenin sonunda zikredilen ve (Boyun eğme) diye tercüme edi-

len (قَانِتُونَ) kelimesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Katade, Mücahid, Süddi, ikrime ve Abdullah b. Abbas tarafından "İtaat etmektedirler" şeklinde izah edilmiştir. Buna göre cümlenin mânâsı "Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'a itaat etmektedir." şeklindedir. Kâfirler, Allah'a itaat etmedikleri için Mücahid, "Onların gölgeleri secde ederek Allah'a itaat ederler." şeklinde yorumlamıştır. Süddi ise "Kıyamet gününde ister istemez itaat ederler." şeklinde izah etmiştir.

İkrimeye göre ise (قَانِتُونَ) nun mânâsı "Kulluklarını itiraf ederler demektir.

Rebi' b. Enese göre ise "Kıyamet gününde huzurunda ayağa kalkacaklardır." şeklindedir.

Taberi Arapçada (قُنُوت) kelimesinin "İtaat etmek, ayağa kalkmak, konuşmak, itina etmek" mânâlarına geldiğini, âyetteki (قَانِتُون) kelimesinin mânâsının "İtaat etmektedirler ve Allah'a karşı kulluklarını itiraf etmektedirler." şeklinde izah edilmesinin daha isabetli olduğunu söylemiştir. Zira bütün yaratıklar kendilerinde mevcut olan Allah'ın üstün sanatının belirtileriyle Allah'ın varlığını ve birliğini gösterirler. Onun, kendilerini yaratan olduğunu beyan ederler. Dilleriyle Allah'ın kulları olduklarını itiraf etmeyen kâfirlerin bizzat kendi vücutlarındaki organları, onları yalanlar ve Allah'ın yaratıcı olduğunu ilan ederler.

Taberi diyor ki: "Nassları anlamayan bir kısım insanlar âyet-i kerimenin "Hepsi ona boyun eğmektedir." bölümünden sadece itaat ehlinin kastedildiğini sanmışlardır. Halbuki genel anlamda olan bir âyeti, kabul edilir bir delil olmadan özel bir şekilde yorumlamak doğru değildir. Kâfirlerin, dilleriyle boyun eğmemeleri, onların, vücutlarıyla boyun eğmelerine engel değildir. Demek ki herkes ve herşey netice itibariyle Allah'a boyun eğmektedir. Ve âyetin mânâsı geneldir.

Peygamber efendimiz, Allah tealanın, bir Hadis-i Kudside şöyle buyurduğunu beyan etmektedir.

قَالَ اللّٰهُ كَذَّبَنِى ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذٰلِكَ وَشَتَمَنِى وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذٰلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّاىَ فَزَعَمَ أَنِّى لاَ أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّاىَ فَقَوْلُهُ لِى وَلَدٌ فَسُبْحَانِى أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَداً.

Âdemoğlu beni yalanladı. Halbuki bunu yapmak ona yakışmazdı. Âdemoğlu bana karşı çirkin şeyler söyledi. Bu da ona yakışmazdı. Onun beni yalanlaması, benim, Âdemoğlu öldükten sonra kendisini aynen diriltemeyeceğimi zannetmesidir. Onun bana karşı çirkin sözler söylemesi ise, benim çocuğumun olduğunu söylemesidir. Ben, kendimi eş ve çocuk edinmekten tenzih ede-

rim."(211)

بَدِيعُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

117- O, gökleri ve yeri benzeri olmadan yaratandır. Bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece ol der o da hemen oluverir.

O, daha önce bir benzeri yaratılmamış ve bir örneği bilinmeyen göklerin ve yerin icad edeni ve yoktan var edicisidir. Bir işe hüküm verip onun olmasını isterse ona "Ol" der o şey de istediği şekilde oluverir. İşte İsayı var edişi de böyledir.

* Bu âyetler: "İsa Allah'ın oğludur" diyen Hırstiyanlara cevap vermektedir. Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır. **"O, gökleri ve yeri eşsiz bir şekilde var edendir. Onun eşi yokken çocuğu nasıl olabilir? Üstelik her şeyi yaratan da o'dur. O, her şeyi çok iyi bilendir."**(212) **"İman etmeyen bazı kimseler: "Rahman olan Allah çocuk edindi." dediler." "Yemin olsun ki siz, ortaya çok çirkin bir şey getirip iftira attınız." "Bu iftiranın korkunçluğundan nerdeyse gökler çatlaycak, dağlar parçalanıp dağılacaktı." "Çünkü onlar, Rahman olan Allah'a çocuk isnad ettiler" "Oysa Rahman olan Allah'ın çocuk edinmesi asla şanına yakışmaz." "Göklerde ve yerde bulunan hiçbir kimse yoktur ki, kıyamet günü Rahman olan Allah'ın huzuruna bir kul olarak çıkmasın." "Şüphesiz ki Allah onları ilmiyle kuşatmış, kendilerini ve yaptıklarını bir bir saymıştır." "Kıyamet günü onların her biri, Allah'ın huzuruna tek başına çıkacaktır."**(213)

Âyet-i kerimede geçen ve **"Olmasını dileme"** diye tercüme edilen (قَضَىٰ) kelimesinin asıl mânâsı "Karar vermek ve bitirmek"tir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Allah teala bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece "Ol"der O da oluverir." buyuruyor. Allah tealanın bir şeye ol demesi, o şey hiç ortada yok iken mi gerçekleşir yoksa ortada var iken mi? Şayet yok iken olması emredilmişse ortada olmayan bir şeye emretmek mümkün müdür? Yok eğer var olan bir şeyin olması emredilmişse bu, yersiz bir emir olmaz mı? Çünkü var olması istenilen şey zaten mevcuttur?" Cevaben denilir ki: "Bu hususta âlimler tartışmaya girişmişlerdir. Biz onların görüş-

211 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an sure 2, bab: 8
212 En'am suresi, 6/88, 95
213 Meryem suresi, 19/88-95

lerini ve dayanaklarını şöylece zikredebiliriz:

Bir kısım âlimler, bu âyetin genel bir mânâ değil özel bir mânâ ifade ettiğini benimsemişler ve âyetten maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: "Allah teala bize bildirmek istemiştir ki, var olan bir yaratığı hakkında herhangi bir hüküm veya emir verecek olursa o emir veya hüküm kesin olarak yerine gelir, hiçbir aksama olmaz. Mesela var olan İsrailoğulları hakkında "Hakir maymunlar olmalarına hüküm vermiş" ve emri derhal yerine gelmiştir. Keza Karunun ve evinin, yerin dibine geçirilmesini emretmiş emir derhal yerine gelmiştir. Diri olan bir insanın ölümüne veya ölmüş olan bir insanın dirilmesine hüküm vermesi de bu nevidendir. Bunlara göre Allah tealanın, mevcut olmayan bir şey hakkında "Ol" demesiyle o şeyin derhal olması imkânsızdır. Çünkü mevcut olmayan bir şeye emir vermek beklenemez.

Diğer bir kısım âlimler ise âyetin genel bir ifade taşıdığını, hem mevcut olan varlıklara hem de mevcut olmayan varlıklara Allah'ın emretmesi halinde derhal meydana geleceklerini bildirdiğini söylemişlerdir. Zira Allah teala, henüz mevcut olmayanlara da emir verebilir, mevcut olanlara da. Her ikisine de verdiği emir derhal meydana gelir.

Diğer bir kısım âlimler ise âyetin genel bir ifade taşıdığını hem mevcut olan varlıklara hem de mevcut olmayan varlıklara Allah'ın emretmesi halinde derhal meydana geleceklerini bildirdiğini söylemişlerdir. Zira Allah teala, henüz mevcut olmayanlara da emir verebilir, mevcut olanlara da. Her ikisine de verdiği emir derhal meydana gelir.

Taberi, âyetin zahirinin genel ifadeli olması sebebiyle bu ikinci görüşü tercih etmiş, âyet-i kerimenin, hem yaratılmak istenenlere hem de yaratılmış olan şeylere Allah'ın emir vermesi halinde o şeylerin derhal meydana geleceğini bildirdiğini söylemiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَٰلِكَ قَالَ
الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118- Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşsa veya bize bir mucize gelseya." dediler. Bunlardan öncekiler de aynen bunların sözlerini söylemişlerdi. Hepsinin kalbleri birbirlerine benzedi. Biz âyetleri, kesinlikle bilen bir kavme açıkladık.

Allah ve onun yüceliği hakkında cahil olan Hıristiyanlar dediler ki: **"Rabbimiz, Peygamberiyle konuştuğu gibi bizimle de konuşsa yahut, üzerinde bulunduğumuz yolun doğruluğunu anlamamız için bize bir mucize gelse ya."** Onlardan önceki Yahudiler de bu cahil Hıristiyanların söylediklerini söylemişlerdi. Öyle ki bunlar, Allah'ın, kendisini açıkça göstermesini ve onlara bir mucize göndermesini istediler. Böylece olmayacak şeyleri hayal ettiler. Sözlerinin birbirine benzemesi gibi Allah hakkındaki inatları, Peygamberleri hakkındaki cüretleri hususunda da Yahudilerin ve Hıristiyanların kalbleri birbirine benzemektedir. Şüphesiz ki biz, her şeyin gerçeğini kesinlikle bilmek isteyen bir topluluk için âyetleri açıkladık.

* İşte bu âyetlerin en büyüğü de Allah tealanın, Yahudi ve Hıristiyanlara gazabıdır. Allah teala Yahudileri, maymun ve domuzlar şekline döndürdü. Hıristiyanları ise rezil ve rüsvay etti.

Âyette zikredilen ve "Bilmeyenler" diye vasıflandırılan insanlardan kimlerin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Mücahide göre bunlar Hıristiyanlardır. Abdullah b. Abbas'a göre Yahudiler'dir. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Yahudi, Râfi' b. Huveymile, Resulullah'a: "Şayet sen söylediğin gibi Allah katından gönderilen bir Peygamber isen,Aziz ve Celil olan Allah'a söyle de bizimle konuşsun. Biz de onun sözünü işitmiş olalım." dedi. İşte bunun üzerine Aziz ve Celil olan Allah bu âyeti indirdi.

Katade, Rebi b. Enes ve Süddiye göre ise âyetteki "bilmeyenler"den maksat, Arap müşrikleridir.

Taberi, bu görüşlerden birinci görüşün daha doğru olduğunu, zira bu âyetin, Hıristiyanları anlatan âyetlerden sonra geldiğini, onların, Allah'a çocuk isnad ettiklerini ve Allah'ın, kendileriyle konuşmasını istediklerini, diğer görüşlerin ise delillerinin bulunmadığını söylemiştir.

Âyette zikredilen ve "Bunlardan öncekiler" diye vasıflandırılan insanlardan kimin kastedildiği hususu da ihtilaflıdır. Mücahide göre bunlardan maksat, Yahudilerdir. Bu izaha göre âyetin mânâsı şöyle olur. "Bilgisiz olan Hıristiyanlar: "Allah bizimle konuşsa ya veya bize bir mucize gelse ya." demişler, onlardan önce gelen Yahudiler de aynen onların bu sözleri gibi sözler söylemişlerdir.

Katade, Süddi ve Rebi b. Enes'e göre ise "Bunlardan önceki"ler den maksat, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Bu izaha göre ise âyetin mânâsı şöyledir: **"Arap müşrikleri"** Allah bizimle konuşsa ya veya bize bir mucize gelse ya." demişler, onlardan önce gelen Yahudiler ve Hıristiyanlar da aynen o müşriklerin sözleri gibi sözler söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Daha önce de beyan ettiğimiz gibi "Bilmeyenler"den maksat, Hıristiyanlar, "Onlardan öncekiler"den maksat ies Yahudilerdir. Hıristi-

yanlar, Allah'ı bizzat gözleriyle görmeyi teklif etmişler, onlardan önce gelen Yahudiler de Hz. Musadan, Allah'ı kendilerine çıplak gözle görülecek şekilde göstermesini istemişlerdir. Her iki fırkanın da Allah'a karşı uydurdukları yalan ve iftiraları birbirinden farklı ise de sapıklık ve inkârda kalbleri birbirine benzemektedir.

Âyet-i kerimede: "Hepsinin kalbleri birbirine benzedi." buyurulmaktadır. Mücahide göre kalbleri birbirine benzeyenler, Hıristianlar ve Yahudilerdir. Katade, Süddi ve Rebi' b. Enese göre ise, Kalbleri birbirine benzeyelerden maksat Arap müşrikleri ile Yahudi ve Hıristiyanlardır.

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Biz, âyetleri kesinlikle bilen bir kavme açıkladık."** buyurulmaktadır. Taberiye göre burada zikredilen "Âyetler" kelimesinden maksat, "Sebepler" ve "Belli şeyleri gösteren alâmetler" dir. Bu açıklamaya göre cümlenin mânâsı şöyledir: "Şüphesiz ki biz, Allah'ın, Yahudilere gazap etmesine ve onları maymunlara ve domuzlara çevirmesine ve onlar için âhirette hor ve hakir düşürücü bir azap hazırlamasına sebep olan vasıtaları açıkladık. Keza biz, Allah'ın, dünyada iken Hıristiyanları rezil etmesine ve âhirette onları rüsvay edecek bir azap azırlamasına sebep olan vasıtaları açıkladık. Ve yine biz, Allah'ın kendisine teslim olan ve iyilikte bulunan cennet ehlini var etmesine sebep olan vasıtaları açıkladık. O halde sizler herbir fırkanın, neden dolayı Allah'ın kendisine belli bir durumu layık gördüğünü bilin ve anlayın.

Allah teala, âyetlerini, kesinlikle bilen bir kavme açıkladığını, şek ve şüphe içinde bulunanlara ve bilgisiz ve cahil olanlara açıklamadığını bildirmektedir. Zira işlerde sebat kılan ve eşyanın hakikatını kesin ve sıhhatlı bir şekilde öğrenmek isteyenler, ancak yakin bir bilgi elde etmek isteyenlerdir.

إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ أَصْحَٰبِ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

119- Ey Muhammed, doğrusu biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sen, cehennemliklerden sorumlu tutulmayacaksın.

Ey Muhammed, biz seni, Allah'ın, kendisinden başka din kabul etmediği, hak olan İslam dini ile gönderdik. Biz seni, sana itaat edeni dünyada zaferle, âhirette de devamlı nimetlerle müjdeleyici olarak, sana isyan edeni ise, dünyada alçaklık ve zilletle, âhirette de hakir düşüren azapla uyarıcı olarak gönderdik. Ey Muhammed sen, kâfir olup cehennemlik olanlardan sorumlu tutulmayacaksın.

* Âyet-i kerimenin sonundaki "Sorunlu tutulmayacaksın" şeklinde tercüme edilen (وَلَا تُسْئَلُ) ifadesi iki şekilde okunmuştur. Kurraların çoğunluğu, Kur'an-ı Kerimde tesbit edildiği şekliyle bu kelimeyi (وَلَا تَسْئَلْ) olarak okumuşlardır.

Âyetin meâldeki izahı, bu okunuş şekline göredir. Medine kurralarının bazıları ise âyetin bu bölümünü (وَلَا تُسْئَلُ) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre âyetin mânâsı: **"Şüphesiz ki biz seni hak olan İslam ile bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Sen, cehennemlikler hakkında bir şey sorma."** şeklindedir. Bu hususta Muhammed b. Kâ'b el -Kurezi şu hadisi rivayet etmiştir: Bir gün Resulullah : **"Keşke ben, babamın ve anamın ne durumda olduklarını bilmiş olsam."** dedi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu ve Resulullah'a: **"Sen, cehennemliklerin ne olduklarını sorma."** dendi.

Taberi, birinci kıraat şeklinin ve âyete ona göre mânâ vermenin daha doğru olduğunu söylemiş, Muhammed b. Kâ'bdan nakledilen bu haberin sahih olmadığını, zira Rasulullah'ın, cehennemde olan cehennemliklerin ne olacaklarını sormasının doğru olmadığını belirtmiştir.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ۗ
وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾

120- Kendi dinlerine uymadıkça Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla razı olmayacaklardır. De ki: "hidayet ancak Allah'ın hidayetidir." Yemin olsun ki sana ilim geldikten sonra şayet onların arzularına uyarsan Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

[Ey Muhammed, sen kendi dininden çıkıp Yahudi veya Hıristiyan olmadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla razı olmayacaklardır. O halde onların rızasını ve muvafakatını istemeyi bırak ta, seni üzerinde gönderdiği hakta Allah'ın rızasını aramaya yönel ve onlara de ki: "Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Aramızda hakkı batıldan ayıran da budur. O halde şimdi siz, Allah'ın kitabına ve açıklamalarına gelin. Bizden kimin hak kimin bâtıl üzere olduğu, hangimizin cennetlik hangimizin cehennemlik olduğu ortaya çıksın. Ey Muhammed, eğer sen, onların hallerini açıklamam ve haberlerini sana anlatmamdan sonra bu Yahudi ve Hıristiyanların heva ve heveslerine uyarsan, Allah'a karşı seni onun azabından ve intikamından koruyup yardım edecek ne dost ne de bir yardımcı bulabilirsin.]

* Resulullah'ın, Yahudi ve Hıristiyanları birlikte razı etmesi mümkün de-

ğildi. Zira Yahudiler Hıristiyanlara karşı, Hıristiyanlar da Yahudilere karşıydılar.Resulullah Yahudileri tutsa Hıristiyanlar darılacak Hıristiyanları tutsa Yahudiler darılacaktı. Bu iki zıt gurup bir arada da bulunamayacağına göre her ikisini birden tutması da mümkün değildi. Bütün bunları birleştirecek ortak nokta, hepsinin Müslüman olmasıdır. Bu bakımdan hem Yahudi hem de Hıristiyanlar, Allah'ın doğru yolu olan ve kendilerine de birleştirecek olan İslam'a davet edilmişler, orada birleşmeye çağırılmışlardır.

Yahudi ve Hıristiyanlardan her bir grup, sadece kendilerinin cennete gireceklerini iddia etmişlerdir. Allah teala da onlara cevaben: **"Cennete girmek kişilerin isteklerine, heva ve heveslerine göre değil Allah'ın rızası ve izninegöredir."** buyurmuştur. Zira doğru yol, Yahudilik ve Hıristiyanlık değil, Allah'ın doğru olduğunu beyan ettiği yoldur. O yolu tutan cennete girebilir. O yol da İslamdır.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121- Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar, işte onlar, ona iman ederler. Kim de onu inkâr ederse, hüsranda olanlar işte onlardır.

Kendilerine Tevratı ve İncili indirdiğimiz kemselerden, Allah'a iman edip Peygamberini tasdik edenler ve Allah'ın: "Muhammede uyun" emriyle amel edenler, işte onlar, kendilerine verilen kitaba hakkıyla tabi olanlardır. Kim kitabı ve o kitapta Allah'ın farz kıldıklarını ve Muhammed'in Peygamberliğini tasdik etmeyi inkâr ederse, işte onlar, kendilerini, Allah'ın rahmetinden olan paylarını almaktan mahrum edenler ve hüsrana uğrayanlardır.

* Âyet-i kerimede zikredilen ve kendilerine kitap verildiği beyan edilen insanlardan maksat:

a- Katadeye göre, Resulullah'ın sahabileri ve müminlerdir. Bu görüşe göre âyetin mânâsı şöyledir: **"Kendilerine kitap olarak Kur'anı verdiğimiz müminler o Kur'ana hakkıyla uyarlar ve onu hakkıyla okurlar. İşte o Kur'ana hakkıyla iman edenler de onlardır. Kim de onu inkâr edecek olursa işte onlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir.**

b- İbn-i Zeyd'e göre ise kendilerine kitap verilenlerden maksat, hem Yahudiliğe hakkıyla iman eden hem de İslam geldikten sonra Müslüman olan İsrailoğullarının âlimleridir. Bu izaha göre ise âyetin mânâsı şöyledir: **"Kendilerine verdiğimiz Tevrata hakkıyla uyan ve onu hakkıyla okuyan Yahudiler**

işte onlar, Tevrata hakkıyla iman etmiş olanlardır.

Taberi, İbn-i Zeydden nakledilen bu son görüşün daha isabetli olduğunu, zira bu âyetten önce ve sonra gelen âyetlerin ehl-i kitaptan bahsettiklerini, Resulullah'ın sahabilerinin ismi geçmediğini bu itibarla âyet-i kerimede zikredilen **"kendilerine kitap verilenler"** den maksadın Yahudiler olduğunu söylemenin daha doğru olacağını zikretmiştir.

Âyet-i kerimede zikredilen ve **"Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okuyanlar"** şeklinde tercüme edilen (يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ) cümlesi, Abdullah b. Abbas, İkrime, Ebul Âliye, Abdullah b. Mes'ud, Ebu Rezin, Mücahid, Kays b. Sa'd, Hasan-ı Basri ve Katade tarafından "O kitaba hakkıyla uyarlar" şeklinde izah edilmiştir. Abdullah b. Mes'ud bu hususta şöyle demiştir: "Bu ifadeden maksat şudur: "Kendilerine kitap verilenler o kitaba hakkıyla uyarlar, yani onun helal kıldığını helal kabul ederler haram kıldığını da haram sayarlar. Onu, Allah'ın indirdiği gibi okurlar. Kelimeleri yerlerinden kaydırmazlar ve onu, münasip olmayan bir şekilde te'vil etmezler." Abdullah b. Abbas'ın da bu cümleyi bu şekilde izah ettiği rivayet edilmektedir. Bunlara göre (يَتْلُوا) kelimesi "Okumak" mânâsına değil "Uymak ve tabi olmak" mânâsındadır.

Diğer bir kısım âlimler ise (يَتْلُوا) kelimesini "Okumak" mânâsına almışlar bu cümleyi "Kendilerine verdiğimiz kitabı hakkıyla okurlar." şeklinde izah etmişlerdir.

Taberi, müfessirlerin birinci görüşte ittifak ettiklerini beyan ederek onu tercih etmiş ve âyete şu şekilde mânâ vermiştir: "Ey Muhammed, kendilerine kitap verdiğimiz Tevrat ehlinden sana ve benim kitabımdan sana gelenlere iman eden kimseler, benim Musaya indirdiğim kitabıma uyarlar. Ona iman eder ve onda bulunan senin sıfatlarını ve Peygamberliğini kabul ederler. Senin onlara helal kıldıklarını helal sayar ve haram kıldıklarından kaçınırlar. Tevratın âyet ve hükümlerini tahrif etmezler.

Allah teala, bu âyet-i kerimede, Tevrata hakkıyla uyanları övmüştür. Zira, Tevrata hakkıyla uyanlar, Hz. Muhammed'e de iman ederek Müslüman olama şerefine erişmişlerdir. Halbuki Tevrata hakkıyla uymayıp onu tahrif ederler. Resulullah'ın Tevrattaki sıfatlarını gizlemişler ve onun hak Peygamber olduğunu yalanlamışlardır. Böylece âyetin de ifade ettiği gibi hüsrana uğramışlardır.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾

122- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi, bir zaman âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

Ey İsrailoğulları, size verdiğim iyilikleri, size ve babalarınıza verdiğim sayılamayacak kadar çok nimetleri ve sizi, zamanınızın âlemine üstün kıldığımı hatırlayın.

* Allah teala, İsrailoğullarını Firavunun zulmünden kurtarmış, denizi yarıp karşıya geçirmiş, çöllerde onlar için taşlardan sular fışkırtmış, gökten yemekler indirmiş, soylarından bir çok Pegyamberler göndermiş, onlara Tevratı vermiş ve böylece onları, kendi zamanlarında yaşayan diğer insanlardan üstün kılmıştır. Allah teala işte bu âyet-i kerimede onların atalarına verdiği nimetleri hatırlatarak Resulullah'ın döneminde bulunan Yahudileri Müslüman olmaya teşvik etmekte ve onların kalblerini ısındırmak istemektedir.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَّا تَجْزِي نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنفَعُهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

123- Kimsenin kimseye bir fayda sağlamayacağı, kimseden karşılık alınmayacağı, kimseye şefaatin fayda vermeyeceği ve onların yardım görmeyeceği günden sakının.

Ey İsrailoğulları, kimsenin, bir başka kimsenin ihtiyacını gideremeyeceği ve kimsenin kimseye bir faydasının dokunamayacağı, kimseden herhangi bir karşılık alınmayacağı, imansız olarak öldüğü takdirde kimseye hiçbir kimsenin şefaatinin fayda vermeyeceği ve imansız olarak ölenlerin Allah'ın azabından kurtaracak bir yardımcının da bulunmayacağı günün azabından sakının.[214]

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن
ذُرِّيَّتِي ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

124- Bir zaman rabbi İbrahimi, bir takım emirlerle imtihan etmiş o da bunları yerine getirmiştir. Allah ona "Ben seni insanlara imam yapacağım." ddi. O da "Neslimden de imam yap." dedi. Allah da "Zalimler vaadime erişemezler." dedi.

Hatırlayın bir zaman Allah, Peygamberi ve dostu İbrahimi bir kısım emir

214 Fazla bilgi için 48. âyetin izahına bakınız.

ve yükümlülüklerle imtihan etmiş ve bunları yapmakla mükellef kılmıştı. İbrahim de bu emirleri mükemmel bir şekilde tam olarak yerine getirdi ve imtihanı başardı.

Bunun üzerine rabbi ona şöye dedi: **"Ey İbrahim, ben seni, hayırlarda insanlara öncü yapacağım, seni rehber edinecekler ve senin yaptıklarına uyacaklar. Sen, insanların önünden gideceksin, onlar, senin yolunu takibedecekler ve seni örnek alacaklar."** İbrahim de dedi ki: " Ey rabim, benim soyumdan da kendilerine uyulacak imamlar yap." Rabbi de ona dedi ki: **"Peygamberliğe ve hayırlarda önderliğe, soyundan zalim olanlar ve doğru yoldan ayrılanlar erişemezler. Onlar için ilahi bir vaad söz konusu değildir."**

* Âyet-i kerimede, Allah tealanın, Hz. İbrahim'i bir takım emirlerle imtihan ettiği zikredilmektedir. Müfessirler, İbrahimin imtihan edildiği bu emirlerin neler oldukları hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- İkrimenin Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre Hz. İbrahimin imtihan edildiği emirler, İslamın temel esaslarından sayılan otuz hususlur. Abdullah b. Abbas bu âyeti izah ederken şöyle demiştir: Bu dinde imtihan edilen hiçbir kimse bu dini hakkıyla ayakta tutamamıştır. Ancak Allah'ın Peygamberi ve dostu İbrahim (a.s.) tutabilmiştir. Allah onu bir takım emirlerle imtihan etmiş İbrahim de o emirleri hakkıyla yerine getirmiştir. Bu nedenle Allah, İbrahime bir İbraname yazmış ve onun hakkında: **"Yine, vazifesini yerine getiren İbrahimin sahifelerinde olanlar bildirilmedi mi?"**[215] buyurmuştur. Abdullah b. Abbas, sözlerine devamla diyor ki: "Bu otuz temel esastan on tanesi Ahzab suresindedir ve şu âyette zikredilmektedir: **"Müslüman erkeklerle müslüman kadınlara, mümin erkeklerle mümin kadınlara, ibadete devam eden erkeklerle ibadete devam eden kadınlara, sadık erkeklerle sadık kadınlara, sabırlı erkeklerle sabırlı kadınlara, Allah'tan hakkıyla korkan erkeklerle Allah'tan hakkıyla korkan kadınlara, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlara, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlara, iffetlerini koruyan erkeklerle iffetlerini koruyan kadınlara, Allah'ı çokça zikreden erkeklerle Allah'ı çokça zikreden kadınlara, şüphesiz ki Allah, mağfiret ve büyük bir mükâfaat hazırlamıştır."**[216] On esas da Tevbe suresinde ve şu âyette zikredilmektedir. Bunlar: **"Günahlarından tevbe edenler, Allah'a ibadet edenler, ona hamd edenler, onun yolunda seyahat edenler, rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları koruyanlardır. Müminleri müjdele."**[217] Diğer on tanesi de Müminûn ve Mearic suresinde ve şu âyetlerde zikredilmektedir: **"Müminler muhakkak**

215 Necm suresi, 53/37
216 Ahzab suresi, 33/35
217 Tevbe suresi, 9/112

kurtuluşa ermişlerdir." "Öyle müminler ki onlar namazlarında huşu içindedirler." "Onlar ki boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtlarını verirler." "Onlar ki ırzlarını korurlar." "Ancak eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hariç. Bunlarla olan helal ilişkilerinden dolayı kınanmazlar." "Kim bunun ötesine geçmek isterse işte onlar, haddi aşan mütecavizlerdir." "Öyle müminler ki onlar, emanetlerine ve vaadlerine riayet ederler. ""Onlar ki namazlarına devam ederler."[218] "Ancak namaz kılanlar." "Namazlarına devam edenler." "Servetlerinde isteyene ve yoksula hak tanıyanlar." "Hesap gününe kesinlikle inananlar." "Rablerinin azabından korkanlar. -Şüphesiz rablerinin azabından kimse emin olamaz.-" "Mahrem yerlerini, eşleri ve cariyeleri dışında herkesten koruyanlar.- Çünkü onlar, eşleri ve cariyeleri ile olan ilişkilerinden dolayı kınanmazlar,- Karıları ve cariyeleriyle yetinmeyip daha da ileri gidenler, işte onlar, Şer'î sınırı aşanlardır." "Emanetlerine ve sözlerine riayet edenler." "Şahitliklerini dosdoğru yapanlar." "Namazlarını layıkıyla kılanlar müstesnadır. Evet işte onlar, cennetlerde ağırlanacak kimselerdir."[219]

b- Tâvus b. Keysanın, Abdullah b. Abbastan naklettiğine, Katade ve Ebul Huld'e göre ise, Hz. İbrahimin imtihan edilip yerine getirdiği on emir, İslamın sünnetlerinden temizlikle ilgili on husustur. Abdullah b. Abbasın, bu âyeti izah ederken şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Allah İbrahimi temizlikle imtihan etti. Bu temizliğin beş tanesi insanın başıyla ilgili diğer beş tanesi de vücudunun diğer kısımlarıyla ilgilidir. Baş ile ilgili olanlar, bıyıkları kesmek, ağıza su vermek buruna su vermek, misvak kullanmak ve saçı taramaktır. Vücudun diğer kısımlarıyla ilgili olanlar ise, tırnakları kesmek, avret mahallerini traş etmek, sünnet olmak, koltuk altı kıllarını temizlemek, büyük ve küçük abdest bozmalarından sonra taharet almaktır.

c- Haneş'in Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre Hz. İbrahimin, imtihan edilerek yerine getirdiği emirler on husustur. Bunlardan altısı insan vücudunun temizlenmesiyle ilgilidir. Dördü ise Hac ibadetleriyle ilgilidir. İnsanın vücuduyla ilgili olanlar, avret mahallerini traş etmek, sünnet olmak koltuk altı kıllarını temizlemek, tırnakları kesmek, bıyıkları kesmek ve Cuma günü boy abdesti almaktır. Hac ibadetiyle ilgili olan dört şey ise Kâbeyi tavaf etmek safa ile Merve arasında sa'y etmek, şeytanı taşlamak ve Arafattan Müzdelifeye varmaktır.

d- Eu Salih, Mücahid, İkrime Rebi' b. Enes'e göre ve Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre Hz. İbrahimin imtihan edildiği ve yerine getirdiği hususlar bu âyette zikredilen, insanlara imam olması ve bu âyetten sonra gelen yüz yirmi yedinci âyete kadar devam eden Hacla ilgili hususlardır.

218 Müminun suresi, 23/1,7.

219 Mearic suresi, 70/22-35

Kâbenin bir sevap kazanma yeri ve bir güven yeri yapılması, İbrahimin de bunlara uyması yine Kâbenin İbrahim ile oğlu İsmail tarafından temizlenmesinin emredilmesi, onların da bu emri yerine getirmeleri, yine Hz.İbrahim ile Hz. İsmailin Kâbenin temellerini atarak onu yapmaları, İbrahimin yerine getirdiği emirlerdendir.

e- Katadeye ve Temimi'nin Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre ise Hz. İbrahimin imtihan edildiği ve onları yerine getirdiği emirlerden maksat, Hac ile ilgili ibadetlerdir.

f- Hasan-ı Basriye göre ise Hz. İbrahimin imtihan edilip başardığı hususlar, yıldızlarla, ay ile, güneş ile, ateş ile imtihan edilip ve sünnet olma emrini yerine getirmesidir. Bu hususlar âyetlerde şöyle beyan edilmektedir. **"Kendisini gece bürüyünce, bir yıldız gördü, Ve "İşte benim rabbim budur" dedi. Yıldız kaybolunca da "Ben, kaybolup gidenleri sevmem" dedi." "Ay'ı doğarken görünce "Benim rabbim budur" dedi. O da kaybolunca "Eğer rabbim beni doğru yola sevketmeseydi yemin olsun ki sapık kavimden olurdum" dedi." "Güneşi doğarken görünce "Benim rabbim budur" bu daha büyüktür." dedi. O da kaybolunca dedi ki: "Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."**(220) **"Kavmi: "Onu yakın da ilahlarınıza yardın edin, eğer bir şey yapacaksanız." dediler. " "Biz de "Ey ateş İbrahime karşı soğuk ve selamet ol." dedik."**(221)

Peygamber efendimiz bir Hadis-i Şerifinde buyurmuştur ki:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اخْتَتَنَ اِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالْقَدُّومِ

"İbrahim (a.s.) seksen yaşındayken keserler sünnet olmuştur."(222) Hasan-ı Basri Hz. İbrahimin, oğlu İsmaili kesmekle imtihan edilmesini de bu imtihanlardan saymıştır. Bu hususta âyetlerde şöyle buyurulmaktadır: **"Biz de onu halim selim bir evlat ile müjdeledik." "Çocuk, babası İbrahim'in yanında yürüyüp koşacak çağa gelince İbrahim ona: "Yavrucuğum ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak ne dersin?" dedi. Çocuk ta: "Babacığım emrolunduğunu yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın." dedi. "Her ikisi de Allahın emrine boyun eğip İbrahim, çocuğu alnı üzerine yatırınca, biz ona: "Ey İbrahim, rüyana sadakat gösterdin. İyilikte**

220 En'am suresi, 6/76-78
221 Enbiya suresi, 21/68-69
222 Buhari, K. el-Enbiya, bab: 8

bulunanları işte biz böyle mükâfaatlandırırız." diye nida ettik." "Şüphesiz bu apaçık bir imtihandı." "Biz ona, büyük bir kurbanlığı, çocuğun yerine fidye olarak verdik."(223)

g- Süddiye göre ise Hz. İbrahimin, imtihan edildiği huuslardan maksat, bu âyetten sonra gelen ve yüz yirmi dokuzuncu âyete kadar devam eden ve Hz. İbrahimin, rabbinden istediği hususlardır. Mesela: **"Ey rabbimiz, bunu bizden kabul et. Şüphesiz ki sen, çok iyi işiten ve çok iyi bilensin."**(224) duası bunlardandır.

Taberi diyor ki: "Allah teala, âyet-i kerimede, Hz. İbrahimi bir kısım emirlerle imtihan ettiğini Hz. İbrahimin de bu emirleri hakkıyla yerine getirdiğini beyan etmiştir. Olabilir ki bu âyette Hz. İbrahimin imtihan edildiği zikredilen emirler yukarıda sayılanların tümüdür. Zira aslında Hz. İbrahim bunların hepsiyle imtihan edilmiş ve başarmıştır. Yine olabilir ki âyette, İbrahimin imtihan edildiği zikredilen emirler, yukarıda sayılanların sadece bir kısmıdır. Bu nedenle, herhangi bir kimsenin, Resulullah'tan nakledilen bir hadise veya müfessirlerin icmaı gibi herhangi bir delile dayanmaksızın, Hz. İbrahimin yukarıda sayılan hususların tümüyle veya belli bir kısmıyla imtihan edildiğini söylemesi doğru değildir Ne Resulullahtan bu hususta kesin bir haber varid olmuştur ne de bir icma vardır. Bu hususta Resulullahtan şu iki hadis-i şerif zikredilmiş ise de senetleri tartışma konusu olduğundan hadislere güvenilmemektedir. Bu itibarla Hz. İbrahimin, gerçekte hangi emirlerle imtihan edilip başardığını söylemek doğru değildir. O, bunların hepsiyle de imtihan edilmiş olabilir, sadece bir kısmıyla da. Bu iki hadisten biri, Muaz b. Enesten rivayet edilmektedir. Muaz, Resulullahın şöyle buyurduğnu söylemiştir. "Ben size, Allahın İbrahimi niçin vazifesini hakkıyla yapan dostu olarak isimlendirdiğini bildireyim mi? İbrahim her sabahladığında ve akşamladığında şunu söylerdi: "Akşama girerken de sabaha ererken de Allah'ı tenzih ederim. Göklerde ve yerde hamd ona mahsustur. Günün sonunda ve öğle vaktine girince Allahı tenzih ederim."

İkinci hadis ise şudur: Ebu Ümame Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Biliyor musunuz İbrahim hangi vazifesini yerine getirmiştir?" Sahabiler "Allah ve Resulü daha iyi bilir." demişler Resulullah'da "İbrahim her gün dört rekat namaz kılardı." buyurmuştur.

Âyet-i kerimenin devamında **"Allah'da: "Zalimler vaadime erişemezler." dedi."** buyurulmaktadır. Müfessirler, Allah tealanın, zalimlerin ulaşamadığını bildirdiği vaadinden neyin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

---

223 Buhari, K. el-Enbiya, bab: 8

224 Sâffât suresi, 37/101-107

Süddiye göre bu vaadden maksat, Peygamberliktir. Zalim ve müşrikler buna ulaşamazlar.

Mücahid ve İkrimeye göre bu vaadden maksat, İmamlık ve önderliktir. Zalimler, mümin kullara önderlik edemez ve müminler onlara uyamazlar.

Abdullah b. Abbasa göre buradaki vaadden maksat, zalimlere itaat etmeme vaadidir. Yani zalime zulmünde itaat edilemez demektir. onlara itaat edilmeye dair söz verilemez. Verilirse bu sözün bozulması gerekir.

Katade ve İbrahim en-Nehaiye göre âyette zikredilen vaadden maksat, âhirette eman verme vaadidir. Zalimler, âhirette Allah'ın vereceği güven vaadine erişemeyeceklerdir.

Rebi' b. Enes ve Dehhaka göre ise bu âyette zikredilen vaadden maksat, Allah'ın dinidir. Zira zalimler. Allah'ın dinine bağlı kalmazlar bilakis Allah'a isyan ederler,

Ayrıca bu âyette Allah teala, İbrahimin duasını kabul edip istediğini yapacağını ancak zalim olanların buna ulaşamayacaklarını haber vermektedir. Çünkü önderlik bir lütuftur. Allah bunu, düşmanlarına değil dostlarına bahşeder.

İBRAHİM ALEYHİSSELAM: İbrahim Aleyhisselam, Âzer adında bir şahsın oğludur. Bâbil şehrinde dünyaya gelmiş, rivayete göre iki yüz sene yaşamıştır. Bâbil şehrinde yaşayan insanlar, putlara ay'a, güneşe ve yıldızlara tapıyorlardı. Hükümdarları Nemrut idi. İbrahim aleyhisselam işte bu kavme peygamber olarak gönderildi. Allah teala kendisine on sahife verdi. İbrahim aleyhisselam, Allah'ın kendisine gönderdiği emir ve yasakları kavmine tebliğ etti. Fakat onlar kendisini dinlemediler. Nemrut büyük bir ateş yaktırarak, İbrahim aleyhisselamı mancınıkla o ateşin içine attırdı. Fakat ateş, Allah tealanın emriyle onu yakmadı ve ateşin içine düştüğü yer güllük gülistanlık haline geldi. Bu mucizeden sonra bir kısım insanlar kendisine iman ettiler fakat bir kısımları da inkârlarında ısrar ettiler.

İbrahim aleyhisselam, kendisine iman edenlerle birlikte Bâbilden çıkıp Şam taraflarına hicret etti. Sonra Mısıra gitti ve daha sonra Ken'an iline döndü ve Kudüs civarına yerleşti. Bir ara oradan Hicaza giderek, oğlu İsmail ile birlikte Kâbeyi inşa etti.

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) de Hz. İbrahimin oğlu Hz. İsmailin soyundandır.

Hz İbrahim, "Ülül Azim" diye vasıflandırılan beş büyük Peygamberden biridir. Ülül Azim Peygamberlerden diğerleri de Hz. Nuh, Hz. Musa Hz. İsa ve âhir zaman Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) dir.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ۖ وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125- Biz, Kâbeyi insanlar için bir toplantı ve emniyet eri yaptık. "İbrahimin makamını namazgâh edinin." dedik. İbrahim ve İsmaile: "Evimi tavaf edenler, orada oturanlar, rüku ve secde edenler için temizleyin." diye emrettik.

Hatırlayın biz, Beytül Haram olan, içerisinde her türlü tartışmanın ve çatışmanın yasak olduğu Kâbeyi, insanlar için bir toplantı yeri kıldık. İnsanlar her yıl orada toplanıp tekrar dağılırlar.Ona asla doymazlar. O Kâbeyi insanlar için bir güven yeri yaptık. İçine giren, hiçbir şeyden korkmaz olur. Ey insanlar, sizin, ibadetinizi yerine getirmeniz için, benden de İbrahime bir taltif olarak, İbrahimin makamını namazgâh edinip orada namaz kılın. Çünkü ben onu, kendisine uyulan ve izi takibedilen bir imam kıldım. Biz, İbrahim ve İsmaile, Beytullahı Allah'a ibardet maksadıyla tavaf edenler, çevresinde bulunup orada itikâfa girenler ve içinde namaz kılnalar için, şirkten, putlara tapınılmaktan temizleyin." diye emir ve tavsiyede bulunduk.

* Âyet-i kerimede zikredilen ve **"Toplantı yeri"** olarak tercüme edilen (مَثَابَةً) kelimesi, Katade tarafından "toplantı yeri" olarak izah edilmiş, Abdullah b. Abbas, Mücahid, Süddi, Atâ, Atıyye, Said b. Cübeyr ve İbn-i Zeyd tarafında ise "Devamlı olarak dönülüp kendisine gidilen ve kendisine gitmekle doyulmayan yer" olarak izah edilmiştir.

Âyet-i kerimede Kâbenin "Emniyet yeri" olduğu zikredilmiştir. Kuruluşundan beri Kâbe, içine girenler için bir emniyet yeri olmuştur. Öyle ki cahiliye döneminde bile insanlar babalarının katilini dahi Kâbede görmüş olsalar ona dokunmazlar ve birşey demezlerdi. Allah teala Kâbenin bu durumunu başka bir âyet-i kerimede şöyle beyan etmiştir: "Çevrelerinde insanlar kaçırılıp zulmedilirken bizim, Mekkeyi mukaddes ve emin bir belde yaptığımızı görmediler mi? Bâtıla inanıp ta Allah'ın nimetini inkâr mı e diyorlar?"(225)

Âyet-i kerimede Hz. İbrahimin makamının namazgâh edinilmesi emredilmiştir. Müfessirler, Hz. İbrahimin makamının neresi olduğu hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Atadan nakledilen bir görüşe göre Hz.

225 Ankebut suresi, 29/67

İbrahimin makamından maksat, Arafat, Müzdelife ve Şeytan taşlama yerleridir.

Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre, İbrahimin makamından maksat, Harem bölgesininin tümüdür.

Said b. Cübeyrin, Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre İbrahimin makamından, maksat, Kâbeyi yaparken iskele olarak kullandığı taştır.

Katade, Rebi' b. Enes ve Süddiye göre Hz. İbrahimin makamından maksat, Mescid-i Haramda bulunan makamıdır. katade diyor ki: "Allah teala Hz. İbrahimin makamında namaz kılınmasını emretmiş oraya el sürmeyi emretmemiştir. Fakat bu ümmet, geçmiş ümmetlerde olduğu gibi kendilerini zorluklara sürüklemişler ve oraya el sürmüşlerdir. Bir kısım insanlar bize, Hz. İbrahimin makamında bulunan taşta Hz İbrahimin ayağının ökçesinin ve parmaklarının izini gördüklerini fakat bu ümmetin ona ellerini sürerek bu izlerin silindiğini söylemişlerdir.

Taberi, son görüşün daha doğru olduğunu zira bu hususta Hz. Ömer ve Cabir b. Abdullahtan iki sahih hadis zikredildiğini söylemiştir.

Hz. Ömer (r.a.) diyor ki:

قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ وٰافَقْتُ اللّٰهَ فِي ثَلاٰثٍ اَوْ وٰافَقَنِي رَبِّي فِي ثَلاٰثٍ قُلْتُ يٰارَسُولَ اللّٰهِ لَوِ اتَّخَذْتَ مِنْ مَقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَقُلْتُ يٰا رَسُولَ اللّٰهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفاجِرُفَلَوْ اَمَرْتَ اُمَّهٰاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالحِجَابِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ آيَةَ الْحِجَابِ قٰالَ وَبَلَغَنِي مُعٰاتَبَةُ النَّبِيِّ ﷺ بَعْضَ نِسَائِهِ فَدَخَلْتُ عَلَيْهِنَّ قُلْتُ اِنِ انْتَهَيْتُنَّ اَوْ لَيُبَدِّلَنَّ اللّٰهُ رَسُولَهُ ﷺ خَيْراً مِنْكُنَّ حَتّٰى اَتَيْتُ اِحْدٰى نِسٰائِهِ قٰالَتْ يٰا عُمَرُ اَمٰا فِي رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ مَا يَعِظُ نِسٰاءَهُ حَتّٰى تَعِظَهُنَّ اَنْتَ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَسٰى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبَدِّلَهُ اَزْواجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِمٰتٍ الآية.

"Üç hususlaki düşüncelerim, rabbimin indirdiği vahye uygun düştü. Demiştim ki: "Ey Allah'ın Resulü, İbrahimin makamını namazgâh edinsen (olmaz mı?) Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Yine dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü, sana takva sahibi de geliyor fâcir'de. (günahkâr da.) müminlerin annesi olan hanımlarının örtünmesini emretsen. (olmaz mı?) "Bunun üzerine örtünme âyeti nâzil oldu. Yine Resulullah'ın hanımlarından bazılarına sitem ettiğini duydum.

Kendilerine gittim ve dedim ki: "Ya bu davranışlarınızı terkedin yoksa Allah, Peygamberine sizden daha hayırlısını verir." Derken onlardan birisinin yanına vardığımda bana dedi ki: "Ey Ömer, Resulullah'ın, hanımlarına öğütleyeceği bir şey yok ta onlara sen mi öğüt veriyorsun?" Bunun üzerine: **"Ey Peygamber hanımları, eğer Peygamber sizi boşarsa, yerinize rabbi ona, sizden daha hayırlı olan, rabbinin emirlerine boyun eğen, iman eden, itaatli, tevbekâr, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bâkire eşler verebilir."**(226) âyeti nâzil oldu.(227)

Cabir b. Abdullah diyor ki:

حَتّٰى إِذَا أَتَيْنَا الْبَيْتَ مَعَهُ، اِسْتَلَمَ الرُّكْنَ فَرَمَلَ ثَلاَثاً وَمَشٰى أَرْبَعاً. ثُمَّ نَفَذَ إِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ. فَقَرَأَ: وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ.

"Biz, Resulullah ile beraber Kâbeye geldiğimizde o, Hacerül Esvedi selamladı. İlk üç şavtta remel yaptı (hızlı yürüdü) son dört şavtı ise normal yürüyerek yaptı. Sonra insanları yararak İbrahimin makamına vardı ve **"...İbrahimin makamını namazgâh edinin..."** âyetini okudu ve İbrahimin makamını kendisi ile Kâbenin arasına aldı." (İbrahimin makamının arkasında durarak Kâbeye karşı namaz kıldı.)(228)

Taberi diyor ki: "İbrahimin makamından maksat, Hac yapılan bütün yerlerdir." diyener, "Namazgâh" diye tercüme edilen (مُصَلًى) kelimesini "Dua edilen yer" şeklinde izah etmişler ve âyete şu şekilde mânâ vermişlerdir. "Siz, Hacda ziyaret edilen ve İbrahimin makamı sayılan yerlerde dua edin, oraları dua makamı yapın.

Hz. İbrahimin makamının namazgâh edinilmesinin emredilmesinin hikmeti, bir yandan kulları ibadete teşvik diğer yandan Hz. İbrahime bir ikram ve bir taltiftir.

Allah teala âyet-i kerimede Hz. İbrahime ve İsmaile, evi olan Kâbeyi temizlemelerini emretmiştir. Bu temizlemeden maksat, Kâbeyi putlardan, putlara tapmaktan ve Allah'a ortak koşmaktan temizlemektir.

Taberi diyor ki: "Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Hz. İbrahim Kâbeyi

---

226 Tahrim suresi, 66/5

227 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 9/Tirmizi, K. Tefsir el-Kuran sure, 2, Hadis No: 2995, 2996

228 Müslim, K. el-Hacc, bab: 147, Hadis No: 1218

yapmadan önce Harem bölgesinde başka bir mescit mi vardı ki Allah, İbrahim ve İsmaile orayı putlara tapmaktan ve kendisine ortak koşulmasından arındırılmasını emretti? Bu soruya müfessirler iki şekilde cevap vermişlerdir. Bunlardan biri şudur: "Allah teala İbrahim ve İsmaile: "Siz, benim evim olan Kâbeyi şirk ve putlardan arınmış bir şekilde yapın." diye emretmiştir. Nitekim başka bir âyetinde, takva üzere yapılan Mescidi şöyle övmüştür: "Binasının temelini allah'tan korkma ve rızasını kazanma esası üzerine kuran mı yoksa binasını bir uçurumun kenarına kurup ta onunla cehennemin ateşine göçen mi daha hayırlıdır? Allah, zalimler güruhunu doğru yola sevketmez."(229) Süddi izahını bu şekilde yapmıştır.

Bu cevaplardan ikincisi ise şudur: Allah teala Hz. İbrahim ve İsmaile, Kâbeyi yapmadan önce, yerini, müşriklerin edindikleri putlardan temizlemelerini, yaptıktan sonra da putlardan, onlara tapmaktan ve Allah'a ortak koşmaktan temiz tutmalarını emretmiştir. Ta ki onlardan sonra gelenlere bir sünnet olarak kalsın ve insanlar İbrahime uymuş olsunlar.

Âyette zikredilen ve **"Tavaf edenler"** diye tercüme edilen (طَائِفِينَ) ifadesinden maksat, Said b. Cübeyre göre "Kâbeye dışarıdan gelen yabancılar." Atây göre ise "Orayı tavaf eden insanlar"dır. Taberi, Atânın görüşünü tercih etmiştir.

Yine âyet-i kerimede geçen ve "Orada oturanlar" diye tercüme edilen (الْعَاكِفِينَ) ifadesinden maksat, Beytül Haramın içinde, tavaf etmeksizin, namaz kılmaksızın oturanlardır.

Mücahide ve İkrimeye göre, Kâbenin içinde itikâfa giren ve onun komşusu olan insanlardır.

Said b. Cübeyr ve Katadeye göre ise Mekke halkıdır. Abdullah b. Abbasa göre ise "Namaz kılanlardır."

[Taberi, birinci görüşü tercih etmiş, bu âyetteki (الْعَاكِفِينَ) den maksadın, Beytül Haramın içinde namaz kılmaksızın ve tavaf yapmaksızın oturanlar olduunu söylemiştir.]

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُم بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

126- İbrahim şöyle dedi: "Ey rabbim bu beldeyi emniyetli kıl. Hal-

229 Tevbe suresi, 9/109

kından, Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır. "Allah da: "Kim inkâr ederse, onu az bir müddet geçindirir sonra cehennem azabına uğramak zorunda bırakırız, orası ne kötü bir yerdir." dedi.

İbrahim şöyle dedi: "Ey rabbim, bu beldeyi zorbaların saldırısından emin kıl. Bu beldeyi cezalandırma. Ey rabbim, kâfir olanların dışında, Mekke'de yaşayan müminleri çeşitli mahsullerle rızıklandır." Rabbi de İbrahime dedi ki: "kim inkâr ederse onu da rızıklandırırım. Çünkü ben, iyilerin de kötülerin de rızıklarını veririm. Ecelleri gelinceye kadar onları, dünyadaki mahsullerle az bir zaman geçindiririm. Sonunda da onu yüzüstü süründürerek cehennem azabına sevkederim. Bu dünya nimetleriden sonra varılacak o cehennem ne kötü bir yerdir.

* Âyet-i kerimede Hz. İbrahimin, Mekke'nin güvenli bir belde olması için Allah'a dua ettiği zikredilmektedir. Mekke'nin güvenli bir yer olması, hem zorba insanlara karşı hem de sel, zelzele ve benzeri âfetlere karşı talep edilmiştir. Ancak Mekke'nin güvenli bir belde olması Hz. İbrahimin duasından önce mi yoksa onun duasından sora mı olduğu hususu müfessirler arasında ihtilaf konusu olmuştur.

a- Abdullah b. Abbas ve Ebu Şüreyh el-Huzaî gibi bir kısım müfesirlere göre Allah teala, Harem bölgesini, gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren hem zorbaların saldırısına karşı hem de bir kısım maddi âfetlere karşı güvenli bir belde kılmıştır. Hz. İbrahimin, Harem bölgesinin güvenli bir bölge olmasını istemesi, onun, zorbalara ve âfetlere karşı güvenli olmasını isteme değil aile efradını orada yerleştirdiği için oranın, kıtlık ve bitki eksikliğine karşı güvenli bir belde olmasını istemesidir. Zira Hz İbrahim, oğlu İsmail ve hanımı Haceri bu bölgeye yerleştirirken orada ne ekin vardı ne de canlı hayvan. O, rabbine niyaz eyledi ki oraya bıraktığı hanımı ve çocuğu korunsun, açlık ve susuzluktan ölmesinler. Bu görüşte olan müfessirler, delil olarak Resulullah'ın şu hadis-i şerifini zikretmişlerdir. Bu konuda Resulullah (s.a.v.) Mekke fethinde şöyle buyurmuştur:

فَقَالَ اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فَهِيَ حَرَامٌ بِحَرَامِ اللّٰهِ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَمْ تَحِلَّ لِاَحَدٍ قَبْلِى وَلَا تَحِلُّ لِاَحَدٍ بَعْدِى وَلَمْ تَحْلِلْ لِى
اِلَّا سَاعَةً مِنَ الدَّهْرِ لَا يُنَفَّرُ صَيْدُهَا وَلَا يُعْضَدُ شَوْكُهَا وَلَا يُخْتَلٰى خَلَاهَا
وَلَا تَحِلُّ لُقَطَتُهَا اِلَّا لِمُنْشِدٍ فَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ اِلَّا الْاِذْخِرَ يَا رَسُوْلَ

اللّٰهِ فَاِنَّهُ لاٰ بُدَّ مِنْهُ لِلْقَيْنِ وَالْبُيُوتِ فَسَكَتَ ثُمَّ قَالَ اِلاَّ الاِذْخِرَ فَاِنَّهُ حَلاَلٌ.

"Şüphesiz ki Allah Mekkeyi, gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren haram (her türlü eziyet verici davranışın yasak olduğu yer) yaptı. Burası, Allah'ın haram kılmasıya,kıyamete kadar haram bir belde olarak kalacaktır. Burası benden önce hiçbir kimseye helal kılınmadığı gibi benden sonra da kimseye helal kılınmayacaktır. Burası bana da sadece bir an için helal kılındı. Buranın avı kovalanamaz. Buranın dikeni koparılamaz. Buranın otu biçilemez. Burada kaybolan şeyi toplamak ancak bu işle vazifeli kişiye (tellala) helaldir." bunun üzerine Abdülmuttalibin oğlu Abbas dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, "İzhir" otunu hariç tut. Çünkü bu ot, yakıt olarak demirciler ve evler için gereklidir." bunun üzerine Resulullah sustu ve sonra "İzhir otu hariç. O helaldir. buyurdu." (230)

Henefi mezhebine göre bu beldede koparılması yasak olan bitkiler kendiliğinden biten bitkilerdir. İnsanlar tarafından ekilen veya dikilen bitkiler bu yasağın kapsamına girmemektedir. Şafiilere göre ise her türlü bitkinin koparılması yasaktır.

b- Diğer bir kısım müfessirler ise, Harem bölgesinin, Hz. İbrahimin duasından önce diğer yerler gibi olduğunu, orada normal davranışların serbest olduunu ancak Hz İbrahimin duasından sonra kutsal bir belde haline geldiğini söylemişlerdir. Zira Hz. İbrahimin duasında, Harem bölgesinin, herşeye karşı güvenli bir bölge olması istenmiş, sadece kıtlık ve açlığa karşı güvenli olması istenmemiştir. Bu görüşte olan müfessirler, delil olarak, Cabir b. Abdullah, Ebu Hureyre, Rafi' b. Hadic, Abdullah b. Zeyd b. Âsım ve Enes b. Mâlikten rivayet edilen şu hadis-i şerifi zikretmişlerdir. Enes b. Mâlik diyor ki:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مٰالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ طَلَعَ لَهُ اُحُدٌ فَقَالَ هٰذَا جَبَلٌ يُحِبُّنٰا وَنُحِبُّهُ اللّٰهُمَّ اِنَّ اِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَاِنِّي حَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ مٰا بَيْنَ لاٰبَتَيْهٰا.

"Bir gün bir yolculuk esnasında Resulullah birden Uhud dağı ile karşılaştı ve şöyle buyurdu: "Bu bizim, kendisini sevdiğimiz kendisinin de bizi sevdiği dağdır. Ey Allah'ım, İbrahim Mekke'yi harem bölge kıldı. Ben de iki tepe arasındaki Medineyi Harem bölge kıldım."(231)

---

230 Buhari, K. el-Megazi, bab: 53/Ebu Davud K. el-Menasik, bab: 90 HN 2017

231 Buhari, K. el-Megazi, bab: 27 K. el-İ'tisam bab: 16/Müslim, K. el-Hac bab: 454, Hadis No: 1360, 1361, 1362, 1363, 1365, 1372

Taberi diyor ki: "Doğru olan şudur ki, Allah teala, Mekkeyi yarattığı günden itibaren Harem bir bölge kılmıştır. Nitekim Resulullah (s.a.v.) Hadis-i Şerifinde bunu bildirmiştir. Allah tealanın, Mekkeyi yaratılışından itibaren Harem bölgesi kılması, orayı âfetlerden muhafaza etmesi ve oranın sakinlerini Tağutların ve zorbaların saldırılarına karşı himaye etmesi şeklinde olmuştur Mekke'nin bu halini, Hz. İbrahimden önce herhangi bir Peygamberi vasıtasıyla belirtmemiştir. Hz. İbrahime kadar, bu durum böyle devam etmiştir. Nihayet Allah teala, Hz. İbrahim'e Kabe'nin yerini göstermiştir. Hz. İbrahim, hanımı Hacer ve oğlu İsmaili oraya yerleştirmiş ve o sırada rabbinden Kâbeyi ve bulunduğu bölgeyi, insanlar için Harem bölgesi kılmasını niyaz etmiştir. Ta ki kendisinden sonra gelen insanlar için uyulması gereken bir sünnet olsun. Zira Hz. İbrahim, insanlara imam kılınmıştı. Allah teala Hz. İbrahimin duasını kabul etti. Onun diliyle, Harem bölgesinin, insanlara Haram olduğunu bildirdi. Böylece, daha önce Allah tarafından haram kılınan Harem bölgesi Hz. İbrahimin diliyle de haram kılınmış oldu ve Harem bölgesinde avlanmak ve bikilerini koparmak ta haram oldu.

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Âyetin bu şekilde yorumlanması Resulullah'tan nakledilen ve birbiriyle çelişir gibi görünen iki ayrı hadisin bağdaştırılması için en güzel yorumdur. Bu itibarla bu yorum tarzı tercihe şeyandır."

Âyet-i kerimede, **"Kim, inkâr ederse onu az bir müddet geçindiririm"**. Buyurulmaktadır. Burada ifade edilen, **"Az bir müddet"** geçindirilmek" ten maksat kâfir olanın, âhiret nimetleri karşılığında çok az sayılan dünyadaki rızıklarıdır. Diğer bir kısım âlimlere göre dünyadaki hayatıdır. Başka bir kısım âlimlere göre ise Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilinceye kadar müşriklerin Mekkede yaşamalarıdır. Zira Resulullah Peygamber olarak geldikten sonra kâfirler, ya iman etmişler veya öldürülmüş yok edilmişlerdir.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِيمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

127- İbrahim ve İsmail, Kâbe'nin temellerini yükseltirken rablerine şöyle dua ettiler: "Ey rabbimiz, bunu bizden kabul et. Şüphesiz ki sen, çok iyi işiten ve çok iyi bilensin."

İbrahim ve İsmailin, Kâbe'nin temellerini yükselttiklerini hatırla. Onlar Kâbeyi yapıyor ve şöyle diyorlardı: "Rabbimiz, amelimizi ve senin evini yapmakla sana olan itaatimizi kabul et. Çünkü sen, duamızı çok iyi işiten, kalbimiz-

de olanı çok iyi bilensin."

* Hz. İsmail sırtıyla taş taşıyor Hz. İbrahim de binayı yapıyordu. Binanın duvarları yükselince Hz. İsmail, şu anda "Makam-ı İbrahim" de bulunan taşı getirdi. Ve Hz.İbrahim onun üzerine çıkararak yapıma devam etti.

Kâbe'nin ilk defa kim tarafından yapıldığı hakkında farklı görüşler zikredilmektedir. Hz. Hüseyin'in torunu Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan nakledilen bir görüşe göre, Kâbeyi Hz. Âdem'den de evvel melekler yapmıştır. İbn-i Cüreyc, Ata ve Said b. el-Müseyyeb'den nakledilen diğer bir görüşe göre ise Kâbeyi ilk önce Hz. Âdem yapmıştır.

İbn-i Abbas, Kâ'b b. el-Ahbar, Katade ve Vehb b. el-Münebbih'ten nakledilen diğer bir görüşe göre ise Kâbeyi ilk önce Şit (a.s.) yapmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de, Kâbenin temellerinin, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yükseltildiği zikredilmiş daha önceki durum beyan edilmemiştir.

Bu hususta Taberi özele şu görüşleri nakletmektedir:

a- İbn-i Cüreyc Atâ'dan ve Said b. Cübeyr de Abdullah b. Abbas'tan şunu nakletmişlerdir: Kâbenin asıl temellerini, Allah'ın emriyle Hz. Âdem yapmıştır. Daha sonra bu temeller yıkılıp yeri kaybolmuştur. Sonunda Allah teala Hz. İbrahime, Kâbe'nin yerini göstermiş ve onu yeniden yapmasını emretmiştir. İşte âyet-i kerime bu duruma işaret etmektedir.

Bu hususta Atâdan şunlar nakledilmiştir: Hz. Âdem Allah'a dua ederek "Ey rabbim, ben artık meleklerin seslerini duyamıyorum." demiştir. Allah teala da "Bu senin hatan yüzündendir. Sen yeryüzüne in. Orada benim için bir Beytullah yap. Sonra Meleklerin gökteki Beytullah'ı tavaf ettikleri gibi sen de orayı tavaf et." buyurmuştur. İnsanlar, Hz. Âdemin, Beytullah'ı şu beş dağdan yaptığı kanaatındadırlar. Bu dağlar da Hira, Zita, Sina, Lübnan ve Cûdî dağlarıdır. Kâbenin tabanı Hira dağındandı. İşte Âdem Kâbeyi böyle yapmıştı.Ondan sonra da İbrahim yaptı.

b- Abdullah b. Amr b. el-Ass'tan Sivar'ın, Atâ b. Ebi Rebahtan Katadenin naklettiklerine göre ve Ebandan nakledilen diğer bir görüşe göre Hz. İbrahimin, temellerini yükselttiği Kâbenin önceki temelleri Allah tealanın, Hz. Âdemle birlikte gökten indirdiği yakut veya İnciden oluaşan temellerdi. Hz. Âdem yeryüzüne inmemişken arşın etrafını tavaf ettiği gibi yeryüzüne indikten sonra da Kâbenin etrafında tavaf ediyordu. Sonra Nuh tufanı olunca Allah teala Kâbeyi tekrar göğe kaldırırdı. Hz. İbrahim de bu temellerin yerine Kâbeyi tekrar inşa etti. Bu hususta Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Allah teala Âdemi cennetten yeryüzüne indirince ona "Ben, seninle birlikte bir Beytullah indireceğim. Arşımın çevresinde tavaf edildiği gibi onun çevresinde tavaf edilecek ve arşımın çevresinde namaz kılındığı gibi onun çevresinde de namaz kılı-

nacaktır." buyurdu. Nuh tufanı olunca Beytullah göğe çekildi. Hz. Nuhtan sonra gelen Peygamberler Kâbe'nin bulunduğu yer kanaatıyla o civarda Hac yapıyorlar. Fakat Kâbenin yerini tam olarak bilemiyorlardı. Nihayet Allah teala Hz. İbrahime Kâbe'nin yerini bildirdi. İbrahim de Kâbeyi beş dağdan yaptı. Bu dağlar, Hira, Zübeyr, Lübnan, Tur ve Hamr dağlarıdır.

c- Mücahide, Amr b. Dinar, Abdullah b.Abbas ve diğer bir kısım âlimlere göre, Kâbe'nin asıl temelleri, Allah teala henüz dünyayı yaratmadan önce, dünya su halindeyken yukarı doğru kubbe halinde yükselen kırmızı bir tepecikti. Sonra Allah teala, yeryüzünü düzgün bir şekilde yarattı. Kâbenin temelini teşkil eden bu kırmızı tepe olduğu gibi kaldı. Nihayet Allah teala Hz. İbrahime, Cebrail vasıtasıyla bu tepenin yerini tanıttı. Hz. İbrahim de bunun üzerine Kâbeyi inşa etti. Başka bir rivayette, şiddetli esen bir rüzgâr vasıtasıyla Kâbenin bu temelini Hz. İbrahime tanıttı. O da bu temel üzerine Kâbeyi yaptı. İkrimenin Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre, Kâbe'nin temelleri, dünya yaratılmadan iki bin sene önce yaratılmıştır.

[Taberi diyor ki: "Bize göre doğru olan görüş şudur: "Allah teala, Hz. İbrahim ile oğlu İsmailin, Beytullahil Haram olan Kâbenin duvarlarını yükselttiklerini zikretmiş bu temellerin ne zaman ve nasıl atıldıklarını beyan etmemiştir. Bu hususta Resulullahtan zikredilen sahih bir haber de yoktur. Bu itibarla Kâbenin temelleri Hz. Âdem ile birlikte gökten indirilmiş te olabilir. Dünya su halindeyken kubbe şeklinde yükselen ve tepecik haline gelen bir temel de olabilir. Kâbeni, gökten indirilmiş bir inci veya yakut olmasıda, daha sonra Nuh tufanı sırasında bu inci ve yakutların göğe kaldırılmış olması da muhtemeldir. Yine Kâbe'nin temellerinin Hz. Âdem tarafından atılarak yapılmış olması, daha sonra yıkılıp izlerinin kaybolmuş olması da muhtemeldir. Bunlardan herhangi birini tercih ettirecek kesin bir delil yoktur.]

Âyet-i kerimede **"Ey Rabbimiz, bunu bizden kabul et"** buyurulmaktadır. Bir kısım müfessirler bu duanın hem Hz. İbrahim'e hem de oğlu İsmaile ait olduğunu söylemişler, diğer bazıları ise bu duanın sadece Hz. İsmaile ait olduğunu söylemişlerdir. Bu son yoruma göre âyetin mânâsı şöyledir: "Ey Resulüm hatırla, bir zaman İbrahim, Kâbenin temellerini yükseltiyor İsmail de "Ey rabbimiz, sen bunu bizden kabul et." Çünkü sen çok iyi işiten ve çok iyi bilensin." diyordu.

Müfessirler, Kâbeyi yapan ustanın sadece Hz. İbrahim mi yoksa onunla birlikte oğlu İsmail de mi olduğu hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

[Süddi ve Ubeyd b. Umeyr'e göre Kâbeyi Hz. İbrahim ve Hz. İsmail beraberce yapmışlardır. Bu hususta, Süddi'nin şunları söylediği rivayet edilmiştir. "İbrahim ve İsmaile "İbadet edenler için Kâbeyi temizlemeleri emredilince İbrahim Mekke'ye gitti. Ve oğlu İsmail ile kazmaları ellerine aldılar. Fakat, Kâbeyi

nereye yapacaklarını bilemediler. Allah onlara, iki kanadı bir de başı bulunan ve âdeta yılan şeklini alan bir rüzgar gönderdi. Bu rüzgara, "Dönerek şiddetle esen rüzgar" anlamına gelen (رِيحُ الْحَجُوجْ) denir. Rüzgâr, İbrahim ve İsmail için Kâbe'nin etrafını süpürdü. Onlara temelleri yapacakları yeri gösterdi. Onlar da kazma ile, rüzgârın temizlediği yerleri takibederek kazdılar. Böylece Kâbenin temelini yeniden kurdular. Hacerül Esved köşesine ulaşınca İbrahim, oğlu İsmaile "Ey oğlum, git güzel bir taş bul getir buraya koyayım." dedi. İsmail "Babacığım, ben ağır hareket eden biriyim ve yorgunum." dedi. İbrahim "Git onu bana getir." dedi. Bunun üzerine İsmail gidip babasının istediği taşı aradı. Ona bulduğu bir taşı getirdi. İbrahim o taşı beğenmedi. İsmaile "Daha güzel bir taş getir." dedi. İsmail tekrar taş aramaya gitti. Bu arad Cebrail Hacerül Esvedi Hindistan'dan getirdi. Bu taş, Hz. Âdem ile birlikte cenetten gelmişti. Rengi çok beyazdı. Beyaz bir yahut halindeydi. Fakat insanların günahları yüzünden siyahlaştı. İsmail de başka bir taş getirdi. O sırada, İbrahimin yanında, köşeye konulmuş olan Hacerül Esvedi görünce "Bunu kim getirdi?" dedi. İbrahim "Senden daha zinde olan getirdi." dedi. Ve ikisi birlikte Kâbeyi yaptılar.

Sadi b. Cübeyrin, Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre ise Kâbeyi yapan asıl usta Hz. İbrahimdir. İsmail ise babasına amelelik yapmış, taş ve malzeme taşımıştır. Bu hususta Abdullah b. Abbas'ın, şunları söylediği rivayet edilmektedir: "İsmail zemzem suyuna yakın bir yerde ok yaparken babası İbrahim çıkagelmiştir. İsmail babasını görünce ayağa kalkmış, baba-oğulun birbirerini karşılamaları gibi karşılamışlardır. Ondan sonra İbrahim, İsmaile "Ey İsmail, Allah bana bir şey emretti." demiş, İsmail de babasına "Rabbinin sana emrettiğini yap." demiştir. İbrahim, "Bana yardım eder misin?" diye sormuş İsmail "Evet yardım ederim." diye cevap vermiştir. İbrahim, çevresinden daha yüksek olan Kâbenin yerini göstererek "Allah bana, burada Beytullah yapmamı emretti." demiştir. İşte bundan sonra İbrahim ve İsmail, Kâbenin temellerini yükseltmeye başlamışlardır.İsmail taş taşımış, İbrahim ise yapmıştır.Temeller yükselince İsmail, "Makam-ı İbrahim" diye adlandırılan taşı getirmiş Hz. İbrahim'in ayaklarının altına koymuş o da üzerine çıkarak Kâbeyi yapmaya devam etmiştir. Bu ara her ikisi de rablerine niyaz ederek "Ey rabbimiz bunu bizden kabul et. Şüphesiz ki sen çok iyi işiten ve çok işi bilensin." demişlerdir.

Hz. Ali'den nakledilen başka bir görüşe göre, Kâbeyi yapan, Hz. İbrahimdir. Kâbenin yapımı sırasında Hz. İsmail küçük bir çocuktur. Hz. Ali den bu hususta şunlar nakledilmektedir: Allah teala, İbrahime Kâbeyi yapmayı emredince İbrahim, hanımı Haceri ve ondan doğan küçük çocuğu İsmaili beraberine alarak Mekke'ye varmışlardır. Oraya varınca, Kâbe'nin yerinde bulut şeklinde ve başı bulunan bir yaratık gördü. Onunla konuştu. O yaratık, İbrahim'e, "Ey İbrahim, benim gölgemin düştüğü yere veya benim kapladığım yere Beytullah'ı yap. Tam o kadar yap. Ne fazla olsun ne de eksik." dedi. İbrahim Kâbeyi yaptıktan sonra,

Haceri ve İsmaili oraya bırakıp geri dönmeye başlamıştır. Bunun üzerine Hacer, "Ey İbrahim, sen bizi kime bırakıyorsun?" demiş, Hz. İbrahim de "Siz Allah'a bırakıyorum." demiştir. Hacer: "O halde git. Çünkü Allah bizi helak etmez." demiştir. İsmail son derece susamış, Hacer Safa tepesine çıkararak sağa sola bakmış fakat herhangi bir şey görememiştir. Sonra Merve tepesine çıkmış oradan da hiçbir şey görmemiştir. Sonra dönüp tekrar Safa tepesine gitmiş yine bir şey görememiştir. Bu iki tepe arsında yedi defa gidip gelmiştir. Sonra oğlunun yanına gelip "Ey İsmail öleceksin. Öl fakat gözümün önünde ölme." demiş, oradan uzaklaşmış tekrar geri döndüğünde, İsmailin, susuzluktan dolayı ayaklarıyla debelenerek yeri eşelediğini görmüştür. Bunun üzerine Cebrail Hacere seslenerek "Sen kimsin?" diye sormuş Hacer de "Ben İbrahimin oğlunun anası olan Hacer'im." demiştir. Cebrail "İbrahim sizi kime bıraktı?" demiş, Hacer de "Allah'a bıraktı." demiştir. Cebrail "O sizi, size yararlı olan birine bırakmış," demiştir? Cebrail, parmağıyla yeri araştırmış ve oradan zemzem suyu çıkmıştır. Hacer suyun akmasını önlemeye çalışırken Cebrail ona: "Bırak onu, o içilir tatlı bir sudur." demiştir

Taberi diyor ki: "Doğru olan görüş, Kâbeyi İbrahim ile İsmail'in birlikte yaptıklarını beyan eden görüştür. İkisinin de usta yahut Hz. İbrahim'in usta Hz. İsmailin de ona yardım eden amele olması mümkündür. Zira âyet-i kerime, hem İbrahim'in hem de İsmailin, Kâbenin temellerini yükselttiklerini beyan etmektedir.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا

وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

128- Rabbimiz, ikimizi de sana teslim olan kıl. Soyumuzdan da sana teslim olan bir ümmet meydana getir. Bize, ibadet yerlerimizi göster. Tevbemizi kabul et. Şüphesiz ki sen, tevbeleri çok kabul eden ve çok merhamt edensin.

Rabbimiz, ikimizi de emrine teslim olan, itaatine boyun eğen kıl da sana başka şeyleri eş koşmayayılm. Aynı şekilde soyumuzdan da, senin emirlerine teslim olan, senin itaatine boyun eğen bir ümmet meydana getir. Ey rabbimz, bize, Hacla ilgili ibadet yerlerimizi göster. Nasıl tavaf yapacağız, nasıl sa'y yapacağız, Arafatta nasıl vakfe yapacağız, şeytanı nasıl taşlayacağız? Bunları bize öğret. Geçmişte yaptıklarımızı affet. Çünkü sen, af ve mağfiretinle lütufla bulunan ve çok merhabet edensin.

* Âyet- kerimede geçen ve **"Rabbimiz bize ibadet yerlerimizi göster."** liye tercüme edilen (وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا) cümlesi iki şekilde okunmuştur. Bir kıraat ekline göre bu cümlenin mânâsı: "Sen bizim gözümüze göster." demektir. Âyet-i bu kıraat üzere okuyanlar, Hz. İbrahim ve İsmail'in, kendilerine gösterilnesini istedikleri (مَنَاسِك) "Menasik"ten neyin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Katade ve Süddiye göre burada zikredilen "Menasik"ten maksat, Hacla ibadet yapılan yerlerdir. Bu hususta Süddiden, şunları söylediği rivayet edilmektedir: "İbrahimle İsmail, Kâbenin yapımını bitirdikten sonra Allah teala İbrahime: "Sen insanlara Haccın farz olduğunu ilan et." diye emretti. İbrahim de Mekkenin iki dağının arasından şöyle seslendi. "Ey insanlar, Allah sizlere, beytini Haccetmenizi emretti." Bu sesleniş her müminin kalbine girdi ve onu işiten herkes ve her şey (لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ) "Emrine hazırım, emrine hazırım, emrine hazırım, emrine hazırım rabbim." diye cevap verdi. Ve gidebilenler Hacca gittiler. Ondan sonra Allah teala İbrahime Arafata çıkmasını emretti ve Arafatı ona anlattı. İbrahim Arafata giderken Akabeye vardı. Orada, birinci Cemrede karşısına şeytan çıktı. İbrahim Şeytana yedi taş attı. Attığı her taşla beraber tekbir getirdi. Şeytan oradan kaçıp ikinci Cemreye gitti. İbrahime orada da engel olmak istedi. İbrahim orada da tekbir getirerek şeytanı taşladı. Şeytan üçüncü Cemre yerine gitti. İbrahim orada da tekbir getirerek şeytanı taşladı. Şeytan İbrahime engel olamayacağını anlayınca önünden çekildi. İbrahim ise nereye gideceğini bilmiyordu. Yürümeye devam etti. "Geçiş yeri anlamına gelen (ذُو الْمَجَاز)Zülmecaz'a vardı. Oraya baktı. Fakat oranın, kendisine vasfedilen Arafat olmadığını gördü. Oradan geçip gitti. Bu sebeple oraya "Zülmecaz" adı verildi. İbrahim, devam edip Arafata vardı. Orayı görünce kendisine vasfedilen yer olduğunu anladı. "Burayı tanıdım." dedi. Bu nedenle bu yere "Tanımak" anlamına gelen "Arafat" adı verildi. İbrahim Arafatta akşama kadar vakfe yaptı. Akşam olunca da namazların birleştirildiği (Akşam ve yatsı namazlarının birlikte kılındığı) Müzdelifeye vardı. Orada da vakfe yaptı. Oranın adına "Birbirine yaklaştırma" anlamına gelen "Müzdelife" adı verildi. Sonra İbrahim devam edip, daha önce şeytanla ilk karşılaştığı yere vardı. Oraya yedi taş attı. Sonra Minaya geri döndü ve orada geceledi. Böylece Haccı bitirmiş oldu.

b- Ata ve Mücahide göre ise, bu kıraatta (مَنَاسِك) kurbanların kesildikleri yer demektir. Bu görüş, Ubeyd b. Umeyr'den de nakledilmiştir.

Diğer bir kıraata göre, âyetin mânâsı: "Sen bize, Hacda ibadet edeceğimiz yerleri öğret" demektir.

Taberi diyor ki: "Her iki kıraatın da vardıkları neticeler aynıdır aralarında fark yoktur. "Menasik" kelimesinin lügat mânâsı "Allah için, içinde oturulan ve üzerinde, Allahı razı edecek ve Allaha yaklaştıracak salih amel işlenen yerler."

demektir. Bu salih ameller, kurban kesme, namaz kılma, tavaf etme, sa'y yapma ve diğer salih ameller olabilir. İşte bu nedenle Hacda, üzerlerinde ibadet edilen yerlere "Haccın menasiki" denmiştir. (مَنَاسِك) kelimesinin müfredi (مَنْسَك)dür. Lügat mânâsı ise "Alışılan ve tekrar tekrar kendisine dönülen yer." demektir. Haccın kutsal yerlerine bu ismin verilmesi, insanların oraya tekrar tekrar gitmelerindendir. Ancak bir kısım âlimlere göre "Menasik" demek "İbadetler" demektir. Bunlara göre âyetin mânâsı "Ey rabbimiz, sen bize nasıl ve nerede ibadet yapacağımızı göster, biz de senin razı olacağın şekilde sana ibadet edelim." demektir.

Âyet-i kerimede "Tevbemizi kabul et" buyurulmaktadır. Tevbenin asıl mânâsı, "Sevilmeyen bir şeyi bırakıp sevilen bir şeye yönelmek"tir. Buna göre kulun, rabbine tevbe etmesi, Allahın sevmediği şeyleri yapmayı bırakıp bir daha ona dönmemeye kesin olarak karar vermesidir. Allah tealanın, kulun tevbesini kabul etmesi ise, onu cezalandırmaktan vazgeçip bir lütuf olarak affetmesidir.

Eğer denilecek olursa ki: "Hz. İbrahim ile İsmail, günah mı işlemişlerdi ki rablerinden tevbelerini kabul etmesini istemeye ihtiyaç duydular?" Cevaben denilir ki: "Allahın yarattığı hiçbir yaratık yoktur ki, Allah ile kendisi arasında, vazgeçip tevbe etmeyi gerektiren bir amel yapmış olmasın. Belki de Hz. İbrahim ve İsmail, kendilerinden sadır olan bir kusurdan dolayı, rablerine tevbe etmişlerdir. Bu tevbelerini de özellikle Kâbenin duvarlarını yaptıktan sonra beyan etmeleri tevbelerinin kabulü için Kâbenin daha uygun bir yer olmasındandır. Böylece kendilerinden sonra gelen insanlar da günahlarından arınmak için kutsal yerlerde rablerine tevbe etsinler ve Hz. İbrahim ve İsmailin sünnetini devam ettirsinler. Belki de Hz. İbrahim ve İsmailin, rablerine tevbe etmeleri, bizzat kendi kusurlarından kaynaklanmayıp kendi soylarından gelecek olan günahkârların kusurlarının affedilmesi içindir. Çünkü Allah teala, Hz. İbrahime, soyundan zalimlerin geleceğini ve Allahın ahdine erişemeyeceklerini beyan etmiştir. Hz. İbrahim ve İsmail de soylarından gelecek insanların bağışlanmalarını rablerinden istemişlerdir.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

129- Rabbimiz, onlara, kendi içlerinden Peygamber gönder. Âyetlerini onlara okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları (kötülüklerden) temizlesin. Şüphesiz sen, her şeye galipsin, hüküm ve hikmet sahibisin.

Rabbimiz, bizim soyumuza, Araplardan bir Peygamber gönder. Senin vahyettiğin kitabı onlara okusun. Onlara Kur'anı öğretsin. Onları şirkten ve putlara tapmaktan temizlesin. Ey rabbimiz, şüphesiz ki sen, hiç kimsenin âciz bırakmayacağı bir güce sahipsin, hüküm ve hikmet sahibisin. Senin tedbirinde hiçbir eksiklik ve kusur yoktur.

* Hz. İbrahim ve Hz. İsmailin: "Rabbimiz, bizim soyumuza kendilerinden bir Peygamber gönder." şeklindeki duaları, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gelmesine dair olan dualarıdır. Bu dua hakkında, İrbad b. Sâriye, Resulullah efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

عن عرباض بن سارية قال قال رسول الله ﷺ انى عند الله لخاتم النبيين وان آدم عليه السلام لمنجدل فى طينته وسأنبئكم باول ذلك دعوة أبى ابراهيم وبشارة عيسى بى ورؤيا أمى التى رأت وكذلك أمهات النبيين ترين.

"Ben, Âdem (a.s.) yerde balçık olarak yatarken, Allah katında Peygamberlerin sonuncusuydum. Ben bunun nasıl böyle olduğunu size bildireyim. Ben, atam İbrahimin duası, İsanın müjdesi, annemin de rüyasıyım. Bütün Peygamberlerin anneleri de buna benzer rüyalar görmüşlerdir."(232)

Katade ve Süddi de, Hz. İbrahim ve İsmailin, gönderilmesini istedikleri Peygamberden maksadın, Hz. Muhammed olduğunu söylemişlerdir.

Âyette zikredilen "Kitap"tan maksat, Kur'an-ı Kerimdir. "Hikmet"ten maksat ise Katadeye göre "Sünnet"tir. İbn-i Zeyd ve Malik'e göre ise "Hikmet"ten maksat, dini bilmek ve onu anlamaktır. Zira insanlar dini ancak Peygamberin öğretmesi ve anlatmasıyla idrak edebilirler.

Taberi diyor ki: "Bize göre "Hikmet"ten maksat, "Allahın hükümlerini bilmektir. "Bu hükümler ancak Peygamberlerin bildirmesiyle öğrenilmiş olur. "Hikmet" kelimesi "Hüküm" kelimesinden türetilmiştir. Bunun mânâsı ise "Hak ile bâtılın arasını ayıran Kur'an" demektir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Ey Rabbimiz, sen onlara, içlerinden bir Peygamber gönder. Onlara âyetlerini okusun ve kendilerine gönderdiğin kitabı ve aralarında senin hükmünle hüküm vermeyi öğretsin."

Âyet-i kerimede: "Onları (kötülüklerden) temizlesin." buyurulmaktadır. Burada ifade edilen temizlenmeden maksat, Allaha ortak koşmaktan ve putlara

232 Ahmed b. HAnbel, Müsned c. 4, s. 127, 128

tapmaktan temizlenmeleridir. "Zekat" kelimesi, "Artmak" mânâsına da geldiğinden âyette "Onların itaat ve ibadetlerini artırsın." mânâsı da mevcuttur.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرٰهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي
الدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

130- Kendini bilmez beyinsizlerden başka kim İbrahimin dininden yüzevirir? Şüphesiz ki biz onu dünyada (Peygamber olarak) seçtik. Muhakkak ki o, âhirette de salih kimselerdendir.

İbrahimin Hanif dininden, beyinsiz cahillerden başkası yüzçevirmez. Ve o dini terketmez. Şüphesiz ki biz, İbrahimi dünyada Peygamber seçtik ve onu insanlara imam yaptık. Muhakkak ki o, âhirette de salih kullarımızdandır. O, dünyada net ve samimi âhirette ve dost ve velidir. Zira o, dünyada ahdine vefa göstermiştir.

* HANİF DİNİ: Bâtılı terkedip hakka yönelik olan, tek Allah inancına dayanan ve Allah tarafından gönderilen gerçek din demektir. Burada "Hanif dininden yüzçevirenler"den maksat, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Çünkü onlar, Yahudiliği ve Hıristiyanlığı İslama tercih etmişlerdir.

Nitekim, Katade ve Rebi' b. Enes, âyetin, Yahudi ve Hıristiyanları kastettiğini söylemişlerdir.

Âyet-i kerimeden de anlaşıldığı gibi Hz. İbrahimin, kendisinden sonra bıraktığı sünnetine muhalefet eden kimse, Allah tealaya muhalefet etmiş sayılır. Keza, Hz. İbrahimin Hanif dinine davet eden Hz. Muhammede muhalefet eden de Hz. İbrahime muhalefet etmiş olur. Böylece Allahın emirlerine karşı çıkmış olur. Yahudi ve Hıristiyanlar bu duruma düşmüşlerdir.

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

131- Bir zaman rabbi ona "Teslim ol" dediğinde İbrahim "Âlemlerin rabbi olan Allaha teslim oldum." demişti.

Rabbi ona "Teslim ol" yani, ibadetlerinde ihlaslı ol, rabbine itaat ederek boyun eğ." demiştir. İbrahim de "Bütün yaratılmışların sahibi ve onların sevk ve idare edeni olan Allaha boyun eğdim ve ona ibadeti ihlas ile yaptım." demişti.

* Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki "Allah teala, Hz. İbrahimi İslama girmeye davet etmiş miydi?" Cevaben denilir ki: "Evet etmişti" Ne za-

man etmişti?" denilecek olursa denilir ki: "Allah teala İbrahimi ay, güneş ve yıldızla imtihan ettikten sonra İbrahimin şunları söylediği anda Allah onu Müslüman olmaya davet etmiş o da Müslüman olduğunu belirtmişti. İbrahim demişti ki: **"... Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." "Şüphesiz ki ben, hakka eğilerek yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben, Allaha ortak koşanlardan değilim."**(233)

وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَٰبَنِىَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا
تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

132 İbrahim, âlemlerin rabbine teslim olmayı oğullarına da vasiyet etti. Yakup da, "Oğullarım, Allah sizin için bu dini seçti. O halde sizler ancak Müslümanlar olarak can verin." (dedi.)

İbrahim, oğullarına Müslüman olmayı tavsiye etti. Yani ibadette, tevhid inancında samimi olmalarını, kalb ve bütün uzuvlarını ona boyun eğdirmelerini tavsiye etti. İbrahim, oğulları İsmail ve İshaka böyle vasiyet ettiği gibi, İshakın oğlu olan Yakup ta kendi oğullarına aynı vasiyeti yaptı. İbrahim ve Yakup, oğullarına şöyle demişlerdi: "Ey oğullarım, Allah size vaadettiği bu dini seçti. Bu din de İslamdır. O halde İslama sarılın ve İslam dini üzere ölün. Hayatınızda bu dinden hiç ayrılmayın. Çünkü hiçbir kimse, ölümün kendisine ne zaman geleceğini bilemez. Her zaman gelebilecek ölüme karşı tedbirli olun ve İslamı bir an bile terketmeyin."

أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ
بَعْدِى قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا
وَٰحِدًا وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

133- Yoksa siz, Yakuba ölüm geldiği sırada yanında mı bulunuyordunuz? O zaman o, oğullarına: "Benden sonra neye tapacaksınız?" demiş, oğulları da "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshakın ilahı olan tek ilaha kulluk edeceğiz. Bizler ona teslim olduk." demişlerdi.

---

233 En'am suresi, 6/78, 79

[Ey Yahudi ve Hıristiyan toplulukları, Yakuba ölüm geldiği zaman siz onun yanında bulunuyor da onun, çocuklarına, çocuklarının da ona ne dediklerini biliyor muydunuz? O zaman o, oğullarına "Benim vefatımdan sonra hangi şeye ibadet edeceksiniz?" dediğinde oğulları demişlerdi ki: "Senin şu anda ibadet ettiğin, ataların İbrahim, İsmail ve İshakın da ibadet ettiği ilaha kulluk edeceğiz. İbadeti sadece ona yapacağız, ona hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. Bizler, kullukta ve itaatta ona boyun eğenleriz."]

* Bu âyet-i kerime, Hz. Yakubun soyundan gelen Yahudilerin ve Hz. İsmailin soyundan gelen müşrik Arapların, tevhid inancından ayrıldıklarını, halbuki tâbi olduklarını söyledikleri Peygamberlerin, tevhid inancı üzere olduklarını, bunların da o inanç üzere bulunmaları gerektiğini ifade etmektedir.

Yine bu âyet-i kerimeden anlaşılmaktadır ki, babalar çocuklarına çok dikkat etmelidirler. Bilhassa onların dinlerine önem vermelidirler.

Yakup (a.s.)ın yaptığı gibi, çocuklarını Allahın azabından kurtaracak hususlara titizlik göstermelidirler.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

134- Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacaksınız.

[Ey Yahudi ve Hıristiyan toplulukları, siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve onların soyundan gelenleri bırakın. Onlar bir cemaat idiler, kendi yollarında yürüyüp gittiler. Onları ve çocuklarını ileri sürmeyin. Ey Yahudi ve Hıristiyanlar, kendi kâfirliklerinizi onlara isnad ederek "Onlar da Yahudi veya Hıristiyandı." demeyin.Onların yaptıkları hayır kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz onların amellerinden hesaba çekilecek değilsiniz. Çünkü her nefsin kazandığı iyilik lehine, yaptığı kötülük te aleyhinedir.]

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾

135- Kitap ehli "Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız." dediler. Ey Muhammed de ki: "Hayır, biz, dosdoğru olan İbrahimin dinine uyarız. O, Allaha ortak koşanlardan değildi."

Yahudiler Müslümanlara "Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız." dediler. Hıristiyanlar da "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız ve hakka erişesiniz." dediler. Ey Muhammed, onlara de ki: "Biz, Yahudi ve Hıristiyanlara tabi olmayız. Onların dinine uymayız. Biz, İbrahimin, bâtılı bırakıp hakka yönelen Hanif dinine tabi oluruz. Onun izinden gideriz. O, hiçbir zaman putlara tapan müşriklerden olmadı. Yahudi ve Hıristiyan da değildi."

* O halde gelin hep beraber, Allahın seçtiği, razı olduğu ve hepimizin, Allahın dini olduğuna dair şahitlik ettiğimiz, İbrahimin dinine tabi olalım. Üzerinde ihtilaf ettiğiniz diğer dinleri bırakalım. Çünkü İbrahimin dini, Hanif dini olan İslamdır. Ona ve onun dinine uyan ise Haniftir. Yani gerçek dine uymuştur.

Kur'an-ı Kerimde Hz. İbrahimin Hanif olduğu zikredilmiştir. Müfessirler, Haniflikten neyin kastedildiğini hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- Hasan-ı Basri, Atıyye, Mücahid, Dehhak ve Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre "Hanif" kelimesinin asıl mânâsı, "Hac yapan" demektir. Hz. İbrahim, Hac ibadetlerinde kendisine uyulan bir imam olduğundan ve Hac ibadetini ilk eda eden kimse olduğundan ona "Hanif" ve onun dinine de "Haniflik" denmiştir. Bu görüşte olanlara göre, Hz. İbrahimin dini olan İslama uyarak Hac ibadetini eda eden her kişi Müslümandır ve haniftir. Hac ibadetini yapmak da Hanifliktir.

b- Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre, Hanif demek, "Uyan ve tâbi olan" demektir. Bu izaha göre, Hz. İbrahimin dinine uyanlara "Hanif" denir.

c- Başka bir kısım âlimlere göre "Hanif" demek, "Sünnet olan" demektir. Hz. İbrahimin dinine "Hanif dini" denmesi, Hz. İbrahimin ilk sünnet olan kişi olmasındandır. Bu izaha göre, "Hanif dini" demek "Sünnet olanların dini." demektir.

d- Süddiye göre "Hanif" demek, "İhlaslı" demektir.

e- Diğer bir kısım âlimlere göre "Hanif" demek, "İslam" demektir. Hz. İbrahimin dini İslam idi. Bu itibarla Hz. İbrahimin dinine tam uyan haniftir. Yani Müslümandır.

Taberi diyor ki: "Bana göre, Haniflik, Hz. İbrahimin dininde dosdoğru olmak ve ona dininde uymaktır. Hanifliğin Hac yapmak olduğunu söylemek doğru değildir. Aksi halde Hac yapan müşrikleri de Hanif saymak gerekir ki Allah

teala, Hz. İbrahimin Hanif olduğunu ve müşriklerden olmadığını buyurmuş böylece bu görüşe imkân kalmamıştır. Keza, Hanifliğin sünnet olmak mânâsına geldiğini söylemek te isabetli değildir. Aksi halde bütün sünnet olanların Hanif olduğu iddia edilmiş olur ki Allah teala, bu görüşe de mahal bırakmamış ve "İbrahim ne Yahudi idi ne de Hıristiyandı fakat o, doğruya yönelmiş bir Müslümandı. Müşriklerden de değildi."(234) buyurmuştur. O halde, Haniflik Hz. İbrahime dininde tam uymaktır. Ona dininde uymayanlar Haniflikle isimlendirilmezler. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi başka isimlerle isimlendirilirler.

قُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِىَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن
رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

136- Ey müminler, onlara şöyle deyin: "Biz, Allaha, bize indirilene, İbrahime, İsmaile, İshaka, Yakuba ve torunlara indirilene, Musaya ve İsaya verilenlere ve rableri tarafından bütün Peygamberlere verilenlere iman ettik. Onların arasında bir ayırım yapmayız. Biz, Allaha teslim olanlarız.

"Ey müminler, "Yahudi olun ki hidayete eresiniz" diyen Yahudilere ve "Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz." diyen Hıristiyanlara deyin ki: "Biz, Allahı tasdik ettik, Muhammede indirilen kitabı tasdik ettik. Aynı şekilde Peygamberlerden İbrahime, İsmaile, İshaka, Yakuba ve Yakubun soyundan gelen peygamberlere indirilenleri tasdik ettik. Aynı şekilde Musaya indirilen Tevrata ve İsaya indirilen İncile de iman ettik. Bütün Peygamberlere indirilen kitaplara iman ettik. Bütün Peygamberler hak ve hidayet üzeredirler. Tevhid inancı hususunda aynı yolu takip etmişlerdir. Bu itibarla Peygamberlerden bazılarına iman edip diğerlerini inkâr etmeyiz. Hepsinin, Allahın Peygamberi olduğuna, hak ve hidayetle gönderildiklerine şihadet ederiz. Biz, Allaha itaatla boyun eğeriz, ona kulluk ederiz."

* Ebu Hureyre (r.a.) diyor ki:

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنهُ قَالَ كَانَ اَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَؤُنَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ

234 Âl-i İmran suresi, 3/67

وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الإِسْلاَمِ فَقَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ لاَ تُصَدِّقُوا اَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا آمَنّا بِاللّهِ وَمَا أُنْزِلَ اِلَيْنا.

"Ehl-i Kitap, Tevratı İbraniceden okuyor ve Müslümanlara Arapça izah ediyorlardı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Siz, ehl-i kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın. Siz: "Biz, Allaha ve bize indirilene iman edenleriz." deyin[235]

Abdullah b. Abbas diyor ki: "İçlerinde Ebu Yâsir b. Ahtab, Râfi' b. Ebi Râfi', Âzur, Halid, Zeyd, İzar b. Ebi İzar ve Eşya'ın bulunduğu bir Yahudi topluluğu Resulullaha geldi ve ona: "Peygamberlerden kimlere iman ettiğini sordular. Resulullah da onlara: "Ben, Allaha, bize indirelene, İbrahime, İsmaile, İshaka, Yakuba ve torunlara indirelenlere, Musaya ve İsaya verilene ve bütün Peygamberlere rableri tarafından verilenlere iman ettim. Biz, onlardan herhangi birisinin arasında ayırım gözetmeyiz. Biz, Allaha boyun eğenleriz." dedi. Resulullah İsayı zikredince Yahudi topluluğu onun Peygamberliğini inkâr ettiler ve: "Biz, İsaya da iman etmeyiz ona iman edene de iman etmeyiz." dediler. Bunun üzerine Allah teala: **"Ey Muhammed, de ki: "Ey kitap ehli, sadece Allaha, bize indirilene ve daha önce indirilenlere iman ettiğimizden ve sizin de çoğunuzun fâsıklar olduğunuzdan dolayı mı bize kızıyorsunuz?"** [236] âyetini indirdi.

Âyet-i kerimede zikredilen "Torunlar"dan maksat, Hz. Yakubun oğulları olan on iki erkeğin soyundan gelen torunlardır. Süddi, Hz. Yakubun oğulları olan ve torunların babası olan bu kişilerin adının şunlar olduğunu rivayet etmiştir: Yusuf, Bünyamin, Rubil, Yehuda, Şem'un, Levi, Dan ve Kuhas. Görüldüğü gibi Süddi, sadece sekiz kişinin ismini rivayet etmiştir.

İbn-i İshak ise, Hz. Yakubun on iki oğlunun adlarının şunlar olduğunu zikretmiştir: Rubil, Şem'un, Levi, Yehuda, Reyalan, Yeşcür, Yusuf, Bünyamin, Dan, Nefsali, Ca'd ve Eşrüb.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنتُم بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوا ۖ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

235 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 11

236 Maide suresi, 5/59

137- Eğer sizin iman ettiğiniz gibi onlar da iman ederlerse şüphesiz ki hidayete ermiş olurlar. Şayet yüzçeviririerse, bilin ki onlar ancak bir ayrılık içindedirler. Onlara karşı Allah sana yetecektir. O, her şeyi çok iyi işiten, çok iyi bilendir.

Ey müminler, eğer Yahudi ve Hıristiyanlar da sizin ikrar ve tasdik ettiğiniz gibi ikrar ve tasdik ederlerse şüphesiz ki hak yolu tutup hidayete ermeye muvaffak olmuşlardır. Eğer iman etmekten yüzçeviririerse şüphesiz ki onlar, Allah ve Resulüne karşı bir isyan ve harp içindedirler. Ey Muhammed, bu suçlulara karşı Allah sana yetecektir. Onları ya öldürecek veya sürgün edecektir. Allah onların söylediklerini çok iyi işiten, içlerinde gizledikleri haset ve kini çok iyi bilendir.

* Allah teala bu âyet-i kerimede vaadettiklerini yerine getirdi. Peygamberini onların şerrinden kurtardı. Peygamber onların bir kısmını öldürdü, bir kısmını sürgün etti, bir kısmını ise zımmi yapıp cizye ile vergiye bağlayarak zillete düşürdü.

Nitekim Resulullah (s.a.v.) Hendek savaşında, müşriklerle birleşerek Müslümanlara ihanet ettikleri için Kureyza Yahudilerinin savaşçılarını öldürttü, kadın ve çocuklarını esir aldı. Nadr oğullarını ise Şam'a sürgün etti. Hayber Yahudilerini de Cizyeye bağlayarak Zımmi yaptı.

صِبْغَةَ اللَّهِ ۖ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138- Allahın boyası (ile boyandık) Allahın boyasından daha güzel boyası olan kimdir? Biz ancak sana kulluk ederiz." deyin.

Deyin ki: "Yalnız Allaha ibadeti emreden Hanif dinine yani İslam dinine uyduk. Bu, Allahın boyasıdır. Allahın boyası da boyaların en güzelidir. Allaha ortak koşmayı bırakın. Allahın dininden daha güzel hiçbir din yoktur. Ve deyin ki: "Biz, onun yüceliğine boyun eğeriz. Ona ibadet etme hususunda kibirlenmeyiz."

* Hıristiyanlar, gerek Hıristiyanlığı kabul eden insanları gerekse küçük çocukları, mukaddes kabul ettikleri suya batırıp çıkararak vaktiz yaparlar. Böylece Hıristiyanlık boyası ile boyadıklarını zannederler. Allah teala bu âyet-i kerimesinde Hz. Muhammede ve ona iman eden ümmetine "Yahudi olun ki kurtuluşa eresiniz." diyen Yahudilere ve "Hıristiyan olun ki kurtuluşa eresiniz." diyen Hıristiyanlara şöyle demelerini emretmiştir: "Biz, Hanif dini olan İslam dini üzereyiz. Allahın gerçek boyası işte bu dindir. Siz de gelip bu dine girerek bizim yaptığımız gibi, Allahın boyası ile boyanın."

Âyette zikredilen "Allahın boyası"ndan maksat, Katade, Ebul Âliye,

Atiyye, Süddi, İbn-i Abbas ve İbn-i Zeyd'e göre "Allahın dinidir." Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre ise "Allahın boyası"ndan maksat, Allahın, insanları, üzerinde yarattığı fıtrattır.]

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ
وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾

139- Onlara de ki: "Allah hakkında bizimle mücadele mi ediyorsunuz? Halbuki o, bizim de rabbimiz sizin de rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz sizedir. Biz, Allaha karşı samimi olanlarız."

[Ey Muhammed, Yahudi ve Hıristiyanlara de ki: "Allahın dini hakkında bizimle tartışıp mücadeleye mi girişiyorsunuz? Peygamberinizin, bizim Peygamberimizden, kitabınızın bizim kitabımızdan daha önce gelmesinden dolayı sizin, Allaha bizden daha yakın olduğunuzu mu zannediyorsunuz. Halbuki bizim de sizin de rabbimiz birdir. O, adaletlidir, asla zulmetmez. Bizlerden herbir cemaatin yapmış olduğu iyi veya kötü ameller kendisine aittir. Herkes ameline göre sevap kazanır, veya cezalandırılır. Yoksa dininin veya kitabının eski oluşuna Yahut soyuna göre ceza veya mükâfaatlandırılacak değildir. Biz, ibadeti sadece Allaha yaparız. Sizler gibi, ona hiçbir şeyi ortak koşmayız.

* Görüldüğü gibi bu âyet-i kerime, din hususunda müminlerle mücadele eden Yahudileri kınamaktadır.]

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ أَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ
شَهَادَةً عِندَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

140- Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunların, Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz. Onlara de ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allahın indirdiği o yanındaki gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

[Siz, bizimle, Allahın dini hakkında mücadele ediyor ve yolunuzun daha doğru olduğunu mu zannediyorsunuz? Yoksa sizler, İbrahim, İsmail, İshak ve

Yakup Peygamberlerin ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı sanıyorsunuz? Halbuki Yahudilik ve Hıristiyanlık bu Peygamberlerden sonra meydana çıkmıştır. Ey Muhammed, onlara de ki: "Bu Peygamberlerin ve üzerinde bulundukları dinlerin ne olduğunu, sizler mi daha iyi biliyorsunuz? Yoksa Âlemlerin rabbi olan Allah mı? Bu peygamberlerin müslüman olduklarını bildiği halde bu gerçeği saklayıp gizleyen ve Peygamberlere, Yahudilik ve Hıristiyanlık isnad eden kişiden daha zalim kim olabilir? Allah, hakkı gizleme davranışınızdan gafil değildir. Sizi cezalandırmayı unutacak da değildir.

* Allah teala bu âyet-i kerime ile de, Resulullah ve sahabileri ile tartışmaya girişen, dinlerinin eski olması hasebiyle daha üstün olduklarını iddia eden Yahudi ve Hıristiyanları kınamakta, onları, Müslüman olan İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları, Yahudi veya Hıristiyan şeklinde vasıflandırmalarını reddetmektedir. Zira bu insanlar, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan önce var olan kimselerdir.

Âyet-i kerimede "Yanında bulunan gerçeği gizleyenden daha zalim kimse olmadığı" ifade edilmektedir. Allahın gönderdiği gerçeği gizleyenlerden maksat, Mücahid, Hasan-ı Basri ve Rebi' b. Enes'e göre, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Zira bunların elinde Tevrat ve İncil bulunmaktadır. Bu iki kitap ta Hz. İrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunların Yahudi ve Hıristiyan olmadıklarını, Müslüman olduklarını zikretmektedir. Fakat Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah katından kendilerine gönderilen kitaplardaki bu gerçeği gizleyerek adıgeçen Peygamberlerin Yahudi veya Hıristiyan olduklarını iddia etmişlerdir.

Katade ve İbn-i Zeyde göre ise, yanlarında Allah tarafından bir gerçek bulunan ve bu gerçeği saklayanlar, Yahudilerdir. Allah katından kendilerine bildirilen gerçek Hz. Muhammedin hak Peygamber oluşudur. Yahudiler bunu bile bile gizlemişlerdir. Ve Allah teala tarafından "Zalimler" olarak vasıflandırılmışlardır.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

141- Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz, onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.

İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlar bir cemaatti, yollarına devam edip gittiler. Rablerine intikal ettiler. Ümit ve amellerini de beraberlerinde götürdüler. Onların kazandıkları hayır ve şerler onlara,sizinkiler de size aittir. Siz onların amellerinden değil sadece kendi kazandığınız hayır ve şerden hesaba çekileceksiniz. O halde ey Yahudi ve Hıristiyanlar, neden onları ileri sürüp duruyorsunuz? Halbuki onların size, işlediğiniz kötü amellere karşı hiçbir faydaları olmayacaktır. O halde onlara güvenmeyi bırakın da iman edip salih ameller işleyin.

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُلْ لِلَّهِ
الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142- İnsanların içinden beyinsiz olanlar: "Yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?" diyeceklerdir. Ey Muhammed, de ki: "Doğu da Allahındır batı da. O, dilediğini doğru yola iletir."

Yahudi ve münafıklardan cahil ve beyinsiz olanlar diyeceklerdir ki: "Namazlarında yönelmiş oldukları kıblelerinden onların yüzünü çeviren ve onları döndüren nedir? Ey Muhammed, onlara de ki: "Doğunun, batının ve o ikisinin arasındaki varlıkların mülkiyetleri ancak Allaha aittir. O, yarattıklarından dilediğini hidayete kavuşturur ve doğru yola gitmelerine muvaffak kılar. Dilediğinden ise yardımını keser ve doğru yoldan saptırır. O halde önemli olan doğruya veya batıya dönmek değil Allahın emrine göre hareket etmektir.

* Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Medineye hicret ettikten sonra Kudüse doğru yönelerek namaz kılmış fakat bir zaman sonra Allah teala, namaz kılarken Kâbe'ye yönelmesini emretmiştir. Bu emir üzerine Resulullah (s.a.v.) Kâbeye doğru yönelmiş fakat ehl-i kitap ve münafıkların eleştirilerine maruz kalmıştır.

Bu meseleyi anlatan Bera b. Âzib diyor ki:

عَنِ الْبَرَاءِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ
أَخْوَالِهِ مِنَ الأَنْصَارِ وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْراً أَوْ سَبْعَةَ

عَشَرَ شَهْراً وَكَانَ يُعْجِبُهُ اَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ وَاَنَّهُ صَلّٰى اَوَّلَ صَلاٰةٍ صَلاّهَا صَلاٰةَ الْعَصْرِ وَصَلّٰى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلّٰى مَعَهُ فَمَرَّ عَلٰى اَهْلِ مَسجِدٍ وَهُمْ رٰاكِعُونَ فَقٰالَ اَشْهَدُ بِاللّٰهِ لَقَدْصَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قِبَلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمٰا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ اَعْجَبَهُمْ اِذْ كَانَ يُصَلّٰى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَاَهْلُ الكِتٰابِ فَلَمَّا وَلّٰى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ اَنْكَرُوا ذٰلِكَ قٰالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنٰا اَبُو اِسْحٰقَ عَنِ الْبَرٰاءِ فِى حَدِيثِهِ هٰذَا اَنَّهُ مٰاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ اَنْ تُحَوَّلَ رِجٰالٌ وَقُتِلُوا فَلَمْ نَدْرِ مٰا نَقُولُ فِيهِمْ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ تَعٰالٰى وَمٰا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمٰنَكُمْ.

"Resulullah (s.a.v.) Medineye ilk geldiğinde Ensar'dan anne tarafından olan ecdadına veya dayılarına misafir oldu. Medinede on altı veya on yedi ay Kudüse doğru yönelerek namaz kıldı. Kudüse doğru namaz kılıyor fakat gönlünden kıblesinin Kâbe olmasını arzu ediyordu.

Resulullahın Medinedeyken, Kâbeye doğru kıldığı ilk namaz bir ikindi namazıydı. Kendisiyle beraber başka insanlar da namaz kılmışlardı. Bu namazı kılanlardan bir tanesi, diğer bir mescide gitti. Orada namaz kılmakta olan cemaat rüku halindeydi. Oraya giden kişi: "Allah şahidim olsun ki ben, Resulullah ile birlikte Mekkeye (Kâbeye) yönelerek namaz kıldım." dedi. Bunun üzerine cemaat, durumlarını değiştirmeden aynı vaziyette Kâbeye doğru döndü.

Resulullahın, Kudüse doğru namaz kılması Yahudiler ve diğer ehl-i kitabın hoşuna gidiyordu. Resulullah, Kâbeye doğru yönelince bunu hoş karşılamadılar.

Ayrıca, Kıble Kâbeye doğru çevirilmeden önce Kudüse doğru namaz kılan fakat o günden evvel ölmüş olan sahabiler vardı. Bunlar hakkında ne diyeceğimizi bilemez olduk. Bunun üzerine Allah teala: **"... Allah sizin imanınızı (namazınızı) zayi edecek değildir..."**[237] âyetini indirdi.[238] Yani bu âyet gelmeden önce Kudüse doğru namaz kılan ve bu âyet gelmeden evvel vefat eden Müslümanların namazları da sahihtir. Allah onların namazlarını kabul etmiştir.

---

237 Bakara suresi, 2/143

238 Buhari, K. el-İman bab: 30, K. Tefsir el-Kur'an sure bab: 12, Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 4, s. 283

Kıblenin sonradan değişmesi onların namazlarını iptal etmez.

Abdullah b. Abbas diyor ki: "Kıble Kudüsten kâbeye çevrilince Yahudiler dediler ki:"Ey Muhammed, daha önce yöneldiğin kıbleye dön sana uyalım ve seni tasdik edelim." Bu sözleriyle Resulullahı dininde bocalatmaya çalışıyorlardı. İşte bunun üzerine "İnsanlar içinden beyinsiz olanlar diyeceklerdir ki:" âyet-i kerimesi nâzil oldu.

Bu âyetin izahında Taberi diyor ki: "Âyet-i kerimede zikredilen "Beyinsiz insanlar"dan maksat, Mücahid, Bera b. Azib ve Abdullah b. Abbasa göre Yahudiler, Süddiye göre ise münafıklardır.

Resulullahın, Kudüse yönelerek ne kadar bir zaman namaz kıldığı ihtilaflıdır. Said b. Cübeyr veya İkrimenin Abdullah b. Abbastan naklettiklerine ve Ebubekir b. Ayyaş'ın da, Bera b. Âzibden rivayet ettiğine göre, Resulullah Kudüse doğru on yedi ay namaz kılmıştır. Ebu İshakın Bera b. Âzibden rivayet ettiğine ve Said b. el-Müseyyebe göre Resulullah Kudüse doğru on altı ay namaz kılmıştır.

Enes b. Mâlikten rivayet edildiğine göre, Resulullah Kudüse doğru dokuz veya on ay namaz kılmıştır.

Muaz b. Cebelden rivayet edildiğine göre on üç ay Kudüse doğru namaz kılmıştır.

Resulullahın Kudüse doğru namaz kılması, ehl-i kitabı İslama kazandırmak için kendi ictihadıyla mı olmuştur? Yoksa Allah tealanın ona emretmesiyle mi olmuştur? Bu hususta iki görüş zikredilmektedir.

Hasan-ı Basri, İkrime ve Ebul Âliyeye göre Resulullah, kendi isteğiyle Kudüse doğru namaz kılmıştır. Ta ki Kudüse doğru yönelen Yahudileri İslama çeksin ve onların iman etmelerine vesile olsun.

Abdullah b. Abbas ve İbn-i Cüreyc'e göre ise, Allah teala, Resulullaha, önce Kudüse doğru namaz kılmasını emretmişti. Resulullah ve sahabileri Allah tealanın emri gereği Kudüse doğru namaz kılıyorlardı. Fakat Resulullah Hz. İbrahimin kıblesi olan Kâbeye doğru namaz kılmak istiyor, yüzünü göğe doğru çevirip Allaha niyazda bulunuyordu. Bunun üzerine Allah teala Resulullahın, Kâbeye doğru yönelmesini emreden âyetleri indirdi.

Yahudi veya münafıkların, Resulullaha ve müminlere "Onları, üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" demelerinin sebebi, Abdullah b. Abbas tarafından şöyle izah edilmektedir: "Kıble Kudüsten Kâbeye çevirilince Resulullaha, Yahudilerden bir topluluk geldi ve ona: "Ey Muhammed, sen, İbrahimin dini üzere olduğunu iddia ettiğin halde bulunduğun kıbleden seni çeviren nedir? Tekrar eski kıblene dön ki sana tabi olalım ve seni tasdik edelim." dediler. Ya-

hudiler bu sözleriyle Resulullahı dininde bocalatmak istiyorlardı. İşte bunun üzerine Allah teala bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre, Allah tealanın Resulullaha, Kâbeye doğru yönelmesini emretmesi üzerine Resulullah Kâbeye doğru namaz kılmaya başladı. Bunun üzerine bir kısım insanlar: "Bunları, üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir? Şüphesiz ki bu adam, doğduğu yeri özledi." dediler. Bunun üzerine Allah teala bu âyeti indirdi. Süddi de bu âyetin münafıkların dedi koduları üzerine nâzil olduğunu söylemiştir.

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ
الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ
مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ
هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

143- Böylece biz sizin, insanlara karşı şahit olmanız, Peygamberin de size karşı şahit olması için sizi, orta yolu tutan bir ümmet kıldık. Önceden üzerinde bulunmuş olduğun kıbleyi, sadece peygambere uyan kimseyi gerisingeri dönenden ayırdetmek için çevirdik. Bu, Allahın hidayet ettiklerinin dışındakilere ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.

Ey müminler, biz sizleri hidayete erdirdiğimiz ve İbrahimin kıblesine dönmeyi nasibettiğimiz gibi sizi başkalarından üstün de kıldık. Sizi, seçkin ve âdil bir ümmet yaptık. Sizlerin, öcneki Peygamberlerin, Allahın verdiği Peygamberliklerini ümmetlerine tebliğ ettiklerine dair o ümmetlere karşı kıyamet gününde şahit olmanız, Allahın Peygamberi Muhammedin de iman ettiğinize dair size şahit olması için, orta yolu tutan bir ümmet kıldık. Ey Muhammed, bizim seni, daha önce kıble edindiğin Kudüsten çevirip Kâbeye yöneltmemiz, kesin olarak iman edenlerle şirk ve şüphe içinde olanları birbirinden ayırdetmemiz için ve kimin sana tabi olup senin kıblene yöneleceğini, kimin de dininden dönerek münafık ve kâfir olacağını açığa çıkarmamız içindir. Kıbleyi çevirme büyük bir hadisedir. Bunu ancak, Allahın sana tabi olmaya ve sana indirdiklerini tasdik etmeye muvaffak kıldığı kişiler kabullenirler. Allah, daha önce Kudüse doğru yönelerek kıldığınız namazları zayi edecek değildir. Onlar da sahih ve ge-

çerlidir. Şüphesiz ki Allah, kullarına karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.

* Âyette geçen ve "Orta yolu tutan" diye tercüme edilen "Vasat" kelimesi hakkında Taberi şöyle diyor: "Buradaki "Orta yol"dan maksat, iki uç tarafın ortası demektir. Müslümanlar dinlerinde orta yolu tutmuşlardır. Onlar ne Hıristiyanlar gibi ruhbanlıkta aşırı gitmişler ve Hz. İsa hakkında, ilahlık derecesine çıkaracak sözler söylemişler ne de Yahudiler gibi Allah tealanın kitabını değiştirerek kendilerine gönderilen Peygamberleri öldürerek ve rablerini yalancı çıkararak isyana düşmüşlerdir. Bilakis müslümanlar, itidali muhafaza etmişler, ifrat ve tefritten kaçınmışlardır.

Ebu Said el-Hudri, Resulullahın, âyette zikredilen "Sizi orta yolu tutan bir ümmet kıldık." ifadesini, "Biz sizi, adaletli bir ümmet kıldık." şeklinde izah ettiğini rivayet etmiştir."[239]

Ebu Hureyre de Resulullahın, bu ifadeyi bu şekilde izah ettiğini rivayet etmiştir.

Mücahid, Katade, Rebi' b. Enes, Abdullah b. Abbas, Ata ve Abdullah b. Kesir de âyette zikredilen ve "Orta yolu tutan" şeklinde tercüme edilen (وَسَطٌ) kelimesini "Adaletli davranan" diye izah etmişlerdir. Taberi buradaki adaletten maksadın "Seçkinlik" olduğunu söylemiş bu ifadenin mânâsının, "Biz sizi seçkin bir ümmet kıldık" demek olduğunu beyan etmiştir.

İbn-i Zeyd ise buradaki (وَسَطٌ) "vasat" kelimesinden maksadın "İki şeyin arasında bulunan" demek olduğunu, müminlerin, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile diğer ümmetlerin arasında bulunduklarının ifade edilmesi için onlara bu sıfatın verildiğini söylemiştir.

Âyet-i kerimede: "Sizin, insanlara karşı şahit olmanız, Peygamberin de size şahit olması için sizi adaletli bir ümmet kıldık" buyurulmaktadır. Ebu Said el-Hudri, Resulullahtan, âyetin bu bölümünü izah eden şu hadisi rivayet etmiştir. Resulullah buyurdu ki: "(Kıyamet gününde) Nuh çağrılacak ve ona "Sen (kavmine) tebliğ ettin mi?" denecektir. Nuh da "Evet" diyecektir. Bunun üzerine kavmi çağırılacak ve onlara: "Nuh size tebliğ etti mi?" diye sorulacak kavmi ise: "Bize herhangi bir uyarıcı gelmedi. Bize hiçbir kimse gelmedi." diyeceklerdir. Bunun üzerine Allah teala Nuh'a: "Senin şahitlerin kimdir?" diye soracak Nuh da: "Muhammed ümmetidir." diyecektir. Bunun üzerine sizler getirileceksiniz. Onun tebliğ ettiğine dair şahitlik edeceksiniz. İşte Allah teala şu kelamıyla bunu ifade etmektedir." Böylece biz sizin, insanlara karşı şahit olmanız, Peygamberin de size karşı şahit olması için sizi, orta yolu tutan bir ümmet kıldık."

Cabir b. Abdullah da Resulullahtan bunun benzeri bir hadisi rivayet et-

239 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an sure 2, bab: 7, Hadis No: 2961

miştir. Hibban b. Ebi Cebele de Resulullahın şunları buyurduğunu rivayet etmiştir. "Allah teala kıyamet gününde kullarını bir araya topladığı zaman ilk çağırılacak olan İsrafildir. Rabbi İsrafile "Sana verdiğim emri ne yaptın? Tebliğ ettin mi?" diye soracak İsrafil de: "Evet rabbim ben onu Cebraile tebliğ ettim." diyecektir. Bunun üzerine Cebrail çağırılacak ve ona: "İsrafil emrimi sana tebliğ etti mi? denecek o da: "Evet rabbim o bana tebliğ etti" diyecektir. Bunun üzerine İsrafil serbest bırakılacak ve Cebraile: "Sen emrimi tebliğ ettin mi? denecektir. Bunun üzerine Cebrail: "Evet, Peygamberlere tebliğ ettim." diyecek ve Peygamberler çağırılıp bu defa onlara: "Cebrail benim emrimi size tebliğ etti mi?" denecek onlar da: "Evet rabbimiz, tebliğ etti." diyeceklerdir. Cebrail de serbest bırakılacaktır. Sonra Peygamberlere: "Siz emrimi ne yaptınız?" denecek Peygamberler de: "Biz ümmetlerimize tebliğ ettik." diyeceklerdir. Bunun üzerine ümmetler çağırılacak ve onlara: "Peygamberler size emrimi tebliğ etti mi?" denecek. Bazıları yalanlayacak bazıları da doğrulayacaktır. Bu defa Peygamberler: "Ey Rabbimiz, senin şahit olman yanında bizim onlara, emrini tebliğ ettiğimize dair şahitlik edecek şahitlerimiz mevcuttur." diyeceklerdir. Allah teala: "Kim size şahitlik edecektir?" diyecek, Peygamberler de: "Muhamed ümmeti şahitlik edecek" diyeceklerdir. Bunun üzerine Muhammed ümmeti çağırılacak ve onlara: "Şu Peygamberlerimin benim emrimi, kendilerine gönderildikleri ümmetlere tebliğ ettiklerine dair şahitlik eder misiniz?" denecek Muhammed ümmeti de: "Evet rabbimiz, o peygamberlerin tebliğ ettiklerine dair biz şahidiz." diyecekler. Bunun üzerine o ümmetler: "Bize kavuşmayan insanlar bizim hakkımızda nasıl şahitlik ediyorlar?" diyeceklerdir. Allah teala da Muhammet ümmetine "Sizler, kendilerine, yetişemediğiniz insanlar hakkında nasıl şahitlik ediyorsunuz?" diyecek Muhammed ümmeti de: "Ey rabbimiz, sen bize Peygamber gönderdin. Bize emrini ve kitabını indirdin ve bize, Peygamberlerin, ümmetlerine tebliğ ettiklerini kıssalarla anlattın. Biz de senin bize anlatmanla şahitlik ediyoruz." diyeceklerdir. Bunun üzerine Allah teala: "Doğru söylediler" diyecektir. İşte Allah tealanın şu kelamı bu anlatılanları ifade etmektedir." Böylece biz sizin, insanlara karşı şahit olmanız Peygamberlerin de size karşı şahit olması için sizi, orta yolu tutan bir ümmet kıldık."

Enes b. Mâlik, Ebul Esved, Ebu Hüreyre ve Seleme b. Ekva'dan, ölen kişiler hakkında, insanların şahitliklerinin etkisi olacağı hususunda Resulullahtan şu hadisi rivayet ettikleri zikredilmektedir. Enes b. Mâlik diyor ki:

أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ مَرُّوا بِجَنَازَةٍ فَأَثْنَوْا عَلَيْهَا خَيْراً فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَجَبَتْ ثُمَّ مَرُّوا بِأُخْرَى فَأَثْنَوْا عَلَيْهَا شَرًّا فَقَالَ وَجَبَتْ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَا وَجَبَتْ قَالَ هَذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْراً فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةَ وَهَذَا أَثْنَيْتُمْ

عَلَيْهِ شَرًّا فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ.

"Onlar bir cenazenin yanından geçip onu hayırla anmışlar bunun üzerine Resulullah : "Vacip oldu" demiştir. Sonra başka bir cenazenin yanından geçmiş onun ise kötülüğünü anlatmışlar. Resulullah onun için de: "Vacip oldu." demiştir. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab: "Ne vacip oldu?" diye sormuş. Resulullah da: "Şunu hayırla andınız onun için cennet vacip oldu. Şunu da kötülükle andınız onun için de cehennem vacip oldu. Sizler yeryüzünde Allahın şahitlerisiniz." buyurdu.(240)

Mücahid, Katade, Zeyd b. Eslem, Dehhak, Rebi' b. Enes, Abdullah b. Abbas, Ata b. Ebi Rebah da âyet-i kerimenin bu bölümünü bu şekilde izah etmişlerdir.

Âyet-i kerimede, Resulullahın daha önce yöneldiği kıblenin belli bir hikmete göre çevirildiği zikredilmektedir.

Resulullahın önce yöneldiği kıbleden maksat, Kudüstür. Resulullahın Kudüsü bırakıp Kâbeye yönelmesi üzerine bir kısım Müslümanlar imtihan geçirmiş, Yahudiler, münafıklar ve müşrikler de aleyhte dedikoduya girişmişlerdir. Bu hususta Katade diyor ki: "Kıble olayı bir imtihan ve safları netleştirme oldu. Ensar, Resulullahın hicretinden önce iki yıl Kudüse doğru namaz kılmıştı. Resulullahın Medineye gelişinden sonra da on yedi ay yine Kudüse doğru namaz kıldılar. Daha sonra Allah teala kıbleyi Beytullahil Haram olan Kâbe tarafına çevirdi. Bunun üzerine bir kısım insanlar: "Bunları daha önce bulundukları kıbleden çeviren nedir?" Bu adam mutlaka doğduğu yeri özledi." dediler. Bunun üzerine Allah teala: "Ey Muhammed, de ki: "Doğu da Allahındır batı da. Allah, dilediğini hidayete erdirir." âyetini indirdi. Yine bir kısım insanlar, "Bizim, önceki kıbleye yönelerek yaptığımız ibadetler ne olacak?" dediler. Allah teala da: "Allah sizin imanınızı (ibadetlerinizi) zayi edecek değildir." âyetini indirdi.

Allah teala kullarını, dilediği emirlerle imtihan eder ki itaat edeni, karşı gelenden ayırdetmiş olsun.

Süddi de bu âyetin izahında şöyle demiştir: "Resulullah daha önce Kudüse doğru yönelerek namaz kılıyordu. Kâbeye yönelmeyi emreden âyet Kudüsün kıble olmasını neshetti. Resulullah Mescid-i Harama yönelince insanlar ihtilaf ettiler. Ve bu hususta gruplara ayrıldılar. Münafıklar şöyle demeye başladılar: "Bunlara ne oluyor? Bir zaman bir kıbleye doğru yöneliyorlardı şimdi orayı bı-

240 Buhari, K. el-Cenaiz, bab: 86 K. eş-Şehadat, bab: 6/Müslüm K. el-Cenaiz, bab: 60, Hadis No: 449)

rakıp başka yere yönelmeye başladılar?" Müslümanlar da şöyle dediler: "Hayattayken Kudüse doğru namaz kıldıkları süre içinde ölen kardeşlerimizin halini bir bilsek. Allah, bizim ve onların namazlarını kabul etti mi etmedi mi?" Yahudiler ise şöyle dediler: "Muhammed, babasının vatanını ve doğduğu yeri özledi. Şayet bizim kıblemize yönelmeye devam etseydi onun, bizim, gelmesini beklediğimiz adamımız olacağını ümit ederdik." Mekkeli müşrikler ise şöyle dediler: "Muhammed, dini hususunda şaşırdı. Ey insanlar, o şimdi size yöneldi ve sizin bulunduğunuz yeri kıble edindi. O sizin daha doğru yolda olduğunuzu anladı. Yakında sizin dininize girmesi beklenir. "İşte Allah teala bunun üzerine, münafıklar hakkında bu âyeti indirdi. Ve diğer insanlar hakkında da diğer âyetleri indirdi.

Âyet-i kerimede geçen ve "ayırdetmek için" diye tercüme edilen (لنعلم) ifadesinin asıl mânâsı, "Bilmemiz için" demektir. Allah tealanın, gelecekte olacak şeyleri daha önceden bildiği kesin olduğundan bu âyette zikredilen "Bilmemiz için" ifadesi, müfesirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

a- Taberiye göre buradaki "Bilmemiz için" ifadesinden maksat, "Benim Peygamberimin ve dostlarımın bilmesi için" demektir. Bu izaha göre âyetin mânâsı şöyledir: "Seni, daha önce üzerinde bulunduğun Kudüsten çevirip Kâbeyi kıble yapmamızın sebebi, Peygambere uyanları ve uymayanları, Peygamberimizin ve dostlarımızın bilmeleri ve tanımaları içindir. Taberi diyor ki: "Arapçada, sebep olanın, işi yapan gibi ifade edildiği çoktur. Mesela "Irakı Ömer b. el-Hattab fethetti." denir. Aslında Irakı fetheden Hz. Ömerin bizzat kendisi değil ordusudur. O, bu işe sebep olduğu için fethetme işi ona isnad edilmiştir. Burada da Resulullahın ve sahabilerin, gerçek müminlerle mümin olmayanları ayırdetmeleri Allah tealanın açıklamasıyla olduğundan bu iş Allah tealaya isnad edilmiş ve "Bilmemiz için" ifadesi kullanılmıştır.

b- Diğer bir kısım âlimler ise, buradaki "Bilmek" fiilinden maksat, "Görmek"tir demişler ve bu cümlenin mânâsının "Görelim" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Bu görüş doğru değildir. Zira Arapçada "Görme" fiili "Bilme" yerine kullanılır. Çünkü bir şeyi yapan kişi aynı zamanda onu bilmiş olur. fakat "Bilme" fiilinin "Görme" yerine kullanıldığı vaki değildir. Zira nice insanlar vardır ki birçok şeyleri bilirler fakat o şeyleri görmemişlerdir.

c- Diğer bir kısım âlimlere göre ise buradaki "Bilmemiz için" ifadesinden maksat, "Bildiğimizi size açıklayalım diye" demektir. Zira münafıklar, Yahudiler ve kâfirler, Allah tealanın herhangi bir şeyi henüz meydana gelmeden önce bilebileceğini inkâr edyorlardı. Onlar: "Bunun böyle olacağını kim nasıl bilecektir? Böyle bir şey olmaz." demişlerdir. Allah teala kıbleyi Kudüsten Kâbeye çevirince ve bir kısım insanlar da dinden dönünce Allah teala onlara dedi ki:

"Biz kıbleyi böyle çevirdik ki, bizim, kimin Peygambere tabi olacağını kimin de dinden döneceğini bildiğimizi size bildirmiş olalım."

d- Diğer bir kısım âlimlere göre ise, buradaki "Bilmemiz için" ifadesi, Allah tealanın, kullarının kalbini İslama karşı yumuşatma maksadıyla kullandığı bir nezaket ifadesidir. Bu ifadeden asıl maksat ise "Sizlerin bilmeniz için" demektir. Allah teala Kur'an-ı Kerimin bazı yerlerinde bu gibi ifadelrei zikretmiştir. Mesela bir âyet-i kerimede: **"... O halde bir hidayet ve apaçık bir sapıklık üzerinde olan ya biziz yahut sizsiniz..."**(241) buyurulmaktadır. Resulullahın hidayet üzere olduğu, müşriklerin de sapıklık üzere oldukları muhakkaktır. Bununla birlikte sırf müşriklerin kalbini yumuşatmak için böyle bir ifade kullanılmıştır. İzahını yaptığımız âyette de durum böyledir.

Âyet-i kerimede zikredilen "Gerisin geri dönen"den maksat, "Dinden dönüp mürted olan, nifaka düşen, kâfir olan veya Hz. Muhammed (s.a.v.)'e karşı gelen" demektir.

Âyet-i kerimede **"Bu, Allahın hidayet ettiklerinin dışındakilere elbette ağır gelir."** buyurulmaktadır. Allahın hidayete erdirdiği kimselerin dışındakilere ağır gelen şeyden maksat, Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Katadeye göre, kıblenin Kudüsten çevirilip Mescidi Harama doğru dönmesidir. Zira daha önce de zikredildiği gibi,kıblenin değiştirilmesi bir çok insanları fitneye düşürmüştür.

Ebul Âliyeye göre ise, hidayette olanların dışındakilere ağır gelen şeyden maksat ise Kudüsün kıble olmasıdır.

İbn-i Zeyd'e göre ise, hidayette olnaların dışındakilere ağır gelen şey'den maksat, daha önce Kudüse doğru yönelerek kılınmış olan namazlardır.

Taberi, hidayette olanların dışındakilere ağır gelen şeyin, kıblenin çevirilmesi hadisesi olduğunu söyleyen görüşün daha doğru olduğunu söylemiştir. zira insanları fitneye düşüren, belli bir kıblenin seçilmesi veya ona doğru yapılan ibadet değil, kıblenin değiştirilmesi olayıdır. Zira bu, insanlara güvensizlik vermiş, imanı zayıf olanları tereddüde düşürmüş ve münafıkların dedikodularına yol açmıştır.

Allahın hidayete eriştirdiklerinden maksat, Allahın, iman etmeye muvaffak kıldığı, Peygamberlerine indirdiklerini tasdik etmeye ve Peygamberlere uymaya nail kıldığı kimselerdir.

Âyet-i kerimede, **"Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir."** buyurulmaktadır. Abdullah b. Abbas, Bera b. Âzib, Katade, Süddi, Rebi' b. Enes Davud b. Ebi Âsım ve İbn-i Zeyd'e göre âyette zikredilen "İmanınız" ifadesinden

241 Sebe' suresi, 34/24

maksat, "Namazınız" demektir. Buna göre âyetin mânâsı: "Allah sizin, Kudüse doğru kıldığınız namazı zayi edecek değildir." demektir.

[Taberi diyor ki: "İman kelimesinin mânâsı, "Tasdik etmek" demektir. Tasdik bazan dil ile bazan amel ile bazan da her ikisiyle olur. Namaz kılmak, Resulullahı amel ile tasdik etmektir. Bu itibarla namaza "İman" denilmiştir. Nitekim rivayet edilen görüşler de bunu ifade etmektedir. Âyet-i Kerimede, heme kadar: "Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir." buyurularak yaşayan insanlara hitabedilmişse de bu hitab, Kudüse doğru namaz kılıp ta, kıble değiştirilmeden ölenleri de kapsamaktadır. Zira, dirilerin bu tür amellerinin zayi edilmediği bildirilirken, hayattayken aynı amelleri işleyen ölülerin amellerinin de zayi olmadığı ifade edilmiş olmaktadır.]

Âyet-i kerimenin sonunda: "Şüphesiz ki Allah, müminlere çok şefkatli ve çok merhametlidir." buyurulmaktadır. "Çok şefkatli" diye tercüme edilen (رَؤُفٌ) kelimesinin mânâsı, "Merhametin en üst derecesi" demektir. Allah tealanın, böyle bir merhameti, dünyada bütün yaratıklarına şamildir. Âhirette ise yaratıklarının sadece bir kısmına ait olacaktır. "Merhametli" diye tercüme edilen (رَحِيمٌ) kelimesinin mânâsı, "Merhamet sahibi" demektir. Allah tealanın bu gibi merhameti ise hem dünyada hem de âhirette sadece müminlere aittir. Allah teala, âyet-i kerimenin sonunda bu iki sıfatını zikrederek şunu beyan etmeyi murad etmiştir: Allah, ibadet eden kullarının amellerini boşa çıkarmaz, onların sevaplarını verir. Çünkü o, bütün yaratıklarına karşı şefkatli, müminlere karşı ise özellikle merhametlidir. O halde o, yapılan amelleri boşa çıkarmaz.

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ
شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144- Ey Muhammed, yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni, sevdiğin kıbleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müminler) siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin. Şüphesiz, kendilerine kitap verilenler, kıblenin değişmesinin, rableri tarafından hak bir emir olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

[Ey Muhammed, kıbleyi Kâbe tarafına çevirme emrini bekleyerek yüzünü göğe doğru çevirdiğini görüyoruz. Seni mutlaka Kudüsten çevirip, sevdiğin kıb-

leye yönelteceğiz. Hemen Mescid-i Haram tarafına doğru dön ve yüzünü o tarafa çevir. Ey müminler, siz de nerede olursanız olun, namazda yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin. Şüphesiz ki Yahudi ve Hıristiyan âlimleri, Mescid-i Harama doğru dönmenin, Allahın, kullarına farz kıldığı bir gerçek olduğunu bilirler. Zira onların kitaplarında bu gerçekler mevcuttur. Allah, kullarının amellerinden gafil değildir. Onları karşılıksız bırakmaz.

* Resulullah (s.a.v.) Medineye hicret etmeden önce, namaz kılarken, Kâbeyi önüne alarak, muhtemelen rükn-i Şâmî ile Rükn-i Yemanî arasında duruyor böylece hem Kâbeye hem de Kudüste bulunan Hacer-i Muallak'a doğru yönelmiş oluyordu. Medineye hicret edince, bu şekilde iki kıbleyi birden önüne alma imkanı kalmadı. Bu sefer sadece Kudüse doğru yöneldi. Fakat içinde, Kâbeye yönelmenin hasreti vardı. Bu durum on küsur ay devam ettikten sonra bu âyet nâzil oldu ve namaz kılarken Kâbeye dönülmesi emredildi.

Resulullahın, Kâbeyi kıble edinmeyi istemesinin sebebi, Mücahid ve İbn-i Zeyd'e göre, Yahudilerin, "Sen bizim kıblemize tabi oluyor fakat dinimize muhalefet ediyorsun." demeleriydi. Bu hususta İbn-i Zeyd diyor ki: "Allah teala "Nereye yönelirseniz Allahın yüzü (Rızası) oradadır." âyetini indirdi. Bu sebeple Resulullah: "Bunlar, Allahın evlerinden biri olan Kudüse doğru yönelen bir kavimdir. Biz de oraya yönelsek nasıl olur?" demiş ve on altı veya on yedi ay oraya doğru yönelerek namaz kılmıştı. Yahudiler ise: "Vallahi Muhammed ve arkadaşları kıblelerinin neresi olduğunu bilemediler. Onlara kıblelerini biz gösterdik." demeye başlamışlardı. İşte bunun üzerine Resulullah Kudüse doğru yönelmeyi hoş görmüyor, yüzünü göğe doğru çevirip kıblenin Kâbe tarafına çevirilmesini istiyordu. İşte bunun üzerine Allah teala da bu âyeti indirdi.

Abdullah b. Abbasa göre ise Resulullahın, Kâbeyi kıble edinmeyi arzulamasının sebebi, oranın, atası İbrahim (a.s.)'ın kıblesi olmasıdır.

Resulullahın, yüzünü Mescid-i Haramın hangi tarafına doğru çevirmesinin emredildiği hususu ise farklı şekillerde izah edilmiştir.

Abdullah b. Amr'a göre Resulullaha, yüzünü Kâbenin oluğuna doğru çevirmesi emredilmişti ve Resulullah da yüzünü oraya doğru çevirmeyi istiyordu.

Abdullah b. Abbasa göre ise, Beytullahil Haramın tümüne çevirmesi emredilmişti. Bu itibarla Beytullahın tümü kıbledir. Beytullahın bizzat kendisinin kıblesi ise Kâbenin kapısıdır.

Taberi diyor ki: "Bana göre doğru olan görüş, Allah tealanın da buyurduğu gibi Mescid-i Harama doğru yönelmektir. Oraya yönelen kıbleye yönelmiş olur. Bu sebeple namaza duran kişinin kalbiyle Mescid-i Harama yönelmiş olduğuna niyet etmesi icabeder. Her ne kadar vücuduyla kıbleye tam isabet etmese de niyetiyle oraya yönelmesi yeterlidir.

وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا
أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

145- Yemin olsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere bütün delilleri getirsen de yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Yemin olsun ki eğer sana bilgi geldikten sonra onların arzularına uyarsan o zaman şüphesiz zalimlerden olursun.

[Ey Muhammed, yemin olsun ki sen, Yahudi ve Hıristiyanlara, kıblenin Mescid-i Harama doğru değiştirilmesinin farziyetine dair bütün delilleri getirsen de yine seni tasdik etmez, senin sevdiğin kıbleye uymazlar. Sen de onların kıblesine tabi olacak değilsin. Yahudiler Hıristiyanların, Hıristiyanlar da Yahudilerin kıblesine tabi olmazlar. O halde onları razı etmeyi bekleme. Bu dinde kıble, İbrahim ve ondan sonra gelen Peygamberlerin kıblesidir. Eğer sen bu Yahudi ve Hıristiyanların rızasını kazanmak ister de bunların, inatçı oldukları ve bâtıl üzere bulunduklarına dair bilgi geldikten sonra, onların da seni çevirdiğimiz kıblenin, İbrahim ve diğer peygamberlerin kıblesi olduğunu bilmelerinden sonra bunların kıblesine döner, onların sapıklıklarına göz yumarsan, Allahın emrine karşı gelmen sebebiyle kendi kendine zulmedenlerden olursun.]

* Süddi diyor ki: "Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi şudur: Kıblenin Kudüsten Kâbeye çevirilmesi üzerine Yahudiler: "Muhammed babasının memleketini ve doğduğu yeri özledi. Şayet bizim kıblemize yönelmeye devam edecek olsaydı biz onun, gelmesini beklediğimiz adamımız olduğunu ümit ederdik." demişlerdi. İşte bunun üzerine Allah teala bu âyet-i kerimeyi indirdi.

ٱلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ
لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146- Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu (Peygamberi) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de onlardan bir cemaat, bile bile gerçeği gizlerler.

Yahudi ve Hıristiyan bilginleri, Muhammedin Allahın Peygamberi olduğunu, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar. Veya Kâbenin, Peygamberin kıblesi olduğunu bilirlerdi. Onlardan bir grup, ellerindeki Tevrat ve İncilde yazılı olarak buldukları halde Muhammedin Peygamberliğini veya kıble meselesini bile bile gizlerler. Yaptıklarını bile bile yaparlar. Böylece Allaha kasıtlı olarak isyan etmiş olurlar.

* Ayet-i kerimede, ehl-i kitabın, oğullarını tanıdıkları gibi belli bir şeyi tanıdıkları zikredilmektedir. Katade, Rebi' b. Enes, Abdullah b. Abbas, Süddi, İbn-i Zeyd ve İbn-i Cüreyc'e göre ehl-i kitabın, oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları şeyden maksat, Beytullahil Haramın, Hz. İbrahimin ve Resulullahtan önce gelen diğer Peygamberlerin kıble olduğunu bilmeleridir. Yahudi ve Hıristiyanlar, Mescid-i Haramın kıble olduğunu, kendilerine inen kitaplardan bilmelerine rağmen onu gizlemişler, Yahudiler Kudüse doğru Hıristiyanlar da doğuya doğru yönelmişlerdir. Allah teala bu hususta Hz. Muhammed (s.a.v.)'i aydınlatıyor ve Yahudilerin, bile bile hakkı gizlediklerini beyan ediyor.

الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

147- Hak, rabbinden gelendir. Sakın şüphe edenlerden olma.

Gerçek, Yahudi ve Hıristiyanların dediği gibi değil, rabbinin sana öğrettiğidir. Ey Muhammed, sakın yöneldiğin kıblenin, İbrahimin kıblesi olduğu hususunda şüphe edenlerden olma.

* Burada hitap her ne kadar Resulullaha ise de, Resulullah, gerçek hususunda şüpheye düşmeyeceğine göre asıl maksat, bu hususta onun ümmetinin dikkatini çekmektir.

Arapçada, insanların önde gelenlerine hitap edilerek onların arkasından gidenlerin kastedildiği geçerli bir usuldür. Âyet-i kerimede de bu usul görülmektedir. Âyette zikredilen "Hak"tan maksat, Kâbenin kıble olmasıdır.

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

148- Herkesin yöledi bir yön vardır. Siz, hayır işlerde yarışın. Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya toplayacaktır. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir.

Her ümmetin yöneldiği bir kıblesi vardır. Yüzünü o tarafa doğru çevirir.

Siz, rabbinize şükretmek için salih amellere koşuşun. Dünyada âhiretiniz için azık hazırlayın. Kıblenizi muhafaza edin. Sizden evvelki ümmetler gibi onu kaybetmeyin. Sonra siz de onlar gibi sapıklığa düşersiniz. Nerede ölürseniz ölün, Allah hepinizi kıyamet gününde bir araya toplayacaktır. Şüphesiz ki Allah, ölümünüzden sonra sizi kabirlerinizden çıkarıp bir araya toplamaya gücü yetendir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

149- Her nereye çıkıp gidersen git, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Bu, elbette rabbinden gelen bir gerçektir. Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.

Ey Muhammed, hangi yere gidersen git, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Kıbleye doğru yönelmek, rabbinin katından gelen ve şüphe götürmeyen bir gerçektir. O halde bu emri tut. Kıbleye yönelerek Allaha itaat et. Allah, sizin yaptıklarınızdan gafil değildir. Yaptıklarınızın karşılığını size vermesi için onları zaptetmektedir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

150- Her nereye çıkıp gidersen git, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müminler) siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki insanların, aleyhinize bir delili olmasın. Onlardan zalim olanlar müstesnadır. Onlardan korkmayın benden korkun. Ben de üzerinizdeki nimetimi tamamlıyayım. Böylece hidayete ermiş olasınız.

Ey Muhammed, hangi yere gidersen git, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Ey müminler, siz de Allahın yeryüzünün ne tarafında bulunursanız bulunun, namaz kılarken yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin ki ehl-i kitap: "Muhammed bizim dinimize karşı çıkıyor fakat kıblemize tabi oluyor." diyerek

aleyhinize delil yapmasınlar. Ancak Kureyş müşrikleri müstesnadır. Çünkü onların size karşı bâtıl bir iddiaları ve husumetleri vardır. "Muhammed kıblemiz olan kâbeye döndü daha sonra da dinimize dönecektir." derler. O zalimlerin delillerinden ve mücadelelerinden korkmayın. Benim emrime karşı gelerek cezama çarpılmaktan korkun. Sizi İbrahimin kıblesine döndürmek ve böylece Hanif dini olan İslamın hükümlerini tamamlamakla size olan nimetimi kemale erdireyim. Böylece kıble meselesinde doğruyu bulasınız.

* Âyette zikredilen insanlardan maksat, ehl-i kitaptır. Taberi diyor ki: Eğer denilecek olursa ki: "Ehl-i Kitabın, Resulullaha ve sahabilerine karşı ileri sürebilecekleri ne gibi bir delilleri bulunabilir ki Allah teala: "İnsanların, aleyhinize bir delili olmasın." buyuruyor? Bu soruya cevaben denilir ki: "Resulullah Kudüse doğru namaz kıldığında, ehl-i kitap onun hakkında şöyle diyorlardı: "Muhammed ve arkadaşları, kıblelerinin neresi olacağını bilemediler. Onlara, kıblelerini biz gösterdik." "Muhammed dinimize karşı çıkıyor fakat kıblemize uyuyor." İşte bu sözlerini delil olarak ileri sürüyorlardı. Allah teala, Resulullahın, kâbeye doğru yönelmesini emredince artık ehl-i kitabın ileri sürecekleri delilleri kalmadı.

Âyet-i kerimede: "Onlardan zalim olanlar müstesnadır." buyurulmaktadır. Buradaki "Zalim olanlar"dan maksat, Mücahid, Süddi, Rebi' b. Enes, Katade ve Atâya göre, Arap müşrikleridir. Âyette, Arap müşriklerinin, Resulullahın, kâbeye yönelmesini emreden âyete rağmen yine de Resulullaha karşı bir kısım bâtıl iddialar ileri sürebilecekleri, ancak bunların bâtıl iddialarından korkulmaması gerektiği bilakis Allah tealadan korkulması gerektiği zikredilmektedir.

Eğer denilecek olursa ki: "Resulullahın, namaz kılarken Kâbeye yönelmesini emreden âyete karşılık Kureyş müşriklerinin, Resulullaha ve müminlere karşı ne gibi bir delili bulunabilir ki Allah teala onların delillerinin olabileceğine işaret ediyor ve fakat o delilin çürük olacağı sebebiyle müşriklerden korkulmamasını emrediyor?" Cevaben denilir ki: "Zalimlikle vasıflandırılan Kureyş müşriklerinin, müminlere karşı ileri sürecekleri delilden maksat, bir kısım tartışmaları ve bâtıl iddialarıdır. Çünkü onlar, "Artık Muhammed kıblemize döndü, yakında dinimize de dönecektir." şeklinde sözler söylemişlerdir. Bunun için Allah teala: "İnsanlardan zalim olanlar müstesnadır." Yani, "Onlar, aleyhinize bir kısım delilleri ileri sürmeye devam edeceklerdir." buyurmuş arkasından da "Bu gibi bâtıl iddialarda bulunacak olan müşriklerden korkmayın, benden korkun." buyurmuştur.

Bu surenin yüz kırk dört ve yüz ellinci âyetlerinde, kıbleye dönülmesinin üç kere emredilmesinin hikmeti hakkında bir çok görüşler beyan edilmiştir. Bunlardan birinde şöyle deniyor: "Birinci âyet, Kâbeyi görmekte olan kimselerin Kâbeye yönelmelerini, ikinci âyet, Mekkede bulunduğu halde Kâbeyi göre-

meyenlerin oraya yönelmelerini, üçüncü âyet ise Mekke haricinde yaşayan insanların Kâbeye yönelmelerini emretmektedir. Yahut birinci âyet, Mekkede bulunanlara, ikinci âyet diğer şehirlerde bulunanlara, üçüncü âyet ise yolculuk yapanlara Kâbeye yönelmelerini emretmektedir.

Diğer bir görüşe göre ise, birinci âyet, Resulullahın arzusunun yerine getirildiğini bildirmekte, ikinci âyet, bu arzunun yerine getirilmesinin Allah tarafından bir hak olduğunu ve Allahın rızasına da uygun düştüğünü beyan etmekte, üçüncü âyet ise, Müslümanlara: "Bizim dinimize tabi olmuyor fakat bizim kıblemize dönerek namaz kılıyorsunuz." diyen Yahudilere bir cevap teşkil ettiği zikredilmektedir.

كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

151- Nitekim size, içinizden, âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten ve size daha bilmediğiniz nice şeyleri de öğreten bir Peygamber gönderdik.

Sizi, dostum İbrahimin dinine erdirdiğim ve Hanif dini İslamı açıklamakla size olan nimetimi tamamladığım gibi size, içinizden, Kur'an âyetlerini okuyan, Araplardan bir peygamber gönderdim. O Peygamber sizi, günahların kirlerinden temizliyor. Size Kur'anın hükümlerini, sünnetlerini ve dinin hükümlerini öğretiyor. Ayrıca size, bilmediğiniz geçmiş ümmetlerin kıssalarını, Peygamberlerin haberlerini ve meydana gelecek hadiseler gibi şeyleri öğretiyor.

فَاذْكُرُونِيٓ أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

152- Öyleyse beni anın ki ben de rahmetim ve bağışlamamla sizi anayım. Bana şükredin ve bana nankörlük etmeyin.

Öyleyse bana itaat ederek beni anınki ben de rahmetim ve bağışlamamla sizi anayım. Ey müminler, sizi İslam ile nimetlendirdiğim, hak din ile doğru yola erdirdiğim için bana şükredin. Size olan iyiliklerime karşı nankörlük etmeyin. Yoksa nimetimi sizden geri alırım.

* Allah teala,kullarına şah damarlarından daha yakın ve anne ve babalarından daha merhametlidir. Kul rabbini tanıyıp ona yaklaştığı sürece rabbi de ona lütfu ve rahmetiyle yaklaşır. Bu hususta bir Hadis-i Kudside şöyle buyurulmaktadır:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى وَاَنَا مَعَهُ اِذَا ذَكَرَنِى فَاِنْ ذَكَرَنِى فِى نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِى نَفْسِى وَاِنْ ذَكَرَنِى فِى مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِى مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ وَاِنْ تَقَرَّبَ اِلَىَّ بِشِبْرٍ تَقَرَّبْتُ اِلَيْهِ ذِرْاعاً وَاِنْ تَقَرَّبَ اِلَىَّ ذِرْاعاً تَقَرَّبْتُ اِلَيْهِ بَاعاً وَاِنْ اَتَانِى يَمْشِى اَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً.

"Ben kulumun, beni zannettiği gibiyim. O, beni andığı sürece ben onunla beraberim. O beni yalnız başına anarsa ben de onu öylece anarım. Eğer beni bir topluluk içinde anarsa ben de onu o topluluktan daha hayırlı olan bir toplulukta anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kulum bana bir arşın yaklaşacak olursa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kulum bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.(242)

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٣﴾

153- Ey iman edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

Ey iman edenler, Allahın rızasını kazanmak için sabırla ve namazla yardım dileyin. Çünkü siz, hoşlanmadığınız şeylere sabretmek sonra da hemen namaza davranmakla ihtiyaçlarınızı gidermiş ve benim rızamı kazanmış olacaksınız. Şüphesiz ki ben, sabredenlerle beraberim. Onlara yardım ederim. Onları gözetir, yedirir, içiririm.

* Burada, ibadetler içinde özellikle namaz zikredilmiştir. Çünkü onda Allahın kitabını okuma, dünya zevklerini terketme, âhireti ve orada insanlar için Allah tealanın hazırlamış olduğu nimetleri hatırlatma vardır. İşte bu sebeplerdir ki

كان رسول الله ﷺ اذا حَزَّبه امر صلى.

Resulullah (s.a.v.) bir sıkıntıyla karşılaştığı zaman hemen namaz kılmaya başlardı."(243)

---

242 Buhari, K. et-Tevhid, bab: 15/Müslim, K. ez-Zikr, bab: 20, Hadis No: 2675

243 Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 5, s. 388

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154- Allah yolunda öldürülenlere "Ölüler" demeyin. Bilakis onlar diridirler. Fakat siz farkında değilsiniz.

Allah yolunda öldürülenlere "Onlar ölüdürler" demeyin. Zira ölü, lezzet almaz, nimetleri idrak edemez. Halbuki Allah yolunda öldürülen kimse hayatta ve nimetler içerisindedir, güzel bir hayat sürdürmektedir. Cennet yiyeceklerinden rızıklandırılmaktadır. Onlar berzah âlemindedirler ve orada nimetlendirilmektedirler. Fakat siz onları göremezsiniz ki diri olduklarını bilesiniz.

* Bu hususta diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır: **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayın. Bilakis onlar diridirler. Rableri katından rızıklandırılmaktadırlar. Allahın, kendilerine lütfundan verdiği şeylerle sevinç içindedirler. Geride kalıp kendilerine erişemeyenlere, onlar için bir korku ve üzüntü olmadığını müjdelerler. Allahın nimetini, lütfunu ve Allahın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceğini müjdelerler."**(244)

Peygamber efendimiz (s.a.v.) de Allah yolunda cihad ederek şehit olmanın yüce bir mertebe olduğunu beyan ederek buyuruyor ki:

«أَرْوَاحُهُمْ فِي جَوْفِ طَيرٍ خُضْرٍ. لَهَا قَنَادِيلُ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ. تَسْرَحُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ ثُمَّ تَأْوِي إِلَى تِلْكَ الْقَنَادِيلِ. فَاطَّلَعَ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ اطِّلَاعَةً. فَقَالَ: هَلْ تَشْتَهُونَ شَيْئًا؟ قَالُوا: أَيَّ شَيْءٍ نَشْتَهِي؟ وَنَحْنُ نَسْرَحُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ شِئْنَا. فَفَعَلَ ذٰلِكَ بِهِمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. فَلَمَّا رَأَوْا أَنَّهُمْ لَنْ يُتْرَكُوا مِنْ أَنْ يُسْأَلُوا، قَالُوا: يَارَبِّ! نُرِيدُ أَنْ تَرُدَّ أَرْوَاحَنَا فِي أَجْسَادِنَا حَتّٰى نُقْتَلَ فِي سَبِيلِكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ فَلَمَّا رَأَىٰ أَنْ لَيْسَ لَهُمْ حَاجَةٌ تُرِكُوا.

"Şehitlerin ruhları, yeşil renkli kuşlar şeklindeki yaratıkların içinde bulunacaktır. O ruhlar için arştan asılan kandiller vardır. Ruhlar, cennetin diledikleri yerinde gezip dolaşırlar. Sonra o kandillerin çevresinde konaklarlar. Allah teala onlara bakarak: "Bir arzunuz var mı?" diye sorar. Onlar: "Bizim başka ne arzu-

244 Âl-i İmran suresi, 3/169-171

muz olabilir ki? Biz, cennetin istediğimiz yerinde gezip dolaşıyoruz." derler. Allah teala bu soruyu onlara üç kere sorar. Onlar, soruların devam edeceğini anlayınca şöyle derler: "Ey Rabbimiz, biz, tekrar senin yolunda öldürülmek için ruhlarımızı bedenlerimize iade etmeni istiyoruz." Allah teala onların hiçbir ihtiyaçları olmadığını görünce artık kendi hallerine bırakılırlar."(245) Diğer bir Hadis-i Şerifte şöyle buyuruluyor:

اَلْقَتْلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ يُكَفِّرُ كُلَّ شَىْءٍ اِلاَّ الدَّيْنَ.

"Allah yolunda öldürülmek borç hariç (kul hakkı hariç) her şeyi affettirir."(246) Başka bir Hadis-i Şerifte de:

مَا يَجِدُ الشَّهِيدُ مِنْ مَسِّ الْقَتْلِ اِلاَّ كَمَا يَجِدُ أَحَدُكُمْ مِنْ مَسِّ الْقَرْصَةِ.

"Şehidin, öldürülürken hissettiği acı, sizden birinizin çimdiklenmekten hissettiği acı kadardır."(247) buyurulmaktadır.

Cihadın ve şehidin yüceliğine işaretle başka bir Hadis-i Şerifte şöyle buyuruluyor:

وَاَعْلَمُوا اَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلاٰلِ السُّيُوفِ.

"İyi bilin ki cennet, kılıçların gölgesi altındadır."(248)

Ebu Said el-Hudri diyor ki:

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِىِّ، أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِىَّ ﷺ فَقَالَ: أَىُّ النَّاسِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: «رَجُلٌ يُجَاهِدُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِمَالِهِ وَنَفْسِهِ».

"Bir adam Resulullah (s.a.v.)'e geldi ve ona: "İnsanların hangisi daha üstündür?" diye sordu. Resulullah da ona: "Allah yolunda malıyla, canıyla cihad eden kişidir." cevabını verdi."(249)

---

245 Müslim, K. el-İmare, bab: 121, Hadis No: 1887/Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an sure 3 bab: 19. Hadis No: 3011

246 MÜslim, K. el-İmare, bab: 120, Hadis No: 1886

247 Tirmizi, K. el-Fadail el-Cuhad, bab: 26, Hadis No: 1668/Nesai, K. el-Cihad b. 35, İbn-i Mâce, K. el-Cihad, bab: 16, Hadis No: 2802

248 Buhari, K. el-Cuhad, bab: 22, 112, 156/Müslim, K. el-Cuhad, bab: 20 Hadis No: 1742.

249 Müslim, K. el-İmare, bab: 122, Hadis No: 1888

عَنْ اَبْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُمْحِي وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلٰى مَنْ خَالَفَ اَمْرِي.

Abdullah b. Ömer (r.a.) Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Rızkım mızrağımın gölgesinde verildi (Rızkım mızrağımın gölgesindedir) Zillet ve aşağılık ise emrime karşı gelenlere verildi."(250)

Bi'ri Maûne hadisesinde, Resulullahın emirlerini müşriklere tebliğ eden Haram b. Milhan'ın karnından ok girip sırtından çıktığında Haram, kanları alıp yüzüne sürerek şöyle demiştir:

اللّٰهُ اَكْبَرُ فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ.

"Allahuekber. Kâbenin rabbine yemin olsun ki ben kurtuldum."(251)

Hadis-i Şeriflerin de işaret buyurduğu şehitlik, dünyanın zorluk ve külfetlerinden kurtulma ve âhiretin sonsuz nimetlerine ermedir. Yok olup gitme değildir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Resulullahtan nakledilen çeşitli Hadis-i Şeriflerde, müminler, öldükten sonra kabirlerinden cennete bir kapı açılacağı, ölen kişi cennet nimetlerini görünce rabbinden, kıyameti hemen koparmasını isteyeceği, kâfirlerin ise cehennem ateşine bir kapı açılacağı oradan cehennem ateşini görerek Allaha sığınacakları ve kıyametin kopmasının ertelenmesini isteyecekleri zikredilmiştir. Bütün müminler kabirlerindeyken cennet nimetlerini müşahade ettiklerinden dolayı sevinç içinde olacaklarına göre âyet-i kerimede özellikle, Allah yolunda öldürülenlerin ölüler olmadığının bildirilmesinin ne gibi bir özelliği olabilir? Çünkü onlar da diğer müminler gibidirler." Cevaben denilir ki: "Kabirde müminlerle şehitlerin durumu farklıdır. Müminler, cennet nimetlerini sadece görürler ve ona kavuşmak için acele ederler. Şehitler ise, âyet-i kerimenin de beyan ettiği gibi, kabir hayatındayken bile bizzat cennet nimetlerinden yer içer istifade ederler."

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ

250 Buhari, K. el-Cuhad, bab: 88/Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 2, s. 50

251 Buhari, K. el-Cuhad, bab: 9 K. el-Megazi bab: 28/Müslim, K. el-İmare bab: 147, Hadis No: 677

وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾

155- Şüphesiz ki sizi, biraz korku, açlık, mal, can ve ürün eksikliği ile imtihan edeceğiz. Ey Muhammed, sabredenleri müjdele.

[Sizi, düşmanlarınızdan size ulaşacak bir korkuyla ve bir kıtlıktan dolayı gelecek açlıkla, mal, evlat ve ürün eksikliği ile imtihan edeceğiz. Bunlar, imanında sadık olanlarla münafıkları ortaya çıkarmak içindir. Ey Muhammed, belalarıma karşı sabredenleri, tayin ettiğim kaza ve kadere boyun eğenleri, kendilerini sevindirecek af ve merhametimle müjdele.]

* Taberi diyor ki: "Allah teala bu âyet-i kerimesiyle, Resulullaha tabi olan müminlere, kendilerinden önceki Peygamberleri ve ümmetleri imtihan ettiği gibi onları da imtihan edeceğini, böylece gerçekten mümin olanı, gerisin geri gidip dinden çıkacak olandan ayırdedeceğini beyan etmektedir. Bu hususta başka bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır: **"Sizden öncekilerin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeden, cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz? Onlara yoksulluk ve sıkıntılar dokunmuştu. Ve şiddetle sarsılmışlardı. Öyle ki Peygamber ve onunla beraber iman edenler: "Allahın yardımı ne zaman gelecek?" demişlerdi. Bilinki Allahın yardımı pek yakındır."**(252)

Allah teala müminleri dünyada çeşitli imtihanlara tabi tutabilir. Müminler bunlara karşı sabretmelidirler. Zira sabretmeleri sebebiyle mutlaka bir mükâfaat alacaklardır.

Sa'd b. Ebi Vakkas diyor ki:

عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّهِ: أَيُّ النَّاسِ أَشَدُّ بَلاءً؟ قَالَ الأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الأَمْثَلُ فَالأَمْثَلُ، فَيُبْتَلَى الرَّجُلُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ، فَإِنْ كَانَ دِينُهُ صُلْباً اشْتَدَّ بَلاؤُهُ، وَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ رِقَّةٌ ابْتُلِيَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ، فَمَا يَبْرَحُ الْبَلاءُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَتْرُكَهُ يَمْشِي عَلَى الأَرْضِ مَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ.

"Dedim ki "Ey Allah'ın Resulü, insanların en şiddetli belaya uğrayanları kimlerdir? Resulullah buyurdu ki: "Peygamberlerdir. Onlardan sonra, dereceleri üstün olanlara göre sıralanırlar. Kişi, dindarlığına göre imtihan edilir. Eğer di-

252 Bakara suresi, 2/214

ninde sağlam ise belası da şiddetli olur. Şayet dininde gevşek ise ona göre imtihan geçirir. Kulun başına devamlı felaketler gelir. Öyle ki o felaketler kulu arındırıp yeryüzünde günahsız olarak yürümesini sağlar."(253)

Ancak sabretmek, bela veya felaketlerin geldiği anda gerçekleşmelidir. Önce sızlanıp daha sonra ise sabreden, sabrın sevabını kaybeder. Bu hususta Resulullah (s.a.v.) den şu hadis-i şerif rivayet edilmektedir. Enes b. Mâlik diyor ki:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرٍ فَقَالَ اتَّقِي اللّٰهَ وَاصْبِرِي قَالَتْ إِلَيْكَ عَنِّي فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبْ بِمُصِيبَتِي وَلَمْ تَعْرِفْهُ فَقِيلَ لَهَا إِنَّهُ النَّبِيُّ ﷺ فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَّابِينَ فَقَالَتْ لَمْ أَعْرِفْكَ فَقَالَ إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى.

"Resulullah (s.a.v.) b ir gün, kabir başında ağlayan bir kadının yanından geçti ve ona: "Allah'tan kork sabret." dedi. Kadın: "Benden uzak ol. Benim musibetim senin başına gelmedi." dedi. Kadın, Resulullah'ı tanımamıştı. Ona: "Bu zat, Allah'ın Resulü." dediler. Bunun üzerine kadın, Resulullah'ın kapısının önüne geldi. Orada kapıcı görmedi ve Resulullah'a dedi ki: "Ben seni tanımadım. "Resulullah da ona dedi ki: "Sabır, felaketin ilk anındadır." (254)

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

156 - Onlara bir musibet dokunduğu zaman: "Şüphesiz ki biz, Allah içiniz ve mutlaka ona döneceğiz." derler.

157- İşte rablerinin mağfiret ve rahmeti onların üzerinedir. Doğru yolda bulunanlar da onlardır.

Ey Muhammed, Sen, sabreden kullarımı müjdele. Onlar, içinde bulun-

253 Tirmizi, K. ez-Zühd, bab: 56, Hadis No: 2398/İbn-i Mace, K. el-Fiten bab: 23, Hadis No: 4023

254 Buhari, K. el-Cenaiz, bab: 32/Ebu Davud, K. el-Cenaiz, bab: 28, Hadis No: 3124/Müslim, K. el-Cenaiz, bab: 15, Hadis No: 926

dukları bütün nimetlerin bana ait olduğunu idrak eder, bana kulluğu kabul eder, beni birlerler. Öldükten sonra tekrar dirileceklerini, huzuruma çıkarılacaklarını tasdik ederler. Benim hükümlerime boyun eğer, sevaplarımı umarlar. Cezalandırmamdan korkarlar. Benim, kendilerini herhangi bir şeyle imtihan etmem halinde de sabrederler.

Biz, hayatımızda da, Allah'ın âciz bir kuluyuz. Ölümümüzden sonra da ona döndürüleceğiz." derler. Günahlarından dolayı bağışlanma, işte böyle deyip te sabredenleredir. Onlara Allah'ın rahmeti ve acıması da vardır. Hak yolu bulanlar, rüşde ve doğruya erdirilenler de onlardır.

* Abdullah b. Abbas diyor ki:

"Allah teala bildirdi ki, mümin işi Allah'a bırakır. Bir musibet ânında (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) "Şüphesiz biz, Allah içiniz ve mutlaka ona döneceğiz" derse onun için üç hayırlı şey yazılır: Allah'tan af, merhamet ve hidayet yolunu bulma.

Ebu Seleme, başına bir felaket gelen kişinin (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) demesi halinde mükâfaatlandırılacağını beyan eden şu hadis-i şerifi rivayet etmiştir:

اَنَّ أَبَا سَلَمَةَ حَدَّثَهَا أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ« مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصَابُ بِمُصِيبَةٍ فَيَفْزَعُ إِلَى مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ، مِنْ قَوْلِهِ: إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. اللّٰهُمَّ! عِنْدَكَ احْتَسَبْتُ مُصِيبَتِي، فَأْجُرْنِي فِيهَا، وَعَوِّضْنِي مِنْهَا إِلاَّ آجَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهَا، وَعَاضَهُ خَيْراً مِنْهَا».

"Herhangi bir müslümana bir musibet dokunur da o da Allah'ın emrettiği gibi Allah'a sığınır (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) der ve : "Ey Allah'ım, başıma gelen musibetin mükâfaatını ancak senden isterim, sen onun mükâfaatını bana ver ondan gördüğüm zararı gider." diye dua edecek olursa Allah o musibete karşılık o kişiye sevabını verir ve karşılığında, musibetten dolayı kaybettiğinden daha hayırlısını verir."[255] Hadisi-i Şerifin diğer bir rivayetinde Resulullah şöyle buyurmuştur.

قال اذا أصاب أحدكم مصيبة فليقل انا للّٰه وانا اليه راجعون اللهم عندك

255 İbn-i Mâce, K. el-Cenaiz, bab: 55, Hadis No: 1598/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 4, s. 27

أحتسب مصيبتى فاجرنى فيها وأبدلنى بها خيرا منها.

"Sizden birine bir musibet dokunduğu zaman: (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) desin ve : "Ey Allah'ım, başıma gelen musibetin mükâfaatını ancak senden beklerim. Sen o musibetten dolayı bana sevap ver ve karşılığında, ondan dolayı uğradığım zarardan daha hayırlısını ver." diye dua etsin."(256)

Hz. Hüseyin, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir:

عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهَا؛ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ « مَنْ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ، فَذَكَرَ مُصِيبَتَهُ، فَأَحْدَثَ اسْتِرْجَاعاً، وَإِنْ تَقَادَمَ عَهْدُهَا، كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ مِنَ الأَجْرِ مِثْلَهُ يَوْمَ أُصِيبَ».

"Kimin başına bir musibet gelir de sonra o musibeti hatırlar ve (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) "Şüphesiz ki biz Allah içiniz ve mutlaka ona döneceğiz.-" diyecek olursa o musibetin zamanı geçmiş bile olsa Allah o kimse için, musibetin geldiği gündeki mükâfaatını verir."(257)

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَإِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158- Şüphesiz ki Safa ile Merve, Allah'ın alâmetlerindendir. Kim, Hac için Kâbeyi ziyaret eder veya Umre yaparsa, Safa ile Merveyi tavaf etmesinde bir mahzur yoktur. Bir kimse kendi isteğiyle, fazladan hayır yaparsa, muhakka ki Allah, şükrün karşılığını veren ve herşeyi bilendir.

Şüphesiz ki Safa ve Merve tepeleri, Allah'ın kulları için kıldığı alamet ve işaretlerdendir. Kullar, onların yanında dua zikir ve sa'y yaparak Allah'a ibadet ederler. Kim, Beytül atik olan Kâbeye Hac veya umre ziyareti yapmak için gelirse, Safa ile Merve tepelerini tavaf etmesinde bir zorluk ve günah yoktur. Bir kimse, farz olanı yerine getirdikten sonra fazladan Hac ve Umre yaparsa muhakkak ki Allah, kendi rızası için fazladan ibadet yapana, şükrünün karşılığını verir. Onun kast ve niyetini de çok iyi bilir.

256 Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 4, s. 27

257 İbn-i Mâce, K. el-Cenaiz, bab: 55, Hadis No: 1600/Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 2, s. 201

* SAFA ile MERVE: Safa ve Merve, Kâbe-i Muazzamanın hemen yanında bulunan iki tepedir. Bunlar bir cadde ile birbirlerine bağlanmışlardır. Hac veya umre sırasında dört defa Safa'dan Merve'ye üç defa da Merve'den Safa'ya gidip gelmek vaciptir. Buna 'Sa'y" denir. Bu sa'y, Kâbeyi tavaf ettikten sonra yapılır.

Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında iki görüş zikredilmiştir: Onlardan birisi şöyledir:

a- Cahiliye döneminde Safa ve Merve'de birer put bulunuyormuş. Safa'dakinin ismi "İs'af" Merve'dekinin ismi de "Naile" imiş Müşrikler bu putları ziyaret ederlermiş. İslamiyet hakim olunca bu putlar kırılmış ve o mübarek yerler bunlardan temizlenmiştir. Fakat daha önce burada putların bulunmasından dolay bazı Müslümanlar, burada sa'y yapmanın mahzurlu olup olmayacağı hususunda tereddüt geçirmişler ve bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş ve bu iki tepe arasında sa'y yapmanın mahzurlu olmayacağını beyan etmiştir.

Bu görüş, Şa'bî, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbas, Süddî, Mücahid ve İbn-i Zeydden rivayet edilmiştir.

b- Diğer bir görüşe göre bu âyet-i Kerimenin nüzul sebebi şudur: Cahiliye döneminde bir kısım insanlar, Safa ile Merve arasında sa'y yapmıyorlardı. Bunlar, İslam geldikten sonra da Safa ile Merve arasında sa'y yapmaktan çekiniyorlardı. Bunun üzerine Allah teala bu âyet-i kerimeyi indirdi. Safa ile Merve'nin, Allah'ın nişanelerinden olduğunu, onlar arasında sa'y yapmanın herhangi bir mahzuru bulunmadığını, bilakis onlar arasında sa'y yapmanın gerekliliğini beyan etti. Bu görüş ise Katade, Urve b. Zübeyr ve Hz. Aişeden rivayet edilmiştir. Bu hususta Urve b. Zübeyr diyor ki: "Ben bu âyeti okudum ve Aişe'ye dedim ki: "Vallahi Safa ile Merve arasında sa'y yapmayan için de bir mahzur yoktur." Bunun üzerine Aişe şöyle dedi: "Bacımın oğlu ne kötü bir söz söyledin. Eğer bu âyet, senin yorumladığın gibi olsaydı: "Safa ile Merve'yi tavaf etmemekte bir mahzur yoktur." şeklinde olması icabederdi. Halbuki âyet, **"Safa ile Merve'yi tavaf etmekte bir mahzur yoktur."** şeklindedir.

Bu âyet, Müslüman olmadan önce Müşellelde bulunan "Menat" putunu Hac yapmaya girişen Ensar hakkında nâzil olmuştur. Zira, Menat putunu Hac etmeye giriştikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapmayı mahzurlu görmüyorlardı. Ensar Müslüman olduktan sonra Resulullah'tan bunu sordular ve dediler ki: "Ey Allah'ın Resulü, biz, Safa ile Merve arasında sa'y yapmayı sakıncalı görüyorduk. Bu hususta ne dersin?" İşte bunun üzerine allah teala: "Şüphesiz ki Safa ile Merve, Allah'ın alâmetlerindendir..." Kim Hac için Kâbeyi ziyaret eder veya Umre yaparsa Safa ile Merve'yi tavaf etmesinde bir mahzur yoktur..." âyetini indirdi. Aişe devamla dedi ki: "Sonra Resulullah bu ikisinin arasında bizzat tavaf yaptı. Artık o ikisinin arasında tavafı terketmeye kimsenin

hakkı yoktur."(258)

Taberi diyor ki: "Âyet-i kerimenin nüzul sebebi, bu görüşlerden herhangi biri olabilir. Hangi görüş alınırsa alınsın Safa ile Merve arasında sa'y yapmak gereklidir. Âyetin ifadesinden : **"Tavaf edip etmemek serbesttir."** mânâsı çıkarılmamalıdır. Zira onların arasını tavaf etmek, önce yasaklanıp daha sonra da serbest bırakılmış değildir. Ancak ilim adamları, bu iki tepe arasında tavaf etmenin (Sa'y etmenin) hükmü hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Hz. Aişe ve Enes b. Mâlike göre Safa ile Merve arasında sa'y etmek farzdır. Terkedilmesi halinde herhangi bir keffaret veya fidye geçerli değildir. Bu görüş İmam Şafiiden nakledilmiştir. Bunlara göre Allah teala, Kâbeyi tavaf etmeyi emrettiği gibi Safa ile Merve arasında tavaf etmeyi de emretmiştir. Bunların birbirlerinden farklı olduklarını söylemek isabetli değildir.

b-Ebuzzerka, Ebu Hanife, ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise Safa ile Merve arasında tavafın terkedilmesi halinde, kaza edilmesi daha evladır. Ancak mutlaka kaza edilmesi gerekmez. Sa'y etmeyi terkeden kimsenin ceza olarak kurban kesmesi de yeterlidir. Bunlara göre Safa ile Merve arasında sa'y etme, Şeytan taşlamaya, Müzdelifede vakfe yapmaya ve Kâbeye varış tavafı yapmaya benzer.

c- Atâ, Abdullah b. Mes'ud, Âsım, Mücahid ve Abdullah b. Zübeyr'e göre, Safa iel merve arasında sa'y etmek ne farzdır ne de vaciptir. O, bir nâfile ibadettir. Hac yapan kimse Sa'y yapacak olursa güzel bir iş yapmış olur. Yapmayacak olursa hiçbir şey gerekmez. Zira Abdullah b. Mes'ud ve Adullah b. Abbas bu âyet-i kerimeyi: **"Kim Kâbeyi Hacceder veya Umre yapacak olursa onun, Safa ile Merve arasında tavaf yapmamasında bir mahzur yoktur."** şeklinde okumuşlardır. Bu da Safa ile Merve arasında tavaf yapmamanın serbest olduğunu gösterir.

Taberi diyor ki: "Doğru olan görüşe göre "Safa ile Merve arasında tavaf etmek farzdır. Onu terkedenin veya unutanın tekrar orayı tavaf etmekten başka hiçbir çaresi oyktur." diyen görüştür. Zira Resulullah, sahabilerine Hac ibadetinin yapılacağı yerleri öğretirken Safa ile Merve arasında sa'y yapmayı da öğretmiştir. Bu hususta Cabir b. Abdullah diyor ki:

ثم خرج من الباب الى الصفا، فلما دنا من الصفا قرأ (ان الصفا والمروة من شعائر اللّه). « نبدأ بما بدأ اللّه به» فبدأ بالصفا فرِقَى عليه حتى رأى البيت فكبر اللّه ووحّده وقال:« لا إله إلا اللّه وحده، لا شريك له، له الملك، وله

258 Bkz. Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 56, Hadis No: 1901

الحمد، يحيي ويميت، وهو على كل شيء قدير، لا إله إلا الله وحده، أنجز وعده، ونصر عبده، وهزم الاحزاب وحده».

"Resulullah, Kâbe'nin kapısından Safa tepesine doğru çıktı. Oraya yaklaşınca: **"Şüphesiz ki Safa ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir...."** âyetini okudu sonra **"Biz de Allah'ın sıraladığı gibi başlayalım."** dedi. Safa'dan başladı. Tepenin üzerine çıktı, Kâbeyi görünce tekbir getirdi ve:

لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّه وَحْدَهُ لاَ شَرِكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٍ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّهُ وِحْدَهُ أَنْجَزَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ

"Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Onun hiç bir ortağı yoktur. Mülk ancak onundur, övülme de ona aittir. O, diriltir ve öldürür, o, her şeye kadirdir. O, kendisinden başka hiç bir ilah bulunmayan bir Allah'tır. Kuluna verdiği vaadini yerine getirmiş, ona yardım etmiş ve tek başına bütün grupları mağlup etmiştir." diyerek dua etti."(259)

Abdullah b. Abbas diyor ki:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ إِنَمَا سَعَى رَسُولُ اللّهِ ﷺ بِالبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، لِيُرِيَ الْمُشْرِكِينَ قُوَّتَهُ.

"Resulullah (s.a.v.)'in, Kâbeyi tavaf ederken ve Safa ile Merve arasında sa'y yaparken koşmasının sebebi, müşriklere gücünü göstermek istemesiydi."(260)

Taberi diyor ki: "Resulullah, Safa ile Merve arasında sa'y yapmıştır. Onun, sa'y ve diğer Hac menasikini bizzat eda etmesi, aynı zamanda ümmetine Hac menasikini öğretmesi içindir. Ve Resulullah'ın amelleri, Allah tealanın, kitabında farz kıldığı hükümleri ümmetine açıklaması mahiyetindedir. O halde ümmetinin de bu gibi amellere uyması gerekir. Ümmet, Resulullah'ın Kâbeyi tavaf ettiği hususunda nasıl icma etmişse Safa ile Merve arasında sa'y yaptığı hususunda da icma etmiştir. Yine ümmet, Kâbe'yi tavaf etmeyenin, herhangi bir fidye veya keffaretle onu eda etmiş sayılamayacağın, ancak onu tavaf etmekle Hac farizasını eda etmiş olacağı üzerinde icma etmiştir. Safa ile Merve arasında

259 Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 57, Hadis No: 1905
260 Tirmizi, K. el-Hac, bab: 39, Hadis No: 863

sa'y etmek te Kâbeyi tavaf etmek gibidir. Onu terkeden de ancak sa'y yapmakla onu eda etmiş sayılır. Bu ikisi arasında fark gözetenden, görüşüne delil istenir. Şayet Abdullah b. Mes'uddan nakledilen: "Onları tavaf etmemenin bir mahzuru yoktur." şeklindeki kıraat delil gösterilecek olursa bunun, şaz (istisnai) bir kıraat olduğu ve bunun, Kur'anda tesbit edilmediği söylenir. Nitekim, Hz. Aişe (r.a.) Urve b. Zübeyre karşı çıkmış ve yukarıda zikredilen izahatlarda bulunmuş ve bu kıraat üzere okuyanların görüşlerini reddetmiştir.

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Bir kimse kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa, muhakkak ki Allah, şükrün karşılığını veren ve her şeyi bilinder."** buyurulmaktadır. **"Fazladan yapılan hayır"**dan maksat, **"Farz olan Haccını yaptıktan sonr nafile olarak Hac ve Umre yapmaktır."** Yoksa Hac yaptıktan sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapmak değildir. Zira bu ikisi arasında sa'y yapmak, daha önce de belirtildiği gibi nafile değil farzdır. Ancak nafile olan bir Hacda veya Umrede bunlar arasında sa'y yapmak nafile olur.

Safa ile Merve arasında sa'y yapan Hacılar bugün, yeşil direklerle işaretlenmiş kısma gelince, erkekler, hızlı ve gösterişli bir şekilde yürürler. Buna "Hervele" denir. Hanefilere göre Hervele yapmak vaciptir.

HAC: Lüfatte, saygı gösterilecek makamları ve yerleri ziyaret kastında bulunmaktır. Şeriatta ise: Arafatta belli bir zamanda bir miktar durduktan sonra gidip Kâbeyi tavaf etmektir. Şeriatın tesbit etmiş olduğu ölçüde zengin olan ve diğer şartları da haiz olan bir Müslümana ömründe bir kere hac yapmak farzdır.

UMRE: Lügatte, ziyaret etmek mânâsına gelir. Şeriatta ise, belli bir zamana bağlı olmaksızın Kâbeyi tavaf etmek ve Safa ile Merve arasını sa'y etmekten ibarettir. umrede, Arafatta vakfe yapmak yoktur.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ ۙ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

159- İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti, biz, insanlara kitapta açıkladıktan sonra gizleyenlere, işte onlara Allah lanet eder. Hem de bütün lanet edenler lanet eder.

İndirdiğimiz dellileri ve hidayeti, Tevrat ve İncil'de insanlara açıklayıp izah ettikten sonra, Muhamed'i ve getirdiği dini hakkındaki bilgileri gizleyenleri Allah rahmetinden uzaklaştırır. Melekler ve müminler da onlara lanet eder.

* Bu gerçeği gizleyenler'den maksat, Yahudi ve Hıristiyan âlimleridir.

Çünkü bu kişiler, Allah tealanın, tevrat ve İncil'de açıkladığı, Hz. Muhammed'in geleceği, Peygamberliğini ve diğer sıfatlarını gizlemişler ve ona iman etmemişlerdi. Bu yüzden Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmışlar ve lanete uğratılmışlardır.

Taberi diyor ki: "Âyet, her ne kadar bu özel kişilere işaret etmekte ise de hükmü, Allah'ın insanlara açıklanmasını farz kıldığı bilgileri saklayan herkesi içine almaktadır."

İslam dini, Allah'ın insanlara gönderdiği bilgileri onlardan gizlemeyi yasaklamış ve bunu yapanların lanetleneceklerini beyan etmiştir. Bu hususta Resulullah (s.a.v.) efendimiz de bir Hadis-i Şerifinde şöyle buyuruyor:

قال رسول الله ﷺ: «مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللّٰهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ يَوْمَ القِيَامَةِ».

"Kimden bir ilim sorulur da o da ilmi gizleyecek olursa Allah o gizleyen kişiye kıyamet gününde ateşten gem vuracaktır."(261)

Yine bu hususta Ebu Hureyre (r.a.) şöyle demiştir:

قَالَ اِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ اَكْثَرَ أَبو هُرَيْرَةَ وَلَوْلاٰ آيَتَانِ فِى كِتَابِ اللّٰهِ مٰا حَدَّثْتُ حَدِيثاً ثُمَّ يَتْلُوا،اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مٰا اَنْزَلْنٰا مِنَ الْبَيِّنٰاتِ وَالْهُدٰى اِلٰى قَوْلِهِ الرَّحِيمُ اِنَّ اِخْوٰانَنٰا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمْ الصَّفْقُ بِالْأَسْوٰاقِ وَاِنَّ اِخْوٰانَنٰا مِنَ الاَنْصٰارِ كَانَ يَشْغَلُهُمْ العَمَلَ فِى اَمْوٰالِهِمْ وَاِنَّ أَبٰا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ بِشِبَعِ بَطْنِهِ وَيَحْضُرُ مٰالاٰ يَحْضُرُونَ وَيَحْفَظُ مٰالاٰ يَحْفَظُونَ.

"İnsanlar "Ebu Hureyre çok hadis rivayet ediyor" diyorlar. Şayet, Allah tealanın kitabındaki şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadis rivayet etmezdim. "Ebu Hureyre bu âyeti ve bundan sonra gelen âyeti okumuş ve devamla şöyle demiştir: "Muhacir kardeşlerimizi çarşılardaki alış veriş meşgul ediyordu. Ensardan olan kardeşlerimizi ise malları üzerindeki çalışmaları meşgul ediyordu. Ebu Hureyre ise karın tokluğuna Resulullah'tan ayrılmıyordu. O, onların hazır bulun-

261 Ebu Davud, K. el-İlm, bab: 9, Hadis No: 3658/Tirmizi, K. el-İlm, bab: 3, Hadis No: 2649/İbn-i Mace, K. el-Mukaddime, bab: 24, Hadis No: 261

madığı yerlerde hazır bulunuyor ve onların ezberlemediklerini ezberliyordu."(262)

Âyet-i kerimenin sonunda **"İşte onlara Allah lanet eder, hem de bütün lanet edenler lanet eder."** buyurulmaktadır. Bundan maksat, Allah'ın indirdiğini gizleyenleri Allah rahmetinden uzaklaştırır ve lanet edenler de onun, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmasını Allah'tan dilerler. Zira lanetin lügat mânâsı "Uzaklaştırmak ve kovmak" demektir.

Âyette zikredilen **"Lanet edenler"** den maksat, Mücahid ve İkrimeye göre, yeryüzündeki canlılar ve haşerattır. Zira bu yaratıklar: **"Âdemoğlunun günahları yüzünden, bizden yağmur kesildi."** derler. ve günah işleyenlere, Allah'ın lanet etmesini dilerler. Bu hususta İkrime diyor ki: "Bütün lanet edenler lanet eder. Hatta gübre böcekleri ve akrepler dahi. Onlar, "Âdemoğlunun günahları yüzünden biz yağmurdan mahrum olduk." derler.

Katade ve Rebi' b. Enes'e göre ise "Lanet edenler" den maksat, Melekler ve müminlerdir. Süddi ve Dehhak'a göre ise "Lanet edenler"den maksat, Kabirde azap gören "kafirlerin seslerini işiten ve insan ve cinlerin de dışındaki bütün yaratıklardır. Bu hususta Bera b. Âzibin şöyle dediği rivayet edilir: "Kâfir kabire konulduğu zaman yanına bir yaratık gelir. Onun gözleri sanki bakırdan iki kazandır. Elinde demirden bir direk bulunmaktadır. Onunla kâfirin iki omuzu arasına öyle bir vurur ki kâfir çığlık koparır. Onun sesini işiten her yaratık ona lanet okur. Onun sesini işitmeyen hiçbir kimse kalmaz. Ancak cinler ve insanlar işitmezler.

[Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden doğru olanı, lanet edenlerin, melekler ve müminler olduğunu söyleyen görüştür. Zira Allah teala, başka bir âyet-i kerimede, kâfirlere lanet okuyanları saymış ve buyurmuştur ki: **"İnkâr edenler ve kâfir olarak ölenler var ya. Şüphesiz ki Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti işte bunların üzerinedir."**(263)]

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

160- Ancak tevbe edip kendilerini düzelten ve (Allah'ın indirdiğini) açıklayanlar müstesna. İşte onların tevbelerini kabul ederim. Ben, tevbeleri

262 Buhari, K. el-İlm, bab: 42/Müslim, K. Fadail es-Sahabe, bab: 160
263 Bakara suresi, 2/161

çok kabul eden ve çok merhamet edenim.

Ancak gerçeği gizlemekten vazgeçip tevbe edenler, salih amellerle nefislerini ıslah edenler ve Allah'ın, Peygamberlerine indirdiği vahyi açıklayanlar müstesna. İşte bunların tevbelerini kabul eder ve onları, bana itaat eden ve rızamı kazananlardan eylerim. Zira ben, kullarımın tevbelerini kabul eden, affımla onların kusurlarını örten, rahmetimle o kusurları cezalandırmaktan vazgeçen onlardan, tevbe edip kendisini düzelten ve Hz. Muhammed hakkında gizlediklerini açıklayan Abdullah b. Selam vb. müminlerdir. Âyet-i kerime, Yahudilerden olup iman eden bu kişilere işaret etmektedir.

* Yukarıda da zikredildiği gibi Ebu Hureyre diyor ki: "Benim hakkımda "Ne kadar çok hadis rivayet ediyor." diyorlar. Eğer Allah tealanın kitabında, ilmi gizlemeyi yasaklayan bu iki âyet olmasaydı hiçbir hadis rivayet etmezdim."(264)

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾

161- İnkâr edenler ve kâfir olarak ölenler var ya, şüphesiz ki, Allah'ın meleklerin ve bütün insanların laneti işte bunların üzerinedir.

Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden, Muhammed'in Peygamberliğini inkâr eden ve bu inkârlarıyla kâfir olarak ölenler var ya, Allah'ın meleklerin ve bütün insanların laneti işte bunların üzerinedir. Allah onları rahmetinden kovar. Melekler ve bütün insanlar da, Allah'tan, onları rahmetinden uzaklaştırmasını dilerler.

* Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Âyet-i kerimede, kâfir olarak ölene bütün insanların lanet okudukları zikredilmektedir. Halbuki insanların çoğu kâfirdir. Kâfirler, kâfir olarak ölenlere nasıl lanet edeceklerdir?" Cevaben denilir ki:"Mesele öyle değil. Mesele hakkında çeşitli görüşler zikredilmiştir:

Katade ve Rebi' b. Enes'e göre burada ifade edilen "Bütün insanlar" dan maksat, müminlerdir.

Ebu Âliyeye göre ise bu lanetleme işi âhirette olacaktır. Öyle ki kâfirler teşhir edilecek ve böylece bütün insanlar onlara lanet edeceklerdir.

Süddiye göre ise buradaki ifadeden şu kastedilmektedir: "Her insan, "Al-

264 Bkz. Buhari, K. el-İlm, bab: 42, K. el-Hars, bab: 21,

lah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun." der. Böylece kâfir olarak ölen de "Zalimler" ifadesine dahil olduğundan o da lanetlenmiş olur.

Taberi bu son görüşü tercih etmiş Ebul Âliye'den nakledilen görüşün de bununla bağdaştığını söylemiştir. Zira Allah teala kıyamet gününde, kâfir olarak ölenleri gören herkesin onlara lanet edeceklerini zikretmiş ve buyurmuştur ki: "Yalanlar uydurup Allah'a nisbet edenden daha zalim kim olabilir? İşte onlar, rablerinin huzuruna çıkarılacaklardır. Şahitler: "Bunlar, rablerine yalan nisbet ettiler." diyeceklerdir. İyi bilinmelidir ki, Allah'ın laneti zalimeredir."(265)

خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

162- O lanet içinde ebedi kalacaklardır. onların azabı hafiletilmez, onlara mühlet de verilmez.

Onlar, kendilerini cehenneme sokacak o lanetin içinde ebedi olarak kalacaklardır. Azapları daimi ve ebedidir. Hafifletilmez ve hiç kesintiye uğratılmaz. Onlara, ileri sürecekleri bir mazeretten dolayı mühlet de verilmez.

* Âyet-i kerimede, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrayan kâfirlerin, bu lanetleri içinde devamlı kalacakları ve azaplarının da hafifletilmeyeceği zikredilmektedir. Bu hususta başka âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: **"İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır. Onların ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler. Onların cehnnem azabı da hafifletilmez. Biz, her kâfiri işte böyle cezalandırırız"**(266) **"Âyetlerimizi inkâr edenleri, ilerde cehennem ateşine atacağız. Derileri yandıkça, azabı tatsınlar diye onları başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz ki Allah, her şeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir."** (267) buyurulmaktadır. İzahı yapılan bu âyette: "Onlara mühlet te verilmez" buyurulmaktadır. Bu ifadeden kâfir olarak ölüp lanete uğrayanların mazeretlerinin dinlenilmiyeceği ve mazeretleri dinlenene kadar dahi mühlet verilmeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta başka âyeti kerimelerde de şöyle buyurulmaktadır. **"O gün onlar konuşamazlar." "O gün, yalanlayanların vay haline."**(268)

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ۖ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلرَّحْمَٰنُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

265 Hûd suresi, 11/18
266 Fâtır suresi, 35/36
267 Nisa suresi, 4/56
268 Mürselât suresi, 77/35, 36

böylece müşrikleri susturuyor.

Ebudderda ve Said b. Cübeyr'e göre ise âyet-i kerimenin nüzul sebebi, müşriklerin, Resulullah'tan bir mucize istemeleridir. Allah teala onlara, gelip geçici olan bir mucizeyi göndermе yerine devamlı kalan ve akl-ı selimlere hitabedip ikna eden bu âyet-i kerimeyi göndermiştir ki düşünsünler ve şirklerinden vaz geçsinler. Bu hususta Said b. Cübeyr diyor ki: "Kureyş müşrikleri, Yahudilere "Bize Musa'nın getirdiği mucizeleri anlatır mısınız?" dediler.Yahudiler de onlara Hz. Musanın âsâsını ve beyaz el mucizesini Anlattılar.Kureyş müşrikleri,Hıristiyanlara da, Hz. İsa'nın getirdiği mucizeleri sordular.Hıristiyanlar da onlara, Hz. İsa'nın, körleri ve alaca hastalığını yakalananları iyileştirdiğini, Alah'ın izniyle ölüleri dirilttiğini anlattılar.Kureyş müşrikleri bu defa da Resulullah'a: "Allah'a dua et de Safa tepesini bizim için altın yapsın ve düşmanlara karşı güçlenmiş olalım." dediler.Bunun üzerine Resulullah da rabbinden bunu istedi. Allah teala da ona:"**Ben onlara istediklerini verir Safa tepesini altın yaparım fakat artık ondan sonra da yalanlamalarına devam edecek olurlarsa ben onları, âlemlerden kimseyi uğratmadığım bir azaba uğratırım**" buyurdu. Resulullah da: "**Kavmimi bana bağışla da ben onları gün be gün davet edeyim.**" dedi. İşte bunun üzerine Allah teala bu hayet-i kerimeyi indirdi. Bu âyette zikredilen hususlar, Resulullah'a güveni sağlama bakımından, Safa tepesinin altına dönüşmesinden daha büyük ve daha etkilidir.

Taberi diyor ki: "Doğru olan görüş şudur ki: "Allah teala bu âyet-i kerimeyle kullarını, birliğine ve ilahlıkta tek oluşuna dair uyarmıştır. Âyetin asıl nüzul sebebi budur. Atâ'nın da dediği gibi bu âyet-, Resulullah'a müşriklere karşı bir delil de olabilir. Said b. Cübeyr ve Ebudderda'nın dediği gibi, müşriklerin, Resulullah'tan istediklerini bir mucizenin yerine inmiş te olabilir.

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Bir kısım kâfirler, göklerin ve yerin yaratılmasının ve âyette zikredilen diğer şeylerin, Allah tarafından meydana getirildiklerini inkâr ederler. Allah'ın yaratıcılığını inkâr edenlere karşı Allah'ın bunları yarattığını söylemek, onun varlığını ve birliğini gösteren bir delil olur mu? "Cevaben denilir ki: Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr eden mülhidlere doğrudan delil olmasa da, Allah'ın yaratıcılığını kabul eden fakat ona bir takım putları ortak koşan müşriklere karşı, Allah'ın birliğini ispat eden kesin bir delildir. Zira Allah teala onlara: "Ben bu şeyleri yaratıyorum, sizin bana ortak koştuğunuz şeyler ne yapıyor? Hiçbir şey yapmıyor." diyerek onları susturmuştur.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ

أَمَنُوٓا۟ أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ إِذْ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ أَنَّ ٱلْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا
وَأَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165- İnsanlardan bazıları, Allah'tan başka varlıkları ona eş koşarlar. Onları, Allah'ı sevdikleri gibi severler.Müminler ise en çok Allah'ı severler. O zalimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğnu ve onun azabının çok şiddetli olduğunu bir bilselerdi.

İnsanlardan bazıları, Allah'tan başka varlıkları ona eş ve benzerler koşarlar. Onlar putlarını, müminlerin Allah'ı sevdiği gibi severler. Müminler ise onların, putlarını sevmelerinden çok daha kuvvetli bir sevgi ile Allah'ı severler. O zalimler, Allah'ın, cehennemde kendileri için hazırlamış olduğu azabı görselerdi, bütün kuvvetin, kendilerine hiçbir fayda sağlamayan, o Allaha eş koştukları şeylere değil Allah'a ait olduğnu ve kendisini inkâr edenlere, Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu kesin olarak bilirlerdi.

* Âyette zikredilen ve "Eşler" diye tercüme edilen (أَندَادًا) kelimesinden maksat, Katade, Mücahid, rebi' b. enes ve ibn-i Zeyd'e göre müşriklerin, Allah'ın dışında taptıkları çeşitli tanrılarıdır. Onlar bu putlarını Allah kadar severler ve o putlarla övünüp iftihar ederlerdi.

Süddiye göre ise buradaki "Eşler"den maksat, Allah'a ortak koşanların ileri gelenleri ve efendileridir. Zira bunlar, Allah'a isyan ederek ileri gelenlerine itaat ederler. Onları Allah'ın derecesine yükselterek onun kadar severler.

Âyet-i kerimenin son kısmında: **"O zalimler, azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allaha ait olduğunu ve onun azabının çok şiddetli olduğunu bir bilselerdi."** buyurulmaktadır.

Âyet-i kerimenin bu bölümündeki "Görme" fiili, iki şekilde okunmuştur. Biri (تَرَى) şeklidir. Mânâsı, "Bir görsen" demektir. Bu kıraat şekline göre âyet-i kerimeye şu çeşitli mânâlar verilmiştir.

a- Ey Muhammed, zalimlerin, Allah'ın azabını gördükleri zamanı bir görecek olsan. Onlar azabı gördükleri zaman, kuvvetin yalnızca Allaha ait olduğunu ve Allahın, azabı şiddetli olan rab olduğunu ikrar etmiş olacaklardır.

b- Ey Muhammed, bütün kuvvet Allaha ait olduğundan ve Allah, azabı şiddetli olan rab olduğundan, zalimlerin, Allahın azabını gördüklerini görecek olsan. İşte o zaman Allahın azabının derecesini bilmiş olursun.

c- Ey Muhammed, zalimlerin, Allahın azabını gözleriyle gördüklerini bir görecek olsan, onların hallerinin ne olduğunu bilmiş olursun. Şüphesiz ki dün-

yada da âhirette de bütün kuvvet yalnızca Allah'a aittir. Yine şüphesiz ki Allah, kendisine ortak koşanlara karşı azabı şiddetli olandır.

d- Ey Muhammed, zalimlerin, azabı gördüklerini bir görecek olsan, onlar o zaman şöyle diyeceklerdir: Şüphesiz ki bütün kuvvet Allah'a aittir. Yine şüphesiz ki Allah, azabı çok şiddetli olandır.

"Görmek" fiilinin ikinci kıraatı ise (يَرَى) şeklindedir. Buna göre ise âyete şu şekilde mânâ verilmiştir: "Zalimler, Allah'ın, kendileri için cehennemde hazırladığı azabı bir görecek olsalar. O zaman gözleriyle görmüş olacaklar ki, bütün kuvvet yalnızca Allaha aittir ve Allah, azabı şiddetli olandır.

[Taberi, birinci kıraat şeklini tercih etmiş ve kitabın Resulullaha olduğunu söylemiş bu âyetin mânâsının şöyle olduğunu zikretmiştir: "Ey Muhammed, sen zalimlerin, azabı gördüklerini bir görmüş olsaydın. O zaman bütün kuvvetin yalnız Allaha ait olduğunu ve Allahın, azabı şiddetli olan rab olduğunu görmüş olurdun. Taberi sözlerine devamla diyorki: "Burada hitap her ne kadar Resulullaha ise de asıl kastedilen, onun dışındaki insanlardır. Zira Resulullahın, bütün kuvvetin Allaha ait olduğunu ve Allahın, azabı şiddetli olan rab olduğunu bildiğinde şüphe yoktur. Bu âyete, şu âyete benzemektedir? "Bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir?"(269)]

Taberi diyor ki: "Bu kıraatı tercih etmemizin sebebi, zalimler azabı gördüklerinde, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allahın, azabı şiddetli olan rab olduğunu yakinen bilmiş olacaklardır. Bilinen bir şeyi söylemenin anlamı yoktur. Bu itibarla hitabın Resulullaha olduğunu gösteren kıraat daha tercihe şayandır.

Allaha ortak koşmaktan daha büyük bir günah olmadığı muhakkaktır. Bu hususta Abdullah b. Mes'uddan şu hadis rivayet edilmektedir: Abdullah b. Mes'ud diyor ki:

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللّٰهِ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلّٰهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قُلْتُ إِنَّ ذٰلِكَ لَعَظِيمٌ قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ.

"Resulullahtan, "Allah katında en büyük günah nedir?" diye sordum. Resulullah: "Kendini yaratan Allaha ortak koşmandır." buyurdu. Dedim ki: "Şüphesiz ki bu, büyük bir günahtır. Peki ondan sonra hangisidir? dedim. Buyurdu

269 Bakara suresi, 2/107

ki: "Seninle birlikte yemek yiyeceğinden korkarak çocuğunu öldürmendir." "Sonra hangisidir?" diye sordum. Resulullah: "Komşunun karısıyla zina etmendir." diye cevap verdi.(270)

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ
الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾

166- İşte o zaman, tâbi olunanlar, kendilerine tabi olanlardan uzaklaşacaklar, azabı görecekler ve aralarındaki bağlar kopacaktır.

İşte o zaman, kendilerine tabi olunan önderler, dünyada kendilerine sapıklıkta tabi olanlardan uzaklaşacaklar, âhirette, azabı bizzat gözleriyle görecekler, bunların, dünyada tabi olduklarıyla aralarındaki bağlar ve her türlü alaka kesilecektir. Dostluk, sevgi, akrabalık ve şefkat onlara âhirette hiçbir fayda sağlamayacaktır.

* Bu dünyadayken, Allahı bırakıp ta çeşitli varlıklara tapanlar veya onları Allaha ortak koşanlar, âhirete yalnız başlarına kalacaklar, Allahın dışında, taptıkları veya ortak koştukları şeyler onlardan uzaklaşacaklardır. Bu hususta diğer bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: **"O gün alcyhlerinde hüküm kesinleşen kimseler "Rabbimiz, işte azdırdıklarımız. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Onlardan uzaklaşıp sana geldik. Zaten onlar bize tapmıyorlardı." derler."**(271) Bir diğer âyette de şöyle buyurulmaktadır: **"Allahın emri yerine gelince, şeytan şöyle der: "Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu. Ben de size vaadde bulunmuştum. Fakat vaadimi bozdum. Benim, sizin üzerinizde bir nüfuzum yoktur. Fakat sizi sapıklığa çağırdım. Siz de bana uydunuz. O halde beni kınamayın, nefsinizi kınayın. Artık ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni. Daha önce beni Allah'a ortak koşmanızı reddediyorum." Elbette zalimlere can yakıcı bir azap vardır."**(272)

Âyette zikredilen: "Kendilerine tabi olunanlar"dan maksat, Katade, Rebi b. Enes ve Atâ'ya göre "İnsanların, Allah'a ortak koşmakta liderleri, ileri gelenleri ve zorbalarıdır." Süddiye göre ise "Şeytanlar"dır. Onlara tabi olanlar da insanlardır.

Taberi birinci görüşü tercih etmiştir. Yani, Allaha ortak koşanların önder-

270 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an sure 2, bab: 3, sure, 25, bab: 2/Müslim K. el-İman, bab: 141, 142, Hadis No: 86

271 Kasas suresi, 28/63

272 İbrahim suresi, 14/22

leri, Allah'ın azabını gördükleri zaman kendilerine tabi olanlardan uzaklaşacaklardır.

Âyet-i kerimede: **"Aralarındaki bağlar kopacaktır."** buyurulmaktadır. Mücahid, Abdullah b. Abbas, Katade ve Rebi' b. Enese göre âyette zikredilen "Bağlar"dan maksat, dünyadaki ilişkileri ve dostluklarıdır. Zira kâfirler âhirette, şu âyetlerde zikredildiği gibi birbirlerine lanet okuyacaklar ve birbirlerine düşman kesileceklerdir. **"... Sonra kıyamet günü birbirinizi tanımayacaksınız..."**(273) **"O gün dostlar birbirlerine düşman kesilirler. Ancak takva sahipleri böyle değildir."**(274)

Abdullah b. Abbas ve Rebi' b. Enesten nakledilen diğer bir görüşe göre âyette zikredilen "Bağlar"dan maksat, "Onların, insanlar nezdindeki itibarlarıdır." Artık âhirette müşriklerin, insanlar arasında bu tür itibarları kalmayacaktır.

İbn-i Cüreyc'in, Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre ise, âyette zikredilen "Bağlar"dan maksat, "Akrabalık bağlarıdır." Âhirette kişi, kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğullarından kaçacaktır.

Süddi ve İbn-i Zeyd'e göre âyette zikrediln "Bağlar"dan maksat, müşriklerin, dünyadayken yaptıkları amellerdir. Âhirette müşriklerin kendilerini kurtaracak hiçbir amelleri olmayacağından, amelleriyle bağları kopmuş olacak ve layık oldukları cezaya sürükleneceklerdir.

İbn-i Zeyd diyor ki: "Âhirette takva ehline, amellerinin karşılığında bir belge verilecek, onu göstererek kendilerini kurtaracaklardır. Mümin olmayanlara ise kötü olan amellerinin karşılığında bir belge verilecek, o belge parçalanacak ve onlar cehennem ateşine sevkedileceklerdir.

Taberi diyor ki: "Doğru olan görüş, kâfirlerin ve müşriklerin, âhirette vasıta yapabilecekleri bütün sebep ve bağların kopacağını söyleyen görüştür. Zira âyet-i kerimeler, kâfirlerin, azabı gözleriyle görünce ileri gelenlerin kendilerinden uzaklaşacaklarını, birbirlerine lanet okuyacaklarını, müminler dışındaki dostların da birbirlerine düşman olacaklarını, şeytanın, kendisine uyanlardan beri olduğunu bildireceğini, kâfire, Allahın dostu olan akrabasının dahi yardımcı olmayacağını ve kâfirlerin dünyada işledikleri amellerin kendileri için üzüntü kaynağı olacağını beyan etmektedirler. Bu zikredilen şeyler, dünyada başvurulan vasıta ve sebeplerdir. Âhirette bütün bu sebepler ortadan kalkacaktır. Âyeti bu sebeplerden sadece birine tahsis etmenin mânâsı yoktur. Böyle yapanlardan bu görüşlerini doğrulayacak delil istenir."

273 Ankebut suresi, 29/25
274 Zuhruf suresi, 43/67

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَٰلِكَ
يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

167- Tâbi olanlar şöyle derler: "Keşke bizim için (dünyaya) tekrar dönüş olsa da, onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak." İşte böylece Allah, amellerini bir pişmanlık kaynağı olarak kendilerine gösterecektir. Ve onlar, cehennemin ateşinden çıkacak da değillerdir.

Allah'a isyan hususunda başkalarına tabi olanlar derler ki: "Keşke bizim için dünyaya geri dönüş olsa da, bizi saptıran reislerimizden, onların burada bizden uzaklaştıkları gibi uzaklaşsak. "İşte böylece Allah, dünyadayken yalanladıkları azabı kendilerine gösterdiği gibi, onların çirkin amellerini de kendilerine gösterecektir. Onun cezasını gördükleri zaman pişman olacaklardır. Cehennem azabından çıkarılmayacaklar, orada ebedi olarak kalacaklardır.

* Taberi diyor ki: "Âyeti kerimede: "Allah onlara amellerini, bir pişmanlık kaynağı olarak gösterecektir." buyurulmuştur. Eğer denilecek olursa ki "Pişmanlık, iyi ve hayırlı şeylerin terkedilmesinden duyulur. Onların amelleri, kötü ameller olduğu halde kendilerine amelleri gösterilince nasıl pişmanlık duyacaklardır? Cevaben denir ki: "Müfessirler bunu şu şekillerde izah etmişlerdir:

a- Süddi ve Abdullah b. Mes'ud'un, âyetin bu bölümünü şu şekilde izah ettikleri rivayet edilmektedir: Allah, ileri gelenlerine uyan müşrik ve kâfirlere, dünyada kendilerine farz kıldığı, onların da, yapmayarak Allahın cezalandırmasına layık oldukları amellerini ve o amellerin, yapılması halinde, kendileri için hazırlanan nimetleri gösterecektir. Onlar da cennetteki bu nimetleri görünce üzülecekler, pişman olacaklardır. Bu hususta Süddi diyor ki: "İleri gelenlerine uyan kâfirlere, âhirette cennetler ve cennetteki yerleri gösterilecek ve onlara denecek ki: "Şayet sizler Allaha iman etmiş olsaydınız bu meskenler sizin olacaktı." İşte o zaman bunlar, dünyada iken Allahın emir ve yasaklarına uymamaktan dolayı pişmanlık duyacaklar ve onların bu yerleri müminlere fazladan dağıtılacaktır." Bu izaha göre âyetin bu bölümü şu mânâyı ifade etmektedir: Kâfirler azabı gördükleri gibi Allah onlara, dünyada iken yapmaları icabeden amelleri de gösterecek, onlar da yapmadıkları, bu amellerinden dolayı üzüleceklerdir.

Rebi' b. Enes ve İbn-i Zeyd ise âyetin: "Allah, amellerini bir pişmanlık kaynağı olarak kendilerine gösterecektir." kısmını şu şekilde izah etmişlerdir: "Allah, kâfirlere, kendileri için bir pişmanlık vasıtası olsun diye kötü amellerini gösterecektir. Onlar, niçin bu gibi amelleri işleyip te Allahı razı edecek amelleri işlemediklerinden dolayı pişman olacaklardır." Taberi de bu izah tarzını tercih etmiştir.

Âyet-i kerimenin sonunda: "Onlar, cehennem ateşinden çıkacak ta değillerdir." buyurulmaktadır. Yani kâfirler, Allah'ın azabını gözleriyle gördüklerinde pişman olsalar da, kendilerine, çirkin olan amelleri gösterildiğinde pişmanlıkları artsa da, tekrar dünyaya döndürülüp kendilerini saptıranlardan uzaklaşmayı isterlerse de onlar, dünyadaki inkârları yüzünden, içine atıldıkları cehennem ateşinden çıkacak değillerdir. Bilakis onlar, orada ebediyyen kalacaklardır.

Taberi diyor ki: "Bu âyet-i kerime: "Allahın, kâfirlere olan azabı belli bir zaman sonra bitecek, yok olacaktır." şeklinde iddiada bulunanları yalanlamaktadır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُوا۟ مِمَّا فِى ٱلْأَرْضِ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ
ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾

168- Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helal ve temiz şeylerden yeyin. Şeytanın adımlarını takibetmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.

[Ey insanlar, size haram kıldığım, ölmüş hayvan, kan, domuz eti gibi murdar yiyeceklerin dışında, helal kıldığım temiz ve güzel şeylerden yeyin. Şeytanın takibettiği yol ve işlerde ve sizi davet ettiği, Allaha itaat etmeme hususunda onun yolunu takibetmeyin. Çünkü onun düşmanlığı açıktır. O, atanız Âdemi aldatarak, yasaklanmış ağaçtan yedirdi, hata işleterek ayağını kaydırdı ve onu cennetten çıkarttı.]

* Şeytan, insanoğlunun apaçık düşmanıdır. Bu hususa çeşitli âyet-i kerimelerde işaret buyurulmaktadır. "Şüphesiz ki şeytan sizin düşmanınızdır. Siz de onu düşman edinin. O, kendi taraftarlarını ancak cehennemliklerden olmaya çağırır,[275] Ey Muhammed, sen insanlara Âdemle İblisin kıssasını hatırlat. hani bir zaman meleklere: "Âdeme ihtiram secdesinde bulunun." demiştik de İblisin dışında bütün melekler secde etmişlerdi. Cinlerden olan İblis ise rabbinin emrinden çıkmıştı. Beni bırakıp İblisi ve soyunu dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin düşmanınızdır. Zalimlerin, Allahı bırakıp şeytanı dost edinmeleri ne kötü bir mübadeledir.[276]

Âyette zikredilen "Şeytanın adımları"ndan maksat, Abdullah b. Abbasa göre "Şeytanın ameli "Mücahid, Katade ve Dehhaka göre "Şeytanın aldatmala-

275 Fâtır suresi, 35/6
276 Kehf suresi, 18/50

rı" Süddiye göre "Şeytana itaat" Ebu Miclez'e göre ise "Günah işlemeye dair adakta bulunmak"tır.

Taberi diyor ki: "Bu zikredilen görüşlerin hepsi birbirine yakındır. Bu izahların hepsi de Şeytana uyulmama konusunda dikkatli olmaya dair dikkatleri çekmektedir.

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

169- O, size sadece kötülük ve hayasızlığı ve Allaha karşı, bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

Şeytan size, sahibine kötülük getirecek olan, Allaha isyan etmeyi ve zina gibi her çeşit çirkin ve hayasız işi yapmayı emreder. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi söylemenizi de emreder.

* Âyette zikredilen "Kötülük"tan maksat, "Günah işlemek"tir. "Hayasızlık" ise "Her söylenilmesi, işitilmesi çirkin görülen şey"dir. Süddi, hayasızlık'tan maksatın "Zina etmek" olduğunu söylemiştir.

Âyette zikredilen: **"Allaha karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."** ifadesindeki "İnsanların bilmeyerek söyledikleri"nden maksat, şu âyet-i kerimede zikredilen ve helal olduğu halde kendilerine haram kıldıkları şeylerdir: "Allah,, "Bahire", "Saibe", "Vasile". ve "Hâm" diye bir şey yapmamıştır. Fakat kâfirler, Allaha yalan iftira etmektedirler. Çokları da akıllarını kullanmazlar."[277]

Bahire: İslâmdan önce cahiliye döneminde Arapların bazı âdetleri vardı. Mesela bir deve, beşinci defa doğmasında da dişi doğurursa onun kulağı çentilip serbest bırakılırdı. Onun sütü sağılmaz ve binek olarak ta kullanılmazdı.

Sâibe: Dileği yerine gelen bir kimse putlara deve adardı. Bu deveye de binilmez ve sütü sağılmazdı. İşte böyle bir deveye de Saibe denirdi.

Vasile: Bir deve, birisi erkek diğeri dişi olmak üzere ikiz doğurursa, ikizi olan dişinin hatırına erkek de kesilmez ve binilmezdi. Buna da Vasile adı verilirdi.

Hâm: Bir erkek devenin soyundan on döl alınırsa artık onun sırtı haram sayılır, ona binilmez ve yük taşıtılmazdı. Böyle bir deve otlatkta serbet bırakılırdı ve buna da Hâm adı verilirdi.

İşte bu durumlarda bu develere binilmez, yük taşıtılmaz, sütleri sağılıp onlardan istifade edilmezdi. Halbuki onlardan istifade etmeyi Allah teala biz in-

277 Maide suresi, 5/103

sanlara helal kılmıştır. İşte Allahın helal kıldığı bir şeyi müşrikler kendi kafalarından uydurdukları bazı gerekçelerle kendilerine haram kılmışlardı. Âyet-i kerime bu gibi davranışları yasaklamakta ve Allah tealanın böyle bir şeyi emretmediğini beyan etmektedir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ
كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170- O müşriklere: "Allahın indirdiğine tabi olun." denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz." derler. Şayet ataları, hiçbir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamıyorlarsa da mı?

O kâfirlere: "Allahın, kitabında Resulüne indirdiği şeye tabi olun. Onun helal kıldığnı helal kabul edin, haram kıldığını haram kabul edin." denildiğinde "Biz, haram ve helal mevzuunda, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz." derler. Şayet ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamıyorlarsa da mı? Onlar, Allah'ın dini ve farzları hakkında hiç bir şey bilmeyen ve doğru yolu da bulamayan kâfir atalarına mı uyacaklar? Onlara nasıl tâbi oluyor da rablerinin emrettiği şeyi terkediyorlar? Bu cahillere ancak aklı ve iyiyi kötüden seçme yeteneği bulunmayan kişiler tabi olurlar.

* Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında Abdullah b. Abbas'ın şunları söylediği rivayet edilmektedir: Resulullah (s.a.v.) ehl-i kitaptan Yahudileri İslama davet etti. Onlara İslam'ı övdü ve onları Allah'ın azabından sakındırdı. Bunun üzerine Râfi' b .Hârise ve Mâlik b. Avf şöyle dediler: "Bilakis biz atalarımız üzerinde bulduğumuz dine tâbi oluruz. Çünkü onlar daha iyi biliyorlardı ve onlar bizden daha hayırlı idiler." İşte bunun üzerine Allah teala bu âyet-i kerimeyi indirdi.

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً
صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

171- Kâfirlerin durumu: Ancak çobanın bağırıp çağırmasını duyabilen ve mânâsını anlamayan hayvanların durumu gibidir. Bu kâfirler, sağır, dilsiz ve kördürler. Bu yüzden hakkı idrak edemezler.

Allah'ın bir olduğunu kabule ve ona itaat etmeye çağırılmayı kötü karşılamaları ve anlayışlarının kıt oluşu bakımından kâfirlerindurumu, sesleri duyan fakat o seslerin ne mânâya geldiğini anlamayan hayvanların durumu gibidir. Bu kâfirler sağırdırlar hakkı duymazlar. Dilsizdirler hakkı söylemezler. Kördürler doğru yolu göremezler.

* İbn-i Abbas diyor ki: "Âyet-i kerimenin izahı: Hidayeti duymaz, onu görmez ve onu düşünmezler." demektir.

Müfessirler bu âyet-i kerimyi iki şekilde izah etmişlerdir.

İkrime, Abdullah b. Abbas, Mücahid, Katade, Rebi' b. Enes, Atâ ve Süddiye göre bu âyet-i kerimenin izahı şöyledir: Kâfirlere ögütte bulunna kimse, çobana, kâfirler ise çobanın seslendiği hayvanlara benzerler. Nasılki bu hayvanlar,. sadece çobanın sesini duyup bir şey anlamazlarsa kâfirler de kendilerine, Allah'ın âyetlerini okuyan kimsenin sadece sesini duyar fakat ne demek istediğini anlamazlar. Kendilerine okunan Allah tealanın âyetlerini kabul etme istidadı göstermezler. Abdullah b. Abbas bu kâfirlerin âdeta develer, merkepler ve koyunlar gibi olduklarını söylemiştir.

İbn-i Zeyd ise bu âyet-i kerimeyi şöyle izah etmiştir: "Bir şey işitmeyen ve bir şey anlamayan putlara seslenen ve onlara tapan, kâfirlerin durumu, cansız varlıklara karşı bağırıp çağıran ve sesinin yankısından başka bir şey işitmeyen kimsenin durumuna benzer. Nasılki cansız varlıklara konuşan kimse onlardan hiçbir fayda görmezse, kâfirlerde o putlardan hiçbir fayda görmezler. Taberi diyor ki: "Bu izah tarzına göre âyete şu şekilde mânâ vermek de mümkündür. "Bir şey işitmeyen ve bir şey anlamayan putlara seslenen kâfirlerin durumu, hayvanlara seslenen çobanın durumuna benzer.Hayvanlar da bir şey anlamazlar putlarda.

Taberi, âyette hakka davet edenin çobana, kâfirlerin de hayvana benzetildiğini söyleyen görüşün tercihe şayan olduğunu söylemiş buna delil olarak ta âyet-i kerimenin Yahudiler hakkında indiğini, Yahudilerin de putlara tapmadıklarından dolayı onların çobana benzetilmesinin doğru olmayacağını göstermiştir."

Mücahid diyor ki: "Kâfirler, sesi işiten fakat onu düşünemeyen hayvanlara benzerler." İbn-i Abbas ta yine diyor ki: "Onlar, deve ve eşekler gibidirler. Onlara "Ye" desen ancak sesini işitirler başka bir şey anlamazlar. İşte kâfirler de böyledir. Sen onlara hayırı emredip kötülükten sakındırdığında sesini duymaktan başka bir şey anlamazlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن

كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

172- Ey İman edenler, size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin. Şayet sadece Allah'a ibadet ediyorsanız ona şükredin.

[Ey, Allah'ı ve Resulünü tasdik edenler, Allah'a itaatla boyun eğenler, size helal kıldığımız rızıklardan yeyin. Eğer Allah'ın emrine boyun eğiyor, ona itaat ederek onu dinliyorsanız size verdiği rızıklar için ona şükredin.]

* Peygamber efendimiz (s.a.v.) helal ve temiz şeyleri yiyerek beslenmenin önemine işaretle buyuruyor ki:

"Ey insanlar, Allah temizdir ve ancak temiz olanları kabul eder. Allah bu hususta Peygamberlere neyi emretmişse müminlere de aynı şeyi emretmiştir. Peygamberleri için şöyle buyumuştur: "Ey Peygamberler, temiz ve helal rızıklardan yeyin, salih ameller işleyin. Şüphesiz ki ben, sizin yaptıklarınızı çok iyi bilirim."(278)

Bu konuda müminler için de, görüldüğü gibi bu âyette: **"Ey iman edenler, size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin."** buyurulmaktadır.

Resulullah (s.a.v.) uzun bir yolculuk yapan ve saçı başı birbirine karışan ve ayaklarını tozlar bürüyen bir kişinin yaptığı duayı zikrederek buyurmuştur ki: **"Bu adam ellerini göğe yukarı kaldırır "Ey rabbim, ey rabbim," diye yalvarır. Halbuki bunun yediği haram içtiği haram giydiği haramdır ve kendisi haramla beslenmiştir. Bunun duası nasıl kabul edilecektir?"**(279)

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ ۖ فَمَنِ
اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

173- Şüphesiz ki Allah size leşi, kanı, domuz etini bir de Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Bir kimse mecbur kalır, zaruret haddini aşmadan ve başkalarının hakkına tecavüz etmeden bunlardan yerse ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

[Şüphesiz ki Allah size, leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına yani putlar ve uydurma tanrılar gibi varlıkların adına kesilenleri haram kıldı

278 Müminun suresi, 23/51

279 Müslim, K. ez-Zekât, bab: 65 Hadis No: 1015/Tirmizi, K. Tefsir, el-Kur'an sure 2, bab: 36 Hadis No: 2989/Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 2, s. 328

Kim bu haram kılınanları yemeye mecbur kalır da,kendisi gibi zaruret halinde bulunanın elindekini zorla almadan, onun hakkına tecavüz etmeksizin ve kendisi için de zaruret miktarını aşmadan bu haram kılınan şeylerden yese onun için bir mahzur ve günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

* "Allah'tan başkası adına kesilen" şeklinde tercüme edilen (وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ) cümlesi müfessirler tarafından iki şekilde izah edilmiştir:

a- Katade, Mücahid, Dahhak, Atâ ve Abdullah b. Abbasa göre bu ifadenin mânâsı, "Allah'tan başkası adına kesilenler" demektir. Allah'tan başkası bir tağut, bir put vb. şeylerdir.

b- Rebi' b. Enes ve İbn-i Zeyd'e göre ise bu ifadeden maksat, "Üzerine Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanlardır."

Âyet-i kerimenin metninde geçen (غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ) ifadesinin ne mânâya geldiği hakkında müfessirler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre bu ifadenin mânâsı "Müslüman idareciye baş kaldıran veya savaşan biri olmaksızın." demektir. Binaenaleyh böyle birinin, zaruret halinde böyle bir ruhsattan istifade etmesi caiz değildir. Said b. Cübeyr ve Mücahid bu görüştedirler. "Yol kesici olmaksızın, müslümanların cemaatinden ayrılmaksızın ve Allah'a isyan için yola çıkmaksızın" demektir.

Katade, Hasan-ı basri, Mücahid, İkrime, Rebi' b. Enes ve İbn-i Zeydden nakledilen diğer bir görüşe göre (بَاغٍ) ifadesinden maksat, "Haram yemeyi istemeksizin." (عَادٍ) ifadesinden maksat ise "Kendisine mübah kılınan, ihtiyacından fazla yemeksizin." demektir.

Başka bir kısım âlimlere göre ise bunun mânâsı: "Haramı iştahla yemeksizin, mübah olan şeyde zaruret miktarını aşmaksızın" demektir. Bu hususta Süddi diyor ki: "Bâği" demek, "Arzusuna uyan" demektir. (عَادٍ) ise yemesinde zaruret miktanını aşarak doyuncaya kadar yiyen" demektir. Taberi diyor ki: "Âyetin yorumunda doğru olan görüş şudur: "Kendisine haram kılınanı yeme arzusunda olmaksızın helal yiyecek mevcut olduğu halde onu bırakıp harama dalmaksızın" Zira, âdil bir idareciye karşı çıkana ve yol kesene yakışan bu hallerinden vazgeçip Allah'a ve Ulül Emre itaat etmesidir. Böylelerinin, açlıktan kendilerini öldürürcesine günahlarına başka bir günahı eklemeleri doğru değildir. O halde bunlar ruhsatlardan istifade ederler.

Âyet-i kerimede ifade buyurulan "Leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilenler" kısa olarak şöylece izah edilmektedir:

Leş: Bundan maksat, kara hayvanlarının dini usullere riayet edilmeden kesilenleridir. Veya kendiliklerinden ölenleridir. Deniz hayvanlarının ölülürenin ise kesilmeden yenmeleri helaldir. Peygamber efendimiz (s.a.v.)den denizin su-

yu sorulmuş o da şöyle buyurmuştur:

فقال رسول الله ﷺ: «هو الطَّهور ماؤهُ، الحِلُّ ميتته».

"Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir."(280)

KAN: Bundan maksat, akıtılmış kandır. Nitekim En'am suresinin yüz kırk beşinci âyetinde de bu husus açıklanmakta ve şöyle buyurulmaktadır: "Ey Muhammed, de ki: "Bana vahyolunanlardan, yiyen bir kişinin yediği herhangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum, ancak leş, veya akıtılmış kan yahut domuz eti..." haramdır..." (281) Peygamber efendimiz de bir Hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

قال رسول الله ﷺ أحلت لنا ميتتان ودمان فأما الميتتان فالحوت والجراد وأما الدمان فالكبد والطحال.

"Bize, ölen hayvanlardan iki cins, kanlardan da iki çeşidi helal kılınmıştır. Hayvanlar balık ve çekirgedir. Kanlar ise karaciğer ve dalaktır."(282)

DOMUZ ETİ: Domuzun ehlisi de vahşi olanı da eti de yağı ve diğer parçalarının hepsi de haramdır.

Allah'tan başkası adına kesilen hayvan: Allah teala, yarattığı hayvanların kesilmeleri halinde kendi adının anılarak kesilmelerini emretmiştir. Kendi adından başka herhangi bir isim anılarak kesilen hayvanların etlerinin yenmesini ise haram kılmıştır. Bu hususta âlimler ittifak etmişlerdir. Allah'tan başka şeyler, put tağıt ve diğer bütün varlıklardır. Allah'ın dışında herhang ibir şeyin adının anılmasıyla beraber Allah'ın ismi de anılmaksızın kesilen hayvnaların etinin yenmesinde ise âlimler arasında çeşitli görüşler vardır.

Bu konuda âyet-i kerimelerde şöyle buyurulmaktadır: **"Eğer Allah'ın âyetlerine iman ediyorsanız, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yeyin." "Size ne oluyor da Allah'ın adı zikredilerek kesilen hayvanlardan ye-**

---

280 Ebu Davud K. et-Taharet, bab: 41, Hadis No: 83/Tirmizi, k. et-Taharet, bab: 52, Hadis No: 69/Nesei, K. et-Taharet, bab: 46 Hadis No: 59, 333/İbn-i Mace K. el-Taharet, bab: 38 Hadis No: 386

281 En'am suresi, 6/145

282 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 2, s. 97/İbn-i Mace K. el-Et'ime bab: 31, Hadis No: 3314

miyorsunuz?"(283) **"Kesilirken üzerine Allah'ın adı zikredilmeyen hayvanları yemeyin. Bunu yapmak, allah'ın yolundan çıkmaktır."**(284)

Bu âyet-i kerimelerin de ifade ve hükümlerini gözönüne alan bazı âlimler demişlerdir ki: "Hayvanı kesen kimse Müslüman dahi olsa, keserken Allahın adını anmazsa kestiği hayvan yenmez. İsterse Allah'ın adını anmayı kasten terketsin isterse unutsun." Bu görüş, Abdullah b. Ömerden, onun kölesi Nâfi'den, Şa'bî ve İbn-i Şîrin den nakledilmiştir. Aynı görüş İmam Mâlikten ve Ahmed b. Hanbelden de nakledilmektedir. Dâvud-ı Zâhirî de aynı görüştedir. Bunlar, görüşleri ne delil olarak En'am suresinin yüz yirmi birinci âyetini göstermişler, ayrıca Maide suresinin dördüncü âyetinin şu ifadesini de zikretmişlerdir:"... avcı hayvanları ava salarken üzerlerine Allah'ın adını anın..." Peygamber efendimiz de bir Hadis-i Şerifinde şöyle buyurmaktadır:

قَالَ مَا أَنْهَرَ الدَّمَ وذُكِرَ آسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ فَكُلُوهُ لَيْسَ السِّنَّ وَالظُّفْرَ.

"Kanı akıtacak bir aletle kesilen ve üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilen hayvanı yeyin. Tırnak ve diş hariç."(285)

Bazı âlimler de, hayvanı kesen müslümanın, unutarak besmele çekmeden kestiği hayvanın yenileceğini fakat kasten besmeleyi terketmesi halinde kestiğinin yenmeyeceğini söylemişlerdir. Bu görüş, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Said b. el- Müseyyeb, atâ, Tâvûs ve Hasan-ı Basriden nakledilmekte, Ebu Hanife de aynı görüşü benimsemektedir. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in mezheplerinde meşhur olan görüş te budur. Bunların delilleri, Peygamber efendimiz (s.a.v.) şu hadis-i Şerifidir.

عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ «إِنَّ اللّٰهَ وَضَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ».

"Şüphesiz ki Allah ümmetinden, hata, unutma ve zorla yaptırılan şeyin sorumluluğunu kaldırmıştır."(286)

283 En'am suresi, 6/18, 19

284 En'am suresi, 6/121

285 Buhari, K. eş-Şerike, bab: 3, 16, K. el-Cuhad, bab: 91/Müslim K. el-Adahî, bab: 20, Hadis No: 1968/Ebu Davud, K. el-Adahî, bab: 15, Hadis No: 2821

286 İbn-i Mace K. et-Talak, bab: 16, Hadis No: 2044, 2045

Diğer bir kısım ise, hayvanı kesen Müslümanın besmele çekmesinin şart olmadığını, besmele çekmenin müstehap olduğunu, kesen kimsenin, kasıtlı olarak besmeleyi terketmesi halinde dahi kesilen hayvanın etinin yenilebileceğini söylemişlerdir.Bu görüş te Abdullah b. abbas Ebu Hureyre ve atâ b. ebu Rebah'an nakledilmektedir. İmam Şafii de bu görüştedir. Aynı görüş İmam Mâlik ve imam Ahmed b. Hanbeldne de nakledilmiştir.Bu görüşte olanlar, "Kesilirken üzerlerine Allah'ın adı anılmayan hayvanları yemeyin." (287) âyet-i kerimesinin, Allah'ın dışındaki varlıkarın adı zikredilerek kesilenleri kastettiğini söylemişlerdir.Delil olarak ta Dârekutnî nin rivayet ettiği şu hadisi zikretmişlerdir: "Müslüman bir kimse hayvanı keser de Allah'ın ismini anmazsa sen o kesileni ye.Çünkü Müslümanda Allah'ın isimlerinden biri mutlaka mevcuttur."(288)

Hz. Aişe (r.a.) diyor ki:

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالُوا يَارَسُولَ اللّٰهِ إِنَّ هٰنَا اَقْوَاماً حَدِيثاً عَهْدُهُمْ بِشِرْكٍ يَأْتُونَا بِلُحْمَانٍ لاَ نَدْرِى يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا اَمْ لاَ قَالَ اذْكُرُوا اَنْتُمْ اسْمَ اللّٰهِ وَكُلُوا.

"Bir kısım insanlar Resulullah'an şunu sordular: "Ey Allah'ın Resulü, müşriklikten yeni dönmüş olan bazı insanlar bize et getiriyorlar. Bilmiyoruz onları keserken üzerelirne Allah'ın adını andılar mı anmadılar mı? Resulullah buyurdu ki: **"Siz o etc besmelc çckin vc yeyin."**(289)

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

174- Şüphesiz Allah'ın indirdiği kitaptan bazı şeyleri gizleyenler ve onu az bir değere değişenler, işte onlar, karınlarına sadece ateş doldururlar. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak ve onları, günahlarından

287 En'am suresi, 6/121
288 Bkz. Dârekutni, K. es-Sayd, ez-Zebaih, c. 4, s. 296, Hadis No: 96
289 Buhari, K. et-Tevhid, bab: 13, K. ez-Zebaih, bab: 21

temizlemeyecektir. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.

Şüphesiz Allahın indirdiği Tevratta yazılı olarak buldukları, Muhammedin Peygamberliğini gizleyen, onun Peygamberliğini gizlemekle dünyanın az bir malını tercih eden ve Allahın âyetlerini tahrif edip mânâlarını değiştiren Yahudi bilginleri, kendilerini ateşe sürükleyecek şeyleri yeyip karınlarına doldururlar ve cehennemin ateşini boylarlar. Allah onlarla, kıyamet gününde müminlerle konuştuğu gibi, onların istediği ve sevdiği şekilde konuşmayacaktır. Onları, günahların ve inkârın kirlerinden temizlemeyecektir. Onlara acı veren bir azap vardır. O da cehennem azabıdır.

* Âyette geçen "Onlar karınlarına sadece ateş doldururlar." ifadesi mecazi bir ifadedir. Çünkü ateş yenmez. Bunun mânâsı şudur: "Onlar, cehenneme atılmalarına sebep olacak murdar şeyleri yerler."

Allah teala kıyamette kâfirlere, arzuladıkları şekilde konuşmayacaktır. Fakat onlara, arzulamadıkları şekilde konuşup cevap verecektir. Nitekim bu hususta diğer ayetlerde şöyle buyurulmaktadır: "O cehennemlikler şöyle derler: "Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer tekrar inkâra dönersek, gerçekten zalimler oluruz. "Allah onlara şöyle der. "Kesin sesi" (Oturun yerinizde) benimle konuşmayın."(290)

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾

175- Bunlar, hidayet karşılığında sapıklığı, mağfiret karşılığında azabı satın alanlardır. Bunlar, ateşe karşı acaba nasıl sabredeceklerdir?

Bunlar, sapıklığı alıp hidayeti bırakan, allah'ın azabını gerektiren şeyleri alıp bağışlamasını ve rızasını gerektiren şeyleri terkedenlerdir. Bunlar, ateşe acaba nasıl sabredeceklerdir? Bunların, cehnnem ateşine karşı cür'etli olmaları ne tuhaftır.

* Âyet-i kerimenin sonunda: **"Bunlar ateşe karşı nasıl sabredeceklerdir?** buyurulmaktadır.

Katade, Hasan-I Basri, Mücahid, Said b. Cübeyr ve Rebi' b. enes bu ifadeyi "Onlar, kendilerini ateşe sürükleyecek ameli işlemeye nasıl cesaret ederler?" şeklinde izah etmişlerdir. Taberi de bu görüştedir.

290 Mü'minûn suresi, 23/107, 108

Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre, o bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Onlara cehennemlik amellerini işleten şey nedir?"

Allah teala bu âyet-i kerimesiyle, Hz. Muhammed'in sıfatlarını Tevratta gizleyen ve bunun karşılığında faiz, rüşvet gibi şeyleri yiyen Yahudilerin durumlarına dikkatleri çekmekte ve bunların yaptıklarına şaşılması gerektiğini beyan etmektedir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

176- Bu (azap) Allah'ın, kitabı hak olarak indirmesindendir. Allah'ın kitabı hakkında ihtilafa düşenler, derin bir ayrılık içerisindedirler.

[Yahudi bilginlerine bu azap, kitabın hak olarak inmesi, onların ise inkâr etmeleri ve o kitap hakkında ihtilafa düşmelerindendir. Ey Muhammed, sana indirdiğim kitap hakkında ihtilafa düşen bu Yahudi ve Hıristiyanlar, hak mevzuunda bir çekişme ayrılık içerisindedirler. Olgunluktan ve doğrudan uzaktırlar. O halde onlara aldırış etme.]

* Âyet-i kerimenin başında geçen (ذَٰلِكَ) "Bu" işaret zamirinden neyin kastedildiği hakkında Müfessirler çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

Bazılarına göre "Bu" zamirinin mânâsı şudur: "Yahudilerin, Allah'ın emirlerine karşı gelerek Hz. Muhammed hakkındaki sıfatları gizleyip cehennem ateşine girmeye cesaret etmelerinin sebebi, Allah tealanın hak olarak indirdiği kitabında, onların iman etmeyeceklerini, şu vb. âyetlerde bildirmiş olmasıdır: **"Şüphe yok ki kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar iman etmezler."**(291) Evet, Allah teala bu gibi kâfirlerin, iman etmeyeceklerini kesin olarak bildiğinden, bunların, hidayetin karşılığında sapıklığı, affedilme karşılığında da azabı tercih etmekten başka bir seçenekleri yoktur.

Diğer bir kısım âlimler ise buradaki (ذَٰلِكَ) zamirini şöyle izah etmişlerdir: Onlara vaadedilen bu azabın onlar için olduğu muhakkaktır. Zira, Allah teala hak olarak indirdiği kitabında azabın onlar için hak olduğunu beyan etmiştir. Onun beyanları kesindir.

Başka bir kısım âlimlere göre (ذَٰلِكَ) zamirinin izahı şöyledir: Kâfirlere cehennem azabı vermemizin sebebi, bizim, kitabı hak olarak indirme-

291 Bakara suresi, 2/6

miz, onların da bunu yalanlamalarıdır.

Taberi diyor ki: "Buradaki (ذٰلِكَ) zamiri, bundan önce zikredilen âyetin tümüne işarettir Allah teala: **"Ben, şöyle şöyle yapan Yahudileri cehennem azabıyla cezalandırdım. Çünkü ben, kitabı hak olarak indirdim Onlar da bunu yalanladılar ve bu azaba layık oldular."** buyurmaktadır.

Âyet-i kerimede zikredilen ve Allah'ın kitabı hakkında ihtilafa düştükleri beyan edilen kişilerden maksat, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Yahudiler, Hz. İsa ve annesi hakkında, zikredilen hususlarda ihtilafa düşmüşler Hıristiyanlar da bu hususlardan bir kısmını inkâr etmişlerdir.Fakat hem Yahudi hem de Hıristiyanlar, Hz. Muhammed hakkındaki bütün hükümleri inkâr etmişlerdir. Bu bakımdan Allah tealanın indirdiği kitap hakkında büyük bir ihtilafa düşmüşlerdir.

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي
الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ
وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177- İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, Allah'a âhiret gününe, meleklere, kitaba , peygamberlere iman edenin, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana, dilencilere ve köle azad etmeye verenin, namazı kılanın, zekâtı verenin, söz verdiklerinde sözlerin iyerine getirenlerin, sıkıntı, hastalık ve şiddet zamanında da sabredenlerin yaptıklarıdır. Bunlar, imanlarında sadık olanlardır. Müttakiler de işte bunlardır.

Ey, Yahudi ve Hıristiyan topluluğu, iyilik, bazısının yüzünü doğuya bazınızın da batıya çevirmesi değildir. İyilik, Allah'ı ve âhireti tasdik edenin, melekleri, kitaplara ve Peygamberlere iman edenin yaptığıdır. İyilik, kendisinin çok sevdiği ve biriktirmeye hırslı olduğu, harcamada ise çok cimri davrandığı malını, akrabalarına, babası ölmüş yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculuğu sırasında fakir düşmüş olana, yardım isteyen dilencilere, efendileriyle belli bir para

karşılığında kölelikten kurtulma anlaşması yapan kölelere verenin yaptığı iştir. İyilik, namazı bütün tadil-i erkânıyla kılanın, zekâtı, Allah'ın üzerine farz kıldığı şekilde verenin, Allah ile ahitleştikten sonra o ahdi bozmayanların, sıkıntı ve zorluk sırasında ve harp esnasında çatışma şiddetlendiği anda sabredenlerin yaptıklarıdır. Bunlar, imanlarında sadık olanlardır. Bunlar, Allah ı tasdik edenler, sözlerini yaptıkarıyla ispat edenlerdir. Allah'ın cezasından korkup farzlarını yerine getirerek ona isyan etmekten kaçınanlar da işte bunlardır.

* "İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir." ifadesinden maksat, Abdullah b.Abbas, Mücahid ve Dehhaka göre şu demektir: "Ey Müminler, iyilik yapmak, kıblenin çevirilmesinden önce Kudüse, çevirilmesinden sonra da Kâbeye doğru namaz kılmak değildir. İyilik şunlardır:...." Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Bu âyet- Resulullah'ın Mekke'den Medineye hicret etmesinden, bütün farzların ve cezaların inmesinden sonra nâzil olmuştur. Bu bakımdan Allah teala, sadece namazın değil bütün farzların eda edilmesini emretmiştir.

Katade ve rebi' b. Enese göre ise: "İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değldir." ifadesinden maksat: "Ey Yahudiler ve Hıristiyanlar iyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Bilakis iyilik şunlardır...." demektir.

Yahudiler batıya , Hıristiyanlar da doğuya doğru namaz kılıyorlardı. Bu âyet nâzil oldu ve Allah teala, iyilik ve hayırın, sadece yüzün doğuya ve batıya çevrilmesiyle olmadığını, iyiliğin, Allah tealanın beyan ettiği, imanı gösteren şu özelliklerde olacağını açıkladı. O özellikler de: Allah'a, kitaplara, Peygamber'ine iman etmek, Allah yolunda harcamak, onun yolunda cihad etmek ve diğer amellerdir. Taberi de, bundan önceki âyetlerin de Yahudiler hakkında olması hasabiyle bu görüşü tercih etmiştir.

Âyet-i kerimede "Sevdiği mallardan veren kimse "zikredilmektedir. Abdullah b. Mes'uda göre bu ifadeden maksat, "Mala çok düşkün ve cimri olduğu, zengin olacağını ümit edip fakirlikten korkar olduğu bir halde onu harcayan" demektir.

Şa'bi bu âyet-i kerimeye dayanarak Müsümanın mallarında zekatın da dışında hak olduğunu söylemiştir.

Süddi de bu âyette zikredilen "İnfak"ın, mal sahibinin, malı üzerinde birhak olduğunu söylemiştir. "Mal sahibi zekatın dışında bunu da vermekle yükümlüdür." demiştir.

Bu hususta Âmir eş-Şa'bi, Fatıma binti Kaysın, Resulullah'tan şu hadisi rivayet ettiğini söylemiştir. Fatıma diyor ki: "Resulullah şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki malda zekatın dışında hak vardır." Sonra Resulullah: "İyilik, yüzünü doğu-

ya ve batıya çevirmeniz değildir. " âyetini okudu." Diğer bir kısım âlimler ise âyetin bu bölümünden der zekat vermenin kastedildiğini ve kişinin, malından, zekatın dışında birşey vermekle yükümlü olmadığını söylemişlerdir.

Âyet-i kerimede, kişinin, düşkün olduğu malından Allah yolunda vermesi takvadan sayılırken kendilerine mal verilecek kimselerin ilki olarak akrabalar zikredilmiştir. Zira bunlara verilen sadaka, diğerlerine verilenler den daha üstündür. Bu hususta Resulullah (s.a.v.)'e **"Sadakaların hangisi daha efdaldir?" diye sorulduğunda şöyle buyurmuştur: "Kişinin malı az olduğu olduğu halde son çabasını harcayarak kendisine kin beslcyen akrabasına verdiği şey sadakadır."**(292)

Bu âyet-i kerimede bir çok sıfat birlikte zikredilmektedir. Arapçada cümlede çokça sıfat bulununca, sıfatların bazıları özellik arzetsin diye dilbilgisi kaidelerine göre bulundukları halden ayrılarak başka bir halde kullanılırlar. İşte burada (الصَّابِرِينَ) "Sabredenler" kelimesi, diğer sıfatların bulundukları "Yalın" halden ayrılıp ismin "İ" halinde kullanılmıştır. Arapçada buna "Mensub" denilir. Buna göre mânâ şöyledir: "İyilik Allah'a, âhiret gününe , meleklere, kitaba ve Peygamberlere iman edenin, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalana,dilencilere ve köle azad etmeye verenin, namazı kılanın, zekatı verenin, söz verdiklerinde sözlerini yerine getirenlerin yaptıklarıdır. Sıkıntı, hastalık ve şiddet zamanında sabredenlerin sabretmelerin de netice itibariyle bir iyilik ise de ben, özellikle bu sabredenleri daha çok takdir ederim."

Âyet-i kerime, iyilikte bulunan takva sahibi kimselerin sıfatlarını veciz bir şekilde özetlemiştir. Bunlar, iman etmek, malını Allah yolunda infak etmek, namaz kılmak, zekat vermek, verdiği sözü yerine getirmek ve sıkıntılara karşı sabretmektir. Bu sıfatları kısa olarak şu şekilde izah etmek mümkündür.

a- İman etmek: İmanın, herşeyin başında geldiği muhakkaktır. Kâfirlere dini vazifeler yüklemek söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim tek bir yerde kâfirlere hitabetmekte ve onları uyararak: **"Ey kâfirler, bugün mazeret göstermeyin. Sizler ancak dünyada yaptıklarınızla cezalandırılıyorsunuz?"**(293) demektedir. İmanı olmayandan iyilik beklemek boştur.

b- Allah yolunda infak etmek: Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde, cimri ile, malını Allah yolunda harcayan kimseyi karşılaştırarak buyuruyor ki:

292 Bkz. Ebu Davud, K. ez-Zekât, bab: 40, Hadis No: 1677/Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 3, s. 402

293 Tahrim suresi, 66/7

يَقُولُ مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُنْفِقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ مِنْ ثُدِيِّهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا فَأَمَّا الْمُنْفِقُ فَلاَ يُنْفِقُ إِلاَّ سَبَغَتْ أَوْ وَفَرَتْ عَلَى جِلْدِهِ حَتَّى تُخْفِيَ بَنَانَهُ وَتَعْفُوَ أَثَرَهُ وَأَمَّا الْبَخِيلُ فَلاَ يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئاً إِلاَّ لَزِقَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا فَهُوَ يُوَسِّعُهَا وَلاَ تَتَّسِعُ.

"Cimri insan ile malını Allah yolunda harcayan insan, üzerlerinde, göğüslerinde köprücük kemiklerine kadar uzanan demir yelek bulunan iki kişiye benzerler. Malını Allah yolunda harcayan kişi, her harcadığında bu demir yelek genişler ve bütün vücudunu kaplar. Öyle ki parmak uçlarını dahi örtüp ayak izlerini yok eder hale gelir. Cimri ise harcamak istemediği her an, demir yelekte bulunan halkalar, bulundukları yerlere yapışıp kalırlar. Cimri bu yeleği genişletmeye çalışır fakat yelek genişlemez."(294)

Âyet-i kerime, müminin, malını Allah yolunda harcarken özellikle şu kimselere harcanması lazım geldiğini beyan etmektedir. Bunlar, akrabalar, yetimler, yoksulllar, yolda kalanlar, dilenciler ve azad olacak kölelerdir. Peygamber efendimiz, sadakadan akrabaya yapılan harcamanın önemine işaret ederek uyuruyor ki:

وَقَالَ « الصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ. وَهْىَ عَلَى ذِى الرَّحِمِ ثِنْتَانِ: صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ».

"Herhangi bir yoksula verilen sadaka sadece sadaka sayılırken akrabaya verilen sadaka iki şeydir. O, hem sadakadır hem de akrabalık bağını gözetmektir."(295) Resulullah (s.a.v.) efendimiz, yetimi himaye etmenin önemini beyan ederken de şehadet parmağıyla orta parmığını hafifçe birbirinden ayırarak işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِى الْجَنَّةِ هٰكَذَا وَأَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ وَالْوُسْطَى وَفَرَّجَ بَيْنَهُمَا شَيْئاً.

---

294 Buhari, K. ez-Zekât, bab: 28, K. et-Talak, bab: 24/Müslim, K. ez-Zekât, bab: 75, Hadis No: 1021

295 Tirmizi, K. ez-Zekât, bab: 26, Hadis No: 658/Nesei, K. ez-Zekât, bab: 82/İbn-i Mâce K. ez-Zekât, bab: 28, Hadis No: 1844

"Benimle, bir yetimi gözetip koruyan kişi cennette işte şu iki parmak gibi birbirimize yakın olacağız."(296) Resulullah (s.a.v.) yoksulun kim olduğunu beyan edip ona yardımda bulunmanın önemine işaret ederek te buyuruyor ki:

قَالَ لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِى يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلٰكِنِ الْمِسْكِينُ الَّذِى لاَ يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ وَلاَ يُفْطَنُ بِهِ فَيُصَدَّقَ عَلَيْهِ وَلاَ يَقُومُ فَيَسْأَلَ النَّاسَ.

"Aslında yoksul, insanları gezip dolaşan, kendisine verilen bir lokma veya iki lokma yahut bir hurma veya iki hurmanın geri çevirdiği kişi değil dir. Yoksul, kendisine yetecek kadar bir şey bulamayan ve bu hali anlaşılamadığı için kendisine sadaka verilmeyen ve kalkıp ta insanlardan bir şey istemeye girişmeyen kimsedir."(297)

Âyet-i kerimede zikredilen "Yolda kalanlar" dan maksat, Katadeye göre "misafir"dir. Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde:

وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الاٰخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ.

"Kim, Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa misafirine ikramda bulunsun."(298) buyurmuştur. Resulullah:

وَالضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ اَيَّامٍ فَمَا كَانَ وَرَاءَ ذٰلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ عَلَيْهِ.

"Misafirlik üç gündür. Bunun ötesinde olan, ona verilen bir sadakadır."(299) buyurmuştur. Ebu Cafer ve Mücahide göre ise "yolda kalanlar"dan maksat, kişinin yanından geçip giden yolcudur.

Dilenen kimselere gelince, bunlar da azarlanıp boş çevrilimemeli az veya çok bir şeyler verilmelidir. Bu hususta âyet-i kerimede buyuruluyor ki: **""Dilenciyi azarlama."**(300)Bu konuda Hz. Hüseyin (r.a.) Peygamber efendimizin

---

296 Buhari, K. et-Talak, bab: 25, K. el-Edeb, bab: 24/Müslim, K. ez-Zühd, bab: 42, Hadis No: 2983, Ebu Davud K. el-Edeb, bab: 123, Hadis No: 5150

297 Buhari, K. ez-Zekât, bab: 53/Nesei, K. ez-Zekât, bab: 76

298 Buhari, K. el-Edeb, bab: 31/85/Müslim, K. el-Lukata, bab: 14, 15

299 Buhari, K. el-Edeb, bab: 31, 85/Müslim, K. el-Lukata, bab: 14, 15

300 Duha suresi, 93/10

şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

قال رسول اللّهِ ﷺ :« للسائل حق وإنْ جاء على فرس».

"Dilencinin hakkı vardır, ata binerek gelse dahi."(301)

Peygamber efendimiz azad olacak köleler için de şöyle buyurmaktadır:

قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ: ثَلاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللّهِ عَوْنُهُمْ: الْمُجَاهِدُ فِى سَبِيلِ اللّهِ، وَالْمُكَاتَبُ الَّذِى يُرِيدُ الأَدَاءَ، وَالنَّاكِحُ الَّذِى يُرِيدُ الْعَفَافَ.

"Allah'ın, üç işiye yardım etmesi, üzerine aldığı bir haktır. Allah yolunda cihâda eden kişiye, borcunu ödemek isteyen köleye, iffetini muhafaza etmek için evlenmek isteyene."(302)

c- Namaz kılmak: Namaz dinin direğidir. Müslüman kişi bu ibadetiyle tanınır. Resulullah (s.a.v.) ibadetlerimiz arasında namazın büyük önemine işaretle buyuruyor ki:

« إِنَّ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الشِّرْكِ والْكُفْرِ تَرْكَ الصَّلاةِ».

"Kişi ile müşriklik arasındaki fark, namazı terketmektir."(303)

d- Zekat vermek: Zekat, mali ibadetlerin başında gelir. Müslüman, tam bir hesap yapmak suretiyle zekatını vermek zorundadır. İslam Devleti, zekatını vermek istemeyen müslümandan bu zekatı zorla alır. Nitekim Hz. Ebubekir(r.a.v) Resulullah'ın vefatından sonra zekatı vermek istemeyenlerin üstüne gitmiş onlarla savaşmış ve onlar hakkında şöyle demiştir:

وَاللّهِ لأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلاةِ وَالزَّكَاةِ فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ وَاللّهِ لَوْ

---

301 Ebu Davud, K. ez-Zekât, bab: 33, Hadis No: 1665/Ahmed b. Hanbel, Müsned c. 5, s. 201

302 Tirmizi, K. el-Fadail el-Cihad, bab: 20, Hadis No: 1655/Nesei, K. en-Nukah, bab: 5, K. el-Cihad, bab: 12/İbn-i Mace, K. el-Itk, bab: 3, Hadis No: 2518

303 Müslim, K. el-İman, bab: 134, Hadis No: 82/Ebu Davud, K. es-Sünne, bab: 15, Hadis No: 4678

مَنَعُونِي عِقَالاً كَانُوا يُؤَدُّونَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنْعِهِ.

"Allah'a yemin olsun ki namazla zekatı birbirinden ayıranlara karşı mutlaka savaşacağım. Zira zekât, malın üzerinde bir haktır. Allah'a yemin olsun ki Resulullah'a vermiş oldukları bir yuları dahi bana vermekten kaçınırlarsa bundan dolayı onlarla savaşırım."(304)

e- Verdiği sözü yerine getirmek: İslamda çok önemli ve Müslümanın mutlaka yerine getirmesi icabeden hususlardan bir tanesi de, verilen sözün yerine getirilmesidir.Bu hususta Allah teala şöyle buyuruyor: **"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen sözde mes'uliyet vardır."**(305) Peygamber efendimiz de, münafıkların sıfatlarını sayarken, verdiği sözden dönmeyi de bunlardan saymıştır: **"Münafıkın alâmeti üçtür, konuştuğunda yalan söyler, verdiği sözden cayar, kendsine emanet edilen şeye hıyanet eder."**(306)

f- Sıkıntılara karşı sabretmek: Sabır, müminin sığındığı iki kaleden biridir. Bu hususta Allah teala şöyle buyuruyor: **"Ey iman edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir."**(307) **"Şüphesiz ki sizi biraz korku, açlık, mal, can ve ürün eksikliği ile imtihan edeceğiz. Ey Muhammed, sabredenleri müjdele."**(308)

[Âyet-i kerimede zikredilen "Sıkıntı"dan maksat, "Fakirlik" demektir. "Şiddet zamanından" maksat ise "Savaş ânı"dır. Özellikle bu hallerde sabretmenin büyük bir iş olduğu muhakkaktır. Görüldüğü gibi âyet-i kerime, kulun yapacağı bir çok ibadet ve itaatı kapsamaktadır. Bu nedenle Allah teala bunları yapanları "Sadık" ve "Müttaki" olarak vasıflandırmıştır:]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ
ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

304 Buhari, K. el-İ'tisam, bab: 2/Müslim, K. el-İman, bab: 32, Hadis No: 20/Ebu Davud, K. ez-Zekât, bab: 1, Hadis No: 1556.
305 İsra suresi, 17/34
306 Buhari, K. el-İman, bab: 24/Müslim, K. el-İman, bab: 106, Hadis No: 59
307 Bakara suresi, 2/153
308 Bakara suresi, 2/155

178- Ey iman edenler, öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı. Hür'e hür, köleye köle, kadına kadın kısas yapılır. Fakat kim (Katil) din kardeşi tarafından (ölenin velisi tarafından) affedilirse, örfe uymak ve diyeti güzellikle ona ödemek gerekir. Bu, rabbinizden size bir kolaylık ve rahmettir. Artık bu hükümden sonra kim haddi aşarsa, onun için can yakıcı bir azap vardır.

Ey iman edenler, öldürülenler hakkında, bizzat cinayeti işlemiş olan katile kısasın tatbik edilmesi size farz kılındı. Hür bir insanın, yine hür bir insanla, kölenin köle, kadının da kadın ile kısas yapılması hükme bağlandı. Öldüren kimse, ölenin velisi olan din kardeşi tarafından, diyet mukabilinde affedilir, kısası istenmezse diyete razı olan, öldürülenin velisi, yüz deve tutarında olan diyeti istemesinde bilinen örfe uymalıdır. Bundan fazla istememelidir. Katilin de, ödemekle mükellef olduğu diyeti, hak sahibine güzellikle ödemesi, onu isteme zorunda bırakmaması gerekir. Diyet kabul edilerek kısasın düşürülebileceği hükmünü koyması, rabbinizden size bir kolaylıktır. Sizden önceki ümmetlere yasakladığı halde, diyet almayı ve yemeyi size helal kılması da ondan size bir rahmettir. Artık kim, diyeti aldıktan sonra ileri gider ve katilin kanını dökerse ona canyakıcı bir azap vardır.

*Tabari diyor ki: "Âyette, hür bir insanın karşılığında yine hür bir insanın, kadının karşılığında kadının kısas yapılacağı beyan ediliyor. Buradan, kadının karşılığında erkeğin, kölenin karşılığında ise hür'ün kısas yapılamayacağı neticesi çıkmaz mı?" diye sorulacak olursa Cevaben denir ki: "Biz, köleye karşı hür'ü, kadına karşı erkeği, şu âyetin genel ifadesine dayanarak ve Resulullah'ın, müslümanların kanlarının eşit olduklarını beyan etmesini gözönünde mulundurarak kısas yaparız. Ayette buyuruluyorki: **"Allahın, öldürülmesini haram kıldığı bir cana, haklı bir sebep olmadıkça, sakın kıymayın. Biz, haksız yere öldürülenin velisine bir yetki vermişizdir. O da öldürmede haddi aşmasın. Çünkü ona, yeterince yardım olunmuştur."**(309) Resulullah efendimiz de hadis-i şerifinde buyuruyor ki:

الْمُؤْمِنُونَ تَكَافَؤُ دِمَاؤُهُمْ.

"Müslümanların kanı eşittir...."(310)

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Bu izaha göre âyet nasıl açıklanır? "Cevaben denilir ki: Bu âyeti müfessirlerçeşitli şekillerde açıklamışlardır.

Şa'bî, Katade, Mücahid ve Atâ, bu âyetin izahında özetle şunları söylemişlerdir:

---

309 İsra suresi, 17/39

310 Ebu Davud, K. el-Cihad, bab: 147, Hadis No: 2751, Nesei, K. el-Kasame bab: 10, 13

a- Arap kabileleri arasında kin ve düşmanlık vardı. Bu sebeple onlardan bir kadın öldürüldüğünde, onun mukabilinde: "Öldürenin kabilesinden bir erkek öldüreceğiz.", bir köle öldürüldüğünde ise "öldürenin kabilesinden hür bir kimseyi öldüreceğiz." derlerdi. Bunu, güçlü olanlar zayıflara karşı yaparlardı. İşte bu sakat anlayışın uygulanamayacağını bildiren bu âyet nâzil oldu ve ancak katilin öldürülebileceğini, bunun dışında, cinayetle ilgisi olmayan kişilere dokunulamayacağını hükme bağladı. Sonra Allah teala, insanların tam olarak eşit olduklarını beyan eden şu âyeti indirdi: **"Biz Tevratta onlara şu hükümleri farz kılmıştık. Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ile kısas yapılır. Yaralarda da kısas vardır. Fakat kim hakkından vaz geçerse bu onun günahlarının affına bir sebeptir. Kim, Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir."**(311)

b- Süddi, Ebu Mâlik ve Şa'bi ise bu âyetin nüzul sebebi hakkında şunları söylemişlerdir: Resulullah'ın döneminde iki gurup insan, erkekli kadınlı olarak birbirleriyle savaştılar. Resulullah bunların kadınların diyeterini birbirleriyle, erkeklerin diyetlerin biribirleriyle kölelerin diyetlerini de birbirleriyle takas yapmak suretiyle barışmalarını emretti. İşte âyet-i kerime, Resulullah'ın teklif etmiş olduğu bu barışa işaret etmektedir.

c- Hz. Ali, Rebi' b. Enes, Hasan-ı Basri ve Şa'bi den nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyet-i kerime, Allah tealanın, kasıtlı cinayetlerde, hür'ün, kölenin, kadının ve erkeğin diyetlerinin karşılaştırılıp takas edilmelerini emrettiğini, bu itibarla diyeti daha fazla olan kişi (mesela hür bir kişi) diyeti daha az olan bir kişiyi (mesela bir köleyi) öldürecek olur da kölenin velisi tarafından, hür olan katilin, kısas olarak öldürülmesi istenecek olursa, kölenin velisi kısası uygulatır. Bununla birlikte hür kişinin diyetinin, kölenin diyetinden fazla olan kısmını, kısas olarak öldürülen hür kişinin velisine öder. Bu hususta Rebi' b. Enes, Hz. Ali'nin şunları söylediğini rivayet etmiştir. "Herhangi bir hür kişi, bir köleyi öldürecek olursa o kişi köle karşılığında kısasa tabi tutulur. Kölenin velileri dilerlerse hür'e kısas tatbik ettirirler ve hürün diyetinden kölenin diyetini düşerek geriye kalan farkı hürün velisine öderler.Şayet bir köle hür'ü öldürecek olursa, köle hür'ün karşılığında kısasa tabidir. Hür'ün velileri dilerlerse köleye kısas uygulatırlar ve onun diyet miktarını hür'ün diyetinden düştükten sonra geriye kalan farkı kölenin velilerinden alırlar. Dilerlerse köleye kısas tatbik ettirmekten vaz geçip bir hür'ün diyetinin tamamını alırlar. Herhangi bir hür erkek te hür bir kadını öldürecek olursa o erkek, öldürdüğü kadına karşılık kısasa tabidir. Eğer öldürülen kadının velileri dilerlerse erkeğe kısas uygulatırlar. Bu durumda hür bir kişinin diyetinin yarısını erkeğin velilerine öderler. Yine herhangi bir hür kadın hür bir erkeği öldürecek olursa o kadın o erkek karşılığında kısasa tabidir. Eğer

311 Maide suresi, 5/45

öldürülen hür erkeğin velileri dilerlerse kadına kısas uygulatırlar. Bu durumda erkeğin diyetinin yarısını da kadının velilerinden alırlar. Dilerlerse erkeğin diyetinin tamamını kadının velilerinden alır ve kadını serbest bırakırlar. Dilerlerse hiçbir şey almadan da onu affedebilirler.

Şa'bi diyor ik: "Hz. Ali'ye, kasıtlı olarak karısının öldüren bir adam getirildi. Hz. Ali kadının velilerine dedi ki: "Dilerseniz bunu öldürün ve erkeğin kadından fazla olan diyetini ödeyin."]

[**d-** Ali b. Ebu Talha'nın, Abdullah b. Abbastan naklettiğine göre ise o, bu âyetin izahında şöyle demiştir: "Önce insanlar kadının karşılığında erkeği öldürmüyorlardı. ancak erkeğin karşılığında erkeği kadının karşılığında da kadını öldürüyorlardı. Daha sonra ise Allah teala, Maide suresinin kırk beşinci âyetini indirerek kadınla erkeği kısasta eşit kıldı.]

Taberi diyor ki: "Görüldüğü gibi âyetin nüzul sebebi hakkında ihtilaf vardır. Bu sebeple bizlerin, âyeti, kesin delillerin gösterdiğ mânâda anlamamız gerekmektedir. Resulullah'tan, hür erkeğin hür kadın karşılığında kısas yapılacağına dair birbirini destekleyen bir çok hadis rivayet edilmiştir. Ancak İslam ümmeti, hür kadına karşılık hür erkeğin kısas yapılması halinde erkeğin fazla olan diyetinin kadının velilerinden alınıp alınmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple kadına karşı erkeğe kısas tatbik edileceği ve tatbik edildikten sonra da erkeğin arta kalan diyetinin erkeğin velilerine verileceği hususunda icma olduğunu iddia etmek fasit bir görüştür.

Şu husus ta bilinmektedir ki: Bir insan belli bir bedel karşılığında bir organını telef edip vücudunun diğer kısmını sağ bırakamaz. Bunu yapması haramdır. Keza, bir başkasınınbelli bir bedel karşılığında diğe bir insanın herhangi bir organını telef edemez bu da haramdır. (Bu da gösteriyor ki, kadının karşılığın da erkeğin sadece bir bölümünün kısas yapıldığını söylemek doğru değildir) Erkek, kadının karşılığında "Cana can" kaidesine göre kısasa tabi tutulmuştur. Bütün bnlardn anlaşılıyor ki âyet-i kerimede zikredilen: **"Hür"**e hür, köleye köle, kadına kadın" kısas yapılır ifadesinden maksat, hür'e karşılık köle, erkeğe karşılık kadın, kadına karşılık ta erkek kısas yapılamaz" demek değildir.[Âyetin ifade ettiği mânâ hakkında geriye iki ihtimal kalmıştır. Bunlardan biri, bizim de izah ettiğimiz gibi, kısasta cinayeti işleyenin dışına taşmamaktır. Yani, kısas ancak katile tatbik edilir. Katilin, erkek, kadın, köle veya hür olması durumu değiştirmediği gibi öldürülenin bunlardan biri olması da durumu değiştirmez. İşte âyete kerime bunları beyan etmektedir.

Âyetin ifade ettiği muhtemel ikinci mânâ ise şöyledir: Bu âyet, belli insanlar hakkında nâzil olmuştur. Onlar birbirleriyle savaşarak birbirlerinden kadın, erkek, köle öldürmüşlerdir. Resulullah da bunların, karşılıklı olarak diyet ödemek suretiyle barışmalarını emretmiştir. Diyetler de hür erkeğin diyeti hür

erkeğe göre, hür kadının diyeti ür kadına göre, kölenin diyeti de köleye göre takdir edilecek ve taraflar karşılıklı olarak takas yaptıktan sonra fazlalıkları ödeyeceklerdir.]

Âyet-i kerimede geçen ve kim (katil) mümin kardeşi tarafından (ölenin velisi tarafından) affedilirse, örfe uymak ve diyeti güzellikle ona ödemek gerekir." şeklinde tercüme edilen (فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ) cümlesi müfessirler tarafından iki şekilde izah edilmiştir:

a- Abdullah b. Abbas, Mücahid, Hasan-ı Basri, Şa'bi, Katade, Rebi' b. Enes, Atâ ve İbn-i Zeyd, âyet-i kerimenin bu bölümünü mealde zikredildiği şekliyle izah etmişlerdir. Yani bir kimse haksız ve kasıtlı olarak başka bir insanı öldürecek olursa onun karşılığında öldürülmeyi hak eder.Bununla birlikte öldürülenin velisi dilerse katile kısas yaptırmaktan vazgeçer, onu affeder ve katilden diyet alır. Fakat böyle bir affa muhatap olan katil, öldürdüğü kişinin diyetini güzellikle vermeli diyet alacak olan veli de örfe uymalıdır. Âyet-i kerimenin bu bölümü işte bunu ifade etmektedir.

[Taberi de âyet-i kerimenin, cana kıyan, herhangi bir organı kesen, yaralayan ve kıran kişileri hakkında nâzil olduğunu beyan ederek bu görüşte olanlara katılmıştır. Zira âyet, kısası beyan ettiğine göre affedilme meselesi de kısas konusundadır.]

b- Süddi ve benzeri âlimler, âyetin bu bölümünü şöyle izah etmişlerdir: "Kimin kardeşinin diyetinden bir şey geri kalmış olursa o kimse örfe uyarak geri kalanı istesin. Diyeti vermekle yükümlü olan da iyilikle diyeti ödesin." Bu görüşte olanlar (عُفِيَ) kelimesini "Affedilme" mânâsına değil "Arta kalma" mânâsına almışlardır. Taberi bu görüşün, "Âyet-i kerimenin nüzul sebebi, Resulullah'ın birbiriyle savaşan iki topluluğu uzlaştırmasıdır." diyenlerin görüşü olduğunu söylemiştir.

Âyette geçen "Örfe uymak gerekir." ifadesinden maksat, öldürülenin velisinin kısası affedip diyeti kabul etmesi halinde, diyeti alırken Allah'ın kendisine tanıdığı hakkı alması ve bu hususta ileri gitmemesidir.

Âyet-i kerimede zikredilen: "Güzellikle ona ödemek gerekir." ifadesinden maksat, katilin, öldürülenin velisine ödemekle yükümlü olduğu diyeti eksiltmeksizin ve veliyi mahkemeye başvurmaya mecbur etmeksizin ödemesidir.

Âyet-i kerimede geçen :**"Bu rabbinizden size bir kolaylık ve rahmettir."** ifadesinden maksat şudur: "Öldürülenin velisine, kısası affetmesi halinde onun yerine "Diyet alabilir" şeklinde yetki verilmesi, rabbiniz tarafından sizin için bir kolaylık ve rahmettir."

Abdullah b. Abbas ve Katadenin de izah ettikleri gibi, geçmiş ümmetler de öldürülenin velisi ya kısası uygulatırdı veya katili tamamen affederdi. Affet-

mesi halinde katilden diyet alma hakkına sahip değildi. İslam ümmetine böyle bir hakkın tanınması, katilin affedilmesi için bir kolaylık ve bir rahmettir. İşte âyet-i kerime bunu izah etmektedir.

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Artık bu hükümden sonra kim haddi aşarsa onun için can yakıcı bir azap vardır."** buyurulmaktadır. Burada geçen "Haddi aşma" ifadesinden maksat, Mücahid, katade, Rebi' b. Enes, Hasan-ı Basri, Süddi, Abdullah b. Abbas ve İbn-i Zeyde göre katilden kısası affedip diyeti aldıktan sonra katili öldürmektir. Bu hususta Hasan-ı Basri diyor ki: "Cahiliye döneminde bir adam başka birini öldürecek olursa kaçıp kendi kavmine sığınırdı. Kavmi de öldürülen tarafa giderek diyet ödemek suretiyle barışırlardı. Bunun üzerine kaçan katil kendisini güven içinde hissederek evine dönerdi. Fakat öldürülen kişinin velileri, barıştıkları halde katili öldürüp diyeti geri verirlerdi. İşte âyet-i kerme böyle bir hileyi yasaklamaktadır.

Âyet-i kerimede zikredilen **"Onun için can yakıcı bir azap vardır."** İfadesinden maksat, Dehhak ve Said b. Cübeyre göre, diyeti aldıktan sonra katili öldüren kişiyi öldürmektir. Yani bir insan başka birini öldürür, öldürülenin velisi de diyeti kabul ederek öldüreni affeder daha sonra da öldüreni öldürecek olursa bu kişiye de kısas tatbik edilerek öldürülür. Zira o kişi diyeti aldığı halde haddi aşmış ve hakkı olmadığı halde katili öldürmüştür.

Leys'den nakledilen diğer bir görüşe göre buradaki "Can yakıcı azap" tan maksat, diyet alarak katili affettiği halde onu öldüren veliye Devlet başkanının, kendi takdirne göre vereceği cezadır. Ancak Hasan-ı Basri bu kişiden diyetin alınacağını ve fakat öldürülemeyeceğini zikretmiştir.

Taberi, birinci görüşü tercih etmiş , katilden diyet alıp onu affettikten sonra öldürene kısas tatbik edileceğini söylemiştir. Zira diyeti aldıktan sonra katili öldüren veli, haddi aşarak zaim durumuna düşmüştür. Öldürdüğü kimse ise mazlum durumundadır. Bu husuta Allah teala şöyle buyurmuştur: **"Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı bir cana, haklı bir sebep olmadıkça sakın kıymayın. Biz, haksız yere öldürülenin velisine bir yetki vermişizdir. O da öldürmede haddi aşmasın. Çünkü ona yeterince yardım olunmuştur."**(312) Bu âyetten de anlaşılıyor ki diyeti aldığı halde katili öldürenin cezası, o öldürülen katilin velisine bırakılmıştır. Dilerse kısas uygulatır dilerse affeder ve diyeti alır. Buradaki cezanın Devlet başkanına bırıkıldığını söylemek, öldürülenin velisine yetki veren âyetin gelen ifadesine ters düşen bir iddiadır. Bu iddiaya dair kesin bir delil yoktur.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَٰٓأُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

312 İsra suresi, 17/33

179- Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır. Gerekir ki Allah'tan korkarsınız.

Ey akıl sahipleri, birbirinizi haksız yere öldürmeyi önleyen kısasın size farz kılınmasında sizin için hayat vardır. Böylece kısas sayesinde haksız öldürme ve intikamlardan vazgeçersiniz.

* Âyet-i kerimede: **"Kısasta sizin için hayat vardır."** buyurulmaktadır. Müfessirler bu ifadeyi iki şekilde izah etmişlerdir:

a- Mücahid, Katade, rebi' b. Enes, İbn-i Cüreyc ve İbn-i Zeyd bu ifadeyi "Kısas yapmak, cinayet işlemeyi önler. Öldürme niyetinde olanların cesaretini kırar." şeklinde izah etmişlerdir. Bu hususta Katade diyor ki: "Allah teala, kısası, insanların beyinsizleri ve cahilleri için bir ibret, bir öğüt ve bir hayat kılmıştır. Nice insanlar vardır ki içlerinde adam öldürme niyetini taşırlar. Eğer kısas yapılma korkusu olmasa bu niyetlerini yerine getirir insan öldürürler. Allah teala kısası farz kılarak insanların birbirini öldürmelerine set çekmiştir. Allah teala, insanlara neyi emretmişse o şey onlar için hem dünyada hem de âhirette faydalıdır. Neyi de yasaklamışsa o şey onlar için hem dünyada hem de âhirette zararlıdır. Yaratıklarına neyin uygun olduğunu elbetteki Allah daha iyi bilir. Taberi de bu görüşü tercih etmiştir.

b- Süddiye göre ise "Kısasta sizin için hayat vardır." ifadesinden maksat, "Kısas, birbirinizden intikam almanızı önler." demektir. Zira kısas yoluyla öldüren katil öldürülür. Böylece masum insanların öldürülmesi önlenmiş olur. Nitekim, cahiliye döneminde kuvvetli bir kabileden bir kadın öldürülecek olsa asıl katili bırakıp karşı taraftan mutlaka bir erkek öldürürlerdi. Kölenin karşılığında da mutlaka hür bir kimse öldürürlerdi. Böylece karşılıklı intikam alma savaşları devam edip giderdi. Kısas hükmü gelince artık bizzat katil öldürülür oldu ve intikam almalar sona erdi. Böylece insanlar için kısasta hayat olduğu anlaşıldı.

Burada Allah teala, özellikle selim akıl sahiplerine hitabediyor. Çünkü Allah'ın emirlerini ve yasaklarını, akıllarıyla düşünenler, delillerine gözönünde bulunduranlar ancak bunlardır.

Kısas konusunda Araplar arasında meşhur olan bir ata sözü vardı. O ata sözünde deniyordu ki: "Öldürmeyi en güzel şekilde önleyen yine öldürmedir." İslamın gelmesinden sonra Kur'an-ı Kerim bu hususu daha belig bir şekilde ifade etti ve "Kısasta sizin için hayvat vardır." buyurdu. Görüldüğü gibi bu âyeti kerime, belagat ve icaz bakımından o sözle kıyaslanamaz. Zira âyette, bizzat katilin öldürülmesiyle insanlığa hayat bahşedileeceği ve masum canların korunacağı beyan edilmektedir. Bu sözde ise öldürmeye karşı öldürmenin gerektiği ifade edilmekte fakat kimin hangi sebeple nasıl öldürülmesiyle diğer ölümlere

engel olunacağı açıklanmamaktadır.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا ۖ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

180- Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer geride mal bırakıyorsa, ana babaya ve akrabalara uygun bir şekilde vasiyette bulunmanız size farz kılındı. Bu, müttakiler üzerine bir borçtur.

Ey müminler, sizden birine ölüm geldiği vakit, eğer o kimse geride mal bırakıyorsa, işte bu durumda ana baba ve arkabalara uygun bir şekilde vasiyette bulunması ona gereklidir. Bu, Allah'tan korkan ve ona itaat edenlerin üzerine bir borçtur.

* Taberi bu âyet-i kerimeyi şu şekilde izah etmiştir: **"Ey iman edenler, sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman şayet o kimse geride mal bırakacak durumda ise onun, anne ve babasına ve kendisine mirasçı olmayan akrabalarına, dinen tayin edilmiş olan üçte bir sınırını aşmamak üzere vasiyet etmesi farz kılınmıştır. Bu, Allah'tan korkan müminler üzerine bir haktır."**

Görüldüğü gibi Taberi, anneye babaya ve mirasçı olmayan akrabalara vasiyette bulnmanın farz olduğu ve vasiyet edilecek malın miktarının da terekenin üçte birini aşmaması gerektiği kanatindedir.

Taberi âyeti bu şekilde izah ettikten sonra müfessirlerin bu âyet hakkında üç görüş zikrettiklerini özetle şu şekilde nakletmektedir:

a- Bir kısım müfessirlere göre bu âyet-i kerime, Nisa suresinde, mirasçıların paylarını belirten 11. 12. ve 176. âyetlerle neshedilmemiştir. Bu âyetin genel hükmü her anne ve baba için geçerli, akrabalar için ise sadece mirasçı olmayanlar için geçerlidir. Yani ölen kişi, geriye mal bıraktığı takdirde anne ve babası için ve mirasçı olmayan akrabaları için vasiyet etmek mecburiyetindedir. Bu, onun üzerine bir farzdır. Bunun yapmadığı takdirde günahkâr olur. Bu görüş Cabir b. Zeyd, Ebu Miclez, Abdullah b. Ma'mer, Dehhak, Lâhik b. Humeyd ve Mesruk'tan nakledilmiştir. Taberi de bu görüşü tercih etmiştir.

b- Diğer bir kısım müfessirlere göre bu âyet-i kerime, daha önce kendisiyle amel edilmesi farz iken daha sonra onun, anne babaya ve mirasçı olan akrabalara vasiyet etme ile ilgili olan hükmü, miras hükümlerini belirten âyetlerle neshedilmiş ancak bu âyetin, mirasçı olmayan akrabalara vasiyette bulunulması-

nı ifade eden hükmü baki kalmıştır. Buna göre, ölen bir kişi geriye mal bırakacak olursa anne ve babasına ve mirasçı olan akrabalarına vasiyette bulunmayacak fakat mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet etmek mecburiyetinde olacaktır. Bunu yapmadığı takdirde ise günah işlemiş olacaktır. Bu görüş te Katade, Abdullah b. Abbas, Tâvus, H asan-ı Basri, Rebi' b. Enes, Müslim b. Yesar ve A'lâ b. Zeydden nakledilmiştir.

c- Başka bir kısım müfessirlere göre bu âyet-i kerime, miras hükümlerini açıklayan âyetlerle, tamamen neshedilmiştir. Artık hiçbir kimse mirasçı olmayan akrabasına dahi vasiyet etme mecburiyetinde değildir. Bu görüş ise, İbn-i Zeyd, İbn-i Abbas, Şüreyh, Katade, Mücahid, Süddi, Abdullah b. Ömer ve İbrahim en-Nehaiden nakledilmiştir.

Âyet-i kerimede, ölen kişinin vasiyet edebilmesi için, ölümünden sonra geride mal bırakacak durumda olması zikrediliyor. Bırakacağı malın ne kadar olması halinde vasiyet etmesi gerekir hususu, müfessirler arasında ihtilaf konusudur.

Katadeden nakledilen bir görüşe göre geriye bırakacağı malın en az bin rirhem miktarıda olması gerekir. Aksi halde vasiyette bulunması farz değildir. Nitekim Hz. Ali, yedi yüz ile dokuz yüz dirhem arasında mal bırakan kişiye vasiyet etmesinin gerekli olmadığını söylemiştir.

İbrahim en-Nehaiye göre ise, ölenin geride bırakacağı malın en az beş yüz ile bin dirhem arasında olması gerekir.

Zühriye göre ise, ölenin malının azlığına veya çokluğuna bakılmaz. Mutlaka vasiyette bulunması gerekir.

Taberi de bu görüşü tercih etmiş, âyette malın "Hayır" kelimesiyle ifade edildiğini, hayırın ise malın hem azına hem de çoğuna söylendiğini belirtmiştir.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾

181- Vasiyeti işittikten sonra onu kim değiştirirse, günahı ancak değiştirenlere aittir. Şüphesiz ki Allah, herşeyi çok iyi işitendir ve çok iyi bilendir.

Kim, vasiyet edenin vasiyetini duyduktan sonra onu olduğu gibi söylemez de değiştirise, değiştirmenin günahı, vasiyeti değiştiren kimseye aittir. Şüp-

hesiz ki Allah, yaptığınız vasiyeti işitendir, içinizde gizlediğiniz şeyleri bilendir.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

182- Kim, vasiyet edenin bir haksızlık edeceğinden veya günah işleyeceğinden endişe eder de (vasiyet edenle vasiyet edilenin) aralarını bulursa ona bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır ve çok merhamet edendir.

Kim vasiyet yapının haksızlık yapacağından ve haktan ayrılacağından yahut malının üçte birinden fazlasını vasiyet ederek yaptığı bu vasiyetle günah işleyeceğinden korkar da miras bırakanla mirasçının arasını düzeltirse ona bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, düzelme yoluna girdikleri takdirde kullarının günahlarını affeden ve onlara acıyandır.

* Müfessirler bu âyeti çeşitli şekillerde izah etmişlerdir.

a- Mücahid bu âyet-i kerimeyi şu şekilde izah etmiştir: "Kim, ölenin yanında bulunur da onun, vasiyeti hususunda bir haksızlık yapacağından veya bir hata işleyeceğinden korkarsa o kimsenin, vasiyet edenle mirasçılarının arasını bulmasında bir mahzur yoktur. Vasiyet edene adaletli davranmasını telkin eder, mirasçılara da vasiyete engel olmamalarını söyler.

b- Abdullah b. Abbas, Katade, Rebi' b. Enes ve İbrahim en-Nehai ise bu âyeti şöyle izah etmişlerdir: Vasiyet eden ölünün velileri veya müslümanların idarecisi, vasiyet eden ölünün vasiyetinde yanlış bir iş yaptığını veya tarafgir davrandığını hissederlerse vasiyet edilen kimselerle mirasçıların aralarını bulmalarında bir mahzur yoktur. Bu da vasiyeti meşru hale getirmeleriyle mümkün olur. Mesela, bir kişi vasiyet eder fakat haksız davranır ve yine mesela malının üçte birinden fazlasını vasiyet ederse Müslümanların idarecisi bu vasiyeti meşru hale sokar. Yani bu vasiyetin, terekenin üçte biri için geçerli olduğunu söyler. Böylece kendilerine vasiyet edilenlerle mirasçıların arasını bulmuş olur." Bu izaha göre ıslah edicinin müdahalesi, miras bırakan kişinin ölümünden sonradır.

c- Ata ise bu âyeti şu şekilde izah etmiştir: "Kim, ölüm halinde vasiyet edenin mirasçılarından bir kısmını diğerlerinden üstün tuttuğunu görürse o kimsenin, mirasçıların arasını bulmasında bir mahzur yoktur. Yani, mirasçıların terekede belirlenen haklarını kendilerine verilmesini sağlar. Böylece aralarını bulmuş olur.

d- Tâvûs ise bu âyeti şöyle izah etmiştir: Kim, ölüm, halinde vasiyet edenin, mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet ederek mirasçı olan akrabalarına bir fayda sağlayıp haksızlığa düşeceğinden korkacak olursa o kimse için bir mahzur yoktur. Mesela: Kişi, sağ olan oğullarından birinin çocuklarına mal vasiyet eder de aslında babalarına fazladan mal vermeyi kastedecek olursa haksızlığa düşmüş olur. Bunu görenin müdahale edip mirasçıların arasını bulmasında bir mahzur yoktur.

c- Süddi ise bu âyeti şöyle izah etmiştir: Kim, anne babasına ve akrabalarına vasiyette bulunanın yanlışlık yapacağından veya günah işleyeceğinden korkacak olursa o kimsenin, kendilerine vasiyet edilen anne baba ile diğer akrabalarının aralarını bulmasında bir mahzur yoktur. Aralarını bulmakta hakkaniyet ölçülerine uymalıdır.

Taberi diyor ki: Bu âyetin izahında zikredilen görüşlerden doğru olanı şudur: Kim, vasiyet edenin, yanlışlıkla veya kasıtlı bir şekilde haktan ayrılacağından korkarsa o kimsenin, kendilerine vasiyet edilenlerle mirasçılar ve ölmekte olan kişinin aralarını bulmasında bir mahzur yoktur. Mesela: Vasiyet edenin malının üçte birinden daha fazlasını anne baba ve mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet etmesi yahut malı az, mirasçıları çok olduğu halde malının üçte birini vasiyet etmesi bu cümledendir. Böyle bir vasiyet yapanın yanında bulunan kimse ölmekte olan kişiye, itidali muhafaza etmesini, malının sadece üçte birini vasiyet etmesini veya, malı az, mirasçıları çoksa malının üçte birinden daha azını vasiyet etmesini söyler. Yine malı çok mirasçıları az olduğu halde malının üçte birinden daha azını, anne babası veya mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet etmesi halinde ölmekte olana vasiyetini artırmasını mirasçılara da bunu kabul etmelerini telkin eder. Bu faraziyede de arayı bulan kişinin müdahalesi, miras bırakanın ölümünden öncedir.

Taberi diyor ki: "Vasiyet edenin hata edeceğinden veya günah işleyeceğinden korkmak, onun, hayatta olması durumunda söz konusudur. Artık öldükten sonra mesele kalmamıştır. Çünkü o kişinin hata etmesi veya günah işlemesi mümkün değildir. İşte bu sebeple biz bu görüşü tercih ettik.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن
قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۚ فَمَن كَانَ مِنكُم
مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۚ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ

طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ ۚ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ
إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

183-184- Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi sizin üzerinize de, Allaha karşı gelmekten sakınasınız diye, sayılı günler olarak oruç farz kılındı. O günlerde sizden kim hasta veya yolcu olur da oruç tutamazsa, başka günlerde iade eder. Oruç tutmaya takati yetmeyenlere ise, her gün için bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Kim, kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

Ey, Allahı ve Resulünü tasdik edenler, sizden önceki kitap ehline farz kılındığı gibi, sayılı günler olan Ramazan ayında, yemekten, içmekten ve cinsi münasebetten kendinizi alıkoymanız suretiyle oruç sizin üzerinize farz kılındı. O günlerde oruç tutmakla mükellef olanlardan kim hasta olur veya yolculukta bulunursa, hastalığı veya yolculuğu sırasında, tutamadığı günler sayısınca Ramazan ayının dışında başka günlerde oruç tutar. Oruç tutmaya takati yetmeyenlere ise, her gün için bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Kim, kendi isteğiyle fazladan hayır yapar da fakiri doyurmanın üzerine bir şey ilave ederse yahut hem oruç tutar hem de fidye verirse bu, onun için daha hayırlıdır. Eğer orucun faziletini bilirseniz, yolculuk ve hastalık hallerinde,ruhsatlı olduğunuz halde Ramazanda oruç tutmanız, yemenizden, mazeret halinde de oruç tutmanız fidye vermenizden daha hayırlıdır.

* Âyet-i kerimede: **"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi sizin üzerinize de oruç farz kılındı."** buyurulmaktadır. Bizden önce geçen ve kendilerine oruç farz kılınan insanlardan maksat, Hıristiyanlardır. Onlara farz kılınan oruç ise sayı ve zaman bakımından bizimki gibiydi. Bu hususta Şa'bi diyor ki: "Bütün bir yılı oruçla geçirmiş olsam dahi, Ramazan mı yoksa Şaban mı? diye şüphe edilen günde oruç tutmam. Zira Hıristiyanlara da, bize farz kılındığı gibi Ramazan ayında oruç tutmaları farz kılınmıştı. Fakat onlar, orucu, sıcak olmayan mevsimlere kaydırdılar. Onlardan sonra gelen nesiller, kendilerine güven sağlamak için otuz günün bir gün öncesinden bir gün de sonrasından oruç tutar oldular. Daha sonra gelen nesiller de kendilerinden önce gelen nesillerin yolunu tuttular. Böylece oruçları elli güne kadar çıktı.

Süddiye göre de bizden önce geçen ve kendilerine oruç farz kılınan ümmetlerden maksat, Hıristiyanlardır. Onların oruçları ise günde bir defa ve yatsıdan sonra iftar edilmek suretiyle tutulan oruç şeklindeydi. Bu oruç şekli, müslü-

manlara önceleri farz kılınan oruç şekliydi. Bu bakımdan onların oruçları da bizim ki gibiydi. Süddi diyor ki: "Hıristiyanlara da Ramazan orucu tutmak farz kılınmıştı. Onların, uyuduktan sonra yeyip içmeleri ve kadınlarına yaklaşmaları da yasaklanmıştı. Bu bakımdan Ramazan ayında oruç tutmak Hıristiyanlara ağır gelmişti. Ay'a göre oruç tutmalarından bugün bizim tuttuğumuz gibi yaz ve kış mevsimleri arasında dolaşıyordu. Hıristiyanlar bu duruma katlanamadılar ve oruçlarını yaz ve kış arasındaki bir mevsime denk getirdiler. Ve dediler ki: "Orucu yirmi gün artıralım da yaptığımız bu hatayı affettirelim." Bunun üzerine oruç günlerini elliye çıkardılar. Önceleri Müslümanlar da oruçlarını günde sadece bir kere yemek yiyerek tutuyorlardı. Bu duruma dayanamayan bazı sahabiler tarafından bazı olaylar yaşandı. Bunun üzerine Allah teala, sabahleyin tan yeri ağarıncaya kadar yemeyi içmeyi ve cinsi yaklaşımda bulunmayı helal kıldı.

Mücahide göre ise "Bizden önce kendilerine oruç farz kılınanlardan" maksat, ehl-i kitaptır. Katadeye göre ise bunlardan maksat, Müslümanlardır. Ramazan orucu farz kılınmadan önce her aydan üç gün oruç tutmak bunlara farz kılınmıştır. Daha sonra Ramazan orucu farz kılınınca bu oruçlar kaldırıldı.

[Taberi diyor ki: "Doğru olan görüşe göre, bizden önce kendilerine oruç farz kılınan insanlardan maksat, ehl-i kitaptır. "Sayılı günler"dan maksat da Ramazan ayıdır. Bizim orucumuzun onlara benzeme yönü ise Ramazan ayında tutulmasıdır. Zira Hz. İbrahimden sonra gelen Peygamberler, onun imam olması sebebiyle ona uymak zorundadırlar. Onun dini olan Hanif dini İslam dini olduğundan bizim orucumuz da onunkinin aynısı olmak durumundadır.]

Âyet-i kerimede "Sayılı günler olarak oruç size farz kılındı." buyurulmaktadır. Sayılı günlerden maksat,

a- Abdullah b. Abbas ve Katadeye göre, her aydan üç gündür. Daha önce Müslümanlara bu günlerde oruç tutmaları farz kılınmıştı. Daha sonra ise Ramazan orucu farz kılınarak bu günlerde oruç tutmanın farziyeti kaldırıldı. Bu hususta Muaz b. Cebel diyor ki: "Resulullah Medineye geldiğinde Aşûre gününde ve her ayın üç gününde oruç tutuyordu. Sonra Allah teala, Ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğunu bildiren âyeti indirdi.

[**b-** İbn-i Ebi Leyla'ya göre ise bu âyet-i kerimede zikredilen "Sayılı günler"den maksat, Ramazan günleridir. Daha önce oruç tutulan her ayın üç günü değildir. Zira bu günlerde oruç tutmak sünnetti. Âyet ise farz olan orucu bildirmektedir. Ramazan ayı dışında herhangi bir orucun farz kılınıp sonra da neshedildiğine dair herhangi bir delil yoktur. Taberi de bu görüşü tercih etmiştir.]

Âyet-i kerimenin: "Oruç tutmaya takati yetmeyenlere ise her gün için bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir." bölümünden geçen ve "Takati yetmeyenler" şeklinde tercüme edilen (يُطِيقُونَهُ) cümlesi, müfessirler tarafın-

dan çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

a- Bir kısım müfessirlere göre bu ifadenin mânâsı, "Mukim olduğu halde oruç tutmaya güç yetirenler, dilerlerse oruçlarını tutarlar dilerlerse her gün bir fakiri doyurarak oruçlarını yerler." demektir. Ancak âyetin bu ifadesi "Sizden kim Ramazan ayına erişecek olursa onu oruçla geçirsin. kim hasta olur veya yolculukta bulunur da oruç tutamazsa tutamadığı günler sayısında başka günlerde oruç tutsun"(*) âyetiyle neshedilmiş artık oruç tutmaya güç yetirenin fidye vererek orucu yemesine ruhsat kalmamıştır. Bu ruhsat sadece hasta ve yolcuya verilmiştir. Bu görüş, Alkame, İkrime, Hasan-ı Basri, A'meş, Abdullah b. Ömer, Şa'bî, İbn,i Ebi Leyla, İbn-i Şihab ez-Zührî, Abdullah b. Abbas, İbrahim es-Nehaî, Ubeyde, Dehhak, Muaz b. Cebel ve Seleme b. el-Ekva'dan nakledilmiştir. Bu hususta Seleme b. el-Ekva'nın şu hadisi naklettiği rivayet edilmektedir.

عَنْ سَلَمَةَ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ كَانَ مَنْ اَرَادَ اَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِىَ حَتّٰى نَزَلَتِ الآيَةُ الَّتِى بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا.

"Biz, Resulullahın ilk dönemlerinde bulunduğumuz zaman dileyen oruç tutuyor dileyen ise bir fakiri doyurma fidyesi vererek oruç tutmuyordu. Nihayet, **"Sizden kim Ramazan ayına erişecek olursa onu oruçla geçirsin."**(313) âyeti nâzil oldu ve bu âyeti neshetti."(314) Bu hususta Muaz b. Cebel de şunları zikretmiştir. "Resulullah Medineye geldiğinde Aşûre gününde ve her ayın üç gününde oruç tutmaya başladı. Sonra Aziz ve Celil olan Allah, Ramazan ayında oruç tutmayı farz kılarak "Ey iman edenler, oruç size farz kılındı." buyurdu. Bu dönemde oruç tutmaya gücü yeten bir insan, dilerse oruç tutuyor dilerse bir fakiri doyurarak orucu yiyordu.Sonra Aziz ve Celil olan Allah "Sizden kim Ramazan ayına erişirse onu oruçla geçirsin. Kim de hasta olur veya yolculukta bulunur da oruç tutamazsa, tutamadığı günler sayısında başka günlerde oruç tutsun." âyetini indirdi. Ve sağlıklı ve mukim olan kimseye oruç tutmayı farz kıldı. Ancak oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlılar için fidye verip orucu yiyebileceklerine ruhsat verdi.

b- Diğer bir kısım müfessirler de "Onu tutmaya takati yetmeyenler" ifadesini "Oruç tutmaya takati yetenler" orucu yeyip yerine bir fakiri doyuracak kadar fidye verirler." şeklinde izah etmişler, âyet-i kerimenin bu bölümünün da-

---

* Bakara suresi, 2/185

313 Bakara suresi, 2/185

314 Bkz. Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2 bab: 26/Müslim, K. es-Siyam, bab: 149, 150 HN. 1145

ha önceleri, oruç tutmaya gücü yeten ihtiyar erkek ve kadınlara ait olduğunu, onların, dilerlerse oruçlarını tutabileceklerini, dilerlerse oruçlarını yeyip yerine fidye verebileceklerini emrettiğini, daha sonra ise "Sizden kim Ramazan ayına erişirse onu oruçla geçirsin" âyetiyle neshedildiğini, bu itibarla gücü yeten yaşlıların da gençler gibi oruç tutmaları gerektiğini ancak oruç tutmaktan âciz olmaları halinde, daha önce kendilerine serbest bırakılmış olan oruç yeme ruhsatından istifade edebileceklerini söylemişlerdir. Bu görüş Abdullah b. Abbas, İkrime, Katade ve Rebi' b. Enesten nakledilmiştir.

c- Diğer bir kısım müfessirler ise âyet-i kerimenin "Oruç tutmaya takati yetmeyenler" bölümüne "Oruç tutmaya takati yetenler" şeklinde mânâ vermişler ve demişlerdir ki: "Bu âyet-i kerime neshedilmemiştir. Bu âyet-i kerimenin hükmü, indiği günden itibaren kıyamete kadar yürürlüktedir. Ancak bu âyetin izahı şöyledir: "Gençliğinde sıhhatli ve güçlü, kuvvetli olma durumunda oruç tutmaya güç yetirenler, ihtiyarlamalarından dolayı oruç tutmaktan âciz kalırlarsa işte onlar oruçlarını yiyebilirler ve karşılığında her gün için bir fakiri doyuracak kadar fidye verirler.

Görüldüğü gibi, âyet-i kerime, önceleri oruç tutmaya güç yetirip te sonra yetiremeyenleri kastetmektedir. Yoksa oruç tutmaya güç yetirenlerin fidye vererek oruçlarını bozabileceklerini bildirmemektedir ki âyetin neshedildiğini söylemeye gerek olsun.

Bu görüş, Süddi, Abdullah b. Abbas ve Said b. el-Müseyyebden nakledilmiştir.

Bu hususta Süddi de şunları söylemiştir: Kişi daha önce oruç tutmaya güç yetirdiği için orucunu tutmuştur. Sonra o kişiye, amansız bir ağrı gelir veya uzun bir hastalık yakalar yahut o kişi, çocuğunu emziren bir kadın olduğu için güç yetiremez hale gelecek olursa işte bunlar, tutamadıkları her gün için bir fakiri doyurma fidyesi verirler.

Abdullah b. Abbas ta şöyle demiştir: Ramazanda, hamile olan kadın kendi canından, çocuk emziren kadın da çocuğunun ölümünden korkacak olursa orucunu yer ve her günün karşılığında bir fakiri doyurur ve orucunu da kaza etmez."

d- Diğer bir kısım âlimler, âyet-i kerimenin, "Oruç tutmaya takati yetmeyenler" bölümünü "Oruç tutmaya zorlukla güç yetirenler" şeklinde izah etmişler ve âyeti şu şekilde açıklamışlardır: "Oruç tutmaya zorlukla güç yetiren yaşlı erkek ve kadınlar, oruçlarını yeyip karşılığında her gün için bir fakiri doyurma fidyesi verirler. Bunlara göre de âyet-i kerime neshedilmemiştir, hükmü geçerlidir. Bu görüş te Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr gibi âlimlerden rivayet edilmiştir.

Taberi diyor ki: "Tercihe şayan olan görüş, bu âyet-i kerimenin: "Sizden kim Ramazan ayına erişecek olursa onu oruçla geçirsin." âyetiyle neshedildiğini söyleyen görüştür. Zira bütün Müslümanlar, oruç tutmaya gücü yeten ve mukim olan bir müslümanın Ramazan orucunu yeyip yerine fidye vermesinin caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da gösteriyor ki bu âyet mensuhtur. Diğer yandan, Seleme b. el-Ekva, Muaz b. Cebel ve Abdullah b. Ömer gibi sahabilerden nakledilen rivayetlere göre bu âyet-i kerime daha önce yürürlükte iken daha sonra gelen âyetle neshedilmiştir. Artık oruç tatmaya gücü yetenin, oruç tutmakta veya orucu yeyip yerine fidye vermekte serbest bırakılması sona erdirilmiştir. Ancak müslümanların bu icmaına, çocuklarının hayatından korkan hamile kadınlar ve çocuk emziren kadınlar dahil değildir. Zira onların, oruçlarını yiyebileceklerine dair hadisler rivayet edilmiştir. Bu itibarla bunlar, âciz duruma düştükleri takdirde orucu yeyip sonra da kaza ederler.

Âyet-i kerimede: **"Bir yoksulu doyuracakkadar fidye vermek gerekir."** buyurulmaktadır. Müfessirler, yenen oruç karşılığında verilen fidyenin miktarı hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir. Bazılarına göre bu fidye, yarım sa' ölçüsü buğdaydır. Bazılarına göre buğday ve diğer yiyeceklerden bir müd ölçüsündedir. Bazılarına göre bu fidye yarım sa' buğday veya bir sa' hurma yahut bir sa' kuru üzümdür. Diğer bazılarına göre bu fidye, orucunu yiyen kimsenin, oruç yediği günde yediği şeylerin miktarıdır. Başka bir kısım müfessirlere göre bu fidye, fakire yedirilecek sahur ve akşam yemeğidir.

Âyet-i kerimede: **"Kim kendi isteğiyle fazladan hayır yaparsa"** buyurulmaktadır. Fazladan hayır yapmaktan maksat, bazı müfessirlere göre, fakire, belirlenen fidyeden daha fazlasını vermektir.

Mücahid, Süddi ve Tâvûs bu ifadeyi bu şekilde izah etmişlerdir. Mücahid: "Bir fakire yarım sa' yerine bir sa' buğday verirse." Tavus: "Bir gün oruç yeme karşılığında bir fakirin yerine daha çok fakiri doyurursa." Süddi: "Bir fakirin yerine iki fakiri doyurursa" fazladan hayır yapmış olur." demişlerdir.

Diğer bir kısım âlimler, "Fazladan hayır yapmak"tanmaksadın, fidye vermekle birlikte oruç tutma olduğunu söylemişlerdir. İbn-i Şihab ez-Zühri bu görüştedir. Mücahid ise "Fazladan hayır yapmak"tan maksadın, yoksula, yiyeceği yemekten daha fazlasını vermek" olduğunu söylemiştir.

[Taberi, âyet-i kerimenin genel ifadesinin bütün bu görüşleri kapsadığını, âyeti bunlardan sadece birine tahsis etmenin doğru olmadığını söylemiştir.]

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."** buyurulmaktadır. Bundan maksat, oruç tutma ile fidye verip orucu bozma arasında serbest bırakıldığı zaman fidye vermeyi bırakıp oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." demektir.

Âyet-i kerimede geçen: **"Allaha karşı gelmekten sakınasınız diye"** cümlesini Taberi: "Orucunuzu bozan yemekten içmekten ve cinsi münasebette bulunmaktan kaçınmanız için." şeklinde tefsir etmiştir. Diğer bazı müfessirler ise bu cümlenin mânâsının: "Allah'tan korkmanız için, yani, dindarlığı ve saadeti bir arada toplayan ve Allah'ın rızasına ulaştıran takva mertebesini elde edebilmeniz için farz kılındı." anlamına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre Ramazan orucunu tutan kimse takva sahibi müminlerden olur.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ
الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَن كَانَ
مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا
يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185- O sayılı günler Ramazan ayıdır ki, insanlara doğru yolu gösteren hidayeti ve hakkı bâtıldan ayırmayı açıklayan Kur'an bu ayda indirildi. Sizden kim o aya erişirse, onu oruçla geçirsin. Kim hasta olur veya yolculukta bulunur da oruç tutamazsa, tutamadığı günler sayısınca, başka günlerde oruç tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez ki böylece sayıyı tamamlayasınız. Sizi doğru yola ilettiği için Allah'ı yüceltesiniz ve şükredesiniz.

O sayılı günler, insanları doğru yola ileten, helal ve haramı açıklayan, hakkı ve bâtılı ayıran Kur'anın inmeye başladığı Ramazan ayıdır. Kim, mukim olduğu halde Ramazan ayına erişirse o ayı sonuna kadar oruçla geçirsin. Kim de hasta olur veya yolculukta bulunur da orucu yerse, yediği günler sayısınca Ramazan dışındaki günlerde oruç tutsun. Allah, bu hükmü size göndermekle sizin için hafiflik ve kolaylık diler. Zorluk ve meşakkat dilemez ki böylece yolculuk ve hastalıkta tutamadığınız günlerin sayısını tamamlayasınız ve size vermiş olduğu hidayet ve başarıdan dolayı, bayram günü tekbirlerle onu yüceltesiniz ve bu nimetlerinden dolayı ona şükredesiniz.

* Allah teala bu âyet-i kerimede, İslamın temel ibadetlerinden biri olan orucun farziyetini beyan etmektedir. Orucun farz kılınışının hikmetleri pek çoktur. Bu konuda Resulullah efendimizten varid olan şu hadis-i şerifleri zikretmek mümkündür.

Resulullah (s.a.v.) efendimiz buyuruyor ki:

مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ اغضُّ لِلْبَصَرِ وَاَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ.

"Sizden kimin evlenmeye gücü yetcrse evlensin. Çünkü evlenmek, gözü zinaya karşı daha iyi kapatır ve namusu daha iyi muhafaza eder. Kimin de evlenmeye gücü yetmezse oruç tutsun. Çünkü oruç, onun için bir bağdır. Cinsi arzuları frenler.)"(315)

Peygamber efendimiz bu hususta diğer bir hadis-i şerifinde de şöyle buyuruyor:

اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ الصِّيَامُ جُنَّةٌ فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَجْهَلْ وَإِنِ امْرُؤٌ قَاتَلَهُ اَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ اِنِّى صَائِمٌ مَرَّتَيْنِ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَخَلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ اَطْيَبُ عِنْدَ اللّٰهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ يَتْرُكُ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَشَهْوَتَهُ مِنْ اَجْلِى الصِّيَامُ لِى وَاَنَا اَجْزِى بِهِ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا.

"Oruç bir kalkandır. Oruçlu insan hayasızlık yapmaz, cahilce davranmaz, bir kimse onunla dövüşmek veya sövüşmek isterse oruçlu, o kişiye "Ben oruçluyum, ben oruçluyum." desin. Hayatım, kudret elinde olan Allaha yemin olsun ki oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. Oruçlu, yemeyi, içmeyi ve cinsi arzularını, benim için terkeder. (Allah teala buyuruyor ki:) Oruç benim içindir onu mükâfatlandıracak ta ben'im. İyiliğin karşılığı bir'e on'dur."(316)

Peygamber efendimiz (s.a.v.) diğer hadis-i şeriflerinde de şöyle buyuruyor:

---

315 Buhari, K. es-Savm, bab: 20, K. en-Nikâh, bab: 2, 3/Müslim, K. en-Nukâh, bab: 1, Hadis No: 1400 Nesei, K. es, Sıyam, bab: 43

316 Buhari, K. es-Savm, bab: 2/Müslim, K. es-Sıyam, bab: 163, Hadis No: 1151

قَالَ رَسُولُ ﷺ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ اِيمَاناً وَاحْتِسَاباً غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

"Kim, Ramazan orucunu, inanarak ve sevabını Allahtan bekleyerek tutarsa onun geçmiş günahları affedilir."(317)

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فُتِّحَتْ اَبْوَابُ السَّمَاءِ وَغُلِّقَتْ اَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسُلْسِلَتْ الشَّيَاطِينُ.

"Ramazan geldiğinde gök kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincire vurulur."(318)

Taberi diyor ki: "Arap dilini bilen bir kısım insanlar, "Ramazan" kelimesinin (رَمَضَ) kökünden geldiğini, mânâsının da "Yakan" "Kızdıran" demek olduğunu, Ramazan ayına bu adın verilmesinin, kendisinde şiddetli sıcak olmasından kaynaklandığını, öyleki bu sıcağın şiddetinden deve yavrularının bile yandığını söylemişlerdir.

Mücahid ise "Ramazan" kelimesini tek olarak kullanmaktan kaçınarak "Bu belki de Allahın isimlerinden biridir, biz onu, Allah tealanın kullandığı gibi kullanıp ona "Ramazan ayı" diyelim." demiştir.

Âyet-i kerimede, Ramazan ayının içinde, Kur'anın indirildiği zikredilmektedir. Bundan maksat, Kur'anın kadir gecesinde bir bütün olarak levh-i mahfuzdan dünya semasına, diğer bir adıyla "Beytül Ma'mura yahut Beytül İzze'ye indirilmesidir. Daha sonra da peyder pey çeşitli münasebetlerle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr ve Şa'bî bu âyeti bu şekilde izah etmişlerdir. Bu hususta Abdullah b. Abbasın özetle şunları söylediği rivayet edilmektedir: "Kur'an bir bütün olarak Ramazan ayının içinde bulunan ve "Mübarek" adıyla vasıflandırılan "Kadir" gecesinde", yazılmış sahifelerden alınıp "Beytül Ma'mur" denen yere indirilmiştir. Beytül Ma'mur da dünya semasındaki yıldızların mevkileridir. Kur'an daha sonra da oradan peyder pey Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiştir. Bu inişler, bir kısım emirler, yasaklar ve savaşlara ait hükümler gerektikçe devam etmiştir.

Vâsile ise, Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

عن واثلة بن الاسقع ان رسول الله ﷺ قال أنزلت صحف ابراهيم عليه

317 Buhari, K. el-İman, bab: 28

318 Buhari, K. es-Savm, bab: 5/Müslim, K. es-Siyam, bab: 1, Hadis No: 1079

السلام فی اول لیلة من رمضان وانزلت التوراة لست مضین من رمضان والانجیل لثلاث عشر خلت من رمضان وانزل الفرقان لاربع وعشرین خلت من رمضان.

"İbrahime inen sahifeler, Ramazanın ilk gecesinde indirilmiştir. Tevrat Ramazanın altıncı gününde İncil ise on üçüncü gününde Kur'an da yirmi dördüncü gününde indirilmiştir."(319)

Âyet-i kerimede: **"Sizden kim o aya erişirse onu oruçla geçirsin."** buyurulmaktadır. Müfessirler bu âyet-i kerimenin bu bölümünü çeşitli şekillerde izah etmişlerdir.

a- Her kim evinde mukim olarak bulunduğu halde Ramazan ayına erişecek olursa o kimsenin, bütün Ramazan ayını oruçla geçirmesi gerekir. Öyle ki Ramazan ayında yolculuğa çıksa bile orucunu tutmak zorundadır. Zira önemli olan, kişinin Ramazan ayının başındaki durumudur. Ramazan başladığında kişi mukim ise sonuna kadar mukimdir. Ramazan içinde yolculuğa çıksa bile durum aynıdır. Kişi şayet Ramazan başladığında yolcu ise oruç tutup tutmamakta serbesttir.

Bu görüş, Ubeyde es-Selmani, Süddi, Hammad, İbrahim en-Nehai, Abdullah b. Abbas ve Hz. Aliden rivayet edilmiştir.

b- Diğer bir kısım müfessirler ise, âyet-i kerimenin bu bölümünün mânâsının, "Sizden kim, Ramazan ayının ne kadarında hazır bulunacak olursa o kadarını oruçla geçirsin." yani, "mukim olduğu kadarının orucunu tutsun. Yolculuğa çıkınca orucunu yeyip daha sonra tekrar tutmasında mahzur yoktur." demek olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüş, Ebu Meysere, Hz. Ali, Şa'bî, Hakem, Hammad, Hasan-ı Basri ve Said b. el-Müseyyeb'den rivayet edilmiş, Ebu Meysere ve Hz. Alinin Ramazanda yolculuk yaptıklarında oruç tutmadıkları nakledilmiştir.

c- Başka bir kısım âlimler de âyetin bu bölümünü şöyle izah etmişlerdir. "Sizden kim, akıllı, büluğ çağına ermiş ve mükellef olduğu halde Ramazan ayına erişecek olursa onu oruçla geçirsin." Bunlara göre, deli bir kimse, Ramazan ayının bitmesine bir gün kala akıllanacak olsa, Ramazan ayına mükellef olarak yetişmiş olduğundan Ramazan orucunun tümünden sonumludur. Son bir günün orucunu tuttuğu gibi diğerlerini de kaza eder. Fakat Ramazan bittikten sonra

---

319 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 4, s. 107

akıllanacak olsa, Ramazan ayına mükellef olarak yetişmediğinden Ramazan orucunu kaza etmesi gerekmez." Bu görüş, Ebu Hanife ve arkadaşlarından nakledilmiştir.

Taberi, Ebu Hanife ve arkadaşlarından nakledildiğini söylediği bu görüşün anlamsız olduğunu söylemiştir. Çünkü Ramazan ayını deli olduğu halde geçirenin, Ramazan orucunu tutmakla yükümlü olmadığını söylemek, Ramazan ayını baygın halde geçirenin de bu ayın orucunu tutmak zorunda olmadığını söylemeyi gerektirir. Halbuki bütün âlimler, Ramazanın tümünü baygın halde geçirip te Ramazandan sonra ayılan kişinin Ramazan orucunu kaza etmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. O halde Ramazan boyunca aklı başında olmayan herkes te baygın kişinin durumuna tabi olur. Durum böyle olunca âyeti yukarıdan zikredildiği şekilde izah etmeleri batıldır." Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Âyeti bu şekilde izah etmek batıl olduğuna göre onu: "Kim Ramazan ayında mukim olarak erişirse onun tümünü oruç tutarak geçirmek zorundadır. Yolculuk yapsa dahi orucunu bozmamalıdır." şeklindeki te'vil daha batıl ve daha fasittir. Çünkü Resulullahın, Mekkenin fethi yılında Ramazan ayının bir kısım günlerini oruçla geçirdikten sonra yola çıkınca hem kendisinin orucunu bozduğuna hem de sahabilerine, oruçlarını bozmaları için emir verdiğine dair, birbirini destekleyen hadis-i şerifler nakledilmiştir. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki:

عَنْ ٱبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ سَافَرَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ فَصَامَ حَتّٰى بَلَغَ عُسْفَانَ ثُمَّ دَعَا بِإِنَاءٍ فَشَرِبَ نَهَاراً يَرَاهُ النَّاسُ ثُمَّ أَفْطَرَ.

"Resulullah (s.a.v.) Ramazan ayında yola çıktı. Oruca başlamış durumdaydı. "Usfan" denen yere varınca bir kap ile su istedi ve onu gündüzün içti. İnsanlar onu görüyorlardı. Sonra Resulullah yemek yedi."(320) Başka bir rivayette, Abdullah b. Abbas şöyle demiştir:

عَنْ ٱبْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ فِي رَمَضَانَ فَصَامَ حَتّٰى أَتَى قُدَيْداً ثُمَّ أُتِيَ بِقَدَحٍ مِنْ لَبَنٍ فَشَرِبَ وَأَفْطَرَ هُوَ وَأَصْحَابُهُ.

"Resulullah Ramazan ayında oruç tutarken yolculuğa çıktı. "Kudeyt" denen yere varınca ona bir kapla süt getirildi. Resulullah onu içti,

320 Nesei, K. es-Siyam, bab: 55

orucunu bozdu, sahabileri de bozdular."(321)

Hamza b. Amr diyor ki:

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو الأَسْلَمِيِّ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ قَالَ إِنْ ثُمَّ ذَكَرَ كَلِمَةً مَعْنَاهَا إِنْ شِئْتَ صُمْتَ وَإِنْ شِئْتَ أَفْطَرْتَ.

"Ben, Resulullaha, yolculukta oruç tutmanın hükmünü sordum o da buyurdu ki: **"Oruç tutmak istersen tut. Orucu yemek istersen ye."**(322)

Ebu Said el-Hudri diyor ki:

أَبُو سَعِيدٍ قَالَ كُنَّا نُسَافِرُ فِي رَمَضَانَ فَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ لاَ يَعِيبُ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلاَ يَعِيبُ الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ.

"Biz, Ramazan ayında Resulullah ile yolculuk yapıyorduk. İçimizden bazılarımız oruçlu oluyor bazılarımız da oruçlarını yiyorlardı. Ne oruç tutanlarımız oruç yiyenleri ayıplıyor ne de oruçlarını yiyenler oruç tutanları ayıplıyorlardı."(323)

Cabir b. Abdullah diyor ki:

عَنْ جَابِرٍ قَالَ سَافَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَصَامَ بَعْضُنَا وَأَفْطَرَ بَعْضُنَا.

"Biz, Resulullah ile beraber yolculuk yaptık. Bazılarımız oruç tutuyor bazılarımız yiyorlardı."(324)

Taberi diyor ki: "Zikredilen bu deliller, yukarıda beyan edilen iki görüşün fasit olduklarını ortaya koyduklarına göre "Kim Ramazan ayını mukim olarak geçirecek olursa onun tümünü oruç tutmakla yükümlüdür. Kim de o ayda hasta olur veya yolculuğa çıkacak olursa orucunu yiyebilir. Yediği günler sayısınca başka günlerde oruç tutar." şeklindeki izahın doğru olduğu ortaya çıkmış olur.

Âyet-i kerimede: **"Kim hasta olur veya yolculukta bulunur da oruç tutamazsa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar."** buyu-

---

321 Neseî, K. es-Sıyam, bab: 54
322 Neseî, K. es-Sıyam, bab: 56
323 Neseî, K. es-Sıyam, bab: 59
324 Neseî, K. es-Sıyam, bab: 59

rulmaktadır. Burada zikredilen ve oruç tutmamaya imkân veren hastalığın ne derecede bir hastalık olacağı hususunda farklı görüşler zikredilmiştir.

Hasan-ı Basri ve İbrahim en-Nehaiye göre orucu yemeye imkân veren hastalık, kişinin, ayakta namaz kılmasına engel olacak kadar bir hastalıktır. Eğer kişi, hastalığından dolayı ayakta namaz kılamıyorsa işte bu kişinin Ramazan orucunu yeyip sıhhata kavuştuktan sonra, tutamadığı günler sayısınca kaza etmesi gerekir.

İmam Şafiiye göre ise Ramazanda oruç tutmamaya imkân veren hastalık, oruç tutanın durumunu beklenmedik bir şekilde değiştirecek olan bir hastalıktır.

Muhammed b. Sîrîne göre ise, herhangi bir hastalık, Ramazanda oruç tutmamaya ruhsat sağlar.

Taberi diyor ki: "Bize göre doğru olan görüş, Allah tealanın mevcudiyeti halinde orucun tutulmamasına ruhsat verdiği hastalık, oruç tutanı beklenmedik bir şekilde sarsan hastalıktır." diyen görüştür. Böyle bir durumda olan her hasta, Ramazanda oruç tutmayıp sonra kaza edebilir. Böyle bir kimseyi, oruç tutmaya zorlamak, kişiyi zor işle mükellef tutmak olur ki, Allah tealanın: **"Allah size kolaylık diler zorluk dilemez."** beyanına ters düşer.

Müfessirler, yolcu olan insanın Ramazanda orucunu yemesinin şart mı yoksa bir ruhsat mı olduğu hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Bazılarına göre, Ramazan ayında yolculuk yapanın orucunu yemesi şarttır. Zira bu, yolculuk yapan kimseye Allah teala tarafından verilen bir ziyafetir. Bu ziyafeti kabul etmek gerekir. Bunlara göre Ramazan ayında yolculuk yapan kişi ve oruç tutacak olursa bu orucu Ramazan orucu yerine geçmez. mukim olduktan sonra yolculuk anında oruçlu veya oruçsuz olarak geçirdiği günlerin hepsi için orucunu kaza eder. Bunlara göre mukim ve sağlam olan kişiye Ramazan ayında oruç tutmak gerekli olduğu gibi misafir olana da Ramazan geçtikten sonra yolculuk yaptığı günler kadar oruç tutması gereklidir. Bu görüş, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Dehhak, Hz. Ömer, Ebu Hureyre ve Urve b. Zübeyrden nakledilmiş ve bu hususta Abdurrahman b. Avf'ın da Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet ettiği nakledilmiştir. **"Yolculuk halinde oruç tutan kimse, mukim iken orucunu yiyen kimse gibidir."**(325)

b- Diğer bir kısım müfessirler ise, Ramazanda yolculuk yapan kimsenin orucunu yemesi, Allah tarafından ona tanınmış olan bir ruhsattır. Yolcu, Ramazan ayında orucunu tutacak olursa borcunu ifa etmiş olur. Orucunu yiyecek

---

325 Taberi, bu sözün Abdurrahman b. Avf tarafından, Resulullaha isnad edilerek rivayet edilen bir hadis olduğunu söylemişse de, Neseîde bu söz, Resulullaha isnad edilmeyip, Abdurrahman b. Avfın sözü olarak rivayet edilmiştir. Bunun için Basınız, (Neseî, K. es-Sıyam, bab: 53)

olursa Ramazanın dışındaki günlerde onları kaza eder." demişlerdir.

Bu görüş, Ömer b. Abdülaziz, Urve b. Zübeyr, Ömer b. el-Hattab, Enes b. Mâlik, Osman b. Ebil Âs, Atâ, Said b. Cübeyr, Hasan-ı Basri, Mücahid ve Kasım b. Muhammed gibi sahabi, tabiin ve müfessirlerden rivayet edilmektedir.

Taberi de bu görüşü tercih etmiş ve özetle şunları söylemiştir: Âyet-i kerimede ruhsat, yolcu ile hastaya birlikte tanınmıştır. Şayet hasta Ramazanda kendisini zorlayarak oruç tutacak olursa orucunun sahih olacağı, iyileştikten sonra Ramazanın dışındaki günlerde, hasta iken tuttuğu oruçları kaza etmeyeceği hakkında icma vardır. Hasta ile yolcu aynı âyette zikredilirken, "Ramazanda hastanın oruç tutmaması bir ruhsat, yolcunun tutmaması ise bir şarttır." demek nasıl doğru olabilir? Durum hasta için ne ise yolcu için de odur. Diğer yandan Allah tealanın, âyetteki şu ifadesi, buna başka bir delil getirmeye ihtiyaç bırakmamaktadır. "Allah sizin için kolaylık diler zorluk dilemez." Ramazan'da yolculuk yaparken orucunu tutan kimsenin, orucunu tutmamış kabul edilmesi ve mukim olduğu zaman, oruç tuttuğu halde onu kaza etmesi gerektiğini söylemekten daha zor bir şey var mıdır? Yolcu kendisi için zor olanı seçmiş ve oruç tutmuştur. Buna rağmen onun, orucunu kaza etmesi gerektiğini söylemek onu büyük bir zora koşmaktır. Yine Ramazan'da yolculuk yapan kimsenin, orucunu tutup tutmamakta serbest olduğuna dair Resulullah'tan, birbirini destekleyen bir çok hadis rivayet edilmiştir. Bu hadisler başka delile ihtiyaç bırakmamışlardır. Bu hususta daha önce zikredilen hadislere ilaveten, yıl boyunca oruç tutan Hamza b. Amr'ın rivayet ettiği şu hadisi de görelim. Hamza diyor ki: "Dedim ki:

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو قَالَ كُنْتُ أَسْرُدُ الصِّيَامَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنِّي أَسْرُدُ الصِّيَامَ فِي السَّفَرِ فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ.

"Ey Allahın Resulü, ben yolculuk sırasında oruca devam ediyorum buna ne dersiniz?" Resulullah da "Dilersen tut dilersen tutma." buyurdu.[326] Hamza diğer bir rivayette şöyle demiştir:

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو أَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ أَجِدُ فِيَّ قُوَّةً عَلَى الصِّيَامِ فِي السَّفَرِ فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ قَالَ هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَمَنْ أَخَذَ بِهَا

326 Neseî, K. es-Siyam, bab: 56

فَحَسَنٌ وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَصُومَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ.

"Dedim ki: "Ben, yolcu iken oruç tutmaya güç yetirebilecek biriyim. Benim, oruç tutmamda bir mahzur var mı?" Resulullah buyurdu ki: **"Bu, Allah tarafından bir ruhsattır. Kim bu ruhsatı kullanacak olursa güzel bir şeydir. Kim de oruç tutmayı severse onun için bir mahzur yoktur."**(327)

Taberi diyor ki: "Şayet, Cabirden rivayet edilen şu hadis-i şerif delil gösterilerek bu görüşe karşı çıkılmaya çalışılacak olursa cevaben denilir ki: "Hadis-i Şerifte, yolculuk esnasında oruç tutan kimsenin takatsiz hale gelerek yere düştüğü, bu yüzden oruç tutmasındansa tutmamasının daha evlâ olduğu muhakkaktır. Zira Allah teala bir kimsenin kendisini bizzat tehlikeye atmasını yasaklamıştır.

Cabir b. Abdullah diyor ki:

أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللّهِ أَنَّ رَسُولَ اللّهِ ﷺ مَرَّ بِرَجُلٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ يُرَشُّ عَلَيْهِ الْمَاءُ قَالَ مَا بَالُ صَاحِبِكُمْ هٰذَا قَالُوا يَا رَسُولَ اللّهِ صَائِمٌ قَالَ إِنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ وَعَلَيْكُمْ بِرُخْصَةِ اللّهِ الَّتِي رَخَّصَ لَكُمْ فَاقْبَلُوهَا

"Resulullah, bir ağacın gölgesinde bulunan ve üzerine su serpilen bir adamın yanından geçti ve "Bu arkadaşınızın neyi var?" diye sordu. Dediler ki: "Ey Allahın Resulü, o oruçludur." Resulullah: "Yolculuk yaparken oruç tutmanız takva değildir. Sizler, Allahın size vermiş olduğu ruhsatı alın ve kabul edin." dedi.(328)

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Resulullahtan,

قَالَ يُقَالُ الصَّيَّامُ فِي السَّفَرِ كَالاِفْطَارِ فِي الْحَضَرِ.

"Yolcu iken oruç tutan, mukim iken oruç yiyen gibidir."(329) şeklinde rivayet edilen haberlere gelince, bu haberler doğruysa belki de bunlar, yukarıda zikredilen, ağacın gölgesinde alınıp üzerine su serpilen adamın durumuna düşen kimseler için söylenmiştir. Aslında bu gibi haberlerin Resulullaha isnad edilmesi doğru değildir. Çünkü senetleri pek zayıftır. Bu gibi haberleri dini delil olarak göstermek caiz değildir.

---

327 Nesei, K. es-Sıyam, bab: 57

328 Nesei, K. es-Sıyam, bab: 47

329 Nesei, K. es-Sıyam, bab: 53

Âyet-i kerimede: **"Allah size kolaylık diler zorluk dilemez."** buyurulmaktadır. Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Dehhaka göre burada zikredilen "Kolaylık"tan maksat, "Yolcu iken oruç tutmamaktır." "Zorluk"tan maksat ise "Yolcu iken oruç tutmaktır." Bu hususta Abdullah b. Abbasın şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ramazan ayında yolculuğa çıkan kimse kendisini oruç tutmaya da zorlamaz tutmamaya da. Çünkü Allah teala: **"Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez."** buyurmuştur.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا
دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186- Ey Muhammed, eğbeni senden sorarlarsa, şüphesiz ki ben çok yakınım. Bana dua edenin duasını, dua ettiğinde kabul ederim. O halde benim davetimi kabul etsinler ki doğru yolu bulalar.

[Ey Muhammed, kullarım, benim nerede olduğumu sorarlarsa, bilsinler ki ben onlara çok yakınım. Onların dualarını işitir ve onlardan, dua edenin duasına dua ettiği anda cevap veririm. Öyleyse bana iman etsinler ve bana itaat etsinler ki onlara sevap ve ikramlarımı bol bol vereyim. Böylece doğru yolu bulmuş olsunlar.]

* Müfessirler bu âyet-i kerimenin nüzul sebebinde farklı görüşler zikretmişlerdir:

Hasan-ı Basriye göre bu âyetin nüzul sebebi, Resulullahın sahabilerinin bazılarının "Rabbimiz nerededir?" şeklinde soru sormalarıdır. Diğer bazılarına göre ise, bir kişinin, "Ey Muhammed, rabbimiz bize yakın mıdır? Ona gizlice yalvaralım. Yoksa uzak mıdır ona yüksek sesle dua edelim?" diye sorması üzerine nazil olmuştur. Atâya göre ise: "Rabbiniz dedi ki: **"Bana dua edin duanızı kabul edeyim."**[330] âyeti inince bir kısım insanlar: "Rabbimize ne zaman dua edelim?" demişler ve âyet-i kerime bunun üzerine nâzil olmuştur. Yani "Kulum bana ne zaman dua ederse ben ona yakınımdır, duasını kabul ederim, her zaman davetine icabet ederim." demektir.

Mücahide göre ise bu âyetin nüzul sebebi: "Bana dua edin duanızı kabul edeyim." âyeti inince bir kısım insanlar "nerede dua edelim?" demişler bunun üzerine: "Nereye yönelirseniz rabbinizin yüzü (rızası) oradadır."[331] âyet-i keri-

330 Ğâfir suresi, 40/60
331 Bakara suresi, 2/115

mesi nazil olmuş ve bu âyetin nüzul sebebi de insanların bu soruları olmuştur.

Katadeye göre ise bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi, bir kısım insanların "Bana dua edin duanızı kabul edeyim." âyetinin inmesi üzerine: "Ey Allahın Peygamberi, biz, rabbimize ne şekilde dua edelim?" diye sormaları üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuştur.

Allah teala, kullarına şah damarından daha yakındır. Yalvarmalarını ve dualarını işitmektedir. Kullar ona ihlasla dua ettikleri sürece Allahın o duaları kabul edeceği ümidi kuvvetlidir. Dua ederken bağırıp çağırmak şart değildir. Zira o, duaların gizlisini de işitendir.

Ebu Musa el-Eş'ari diyor ki:

عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَكُنَّا إِذَا أَشْرَفْنَا عَلَى وَادٍ هَلَّلْنَا وَكَبَّرْنَا ٱرْتَفَعَتْ أَصْوَاتُنَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَيُّهَا النَّاسُ ٱرْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِباً إِنَّهُ مَعَكُمْ إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ.

"Bir sefer sırasında Resulullah ile beraber bulunuyorduk. Her bir vadiye geldiğimizde bağırarak tehlil ve tekbir getiriyorduk. Bu durumumuzu gören Resulullah şöyle buyurdu: **"Ey insanlar kendinize acıyın. Çünkü sizler, sağırı ve gaip olanı çağırmıyorsunuz. Şüphesiz ki o sizinle beraberdir. O, çok iyi işiten ve çok yakın olandır."**(332) Bu hususta Resulullah (s.a.v.) diğer bir hadis-i şerifinde de şöyle buyurmaktadır:

أن النبى ﷺ قال ما من مسلم يدعو بدعوة ليس فيها اثم ولا قطيعة رَحِمٍ الا أعطاه اللّٰه بها احدى ثلاث اما أن تعجل له دعوته واما أن يدخرها له فى الآخرة واما أن يصرف عنه من السوء مثلها.

"Bir müslüman, Allaha karşı içinde günah bulunmayan ve akrabalık bağını kesmeyen bir duada bulunursa, Allah o müslümana bu duasının karşılığında üç mükâfattan birisini mutlaka verecektir. Ya istediğini der-

332 Buhari, K. el-Cihad, bab: 131, K. ed-Da'vât, bab: 51/Ebu Davud, K. el-Vitr, bab: 26 Hadis No: 1526

hal verir veya onu âhirete bırakır yahut ta bu duası karşılığında ondan bir kötülüğü uzaklaştırır."(333)

Taberi diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: "Allah teala bu âyet-i kerimede: **"Bana dua edenin duasını dua ettiğinde kabul ederim."** buyurmaktadır. Halbuki dua eden bir çok insanın duasının kabul edilmediği görülmektedir." Buna cevaben denilir ki: "Bunun iki izah şekli vardır:

a- Bu âyette zikredilen "Kulun duası"ndan maksat, onun, Allahın emirleri doğrultusunda amel işlemesidir. Böylece kulun, rabbinin rızası doğrultusunda amel işlemesi halinde rabbi onun amellerini kabul eder ve vaadettiği karşılıklarını verir. Nitekim Resulullahın, bu âyet-i kerime hakkında bir hadis-i şerifte:

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ: (وَقَالَ رَبُّكُمْ ٱدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ) قَالَ: الدُّعَاءُ هُوَ العِبَادَةُ، وَقَرَأَ: (وَقَالَ رَبُّكُمْ ٱدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ .. إِلَى قَوْلِهِ دَاخِرِينَ)

"Dua ibadettir" buyurduğu, bundan sonra da **"Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin ki duanızı kabul edeyim. Şüphesiz ki bana ibadet etmeyi kibirlerine yediremeyenler rezil ve perişan olarak cehenneme gireceklerdir."**(334) âyetini okuduğu rivayet edilmiştir."(335)

Nitekim, Hasan-ı Basrinin de bu âyetteki duayı "İbadet ve amel" mânâsına yorumladığı rivayet edilmektedir.

b- Bu sorunun diğer bir cevabı da şudur: Allah teala bu âyet-i kerimesinde: "Ben, bana dua edenin duasını, dua ettiği zaman dilersem kabul ederim." demektir. Bu izaha göre, âyet genel bir ifade taşımakta ise de Allah tealanın dilemesi ile kayıtlıdır.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ

333 Ahmed b. Hanbel, c. 3, s. 18

334 Ğâfir suresi, 40/60

335 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'ân, sure, 2, bab: 16, Hadis No: 2969

فَالْئٰنَ بَاشِرُوْهُنَّ وَابْتَغُوْا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوْا وَاشْرَبُوْا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ
الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا
تُبَاشِرُوْهُنَّ وَاَنْتُمْ عٰكِفُوْنَ فِي الْمَسٰجِدِ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوْهَا
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيٰتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿١٨٧﴾

187- Oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı. Onlar sizin elbisenizdir. Siz de onların elbisesiniz. Allah sizin, nefislerinize zulmettiğinizi bildi. Bunun üzerine tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Şimdi artık onlara yaklaşın. Allahın size farz kıldığını talep edin. Fecirde beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yeyin için. Sonra orucunuzu geceye kadar devam ettirin. Mescitlerde itikâfta iken de hanımlarınıza yaklaşmayın. Bunlar Allahın koyduğu sınırlardır. Bunlara yaklaşmayın. Allah, insanlara âyetleri işte böyle açıklar ki ondan korksunlar.

Ey müminler, oruç tuttuğunuz Ramazan günlerinin gecelerinde hanımlarınızla cinsi münasebette bulunmanız daha önce yasak iken şimdi size helal kılındı. Kadınlarınız sizin elbiseniz siz de onların elbisesiniz. Her biriniz diğerine perde olur. Siz, gece uyuyup uyandıktan sonra yemek içmek veya cinsi münasebette bulunmak suretiyle sevabınızın azalmasına ve Allahın sizi kınamasına sebep oluyor böylece de kendi kendinize zulmetmiş oluyordunuz. İşte Allah bunu bildiği için iftardan sonra artık bir daha yememek ve hanımlarınıza yaklaşmamak hükmünü kaldırdı ve önceki yaptıklarınızdan dolayı pişman olup tevbe edince de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Şimdi artık Ramazan gecelerinde imsak vaktine kadar hanımlarınıza yaklaşabilirsiniz. Allahın, hakkınızda takdir etmiş olduğu çocuk ve nesilin üremesini isteyiniz. Fecrin doğuşuyla gece karanlığının gidip gündüz aydınlığının görünmeye başlaması anına kadar (Yani imsak vaktine kadar) yeyin için. Sonra orucunuzu güneşin batmasına kadar (yani iftar vaktine kadar) devam ettirin. Allaha ibadet maksadıyla camilerde itikâfta bulunduğunuz zamanlarda da hanımlarınızla cinsi münasebette bulunmayın. Bu açıklanan şeyler, Allahın haram kıldığı şeylerdir. Onlardan kaçının, onlara yaklaşmayın. Yoksa cezayı hak edersiniz. Allah insanlara âyetlerini, haram ve helali işte böyle açıklar. Umulur ki insanlar haramlardan kaçınır, Allahın azabından korunurlar.

* Âyet-i kerimede geçen ve "Şimdi artık onlara (kadınlara) yaklaşın." cümlesinde geçen ve "Yaklaşın" diye tercüme edilen (الرَّفَثُ) kelimesi, Abdullah b. Abbas, Katade, Mücahid, Salim b. Abdullah ve Süddiye göre "Cinsi münasebette bulunmak" demektir. Bu hususta İbn-i Abbas diyor ki: "Onun mânâsı cinsi münasebette bulunmaktır. Fakat Allah teala, yüceliğinin gereği olarak bu hususu üstü kapalı bir şekilde ifade buyurmuştur."

Âyet-i kerimede geçen "Onlar sizin elbisenizdir siz de onların elbisesisiniz." ifadesi ne güzel, ne edepli bir ifadedir. Burada hayallerüstü güzellikte kelimeler seçilmiş, erkeğin kadın için, onu örtme ve güzelleştirme bakımından adeta bir elbise olduğu, kadının da, ayıplarını örtüp onu süsleme ve şahsiyetini koruma bakımından erkek için bir elbise olduğu ifade edilmiştir. Bu ifade müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

Rebi' b. Enese göre bu ifadeden şunlar kastetilmektedir: Kadın ve erkek bir yatakta yatarlarken birbirlerine çok yaklaştıkları için adeta birbirlerinin elbiseleri gibi olurlar. Bu nedenle erkek kadının kadın da erkeğin elbisesidir." denilmiştir. Yani bunlar birbirlerinin yorganları gibidir." demektir.

Mücahid, Katade, Süddi ve İbn-i Abbasa göre ise bu ifadeden maksat, kadın ve erkekten herbirinin, diğeri için huzur kaynağı olması ve birbirleriyle sükunete kavuşmalarıdır. Nitekim başka bir âyette de: **"Sizi bir tek insandan yaratan ve onunla gönlü huzura kavuşsun diye eşini de kendisinden var eden Allah'tır."**(336) buyurulmaktadır.

Taberi diyor ki: "Kadınlar sizin elbisenizdir siz de onların elbisesiniz." ifadesinden, kadınla erkekten herbirinin, aralarında geçen ilişkileri insanlardan saklamaları bakımından birbirleri için bir örtü ve bir perde olduklarını söylemek mümkündür. Nitekim Abdurrahman b. Zeyd: "Karı koca, cinsi ilişkide bulunduklarında birbirlerinin perdesidirler." demiştir.

Âyet-i kerimede: **"Allah sizin, nefislerinize zulmettiğinizi bildi."** buyurmaktadır. Taberi diyor ki: "Âyette zikredilen, kendi nefislerine zulmetmekten iki şey kastedilmektedir. Bunlardan biri cinsi münasebette bulunmak diğeri ise yeyip içmektir. Zira orucun ilk farz kılındığı zaman oruç tutan kişi, iftar ettikten sonra uyursa uyandıktan sonra gece dahi olsa hanımına yaklaşamaz ve bir şey yeyip içemezdi. Bir gün Hz. Ömer, uyuduktan sonra uyanıp hanımına yaklaşmış, başka bir sahabi de uyuyup uyandıktan sonra yemek yemek istemiş fakat kendisine yemek verilmemişti. İşte bu hadiseler üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuştur.

Bu hususta Katade diyor ki: "Başlangıçta Ramazan gecelerinde iftardan

---

336 A'raf suresi, 7/189

sonra uyumadan yemek içmek ve cinsi münasebette bulunmak helal fakat bir süre uyuduktan sonra uyanınca bunları yapmak haramdı. Daha sonra Allah tea-la, imsaka kadar yeme içme ve cinsi münasebette bulunmayı helal kıldı.

Orucun farz kılındığı ilk zamanlarda, günde bir defa yemek yenip uyuduktan sonra tekrar kalkıp yemek yemenin meşru olmadığı bir zamanda yemek yenerek bu âyet-i kerimenin inmesine sebep olan bir olay, Bera b. Âzib tarafından şu şekilde nakledilmektedir. Bera b. Âzib diyor ki:

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: كَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ إِذَا كَانَ الرَّجُلُ صَائِماً فَحَضَرَ الإِفْطَارُ فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يُفْطِرَ لَمْ يَأْكُلْ لَيْلَتَهُ وَلاَ يَوْمَهُ حَتّٰى يُمْسِيَ، وَإِنَّ قَيْسَ بْنَ صِرْمَةَالأَنْصَارِيُّ كَانَ صَائِماً، فَلَمَّا حَضَرَ الإِفْطَارُ أَتَى امْرَأَتَهُ، فَقَالَ: هَلْ عِنْدَكِ طَعَامٌ؟ قَالَتْ لاَ، وَلٰكِنْ أَنْطَلِقُ أَطْلُبُ لَكَ، وَكَانَ يَوْمَهُ يَعْمَلُ فَغَلَبَتْهُ عَيْنُهُ وَجَاءَتْهُ امْرَأَتُهُ، فَلَمَّا رَأَتْهُ قَالَتْ: خَيْبَةً لَكَ. فَلَمَّا انْتَصَفَ النَّهَارُ غُشِيَ عَلَيْهِ، فَذَكَرَ ذٰلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الآيَةُ: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلَى نِسَائِكُمْ) فَفَرِحُوا بِهَا فَرَحاً شَدِيداً.

"Resulullahın sahabilerinden biri oruç tuttuğu zaman iftar vakti gelince iftar etmekten önce uyuyacak olursa artık o gece de ertesi gün akşama kadar da bir şey yiyemezdi. Bir gün, Kays b. Sırme l-Ensari oruç tutuyordu. İftar vakti gelince hanımının yanına geldi ve ona: "Yemeğin var mı?" diye sordu. Hanımı hayır fakat gidip senin için yemek isteyeyim." dedi. O gün Kays çalışıp yorgun-düşmüştü. Gözlerini uyku bastı. Hanımı gelince onu uyur halde buldu ve "Vay haline" dedi. (Onu uykudan uyandırmadı. Böylece iftar zamanı geldiği halde yemek yiyemedi) Ertesi gün, günün tam ortasında Kays bayılıp düştü. Bu durum Resulullâha anlatıldı. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu ve bundan dolayı sahabiler çok sevindiler."(337)

O dönemde iftarı müteakip uyuduktan sonra uyanıp hanımı ile cinsi ilişkide bulunan kimseler hakkında da Kâ'b b. Mâlik diyor ki: "Önceleri insanlar Ramazanda oruç tuttuklarında akşam olur da uyuyacak olurlarsa ertesi gün akşama kadar onlara yeme içme ve hanımına yaklaşma haram kılınmıştı. Bir gün

337 Tirmizi, K. TKefsir el-Kur'an, sure: 2, Hadis No: 2968

Resulullahın yanında gece sohbetinde bulunduktan sonra evine gelen Hz. Ömer hanımının uyuduğunu gördü. Onunla ilişki kurmak istedi. Hanımı da: "Ben uyudum." dedi. Ömer: "Sen uyumadın." dedi. Ve onunla ilişki kurdu. O gece Kâ'b b. Mâlik te aynı şeyi yapmıştı. Sabahleyin Hz. Ömer Resulullaha gitti ve durumu ona anlattı. İşte bunun üzerine Allah teala: **"zin nefislerinize zulmettiğinizi bildi. Bunun üzerine tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Şimdi artık onlara yaklaşın."** âyetini indirdi.

Bu olay, Abdullah b. Abbas, Mücahid, İkrime ve diğer müfessirlerden bazılarından da nakledilmiştir.

Âyet-i kerimede geçen "Şimdi artık onlara yaklaşın" ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbas, İbn-i Cüreyc, Süddi ve Mücahide göre "Hanımlarınızla cima edebilirsiniz." demektir.

Âyet-i kerimede geçen: "Allah'ın size farz kıldıklarını talep edin." ifadesinden maksat, Mücahid, Hakem, İkrime, Hasan-ı Basri, Süddi, Abdullah b. Abbas ve Rebi' b. Enes'e göre: "Allahın sizin çin yazdığı çocukları talep edin." demektir.

İbn-i Zeyde göre ise: "Hanımlarınızla cima etmeyi talep edin." demektir. Abdulah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre bu ifadeden maksat, Allahın sizin için yazdığı kadir gecesini talep edin." demektir.

Katade ve Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre ise bu ifadeden maksat: "Allahın sizin için helal kıldığı ve yapmanıza ruhsat verdiği şeyler talep edin." demektir.

Taberi, bu görüşlerden doğru olan görüşün: "Allahın, levh-i mahfuzda sizin için yazdığı şeyi talep edin." şeklindeki görüşü olduğunu söylemiştir. Zira bu görüşe, çocuk talep etme de, kadir gecesini araştırma da, Allahın verdiği ruhsatları isteme de girmekte ve âyet, genel bir şekilde izah edilmiş olmaktadır.

Âyet-i kerimede: **"Fecirde beyaz iplik siyah iplikten ayırediliceye kadar yeyin için."** buyurulmaktadır. Burada zikredilen "Beyaz iplik"ten maksat:

a- Hasan-ı Basri, Süddi, Katade, Abdullah b. Abbas ve diğer bazı müfessirlere göre "Gündüz aydınlığının başlaması" siyah iplikten maksat da: "Gecenin karanlığıdır." Bu hususta Adiy b. Hâtim diyor ki:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا الْخَيْطُ الاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الاَسْوَدِ اَهُمَا الْخَيْطَانِ قَالَ اِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا اَنْ اَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ ثُمَّ قَالَ لاَ بَلْ هوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ.

عَنْ عَدِيٍّ قَالَ اَخَذَ عَدِيٌّ عِقَالاً اَبْيَضَ وَعِقَالاً اَسْوَدَ حَتّٰى كَانَ بَعْضُ اللَّيْلِ نَظَرَ فَلَمْ يَسْتَبِينَا فَلَمَّا اَصْبَحَ قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰه جَعَلْتُ تَحْتَ وِسَادَتِى قَالَ اِنَّ وِسَادَكَ اِذاً لَعَرِيضٌ اَنْ كَان الْخَيْطُ الاَبْيَضُ وَلاَسْوَدُ تَحْتَ وِسَادَتِكَ.

"Dedim ki: Ey Allahın Resulü, "Beyaz iplik siyah iplikten ayıredilinceye kadar" ifadesinden maksat nedir?" Bunlar gerçekten iki iplik midir?" Peygamber efendimiz şu cevabı verdi: Şayet sen, o iki ipliği görmüş olsaydın, kafanın çok geniş olması gerekirdi. Ve sonra da şöyle dedi. "Hayır, o gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığıdır." Diğer bir rivayette şöyle anlatılıyor: "Adiy, yastığının altına bir beyaz ip bir de siyah ip koymuş, gece ilerleyince onları birbirinden ayıramaz olmuş, sabahleyin Resulullaha: "Ey Allahın Resulü, ipleri yastığımın altına koydum." demiş Resulullah da ona demiştir ki: "Şayet o beyaz iplik ve siyah iplik senin yastığının altına girebiliyorsa senin yastığın ne kadar büyük müş!" (Yani, senin yastığın ne kadar büyükmüş ki ufukları altına alabliyor demek istemiştir.)[338]

Bu hususta Sehl b. Sa'd diyor ki:

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ وَاُنْزِلَتْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الاَسْوَدِ وَلَمْ يُنْزَلْ مِنَ الْفَجْرِ وَكَانَ رِجالٌ اِذَا اَرَادُوا الصَّوْمَ رَبَطَ اَحَدَهُمْ فِى رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الاَبْيَضَ وَالْخَيْطَ الاَسْوَدَ وَلاَ يَزَالُ يَاْكُلُ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُ رُؤْيَتُهُمَا فَاَنْزَلَ اللّٰهُ بَعْدَهُ مِنَ الْفَجْرِ فَعَلِمُوا اَنَّمَا يَعْنِى اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ.

Âyet-i kerimenin: "Beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yeyin için." bölümü nazil olmuş fakat "Fecirde" kelimesi henüz nazil olmamıştı, İnsanlar oruç tutmak istediklerinde ayaklarına beyaz ve siyah iplik bağlıyorlardı. Bu iplikleri birbirinden ayırdedecek derecede aydınlık oluncaya kadar yeyip içiyorlardı. Daha sonra Allah teala "Fecirde" ifadesini indirdi. Bunun üzerine insanlar, âyette zikredilen "Beyaz iplik" ve "Siyah iplik"ten, gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığının kastedildiğini anlamış oldular."[339]

338 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 28/Müslim, K. es-Siyam, bab: 33 Hadis No: 1090

339 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 28

[Taberi diyor ki: "Burada zikredilen beyaz iplikten maksat, gökte beliren aydınlık değil, gökte her tarafa yayılan ve yolları aydınlatan beyazlıktır. Nitekim Ebu Miclez: "Gökte beliren beyazlık sabah değildir. Bu, yalancı sabahtır. Asıl sabah, ufukta yayılan beyazlıktır." demiştir. Abdullah b. Abbas ta: "Fecir ikidir. Birincisi gökte parlayan fecirdir. Bu, bir şeyi ne helal kılar ne de haram. Fakat dağların başında görülen ikinci bir fecir vardır ki işte yemeyi içmeyi haram kılan budur." demiştir.]

Abdurrahman b. Sevban demiştir ki: "Fecir ikidir. Gökte, kurdun kuyruğu gibi görünen fecir bir şeyi haram kılmaz. Fakat ufukta yayılan fecir namazı helal, yeme içmeye devam etmeyi haram kılar. Böylece oruç başlamış olur."

Peygamber efendimiz de bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ « لاَ يَغُرَّنَّكُمْ مِنْ سُحُورِكُمْ أَذَانُ بِلاَلٍ، وَلاَ بَيَاضُ الأُفُقِ الْمُسْتَطِيلُ هٰكَذَا، حَتّٰى يَسْتَطِيرَ هٰكَذَا».

"Sahurda yemek yemeye devam etmenizde Bilalin ezanı sizi aldatmasın. Ufukta görülen şu şekildeki uzunca bir beyazlık ta sizi aldatmasın. Ta ki etrafa şu şekilde yayılmadıkça."(340) Başka bir rivayette hadisin sonu şöyledir:

وَلاَ هٰذَا الْبَيَاضُ حَتّٰى يَبْدُوَ الْفَجْرُ(أَوْ قَالَ) حَتّٰى يَنْفَجِرَ الْفَجْرُ».

"... Ta ki fecir görülmedikçe veya fecir fışkırmadıkça."(341)

[**b-** Huzeyfetül Yeman, Hz. Ali, Bera b. Âzib, Abdullah b. Mes'ud gibi sahabilerden nakledilen başka bir görüşe göre âyette zikredilen "Beyaz iplik"ten maksat, güneşin ışığı, "Siyah iplik"ten maksat ise "Gecenin karanlıdır." Bunlara göre oruç gündüzün tutulduğuna göre ve gündüzün başlangıcı güneşin doğmasıyla, sona ermesi de güneşin batmasıyla olduğuna göre orucun başlangıcı da güneşin doğmasıyla bitişi de güneşin batmasıyla olur. Bunlar demişlerdir ki: "Orucun bitişinin güneşin batmasıyla olduğu hususunda icma bulunması onun başlamasının da güneşin doğmasıyla olduğuna bir delildir." Ayrıca bu hususta Resulullahtan rivayet edilen şu hadisleri de delil göstermişlerdir.]

Zirr b. Hubeyş diyor ki:

---

340 Müslim, K. es-Sıyam, bab: 43, Hadis No: 1094

341 Müslim, K. es-Sıyam, bab: 44, Hadis No: 1094

عَنْ زِرٍّ قَالَ قُلْنَا لِحُذَيْفَةَ أَيَّ سَاعَةٍ تَسَحَّرْتَ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ هُوَ النَّهَارُ إِلاَّ أَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَطْلُعْ.

"Biz Huzeyfeye dedik ki: "Sen, Resulullah ile hangi vakitte sahur yaptın?" Huzeyfe dedi ki: "Gündüzleyin. Ancak güneş henüz doğmamıştı."(342) Zirr b. Hubeyş sözlerine devamla diyor ki:

قَالَ تَسَحَّرْتُ مَعَ حُذَيْفَةَ ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الصَّلاَةِ فَلَمَّا أَتَيْنَا الْمَسْجِدَ صَلَّيْنَا رَكْعَتَيْنِ وَأُقِيمَتِ الصَّلاَةُ وَلَيْسَ بَيْنَهُمَا إِلاَّ هُنَيْهَةٌ.

"Ben bir gün Huzeyfe ile birlikte sahur yaptım. Sonra çıkıp namaza gittik. Mescide varınca iki rekat namaz kıldık ve farz namazı için kamet getirildi. Bu iki namaz arasında çok kısa bir zaman geçti."(343) Ebu Hüreyre de Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

عن أبى هريرة قال: قال رسول اللّٰه ﷺ :« إذا سمع أحدكم النداء والإناء على يده فلا يضعه حتى يقضى حَاجَتَهُ مِنْهُ.

"Sizden biriniz ezanı işittiğinde yiecek kabı elinde bulunuyorsa ona olan ihtiyacını gidermeden onu yere koymasın."(344)

Ebu Ümame diyor ki: "Namaz için kamet getirildi. Ömerin elinde su kabı bulunuyordu. O: "Ey Allahın Resulü, bunu içeyim mi?" dedi. Resulullah: "Evet" dedi. Ömer de onu içti."

Hz. Bilal-i Habeşi diyor ki: "Ben Resulullaha vardım. Ona sabah namazının vaktinin geldiğini bildiriyordum. O da oruç tutmak istiyordu. Bir kap ile su istedi, onu içti. Sonra bana verdi ben de içtim. Sonra beraberce namaza gittik."

Taberi diyor ki: "Tercihe şayan olan görüş, "Beyaz iplikten maksat, gündüzün beyazlığı, siyah iplikten maksat ise gecenin karanlığıdır." diyen görüştür. Zira Arap dilinde bu kelimelerin bilinen mânâları bunlardır. Bu hususta Resu-

342 Nesei, K. es-Sıyam, bab: 20/İbn-i Mâce, K. es-Sıyam, bab: 23, Hadis No: 1695
343 Neseî, K. es-Sıyam, bab: 20
344 Ebu Davud, K. es-Savm, bab: 18, Hadis No: 2350/Ahmed b. Hanbel, Müsne, c. 2, s. 510

lullahtan rivayet edilen hadislere gelince "Beyaz iplikten maksat, güneşin ışığıdır" diyenlerin dayandıkları hadisler bizim, doğru olduğunu söylediğimiz görüşü bertaraf etmemektedir. Zira Resulullahın, fecirden önce yeyip içtikten sonra namaza çıkmış olması garipsenecek bir şey değildir. Çünkü Resulullahın döneminde sabah namazı fecrin doğumundan hemen sonra kılınırdı. Hatta fecrin doğmasından önce ezan okunurdu. Huzeyfenin, Resulullahtan gördüğünü söylediği: "Resulullah, ben okların atıldığı yeri görebildiğim bir vakitte sahur yapardı." şeklindeki sözü kendisine sorulmuş Huzeyfe bu hususta kesin bir tavır almamıştır. Mesela kendisine: "Resulullahın böyle yapması sabah olduktan sonra mı oldu?" diye sorulunca tam net bir cevap vererek: "Evet, sabahtan sonra oldu." dememiş fakat o, "O vakit sabahtı" diye cevap vermiştir. Bu cevabı: "Neredeyse sabah olmuştu." şeklinde yorumlamak ta mümkündür.

Âyetteki: "Fecirde beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yeyin için." ifadesinde geçen "Fecirde" kelimesinden maksat, fecirin bir bölümünde, gecenin devamından kalan siyahlıkla gecenin bitimini gösteren beyazlık birbirinden farkedilinceye kadar." demektir. Âyet-i kerimenin bu ifadesi de, beyaz iplikten maksadın fecrin beyazlığı, siyah iplikten maksadın da gecinin seyahlığı olduğunu açıkça ortaya koymakta, "Beyaz iplikten maksat, güneşin ışığıdır." diyen görüşün yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ifadede "Sabahta" veya "Güneşin doğuşunda" denilmemiş "Fecirde" denilmiştir. Artık bundan sonra ümmete muhalefet ederek "Oruç güneşin doğuşuyla başlar, batışıyla biter" demek delilsiz bir iddiadır.

Âyet-i kerimede: "Sonra orucunuzu geceye kadar devam ettirin" buyurulmaktadır. Bu ifade, gecenin başlamasıyla orucun bittiğini, gece olmasına rağmen orucu açmayıp geceli gündüzlü oruç tutanın, kendisini aç ve susuz bırakmaktan başka bir şey yapmadığını göstermektedir.

Ayrıca gecenin başlamasıyla orucun bittiğine dair Resulullahtan şu hadisi şerifler rivayet edilmiştir. Hz. Ömer diyor ki:

عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ الْخَطَّابِ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هٰهُنَا وَأَدْبَرَ النَّهَارُ مِنْ هٰهُنَا وَغَرَبَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.

"Resulullah şöyle buyurdu: "Gece şuradan yöneldiği gündüz de şuradan arkasını dönüp gittiği ve güneşin battığı zaman artık oruçlu olan kimse iftar et-

miş olur."(345)

Abdullah b. Ebi Evfa diyor ki:

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِى أَوْفٰى رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِى سَفَرٍ وَهُوَ صَائِمٌ فَلَمَّا غَرَبَتِ الشَّمْسُ قَالَ لِبَعْضِ الْقَوْمِ يَا فُلَانُ قُمْ فَاجْدَحْ لَنَا فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ اَمْسَيْتَ قَالَ آنْزِلْ فَاجْدَحْ لَنَا قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَلَوْ اَمْسَيْتَ قَالَ آنْزِلْ فَاجْدَحْ لَنَا قَالَ اِنَّ عَلَيْكَ نَهَاراً قَالَ آنْزِلْ فَاجْدَحْ لَنَا فَنَزَلَ فَجَدَحَ لَهُمْ فَشَرِبَ النَّبِىُّ ﷺ ثُمَّ قَالَ اِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ قَدْ اَقْبَلَ مِنْ هٰهُنَا فَقَدْ اَفْطَرَ الصَّائِمُ.

"Biz, bir yolculukta Resulullah ile beraberdik. O oruç tutuyordu. Güneş batınca insanlardan birine: "Ey falan kalk ta bize kavut çorbası yap." dedi. O da: "Ey Allahın Resulü, akşamlasanız ya.. dedi. Resulullah: "İn de bize kavut çorbası yap." dedi. Adam yine: "Ey Allahın Resulü, akşamlasanız ya," dedi. Resulullah tekrar: "İn de bize kavut çorbası yap." dedi. Adam "Henüz gündüz bitmedi." dedi. Resulullah: "İn de bize kavut çorbası yap." dedi. Adam indi ve onlara çorba yaptı. Resulullah çorbayı içti sonra şöyle buyurdu: **"Gecenin şuradan yöneldiğini gördüğünüz zaman şüphesiz ki oruçlu olan iftar etmiş olur."**(346)

Ebul Âliyenin, iftar etmeden oruç tutma, yani akşam olduğu halde yeyip içmeksizin oruç tutma hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir. "Allah teala "orucunuzu geceye kadar devam ettirin" buyurmuştur. Oruç tutan kimse gece olunca orucunu bozmuş sayılır. İster bir şey yesin isterse yemesin."

Katade de Hz. Aişenin, iftar etmeksizin oruç tutmayı kerih gördüğünü rivayet etmiştir.

Taberi diyor ki: "Eğer itirazen denilecek olursa ki: "Orucu açmamak ve gece gündüz oruç tutmak doğru değilse bunu yapanların gerekçeleri nelerdir? Nitekim Hişam b. Urve, Abdullah b. Zübeyrin genç iken geceleri de yemek yemeden peşpeşe yedi gün oruç tuttuğunu, yaşı ilerleyince bu şekilde beş gün oruç tuttuğunu yaşı iyice ilerleyince de bu şekilde üç gün oruç tuttuğunu rivayet et-

345 Buhari, K. es-Savm, bab: 43

346 Buhari, K. es-Savm, bab: 43

miştir. İmam Mâlik te Abdullah b. Zübeyrin oğlu Âmirin Ramazanın on altıncı günü ile on yedinci gününde geceleri de yemeksizin peşpeşe oruç tuttuğunu rivayet etmiş ve onunla şunları konuştuğunu nakletmiştir. Dedim ki: "Ey Ebul Haris, hiç yemek yemeden peşpeşe oruç tutman için sana güç veren ne oluyor? Dedi ki: "Ben yağ içiyorum. O benim damarlarımı yumuşatıyor, su ihtiyacım ise vücudumun içinden karşılanıyor."

Taberi diyor ki: "Bunu soranlara cevaben denir ki: "Bu şekilde oruç tutanlar, kendilerini aç bırakarak terbiye etmek istemişler, Allah tealanın rızası doğrultusunda amel işlerken kendilerini bir kısım çilelere katlanmaya alıştırmak istemişler ve bu tür amelleriyle de sevap kazanacaklarını arzu etmişlerdir. Bunların bu davranışları Hz. Ömerin emrettiği şu işlere benzemektedir. "Kıt kanaat yaşayın, dayanıklı olun, atların üzerine büzülürcesine binin, binekleri bırakın yalınayak yürüyün." Hz. Ömer bunları söylerken, müminlerin zevkü sefaya dalıp rahat yaşamaya alışmamalarını, böylece korkaklaşıp düşmandan kendilerini korayamaz hale gelmemelerini istemiştir. Diğer yandan geceleri dahi yeyip içmeden, peşpeşe oruç tutmanın yasaklandığı hakkında Resulullahtan,. tevatür derecesine ulaşan çeşitli hadis-i şerifler zikredilmiştir. Konuyu uzatmamak için onlardan bazılarını nakletmekle yetineceğiz.

Abdullah b. Ömer diyor ki:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ عَنهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الْوِصَالِ قَالُوا: إِنَّكَ تُوَاصِلُ. قَالَ « إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ. إِنِّي أُطْعَمُ وَأُسْقَى».

"Resulullah, geceleri de yeyip içmeden peşpeşe oruç tutmayı yasakladı. Bunun üzerine dediler ki: "Sen yeyip içmeden peşpeşe oruç tutuyorsun. "Resulullah da buyurdu ki: "Ben sizin gibi değilim ben yediriliyorum ve içiriliyorum."(347)

Ebu Hüreyre (r.a.) diyor ki:

اَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَنِ الْوِصَالِ فِي الصَّوْمِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ اِنَّكَ تُوَاصِلُ يَارَسُولَ اللّٰهِ قَالَ وَاَيُّكُمْ مِثْلِي اِنِّي اَبِيتُ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِينِ.

347 Müslim, K. es-Sıyam, bab: 55, 56 Hadis No: 1102

"Resulullah gecelcyin yeyip içmeden peşpeşe oruç tutmayı yasakladı. Bunun üzerine müslümanlardan bir adam: "Ey Allahın Resulü, sen de geceleri yemeden peşpeşe oruç tutuyorsun." dedi. Resulullah da ona: "Hanginiz benim gibi olabilir? Ben rabbbim tarafından yedirilip içirilerek geceyi geçiriyorum."(348) buyurdu.

Taberi diyor ki: "Yeyip içmeksizin oruç tutma yasaklanmış ancak Resulullah sadece sahurdan sahura iftar ederek oruç tutmaya izin vermiştir.

Ebu Said el-Hudri, Resulullahın şöyle buyurduğunu işittiğini rivayet etmiştir:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ لاَ تُوَاصِلُوا فَأَيُّكُمْ أَرَادَ أَنْ يُوَاصِلَ فَلْيُوَاصِلْ حَتَّى السَّحَرِ قَالُوا فَإِنَّكَ تُوَاصِلُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ قَالَ لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ إِنِّي أَبِيتُ لِي مُطْعِمٌ يُطْعِمُنِي وَسَاقٍ يَسْقِينِ.

"Geceleri de bir şey yeyip içmeksizin peşpeşe oruç tutmayın. Sizden kim bu şekilde peşpeşe oruç tutmak isterse sahur vaktinden sahur vaktine kadar yeyip içmeden oruç tutsun." Dediler ki: "Ey Allahın Resulü, sen yeyip içmeden peşpeşe oruç tutuyorun." Resulullah da buyurdu ki: **"Benim durumum sizin gibi değildir. Ben, beni yediren biri bulunarak ve içiren biri var olarak geceliyorum."**(349)

Âyet-i kerimede: **"Mescitlerde itikâfta iken de hanımlarınıza yaklaşmayın."** buyurulmaktadır. Mescitlerde itikafta bulunmak'tan maksat, kişinin, çok zaruri beşeri ihtiyaçları (tuvalete gitme gibi) dışında mescitten çıkmaması, gece gündüz orada kalarak Allaha ibadet etmesidir.

Âyet-i kerimede, itikâfa girmiş olan insanın hanımına yaklaşmaması emredilmektedir. Kişinin, hanımına yaklaşmamasından neyin kastedildiği hakkında iki görüş zikredilmiştir.

a- Abdullah b. Abbas, Ata, Dehhak, Rebi' b. Ens, Katade, Süddi ve Mücahide göre burada zikredilen "Kadınlara yaklaşmama" ifadesinden maksat, "Onlarla cinsi münasebette bulunmamaktır" Buna göre itikâfta bulunan kişinin, hanımını tutması veya öpmesinde bir mahzur yoktur. Onunla sadece cinsi münasebette bulunamaz.

b- Mâlik b. Enes ve Rebi' b. Zeyde göre ise burada kadınlara yaklaşmak-

348 Buhari, K. es-Savm, bab: 49
349 Buhari, K. es-Savm, bab: 50

tan maksat, herhangi bir şekilde onlara dokunmamaktır. Yani itikâfta bulunan kişi hanımlarıyla cinsi münasebette bulunamadığı gibi, ona dokunamaz ve onu öpemez de. Bu görüşte olanlar, delil olarak âyetin genel ifadeli olmasını, herhangi bir dokunma şeklini özel olarak izah etmemesini zikretmişlerdir.

Taberi diyor ki: "Tercihe şayan olan görüş, kadınlara dokunulmamasından maksadın, onlarla cinsi münasebette bulunmama olduğunu söyleyen görüştür. Zira âyet ya genel olarak alınacak ve her türlü dokunma yasaklanacaktır yahutta âyetten özel bir dokunmanın kastedildiği, belli delillere dayanılarak söylenecektir. Resulullahın, itikâfta iken saçını hanımlarına tarattığı, birbirini te'yid eden hadisler tarafından rivayet edildiğinden, âyetin genel şekilde değil özel bir şekilde dokunmayı (ki bu da cinsi münasebettir) yasakladığı anlaşılmaktadır.

Hz. Aişe (r.anh) diyor ki:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ، إِذَا اعْتَكَفَ، يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ فَأُرَجِّلُهُ. وَكَانَ لاَ يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلاَّ لِحَاجَةِ الإِنْسَانِ.

"Resulullah itikâfa girdiğinde (Mescid-i Nebevinin kapısından dışarı doğru) başını bana uzatırdı. Ben de onun başını tarardım. O, eve hiç gelmezdi ancak zaruri bir ihtiyacı için gelirdi.(350) Hz. Aişe diğer bir rivayette şöyle demektedir:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ وَأَنَا فِي حُجْرَتِي. فَأُرَجِّلُ رَأْسَهُ وَأَنَا حَائِضٌ.

"Resulullah, ben odamda iken başını banadoğru uzatırdı. Ben, âdetli olduğum halde onun başını tarardım."(351)

Hz. Aişe'nin sözü diğer bir rivayete de:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنْتُ أَغْسِلُ رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا حَائِضٌ.

"Ben âdetli iken onun başını yıkıyordum." şeklindedir."(352)

---

350 Müslim, K. el-Hayz, bab: 6, Hadis No: 297
351 Müslim, K. el-Hayz, bab: 9, Hadis No: 297
352 Müslim, K. el-Hayz, bab: 190, Hadis No: 297

وَلَا تَأْكُلُوٓا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188- Birbirinizin mallarını aranızda haksız yere yemeyin. İnsanların bir kısım mallarını, bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere de aktarmayın.

Bir kısmınız diğer bir kısmınızı mallarını haksız yere yemesin. Günah olduğunu bile bile insanların mallarından bir kısmını haram olarak yemeniz için mallarınızı hakimlere de aktarmayın.

* Abdullah b. Abbas, Mücahid, Katade, Süddi ve İkrime gibi müfessirler bu âyeti "Haksız olduğunuz halde muhakemeye girişmeyin." şeklinde izah etmişlerdir. Bu hususta Peygamber efendimizdenşu hadis-i şerif rivayet edilmektedir.

أَنَّهُ سَمِعَ خُصُومَةً بِبَابِ حُجْرَتِهِ فخَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخَصْمُ فَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَبْلَغَ مِنْ بَعْضٍ فَأَحْسِبُ أَنَّهُ صَادِقٌ فَأَقْضِي لَهُ بِذَلِكَ فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ مُسْلِمٍ فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ فَلْيَأْخُذْهَا أَوْ لِيَتْرُكْهَا.

Birgün Resulullah (s.a.v.) odasında otururken dışarıdan bir takım tartışma sesleri duydu. Çıkıp ta o tartışanların yanına gitti ve onları dinledikten sonra şöyle dedi: "Ben de bir insanım, bana, anlaşmazlığa düşenler geliyorlar. Bir kısmınız diğerinden daha güzel konuşarak dâvâsını daha güzel savunabilir ben de onun haklı olduğuna kanaat getirip lehine hüküm vermiş olabilirim. Herhangi bir müslümanın hakkını, haksız olana verecek olursam verdiğim bu şey, haksız kişi için cehennem ateşinden bir parçadır. Artık onu ister alsın ister bıraksın."(353)

Bazı müfessirler de bu âyetin mânâsının, "Hakimlere rüşvet vermeyin." demek olduğunu söylemişlerdir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

353 Buhari, K. el-Ahkâm, bab: 29, 31, K. el-Mezalim, bab: 16/Müslim, K. el-Akdiye, bab: 5, Hadis No: 1713

189- Ey Muhammed, sana, hilal halini alan ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanlar ve Hac için vakit tayin eden ölçülerdir. İyilik, evlere arka taraflarından girmek değildir. İyilik, Allahtan korkan kimsenin yaptığıdır. Evlere kapılarından girin ve Allahtan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

Ey Muhammed, sana, güneş gibi devamlı olarak bir hal üzere durmayan, büyüyüp küçülerek değişikliğe uğrayan ay'ın halini soruyorlar. De ki: "O, sizin için vakit tayin etme ölçüsüdür. Onunla, oruç tutma, iftar etme ve Hac yapma gibi ibadetleri ne zaman eda edeceğinizi öğrenirsiniz. Ey insanlar, iyilik, ihramlı iken evlere arka taraflarından girmek değildir. İyilik, Allahtan korkan ve onun haram kıldığı şeylerden sakınanın yaptığıdır. Artık evlere, normal yol olan kapılarından girin. Emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınarak rabbinizden çekinin ki cennetlerinde ebedi olarak kalasınız ve onun nimetlerinden ebedi olarak istifade edesiniz.

* Katade, Rebi' b. Enes, İbn-i Cüreyc ve Abdullah b. Abbasa göre bu âyetin nüzul sebebi, bir kısım insanların Resulullahtan, ayın büyüyüp, küçülerek değişmesinin sebebini sormalarıdır. Âyet-i kerime, bu sorular üzerine nazil olmuş, ayın maddeten değişmesinin sebebine cevap verilmemiş, değişmesindeki hikmetin ne olduğu bildirilmiştir. Böylece soru soranlara, asıl sormaları icabeden şeyin, ayın şeklinin değişip değişmemesi olmayıp onun değişmesindeki hikmetin olduğu bildirilmiştir. Evet, ay, müslümanların ibadet ve muamelat vakitlerini tesbit için Allah teala tarafından, görünümü değişir bir halde yaratılmıştır. Müslümanlar oruçlarını, Haclarını, boşanmalarını, hayız sürelerini, alacak ve verecek vakitlerini ay'a göre tesbit ederler. İşte ay bu hikmetlere binaen güneş gibi sabit olmayıp değişmektedir.

Âyet-i kerimede: **"İyilik, evlere arka taraflarından girmek değildir."** buyurulmaktadır. Âyet-i kerimenin bu bölümünün nüzul sebebi hakkında Bera b. Âzib, Kays b. Cübeyr, Mücahid, İbrahim en-Nehai, Zühri, Katade, Süddi, Abdullah b. Abbas, Rebi' b. Enes ve Atâ özetle şunu zikretmişlerdir: Ensarın hepsi veya onların bir kısım insanlar, Hac yapıp evlerine döndükten sonra evlerine normal kapılarından girmiyor, evlerinin arkasından duvarı delerek oradan veya küçük pencerelerden giriyorlardı. Böyle yapmalarının sebebi ise Zühriye göre Hacca giden insanların bir zaruretten dolayı tekrar evlerine dönmeleri durumunda, kendileriyle gök arasına herhangi bir şeyin girmesini istememeleriydi. Kapının buna engel olduğunu kabul ediyorlardı. Abdullah b. Abbasa göre ise, insanlardan birinin herhangi bir düşmanından korkması halinde ihrama girmesi, böylece düşmanın tecavüzünden emin olmasıydı. İhrama giren ise evinin normal kapısından içeri girmez arkadan çıktığı bir delikten içeri girerdi.

Atâ ve Mücahide göre ise, böyle yapmalarının sebebi, bunu bir takva saymaları idi. Resulullahın da mensup olduğu Kureyş kabilesine: "Dinlerine bağlı muhafazakârlar" anlamına gelen "Ahmesler" deniyordu.

AHMES: Ahmesler, Hac veya Umre yaptıklarında evlerinin kapısını bırakıp başka tarafından girme şeklinde bir âdete sahip değillerdi. Resulullah Medineye hicret edince Ensarda gördüğü bu gibi halleri yasaklamamış ve onları bu âdetlerinde serbest bırakmıştı. Bir keresinde Resulullah bir yere normal kapısından girerek Ensardan Hacdan gelmiş bir adam da Resulullah gibi normal kapıdan içeri girdi. Resulullah ona niçin böyle yaptığını sorunca o da: Resulullaha: "Senin yaptığını yaptım." cevabını vermişti. Resulullah ona: "Ben Ahmes'im" deyince o da "Ben de ahmesim" dedi. Yani "Senin dinine tabiyim." demek istemişti. İşte âyet-i kerimenin bu bölümü nazil oldu ve evlere normal kapısından girilmesi gerektiğini, kapılar bırakılıp ta arkadan evlere girmenin takva ile bir ilgisinin olmadığını bildirdi. Bu hususta Berâ b. Âzib diyor ki:

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كَانُوا اِذَا اَحْرَمُوا فِى الْجَاهِلِيَّةِ اَتَوْا الْبَيْتَ مِنْ ظَهْرِهِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقٰى وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا.

"İnsanlar cahiliye döneminde hac yapmak üzere ihrama girdiklerinde bir takva davranışı olmak üzere evlerine kapılarından girmiyorlar, arka taraftan (delik veya pencerelerden) giriyorlardı. İşte onların bu davranışları üzerine bu âyet nâzil oldu ve evlere arka taraftan girmenin takva ile alakası olmadığını beyan etti."(354)

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

190- Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Fakat haddi aşmayın. Şüphesiz ki Allah, haddi aşanları sevmez.

Ey müminler, Allahın, kulları için göndermiş olduğu din uğrunda, sizinle savaşan müşriklerle savaşın. Fakat kadınları, çocukları, ihtiyarları ve size karşı silah kullanmayanları, size harp açmayanları öldürerek haddi aşmayın. Zira Allah, koymuş olduğu hudutları aşanları ve haram kıldığını helal sayanları asla sevmez.

* Müfessirler bu âyet-i kerimenin hükmünün, daha sonra gelen Tevbe suresindeki **"Bütün müşriklerle savaşın."**(355) âyet-i kerimesiyle neshedilip edilmediği hususunda iki görüş zikretmişlerdir.

a- Ömer b. Abdülaziz, Mücahid, Abdullah b. Abbas, Adiy b. Ertee'den nakledilen bir görüşe göre bu âyet-i kerime neshedilmemiştir. Ancak bu âyet-i kerimede "Haddi aşmayın" ifadesi zikredilerek kendilerine karşı savaşılan

354 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure, 2, bab: 29
355 Tevbe suresi, 9/36

kâfirlerin kadınlarının, çocuklarının, ihtiyarlarının, savaşamayanlarının ve silahlarını bırakarak teslim olanlarının öldürülmemeleri emredilmiştir. Burada zikredilen "Haddi aşmama"dan maksat, budur. Yoksa "Size savaş açmayan kâfirlere bir şey yapmayın." demek değildir ki "Bütün müşriklere karşı savaşın." âyet-i kerimesiyle neshedilmiş olduğu söylenmiş olsun.

İbn-i Abbas diyor ki: "Hadi aşmayın" demek, kadınları, çocukları, ihtiyarları ve savaşa katılmayanları öldürmeyin. Eğer onları öldürürseniz haddi aşmış olursunuz." demektir.

Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor:

أن النبى ﷺ قال:« اغزوا باسم اللّه، وفى سبيل اللّه، وقاتلوا من كفر باللّه. اغزوا، ولا تغدروا، ولا تغلُّوا، ولا تمثلوا، ولا تقتلوا وليداً».

"Allah'ın adıyla Allah yolunda cihad edin. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın fakat ihanet etmeyin, ganimet malından bir şey saklamayın, düşmana işkence etmeyin, çocukları öldürmeyin."(356) Peygamber efendimiz diğer bir hadis-i şerfinde şöyle buyuruyor:

أن رسول اللّه ﷺ قال: «انطلقوا باسم اللّه وباللّه وعلى ملّة رسول اللّه، ولا تقتلوا شيخا فانيا. ولا طفلا، ولا صغيرا، ولا امرأة، ولا تغلُّوا، وضموا غنائمكُم، وأصلحوا، (وأحسنوا إن اللّه يحب المحسنين).

"Bismillahi ve billahi ve alâ milleti Resulillah (Allah'ın adıyla, Allah'ın yardımıyla ve Allah'ın Peygamberinin dini üzere) diyerek hareket edin. İhtiyarları, bebekleri, küçükleri ve kadınları öldürmeyin. Ganimet malından bir şey saklamayın. Ganimetleri bir arada toplayın. Durumu düzeltin, iyilikte bulunun. Şüphesiz ki Allah, iyilikte bulunanları sever."(357)

Resulullah'ın, öldürülmemelerini emrettiği bu kimseler, savaşa katılırlarsa savaşçı hükmüne gireceklerinden onlar da öldürülürler.

b- Rebi b. Enes ve İbn-i Zeydden nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyet-i kerime, Tevbe suresinin otuz altıncı âyetinde zikredilen **"Müşriklere karşı topluca savaşın"** âyet-i kerimesiyle neshedilmiştir. Zira bu âyet, müslümanların, müşriklerle savaştıkları ilk zamanlarda inmiş ve müslümanlara, sade-

356 Ebu Davud, K. el-Cihad, bab: 82, Hadis No: 2613/Tirmizi, K. ed-Diyat, bab: 14, HN: 1408/İbn-i Mace, K. el-Cihad, bab: 38, HN. 2958

357 Ebu Davud, K. el-Cihad, bab: 82, Hadis No: 2614

ce kendilerine savaş açanlara karşı savaşmalarını emretmiş ve savaş açmayanlara karşı da savaş ilan ederek ileri gitmemelerini bildirmiştir.

Taberi birinci görüşün tercihe şayan olduğunu söylemiş, gerekçe olarak ta özetle şunu zikretmiştir: Bir âyet-i kerimenin neshedilmediği gözönünde bulundurularak izah edilmesi mümkün iken onun neshedildiğini söylemek doğru değildir. Bu âyet-i kerimenin neshedilmediğini söyleyerek izahı mümkündür. Zira "Haddi aşmayın" ifadesinden maksadın, kadınları, çocukları, yaşlıları ve size karşı savaşmayanları öldürmeyin." demek olduğunu söylemek mümkündür. Bunlara karşı savaşmama hükmü geçirlidir. Böylece âyetin neshedilmediği açıkça ortaya çıkar. aksini iddia edenin, sağlam delil göstermesi gerekir.

Cizye vererek, kendilerinin öldürülmelerini önleyen ehl-i kitap ve mecusiler de "Haddi aşmayın" ifadesinin içine girmektedirler.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا
تُقَاتِلُوهُمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ
جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾

191- Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi yurtlarınızdan çıkardıkları gibi siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haramın yanında, onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer orada sizinle savaşırlarsa onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.

Müşrikleri, öldürme imkânı bulduğunuz yerde öldürün. Onların , sizi yer ve yurtlarınızdan çıkardıkları gibi siz de, sizinle savaşanları yer ve yurtlarından çıkarın. Allah'a şirk koşmak fitnesi, adam öldürmekten daha kötüdür. Mümini dininden döndürüp müşrik yapmak için onu dini hususunda fitneye düşürmek, adam öldürmekten daha fenadır. Onlar sizinle savaşa girişmedikçe siz de müşriklerle Mescid-i Haramda savaşa başlamayın. Orada sizinle savaşa tutuşurlarsa onları öldürün. Onların bu dünyadaki cezaları öldürülmek, âhirette ise perişan olmaktır.

* Bu âyet-i kerime, Mekke'den çıkarılan muhacirlere işaret etmektedir. Âyet-i kerimede: **"Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür."** buyurulmaktadır. Burada ifade edilen "Fitne"den maksat, Katade, Rebi' b. Enes ve Dehhaka göre "Allah'a ortak koşmak" tır. Mücahide göre: "İslam dininden dön-

mektir. "İbn-i Zeyde göre ise "İnkârcılığa düşürmektir. "Bu izahlara göre âyetin bu bölümünün mânâsı şöyledir: Mümini dini hakkında fitneye düşürerek onu kâfir veya müşrik yapmak, onu öldürmekten daha beterdir. Zira öldürülmesi halinde sadece geçici dünya hayatı bitmiş olur. İslamdan çıkarılması halinde ise âhiretteki ebedi hayatı hüsran olur, cehennemde ebedi olarak kalmasına vesile olur.

Âyet-i kerimede: **"Mescid-i Haramın yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın."** buyurulmaktadır. Bunun mânâsı, **"Ey müminler, müşrikler size mescid-i haram civarında savaş açmadıkça savaşı başlatan sizler olmayın. Ancak onlar başlatırlarsa siz de onlarla savaşın ve onları öldürün."** demektir. Bu izaha göre müminler, mescid-i haram bölgesinde yaşayan müşriklere karşı savaş açamayacaklar ancak onlar savaş açtıklarında onlara karşılık verebileceklerdi.

Katade, Rebi' b. Enes ve İbn-i Zeyd, âyetin bu ifadesinin, İslam'ın ilk zamanlarında geçerli olup daha sonra inen şu âyetlerle neshedildiğini bu itibarla Mescid-i Haramın çevresinde bulunan müşriklere karşı onların savaş açmalarını beklemeden müminlerin savaş başlatabileceklerini söylemişlerdir. Bu hususta diğer âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Fitne ortadan din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."**(358) **"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın, çember içine alın. Her gözetlenecek yerden onları gözetleyin..."**(359)

Mücahide göre ise izahını yapmakta olduğumuz âyet-i kerime muhkemdir, neshedilmiş değildir. Mescid-i haram çevresinde bulunan müşrikler, müminlere karşı savaş açmadıkça onlara karşı savaşılmaz.

Taberi, birinci görünüşn tercihe şayan olduğunu, bu âyetin bundan sonra gelen yüz doksan dördüncü âyetle ve Tevbe suresinin beşinci âyetiyle neshedildiğini söylemiştir.

فَإِنِ انتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٢﴾

192- Şayet vaz geçerlerse şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Eğer o kâfirler, sizinle savaşmayı bırakır da tevbe eder ve müslüman olurlarsa Allah onların günahlarını affeder, lütfuyla onlara merhametli davranır.

---

358 Bakara sûresi, 2/193
359 Tevbe suresi, 9/5

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

193- Fitne ortadan kalkıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vaz geçerlerse bilin ki düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.

Ortada şirk kalmayıncaya ve ibadet ve taatin de putlara ve tağutlara yapılmayıp yalnız Allah'a yapılmasına kadar müşriklerle savaşın. Eğer onlar sizinle savaşmaktan vaz geçer de sizin dininize girerlerse hemen onlarla savaşmayı bırakın. Zira düşmanlık, ancak Allah'a ortak koşan zalimlere karşı geçerlidir.

* Âyette zikredilen "Fitne"den maksat, "Allah'a ortak koşmak"tır, inkâra düşmektir. Nitekim Katade, Mücahid, Süddi, İbn-i Zeyd ve Abdullah b. Abbas bu kelimeyi bu şekilde izah etmişlerdir.

Âyette zikredilen "Din" kelimesinden maksat, ise, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmektir. Bu izahlara göre âyetin baş tarafının mânâsı şöyledir: **"Ey müminler, yeryüzünde Allah'a ortak koşma inkâra düşme fitnesi sona erinceye kadar ve yalnız Allah'a kullak edilip (لا إله إلا الله) denınceye kadar kâfirlerle savaşın."**

Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولَ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلاَةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّى دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ.

" (أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّه وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ) **Ben, şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, Muhammed Allah'ın Peygamberidir."** deyinceye, namazı kılıp zekatı verinceye kadar ben onlarla savaşmakla emrolundum. Onlar bu şeyleri yaptıkları sürece kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslamın getirdiği haklar müstesnadır. Onların herbirinin hesabı Allah'a aittir."[360]

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Eğer vaz geçerlerse bilin ki, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır."** buyurulmaktadır. Bu ifadeden maksat şudur: "Şa-

360 Buhari, K. el-İman, bab: 17/Müslim, K. el-İman, bab: 36, Hadis No: 22

yet size karşı savaşan kâfirler, savaşmaktan vaz geçer, dininiize girer, putlara tapmaktan vaz geçer ve Allah'ın size emrettiği şeyleri kabullenip boyun eğecek olurlarsa artık onlara karşı savaşmaktan vaz geçin. Zira ancak zalimlere karşı düşmanlık yapılır. Onlar da Allah'a ortak koşanlardır.

Âyette ifade edilen **"Zalime karşı düşmanlık"** tan maksat, onun zulmüne dur demek ve karşı koymaktır. Yoksa zalime cezasını verdikten sonra haksızlık yapmak değildir. Buradaki "Zalim" ifadesinden maksat, Rebi' b. Enes ve İkrimeye göre (لا إله إلا الله) dememekte direnenlerdir. Mücahide göre ise, Müslümanlara karşı savaşanlardır.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا
عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿١٩٤﴾

194- Mukaddes olan haram ay, mukaddes olan harma ay'a karşılıktır. Haramların ihlalinde kısas hükmü geçerlidir. Kim tecavüz ederse siz de ona size yaptığı tecavüzün aynısıyla mukabele edin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, müttakilerle beraberdir.

Mukaddes olan haram ay, mukaddes olan haram aya karşılıktır. Yani, müşriklerin, Hudeybiye andlaşmasının yapıldığı yılda Umre yapmak için Mekkeye girmenize engel oldukları mukaddes olan Zilkade ayı, ertesi yıl Umre menasikini eda ettiğiniz Zilkade ayına karşılıktır. Haramların ihlalinde kısas hükmü geçerlidir. Müşrikler size, mukaddes olan Mekkede, haram olan aylarda ve ihramlı iken saldırıda bulunurlarsa siz de aynı şekilde karşılık verin. Müşriklerden kim sizinle savaşırsa siz de onlara karşı, size yaptıkları kadarıyla savaşın. Allah'ın haram kılmış olduğu şeylerde ve koyduğu hudutları aşmakta Allah'tan sakının. Allah, farzlarını yerine getirip haram kıldığı şeylerden kaçınanlarla beraberdir.

* Âyet-i kerimede geçen: **"Mukaddes olan haram ay mukaddes olan haram aya karşılıktır."** ifadesinin, Hudeybiye yılına ve Hudeybiye andlaşmasına işaret ettiği beyan edilmektedir. Hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye sulh andlaşmasından önce Resulullah (s.a.v.)in ve müminlerin, Zilkade ayında Mekkeye girerek Umre yapmalarına müşrikler engel olmuşlardı. Fakat bu sulh adlaşmasından sonra ertesi yıl yine Zilkade ayında Resulullah ve müminler Umrelerini yapmışlardır. Böylece bir senenin Mukaddes ayında yapılmayan umre, ertesi yılın aynı ayında yapılmıştır. İşte âyette geçen ve "Karşılıktır" diye tercüme edilen "Kısas" kelimesinden maksat budur. Allah teala bu olaya işaretle mü-

minlerin maneviyatını güçlendirmektedir.

Abdullah b. Abbas, Mücahid, Katade, Miksem, Süddi, Dehhak, Rebi' b. enes bu âyeti bu şekilde izah etmişlerdir.

Taberi de bu âyeti bu şekilde tefsir etmiştir. Başka müfessirler ise bu âyetin mânâsının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Mukaddes olan haram ay, mukaddes olan haram aya karşılıktır. Bu ayların kudsiyeti ihlal edildiği takdidde ihlal edenlere aynı şekilde mukabele edilecektir. o halde bu aylarda sizinle savaştıkları takdirde siz de onlarla savaşmaktan çekinmeyin." Ancak, bu izah şekline göre de âyet-i kerimenin hükmünün mensuh olduğu zikredilmiştir. Zira **"Müşriklerle haram aylarda savaşılmaz."** diye bir hüküm kalmamıştır. Onlarla her yerde ve her zaman savaşmak caizdir.

Abdullah b. Abbas, bu âyet-i kerimenin Mekke'de nâzil olduğunu bildirmiş ve özetle şunları söylemiştir: "Bu âyet-i kerime nâzil olduğu zaman Müslümanların sayısı az idi. Onların, müşrikleri ezecek güçleri yoktu. Bu sebeple müşrikler müsümanlara sövüyorlar, onlara çeşitli işkencelerde bulunuyorlardı. işte bu esnada âyet-i kerime nâzil oldu ve Allah teala müslümanlara, kendilerine saldırıda bulunanlara karşı aynen mukabele etmelerini veya sabredip affetmelerini emretti. Fakat Resulullah Medine'ye hicret edip Allah onu güçlendirince bu dönemde Allah teala müslümanlara, haksızlığa uğradıkları takdirde güçlerini kullanmalarını, ancak cahillerin birbirlerine saldırdıkları gibi birbirlerine saldırmamalarını emretti.

Mücahide göre ise bu âyet-i kerime, Resulullah'a , Hudeybiye sulhü şartlarına göre umre yaptıktan sonra Medine'de nâzil olmuştur. Mânâsı ise: "Ey müminler, müşriklerden kim size karşı savaşacak olursa siz de onların sizinle savaştıkları gibi onlarla savaşın." demektir.

Taberi diyor ki: "bu âyet-i kerimenin, Mücahidin dediği gibi Medine'de nâzil olduğunu söylemek daha doğrudur. Zira bundan önce ve sonra gelen âyetlerin cihad etmeyi emrettiklerini, cihad etmenin ise hicretten sonra farz kılındığını, bu âyetin de cihadın bir şeklini bildirdiğini kabul etmek daha isabetlidir. Ancak bu âyetin de: **"Bütün müşriklere karşı toplu halde savaşın."** âyet-i kerimesiyle ve benzeri âyetlerle neshedildiği muhakkaktır. O âyetlerden bazıları da şunlardır:

"Kitap ehlinden, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayan ve hak din olan İslam'ı din edinmeyenlerle, boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."(361) **"Ey iman edenler, çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın. Sizde**

361 Tevbe suresi, 9/29

bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir."(362)

وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوا ۛ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

195- Mallarınızı Allah yolunda harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın. İyilik yapın. Şüphesiz ki Allah, iyilik yapanları sever.

Mallarınızı, Allah'ın size gönderdiği dinin yücelmesi için harcayın. Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın. Yani Allah yolunda harcamayı terketmeyin. Yoksa azabı hak ederek helak olursunuz. Farzları yerine getirmek, harcamalardan kaçınmak ve fakirlere yardım etmekle iyilik yapın. Zira Allah iyilik yapanları sever.

* Âyet-i kerimede: **"Mallarınızı Allah yolunda harcayın."** buyurulmaktadır. Allah yolunda maksat, **"Müminleri, Allah'ın düşmanlarına karşı cihad etmeye götüren yoldur.**

Yine âyet-i kerimede: **"Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın."** buyurulmaktadır. Müfessirler âyetin bu ifadesini çeşitli şekillerde izah etmişlerdir:

a- Huzeyfetül Yeman, Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Ka'b el-Kurezi, Mücahid, Katade, Süddi, İkrime, Hasan-ı Basri, Atâ ve Dehkaka göre burada zikredilen: "Kendinizi ellerinize tehlikeye atmayın." ifadesinden maksat, "Allah yolunda harcamayı terkederek kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın." demektir. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Buradaki tehlike, kişinin Allah yolunda öldürülmesi değildir. Buradaki Tehlike, Allah yolunda mal harcamamaktır." Sizden biriniz" "Harcayacağım bir şey yok." demesin. Şayet kendisinde bir mızrak dahi bulunuyorsa onunla Allah yolunda techizatlansın."

b- İbn-i Zeyde göre: "kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın." ifadesinden maksat, Allah yolunda infakı bırakarak düşmanın karşısına hazırlıksız, azıksız ve güçsüz çıkmaktır. Buna göre azığı ve gücü bulunmayan insan, düşmanın karşısına çıkarak kendisini tehlikeye atmamalıdır.

c- Bera b. Âzib ve Ubeyde es-Selmaniye göre ise: "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın." ifadesinden maksat, günah işleyen kişinin, Allah'ın rahmetinden ümit kesmesidir. Buna göre bir insan günah işler de günahlarının affedilmez olduğu kanaatına varacak olursa işte o kimse kendisini eliyle tehlikeye atmış olur. Bu hususta bir adam Bera b. Âzib'e "Bir kişi bir tabur askere karşı hücuma geçer de savaşırsa o kimse kendisini eliyle tehlikeye atmış olur mu?" diye sormuş, Bera b. Âzib de: "Hayır olmaz. Fakat tehlike, bir gühan işlemesi sonra da bu günahından tevbe etmesi halinde tevbesinin kabul edilmeyeceğini söymesidir." demiştir.

---

362 Tevbe suresi, 9/36

d- Ebu Umrana göre ise "Kendinizi ellerinizle atmayın." ifadesinden maksat, Allah yolunda cihad etmeyi terketmektir. Zira cihad etmeyenler, düşmanın kuveetlenmesine ve kendilerine karşı saldırıya geçmesine sebep olurlar. Böylece kendi kendilerini elleriyle tehlikeye atmış olurlar. Nitekim bu hususta Nüceym kabilesinden İmranın babası Eslem diyor ki:

عَنْ أَسْلَمَ أَبِي عِمْرَانَ التُّجِيبِيّ قَالَ: كُنَّا بِمَدِينَةِ الرُّومِ، فَأَخْرَجُوا إِلَيْنَا صَفًّا عَظِيماً مِنَ الرُّومِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِثْلُهُمْ أَوْ أَكْثَرُ. وَعَلَى أَهْلِ مِصْرَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ، وَعَلَى الْجَمَاعَةِ فَضَالَةُ بْنُ عُبَيْدٍ، فَحَمَلَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى صَفِّ الرُّومِ حَتَّى دَخَلَ فِيهِمْ، فَصَاحَ النَّاسُ وَقَالُوا: سُبْحَانَ اللّهِ يُلْقِي بِيَدَيْهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ، فَقَامَ أَبو أَيوبَ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَتَأَوَّلُونَ هٰذِهِ الآيَةَ هٰذَا التَّأْوِيلَ وَإِنَّمَا أُنْزِلَتْ هٰذِهِ الآيَةُ فِينَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ لَمَّا أَعَزَّ اللّهُ الإِسْلاَمَ وَكَثَّرَ نَاصِرُوهُ، فَقَالَ بَعْضُنَا لِبَعْضٍ سِراً دُونَ رَسُولِ اللّهِ ﷺ : إِنَّ أَمْوَالَنَا قَدْ ضَاعَتْ، وَإِنَّ اللّهَ قَدْ أَعَزَّ الإِسْلاَمَ وَكَثَّرَ نَاصِرُوهُ، فَلَوْ أَقَمْنَا فِي أَمْوَالِنَا، فَأَصْلَحْنَا مَا ضَاعَ مِنْهَا. فَأَنْزَلَ اللّهُ عَلَى نَبِيِّهِ ﷺ يَرُدُّ عَلَيْنَا مَا قُلْنَا (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) فَكَانَتِ التَّهْلُكَةُ الإِقَامَةَ عَلَى الأَمْوَالِ وَإِصْلاَحِهَا، وَتَرْكَنَا الْغَزْوَ، فَمَا زَالَ أَبو أَيوبَ شَاخِصاً فِي سَبِيلِ اللّهِ حَتَّى دُفِنَ بِأَرْضِ الرُّومِ.

"Biz, İstanbul'u kuşatmıştık. Rumlar karşımıza büyük bir orduyla çıktılar. Biz müslümanlardan da onlar kadar veya onlardan biraz daha fazla sayıda bir ordu onların karşısına çıktı. O dönemde Mısır halkının başında Ukbe b. Amir, ordunun başında da Fadele b. Ubeyd bulunuyordu. Müslümanlardan bir kişi Rum birliklerine hamle yaparak içlerine daldı. Bunu gören müslümanar: "Sübhanallah, bu adam kendisini eliyle tehlikeye atıyor." dediler. Bunun üzerine Ebu Eyyub el-Ensari ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar, siz bu ayeti bu şekilde mi yorumluyorsunuz? Şüphesiz ki bu ayet, biz, Ensar topluluğu hakkında nazil olmuştur. Allah teala İslamı aziz kılıp onun yardımcılarını çoğaltınca, bizler, Resulullah'ın bulunmadığı bir yerde birbirimizle gizli olarak şöyle konuştuk: "Biz, mallarımızı kaybettik. Şüphesiz ki Allah, İslamı aziz kıldı ve onun yardımcılarını artırdı. Biz artık mallarımızın başında durup ta kaybettiklerimizi tekrar elde etmeye çalışsak acaba nasıl olur? "Bunun üzerine Allah teala, bize ce-

vap olmak üzere Peygamberine: **"Mallarınızı Allah yolunda harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın."** âyetini indirdi. Böylece asıl tehlikenin, malların başından ayrılmamak, onları çoğaltmaya çalışmak ve cihadı terketmek olduğu ortaya çıktı."

Eslem diyor ki: "Ebu Eyyub el-Ensari, Allah yolunda cihada devam etti ve orada ölerek Rum topraklarına defnedildi."(363)

Taberi diyor ki: "Bana göre "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" ifadesinin izahında ileri sürülen görüşlerden doğru olanı: Âyet-i kerimeyi şu şekilde izah edenidir: "Siz, mallarınızı, sizin için şeriat kıldığım dininizi yüceltmek ve kuvvetlendirmek yolunda harcayın. Bu da, inkârcılık uğrunda size karşı düşmanlık ilan etmiş olanlara karşı cihad etme yolunda harcamanızla olur. Kendinizi tehlikelere teslim etmeyin. Yularınızı, sizi tehlikeye götürecek şeylerin eline vermeyin." Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın." ifadesi, "Kendinizi tehlikeye teslim etmeyin." şeklinde genel bir anlamda alındığı takdirde, gerektiği halde Allah yolunda infak etmemek, tehlikeye teslim olmak demektir. Zira bu, Allah'ın emrettiği bir farizayı yerine getirmemektir. Çünkü Allah teala, kendilerine zekat verilecek sekiz sınıfı belirtirken bu sınıflardan birinin de, Allah yolunda harcamak olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Zekât, Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, yoksullara, zekatı toplayan memurlara, kalbleri İslama ısındırılmak istenenlere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalanlara verilir. Şüphesiz Allah, her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."(364) Yine Allah'ın rahmetinden ümit kesen günahkâr da kendisini tehlikeye teslim etmiş olur. Zira Allah teala, rahmetinden ümit kesmeyi yasaklayarak şöyle buyurmuştur: **"Ey oğullarım gidin Yusuf'u ve kardeşini iyice arayın. Allah'ın merhametinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah'ın merhametinden ancak kâfir bir kavim ümidini keser."**(365) Keza, müşriklere karşı cihad gerektiği halde onu terkeden de, üzerine farz olan bir emri terkettiğinden kendisini tehlikeye teslim etmiş olur. Âyet-i kerime bütün bu ihtimalleri kapsar mahiyette olduğuna göre onu bu ihtimallerden sadece birine yorumlamak doğru değildir. Âyeti: **"Allah'ın emirlerini terkederek kendinizi onun azabına düşürmeyin."** şeklinde izah etmek daha isabetli olur. Bununla beraber Allah'ın emirlerinden ilk hatıra gelen, malları Allah yolunda harcamaktır. Tehlikeye düşmekten ilk hatıra gelen de malları Allah yolunda harcamaktır.

Ebu İshaka göre âyette geçen "İyilik yapın" ifadesinden maksat, "Allahın size farz kıldığı şeyleri yerine getirin." demektir.

---

363 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, süre 2, bab: 19, Hadis No: 2972

364 Tevbe suresi, 9/60

365 Yusuf suresi, 12/87

İkrimeye göre, bundan maksat,"Allah'a karşı hüsn-i zanda bulunun." demektir. İbn-i Zeyde' göre ise "muhtaçlara yardım ederek iyilikte bulunun" demektir.

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ
حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ
صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ
ذَٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196- Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın. Eğer Hacdan men olunursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban yerine varmadan başınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir ve bunun için, oruç tutmak veya sadaka vermek veya kurban kesmek suretiyle fidye verir. Eğer emniyet içindeyseniz, Hac zamanına kadar Umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimseye, Hac sırasında üç gün, döndüğünüzden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu tam on gündür. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimse içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, cezası çok şiddetli olandır.

Allah'ın emrettiği gibi ve onun rızasını kazanmak için Haccı bütün farz ve sünnetleriyle, Umre'yi de bütün hüküm ve sünnetleriyle tamamlayın. Eğer hapis, düşman korkusu ve hastalık gibi bir sebeple engellenir de Kâbeye ulaşamazsanız, ihramdan çıkmak için, gücünüzün yettiği bir kurban kesmeniz gerekir. Bu kurban yerine varmadan başınızı tıraş etmeyin. Sizden kim, bir hastalık veya baş ağrısı yahut herhangi bir haşereden dolayı başını tıraş etme zorunda kalırsa bunun için ceza ve fidye olarak üç gün oruç tutması yahut her fakir için yarım sa' ölçüsüyle altı fakiri doyurması yahut da bir koyun kurban etmesi gerekir. Başını tıraş etme zorunda kalan bu kişi, bunlardan istediğini yapmakta serbesttir. Eğer korkudan emin olmuş veya hastalığınız geçmişse ve Umreyi yaptıktan sonra Hac gününe kadar ihramdan çıkmışsanız en az bir koyun kurban etmeniz gerekir. Bu halde kim kurban bulamazsa, üç gün Hac sırasında, yedi gün de memleketine döndüğü zaman oruç tutar. Kurban bulamadığınız takdirde tutacağınız orucun sayısı böylece on gün eder. Bu hüküm, Hareme yakın oldukla

rı için namazı seferi olarak değil de tam kılan kişiler için söz konusu değildir. Ailesi, Mescid-i Haram çevresinde oturmayanlar içindir. Allahın emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınarak ondan korkun ve kesin olarak bilin ki, Allahın, yasaklarına uymayanlara karşı cezası pek şiddetlidir.

* Bu âyet-i kerimede Hacla ilgili çeşitli hükümler zikredilmektedir. Bunları ayrı ayrı izah etmek faydalı olacaktır. Önce kısaca Hac ve Umre ile ilgili bazı açıklamalar verip sonra da âyetin bölüm bölüm izahını görelim:

HAC: Belirli zamanda, Arafatta vakfe yaparak Kâbeyi ziyaret edip diğer menasiki eda etmektir.

UMRE: Belli bir vakte bağlı olmaksızın, usulüne göre ihrama girdikten sonra Kâbeyi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y etmekten ibarettir. Tavaf ve Sa'y den sonra tıraş olarak ihramdan çıkılır. Böylece Umre tamamlanmış olur.

HACCIN EDÂ EDİLİŞ ŞEKİLLERİ

HACC-I İFRAT: Hacc-ı İfrat, Umresiz yapılan Hacdır. Hac ayları içinde Hacdan önce umre yapmaksızın sadece Hac menasikini eda edenler Hacc-ı İfrat yapmış olurlar. Hacc-ı ifrat yapmak üzere sadece Hac niyetiyle ihrama girenler, Hac menasiki sona ermeden ihramdan çıkamazlar. Bunların, Hac esnasında şükür kurbanı kesmeleri vacip değildir.

HACC-I KIRAN: Hacc-ı Kıran, hac ve Umreye aynı zamanda niyetlenip ikisini bir ihramda birleştirerek yapılan hacdır. İhrama girerken Umre ve Haccın her ikisine de niyet ederek Hac ayları içinde önce Umre yapıp ihramdan çıkmadan Hac menasikini eda eden kimse Hacc-ı kıran yapmış olur. Hacc-ı kıran yapanların tıraş olup ihramdan çıkmadan şükür kurbanı kesmeleri vaciptir.

HACC-I TEMETTU: Aynı yılın Hac ayları içnde Umre ve Haccı ayrı ayrı niyet ve ihramlarla eda etmektir. Hac ayları içinde usulüne göre Ümre yapıp ihramdan çıktıktan sonra Hac günlerinde yeniden ihramlanarak Hac menasikini eda eden kimseler Hacc-ı Temettu yapmış olurlar. Hacc-ı Temettu yapacak olanlar, mikatta umre için ihrama girerler. Umreyi yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkarlar. Terviye gününe kadar Mekkede ihramsız olarak beklerler. Terviye günü Hac niyetiyle Mekke'de yeniden ihrama girerek Hac menasikini eda ederler. Hacc-ı Temettu yapanların, Hacdan sonra tıraş olup ihramdan çıkmadan şükür kurbanı kesmeleri vaciptir.

Bu Hac şekillerinin hangisinin daha faziletli olduğu hususunda çeşitli görüşler vardır: Ebu Hanifeye göre, bunlardan en faziletlisi, Hacc-ı Kıran sonra Hacc-ı İfrat sonra Hacc-ı Temuttudur. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise bunların en faziletlisi, Hacc-ı Kıran sonra Hacc-ı Temettu sonra Hacc-ı İfrattır. İmam Şafiiye göre ise bunların en faziletlisi, Hacc-ı ifrat sonra Hacc-ı Temettu sonra Hacc-ı Kırandır. Ancak Şafiiye göre Hacc-ı ifratta da Umre yapmak la-

zımdır.

Âyet-i kerimenin başında: **"Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın."** buyurulmaktadır. Müfessirler bu ifadeyi çeşitli şekillerde izah etmişlerdir.

a- Alkame, İbrahim en-Nehai, Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Rebi' b. Enes'ten nakledilen bir rivayete göre, onlar âyetin bu bölümünü şöyle izah etmişlerdir: "Ey müminler, sizler Haccı bütün menasik ve sünnetleriyle, Umreyi de tayin edilen şekli ve sünnetleriyle eda edin. Her ikisini de Beytullah'ı tavaf ederek tamamlayın."

b- Hz. Ali, Said b. Cübeyr ve Tavûs ise: "Burada zikredilen "Haccı ve Umreyi tamamlayın." ifadesinden maksat kişinin Hac ve Umreden her biri için ailesinin bulunduğu evinden başlamak üzere ayrı ayrı ihrama girmesidir." demişlerdir.

c- Katade ve Kasım b. Muhammed'den nakledilen başka bir görüşe göre burada zikredilen "Haccı ve Umreyi tamamlayın" ifadesinden maksat, Umrenin tek başına, hac ayları dışında yapılması, Haccın da tek başına bütün menasikiyle yerine getirilmesi ve Hacc-ı Kıran veya Temettudan doğan kurban kesmenin gerekli olmamasıdır. Bunlara göre Hac aylarında yapılan Umre tam Umre sayılmaz. Buna Hacc-ı Temettu denir.

d- Süfyan es-Sevriden nakledilen başka bir görüşe göre burada zikredilen "Haccı ve Umreyi tamamlayın" ifadesinden maksat, Hac ve Umre yayan kimsenin, ailesinden sırf bunları yapmak üzere ayrılıp yola çıkmasıdır. Bunları yapmakla birlikte ticaret veya bir ihtiyacı gidermek gibi başka bir maksat güden insan Hac ve Umresini tam yapmış olamaz.

e- İbn-i Zeydden nakledilen diğer bir görüşe göre "Haccı ve Umreyi tamamlamak"tan maksat, bunlara başladıktan sonra bırakmadan bitirmektir.

Müfessirler, Haccın farz olduğu hakkında ittifak etmişler: "Oraya gitmeye gücü yeten herkese, Allah için Kâbeyi haccetmek farzdır."[366] âyetine dayanarak Haccın farz olduğu hakkında ittifak etmişler ancak Ümre'nin farz mı yoksa sünnet mi olduğu hakkında iki görüş zikretmişlerdir.

1- Bir kısım müfessirlere göre Hac gibi Umre yapmak ta farzdır. Bu görüş, Ebu Bürde, Mesruk, süddi, Şa'bi ve Hz. Ali'den nakledilmiştir. Onlar, görüşlerine delil olarak "Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın" hayetini zikretmişlerdir. Çünkü bunlara göre "Tamamlayın" ifadesinden maksat, "Yerine getirin, ayakta tutun." demektir. Bu ifade namaz için kullanıldığında nasıl ki namazın farz olduğunu beyan ediyorsa Hac ve Umre için kullanıldığında onların her

366 Âl-i İmran suresi, 3/97

kanaatine vardıkları şu hadislerin de Umre'nin farz olduğunu gösterdiklerini söylemişlerdir.

Ebul müntefik diyor ki: "Ben, Arafatta Resulüllah'ın yanına varıp ona yaklaştım. Öyle ki benim bineğimin boynuyla onun bineğinin boynu yan yana gelmişti. Biri diğerinden daha öndeydi. Dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü, sen bana, beni Allah'ın azabından kurtaracak ve beni cennete koyacak bir ameli bildir." Resulullah da buyurdu ki: **"Allah'a kullak et hiçbir şeyi ona ortak koşma, Farz olan namazı kıl, farz olan zekâtı ver, Hac yap ve Umre yap..."**(367)

Ebu Rezin diyor ki:

عَنْ أبي رَزين قال حفص فى حديثه: رجل من بنى عامر، انه قال: يا رسول اللّه، إن أبى شيخ كبير لا يستطيع الحج ولا العمرة ولا الظَّعن، قال: « احجُج عن أبيك واعتمر».

"Dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü, babam yaşlı bir ihtiyar, Hac ve Umre yapmaya, yolculukta bulunmaya gücü yetmiyor. "Resulullah buyurdu ki: **"Babanın yerine Hac ve Umre yap."**(368)

Ebu Kılade, Resulullah'ın, hutbe okurken şunları söylediğini zikretmiştir: "Allah'a kulluk edin ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Zekatı verin, Hac yapın,Umre yapın, doğru olun, size de doğru davranılsın."

2- Diğer bir kısım müfessirler ise Umre'nin farz olmayıp nafile bir ibadet olduğunu "Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın." âyet-i kerimesinin Umre'nin farziyetini ifade etmediğini söylemişlerdir. Ancak bir insanın Umre'ye başladıktan sonra onu bitirmeden bırakacak olursa onu tamamlama mecburiyetinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, Abdullah b. Mes'ud İbrahim en-Nehai ve Şa'bi gibi âlimlerden rivayet edilmiştir. Her ne kadar Şa'biden bir önceki görüş te rivayet edilmişse de bu görüşte olduğunu söylemek, tercihe şayan olanıdır. Taberi de bu görüşü tercih etmiş, Umre hakkında ihtilaf edilmesine rağmen, farziyetini iddia edenlerin kesin delilleri bulunmadığını, bir kısım zayıf senetli hadislerle Umre'nin farz olduğunu söylemenin doğru olmayacağını bildirmiş, ayrıca Umre'nin bir nafile ibadet olduğunu belirten şu gibi hadislerin bulundu-

---

367 Bu hadis, Ahmed b. Hanbelin Müsnedinin 6. cildinin 383 ve 384. sahifelerinde zikredilmiştir. Ancak orada "Umre yap" ifadesi mevcut değili e Taberinin metninde vardır.

368 Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 25, Hadis No: 1810/Tirmizi, K. el-Hacc bab: 87, Hadis No: 930 Neseî, K. el-Hacc, bab: 2, 10/İbn-i Mace, K. el-Menasik, bab: 10, Hadis No: 2906/Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 4, s. 10

ayrıca Umre'nin bir nafile ibadet olduğunu belirten şu gibi hadislerin bulunduğunu da zikretmiştir.

Cabir b. Abdullah diyor ki:

عَنْ جَابِرٍ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ عَنِ الْعُمْرَةِ أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ قَالَ« لاَ، وَأَنْ تَعْتَمِرُوا هُوَ أَفْضَلُ».

"Resulullah (s.a.v.)den, Umre hakkında "O farz mıdır?" diye soruldu. Resulullah da: **"Hayır fakat Umre yapmanız daha efdaldir."** buyurdu.(369)

Talha b. Ubeydullah diyor ki:

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللّهِ؛ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّهِ ﷺ يَقُولُ « الْحَجُّ جِهَادٌ وَالْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ».

"Resulullah buyurdu ki: **"Hac cihaddır Umre ise nafile."**(370)

Âyet-i kerimede: **"Eğer Hac'dan men olunursanız size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir."** buyurulmaktadır. Âyetin bu bölümünde geçen ve **"Haccdan men olunmak"** diye tercüme edilen (أُحْصِرْتُمْ) ifadesinden neyin kastedildiğini ve Hac'dan men olunmanın, ne şekilde olduğu takdirde kurban kesmek icabettiği hakkında müfessirler iki görüş zikretmişlerdir:

1- Mücahid, Atâ, Katade, Urve, İbrahim en-Nehai ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre burada, insanları Hac yapmaktan alıkoyan ve kurban kesmelerini gerektiren engelden maksat, aslında insan eliyle olmayan hastalık, bineğinin veya kendisinin sakatlanması, düşman korkusu vb. engellerdir. Ancak düşmanın fiilen engel olması ve herhangi bir kişinin diğerini hapsetmesi de kıyas yoluyla bu engellerden sayılmıştır. Yani bunlara göre netice itibariyle Hac yapmak isteyen insanı Hacdan alıkoyan her türlü engel bu âyette zikredilen engele dahildir. Herhangi bir engelle karşılaşıp ta Hac yapamayan kimse kurban gönderip yerinde kestirdikten sonra ihramdan çıkabilir. Bu görüşte olan âlimler demişlerdir ki: "(إِحْصَارٌ) kelimesinin asıl mânâsı, insana engel olan hastalık vb. şeylerdir. Düşmanın zorla engel olmasına ise (إِحْصَارٌ) değil (حَصْرٌ) denir. Bununla birlikte düşmanın engel olması da, kişiyi Hacdan alıkoyması dolayısiyle (إِحْصَارٌ) sayılmıştır."

2- Yine Abdullah b. Abbas ve İmam Mâlik'ten nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyette zikredilen, Hacca engel olan ve kurban kesmeyi gerektiren engelden maksat, insan gücüyle ortaya çıkan bir engeldir. Düşmanın engel olması veya herhangibir kişinin başkasını hapsedip tutması gibi bir engelle karşılaşan Hacı adayı, gücünün yettiği bir kurbanı gönderip yerinde kestirdikten sonra ih-

369 Tirmizi, K. el-Hac, bab: 88, Hadis No: 931/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 357

370 İbn-i Mace, K. el-Menasi,bab: 44, Hadis No: 2989

ramdan çıkar. Bu görüşte olanlara göre hastalık, yaralanma ve bir yerin kırılması gibi bedeni arızalar bu âyette zikredilen Haccın engellerinden sayılmazlar. Bunlar, görüşlerine delil olarak bu âyet-i kerimenin, Resulullah'ın Hudeybiye'de Umre yapmasına engel olunması üzerine nazil olmasını delil göstermişlerdir. Zira Resulullah herhangi bir korku veya hastalık yahut bir âfet yüzünden değil bizzat Kureyş müşrikleri tarafından insan gücüyle engellenmiştir. Bu da âyet-i kerimede (إحصار) olarak zikredilmiştir. Bu itibarla hastalık vb. şeyler (إحصار) sayılmaz. Bu gibi hallere maruz kalanlar ihramdan çıkmak için gereğini yapar ve ihramdan çıkarlar.

Taberi birinci görüşü tercih etmiş ve özetle şunları söylemiştir: Âyette zikredilen engel her ne kadar düşmanın dışındaki engeller ise de düşman engeli de düşman engeli de kıyas yoluyla bu gibi engellerden sayılır. Bu itibarla Hacca gitmekte olan kimse, düşman korkusu, hastalık, âfet ve bizzat düşmanın veya herhangi bir insanın engel olmasıyla karşılaşacak olursa gücünün yettiği bir kurbanı göndererek yerinde kestirir ve ihramdan çıkar.

Bu hususta mezheplerin görüşleri de şöyle özetlenmiştir:

a- Ebu Hanifeye göre, Hac yapmaya düşman engel olabileceği gibi, hastalık, âcizlik, sakatlık ve yol şaşırma gibi şeyler de engel teşkil edibilir. Böyle bir engelle karşılaşan kişi, Haccını eda edemezse kurban kesip ihramdan çıkar ve gelecek Hac mevsiminde Haccını eda eder. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

قال رسول الله ﷺ: « من كُسِرَ أو عَرَجَ فَقَدْ حلَّ وعليه الحج من قابل.

"Kimin bir yeri kırılır veya sakat olur da ihramdan çıkmak zorunda kalırsa ertesi yıl ona Hac yapmak gerekir."(371)

b- İmam Şafii, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise Hac yapana, sadece düşmanın mani olması engel sayılır. Hastalık, sakatlık ve yol şaşırma gibi haller Hacca engel teşkil etmez. Bunlara maruz kalan kişi bu sebepler ortadan kalkıncaya kadar ihramlı olarak sabretmeli ve bunlar ortadan kalkınca Haccını tamamlamalıdır.

Bu görüş, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmektedir. Ancak bunlara göre ihrama girerken: "Herhangi bir engelle karşılaştığım takdirde ihramdan çıkacağım." diye niyet eden kişi müstesnadır. Böyle diyen bir

371 Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 44, Hadis No: 1862/Tirmizi, K. el-Hac, bab: 96 Hadis No: 940

kimse kurban kesip ihramdan çıkabilir. Ve Haccını gelecek mevsimde eda eder. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ؛ أَنَّ ضُبَاعَةَبِنْتَ الزُّبَيْرِ أَتَتِ النبِيَّ ﷺ فَقَالَتْ : يَارَسُولَ اللّٰهِ! إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ. أَفَأَشْتَرِطُ؟ قَالَ« نَعَمْ» قَالَتْ: كَيْفَ أَقُولُ؟ قَالَ« قُولِي: لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ محِلِّي مِنَ الأَرْضِ حَيْثُ تَحْبِسُنِي».

"Zübeyirin kızı Dubae Resulullah (s.a.v.)e geldi ve : "Ey Allah'ın Resulü, ben bu sene Hac yapmak istiyorum, (fakat mazeretim var) buna dair bir şart koşayım mı?" dedi. Resulullah buyurdu ki: **"Evet."** Dubae "Ne diyeyim?" diye sordu. Resulullah buyurdu ki: **"Lebbeyk Allahümme Lebbeyk, ey Allah'ım, nerede benim Hac yapmama bir engel yaratırsan orada ben ihramdan çıkmış olayım."** de.(372)

Müfessirler, bu âyette zikredilen **"Gücünüzün yettiği kurban"** ifadesinden nasıl bir kurbanın kastedildiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir:

a- Abdullah b. Abbas, Hasan-ı Basri, Katade, Atâ, Süddi, Alkame, İbrahim en-Nehai, İmam Mâlik ve Hz. Aliye göre burada zikredilen Kurban'dan maksat, koyundur.

b- Abdullah b. Abbastan nakledilen ikinci bir görüşe göre burada zikredilen kurban'dan maksat, koyun, koç, keçi, teke, inek, öküz, dişi deve, erkek deve'den herhangi biridir. Bir koyun kesmekle yetinilebileceği gibi büyüğünü kesmek daha evladır.

c- Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Hz. Aişe, Tavus, Mücahid ve Urve b. Zübeyrden; nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyette zikredilen kurban'dan maksat Deve ve sığırdır. Âyetteki **"Kolayınıza gelen"** ifadesinden maksat, "Deve ve sığırdan kolayınıza gelen" demektir. Yani, deve ve sığırdan değeri daha düşük olanları kurban edebilir." demektir.

Taberi birinci görüşü tercih etmiş "Kolayınıza gelen bir kurban gerekir." ifadesindeki kurban'dan maksadın koyun olduğunu söylemiştir. Zira âyette "Kurban" kelimesi "Hediye" olarak ifade edilmiştir. Hediye ise aslında hediye etmek isteyen kimsenin hür türlü hediyesini kapsar. Ancak Allah teala, kurban olacak hediyelerin belli sınıf hayvanlardan olacağını beyan ettiğinden o hayvanlardan hediye sunulur. Hediye edene bu hayvanlardan en kolay gelecek olanı ise koyundur.

372 Tirmizi, K. el-Hac, bab: 97, Hadis No: 941/Müslim, K. el-Hac, bab: 106, Hadis No: 1208

Âyet-i kerimede: **"Kurban yerine varmadan başınızı tıraş etmeyin."** buyurulmaktadır. Müfessirler bu âyette zikredilen "Kurbanın yerinin" neresi olduğu hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- "Hac için engel ancak düşman engelidir." diyenler, "Kurbanın yerinin düşmanın engellediği yer olduğunu söylemişlerdir. Buranın, Haram bölgesi veya Harem dışı olması farketmez. Nitekim Resulullah (s.a.v.) Umre yapmak için yola çıktığında Kureyş müşrikleri Hudeybiyede Resulullah'ın önüne çıkmışlar ve onun Umre yapmasına engel olmuşlardır. Resulullah Hudeybiye sulhünü yaptıktan sonra kurbanını orada kesmiş, tıraş olup ihramdan çıkmış, sahabilerine de aynı şeyi yapmalarını emretmiştir. Hudeybiye Harem bölgesi olmadığı halde kurbanların orada kesilmesi göstermiştir ki önemli olan kurbanların, kendilerinden faydalanılacak yerde kesilmeleridir. Orasının Harem bölgesi veya Harem dışı bir yer olması önemli değildir. Kurban, düşmanın engel olduğu yerde kesilir. Âyette zikredilen **"Kurba'nın yeri"**inden maksat, kesilen kurbanların etlerinin yendiği ve kendilerinden fayda sağlanan yerdir. Nitekim Resulullah'tan, bu görüşün doğru olduğunu gösteren şu hadis-i şerif rivayet edilmiştir:

Ümmü Atıyye el-Ensari diyor ki:

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ الأَنْصَارِيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَىٰ عَائِشَةَ رَضِيَ عَنْهَا فَقَالَ هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ فَقَالَتْ لاَ إِلاَّ شَيْءٌ بَعَثَتْ بِهِ إِلَيْنَا نُسَيْبَةُ مِنَ الشَّاةِ الَّتِي بَعَثْتَ بِهَا مِنَ الصَّدَقَةِ فَقَالَ إِنَّهَا قَدْ بَلَغَتْ مَحِلَّهَا.

"Bir gün Resulullah Hz. Aişe'nin yanına girdi ve ona " (Yiyecek) bir şeyiniz var mı?" dedi. Hz. aişe: "Hayır yok. ancka senin Nüseybeye gönderdiğin sadaka koyundan onun bize gönderdiği bir parça et var." dedi. Bunun üzerine Resulullah: **"Şüphesiz ki o sadaka yerine ulaşmıştı." buyurdu."**[373] Yani Resulullah **"Sadaka yerine ulaştı."** derken "Sadaka kendisinden faydalanacak kişiye verildi o da ondan bir miktar hediye etti." demek istemiştir. Âyet-i kerimede de "Kurbanların yerine varması" ifadesi bu anlamdadır.

Bu görüşte olan âlimler, ihrama girmiş olan bir insanın, düşmanın engellemesi dışında herhangi bir sebepten dolayı Haccını veya Umre'sini yerine getirememesi halinde Kâbeyi tavaf etmedikçe ve Safa ile Merve arasında sa'y yapmadıkça ihramdan çıkamayacağını söylemişlerdir. Zira bunlar, hastalık, sakatlanma vb. şeyleri Hacca engel olan şeyler saymamışlar, dolayısıyle böyle olan kişilerin kurban keserek ihramdan çıkabileceklerini kabul etmemişlerdir. Bu gö-

373 Buhari, K. ez-Zekât, bab: 62

engellemesi sonucu kurban keserek ihramdan çıkan kişinin Hac veya umre'sini kaza etmesi gerekmez. Ancak farz olan Hac bunun dışındadır.

b- Diğer bir kısım âlimlere göre ise, herhangi bir sebeple Haccı yapamayan ihramlı kişi, bu ihramından, kurbanını harem bölgesinde kestirerek çıkabilir. Bunlara göre Hac yolunda hastalanan veya bir yeri kırılan yahut düşman tarafından engellenen insan, yanında bulunuyorsa kurbanını gönderir yoksa kurbanının değerini gönderip kurban aldırır ve harem bölgesinde kesilmesini ister. Ancak kurban kesildikten sonra ihramdan çıkabilir. Bu görüş Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Ata, Süddi vb. âlimlerden nakledilmiştir. Bu görüşte olan âlimler, Hudeybiye hadisesinde Resulullah'ın, kurbanları harem bölgesi dışında kestiğinin kesin olmadığını , Naciye b. Cündeb el-Esleminin, Resulullah'ın kurbanını alıp götürerek Harem bölgesinde kestiğini söylediğini bu nedenle kurbanların harem bölgesi dışında kesildiğini bildiren haberin kesinlik ifade etmediğini, nitekim Abdullah b. Mes'udun da benzer bir hadisede kurbanı harem bölgesi dışında kesmeyi kabul etmediğini söylemişlerdir.

Bu hususta Abdurrahman b. Yezid diyor ki: "Amr b. Said en-Nehai Umre için ihrama girdi. "Zatüşşükuk" denen yere varınca kendisini yılan soktu. Arkadaşları yola çıkıp insanları gözetliyorlardı. Bir de baktılar ki Abdullah b. Mes'ud geliyor. Olayı kendisine anlattılar. O da: 'Isırılan kişi bir kurban göndersin. Aranızda belli bir gün tesbit edin kurban kesilince o ihramdan çıksın. Ancak o kişinin, Umre'sini kaza etmesi gerekir." dedi.

Başka bir rivayette ise, Abdurrahman b. Yezid olayı şöyle anlatmaktadır: "Biz, umre için ihramı giyip yola çıkmıştık. İçimizde Esved b.Yezid de bulunuyordu. Biz, "Zatüşşükuk" denen yere gelip konaklayınca, içimizden bir arkadaşımızı yılan soktu. O, bundan dolayı çok sıkıntıya düştü. Ne yapacağımızı bilemez olduk. Bazı arkadaşlarımız yola çıktılar. Bir de baktık ki içlerinde Abdullah b. Mes'udun da bulunduğu bir kervan geliyor. Ona dedik ki: "Ey Ebu Abdurrahman, bizden birini yılan soktu. Şimdi onun durumu ne olacak? Abdullah b. Mes'ud dedi ki: "O, sizinle birlikte bir kurban değeri göndersin. Siz, aranızda belli bir gün tayin edin. Kurbanın kesildiği gün o ihramdan çıksın. Ancak gelecek yıl Umre'sini kaza etsin."

c- Diğer bir kısım müfessirler ise bu âyeti şu şekilde izah etmişlerdir: "Ey müminler, şayet sizler, Hac için ihrama girer de bir hastalık veya düşman korkusu sebebiyle Haccınızı devam ettiremez ve Arafatta vakfeye durmayı kaçıracak olursanız size Haccınızı yapamayışınıza karşılık kolayınıza gelen bir kurban gerekir. Ayrıca eda edemediğiniz haccı da kaza etmeniz gerekir." Bu görüşte olan âlimlere göre gerek hastalık gerekse herhangi bir sebepten dolayı Hac yapamayan insanların, sonradan Haccın menasikini yapabilecek güce sahip olmaları halinde haclarını mutlaka yapmaları gerekir. Arafatta vakfeye durmayı kaçı-

ları halinde haclarını mutlaka yapmaları gerekir. Arafatta vakfeye durmayı kaçırırlarsa onun için bir kurban keserler. Fakat bununla ihramdan çıkamazlar, İhramdan çıkabilmeleri için Kâbeyi tavaf etmeleri ve Safa ile Merve arasında sa'y etmeleri şarttır. Ertesi yıl Haclarını da kaza ederler. Bu görüşte olan âlimlere göre, Umrede ihsar (Umre'nin engellenmesi) diye bir şey söz konusu değildir. Çünkü Umre her zaman yapılabilir. Umre yapan kimse bu âyet-i kerimenin ifadesine dahil değildir. Umre yapan kimsenin böyle bir engelle karşılaştığı zaman, Umre'sinin geriye kalan menasikini yapmasıyla ihramdan çıkabilir. Bu görüşte olan âlimler, düşmanın engel olması durumunda, hastalık halinde de olduğu gibi, ihramlı kişinin, ihramından çıkabilmesi için mutlaka tavaf ve sa'y yapmasının gerekli olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir:

a- Bazılarına göre, artık bugün tavaf ve sa'y yapmadan önce ihramdan çıkmayı caiz kılacak bir düşman engelinin olmayacağını söylemişlerdir. Bunlar, "Herhangi bir hastalık böyle bir engel sayılamayacağı gibi artık bugünden sonra herhangi bir düşman engeli de sözkonusu olmaz." demişlerdir. Bu görüş, Abdullah b. Abbas ve Hz. Aişeden nakledilmiştir.

b- Diğer bir kısım müfessirler ise "Düşmanın Hacca engel olması, bugün de geçerlidir. Bugünden sonra da olabilecektir." demişlerdir. Bu görüş, Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir. Bu hususta, Abdullah b. Ömer'in şunları söylediği rivayet edilmektedir: "Kim, Hac için ihrama girer de, Haccına devam etmesine düşman korkusu veya bir hastalık, yahut kendisini taşıyan binek veya benzeri bir şey engel olacak olursa o, bu engelden dolayı kendisi için gerekli olan her şeyi yapabilir. Ancak, hanımına yaklaşmak ve koku sürmek helal olmaz. O, bu engelden dolayı, Allah'ın, kendisine emrettiği oruç veya sadaka yahut kurban kesme fidyelerinden birini yerine getirir. Şayet engellenmiş halde, Haccın bütün menasikini veya Arafatta vakfeye durmayı kaçıracak olursa artık Haccı geçmiş olur. O, haccını Umre'ye çevirir. Mekke'ye gider. Kâbeyi tavaf eder. Safa ile Merve arasında sa'y eder. Yanında kurbanı varsa Mekke'de, Mescid-i Harama yakın bir yerde onu keser. Sonra tıraş olur veya saçını kısaltır. İşte bundan sonra o kişiye, hanımına yaklaşmak, koku sürmek ve diğer şeyler helal olur. Bu kişinin, ertesi yıl Hac yapması bir de kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir.

Taberi diyor ki: "Bu âyet-i kerimenin tefsirinde zikredilen görüşlerden daha doğru olanı, şöyle söyleyen görüştür: "Herhangi bir insan, ister Umre yapmak için isterse Hac yapmak için ihrama girecek olur da Haccını veya Umre'sini yerine getirmesine bir düşman, hastalık yahut benzeri bir şey engel olacak olursa o kimse, engellendiği yerde, kolayına gelen bir kurban keser, ihramdan çıkar ve Haccını veya Umresini imkân bulduğunda kaza eder. Kurbanın kesildiği yerin, Harem bölgesi olması şart değildir. Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Bu görüşün doğru oluşunun sebebi şu hadisenin Resulullah'tan tevatür yoluyla nakledilmiş olmasıdır. Resulullah ve sahabileri, Umre yapmak maksadıyla ih-

müşrikleri tarafından engellenmişlerdir. Hem Resulullah hem de sahibileri kurbanlarını orada kesmişler ve Kâbeye gidip tavaf etmeden ihramlarından çıkmışlar, ertesi yıl ise tekrar ihrama girerek Umrelerini kaza etmişlerdir. Hiçbir siyer âlimi veya diğer âlimler Resulullah'ın ve sahabilerinin Hudeybiye hadisesinde Kâbeyi tavaf etmeden ve Safa ile Merve arasında sa'y yapmadan ihramdan çıkmadıklarını iddia etmemiştir. Amellerin en iyisi de Resulullah'a tabi olunarak yapılan amel olduğuna göre ihtilaf edilen bu meselede, tercihe şayan olan görüş, bizim zikrettiğimiz görüştür.

Her ne kadar bu olay, sadece Umre'nin kaza edildiğini ifade ediyorsa da, herhangi bir engelden dolayı Hac için ihrama girenin Haccını eda edememesi halinde onun da Haccını kaza etmesi gerektiği şu hadisten. anlaşılmaktadır: Haccac b. Amr el-Ensari diyor ki:

سمعت الحجاج بن عمرو الأنصارى قال: قال رسول الله ﷺ: « من كُسِرَ أو عَرَجَ فَقَدْ حَلَّ وعليه الحج من قابل» قال عكرمة سألتُ ابن عباس وأبا هريرة عن ذلك فقالا: صدق.

"Resulullah şöyle buyurdu: **"Kimin bir yeri kırılır veya sakatlanacak olursa o kimse ihramdan çıkar ve ertesi yıl Haccetmek onun üzerine bir borçtur."** İkrime diyor ki: "Ben, Abdullah b. Abbas ve Ebu Hureyreden bu hadisi sordum. Onlar da: "Haccac b. Amr doğru söylüyor." dediler.(374)

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Nafile bir Hac yapmak için ihrama giren kimse, düşman engelinden dolayı ihramından çıkacak olursa ona haccını kaza etmek gerekmez. Düşman engeli dışında hastalık gibi herhangi bir şeyden dolayı ihramdan çıkacak olursa onun, Haccını kaza etmesi gerekir." diyen kimselere denir ki: "Her ikisi de ihramdan çıktığı halde birisinin, haccını kaza etmekle mükellef olduğuna, diğerinin ise Haccını kaza etmekle mükellef olmadığına hükmetmenizin sebebi nedir? Şayet derlerse ki: "Âyet-i kerimenin nüzul sebebi, düşmanın engel olmasıdır. Bunun için âyetin hükmü bu engelle tahsis edilmiştir." Cevaben denilir ki: "Diğer engelleri, düşman engeline kıyaslamaya mani olan nedir?" Zira her ikisinde de illet benzerliği vardır. O da Haccın eda edilmesine engel olunmasıdır."

Taberi diyor ki: "Umrede engel diye bir şey yoktur. sadece Hacda engel olabilir" diyenlere cevaben denilir ki, "Sizler, Resulullahın Umre yapma yolun-

374 Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 43, Hadis No: 1862/Tirmizi, K. el-Hac, bab: 94, Hadis No: 940

da engellendiğini ve engelden dolayı ihramdan çıktığını bilmiyor musunuz? O halde,mrede engel diye birşey yoktur." şeklindeki sözünüzün delili nedir. Eğer bir kimse size karşı aksini iddia eder ve diyecek olursa ki: "Aslında Hacda engel diye bir şey yoktur. Çünkü Resulullahın hayatında böyle bir şey meydana gelmemiştir. Sadece Umrede engel vardır. Zira böyle bir olay bizzat Resulullahın hayatında vuku bulmuştur." Buna cevabınız ne olacaktır?

İmam Şafii, Haccın engellenmesinden dolayı kesilmesi icabeden kurbanın, harem dışında da olsa, engelin ortaya çıktığı yerde kesilip ihramdan çıkabileceğini söylemiş Ebu Hanife ise bu kurbanın dahi ancak Harem bölgesinde ve tercihan Minada kesilmesi gerektiğini söylemiştir. Buna göre Hacdan engellenen kişi, kurbanını Minaya gönderip kestirdikten sonra ihramdan çıkabilir.

Âyet-i kerimenin devamında: **"Sizden kim hasta olur veya başında rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Ve bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek veya kurban kesmek suretiyle fidye verir."** buyurulmaktadır.

Müfessirler, âyet-i kerimenin bu bölümünün izahında çeşitli yönlerden farklı şekillerde izahlarda bulunmuşlardır. Mesela: Âyetin bu bölümünün de, Haccı engellenen kişiyle mi ilgili olduğu yoksa müstakil bir hüküm mü ifade ettiği hususunda farklı görüşler zikredilmiştir.

Bir kısım âlimler, burada zikredilen hükmün, Haccı engellenen kişiye ait olduğunu ileri sürmüşler ve şöyle demişlerdir: "Haccı engellenen kişi ihramdan çıkabilmek için bir kurban gönderip kestirmelidir. Şayet kurban kesilmeden önce hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunur da tıraş olursa bu kimse, hem âyette zikredilen üç fidyeden birini verecek hem de engellenme kurbanı kesecektir. Yani: Hem başını tıraş ettiği için oruç tutacak hem de engellenme kurbanı kesecek veya hem başını tıraş ettiği için sadaka verecek hem de engellenme kurbanı kesecek yahut ta başını tıraş etme kurbanı hem de engellenme kurbanı kesecektir."

Çocuğunluğun görüşüne göre ise âytin bu bölümü müstakil bir bölümdür. Hac için ihrama giren kişi hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Bunun için de ya üç gün oruç tutar veya herbirine yarım sa ölçüsüyle altı fakiri doyurur yahut ta bir ceza kurbanı keser. Bu bölümün Haccın engellenmesiyle alakası yoktur.

Yine müfessirler, ihramlı iken Hac yapmaktan engellenen kişinin ihramdan çıkmak için kesmekle mükellef olduğu kurban, yerine varmadan her hangi bir hastalık veya rahatsızlıktan dolayı başını tıraş edecek olursa bu tıraş için vereceği fidyeyi tıraştan önce mi vermelidir yoksa sonra mı vermelidir? Yahut da fidyede belirtilen üç şıktan bazılarını tercih edecek olursa onu tıraştan önce yapmalıdır. Diğer bazılarını tercih edecek olursa onları tıraştan osnra yapmalı-

dır." şeklinde çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- Bazılarına göre, Hacdan engellenen kişi ihramdan çıkabilmesi için kesilecek bir kurban gönderdiği sırada henüz kurban kesilmeden bir rahatsızlıktan dolayı veya başında bulunan bir hastalıktan dolayı tıraş olmak isterse, kurban yerine varmadan, önce tıraş olur daha sonra fidye verir ki bu da ya oruç tutmak veya sadaka vermek yahut da kurban kesmektir.

b- Diğer bir kısım âlimlere göre ise eğer bu duruma düşen biri kişi kurban kesme veya sadaka verme hususlarından birini tercih edecek olursa önce bunlardan birini yapar daha sonra tıraş olur. Şayet, oruç tutmayı tercih edecek olursa önce tıraş olur daha sonra orucunu tutabilir. Bu görüş, Hasan-ı basri ve Alkame'den rivayet edilmiştir.

c- Başka bir kısım âlimlere göre ise bu duruma düşen kişi başını tıraş etmeden önce, belirtilen fidyelerden birini yerine getirir, ondan sora tıraş olur. Bu, görüş, Abdullah b. Abbas ve Ata'dan rivayet edilmiştir.

Taberi fidyenin, başı tıraş ettikten sonra verilmesi gerektiğini söyleyen görüşün daha doğru olduğunu söylemiştir. Taberi âyet-i kerimenin bu bölümünün Kâ'b b. Ucre isimli sahabinin Hudeybiye sulhü esansında başında meydana geldiği görülen bitlenmeden dolayı nâzil olduğnu ve Resulullah'ın, Kâ'b'e, başını tıraş ederek fidye vermesini emrettiğini bu fidyenin de oruç tutmak veya fakirleri doyurmak şeklinde sadaka vermek yahut kurban kesmek olduğunu beyan ettiğini söylemiştir Âyette zikredilen "hastalık"tan maksat, iyileşmesi için başın tıraş edilmesini gerektiren hastalıktır. Yine insanın vücudunda görülen ve ancak içinde güzel kokular bulunan ilaçlarla tedavi edilebilen hastalıklardır. Baştaki rahatsızlıktan maksat, ise baş ağrısı, başın yaralanması vb. şeylerdir. Keza, bit ve diğer haşeratın insanın başında bulunması da bu tür rahatsızlıklardan sayılmaktadır. Nitekim Kâ'b b. Ucre, bundan dolayı başını tıraş etmiş bu âyet te bunun üzerine nâzil olmuştur. Kâ'b b. Ucrenin, bu olayı bizzat kendisinden, Abdullah b. Ma'kilden, Abdurrahman b. Ebi Leyla dan, oğlu Muhammed b. Kâ'b dan, Ebu Vâilden, Abdullah b. Amr b. el-As'dan ve diğer bir kısım ravilerden rivayet edilmiştir.

Bu hususta, ihramlı iken hastalanan Kâ'b b. Ucre şöyle diyor:

فَقَالَ حُمِلْتُ اِلَى النَّبِىِّ ﷺ وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلٰى وَجْهِى فَقَالَ مَا كُنْتُ أُرٰى
اَنَّ الْجَهْدَ قَدْ بَلَغَ بِكَ هٰذَا اَمَا تَجِدُ شَاةً قُلْتُ لاَ قَالَ صُمْ ثَلاَثَةَ اَيَّامٍ اَوْ اَطْعِمْ
سِتَّةَ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ وَاحْلِقْ رَأْسَكَ فَنَزَلَتْ

فِيَّ خَاصَّةً وَهِيَ لَكُمْ عَامَّةً.

"Beni alıp Resulullah'a götürdüler, Bitler yüzümden dökülüyordu. Resulullah, beni görünce şöyle buyurdu: "Bu kadar perişan olacağını tahmin etmezdim. Bir koyunun var mı?" "Hayır" dedim. "Öyleyse üç gün oruç tut veya herbirine yarım sa' ölçüsüyle altı fakire yiyecek ver ve başını tıraş et." buyurdu. İşte bunun üzerine bu âyet benim hakkımda nâzil oldu. Fakat sizin hepiniz için geçerlidir."(375) Bu hususta daha farklı rivayetler de vardır.

Müfessirler, bir zaruretten dolayı başını tıraş eden ihramlı kişinin tutacağı orucun ve vereceği sadakanın miktarı hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- Ebu Mâlik, Atâ, İbrahim en -Nahai, Mücahid, Abdullah b. Ma'kıl, Süddi, Rebi' b. Enes, Said b. Cübeyr, Muhammed b. Kâ'b, Alkame ve Hz. Ali'den nakledilen bir görüşe göre bu hale düşen insanın tutacağı orucun miktarı üç gün, vereceği sadakanın miktarı da altı kişiyi doyuracak kadar üc sa' ölçüsü yiyecektir. Her fakire yarım sa' yiyecek verir. Kurban ise bir koyundur.

b- Hasan-ı Basri ve İkrimeden nakledilen diğer bir görüşe göre ihramlı iken başını tıraş eden kimsenin tutacağı orucun miktarı on gün, doyuracağı fakirin sayısı da on'dur. Bunlar bir hastalık veya eziyetten dolayı başını tıraş edecek olan insanın, kurban kesmeyi bırakıp oruç tutma veya fakirleri doyurma şıklarından birini tercih etmesi halinde Haccı temettu yapanın kurban kesmemesi halindeki oruç tutma durumuna benzediğini söylemişlerdir. Allah teala, Hacc-ı Temettu yapanın, keseceği bir kurbanı bulunmaması durumunda on gün oruç tutacağını beyan etmiştir. Binaenaleyh ihramlı iken başını tıraş edenin tutması icabeden oruç ta on gün olmalıdır. Fakirleri doyurmak ta oruç tutmanın alternatifi olduğuna göre, her günün karşılığında bir fakiri doyurması icabeder. Zira Allah teala Ramazan orucunu tutmaktan âciz olana her gün için bir fakiri doyurmasını emretmiştir. Burada da durum böyledir.

c- Said b. Cübeyr ve Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre, ihramlı iken başını tıraş etmek mecburiyetinde kalan kişinin, varsa kurban kesmesi gerekir. Kurban yoksa bir kurban değeri kadar yiyecek alır ve fakirlere sadaka olarak verir. Bu da yoksa kurbanın değeri ile alınacağı farzedilen yiyeceklerden her yarım sa' karşılığında bir gün oruç tutar. Görüldüğü gibi bunlar, başını tıraş edene gereken fidyelerden birinin verilmesinin ihtiyari olmadığını, belli bir sıralamaya uyulması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak diğer bir çok âlimler bu fidyelerden herhangi birinin verilmesinin seçenekli olduğunu söylemişlerdir.

375 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure, 2, bab: 32/Müslim, K. el-Hac, bab: 80, 85 Hadis No: 1201

Mesela Mücahid, Ata, Amr b. Dinar, Abdullah b. Abbas ve İkrime: "Kur'an-ı kerimde şu veya şu şeklinde ifade edilen her şey seçeneklidir. Mükellef olan kişi onlardan birini yerine getirebilir. Kur'an-ı Kerimde "Kim bunu bulamazsa diğerini yapsın." şeklinde zikredilen her hükümde ise, sıralamayı tekibetme mecburiyeti vardır." demişlerdir.

Taberi diyor ki: "Bu hususta doğru olan görüş, Resulullah'tan, te'yidli bir şekilde rivayet edildiği tesbit edilen, Kâ'b b. Ucre olayıdır. Bundan anlaşılıyor ki ihramlı iken başında bir hastalık veya rahatsızlık meydana gelen, bu sebeple başını tıraş etmesi icabeden kimse dilerse bir koyun keser dilerse üç gün oruç tutar, dilerse altı fakirden herbirine yarım sa' ölçüsünde yiyecek tasudduk eder. Bu kişi bunlardan herhangibirin yapmakta serbesttir. Zira Allah teala, herhangi bir sıra takibetme mecburiyeti getirmemiştir.

"Tıraş olmadan önce keffaret verip sonra tıraş olmalıdır." diyenlere cevaben denilir ki: "Hacc-ı temettu yapan, önce kurban kesip sonra mı Haccı Temettu yapar yoksa önce Hacc-ı Temettu yapıp sonra mı kurban keser? Keza, yemin için keffaret, yemin etmeden önce mi verilir yoksa yemin ettikten sonra mı verilir? Eğer "Önce verilir." derse, ümmetin ittifak ettiği bir konuda ihtilafa düşmüş olur. "Sonra verilir" diyecek olursa, başını tıraş edenin keffaretinin de tıraştan sonra yerine getirileceğini kabul etmiş olur.

İhramlı iken başını tıraş edeni, Hacc-ı Temettu yapana kıyaslayarak on gün oruç tutması veya on fakiri doyurması gerektiğini söyleyenlere denir ki: "Sizler bu hususta, Resulullah'tan gelen sahih bir hadis-i Şerife muhalefet ediyorsunuz."

Müfessirler, ihramlı olan kimsenin bir hastalıktan veya başındaki bir rahatsızlıktan dolayı başını tıraş etmesi için kurbanı nerede keseceği, orucu nerede tutacağı, fakiri nerede doyuracağı hususunda da farklı görüşler zikretmişlerdir:

a-Hasan-ı Basri, Tavus, Ata ve Mücahide göre kurban kesme ve fakirleri doyurma, mutlaka Mekkede yapılmalıdır. Mekke'nin dışında yapılmaları halinde fidye borcu ifa edilmiş olmaz. Fakat orucu her yerde tutmak mümkündür.

b- İbrahim en-Nehai, Mücahid ve Abdullah b. Cafer'den nakledilen diğer bir görüşe göre, ihramlı iken başı tıraş etmenin fidyesi olan oruç tutma veya fakiri doyurma yahut kuban kesme hadisesi, fidye verenin dilediği yerde yapılabilir. Bunlar, görüşlerine delil olarak, Hz. Alinin oğlu Hz. Hüseyin'in ihramlı iken "Sakya" ile "Arc" denilen yerler arasında hasta olması üzerine, Hz Ali'nin, götürüp Harem bölgesi dışında onun başını tıraş etmesi ve bundan dolayı da bir deve kesmesidir. Bu deve harem bölgesi dışında kesilmiştir.

c- Ata'dan nakledilen başka bir görüşe göre başını, zaruretten dolayı tıraş edenin, varmekle yükümlü olduğu fidyelerden kurbanı seçmesi halinde onu

mutlaka Mekke'de kesmesi lazımdır. Oruç tutma veya fakirleri doyurma şıklarını tercih ettiği takdirde ise bunları herhangi bir yerde yerine getirebilir.

Taberi âyet-i kerimenin genel ifadesine bakarak, başını tıraş etmek mecburiyetinde kalan ihramlının fidyelerinden herhangibirini dilediği yerde yerine getirebileceğini söylemiştir.

Müfessirler, belli bir hastalık veya sıkıntı nedeniyle ihramlı iken başını tıraş eden kimsenin, tıraş etmesine fidye olarak kurban kesmesi halinde, kurbanının etinden yeyip yiyemiyeceği hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Ata, Mücahid ve Tavus'a göre böyle bir insan fidye olarak kestiği kurbanın etinden yiyemez. Bu hususta Ata ve Mücahidin, şunu söyledikleri rivayet edilmektedir. "Üç çeşit kurbanın etinden, onu kurban eden kimse yiyemez: İhramlının işlediği bir suçtan dolayı kesilen kurban, ihramlı iken başın tıraş edilmesinden dolayı kesilen kurban ve adak kurbanı.

b- Abdullah b. Ömer, Hammad ve Hasan-ı Basriden nakledilen diğer bir görüşe göre ihramlı iken bir zaruretten dolayı başını tıraş eden kimse bu sebeple kestiği kurbanın etinden yiyebilir. Zira bu da, diğer kurbanlar gibi bir kurbandır.

Taberi böyle bir kurbanı kesenin sadece kesmekle emrolunmayıp aynı zamanda onu tasadduk etmekle emredildiği düşünüldüğünden, kestiği kurbandan yemesinin serbest olduğunu söylemiş ve bu kurbanın maldan verilen zekata benzediğini bildirmiştir.

Âyet-i kerimenin devamında: **"Eğer emniyet içindeyseniz, Hac zamanına kadar Umreden faydalanan kimseye kolayına gelen bir kurban gerekir."** buyurulmaktadır. "Eğer emniyet içindeyseniz." ifadesinden maksat , Alkame ve Urveye göre "Eğer sizler, sizi Haccınızdan ve Umrenizden alıkoyan hastalığınızdan şifa bulduysanız." demektir. Katade ve Rebi' b. Enese göre ise: "Eğer sizler, düşman korkusundan kurtulup emniyet içinde olursanız" demektir. Taberi de: Kur'anda "Emniyet" kelimesinin kullanılması dolayısiyle bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü emniyet, hastalıktan kurtulmada değil, korkudan kurtulmada söz konusu olur. Keza bu âyet-i kerime Resulullah'a ve sahabilerine, Kureyş müşrikleri tarafından engellendikleri bir zamanda inmiştir. Bu itibarla, düşman korkusundan emniyet söz konusudur.

Âyet-i kerimenin **"Hac zamanına kadar Umre'den faydalanan kimseye kolayına gelen bir kurban gerekir.** bölümündeki **"Umredenm faydalanan"** ifadesinden neyin kastedildiği hususunda müfessirler çeşitli görüşler zikretmişlerdir:

a- Bazılarına göre burada şu husus kastedilmektedir: Kim korku veya hastalık gibi herhangi bir sebepten dolayı Haccını tamamlayamaz Mekke'ye gidip Umre yaptıktan sonra ihramdan çıkarsa, gelecek Hac zamanına kadar ihram-

sız olarak yaşamaktan faydalanır ve Hac zamanı gelince de Haccını yaparsa bir kurban kesmekle yükümlüdür. Abdullah b. Zübeyr bu görüştedir. İshak b. Süveyd diyor ki: "Ben, Abdullah b. Zübeyrin hutbe okurken şunları söylediğini işttim. "Ey insanlar, Hac zamanına kadar Umreden faydalanmak sizin yaptığınız gibi değildir. Buradaki faydalanmaktan maksat, Hac için ihrama giren kimse, düşman tarafından veya bir hastalık yahut bir kırık sebebiyle ya da hapsedilme yüzünden Hac yamaktan alıkonur ve Hac günlerini geçirecek olursa o Haccını Umre'ye çevirir. Gelecek yıl Hac yapıncaya kadar ihramdan çıkıp faydalanır. Ertesi yıl Haccını yapar ve bundan dolayı bir kurban keser. İşte Hacca kadar Umre'den faydalanmak budur.

b- Diğer bazılarına göre ise âyetin bu kısmının izahı şöyledir: "Hacdan engellendiğiniz zaman, gücünüzün yettiği bir kurban keserek ihramdan çıkın, güvene ulaştığınız zaman da, engellendiğiniz Hac için giymiş olduğunuz ihramdan Umre yapmaksızın çıkacak olursanız,Umre yapmayı da ertesi yıla bırakır, ertesi yıl Hac aylarında Umre yaparak Hac aylarına kadar ihramdan çıkarsanız, gücünüzün yettiği bir kurban kesmeniz gerekir. Yani, Hacdan engellenen kişi kurban keser, sonra da Umre yaparak ihramdan çıkar. Şayet Umre yapmadan, ihramdan çıkacak olursa, hem umresini hem de Haccını kaza etmesi gerekir. Ertesi yıl, Hac aylarında Umre yapar da ihramdan çıkar ve tekrar Hac günlerinde ihrama girecek olursa kaza edilen Hac ile kaza edilen Umre arasını ihramsız geçirmesinden dolayı onun, bir kurban kesmesi gerekir. İbrahim en-Nehai, Katade ve Hz. Ali'nin bu âyeti bu şekilde izah ettikleri rivayet edilmiştir.

c- Diğer bazılarına göre de, âyetin bu bölümünün izahı şöyledir: Kim hac için niyet eder sonra da Haccını Umreye çevrir ve Umreyi yapıp, gelecek yıl Hac yapıncaya kadar ihramdan çıkarsa o kimseye , gücünün yettiği bir kurban kesmesi vaciptir. Bu görüş, Süddi'den nakledilmiştir.

d- Bir diğer görüşe göre ise âyetin bu bölümünün izahı şöyledir: "Kim Hac aylarında Umre yapar, Umresini yaptıktan sonra ihramdan çıkar ve Mekke'de ihramsız durur daha sonra da ihrama girip o senenin Haccını yapacak olursa o kimsenin bir kurban kesmesi vaciptir. Bu görüş, Mücahid Abdullah b. Ömer, Said b. el-Müseyyeb, Ata ve benzeri âlimlerden nakledilmiştir. Nâfi diyor ki: "O ve Ömer'in oğlu Abdullah, Şevval ayında birlikte yola çıkmışlar. Mekke'ye varınca da Hacca kavuşmuşlardır.Bunun üzerine Ömerin oğlu Abdullah: "Kim bizimle birlikte Şevval ayında Umre yapmak için yola çıktı sonra da Haccını yaptıysa o, Hacc-ı Temettu yapmıştır. Onun, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurban bulamıyorsa, Hac günlerinde üçgün oruç tutması, yedi gün de ailesine döndüğünde oruç tutması gerekir.

Taberi diyor ki: "Bu âyetin izahında tercih edilen görüş, şunu söyleyen görüştür: "Ey müminler, siz Hac için ihrama girdiğinizde size engel olunursa

koyayınıza gelen bir kurban keser daha sonra da kendinizi güven içinde hissedince Haccınızı kaçırdığınız için ertesi yıl Umre yapıp daha sonra da Hac aylarına kadar Umre için girmiş olduğunuz ihramdan çıkacak olursanız size de kolayınıza gelen bir kurban kesmek veya on gün oruç tutmanız gerekir. Daha sonra Haccınızı kaza edersiniz. Taberi devamla diyor ki: "Her ne kadar bu âyet-i kerime, Haccı engellenmiş olmayan ve normal Hac aylarında Umre yapıp Hacdan önce Umre ihramından çıkan ve tekrar Hac için ihrama girenler hakkında da hüküm ifade ediyorsa da âyet-i kerimenin ilk kısmında Haccın engellenmesinden bahsedildiğinden, âyetin bu bölümünü de Haccı engellenen kişi hakkında yorumlamak daha evladır.

Âyet-i kerimede **"Kurban bulamayan kimseye Hac sırasında üç gün, döndüğünüzden sonra yedi gün oruç tutması gerekir."** buyurulmaktadır. Müfessirler âyet-i kerimede zikredilen, Hac sırasında tutulacak üç günlük orucun Hac ayının hangi günlerinde tutulacağı hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Bazılarına göre Arefe günü bitmesi şartıyla Hac günlerinin içinde tutulmasıdır. Bu görüş, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Urve b. Zübeyr, Hasan-ı Basri - Hakem, İbrahim en - Nehai, Said b. Cübeyr, Ata, Âmir eş-Şa'bi, Katade, Süddi, Rebi' b. Enes, Tavus ve Ebu Caferden rivayet edilmiştir. Bunlara göre Temettudan dolayı, kendisine kurban gereken kişi kesecek kurban bulamayacak olursa terviye gününden bir gün, önce, terviye günü ve Arefe günü oruç tutarak Hacda üç gün oruç tutmuş olur. Bunlara göre, Zilhiccenin birinci gününden başlayarak Arefe gününe kadar (Arefe dahil) kurban yerine oruç tutmayan kimse, artık Hac günlerini kaçırmıştır. Ertesi yıla kadar bir daha Hac günü bulamaycaktır. Çünkü Resulullah,kurban bayramı gününde oruç tutmayı yasaklamıştır. Bayramdan sonra devam eden ve namazların arkasından tekbir getirilen teşrik günleri de bayramın devamı mahiyetindedir. İşte bütün bu nedenlerle Arefe gününe kadar üç gün oruç tutmayan kimse, âyetin zikrettiği Hac günlerini kaçırdığı için kurban kesmek mecburiyetindedir. Başka çıkar yolu yoktur.

b- Diğer bir kısım âlimler ise, Hacda tutulacak üç günlük orucun, Mina günlerinin sona ermesiyle biteceğini söylemişler, bayramdan önce oruç tutamayanların bayramdan sonra Mina günlerinde üç gün oruç tutabileceklerini söylemişlerdir. Bu görüş te Hz. Aişe, Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Urve b. Zübeyr ve Ubeyd b. Umeyr'den nakledilmiştir. Bunlar, görüşlerini şöyle izah etmişlerdir: "Kendisine temettu kurbanı gereken insan, kurbanını daha önce elde etse dahi bayram gününde kesmek zorundadır. O gün kurban bulamazsa, oruç tutması gerekir. Bayram günü oruç tutmak haram olduğu için oruç tutamayan kişinin oruçlarını Mina günlerinde tutmaktan başka çaresi yoktur, Ayrıca, Mina günlerini Hac günlerinden saymamak doğru değildir. Zira o günlerde de Şeytan taşlana-

rak Hac menasikini yerine getirmeye devam edilmiş olur. Diğer yandan bu hususta Hz. Aişe ve Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, demişlerdir ki:

عَنْ عَائِشَةَ وَعَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ قَالاَ لَمْ يُرَخَّصْ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ اَنْ يُصَمْنَ اِلاَّ لِمَنْ لَمْ يَجِدْ الْهَدْيَ.

"Teşrik günlerinde oruç tutmaya dair kimseye izin verilmemiştir. Ancak kurban kesemediği için oruç tutmakla yükümlü olan müstesnadır.(376)

Müfessirler, temettu kurbanı bulamadığından dolayı oruç tutan kimsenin veya kendisine temettu kurbanı gerekli olmadığı halde Hacda oruç tutmak isteyen kimsenin orucuna ne zamandan itibaren başlayabileceği hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Bir kısım müfessirlere göre, gerek temettudan dolayı oruç tutacak kimse gerekse nafile olarak oruç tutmak isteyen kimse Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin herhangi bir gününde oruca başlayabilir. Yeter ki sona ermesi gereken günde bitirmiş olsun. Bu görüş Mücahid ve Tavus'tan nakledilmiştir.

b- Diğer bir kısım müfessirlere göre ise Hacda oruç tutacak olan kimsenin, Zilhiccenin ilk on gününde başlayıp bitirmesi gerekir. Bu görüş ise, Ata ve Ebu Cafer'den nakledilmiştir.

c- İkrime ve Ata'dan nakledilen başka bir görüşe göre, onlar, Hac'da oruç tutmakla yükümlü olan kimsenin, ihrama girmesinden önce dahi orucuna başlayabileceğini söylemişlerdir.

d- Abdullah b. Abbas ve abdullah b. Ömer'e göre ise Hacda oruç tutma mecburiyetinde olan kimsenin orucuna mutlaka ihramlı olarak başlaması gerekir.

Taberi diyor ki:: "Bu görüşlerden doğru olanı şudur: "Umr ile Hac arasında ihramdan çıktığından dolayı kurban kesmekle yükümlü olan kimsenin, keseceği bir kurban bulamaması durumunda tutacağı üç günlük orucun başlangıcı, Umrenin bitiminden sonra Hac ihramına girmekle başlar. Ve Hac ibadetlerinden sayılan Mina günlerinin bitimiyle sona erer. Ancak bayramın birinci günü hariç. Zira o günde oruç tutulması haramdır.

Âyet- i kerimede: **"Döndüğünüzden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir."** buyurulmaktadır. Tabari diyor ki: "Eğer denilecek olursa ki: Temettu kurbanı bulamayan kimsenin, yükümlü olduğu on günlük orucundan üçünü Hacda tuttuktan sonra yedisini de Hacda devam ederek tutamaz mı? Onları

376 Buhari, K. es-Savm, bab: 68

mutlaka memleketinde mi tutması gerekir?" Cevaben denilir ki: "Onun üzerine farz olan on gün oruç tutmaktır. ancak bu on günün üç gününü Hacda tutmak mecburiyetindedir. Geriye kalan yedi günü dilediği yerde tutabilir. Fakat Allah teala, hasta ve yolcu olana, Ramazan ayında, oruçlarını yeyip daha sonra tutmalarına ruhsat verdiği gibi, temettu kurbanı bulamayana da yedi günlük orucunu Hacda tutmayıp memelketine döndükten sonra tutabileceğine ruhsat vermiştir. Böyle bir kimse dilerse orucunu yolda da tutabilir. Memleketine varması şart değildir. Nitekim Mücahid, Mensur, Ata, İbrahim en-Nehai, âyetin bu bölümünü bu şekilde izah etmişlerdir. Âyet-i kerimede: **"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimse içindir."** buyurulmaktadır. Yani, Umre yaptıktan sonra, ihramdan çıkıp, Hac için ihrama girme gününe kadar ihramsız duran kimsenin gücünün yettiği bir kurban kesme ile yükümlü olması hükmü, sadece mescid-i Haram çevresinde yaşamayan müminler için geçerlidir. Orada yaşayanlar için böyle bir hüküm yoktur. Müfessirler, "Mescid-i Haramın çevresi" ifadesinden nerelerin anlaşıldığı hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir:

a- Bazılarına göre, burada zikredilen "Mescid-i Haamın çevresi" ifadesinden maksat, Harem bölgesidir. Oranın halkından maksat da orada yaşayan insanlardır. Harem bölgesi dışıda yaşayan insanlar temattudan dolayı kurban kesmek zorundadırlar. Bu görüş, Abdullah b. Abbas, Mücahid, Yahya b. Said el-Ensari ve Katade'den nakledilmiştir.

b- Diğer bir kısım müfessirlere göre "Mescid-i Haramın çevresi" ifadesinden maksat, Harem bölgesi ve ihrama girilen mikatların içinde kalan bölgedir. Harem bölgesi halkından maksat ise, Harem bölgesinde ve mikatlar dahilinde yaşayan insanlardır. Bu görüş Mekhul, ve Ata'dan nakledilmiştir.

c- Başka bir kısım müfessirlere göre ise Mescid-i Haramın çevresi'nden maksat, Harem bölgesi ve Harem bölgesine yakın olan yerlerdir. Buralarda yaşayan insanlara temettu kurbanı gerekmez. Mesela: Arafat, Mer, Arene, Dacnan, Reci ve Nahletan, hareme yakın olan bölgelerdir.

Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden, bize göre doğru olanı şöyle diyen görüştür: "Mescid-i Haram çevresinde yaşayanlardan maksat, Mescid-i Harama, seferi olmayacak kadar bir uzaklıkta yaşayanlardır. Zira, âyette Mescid-i Haramda hazır bulunanlar" şeklinde ifade edilmiştir. Arapçada "Hazır bulunan" ifadesi "Misafir olanın aksi" olarak kullanılmaktadır. bundan da "Misafir olanın bu hükmün dışında kaldığı" anaşılmaktadır.

Taberi diyor ki: "Mescid-i Haramın gölgesinde yaşayanların, Umre yaptıktan sonra ihramdan çıkmaları ve tekrar Hac için ihrama girmeleri halinde temettu kurbanı kesmekle yükümlü olmamalarının hikmeti, onların uzak mesafelerden gelen Hacılar gibi olmamalarıdır. Zira uzaktan gelen hacılar ihramdan çıkmalarına rağmen vatanlarına dönmemekte ve Harem bölgesinde ikamet et-

mektedirler ve tekrar orada Hac için ihrama girebilmektedirler. İşte bu imkanı kullandıklarından dolayı bir kurban kesmekle yükümlüdürler.

Bu âyet-i kerimenin izahında Buhari Abdullah b. Abbas'tan şunu naklet-miştir. Abdullah b. Abbas'tan Hacc-ı Temettu sorulmuş o da şunları söylemiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا اَنَّهُ سُئِلَ عَنْ مُتْعَةَ الْحَجِّ فَقَالَ اَهَلَّ الْمُهَاجِرُونَ وَالاَنْصَارُوَاَزْوَاجُ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَاَهْلَلْنَا فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اجْعَلُوا اِهْلاَلَكُمْ بِالْحَجِّ عُمْرَةً اِلاَّ مَنْ قَلَّدَ الْهَدْيَ طُفْنَا بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَاَتَيْنَا النِّسَاءَ وَلَبِسْنَا الثِّيَابَ وَقَالَ مَنْ قَلَّدَ الْهدى فَاِنَّهُ لاَ يَحِلُّ لَهُ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ ثُمَّ اَمَرَنَا عَشِيَّةَ التَّرْوِيَةِ اَنْ نُهِلَّ بِالْحَجِّ فَاِذَا فَرَغْنَا مِنَ الْمَنَاسِكِ جِئْنَا فَطُفْنَا بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَدْ تَمَّ حَجُّنَا وَعَلَيْنَا الْهَدْيُ كَمَا قَالَ تَعَالٰى فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلٰى اَمْصَارِكُمْ الشَّاةُ تَجْزِي فَجَمَعُوا نُسُكَيْنِ فِي عَامٍ بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اَنْزَلَهُ فِي كِتَابِهِ وَسَنَّهُ نَبِيُّهُ ﷺ وَاَبَاحَهُ لِلنَّاسِ غَيْرَ اَهْلِ مَكَّةَ قَالَ اللّٰهُ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلَهُ حاضِرِي الْمَسْجِدَ الْحَرَامِ.

Muhacirler, Ensar ve Resuullah'ın hanımları Veda Haccında tekbir ve tehliller getirerek, biz de dahil olmak üzere yola çıktık. Mekke'ye gelince Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: **"Kurbanlarına gerdanlık takanlar dışındakiler Hac niyetlerini Umreye çevirsinler."** Bunun üzerine Biz Kâbeyi tavaf ettik. Safa ile Merve arasında sa'y yaptık, ihramdan çıkıp hanımlarımızın yanına geldik, elbiselerimizi giydik. Resulullah buyurdu ki: **"Kim daha önce kurbanına gerdanlık takmış idiyse (Hacda kesmek üzere kurbanını süsleyerek yanında getirdiyse) kurban yerine varıncaya kadar ihramdan çıkmasın. Sonra Resulullah terviye günü akşamleyin bizlere, Hac için niyet etmemizi emretti. Biz, Haccın diğer menasikini bitirince gelip Kâbeyi tavaf ettik, Safa ile Merve arasında sa'y yaptık. Böylece Haccımız tamamlanmış oldu. Sadece Allah tealanın şu âyetinde kesmemizi emrettiği kurbanımız kaldı. "Eğer emniyet içindeyseniz, Hac zamanına kadar Umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimse Hac sırasında üç gün, dön-**

düğünden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu, tam on gündür."

. Âyet-i kerimede beyan edilen **"Döndüğünüz den sonra"** ifadesindeki dönülecek yerden maksat **"memleketiniz" "** demektir. **"Gücünüzün yettiği bir kurban"** dan maksat ise "asgari bir koyun." demektir. Böylece bir yılda Hac ve Umre birlikte yapıldı. Çünkü Allah teala bunu kitabında bildirmiş, Resulullah (s.a.v.) de bizzat yapmış, Mekke halkı dışındaki insanlara da mübah kılmıştır.Bu hususta Allah teala: **"Bu nüküm, ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimse içindir"** buyurmuştur.(377)

MİKAT: Mekke'ye gelen âfâkilerin (Mekke'de oturmayan yabancıların) ihramsız olarak geçemeyecekleri sınırları belirleyen noktalardır.Bu noktalar, Medine istikamitnde bulunan "Zulhuleyfe" veya "B'i-ri Ali", Irak tarafından bulunan "Zat-ı Irak", Mısır tarafında bulunan "Cuhfe", Taif tarafında bulunan "Karn", Yemen tarafında bulunna "Yelemlem", Cidde tarafında bulunan "Hudeybiye"dir.

HAREM: Mekke ve etrafında, bitkileri koparılmamak ve hayvanları avlamamak üzere sınırları belirlenmiş bölgedir. Harem bölgesinin sınırları Cebrail (a.s.) ın göstermesiyle Hz. İbrahim tarafından belirlenmiş, bu sınırları gösteren işaretler, Resulullah (s.a.v.) tarafından da yenilenmiştir. Bu sınırlar, Cidde istikametinde bulunan Hudeybiye, Medine istikametinde bulunan Ten'im ve Taif tarafında bulunan Cirane'den geçer. İşte bu yerler içerisinde kalan kısma Harem bölgesi denir.

HILL: Harem bölgesi ile Mikat sınırları arasında kalan bölgedir.

لَحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ ۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا
جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۗ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ
خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ ۚ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197- Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda (Hacca başlayarak) onu kendisine farz kılarsa, artık Hacda cinsi temas, günah işleme, kavga etme yoktur. Ne iyilik yaparsanız onu Allah bilir. Azığınızı alın. Azıkların en hayırlısı takvadır. (Allah'tan korkmaktır) O halde ey akıl sahipleri benden korkun.

377 Buhari, K. el-Hac, bab: 37

Haccın vakti, bilinen aylardır. Onlar da: Şevval, Zilkade, Zilhicce'nin ilk on günüdür. Kim o aylarda ihramı giyerek telbiyeye başlamak suretiyle Haccı kendisine farz kılarsa, Hacca başlayan kimse, ailesiyle cinsi temasta bulunamaz, kötü sözler söyleyemez, günahtan şiddetle kaçınır, Mücadeleye , tartışmaya giremez. Her ne zaman bir hayır ve salih amel işlerseniz Allah size onun mükâfaatını verir. Çünkü o sırlardan ve bütün gizliliklerden haberdardır. Hac yolunda ve diğer yolculuklarınızda yeteri kadar azık alın. Takva, azığı terketmekte değildir. Takva, Allah'tan korkma iledir. Bu takva ise azıkların en hayırlısıdır. Ey akıl ve idrak sahipleri benden korkun.

* Âyet-i kerimede: **"Hac, bilinen aylardadır."** buyurulmaktadır. Burada zikredilen "Bilinen aylar"dan maksat, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. abbas, İbrahim en-Nehai, Şa'bi, Mücahid, Hasan-ı Basri, Dehhak, Ata ve Abdullah b. Ömere göre, Şevval, Zilkade ayları ile Zilhicce ayının ilk on günüdür. Çünkü Allah teala bu âyet-i kerimesiyle insanlara Hac menasikinin eda edildiği ayları beyan etmektedir. Haccın menasiki ise Zilhiccenin onuncu gününde sona ermektedir. Bu hususta Abdullah b. Abbas'ın şunları söylediği rivayet edilmektedir. "Hac bilinen aylardadır. Bu aylar da Şevval, Zilkade ayları ile Zilhiccenin ilk on günüdür. Allah teala bu ayları Hac için tahsis etmiş diğer ayları ise Umre yapmaya ayırmıştır. Bu itibarla herhangi bir kimsenin, Hac ayları dışında Hac için ihrama girmesi caiz değildir. Buna mukabil Umre için her ayda ihrama girilebilir.

Abdullah b.Ömer, Mücahid ve Tavustan nakledilen diğerbir görüşe göre burada zikredilen Hac aylarından maksat, Şevval, zilkade ayları ile Zilhicce ayının ilk on günü değil tamamıdır. Her ne kadar Haccın menasiki Zilhicce ayının onuncu gününde bitiyorsa da Zilhicce tam olarak Hac aylarından sayılmaktadır. Zira bunlara göre Allah teala bu hayet-i kerime ile, özellikle hac aylarını zikretmiş, bu ayların dışında kalan ayların Umre yapma ayları olduğunu bildirmek istemiştir. Bu nedenle zikredilen bu üç ayda Umre yapmak esksik bir umre sayılır. Bu aylar dışında yapılan Umre ise tam Umre kabul edilir. Bu itibarla insanlar için efdal olan, Umrelerini bu üç ayın dışındaki aylarda yapmalarıdır:

Taberi, birinci görüşü tercih etmiş ve Haccın menasikinin., Zilhiccenin onuncu gününde bittiğini, ondan sonraki günleri hac aylarından saymanın mümkün olmadığını söylemiştir.

Âyet-i kerimede, "Kim, bu oylarda haccı kendisine farz kılarsa" buyurulmamktadır. Müfessirler, hacca niyet eden kimsenin, hangi surette haccı kendisine farz kılmış olacağı hususunda iki görüş zikretmişlerdir.

a- Abdullah b. Ömer, Atâ, Süfyan es-Sevri, Mücahid, İbrahim en-Nehaî, Tavus ve Kasım b. Muhammed'e göre Hacc'a niyet eden kimse telbiye getirmeye başlayınca Haccı kendisine farz kılmış olur.

b- Abdullah b. Abbas, İbrahim en-Nehaî, Atâ, Hasan-ı Basrî, katade ve Dehkaha göre Hacca niyet eden kimsenin Haccı kendisine farz kılması, ihramı giymesiyle olur.

Taberi diyor ki: "Hacca niyet eden kimsenin haccı kendisine farz kılması, Allah tealanın, hac yapan insana farz kıldığı bütün amelleri işlemeye ve Allah'ın yasakladığı bütün şeyleri terketmeye azmettiği zaman olur."

Âyet-i kerimede geçen ve **"Cinsi temas yoktur"** diye tercüme edilen (فَلَا رَفَثَ) ifadesinden maksat,

a- Abdullah b. Abbas, Tâvûs, Ebul Âliye, abdullah b. Ömer, Atâ, Abdullah b. Zübeyr ve Mücahide göre "Hacda kişinin, eşine cinsi münasebeti çağırıştıracak sözleri söylemesidir. "Mesela kişinin hanımına, imalı bir şekilde değil de açıkça: "İhramdan çıkarsak şöyle yapacağım." şeklinde konuşması bir edep dışı konuşmadır ve bu konuşma hacda yasaktır., Yani fiilen cinsi münasebete varmasa da onu çağırıştıracak konuşmalar'yapmaktır ve bu yasaktır.

b- Miksem, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Hasan-ı Basri, Amr b. Dinar, Atâ, Mücahid, Katade, Said b. Cübeyr, Süddi, Rebi' b. Enes, ibrahim en-Nehaî, İkrime ve Abdullah b. Ömer'e göre âyette zikredilen (رَفَثَ) kelimesinden maksat, fiilen cinsi münasebette bulunmaktadır.

Taberi diyor ki: "Refes" kelimesinin asıl mânâsı "Konuşurken edep dışı konuşmaktır" Ancak mecazi olarak cinsî münasebet için de kullanılmaktadır. Madem ki âlimler bunun hangi anlamda kullanıldığı hakkında ihtilaf etmişlerdir o halde bu kelimeyi bütün mânâlarında kullanıldığı şekliyle almak daha evladır. Zira bu kelimenin, mânâlarından herhangi birine tahsis edildiğine dair hiçbir delil yoktur.

Âyet-i kerimede geçen ve **"Günah işleme yoktur"** diye tercüme edilen (وَلَا فُسُوقَ) ifadesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

a- Bazılarına göre bu âyette zikredilen (فُسُوقَ) kelimesinden maksat bütün günahlardır. Bu görüş, Abdullah b. Abbas, Atâ, Hasan-ı Basri, Tavus, Mücahid, Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi, Katade, Said b. Cübeyr, İkrime, Zühri ve İbrahim en -Nehaiden nakledilmiştir.

b- Diğer bir kısım müfessirlere göre ise buradaki (فُسُوقَ) ifadesinden maksat, Allah tealanın, ihramlı kimseye yasakladığı, av hayvanını ödürme ve saçını, tırnağını kesme gibi yasaklardır. Bu görüş, Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir.

c- Diğer bir kısım müfessirlere göre buradaki "Füsuk"tan maksat, sövmektir. Bu görüş ise yine Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Mücahid, Süddi ve İbrahim en-Nehaiden nakledilmiştir.

d- Başka bir kısım âlimlere göre buradaki "Füsukü ifadesinden maksat, putlara kurban kesmektir. Bu görüş te İbn-i Zeydden nakledilmiştir.

e- Başka birkısım âlimlere göre buradaki "Füsuk"tan maksat, insanları kötü lakaplarla çağırmaktır. Bu görüş te Dehhaktan nakledilmiştir.

Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden tercihe şâyân olan görüş", ihramlı iken yapılması haram olan şeylerdir". diyen görüştür. Zira âyet-i kerimenin baş tarafında "Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda haccı kendisine farz kılarsa artık o kimseye refes ve füsuk yasaktır" buyurulmuştur. Haccı kendisine farz kılmış olan kimse ihrama girmiş olacağından buradaki "Fısk"ın da, ihramla ilgili fısk olması daha evladır. O da ihramlı iken, Allah'ın haram kıldığı şeyleri yapmaktır. Halbuki diğer bütün günahlar, sövme, hoşlanılmayan lakaplarla çağırma putlara kurban kesme vb. şeyler her zaman günahtır. Bunların, haccın ahkâmını belirten âyetin içinde zikredildiğini söylemek isabetli değildir.

Âyet-i kerimede geçen ve **"Hacda kavga etmek yoktur"** şeklinde tercüme edilen (وَلاَ جِدَالَ فِي الحَجِّ) ifadesi de, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

a- Bazılarına göre buradaki "Hacda kavga etmek yoktur" ifadesinden maksat, ihramlı olan kimsenin, herhangi bir kımseyle mücadele etmemesidir. Ancak âyetin bu bölümünü bu şekilde izah eden müfessirler, hacda ihramlı iken yasaklanan mücadelenin mahiyeti hakkında aralarında farklı görüşler zikretmişlerdir:

aa- Bazılarına göre burada, ihramlı kimseye yasaklanan tartışma, arkadaşını kızdıracak derecede bir tartışmadır. Bu görüş Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas, Ata, Said b. Cübeyr, Mücahid, Amr b. Dinar, Hasan-ı Basri, Dehhak, Rebi' b. Enes. İbrahim en- Nehai, İkrime, Zühri ve Katadeden nakledilmiştir.

bb- Diğer bir kısım âimlere göre, burada ihramlı olan kimseye yasaklanan kavgadan maksat, sövme ve döğüşmedir. Bu görüş, Abdullah b. Ömer ve Katadeden nakledilmiştir.

cc- Muhammed b. Kâ'b el-Kureziye göre ise burada ihramlı olana yasaklanan kavgadan maksat, "Benim haccım senin haccından daha mükemmeldir." şeklinde yapılan övünmelerdir.

dd- Kasım b. Muhammed'e göre burada ihramlıya yasaklanan kavgadan maksat kişilerin haccın günleri hakkında birbirleriyle münakaşa etmeleridir.

ee-İbn-i zeyde göre ise burada, ihrama girenlere yasaklanan kavgadan maksat, hacda ziyaret edilen yerleri kimin tam olarak bilip bilmediği hususlarında yapılan münakaşalardır. Bu hususta İbn-i Zeyd diyor ki: "Hacca giden

herkes belli bir yerde duruyor: "Hz. İbrahim burayı ziyaret etmişti." diyordu. Allah teala Resulullah'a, hac ibadetlerinin yapıldığı yerleri öğreterek bu ihtilafları ortadan kaldırdı.

b- Diğer bir kısım müfessirler, bu âyette zikredilen **"Hacda kavga yoktur"** ifadesinin, hacda ihram giyen kimselerin kavga etmemelerini belirtmediğini, bu ifadenin, haccın gün ve yerleri hakkında cahiliye döneminde olduğu gibi artık ihtilaf edilemeyceğini ve hac aylarının yerlerinin değiştirilemeyeceğini beyan ettiğini söylemişlerdir. Yani artık hac ayları ve haccın yeri belirlenmiştir. Artık bunların değiştirileceği hususunda tartışma yapılamaz." demektir Âyetin bu şekilde izah edilişi, Mücahid ve Süddiden nakledilmiştir.

Taberi de bu görüşü tercih etmiş, âyetin baş tarafında haccın, bilinen aylarda olduğunun bildirilmesinin âyetin bu bölümün bu şekilde izah etmeye daha uygun düştüğünü söylemiştir. Taberi devamla şunları söylemiştir: "Buradaki tartışmayı, arkadaşını kızdıracak şekilde bir tartışma olarak izah etmek isabetli değildir. Zira arkadaşla tartışma bâtıl bir mesele hakkındaysa bu hacda da yasaktır haccın dışında da. Şayet haklı bir meselede tartışma oluyorsa bu hacda da caizdir hac dışında da. O halde bu âyet-i kerimenin sadece hacda, kişinin arkadaşıyla tartışmasını yasakladığını söylemek isabetli değildir. Yine buradaki tartışmayı sövüşme anlamına almak ta doğru değildir. Zira sövüşme haccın dışında da yasaktır. O halde sadece hacda söüşmenin yasak olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur. Nitekim bu hususta Resulullah şöyle buyurmuştur: **"Müslüman'a sövmek fâsıklık, onu öldürmek (kanının helal olduğuna inanmak) ise kâfirliktir."**(*) Yine Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde bu âyet-i kerimede zikredilen "Hacda cinsi temas, fısk ve tartışma yoktur" şeklindeki üç yasaktan sadece ilk ikisini birlikte zikretmiş ve bu yasaklara uyanın günahlarının affedileceğini beyan etmiş ve buyurmuştur ki:

مَنْ حَجَّ لِلّٰهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

"Kim bu beyti hacceder, cinsi temasta bulunmaz ve fısk işlemezse buradan ayrılırken annesinden doğmuş gibi ayrılır."(378)

Resulullah'ın, bu hadis-i şerifinde, özellikle cinsi temasla fıskı zikredip tartışmayı zikretmemesi gösteriyor ki bu âyette zikredilen tartışma, kişinin arkadaşını kızdıracağı veya arkadaşına söveceği şekilde bir tartışma değil, cahiliye

377 Buhari, K. el-İman, bab: 36, K. el-Edeb, bab: 44/Müslim, K. el-İman, bab: 116, H.N. 64

378 Buhari, K. el-Hac, bab: 4 K. el-Muhsar, bab: 9, 10/Müslim, K. el-Hac, bab: 438, H.N. 1350

döneminde olduğu gibi haccın vakti hakkında ve hacda ziyaret edilecek yerlerin nereler olduğu hakkındaki tartışmalardır. Burada zikredilen tartışma diğer tartışmalardan olsaydı Resulullah da hadis-i şerifinde aynı cinsten sayılacak yasaklarla birlikte zikrederdi.

Taberi, bu görüşü tercih etmesi nedeniyle âyet-i kerimeyi şu şekilde okuyan kıraatı tercih etmiştir. (فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِى الحَجِّ)

Âyet-i kerimede **"Azığınızı alın"** buyurulmaktadır. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr, İkrime, Mücahid, Katade, Rebi' b. Enes, İbrahim en-Nehai, Süfyan es-Sevri ve İbn-i Zeyd bu âyet-i kerimenin nüzul sebebinin şu hadise olduğunu zikretmişlerdir: Bu hayet nâzil olmadan önce bir kısım insanlar hac yoluna çıkarken azık almazlardı. Onlar "Biz Allah'ın misafirleriyiz. O bizi yedirir içirir." derlerdi. Diğer bir kısım insanlar da ihrama girmeden önce yanlarında bulunan azıkları, ihrama girince atarlar ve kendilerine yeniden azık edinmeye çalışırlardı. İşte bu âyet-i kerime nâzil oldu ve hacıların yanlarına azık almalarını emretti. Bu hususta Mücahid diyor ki: "Dışarıdan gelen hacılar azıksız gelir, insanlardan dilenirlerdi. Allah teala onlara azık almalarını emretti." Hasan-ı Basri diyor ki: "Yemen halkından bir kısım insanlar hacca giderken ve yolculuk yaparken azık almazlardı. Allah teala onlara, Allah yolunda azık almalarını emretti ve onlara, azıkların en hayırlısının da takva olduğunu bildirdi. Abdullah b. Abbas bu hususta şöyle diyor:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ اَهْلُ اليَمَنِ يَحُجُّونَ وَلاَ يَتَزَوَّدُونَ وَيَقُولُونَ نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُونَ فَاِذَا قَدِمُوا مَكَّةَ سَاَلُوا النَّاسَ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى.

"Yemen halkı hacca giderken azık almıyor ve: "Biz, Allah'a tevekkül eden kullarız." diyorlardı. Fakat Mekke'ye geldikleri zaman da insanlardan dileniyorlardı. İşte bunun üzerine Allah teala bu âyeti indirdi."(379)

Hac yolunda alınan azıkların neler olabileceği hakkında müfessirler şunları söylemişlerdir: Said b. Cübeyre göre hac yolunda alınan azık, kek, zeytin yağı, kavurulmuş ve kavurulmamış un'dur. Şa'biye göre hurma va kavurulmuş un, Süfyan es-Sevriye göre, kek ve kavurulmuş un, İkrimeye göre, kavurulmuş ve kavurulmamış un, Salime göre ise, ekmek, et ve hurmadır.

379 Buhari, K. el-Hac, bab: 6/Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 4, Hadis No: 1730

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُمْ
مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ ۚ وَإِنْ
كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾

198- Rabbinizin lütfundan rızık aranızda bir günah yoktur. Arafattan sel gibi akıp inerken, Meş'aril Haramda Allah'ı zikredin. Daha önce sapıklardan olduğunuz halde, size doğru yolu gösterdiği gibi onu anın.

Ey müminler, hac mevsiminde ticaret yaparak Allah'ın vermiş olduğu rızkı aramanızda bir zorluk ve günah yoktur. Arafattan akın akın dönerken, Müzdelifede bulunan Meş'aril Haramda Allah'a dua edin ve namazı kılın. Sizi cehennem ateşinden kurtardığı ve hidayete eriştirdiği için Allah'ı överek ve nimetlerine karşı şükrederek anın. Zira siz bundan evvel şirk ve şaşkınlık içindeydiniz. Doğru yolu görmeye gözleriniz kör idi.

* Abdullah b. Abbas diyor ki:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَتْ عُكَاظُ وَمَجَنَّةُ وَذُو الْمَجَازِ أَسْوَاقاً فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَتَأَثَّمُوا أَنْ يَتَّجِرُوا فِي الْمَوَاسِمِ فَنَزَلَتْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ.

"Ukaz, Mecenne ve Zül Mecaz" denen yerler, cahiliye döneminde panayır kurulan yerlerdi. Bu sebeple Müslümanlar Hac mevsiminde buralarda ticaret yapmaktan kaçınıyor ve bunu günah sayıyorlardı. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu ve Allah teala: **"Rabbinizin lütfundan rızık aramanızda bir günah yoktur."**(380) buyurdu.

Abdullah b. Ömer, Mücahid, Büreyde, Ata, Katade, Abdullah b. Zübeyr, Süddi, İbrahim en-Nehai ve Rebi' b. Enes de bu âyette zikredilen **"Rabbinizin lütfundan rızık aramanızda bir günah yoktur."** ifadesinden maksadın "Hac yaparken ticeret yapmanızda bir mahzur yoktur" demek olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Ümame et-Teymi diyor ki: "Ben, Abdullah b. Ömere dedim ki: "Biz,

380 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 34

kiralama yapan bir kavimiz, bizim haccımız yerine geliyor mu?" O da dediki: "Siz, Kâbeyi tavaf etmiyor musunuz? Bilinen yerleri dolaşmıyor musunuz? Şeytanı taşlamıyor musunuz? ve başınızı tıraş etmiyor musunuz? " Biz de dedik ki "Evet yapıyoruz." Bunun üzerine Abdullah dedi ki: "Bir adam gelip Resulllah'a senin bana sorduğun soruyu sordu. Resulullah ne söyleyeceğini bilemez oldu.İşte o sırada Cebrail (a.s.) Resulullah'a: **"Rabbinizin lütfundan rızık aramanızda bir günah yoktur."** âyetini indirdi. Resulullah da onlara **"Sizler hacılarsınız."** buyurdu.(381)

Âyet-i kerimede **"Arfattan sel gibi akıp inerken.."** buyurulmaktadır. Burada ifade edilen "Akıp inerken" den maksat, Arafattan geri dönmektir. Âyette zikredilen "Arafat"" kelimesinin lügat mânâsı "Bilinenler" demektir. Arafata bu ismin niçin verildiği hususunda müfessirler şunları söylemişlerdir: Hz. İbrahime Arafatın nasıl bir yer olduğu, sıfatlarıyla beraber bildirilmişti. Hz. İbrahim orayı görünce tanımış ve "Ben burayı tanıdım" demiş bu sebeple de oraya "Arafat" denilmiştir. Bu hususta Süddi şunları söylemiştir: Allah tealanın emri üzerine Hz. İbrahim, insanları hacca çağırmıştır. İnsanlar "Lebbeyk" diyerek ona gelmişlerdir. Bunun üzerine Allah teala İbrahime, Arafatın sıfatlarını bildirerek oraya çıkmasını emretmiştir. İbrahim gidip Akabedeki "Şecere"denen yere varınca karşısına şeytan dikilmiş e onu geri çevrimek istemiştir. Bunun üzerine İbrahim, Şeytana yedi çakıl taşı atmış attığı her taşla birlikte de tekbir getirmiştir. Şeytan oradan kaçıp ikinci cemrede yine İbrahim'in önüne çıkmış, ona engel olmak istemiş İbrahim yine tekbir getirerek ona taşlar atmıştır. Şeytan bu kez üçüncü Cemreye varmış, orada da İbrahim'e engel olmak istemiş, İbrahim orada da tekbir getirerek Şeytanı taşlamıştır. Şeytan, İbrahim'in kendisini dinlemeyeceğini anlayınca ortadan kaybolmuş fakat İbrahimin nereye gideceğini bilememiştir. İbrahim yoluna devam ederek, "Zülmecaz" denen yere varmış, oranın tanımadığı bir yer olduğunu görünce yoluna devam etmiştir. Bu sebeple oraya, "Geçilip gidilen yer" anlamına gelen "Zülmecaz" adı verilmiştir. İbrahim yoluna devam ederek nihayet Arafata varmış,orayı görünce de, daha önce belirtilen sıfatlarından dolayı orayı tanımış ve "İşte burası, tanıdım" demiştir. Bu sebeple Arafata "Tanınan yer" anlamına gelen bu isim verilmiştir. İbrahim akşama kadar orada durmuş, akşam olunca da iki namazın birleştirildiği "Müzdelife"ye gelmiş ve orada vakfe yapmıştır. Müzdelife, "kendisine yaklaşılan yer" veya "İki namazın birbirine yaklaştırıldığı yer." demektir. Hz. Aliden de, daha kısa bir şekilde süddininkine benzer bir izah nakledilmiştir.

Abdullah b. Abbas'a göre ise, Arafat'a bu ismin verilmesi, Cebrailin Hz. İbrahime gösterdiği her yere karşı İbrahim'in "Tamam ben burayı tanıdım" de-

381 Bkz. Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 7, Hadis No: 1733

mesindendir.

Âyet-i kerimede **"Meş'aril Haramda Allah'ı zikredin."** buyurulmaktadır. Burada ifade edilen "Allahı zikir" den maksat, namaz kılmak ve Allah'a dua etmektir.

Âyette zikredilen **"Meş'aril Haram"**dan maksat, Müzdelifenin iki dağı arasında bulunan bir tepeciktir Arafat yolu üzerinde bulunan iki boğazın bitiminden itibaren başlar ve "Muhassır" denen yere kadar devam eder. Arafat yolu üzerindeki iki boğaz, Meş'aril Harama dahil değildir.

Taberi diyor ki: "Meş'aril Haramın sınırları bu zikredilen yerler olmasına rağmen ben, hacıların Kuzeh dağı ve çevresinde vakfeye durmalarını tercih ederim. Zira Hz. Ali şöyle buyurmuştur:

عن علي، قال: فلما أصبح ـ النبي ﷺ ـ وقف على قُزح فقال: « هذا قُزح وهو الموقف، وجمع كلها موقف.

"Resulullah müzdelifede sabahlayınca Kuzeh tepesinin üzerinde vakfeye durdu ve Buyurdu ki: "Burası Kuzehtir ve burası vakfe yeridir. Müzdelifenin her tarafı da vakfe yeridir."(382)

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

199- Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de akın edip dönün ve Allahtan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Ey Kureyş topluluğu, diğer insanların yaptığı gibi siz de Arafattan akın edip dönün ve günahlarınız için Allahtan af dileyin. Çünkü o sizi bağışlayan ve size acıyandır.

* Müfessirler bu âyette zikredilen "Akın edip dönme" emrinin kimlere verildiği ve bu emre muhatap olanların, kendilerine uymaları istenen insanlardan kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

Urve b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas, Ata, Mücahid, Katade, Süddi, Rebi' b. Enes, Hz. Aişe ve İbn-i Ebi Neciyh'e göre burada, diğer insanlar gibi akıp git-

382 Ebu Davud, K. el-Menasik, bab: 65, Hadis No: 1935

meleri emredilenler Kureyşlilerdir. Diğer insanlar ise Kureyşlilerin dışındaki insanlardır. Zira Kureyşliler Mekkede yaşamaları hasebiyle kendilerinin Beytullahın sakinleri olduklarını, bu nedenle diğer insanlardan daha üstün olduklarını sanıyorlar ve bu üstünlüklerini belirtmek için de hac yaparken Harem bölgesinin dışına çıkmıyorlardı. Bu yüzden Arafata varıp orada vakfeye durmuyorlardı. Allah teala onları uyardı. Kendilerinin de diğer insanlar gibi Haccın menasikini yapmalarını emretti. Bu hususta Hz. Aişe (r.anh) diyor ki:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ وَكَانُوا يُسَمَّوْنَ الْحُمْسَ وَكَانَ سَائِرُ الْعَرَبِ يَقِفُونَ بِعَرَفَاتٍ فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلاَمُ اَمَرَ اللّٰهُ نَبِيَّهُ ﷺ اَنْ يَأْتِيَ عَرَفَاتٍ ثُمَّ يَقِفَ بِهَا ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا فَذٰلِكَ قَوْلُهُ تَعَالٰى ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَاسُ.

"Kureyşliler ve onların dinine tabi olanlar Hac sırasında Arafata çıkmayıp Müzdelifede kalıyorlar ve kendilerine "Muhafazakârlar" mânâsına gelen "Ahmes" ismini veriyorlardı. Halbuki diğer Araplar Arafata gidip orada vakfe yapıyorlardı. İslam dini gelince Allah teala, Peygamberine, Arafata gitmesini, orada vakfe yapmasını sonra da oradan akıp gelmesini emretti. İşte bu âyet-i kerime bu hususa işaret ediyor.(383)

Dehhaktan nakledilen bir rivayete göre ise burada kendilerine akıp dönmeleri emredilenlerden maksat, Müslümanlardır. Kendilerine uymaları emredilen insanlardan maksat ise, Hz. İbrahimdir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Ey Müslümanlar, siz de İbrahim gibi akın edip dönün...."

Taberi , müfessirlerin ittifak ettikleri bir görüş olarak birinci görüşü tercih etmiş ve âyeti ona göre izah etmiştir. Eğer böyle bir ittifak olmasaydı Dehhaktan nakledilen rivayetin daha evla olduğunu söylemiş olacağını zikretmiştir.

Taberi diyor ki: "Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de akın edip dönün." ifadesi iki şekilde tefsir edilebilir. Bunlardan biri, yukarıda zikredilen, Dehhakın görüşüne uygun olan tefsirdir. O da şöyledir: "Ey Müminler, benim dostum İbrahimin, Meş'aril Haramdan ayrılıp Mina'ya doğru gittiği gibi siz de Meş'aril Haramdan dönüp Minaya doğru gidin. Benden günahlarınız için af dileyin. Çünkü ben, günahları çok affeden ve size çok merhametli olanım."

Taberi diyor ki: "Resulullahtan, Abdullah b. Mirdas ve Abdullah b. Ömer

383 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure, 2, bab: 35

tarafından nakledilen şu iki hadis, âyet-i kerimeyi bu şekilde tefsir etmenin daha uygun olduğunu göstermektedir.

Abbas b. Mirdas es-Selemi diyor ki:

ثنا عَبْدُاللّٰهِ بْنُ كِنَانَةَ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ مِرْدَاسٍ السَّلَمِيُّ؛ أَنَّ أَبَاهُ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا لِأُمَّتِهِ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ بِالْمَغْفِرَةِ. فَأُجِيبَ: إِنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ، مَا خَلاَ الظَّالِمَ. فَإِنِّي آخُذُ لِلْمَظْلُومِ مِنْهُ. قَالَ « أَى رَبِّ إِنْ شِئْتَ أَعْطَيْتَ الْمَظْلُومَ مِنَ الْجَنَّةِ وغَفَرْتَ لِلظَّالِمِ » فَلَمْ يُجَبْ عَشِيَّتَهُ. فَلَمَّا أَصْبَحَ بِالْمُزْدَلِفَةِ أَعَادَ الدُّعَاءَ. فَأُجِيبَ إِلَى مَا سَأَلَ. قَالَ فَضَحِكَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ، اَو قَالَ تَبَسَّمَ. فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ: بِأَبِى أَنْتَ وأُمِّى! إِنَّ هٰذِهِ لَسَاعَةٌ مَا كُنْتَ تَضْحَكُ فِيهَا. فَمَا الَّذِى أَضْحَكَكَ؟ أَضْحَكَ اللّٰهُ سِنَّكَ! قَالَ« إِنَّ عَدُوَّ اللّٰهِ إِبْلِيسَ، لَمَّا عَلِمَ أَنَّ اللّٰهَ، عَزَّ وَجَلَّ قَدِ اسْتَجَابَ دُعَائِى، وَغَفَرَ لأُمَّتِى، أَخَذَ التُّرَابَ فَجَعَلَ يَحْثُوهُ عَلَى رَأْسِهِ وَيَدْعُو بِالْوَيْلِ وَالثُّبُورِ. فَأَضْحَكَنِى مَا رَأَيْتُ مِنْ جَزَعِهِ.

"Resulullah (s.a.v.) Arafatta durduğu akşam, ümmeti için Allah tealadan mağfiret diledi. Allah teala ona: "Bunları affettim, zalim olan hariç. Çünkü ben mazlumun hakkını ondan mutlaka alacağım." diye cevap verdi. Resulullah "Ey rabbim, eğer dilersen mazluma hakkını cenneten verir ve zalimi de affedersin." dedi. Allah teala, akşamleyin Resulullahın bu talebine cevap vermemişti. Resulullah Müzdelifede sabahlayınca bu duasını tekrarladı. Bu defa ona istediği verildi. Orada Resulullah güldü veya gülümsedi. Bunun üzerine Ebubekir ve Ömer: "Babam ve anam sana feda olsun, Bu an, senin gülmediğin bir andır. Seni güldüren nedir? Allah seni güldürsün." dediler. Resulullah da buyurdu ki: **"Allahın düşmanı İblis, Aziz ve Celil olan Allahın, benim duamı kabul edip ümmetimi affettiğini öğrenince toprakları alıp başına saçmaya başladı." Vah başıma gelenlere, keşke ölseydim de bunu duymasaydım." şeklinde**

bağırmaya başladı. İşte beni güldüren, ondan gördüğüm bu feryattır."(384)

Abdullah b. Ömer diyor ki: "Resulullah, Arafe günü, geceleyin bize bir hutbe okudu ve buyurdu ki: "Ey insanlar, Allah sizlere bulunduğunuz bu yerde lütufda bulundu. İyilikte bulunanlarınızın iyiliğini kabul etti ve ona istediğini verdi. Kötülükte bulunanlarınızı da bağışladı. Ancak aranızdaki haklar müstesna. Haydi Allahın adıyla dönüp gidin." Abdullah b. Ömer diyor ki: Namazların cem edildiği günün sabahı olunca Resulullah şöyle buyurdu: **"Ey insanlar, Allah size bulunduğunuz bu yerde de lütufta bulundu. İyilikte bulunanlarınızın iyiliğini kabul etti. Kötülükte bulunanlarınızı iyilikte bulunmalarına bağışladı. Aranızdaki hakların karşılığını da kendi katından verdi. Allahın adıyla dönüp gidin." Bunun üzerine sahabiler "Ey Allahın Resulü, sen bizi dün üzüntülü ve hazin bir şekilde döndürüp götürdün. Bugün ise bizi sevinçli ve mesrur bir şekilde döndürüp götürüyorsun." Resulullah da buyurdu ki: "Ben dün rabbimden bir şey dilemiştim o, onu bana lütfetmemişti. Ben ondan, birbiriniz üzerinde olan haklarınızı affetmesini istemiştim. O bunu kabul etmemişti. Bugün ise Cebrail geldi ve dedi ki: "Rabbin sana selam söylüyor ve diyor ki: "İnsanların birbirleri üzerinde olan haklarının karşılıklarını ben kendi katımdan garanti ettim."**(385)

Taberi diyor ki: "Âyetin diğer bir izah şekli ise şöyledir: "Sonra sizler, Arafattan dönüp Meş'aril Harama akıp giderken Allahı, Meş'aril Haramda zikredin."

فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ
آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا
فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾

200- Hac ibadetlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi veya daha fazlasıyla Allahı zikredin. İnsanlardan bir kısmı: "Rabbimiz, (nimetlerini) bize dünyada ver." der. Bunların, âhirette hiçbir nasibi yoktur.

Hac ibadetlerinizi bitirip kurbanınızı kestikten sonra, rabbinizi övgü, şükür ve tekbirlerle anın. Evladın ana babaya yalvardığı, küçük çocuğun anne ve babasından bir şey istediği gibi yalvarın. Hatta ondan daha şiddetli bir istekle,

384 İbn-i Mace, K. el-Menasik, bab: 56, Hadis No: 3013
385 Bkz. İbn-i Mace, K. el-Menasik, bab: 61, Hadis No: 3024

dünya ve âhiret hayrı için onu anın. İnsanlardan bir kısmı, rablerinden sadece bu dünya malını isterler. Onlara Allahın sevabından bir pay, cennetlerinden de nasip yoktur. Çünkü onların amelleri sadece bu dünya ve onun ziynetleri içindir.

* Âyet-i kerimede: **"Hac ibadetlerinizi bitirince"** buyurulmaktadır. Hac ibadetlerinin bitirilmesi, kurbanın kesilmesiyle olur.

Âyet-i kerimede: **"Atalarınızı andığınız gibi veya daha fazlasıyla Allahı zikredin."** buyuruluyor. Müfessirler bu ifade ile neyin kastedildiği hususunda çeşitli izahlarda bulunmuşlardır.

a- Enes b. Mâlik, Mücahid, Ebu Vâil, Ebubekir b. Ayyaş, Katade, Said b. Cübeyr ve İkrimeye göre âyetin bu ifadesinden maksat şudur: Bir kısım insanlar cahiliye döneminde Hac ibadetini bitirdikten sonra bir araya toplanır, atalarının yaptıklarını sayarak övünürlerdi. Mesela: "Benim babam yemek yedirendi." veya "Benim babam falan kimselerin kâküllerini kesmiştir. (Yani onları mağlup etmiştir) gibi sözler söyleyip övünürlerdi. İslam gelince Allah teala bu gibi insanlara emretti ki, İslamdan önce atalarınızı andığınız kadar veya daha fazlasıyla artık bu günden sonra Allahı zikredin, Onu ululayın başkalarıyla iftihar etmeyi bırakın."

b- Ata, Dehhak, Rebi' b. Enes ve Abdullah b. Abbas'a göre ise âyet-i kerimenin bu bölümünün izahı şöyledir: "Ey mü'minler, hac ibadetlerinizi bitirdikten sonra, çocukların babalarından birşeyler istemeleri gibi veya daha fazla bir istekle rabbinizden niyazda bulunun ve yalvarın."

c- Süddi ise bu âyet-i kerimenin izahını şöyle yapmıştır: "Sizler, haclarınızı bitirdikten sonra, atalarınızı vasıta yaparak ve onlara verilenleri zikrederek bir şey isteme yerine Allah'tan, doğrudan doğruya talepte bulunun. Dualarınızda "Ey Allahım, benim babam, çanağı büyük, kubbesi yüksek, malı çok bir kimse idi. Sen, bana da ona verdiğin gibi mal ver." şeklinde dua etmeyin.

Taberi diyor ki: "Bana göre burada tercihe şayan olan görüş şudur: "Hac bitiminden sonra Allah tealayı ululayın. Yani teşrik günlerinde tekbir getirin. Siz bu tekbirlerinizi getirirken, çocukların, babalarından bir şey istemeleri gibi veya daha fazlasıyla Allah'a yalvarın ve affınızı dileyin."

Âyet-i kerimede: **"İnsanların bir kısmı "Rabbimiz (nimetlerini) bize dünyada ver." derler."** buyurulmaktadır. Ebu Vâil, Ebubekir b. Ayyaş, Enes b. Mâlik, Mücahid, Süddi, Katade ve İbn-i Zeyd bu âyeti izah ederken şöyle demişlerdir: "Bir kısım insanlar vardır ki sadece dünya nimetlerini isterler. Allaha dua ederken şöyle derler: "Ey Allahım sen bize mal ve mülk ver. Sen bize yağmur yağdır. Sen, düşmana karşı bize zafer ver." Bunlar, âhiretle ilgili herhangi bir istekte bulunmazlar. İşte bu gibi insanların âhirette herhangi bir payları yoktur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

201- Onlardan bir kısmı da: "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi, cehennem ateşinden koru." der.

[Onlardan bir grup ta, rablerinden hem dünya hem de âhiret hayrını isterler ve: "Bizi cehennem azabından koru." derler.]

* Dünya iyiliği, vücut sağlığı, geçim bolluğu, ilim ve ibadet gibi şeylerdir. Âhiret iyiliği ise, cennet ve onun nimetleridir. Çünkü kim ona ulaşamazsa bütün iyiliklerden mahrum olmuş demektir.

Katade'ye göre dünyadaki iyilikten maksat, dünyada âfiyet üzere olmak, âhiretteki iyilikten maksat ise âhirette âfiyet üzere olmaktır. Bu hususta Enes b. Mâlik'in şunu rivayet ettiği nakledilmektedir. Enes b. mâlik diyor ki:

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَادَ رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ قَدْ خَفَتَ فَصَارَ مِثْلَ الْفَرْخِ. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ « هَلْ كُنْتَ تَدْعُو بِشَىْءٍ أَوْ تَسْأَلُهُ إِيَّاهُ؟ » قَالَ: نَعَمْ. كُنْتُ أَقُولُ: اللَّهُمَّ ! مَا كُنْتَ مُعَاقِبِى بِهِ فِى الآخِرَةِ، فَعَجِّلْهُ لِى فِى الدُّنْيَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ « سُبْحَانَ اللَّهِ! لاَ تُطِيقُهُ ـــ أَوْ لاَ تَسْتَطِيعُهُ أَفَلاَ قُلْتَ! اللَّهُمَّ آتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ؟ »قَالَ، فَدَعَا اللَّهَ لَهُ. فَشَفَاهُ.

"Resulullah (s.a.v.) Müslümanlardan, küçülüp civciv kadar kalmış bir hastayı ziyaret etti ve ona: "Sen, Allaha bir şeyler dua ediyor veya ondan bir şey diliyor muydun?" dedi. Adam: "Evet, diliyordum ve diyordum ki: "Ey Allahım, âhirette beni ne ile cezalandıracaksan dünyadayken onu bana hemen ver." Resulullah bunun üzerine şöyle buyurdu: Sübhanallah, senin buna gücün yetmez." Ey Allahım sen bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve sen bizi, cehennem azabından koru." deseydin ya." Sonra Resulullah bu adam için dua etti

Allah da ona şifa nasbetti."(386)

Enes b. Mâlik diyor ki:

كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

"Resulullah: "Ey Rabbimiz olan Allahım, bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru." diye dua ederdi."(387)

Hasan-ı Basri ve Süfyan es-Sevriye göre ise "Dünyadaki iyilikten maksat, ilim ve ibadettir. Âhiretteki iyilikten maksat ise, cennettir.

Süddi ve İbn-i Zeyde göre de dünyadaki iyilikten maksat mal'dır. Âhiretteki iyilikten maksat da cennettir.

Taberi diyor ki: "Bana göre doğru olan görüş şudur: "Allahın dünyada vereceği iyilik hem vücut âfiyetini, hem rızkı, hem ilmi hem de ibadeti içine alan bir iyiliktir. Âhiretteki iyilikten maksat ise, şüphesiz ki cennettir. Zira cennetten mahrum olanın âhirette başka herhangi bir nimete erişmesi mümkün değildir."

أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

202- İşte onların, kazandıklarından payları vardır. Allah, hesabı sür'atli olandır.

İşte onların yaptıkları hac ibadeti ve kestikleri kurban gibi amellerinde, kendileri için büyük bir pay ve bol sevap vardır. Dünya geçimliğinde basit bir değeri uman, peşin lezzeti tercih eden ve bunlar için yaptıkları yolculukta çeşitli zorluklara katlanan insanlar için ise böyle bir pay yoktur. Allah, hesabı sür'atli olandır. Kullarına, yaptıkları amellerin karşılığını en kısa zamanda verendir.

* Âyet-i kerimede: **"Allah, hesabı sür'atli olandır."** buyurulmaktadır. Bundan maksat: "Allah, yalnızca dünyayı isteyenin de, hem dünyayı hem de âhiret nimetini isteyenin de amellerini kuşatmıştır, zaptettirmiştir. Her iki fırkanın da layık oldukları ceza ve mükâfaatı çok sür'atli verir." demektir.

386 Müslim, K. ez-Zikr, bab: 23, Hadis No: 2688
387 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure: 2, bab: 36

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا
إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203- Allahı sayılı günlerde zikredin. Kim iki gün içinde acele edip dönerse ona bir günah yoktur. Kim de geri kalırsa ona da bir günah yoktur. Bu, Allahtan korkan içindir. O halde Allahtan korkun ve bilin ki onun huzurunda toplanacaksınız.

Allahı, Hac sırasında Minada bulunduğunuz günlerde anın. Hac yapan kimse isterse acele edip Minadan iki gün içinde ayrılsın isterse iki gün içinde dönmeyip üçüncü güne kalsın farketmez. Çünkü onun günahları affedilmiştir. O, haccını eda ederken Allahtan korksun ve onun emirlerine karşı gelmekten sakınsın. O halde emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak Allahtan korkun ve bilin ki Allah, mutlaka amellerinizin karşılığını verecektir. İyilikte bulunana mükâfaatını, kötülükte bulunana da cezasını verecektir.

* Âyet-i kerimede zikredilen "Sayılı günler"den maksat, Şeytanı taşlama günleridir. Bu günlere "Teşrik günleri" denir. Allah teala kullarına, bu günlerde kıldıkları namazların arkasından tekbir getirmelerini ve bu günlerde Şeytana attıkları her taşla birlikte tekbir getirmelerini emretmiştir. Burada zikredilen "Sayılı günler"den maksadın teşrik günleri olduğu, Abdullah b. Abbas, Ata, Mücahid, İbrahim en-Nehai, Hasan-ı Basri, İsmail b. Ebi Halid, Katade, Süddi, Rebi' b. Enes, Mâlik ve İbn-i Zeyd tarafından nakledilmiştir. Ayrıca Resulullahın, teşrik günlerinde Allahın zikredileceğini bildirmesi de bu âyette zikredilen "Sayılı günler"den maksadın, teşrik günleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ « أَيَّامُ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ».

"Teşrik (tekbir) günleri, yeme, içme ve Allahı zikretme günleridir."(388)

Âyet-i kerimede zikredilen "İki gün"den maksat ise, Hac sırasında Minada geçirilen ve Şeytanın taşlandığı günlerdir. Peygamber efendimiz bu hususta da şöyle buyurmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، أَيَّامُ

388 Müslim, K. es-Siyam, bab: 144, Hadis No: 1141/Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 5, s. 75, 76.

مِنًى ثَلاَثٌ(فَمَنْ تَعَجَّلَ فِى يَوْمَيْنِ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ) وَمَنْ أَدْرَكَ عَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

"Hac Arafattır, Hac Arafattır, Hac Arafattır. Mina günleri üç gündür. Kim iki gün içinde acele edip dönerse ona bir günah yoktur. Kim de geri kalırsa ona da bir günah yoktur. Kim bayram günü sabahı fecirden evvel Arafata kavuşacak olursa Hacca kavuşmuş olur."(389)

Âyet-i kerimede: **"Kim iki gün içinde acele edip dönerse ona bir günah yoktur. Kim de geri kalırsa ona da bir günah yoktur. Bu, Allahtan korkan içindir."** buyurulmaktadır. Müfessirler bu âyet-i kerimenin bu bölümünü şu şekillerde izah etmişlerdir:

a- Ata, İkrime, Mücahid, Süddi, Katade, İbrahim en-Nehai, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre, onlar âyetin bu bölümünü şu şekilde izah etmişlerdir: "Kim, teşrik günlerinin ilk iki gününde acele eder ve oradan ayrılacak olursa, ayrılmasından ve acele etmesinden dolayı ona bir günah yoktur. Kim de teşrik günlerinin ikinci gününde acele etmeyip üçüncü güne kalır ondan sonra oradan ayrılacak olursa, onun için de geç kalmasından dolayı bir günah yoktur.

b- Abdullah b. Mes'ud, İbrahim en-Nehai, Abdullah b. Ömer, Mücahid, Abdullah b. Abbas, Âmir eş-Şa'bî ve Hz. Aliden nakledilen diğer bir görüşe göre âyetin bu bölümünün izahı şöyledir: Kim iki günde acele edecek olursa onun da günahları affedilmiştir. kim de iki günden fazla kalırsa onun günahları da affedilmiştir. Zira haccından dolayı onun günahları bağışlanmıştır. İki günde acele edip etmemesi onun bağışlanmış olmasını etkilemez.

c- Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre bu âyetin izahı şöyledir: O kimsenin, iki gün içinde acele etmesi halinde de, iki günden geç kalması halinde de hac yaptığı yıl ile gelecek yıl arasındaki günahları affedilmiştir.

d- Ebul Âliye, İbrahim en-Nehai, Süddi, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'uddan nakledilen diğer bir görüşe göre âyetin bu bölümünün izahı şöyledir:: Kim bu iki gün içerisinde acele edecek olursa geriye kalan ömrü boyunca, Allahtan korkması şartıyla artık onun üzerinde bir günah kalmamıştır.

e- Muhammed b. Salih ve Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre bu âyetin izahı şöyledir: Kim, teşrik günlerinin ilk iki gününde acele eder oradan ayrılacak olursa, av avlanmaktan kaçınması şartıyla acele edip oradan ayrılmasından dolayı ona bir günah yoktur. Kim de üçüncü güne kadar de-

---

389 Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, sure, 2, bab: 22, Hadis No: 2975

vam edip sonra oradan ayrılacak olursa onun için de bir mahzur yoktur.

f- Abdullah b. Mes'uddan nakledilen son bir görüşe göre âyetin bu bölümünün izahı şöyledir: "Kim, teşrik günlerinin ilk iki gününde acele eder de oradan ayrılacak olursa onun için bir günah yoktur. Çünkü o, haccından dolayı affedilmiştir. yine kim de teşrik günlerinin üçüncü gününe kadar geç kalır da ondan sonra ortadan ayrılacak olursa onun için de bir günah yoktur. Zira o da haccından dolayı bağışlanmıştır. Ancak bu bağışlanma, haccı esnasında, Allahın yasakladığı şeylerden kaçınan kimseler içindir.

Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden daha sıhhatli olanı şudur: Minanın üç gününden ilk ikincisinde kim acele eder de ikinci günde oradan ayrılacak olursa onun için bir günah söz konusu değildir. Zira Allah onun günahlarını affetmiştir. Yeter ki haccederken Allahtan korkmuş olsun. Haccı sırasında Allahın, kaçınmasını emrettiği şeylerden kaçınmış, yapmasını emrettiği şeyleri de yapmış olsun ve gücünün yettiği bir şekilde haccını itaat içinde ifa etmiş olsun. Kim de Minanın üç gününden üçüncü gününe kadar kalır ondan sonra oradan ayrılacak olursa onun için de bir günah yoktur. Çünkü Allah haccı sayesinde onun geçmiş günahlarını affetmiştir. Yeter ki haccını Allahın koyduğu sınırlara dikkat ederek ifa etmiş olsun. Yani bu izaha göre "Acele edip iki gün içinde dönene de geri kalana da günah yoktur." ifadesinden maksat, haccını hakkıyla ifa eden, Allah tarafından bağışlanmıştır. Onun Mina günlerinde acele edip etmemesi bu bağışlanma durumunu etkilemez." demektir.

Taberi diyor ki: Bu izahın tercih edilmesinin sebebi, bu hususta Resulullahın şu ve benzeri hadisleridir.

مَنْ حَجَّ لِلّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

"Kim Allah için hacceder, (o sırada) cinsi temasta bulunmaz ve fısk işlemezse, buradan ayrılırken anesinden doğmuş gibi ayrılır."(390)

Abdullah b. Mes'ud da Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

عَنْ عَبْدِ اللّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ « تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ. فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ والذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ والذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلَيْسَ لِلْحَجَّةِ الْمَبْرُورَةِ ثَوَابٌ إِلاَّ الْجَنَّةُ».

390 Buhari, K. el-Hac, bab: 4, K. el-Muhsar, bab: 9, 10/Müslim, K. el-Hac bab: 438, H.N. 1350

"Hac ile Umreyi peşpeşe yapın. Çünkü bu ikisi, körüğün, demir, altın ve gümüşün posasını temizleyip attığı gibi fakirliği ve günahları silip atarlar. Kabul edilen bir hac için cennetten başka bir sevap yoktur."(391) Bu hadis, Abdullah b. Abbas ve Hz. Ömerden de rivayet edilmiştir.(392)

Taber i diyor ki: "Bu ve benzeri hadis-i şerifler gösteriyor ki, âyet-i kerimede geçen: **"Kim ilk iki günde acele edip oradan ayrılacak olursa onun için günah söz konusu değildir. Kim de geri kalacak olursa onun için de günah söz konusu değildir"** ifadelerinde zikredilen "Onun için günah söz konusu değildir." cümlesinden maksat, "Hacceden kimse affedilmiştir. Mina günlerinde geri kalıp kalmaması bu affını etkilemez." demektir. Bu ifadenin mânâsı bu olduğuna göre bu ifadeyi birinci görüşte zikredildiği gibi: "Minada acele etmesinden veya geri kalmasından dolayı hacceden kimseye bir günah yoktur." şeklinde izah etmek doğru değildir. Zira Resulullahın hadisleri bu ifadeyi bizim izah ettiğimiz gibi açıklamışlardır.

Taberi, yukarıda zikredilen görüşlerin isabetli olmadığına dair uzun açıklamalarda bulunmuştur...

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا
فِي قَلْبِهِ ۙ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾

204- İnsanlardan öylesi vardır ki,dünya hayatı hakkında sözü senin hoşuna gider ve Allahı, kalbinde olana şahit tutar. Halbuki o, en azılı bir düşmandır.

İnsanlardan bir kısımları vardır ki onların, dünya hayatı ile ilgili olarak açıktan konuştukları sözleri senin hoşuna gider. Sözünde doğru olduğuna ve söylediği sözlerin, inancına uygun olduğuna dair Allahı, kalbinde olana şahit tutar. Halbuki o, en azılı bir düşmandır. Yani onun düşmanlığı şiddetlidir. Bâtıl ile ve yalan sözler söyleyerek karşısındakilerle mücadele eder durur. İşte bu, içlerinde sakladıkları şeyin aksini ortaya koyan münafıkların sıfatıdır.

* Bu âyet-i kerime, müminlere münafıkları tanıtmaktadır. Âyet-i kerimenin kimin hakkında nâzil olduğu hususunda müfessirler çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

a- Süddiye göre bu âyet, Ahnes b. Şerik hakkında nâzil olmuştur. Bu kişi,

391 Tirmizi, K. el-Hac, bab: 2, Hadis No: 810/Nesei, K. el-Hac, bab: 6
392 Bkz. Nesei, K. el-Hac, bab: 6/İbn-i Mâce, K. el-Hac, bab: 3, Hadis No: 2887

Zühre oğulları ile antlaşma yapmış bir kimse idi. Bir gün, Medinede Resulullaha geldi ve ona Müslüman olduğunu söyledi. Resulullah onun bu halini beğendi. Ahnes: "Ben Müslüman olmak için geldim. Allah da biliyor ki ben bu sözümden sadıkım." dedi ve Allahı, kalbinde olana şahit tuttu. Sonra Resulullahın yanından ayrılıp gitti. Müslümanların ekinlerinin ve merkeplerinin yanından geçerken ekinleri yaktı ve merkepleri kesti. İşte bunun üzerine Allah teala bu âyet-i kerimeyi indirdi. Süddiye göre Hümeze suresi ve Kalem suresinin baş tarafı da bu kişi hakkında inmiştir.

b- Abdullah b. Abbasa göre ise bu sure Resulullahın, "Reci" denen yerde öldürülen ve esir alınan müfrezesi aleyhinde konuşan münafıklar hakkında nâzil olmuştur. İkrime, Abdullah b. Abbasın bu hususta şunları söylediğini rivayet ediyor. "Resulullahın, Hubeyb ve arkadaşlarından oluşan müfrezesi Mekke ile Medine arasında "Usfan" denen yerde müşrikler tarafından mağlup edilince münafıklardan bir kısım insanlar şunları söylemişlerdir: "Vay haline bu öldürülen zavallıların. Bunlar ne evlerinde oturup sağ kaldılar ne de arkadaşlarının dâvâsını tebliğ edebildiler." İşte bu âyet, bu münafıklar hakkında, bundan sonra gelen âyet te müfrezede bulunan müminler hakkında nâzil olmuştur."

c- Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi, Katade, Mücahid, Rebi' b. Enes ve Ata'ya göre bu âyet-i kerime, bütün münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Bir gün, Said el-Makburi, Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi ile konuşurken Said ona, kendi ifadesiyle şu hadisi okumuştur. "Âhir zamanda, âhirete çalışır gibi görünerek dünya malını kazanmak isteyen bir kısım insanlar ortaya çıkacaktır. Bunlar insanlara karşı yumuşaklık bakımından koyun postuna bürünürler. Dilleri şekerden daha tatlı, kalbleri ise canavar kalbidir. Aziz ve Celil olan Allah, bir hadis-i Kudside:

يَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ أَبِي يَغْتَرُّونَ، أَمْ عَلَيَّ يَجْتَرِئُونَ؟ فَبِي حَلَفْتُ لأَبْعَثَنَّ عَلَى أُولَئِكَ مِنْهُمْ فِتْنَةً تَدَعُ الْحَلِيمَ مِنْهُمْ حَيْرَانًا.

"Bana güvenerek mi kendilerini aldatıyorlar? Yoksa bana karşı kendilerini cesur mu hissediyorlar? Ben kendime yemin ederim ki onların üzerine, kendi aralarından öyle bir fitne gönderirim ki içlerinden halim selim olanları bile şaşkına çevirir." buyurdu.[393]

Muhammed b. Kâ'b da: "Senin o okuduğun ifadeler Allahın kitabında mevcuttur." dedi. Said de: "O, Allahın kitabının neresinde?" diye sordu. Muhammed b. Kâ'b da: "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı hakkında sözü

393 Tirmizi, K. ez-Zühd, bab: 59, Hadis No: 2404

senin hoşuna gider. Ve Allahı kalbinde olana şahit tutar. Halbuki o, en azılı bir düşmandır. O, iş başına geçtiği zaman yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve neslini helak etmek için çalışır. Allah, bozgunculuğu sevmez." âyetlerini okudu. Said de Muhammede, "Ben bu âyetin, kimin hakkında nâzil olduğunu iyi biliyorum." dedi. Muhammed de ona: "Bir âyet belli bir kişi hakkında inmiş olabilir. Fakat onun hükmü herkes için geçerlidir." dedi.

[Âyet-i kerimede geçen ve "Allahı kalbimde olan şahit tutar" şeklinde tercüme edilen (وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِى قَلْبِهٖ) cümlesindeki (يُشْهِدُ) fiili, kıraat âlimlerinin çoğu tarafından bu şekilde okunmuştur. Bu kıraata göre âyetin mânâsı "Ey Muhammed, senin, sözlerini beğendiğin o kimse, kalbindeki inancının, diliyle söylediği sözlere mutabık olduğuna dair Allahı da şahit tutar." demektir.]

Diğer bir kısım kıraat âlimleri ise bu cümleyi (وَيَشْهَدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِى قَلْبِهٖ) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre âyetin bu bölümünün mânâsı şöyledir. "Ey Muhammed, bir kısım insanların dünya hayatı hakkındaki sözleri senin hoşuna gider. Halbuki Allah, onların kalbindeki inancın fâsit olduğuna dair şahittir, onu görmektedir."

Taberi, birinci kıraat şeklini tercih etmiş ve âyeti ona göre izah etmenin doğru olduğunu söylemiştir. Çünkü kıraat âlimlerinin çoğunluğu, âyeti bu şekilde okumuşlardır.

[Âyet-i kerimede geçen ve "Halbuki o en azılı bir düşmandır." şeklinde tercüme edilen (وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ) cümlesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir.

Abdullah b. Abbas ve Katadeye göre bu cümlenin mânâsı "Halbuki o, tartışmacı bir düşmandır." demektir. Mücahid ve Süddiye göre ise bu ifadeden maksat, "Halbuki o, aksi bir düşmandır." demektir. Hasan-ı Basriye göre ise bu ifadeden maksat, "Halbuki o, yalan söyleyen bir düşmandır." demektir.

Taberi bu ifadelerin hepsinin birbirine yakın olduğunu ve aralarında pek büyük bir fark olmadığını söylemiştir.]

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

205- O, iş başına geçtiği zaman yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve nesli helak etmek için çalışır. Allah, bozgunculuğu sevmez.

Ey Resulüm, bu münafık senin yanından ayrılıp gittiğinde, Allahın kullarını korkutmak için, yol keserek, orada anarşi çıkararak yeryüzünde Allahın haram kıldığı işleri yapar. Ekinleri yok etmek ve Allahın helal kılmadığı hayvanları ve diğer canlıları helak etmek için çalışır. Allah günah işlemeyi, yol kesmeyi ve oralarda korkulacak durumlar meydana getirmeyi sevmez.

* Âyet-i kerimede zikredilen ve **"O, iş başına geçtiği zaman"** şeklinde tercüme edilen (وَإِذَا تَوَلَّى) cümlesi, Abdullah b. Abbas tarafından "O, senin yanından ayrıldığı zaman" şeklinde izah edilmiş, İbn-i Cüreyc tarafından ise "O, senin yanından öfkeli olarak ayrıldığı zaman" şeklinde izah edilmiştir.

Müfessirler burada, münafık tarafından yeryüzünde çıkaracağı fesattan neyin kastedildiği hususunda iki görüş zikretmişlerdir. Bazılarına göre burada zikredilen fesattan maksat, "Yol kesmek" ve insanları korkutmak"tır. Nitekim Ahnes b. Şerik bunu yapmıştır.

Diğer bir kısım müfessirlere göre ise burada zikredilen "Fesat"tan maksat, akrabalık bağını koparmak ve müslümanların kanını akıtmaktır.

Taberi, âyet-i kerimenin genel ifadesinin her iki fesat şeklini de kapsar mahiyette olduğunu ve âyetten, bütün isyanların anlaşıldığını söylemiştir.

Âyet-i kerimede: **"O, ekini ve nesli helak etmek için çalışır."** buyurulmaktadır. Münafıkın, ekin ve nesilleri nasıl helak ettiği hususunda farklı görüşler zikredilmiştir.

a- Süddiye göre burada zikredilen ekinlerin helakinden maksat, Ahnes b. Şerikin yaptığı gibi onları yakmak, nesilleri helak etmekten maksat ise, yine bu kişinin yaptığı gibi belli hayvanları keserek soylarını bitirmek istemektir.

b- Mücahide göre ise, münafıkın, ekinleri helak etmesinden maksat, Allaha isyanı yüzünden yağmur rahmetinin kesilmesi ve böylece ekinlerin yok olmasına sebep olmasıdır. Soyları helak etmesinden maksat ise, ekinlerin helak olmasına vesile olarak insanların da helakine vesile olmasıdır.

Taberi diyor ki: "Her ne kadar Mücahidin söylediği de âyetin izahında muhtemel bir tevil ise de Süddinin ki âyetin zahirine daha uygundur. Bu sebeple biz bunu tercih ettik. Taberi devamla diyor ki: "Ekinden maksat, ziraat ürünleridir. Nesilden maksat ise soy ve çocuktur. Münafıkın ziraat ürünlerini helak etmesi, Süddinin söylediği gibi, onu yakmasıyla da olabilir, Mücahidin söylediği gibi, Allaha isyanı yüzünden yağmurun kesilmesine sebep olmasıyla da olabilir. Hatta tarımla meşgul olanları ve işçileri öldürmesiyle de olabilir. Keza münafıkın, nesilleri helak etmesi, anne ve baba olacak insanları öldürmekle de olabilir. Mücahidin dediği gibi, insanların gıdaları olan ekinleri helak etmesiyle de olabilir. Her ne kadar âyet-i kerimenin zahiri, Süddinin rivayet ettiği izaha daha uygun ise de, âyeti genel anlamda almak ve her ekini helak edenin ve soyun he-

lakine sebep olan herkesin bu âyetin ifadesine girdiğini söylemek uygundur. Nitekim Abdullah b. Abbas, Mücahid, Dehhak, Rebi' b. Enes, Ata, Said b. Abdülaziz ve Mekhul, bu âyette ki, "Ekin"den maksadın, ekilen bütün ekinler olduğunu ve soydan maksadın da "Her canlının soyu" olduğunu söylemişlerdir. Buna göre her ekini ifsad eden ve her soyu helak eden münafık bu âyetin ifadesine girmektedir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

206- Ona "Allahtan kork" denildiğinde, gururu onu günah işlemeye sevkeder. Artık cehennem ona yeter. O ne kötü bir döşektir.

O münafık kimseye "Yeryüzünde fesat çıkarma hususunda Allahtan kork" denildiğinde kibirlenir ve günah işleme gururuna kapılır. Azgınlık ve sapıklığında inat eder. Sapıklığı sebebiyle cehennemi boylaması ceza olarak ona yeter. Cehennem ne kötü bir döşek, ayak basılacak ne kötü bir yerdir.

* Bu hususta diğer bir âyet-i kerimede de şöyle buyuruluyor: "Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, kâfirlerin yüzlerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracak olurlar." Ey Muhammed, de ki: **"Size, bundan daha kötü bir şey haber vereyim mi? Ateştir." Allah, onu, kâfirlere vaadetmiştir. O, ne kötü bir dönüş yeridir."**(394)

Müfessirler, bu âyet-i kerimeden ve bundan sonra gelen âyet-i kerimede zikredilen insanlardan kimlerin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer ve İbn-i Zeyd'e göre bu âyet-i kerimede zikreilen insanlardan maksat, hem münafık ve hem de fasıklardır. Bundan sonra gelen âyette zikredilen "İnsanlar"dan maksat, ise bu âyette zikredilen münafıklara karşı cihad eden müslümanlardır. Hz. Ali bu iki âyeti okuduktan sonra şöyle demiştir: "Kâbenin rabbine yemin olsun ki onlar, birbirleriyle savaşan iki guruptur."

İbn-i Zeyd bu âyeti izah ederken şunları söylemiştir: Ömer b. el-Hattab (r.a.) sabah namazını kılıp bitirdikten sonra ağılına (bahçesine) giderdi. İçlerinde Abdullah b. Abbas ve Uyeynenin kardeşinin oğlu bulunan gençleri çağırır Kur'an okuturdu. Onlar, Kur'an okur ve kendi aralarında müzakere ederlerdi.

394 Hac suresi, 22/72

Öğle sıcağı basınca da dağılırlardı. Bir gün bu âyeti ve bundan sonraki âyeti okudular. Abdullah b. Abbas, yanında bulunanlardan bazılarına: "İki adam birbiriyle savaşıyor." dedi. Ömer, Abdullahın bu sözünü işitince "Sen ne söyledin?" dedi. Abdullah: "Hiç bir şey, ey müminlerin emiri." dedi. Ömer "İki adam birbiriyle savaşıyor." derken ne demek istedin? dedi. Abdullah b. Abbas, Ömerden kurtulamayacağını görünce dedi ki: "Bu âyette görüyorum ki, bir kimseye, Allahtan korkması emrediliyor o da gururuna kapılarak günah işlemesiyle iftihar ediyor. Diğer âyette de görüyorum ki, birisi ortaya çıkıyor ve "Ben, canımı cennet mukabilinde satıyorum." diyor ve bununla savaşıyor. Böylece iki kişi birbiriyle savaşmış oluyor. "Bunun üzerine Ömer "Ey İbn-i Abbas maşallah Allah seni dinine hizmet için yaratmış." dedi.

Diğer bir kısım müfessirlere göre ise bu âyette zikredilen "İnsanlar"dan maksat, Ahnes b. Şeriktir. Bu kişinin kıssası, bir önceki âyette zikredilmiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

207- İnsanlardan öylesi de vardır ki Allahın rızasını kazanmak için canını verir. Allah, kullarına karşı çok merhametlidir.

İnsanlardan, Allahın rızasını ve sevabını elde etmek için, karşılığında canını vermek isteyenler de vardır. Allah, mümin kullarına karşı, geniş ve bol merhamet sahibidir.

* Müfessirler bu âyet-i kerimenin kimin hakkında nâzil olduğu hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Katadeye göre bu âyette zikredilen insanlardan maksat, Allah yolunda cihad eden muhacirler ve Ensardır.

b- İkrimeye göre ise bu âyette zikredilen insanlardan maksat, Muhacirlerden belli kişilerdir. Bunlar da Süheyb b. Sinan ve Ebu Zer el-Ğifari'dir.

Süheyb b. Sinan, Mekkeden Medineye hicret etmek istediği zaman kavmi ona engel oldu ve onu hapsettiler. Bunun üzerine Süheyb kavmine şöyle dedi: "Evimi ve malımı ve elimde bulunan her şeyimi size vereyim yeter ki beni serbest bırakın, gidip Hz. Muhammede kavuşayım. "Bu teklifi kabul ettiler. Süheyb de evini ve malını onlara bırakarak Allah ve Resulüne hicret etti. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Süheyb Medineye yaklaştığında, sahabe-i kiramdan bazıları kendisini karşıladı. Hz. Ömer de onların içerisinde idi. Hz. Ömer, Süheybe dedi ki: "Ticaretin kazanç sağladı." Süheyb: '"Nedir o?" dedi. Hz.

Ömer de bu âyetin nâzil olduğunu ona haber verdi.

Ebu Zer de, kavminden kaçıp Mekkede bulunan Resulullahın yanına gitmiştir. Mekkeden Medineye hicret ederken de kavmi, "Merr-i Zahran" denen yerde karşısına çıkmış fakat Ebu Zer kaçıp kurtulmuş ve Resulullahın yanına varmayı başarmıştır.

c- Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Ebu Hureyre ve Hasan-ı Basri'den nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyet-i kerime, canını Allah yoluna adayarak cihad eden ve iyiliği emredip kötülükten sakındıran herkesi ifade etmektedir. Muğire diyor ki: "Ömer b. El-Hattab, bir ordu gönderip bir kaleyi kuşattı. Becile kabilesinden bir adam, ordunun önüne geçip düşmanla savaştı ve öldürüldü. İnsanlar onun hakkında çokça konuştular ve "Kendisini eliyle tehlikeye attı." dediler. Bu konuşmalar Ömer b. el-Hattaba ulaştı. O da "Yalan söylüyorlar. Aziz ve Celil olan Allah: "İnsanlardan öylesi de vardır ki Allahın rızasını kazanmak için canını verir. Allah kullarına karşı çok merhametlidir." buyurmadı mı?" dedi.

Ebu Hureyre de, Hişam b. Âmirin, düşmanın saflarına hücum ederek onların saflarını yardığı zaman onun hakkında "Kendisini eliyle tehlikeye attı." diyen kimselere karşı bu âyet-i kerimeyi okumuştur.

Hasan-ı Basri bu âyeti okuduktan sonra şunları söylemiştir: "Bu âytin kimin hakkında indiğini biliyormusunuz? Bu âyet şöyle bir müslüman hakkında inmiştir. O, bir kâfirle karşılaşır ve ona "Lailahe İllallah" de. Bunu söylediğin takdirde, canını da malını da korumuş olursan. Ancak canın ve malın hakkında cezayı hak etme durumun hariçtir..." der. Kâfir ise bu sözü söylememekte diretir. Müslüman da "Vallahi ben kendimi Allaha satıyorum." der. İlerler ve onunla öldürülünceye kadar savaşır. İşte bu âyet bu gibi müslümanlar hakkında nâzil olmuştur.

Taberi de âyetin genel ifadesini gözönünde bulundurarak bu son izah şeklini tercih etmiş ve âyetin her iyiliği emredip kötülüğe mani olanları ifade ettiğini, bu itibarla Süheybin ve Ebu Zer'in de burada zikredilen insanlara dahil olduklarını söylemiştir.

Fakat âlimlerin çoğunluğu bu âyetin, Allah yolunda cihad eden her Mücahidi içine aldığını söylemişlerdir. Nitekim bu hususta diğer bir âyette de şöyle buyuruluyor: "Elbette rabbin, bunlardan her birine, yaptıklarının karşılığını verecektir. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarından haberdardır."(395)

---

395 Hud suresi, 11/111

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾

208- Ey iman edenler, hep birlikte itaate girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

Ey iman edenler, hep birlikte İslama girin ve şeriatın koymuş olduğu bütün hükümleri yaşayın. Şeytanın yollarına ve izlerine tabi olmayın. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Onun, hakkınızdaki düşmanlığı apaçık ortadadır.

* Âyette geçen ve "İtaat" diye tercüme edilen "Silm" kelimesi, bir kısım müfessirler tarafından "İslam" diye izah edilmiş ve onlar, âyetin mânâsının: "Bir kısmınız değil hepiniz birlikte İslama girin." demek olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Yahudilerden bir kısmı İslama girmiş diğer bir kısmı ise Müslümanlığı kabul etmemekte diretmişlerdir.

Bunlara göre âyet-i kerime, herkesin hep birlikte İslama girmeleri gerektiğini beyan etmektedir. Mücahid, Katade, Süddi, İbn-i Zeyd, Dehhak ve İbn-i Abbas bu görüştedirler. Taberi de bu görüşü tercih etmiştir.

Diğer bir kısım âlimler ise "Silm" kelimesini "İtaat" olarak izah etmişler ve âyetin mânâsının "Hep birlikte itaata girin." demek olduğunu söylemişlerdir.

Ebul Aliye ve Rebi' b. Enes bu görüştedirler.

Diğer bazı âlimler ise "Silm" kelimesini "Barış" olarak izah etmişler ve âyetin mânâsının: "Hep birlikte barışa girin." demek olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş te Katadeden nakledilmektedir.

Müfessirler bu âyette, İslama girmeye veya itaat etmeye çağırılan insanlardan kimlerin kastedildiği hakkında iki görüş zikretmişlerdir.

İkrimeye göre burada, İslama girmeleri istenen insanlardan maksat, Hz. Muhammede iman eden müminlerdir. Müminlerin İslama girmelerini istemekten maksat ise, onların İslamın bütün emirlerini yaşamalarını istemektir. Yani, "Ey müminler, İslamın bütününü yaşayın." demektir. Bu izaha göre "Hep birlikte "sıfatı "İslam" diye tercüme edilen (سِلْمٌ) kelimesine aittir. Bu hususta İkrime diyor ki: "Bu âyet-i kerime, Yahudilerden olan ve İslama giren, Salebe, Abdullah b. Selam, İbn-i Yamin, Kâb'ın oğulları Esed ve Üseyd, Şu'be b. Emr ve Kays b. Zeyd hakkında nâzil olmuştur. Bunlar demişlerdir ki: "Ey Allahın Resulü, Cumartesi günü, saygı gösterdiğimiz bir gündü. Bizi serbest bırak ta o güne uyalım. Tevrat da Allah tealanın bir kitabıdır. Bizi bırak ta geceleri onun hükmüne uyalım." İşte bunun üzerine "Ey iman edenler, İslama bir bütün olarak girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin apaçık bir düşmanınızdır."

âyeti nâzil oldu.

Abdullah b. Abbas ve Dehhaka göre ise, bu âyette İslama girmeleri emredilen müminlerden maksat, daha önceki Peygamberlere iman eden ehl-i kitaptır.

Taberi âyet-i kerimenin bütün iman edenlerin İslam şeriatına tüm olarak girmelerini emrettiğini, bu itibarla Resulullaha iman eden müminlerin de, ondan önceki Peygamberlere iman edenlerin de âyetin kapsamına girdiğini söylemiştir.

Âyette zikredilen "Şeytanın adımları"ndan maksat, İslamın hüküm ve nizamına ters düşen her şeydir. Cumartesi günü yasağına uyma ve İslam dinine muhalif olan diğer dinlerden herhangi birinin hükümlerine uyma da bu kabildendir.

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

209- Size apaçık deliller geldikten sonra doğru yoldan saparsanız, bilin ki Allah her şeye galiptir. Hüküm ve hikmet sahibidir.

Eğer, İslâmın hak din olduğuna dair deliller size açıklandıktan sonra İslam şeriatının hükümlerine muhalefet ederseniz, bilin ki Allah, her şeye galiptir. Hiçbir müdafaacı Allahın, sizi cezalandırmasını önleyemez. Hiç bir kimse de ona engel olamaz. O, size yapacağı şeylerde hüküm ve hikmet sahibidir.

* Ayette zikredilen "Apaçık deliller"den maksat, Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerim ve İslam dinidir. Bunlardan sonra sapıklığa düşenler hak yoldan şaşmış, zulme, inkâra ve küfre düşmüş olurlar. Ve her şeye gücü yeten Allahın cezalandırmasına layık olurlar. Âyet-i kerime, insanları bu gibi durumlara düşmemeleri için uyarmaktadır.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ
الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

210- Onlar, bulutlardan gölgelikler içinde Allahın (emrinin) ve meleklerin gelmesinden ve işin olup bitmesinden başka bir şey mi beklerler? Bütün işler Allaha döner.

Hep birlikte itaate girmeyi bırakıp Şeytanın adımlarına uyan ve Muhammedi yalanlayan bu insanlar, kulları arasında hüküm vermek ve işlerini sonuçlandırmak için Allahın, kıyamet gününde bulut gölgeleri arasında kendilerine gelmesini ve meleklerin de gelmesini ve yaratılanlar arasında adaletle hükmedilerek işlerinin bitirlemisini mi beklerler? Kıyamet gününde yaratıkları arasında hüküm verme Allaha aittir. Allah, birbirlerinden dâvâcı olan hasımların aralarında hüküm verir ve herkes layık olduğu ceza veya mükâfaatı görür. Çünkü orada zayıfla kuvvetli, fakirle zengin eşittir. Orada zulüm yoktur. Adaletin gücü hakimdir. Bütün işler, âhirette Allaha döner. Yaratıkları arasında âhirette sadece o hüküm verir.

* Âyette, **"Allahın emrinin gelmesi"** diye tercüme edilen cümle, âyetin Arapça metninde "Allahın gelmesi" şeklindedir. Taberi bu âyet-i kerimenin izahında çeşitli kıraat şekillerini ve müfessirlerin tefsir yönlerini izah etmiştir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1- Âyette geçen "Melekler" kelimesini, bazı kıraat âlimleri Arapça metninde ötre okumuş diğerleri ise esre okumuşlardır. Ötre okuyanlara göre âyetin mânâsı şöyledir: "Muhammedi ve onun getirdiklerini yalanlayanlar, bulutların gölgesi içinde Allahın ve meleklerin gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?"

Esre okuyanlara göre ise âyetin mânâsı şöyledir: "Muhammedi ve onun getirdiklerini yalanlayarlar, Allahın, bulutların gölgeleri içinde ve meleklerin arasında gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?

2- "Gölgeler" diye tercüme edilen (ظُلَلٌ) kelimesi, bazıları tarafından (ظِلالٌ) şeklinde okunmuştur. (ظُلَلٌ) şeklinde okuyanlara göre âyetin mânâsı "Bulutlardan gölgelik olanların içinde" şeklindedir. Kelimeyi (فِي ظِلالٍ) şeklinde okuyanlara göre ise bu cümlenin mânâsı, "Bulutların gölgeleri içinde" şeklindedir.

Taberi (مَلَائِكَةُ) kelimesini ötreli okuyan görüşü ve (ظُلَلٌ) kelimesini de böylece okuyan görüşü tercih etmiştir. Zira bu kıraatında ifade ettiği gibi Allah tealanın, meleklerle birlikte geldiği şu âyet-i kerimelerde de zikredilmiştir. "Rabbin ve saf saf olan melekler karşına çıktığı zaman, işte o gün cehennem getirilecek yine o gün insanlar her şeyi anlayacaktır. Fakat bu anlamanın ona ne faydası olacaktır?"(396)

"Onlar kendilerine meleklerin gelmesinden veya rabbinin gelmesinden yahut rabbinin bazı alametlerinin gelmesinden başka bir şey mi beklerler?"(397) Taberi (ظُلَلٌ) kelimesini tercih etmesinin sebebini ise, bu hususta zikrettiği şu hadise bağlamıştır. "Bulutlardan bazıları halka şeklindedir. Allah, onların içi-

396 Fecr suresi, 89/22, 23
397 En'am suresi, 6/158

ne bürülü olarak gelecektir."

3- Âyette zikredilen "Bulutlardan gölgelikler içinde" ifadesi, Mücahid, Katade ve İkrimeye göre Allah tealanın gelmesine ait bir kayıttır. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Muhammedi ve onun getirdiklerini yalanlayanlar, Allahın, bulutlardan gölgelikler içinde gelmesinden ve Meleklerin gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?" Bu hususta Mücahid şöyle demiştir: "Burada zikredilen bulutlar normal bulut değildir. Buradaki bulut, İsrailoğullarına çölde yollarını kaybettikleri zaman gölgelendirmek için gelen buluttur. İşte Allah, kıyamet gününde böyle bir bulutun içinde gelecektir. Taberi, yukarıda zikredilen hadisi delil göstererek bu görüşü tercih etmiştir.

Rebi' b. Enese göre ise, "Bulutlardan gölgelikler içinde" ifadesi, Meleklerin gelmesinin bir kayıtıdır. Bu izaha göre âyetin mânâsı şöyledir: "Muhammedi ve ona gelenleri yalanlayanlar, Allahın gelmesini ve bulutlardan gölgelikler içinde meleklerin gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?"

4- Bu âyette zikredilen, "Allahın gelmesi"nden maksadın ne olduğu hakkında müfessirler, çeşitli izahlarda bulunmuşlardır.

a- Bazılarına göre, burada geçen "Gelmek" ifadesi Allah tealaya ait bir sıfattır. Bu sıfat hakkında herhangi bir söz söylemeye zorlanmak caiz değildir. Zira, bunlar hakkında ne Allah tealadan ne de bir Peygamber tarafından herhangi bir şey söylenmemiştir. Bu itibarla herhangi bir kimsenin, Allah tealanın bu gibi sıfatlarına te'vil yolu araması caiz değildir.

b- Diğer bir kısım müfessirlere göre bu sıfatlar, hakiki mânâlarında kullanılmış sıfatlardır. "Allah tealanın gelmesi"nden maksat, gerçekten gelmesi, bir yerden diğer bir yere intikal etmesidir.

c- Başka bir kısım âlimlere göre, burada zikredilen "Allahın gelmesi"nden maksat, Allahın hükmünün ve emrinin gelmesidir.

d- Başka bir kısım müfessirlere göre ise "Allahın gelmesi"nden maksat, Allahın sevabının, hesabının ve azabının gelmesidir. Nitekim başka bir âyette **"Siz, gecenin ve gündüzün tuzaklarısınız."**(398) buyurulmuştur. Burada zikredilen müstekbirlerin bizzat tuzak olmadıkları muhakkaktır. Onlar, tuzak kurmuşlardır. Fakat kendileri, tuzak kurmaya sebep oldukları için onlara "Tuzak" adı verilmiştir. Allah tealanın sevabına, hesabına ve azabının gelmesine kendisi sebep olduğu için "Gelme" işi Allah tealaya isnad edilmiştir. "Vali hırsızın elini kesti" ifadesi bu kabildendir. Çünkü, hırsızın elini kesen, aslında vali değil onun emriyle kesen cellattır.

398 Sebe' suresi, 34/33

Taberi burada zikredilen, "Allahın gelmesi"nden maksadın, kıyamet gününde Allah tealanın gelip yaratıkları hakkında hüküm vermesi olduğunu söylemiş ve buna dair Muhammed b. Kâ'b el-Kurezi'nin Ebu Hureyre'den naklettiği şu uzun hadisi zikretmiştir.

Ebu Hureyre, Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. "Sizler, kıyamet gününde bir durakta yetmiş yıl durdurulacaksınız. Size bakılmayacak ve aranızda hüküm verilmeyecektir. Sizler, çepeçevre kuşatılmış olacaksınız. Gözyaşlarınız kuruyuncaya kadar ağlayacaksınız. Sonra ağlarken gözlerinizden kan dökülecek, ağlamaya devam edeceksiniz. Öyle ki gözlerinizden dökülen kanlar göl olup kulaklarınıza kadar ulaşacak veya ağzınıza dolacak hale gelecek sizler çığlık atacaksınız,sonra diyeceksiniz ki: "Rabbimiz nezdinde bize kim şefaatçi olacak ki aramızda hükmünü veresin?" Size denilecek ki: "Bu işe atanız Âdemden kim daha layık olabilir? Allah onun toprağını kendisi seçti. Onu bizzat eliyle yarattı. Ona ruhundan üfledi. Ve onunla karşı karşıya konuştu." Resulullah diyor ki: "Bundan sonra Âdeme gidilir ondan şefaatçi olması istenir. O da kabul etmez. Sonra insanlar, tüm Peygamberlere teker teker müracaat ederler. Her Peygambere vardıklarında o, şefaat etmeyi reddeder. Nihayet bana gelirler. Geldiklerinde ben de kalkıp "Fahs" denen yere varırım. (Ebu Hureyre dedi ki: "Fahs nedir ey Allahın Resulü?" Resulullah: "Fahs, Arş'ın önüdür." buyurdu.) Orada secdeye kapanırım. Ve secdede devam ederim. O esnada Allah bana bir Melek gönderir. O, benim pazularımdan tutup yukarı kaldırır. Sonra Allah bana der ki: "Ey Muhammed, "Ben de: "Evet" derim. O, benim istediğimi çok iyi bildiği halde bana der ki: "Ne istiyorsun?" Derim ki: "Rabbim, sen bana, şefaat etmemi vaadettiydin. Sen beni, yaratıkların hakkında şefaatçı kıl ve onların arasında hükmünü ver." Allah: "Ben seni şefaatçi yaptım. Ben size geliyorum ve aranızda hüküm vereceğim." der. Ben oradan ayrılırım ve gelip insanlarla beraber beklerim. Biz orada beklerken gökten şiddetli bir hışırtı işitiriz. O bizi korkutur. O esnada, gök ehlinden, yeryüzünde bulunan Cin ve insanlar kadar sakinler inerler. Onlar yeryüzüne yaklaşınca yeryüzü onların nuruyla aydınlanır ve onlar, sıra sıra dizilirler. Biz onlara deriz ki: "Rabimiz sizin içinizde mi?" Onlar da derler ki: "Hayır o geliyor. "Sonra, ikinci gök sakinleri, daha önce inen Melekler, bir de yeryüzünde bulunan Cin ve insanlar kadar Melek, ikinci gökten yeryüzüne inerler. Yeryüzüne yaklaşınca yeryüzü onların nuruyla aydınlanır. Onlar da sıra sıra dizilirler. Biz onlara deriz ki: "Rabbimiz sizin içinizde mi?" Onlar da "Hayır o geliyor." derler. Sonra üçüncü kat sakinleri, daha önce inen melcklerle, yeryüzünde bulunan insan ve cinlerin miktarınca inerler. Yeryüzüne yaklaşınca yeryüzü onların nuruyla aydınlanır. Onlar da sıra sıra dizilirler. Biz onlara: "Rabbimiz içinizde mi?" diye sorarız. Onlar da "Hayır geliyor" derler. Sonra gök sakinlerinin tümü, önceliklerin bir kat daha fazlasıyla inerler. Nihayet Cebbar olan Allah, bulutlardan gölgelikler içinde iner. Melekler de iner-

ler. Meleklerin, Allahı tesbih etmelerinin sesleri vardır. Melekler şöyle derler: "Mülkün ve kainatın sahibini tesbih ederiz. Arşın rabbini, azamet sahibini tesbih ederiz. Ölmeyen diriyi tesbih ederiz. Bütün yaratıkları öldürüp kendisi ölmeyeni tesbih ederiz. O, tesbih edilendir, münezzehtir. O, meleklerin rabbi ve ruhun rabbidir. O, münezzehtir, münezzehtir. Biz, en yüce olan rabbimizi tesbih ederiz. Biz, saltanat ve azamet sahibini tesbih ederiz. Biz onu ilel ebed tesbih ederiz." derler. İşte o an Allah teala iner. O gün onun arşını sekiz melek yüklenmiş olur. Bugün onu yüklenenler ise dörttür. Onların ayakları yerin en alt katının sınırındadır. Gökler onların bellerine ulaşmakta, Arş ise onların omuzları üzerinde bulunmaktadır. Aziz ve Celil olan Allah, arşını yeryüzünde dilediği yere koyacak-sonra bir seslenen, bütün yaratıkların işiteceği şekilde seslenecektir. Allah: "Ey cinler ve insanlar topluluğu, ben sizi yarattığım günden bu güne kadar susuyordum. Sizin konuştuklarınızı işitiyor, yaptıklarınızı görüyordum. Şimdi ise sizler susup beni dinleyin. Şimdi size amel defterleriniz ve amelleriniz okunacak. Kim onda hayır bulursa Allaha hamdetsin. Kim de hayırın dışında bir şey bulacak olursa sadece kendini kınasın." Bundan sonra Aziz ve Celil olan Allah, yaratıklarından olan cinler, insanlar ve hayvanlar arasında hükmünü verecektir. Öyle ki o gün, boynuzsuz hayvanın hakkı boynuzlu olandan alınacaktır.

Âyet-i kerimenin sonunda "Bütün işler Allaha döner." buyurulmaktadır. Bundan maksat, kıyamet gününde yaratıkları arasında,dünyadayken yaptıkları haksızlıklardan dolayı hüküm verme işi sadece Allaha aittir. O, hak sahiplerinin haklarını alır, kendilerine verir. Haksızların ise kafir olmayanlarına, dilerse lutfedip affeder, dilerse cezalandırır. Kâfir olanları ise mutlaka cezalandırır.

Her ne kadar dünyada da bütün işler sonunda Allaha ait ise de kıyamette bütün işlerin Allaha ait olduğu daha açıktır. Zira dünyada işleri onun yarattıkları yürütürler. Bazan onun emirleri doğrultusunda hareket eder hakkaniyete uyarlar bazan da onun emri dışına çıkarak haddi aşar, haksızlık yaparlar. Fakat âhirette böyle bir şey söz konusu değildir.*

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ

فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

* Selef-i Salihine göre bu gibi âyetlerin izahında susmak ve te'vile gitmeden işi Allaha havale etmek gerekir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise yanlış te'villere mahal bırakmamak için bu gibi âyetlerin te'viline gidilmesi uygun görülmüştür. İşte bu anlayışa göre bu âyette ifade edilen "Allah gelmesi"nden maksat, "Allahın emrinin veya azabının yahut da âyetlerinin gelmesi" demektir.

211- İsrailoğullarına sor. Kendilerine ne kadar apaçık âyetler gönderdik. Kim, Allahın nimeti kendisine geldikten sonra onu değiştirirse şüphesiz ki Allah, cezası çok şiddetli olandır.

Ey Muhammed, İsrailoğullarına sor. Kendilerine, Peygamberlerinin doğruluğunu gösteren ne kadar açık alamet ve net deliller geldi. Fakat onlar, inkâr etti ve yalanladılar. Kim, Allahın nimeti olan İslamı değiştirir ve onu inkâr ederse, bilsin ki Allah, cezası çok şiddetli, azabı pek acıtıcı olandır.

* Âyet-i kerimede, İsrailoğullarına verildiği zikredilen âyetlerden maksat, mucizelerdir. Rebi' b. Enes Hz. Musanın âsâsının, beyaz elinin, kızıl denizin yarılmasının, düşmanları Firavunun, gözleri önünde boğulmasının, kendilerinin çölde iken bulutlarla gölgelendirilmelerinin ve Yahudilere, gökten bıldırcın eti ve kudret helvasının inmesinin, İsrailoğullarına verilen bu gibi mucizelerden olduğunu zikretmiştir.

Taberi diyor ki: "Allah teala bu âyet-i kerimeleriyle, Peygamberi Muhamed (s.a.v.)'e, geçmişteki ümmetlerin hallerini bildirmekte ve ona, kendisini yalanlayanlara ve rablerine karşı böbürlenenlere sabretmesini emretmektedir. Zira, önceki ümmetlere de Peygamberleri çeşitli mucizeler getirmelerine rağmen, ümmetleri, kendilerine Hz. Muhammede karşı çıkanların yaptıklarını yapmışlardır. Resulullahın döneminde bulunan Yahudiler de bu ümmetlerden devam edip gelen bir kavimdir. Onlar, atalarından görülen şeyleri devam ettireceklerdir.

Âyette zikredilen "Allahın nimeti"nden maksat, İslam dini ve onun farz kıldığı hükümlerdir. "Onu değiştirmek"ten maksat ise, onu kabullenme yerine onu reddetme ve inkâr etmedir. Zira İslam gibi yüce bir nimete layık olan şey onu kabullenmektir. Onu reddetmek ise, nimeti felaketle değiştirmek olur.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَوٰةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا
فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَٰمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212- İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. İman edenlerle alay ediyorlar. Oysa kıyamet gününde Allahtan korkanlar onlardan üstündürler, Allah, dilediğini hesapsız şekilde rızıklandırır.

Kâfirlere, geçici dünya hayatı süslü gösterildi. Orada böbürlenmeyi, mallarının ve sayılarının çoğalmasını isterler. Onlar, dünyaya ve onun süslerine önem vermemeleri sebebiyle, iman edenlerle alay ediyorlar. Oysa Allahın emir-

lerini yerine getirip yasaklarından kaçınarak ondan korkanlar, kıyamet gününde cennete girerek bu kâfirlerden üstün duruma gelirler. Allah, bu takva sahiplerine ikramlarından ve bol ihsanlarından hesapsız bir şekilde rızık verir. Çünkü o, hazinelerinin tükeneceğinden korkmaz.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ
أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا
اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

213- İnsanlar tek bir ümmetti. Allah onlara, müjdeleyen ve uyaran Peygamberler gönderdi. İnsanların ihtilafa düştükleri hususlarda aralarında hüküm vermeleri için, o peygamberlerle beraber hak kitap indirdi. Bu kitap hakkında apaçık deliller geldikten sonra aralarında kıskançlık yüzünden ancak kendilerine kitap verilenler ihtilaf etmişlerdir. Allah, onların ihtilafa düştükleri gerçekler hakkında iman edenlere, izniyle doğru olanı gösterdi. Allah, dilediğini doğru yola iletir.

[İnsanlar, topluca bir dine tabi olan tek bir ümmetti. Fakat sonra ihtilaf ve ayrılığa düştüler. Allah onlara Resuller ve Nebiler gönderdi. Onlar, Allaha itaat edenleri bol sevap ve güzel bir sonuç ile müjdelediler. Allaha isyan edenleri ise şiddetli bir azap ve çetin bir hesapla uyardılar. Allah, din hususunda ihtilafa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm versinler diye o Peygamberlerle beraber Tevratı da indirdi. Yahudilerin Tevrat hususunda ihtilaf etmeleri, onu bilmemelerinden değildi. Bilakis onlara, Tevratın hak kitap olduğuna dair delillerin ispatlanmasından sonra, liderlik kavgası yüzünden bile bile inatlaşmalarındandı. Allah, yardımı ve ilmiyle, iman ehlini, dostu olan İbrahimin dinine tabi olmaya muvaffak kıldı. Allah, yaratıklarından dilediğine sağlam yolu gösterir. Onları hakka ve doğruya yöneltir.]

* Müfessirler bu âyette zikredilen "Tek bir ümmet"ten kimlerin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Abdullah b. Abbas ve Katadeden nakledilen bir görüşe göre bu âyette zikredilen "Tek bir ümmet"ten maksat, Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında yaşayan ve on nesil devam eden ümmettir. Bunlar, Hz. Nuha kadar hak şeriat üzere tek

bir ümmet olarak yaşamışlar, Hz. Nuhtan sonra ihtilafa düşmüşler, Allah da bunlara, müjdeleyici ve uyarıcı Peygamberler göndermiştir. Bu izaha göre "Ümmet" kelimesinden maksat "Tek din üzerinde birleşen insanlar" demektir. Bu hususta başka bir âyet-i kerimede "Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı..."[399] buyurulmaktadır.

b- Mücahide göre bu âyette zikredilen "İnsanlar" kelimesinden maksat, Hz. Âdem, "Ümmet"ten maksat da "Hayırlarda önder" demektir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Âdem, hak din üzere idi ve soyu için bir imamdı, Allah, onun evlatlarından müjdeleyici ve uyarıcı Peygamberler gönderdi." Bu âyetteki "Ümmet" kelimesinin, hayırlarda önder mânâsına geldiğini şu âyetteki aynı mânâya gelen "Ümmet" kelimesi de pekiştirmektedir. "Şüphesiz ki İbrahim, Allaha boyun eğen, hakka yönelen bir ümmetti (önderdi)"[400]

c- Übey b. Kâ'b ve İbn-i Zeyd'den nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyette zikredilen "İnsanlar"dan maksat, Hz. Âdemin sulbünden zerrecikler halinde çıkarılan insanlar, "Ümmet"ten maksat ise "Tek din" demektir. Yani, Allah teala, Hz. Âdemi yarattıktan sonra onun sulbünden insanları zerrecikler halinde çıkarmış ve onlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" demiş onlar da, hep birlikte "Evet, sen bizim rabbimizsin." demişler, böylece tek din üzere olmuşlardır. Fakat daha sonra dünyaya gelince Allaha verdikleri söze bağlı kalmamışlar, ihtilafa düşmüşler Allah da onlara müjdeleyici ve uyarıcı Peygamberler göndermiştir.

d- Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre, bu âyetten maksat şudur: "İnsanlar önceleri tek bir ümmetti ve hak din üzere idiler. Allah onlara, müjdeleyici ve uyarıcı Peygamberler göndermişti. Daha sonra ihtilafa düştüler."

Taberi diyor ki: "Âyeti doğru şekilde tefsir etmek şöyle olur." Allah teala bu âyet-i kerimede, kullarına bildirdi ki, insanlar önceleri tek bir ümmet idiler ve tek bir din üzere idiler. O da hak din idi. Fakat daha sonra ihtilafa düştüler. Allah da onlara, müjdeleyen ve uyaran Peygamberler gönderdi. İnsanların, tek din üzere oldukları vakit, İkrime, Abdullah b. Abbas ve Katadenin dediği gibi Hz. Âdemle Hz. Nuhun arası olabilir. Mücahidin dediği gibi Hz. Âdemin sulbünden gelecek insanların, zerrecikler halinde çıkarılıp kendilerine hak din arzedildiği zaman da olabilir. Bu hususta kesin delil olacak herhangi bir delil yoktur. O halde âyeti umumi bir şekilde izah etmek daha isabetli olur. Bu vaktin hangi vakit olduğunu bilmek veya bilmemek, Allaha bir itaat sayılmayacağından bizlere herhangi bir zarar vermez.

399 Maide suresi, 5/48
400 Nahl suresi, 16/120

Âyet-i kerimede zikredilen "Kitap"tan maksat, Tevrattır. Yahudilere apaçık mucizeler geldikten sonra sırf birbirlerine karşı azgınlıklarından ve liderlik kavgasından dolayı, Allahın hükümleri hakkında ihtilafa düştüler. Fakat Allah, Hz. Muhammede iman eden müminleri, Yahudilerin, hakkında ihtilaf ettikleri konularda, Hz. Muhammede gönderdiği bilgilerle aydınlığa kavuşturdu. Yahudilerin, aralarında ihtilafa düştükleri şeyler, kıble, oruç tutma, haftanın tatil günü, Hz. İbrahimin Yahudi veya Hıristiyan olması, Hz. İsanın Peygamberliği vb. şeylerdir, bu hususta İbn-i Zeyde diyor ki: "Ehl-i Kitap, kıble hakkında ihtilaf ettiler. Bazıları doğuya doğru bazıları da Kudüse doğru namaz kılarlar. Bize ise Allah kıbleyi gösterdi. Onlar, oruç hakkında da ihtilafa düştüler. Bazıları günün sadece bir kısmında oruç tutarlar bazıları da gecenin bir bölümünde oruç tutarlardı. Allah bize, orucun ne olduğunu gösterdi. Onlar, haftanın tatil günü olan Cuma gününde de ihtilafa düştüler. Yahudiler, Cumartesi gününü, Hıristiyanlar da Pazar gününü tatil edindiler. Allah bize de o tatil gününün Cuma günü olduğunu gösterdi. Ehl-i Kitap, Hz. İbrahim hakkında da ihtilâf ettiler. Yahudiler: "O Yahudidir." dediler. Hristiyanlar da "O Hristiyandır" dediler. Allah onu bu iftiralardan arındırdı. Onun, hakka yönelen bir Müslüman olduğunu ve iddia ettikleri gibi müşriklerden olmadığını bildirdi. Ehl-i kitap, Hz. İsa hakkında da ihtilafa düştüler. Yahudiler onun Allahın bir sözü değil bir iftira olduğunu söylediler. Hıristiyanlar ise onun rab olduğunu iddia ettiler. Allah bize, onun hakkında doğruyu bildirdi. İşte ehl-i kitabın, haklarında ihtilaf ettikleri ve Allah'ın da, biz iman edenlere bildirdiği şeyler bunlardır.

Âyet-i kerimenin sonunda: "Allah, dilediğini doğru yola iletir." buyurulmaktadır. Bu âyetin bu bölümü, hak ehlinin şu sözünün doğru olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. "Kullar üzerinde bulunan her nimet, dinleri hususunda olsun dünyaları hususunda olsun Allahtandır.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُم ۖ
مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا
مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214- Sizden öncekilerin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeden, cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz? Onlara yoksulluk ve sıkıntılar dokunmuştu. Ve şiddetle sarsılmışlardı. Öyleki Peygamber ve onunla beraber iman edenler "Allahın yardımı ne zaman gelecek?" demiş-

lerdi. Bilin ki Allah'ın yardımı çok yakındır.

Ey müminler topluluğu, sizden öncekilere isabet eden şiddet, sıkıntı, dert ve çeşitli imtihanların sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz? Onlara, fakirlik, sıkıntı, hastalık ve yorgunluk dokunmuştu. Onlar, korku, titreme ve büyük bir heyecanla sarsılmışlardı. İnsanlar, Allah'ın yardımının geç kaldığını sanıyorlardı. Nihayet Peygamber ve müminler "Allah bize ne zaman yardım edecek?" dediler. Bilin ki Allahın, müminlere yardmı pek yakındır.

* Bu âyet-i kerime, Hendek savaşında müminlerin, çetin bir mücadele verdikleri sırada, karşılaştıkları bitkinlikle beraber şiddetli soğuk karşısında ve yiyecek darlığı çektikleri bir sırada nâzil oldu. Nitekim onların bu hali diğer bir âyet-i kerimede de şöyle anlatılmaktadır: **"İşte orada müminler imtihan edilmişler ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı."**(401)

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ
وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215- Ey Muhammed sana, Allah yolunda neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Harcayacağınız hayırlı bir şey, ana babaya, akrabalara, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalmışadır. Her ne hayır yaparsanız, şüphesiz ki Allah onu bilendir.

Ey Muhammed, sana mallarından hangi şeyleri ve kimlere vereceklerini soruyorlar. Onlara de ki: "Mallarınızdan harcayacağınız şeyi, babalaranıza, analarınıza, akrabalarınıza, babaları ölmüş yetimlere, ihtiyaç sahiplerine ve yolculuk sırasında fakir düşmüş kimselere verin. Hayır ve iyilik olarak her ne yaparsanız Allah, onu sizin hesabınıza yazar. Ve kıyamet gününde onun karşılığını size verir.

* Bu âyet-i kerimede neyin infak edileceği soruluyor. Cevap olarak ta kimlere infakta bulunulacağı açıklanıyor. İşte bu ifade özellik taşıyan bir ifadedir. Müfessirler burada kullanılan ifade tarzının, önemli bir hususun te'kid edilmek istenmesinden ileri geldiğini söylemişler ve demişlerdir ki: "Âyetin ifadesinden anlaşılıyor ki her şeyi infak etmek, her türlü mal ve varlıktan harcama yapmak mümkündür. Ancak önemli olan bu harcamanın kimlere yapılacağıdır. İşte bu hususun önemine binaen, harcanacak yerler sayılmış ve ana babaya, ak-

401 Ahzab suresi, 33/11

rabaya, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalmış olanlara harcanması gerektiğine işaret edilmiştir.

Süddi bu âyet-i kerimenin, Allah tealanın, zekâtı farz kılmasından önce indiğini, kişinin aile efradına harcayacağı nafakaları ve vereceği sadakaları ihtiva ettiğini, zekâtı farz kılan emir gelince de bu âyetin neshedildiğini söylemiştir.

İbn-i Cüreyc ise, müminlerin, Resulullahtan mallarını nerelere harcamaları gerektiğini sormaları üzerine bu âyetin indiğini ve malların nerelere verilmesinin daha faziletli olduğunu belirttiğini bu itibarla bu âyetin, zekatın haricinde teberru şeklinde infakta bulunmayı beyan ettiğini söylemiştir.

Taberi diyor ki: "Süddinin "Bu âyet zekat âyetiyle neshedilmiştir" sözü isabetli de olabilir isabetsiz de. Âyet-i kerimede, söylediğinin doğru olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Zira, bu âyet-i kerimenin, teberru şeklindeki infakların yapılacağı yerlerin daha faziletli olanlarını bildirmiş olması mümkündür. Nitekim bu hususta başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: **", iyilik sevdiğimallardan akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolda kanala, dilencilere ve köle azad etmeye verenin, namazı kılanın, zekatı verenin... yaptığıdır..."**(402)

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ
لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216- Hoşunuza gitmediği halde, savaşmak size farz kılındı. Belki de hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır. Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür. Allah bilir, siz bilmezsiniz .

"Size hoş gelmese de müşriklerle savaşmak üzerinize farz kılındı. Zorluklarla dolu olduğu ve büyük sıkıntılara sebep olduğu için savaş nefislerinize hoş gelmez. Savaşı kötü görmeyin. Belki kötü gördüğünüz o savaşta sizin için hayır vardır. Cihadı terketmeyi de sevmeyin. Belki sevdiğiniz bu cihadı terketme işinde sizin için şer ve kötülük vardır. Allah, sizin için hangi şeyin şer, hangi şeyin hayır olduğunu bilir. Siz ise bunu bilemezsiniz.

* Bu âyet-i kerime, Allahın dinini yeryüzüne hakim kılmak için müminlerin, her türlü zorluğuna rağmen cihad etmelerinin gerekliliğini beyan etmekte-

402 Bakara suresi, 2/177

dir. Bu hususta Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde de şöyle buyuruyor:

عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُمْحِي وجُعِلَ الذِّلَّةُ والصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي.

"Rızkım, mızrağımın gölgesi altında kılındı. Zillet ve aşağılık ise emrime karşı gelene verildi."(403) Resulullah efendimiz diğer bir hadis-i şerifinde de şöyle buyurmuştur:

« مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَغْزُ، وَلَمْ يُحَدِّثْ بِهِ نَفْسَهُ مَاتَ عَلَى شُعْبَةٍ مِنْ نِفَاقٍ.

"Kim cihad etmeden ve cihad etmeyi gönlünden geçirmeden ölürse bir nevi münafık olarak ölmüş olur."(404)

Müfessirler bu âyet-i kerimede, yapılması emredilen cihadın kimlere farz kılındığı hususunda çeşitli görüşler zikretmişlerdir:

a- Ata ve Abdullah b. Abbastan nakledilen bir görüşe göre bu âyette emredilen cihad, sadece Resulullahın sahabilerine farz kılınmıştı. Bu hususta İbn-i Cüreyc diyor ki: "Ben, Atâdan sordum ki, bu âyete göre, bütün insanların savaş yapmaları farz mıdır? Ata dedi ki: "Hayır o âyetin indiği zamandaki insanlara farz kılınmıştı." İkrime diyor ki: "Abdullah b. Abbas dedi ki: "Bu âyet "Dediler ki "İşittik ve itaat ettik"(405) âyeti ile neshedilmiştir."

Taberi diyor ki: "Bu sözün hiç bir mânâsı yoktur. Zira hükümlerin neshedilmesi kul tarafından değil Aziz ve Celil olan Allah tarafındandır. Allah teala bu son âyette, mümin kullarının: "Biz işittik ve itaat ettik." dediklerini bildirmektedir. Burada nesih diye bir şey yoktur. Ebu İshak el-Fezari diyor ki: "Ben Evzaiden "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı." âyetini sordum ve dedim ki: "Bütün insanların savaş etmeleri farz mı?" Evzai de dedi ki: "Ben onu bilmiyorum ama, imamların ve halkın bunu terketmeleri doğru değildir. Kişinin bizzat kendisine tek olarak farz değildir."

b- Diğer bir kısım müfessirler ise bu âyette emredilen cihadın, cenaze namazının kılınmasında olduğu gibi müminlerin üzerine farz-ı kifaye olduğunu, müminlerden belli bir grubun bu farzı eda etmeleri halinde diğerlerinden bu far-

403 Buhari, K. el-Cihad, bab: 88/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 2, s. 40

404 Müslim, K. el-İmare, bab: 158, Hadis No: 1910/Ebu Davud K. el-Cihad bab: 18, Hadis No: 2502/Nesei, K. el-Cihad, bab: 2, Hadis No: 3099

405 Bakara suresi, 2/285

zın düşeceğini söylemişlerdir.

Taberi diyor ki: "Bize göre doğru olan görüş te budur. Zira, bu hususta deliller ittifak halindedir Cihad etme ne sadece belli insanlara farz kılınmıştır. Ne de her ferdi şahsen yükümlü kılan bir farzdır. Zira bu hususta Allah teala şöyle buyurmuştur: **"Müminlerden özürsüz olarak savaşa katılmayıp oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler bir değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından, oturup geri kalanlardan daha üstün kılmıştır. Allah, hepsine de, en güzel şey olan cenneti vaadetmiştir. Allah, cihad edenleri, oturanlara, büyük bir mükâfaatla üstün kılmıştır."**(406) Allah teala bu âyette, cihad edenlerin, cihad etmeyenlerden üstün olduklarını belirttikten sonra, her iki sınıf için de güzellik olduğunu bildirmiştir. Şayet cihad her fert için farz olsaydı, bu farzı ifa etmeyenler için güzellik değil ceza vaadedilirdi.

c- Diğer bir kısım müfessirlere göre ise, kâfirlerle savaşmak, kıyamete kadar her müslümanın üzerine farz-ı ayndır. Davud b. Ebu Âsım diyor ki: "Ben, Said b. el-Müseyyebe dedim ki: "Ben, savaşmanın insanlara farz olduğunu biliyorum." O, bu sözüme karşılık vermedi. Ben diyordum ki şayet o, benim söylediğime karşı çıkacak olsaydı elbette fikrini açıklardı.

Âyet-i kerimede **"Belki hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır. Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür."** buyurulmaktadır.

Süddi bu âyeti izah ederken şöyle demiştir: "Müslümanlar savaşmayı hoş görmüyorlardı. Allah teala onlara buyurdu ki: **"Belki hoşunuza gitmeyen savaş, sizin için daha hayırlıdır."** Yani, savaşta ganimet elde edersiniz, zafere ulaşırsınız ve şehit düşersiniz. Savaşa gitmemeniz halinde ise bunlardan mahrum olursunuz."

Abdullah b. Abbas diyor ki: "Bir gün ben, Resulullahın terkisine binmiştim. O bana dedi ki: "Ey İbn-i Abbas, heva ve hevesinin aksine de olsa Allahın, senin hakkında takdir ettiğine razı ol. Zira bu durum, Allahın kitabında mevcuttur." Dedim ki: "Ey Allahın Resulü, o nerede? Ben Kur'anı okudum." Resulullah buyurdu ki: "O, belki de hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha hayırlıdır. Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür. Allah bilir siz bilemezsiniz..." âyetinde mevcuttur.

---

406 Nisa suresi, 4/95

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ
اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ ۚ
وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ
إِنِ اسْتَطَاعُوا ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ
أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

217- Ey Muhammed, sana mukaddes olan haram ay'da savaş etmekten soruyorlar. De ki: "O ayda savaş etmek, büyük günahtır. Fakat Allah yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, insanları Mescid-i Haramdan men etmek ve oranın halkını yerinden çıkarmak, Allah katında daha büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha büyük bir suçtur. Kâfirlerin gücü yetse sizi dininizden döndürünceye kadar durmadan sizinle savaşırlar. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların dünya ve âhiret amelleri boşa gitmiştir. İşte cehennemlikler onlardır. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır.

Ey Muhammed, sana haram ay olan Recep ayında savaşmaktan soruyorlar. Onlara de ki: "O ayda savaş etmek, haram olan ayda kan dökmek, Allah yanında çok büyük günahtır. Fakat insanları İslama girmekten alıkoymak, Allahı inkâr etmek, müminlerin Mescid-i Harama girmelerini engellemek ve Mescid-i Haram çevresinde yaşayan ve oranın halkından olan insanları oradan çıkarmak, Allah yanında, haram ayda savaşmaktan daha büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha büyük bir suçtur.

Ey müşrikler topluluğu, Allahı inkâr etmeniz, Muhammed ve ashabını Mescid-i Harama girmekten men etmeniz, onları memleketlerinden çıkarmanız ve Müslümanları dinlerinden döndürmek için fitne meydana getirmeniz, Allah katında adam öldürmekten çok daha büyük bir günahtır. Kureyş kâfirlerinin gücü yetse, müslümanları dinlerinden çıkarıp kâfir yapıncaya kadar savaşırlar. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse işte onların amelleri iptal olmuş, sevapları boşa gitmiştir. İşte cehennemlikler onlardır. Onlar, cehennemde ebedi

olarak kalacaklar ve oradan hiç çıkmayacaklardır.

* Bu âyet-i kerimede zikredilen ve "Mukaddes olan haram ay" diye tercüme edilen (الشَّهْرُ الْحَرَامُ)dan maksat, Recep ayıdır. Haram aylar peşpeşe gelen, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayı ile Cemaziyel Âhir ve Şaban ayları arasındaki Recep ayıdır. Cahiliye döneminde bu dört aya hürmet gösterilirdi. Kişi, babasının katilini görse dahi ona dokunmazda ve bu aylarda savaşılmazdı.

Bu âyette zikredilen "Haram ayı'n" Recep ayı oluşu bu âyetin, nüzul sebebinin, Recep ayında meydana gelen bir olay olmasındandır. Bütün müfessirler bu âyet-i kerimenin, nüzul sebebinin, Resulullahın gönderdiği bir müfrezenin, Recep ayının birinci gününde, müşriklerden biri olan Amr b. el-Hadremi'yi öldürmesi ve iki müşriki de esir etmesi hadisesi olduğunu söylemişlerdir. Bu olay, Taberinin rivayetine göre, Urve b. Zübeyr, Süddi, Cündeb b. Abdullah, Mücahid, Miksem, Abdullah b. Abbas, Ebu Mâlik el-Ğifari, Katade, İkrime, Mücahid, Dehhak ve Şa'bi tarafından kısmen de olsa farklı şekillerde nakledilmiştir.

Bu hususta Abdullah b. Zübeyr diyor ki: "Resulullah Bedirden döndükten sonra (hicretin ikinci yılında) Recep ayında Abdullah b. Cahş'ın komutasında, muhacirlerden oluşan dokuz kişilik bir müfrezeyi bir göreve gönderdi. Abdullah b. Cahş'a bir de mektup verdi ve ona: "İki gün gitmeden mektubu açmamasını ancak ondan sonra açmasını, mektubu açmasından sonra da emredilen şeyi yapmaya devam etmesini, fakat arkadaşlarından herhangi birini bu işe zorlamamasını emretmişti. Abdullahın arkadaşları şunlardı: Ebu Huzeyfe b. Rabia, Ukkaşe b. Mihsan, Utbe b. Gazvan, Sa'd b. Ebi Vakkas, Amr b. Rabia, Vâkıd b. Abdullah, Halid b. el-Bekir ve Süheyl b. Beyda (Süddinin rivayetinde Âmir b. Rabia yerine, Âmir b. Füheyre, Ukkaşe b. Mihsan yerine, Ammar b. Yâsir zikredilmiş ve Halid b. el-Bekir de zikredilmemiştir.) Abdullah b. Cahş iki gün yürüdükten sonra mektubu açtı ve okudu. Bir de ne görsün onda: "Sen benim bu mektubumu açıp okuduktan sonra Mekke ile Taif arasındaki "Nahle" denen yere varıncaya kadar git, orada dur. Oradan Kureyşi gözetle ve onlardan bize haber topla" diye yazılı. Abdullah mektubu okuyunca "Başüstüne, dinledim ve itaat ettim." dedi. Sonra arkadaşlarına "Resulullah (s.a.v.) bana, Nahleye gitmemi, haber almak için oradan Kureyşi gözetlememi emretti ve sizden herhangi birinizi de buna zorlamamı bana yasakladı. Sizden kim şehitliği istiyor ve onu arzuluyorsa benimle gelsin. Kim de bunu istemiyorsa geri dönsün. Ben, Resulullahın emri doğrultusunda devam edeceğim." dedi. Abdullah ve arkadaşları yola devma ettiler. Onlardan hiçbiri geri kalmadı. Hicaz bölgesinde yol almaya devam ettiler. "Necran," denen yere varınca, Sa'd b. Ebi Vakkas ile Utbe b. Gazvan ortaklaşa bindikleri develerini kaybettiler. Bunun üzerine Abdullahtan, geri kalıp develerini aramaya koydular. Abdullah ile diğer arkadaşları ise yollarına devam edip "Nahle"ye vardılar ve orada konakladılar. O sırada yanlarından Kureyşin kuru

üzüm ve diğer yiyecek maddeleri taşıyan bir ticaret kervanı geçti. (Mücahidin rivayetine göre ise bu kervan Taiften Mekkeye içki taşıyordu.) Ve Resulullah ile Kureyş arasında da bir saldırmazlık antlaşması vardı. Bu Kervanda Amr b. el-Hadremi, Osman b. Abdullah, kardeşi Nevfel b. Abdullah, Hakem b. Keysan bulunuyordu. Kervanda olanlar Müslümanları görünce onlardan korktular. Zira kervan müslümanların yakınında konaklamıştı. Müslümanlardan Ukkaşe b. Mihsan, yukarıdan onlara baktı. O, başını tıraş etmişti. Müşrikler onu görünce kendilerini emniyette hissettiler ve dediler ki: "Bunlar Umre yapan insanlar, bunlardan bize bir zarar gelmez." Müslümanlar bu müşrikler hakkında istişare ettiler. Çünkü o gün, Cemaziyel Âhir ayının son günüydü. Dediler ki: "Vallahi eğer bu gece bu insanlara dokunmayacak olursanız onlar, yarın Haram ayına girecekler ve artık kendilerini bizden korumuş olacaklar. Onları öldürmüş olursanız Haram ayında öldürmüş olacaksınız. Böylece bir tereddüt içinde kaldılar. Onlara hücum etmekten çekindiler. Daha sonra kendilerinde bir cesaret buldular ve onlardan güçlerinin yettiğini öldürmek ve ellerinde bulunanları almak hususunda ittifak ettiler. Bunun üzerine Vâkıd b. Abdullah bir ok atarak Amr b. el-Hadremiyi öldürdü. Osman b. Abdullah ile Hakem b. Keysanı da esir aldılar. Osmanın kardeşi Nevfel b. Abdullah ise kaçıp ellerinden kurtuldu. Onu yakalayamadılar. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları kervanı ve iki esiri alıp Medine'de Resulullaha geldiler. Oraya gelince Resulullah buyurdu ki" **"Ben size, haram ayında savaşmanızı emretmemiştim."** Resulullah, kervanı ve iki esiri bekletti. Herhangi bir muamele yapmadı. Resulullah, savaşmalarını emretmediğini buyurunca müfrezede olan müslümanlar çok üzüldüler, helak olduklarını zannettiler. Diğer müslümanlar da bu yaptıklarından dolayı onları kınadılar ve onlara dediler ki: "Sizler emredilmeyen şeyi yaptınız, savaşmanız emredilmediği halde savaştınız." Kureyşliler de Müslümanlar aleyhinde propaganda yaparak "Muhammed ve arkadaşları haram ay'ı ihlal ettiler. O ayda kan akıtıp mallara el koydular ve insanları esir ettiler." dediler. Mekkede bulunan müslümanlar ise onlara cevaben "Müslümanlar bunu Cemaziyel Âhir ayında yaptılar." dediler. Yahudiler de bu olaydan dolayı Resulullahın aleyhine bir gelişme beklentisine girerek şu sözleri söylediler: "Amr b. el-Hadremiyi Vâkıd b. Abdullah öldürdü. Amr savaşa ömür verdi. (Onun ölümüyle savaş fikri tekrar canlandı) Hadremi savaşı hazırladı. Vâkıd savaşı tutuşturdu. Allah onları birbirlerine düşürdü."

Urve diyor ki: "İnsanlar da bu hususta açıkça konuşunca, Aziz ve Celil olan Allah, Peygamberine bu âyet-i kerimeyi indirdi. Bu âyet inince ve Allah teala müslümanlardan sıkıntıyı kaldırınca Resulullah kervanı ve iki esiri aldı.

Müfesirler, Haram aylarında savaşmanın yasak olması hükmünün neshedilip edilmediği hususunda iki görüş zikretmişlerdir.

a- Ata b. Meysere ve Zühriden nakledilen bir görüşe göre haram aylarında savaşma yasağı şu âyet-i celile ile neshedilmiştir: "Bu itibarla bu aylarda sa-

vaşmak caizdir. Savaşı önce kâfirlerin başlatması şart değildir. Bu âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: **"Şüphesiz ki ayların sayısı, Allahın, gökleri ve yeri yarattığı günden beri, kitabında tesbit olunduğu üzere, Allahın katında on ikidir. Bu aylardan dördü, mukaddes olan haram aylardır. İşte dosdoğru din budur. Bu aylarda kendinize zulmetmeyin. Ey müminler, müşrikler sizinle nasıl topluca savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Bilin ki Allah, mutlaka müttakilerle beraberdir."**(407)

b- Ata b. Ebi Rebah'a göre ise, haram aylarında savaşmanın yasak olması hükmü neshedilmemiştir, aynen geçerlidir. Çünkü Allah teala bu aylarda savaşmanın büyük bir günah olduğunu beyan etmiştir.

Taberi, birinci görüşü tercih etmiş ve haram aylarda savaşma yasağının kaldırıldığını söylemiştir. Çünkü Tevbe suresinin otuz altıncı âyetinin bu âyeti neshettiği, Resulullahın, haram aylarda savaşmasından anlaşılmıştır. Çünkü Resulullah haram aylarında Huneyn'de Hevazin kabilesiyle, Taifte Sakiyf kabilesiyle savaşmış, Ebu Âmiri de, Evtas denen yere, orada bulunanlarla savaşmak üzere göndermiştir. Şayet bu aylarda savaşmak yasak olsaydı Resulullah bunu yapmazdı. Taberi devamla diyor ki: "Bütün siyer âlimleri, Hudeybiye sulhünden önce Hz. Osmanı müşriklerin öldürdüğü haberi gelmesi üzerine Resulullahın, sahabeleriyle birlikte müşriklerle savaşmak üzere "Biat-ı Rıdvan"ı yaptığı ve bu biatın da bir haram ay olan Zilkade ayında yapıldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Sulhtan sonra Resulullah savaştan vazgeçmiştir. Bu vakıa, açıklamakta olduğumuz âyette zikredilen, haram aylarında savaşmanın yasak olduğu hükmünden sonra gerçekleşmiştir. Zira, Abdullah b. Cahş olayı Hicretin ikinci yılında, Hudeybiye sulhü ise Hicretin altıncı yılında, Huneyn ve Taif olayları ise Hicretin sekizinci yılında meydana gelmişlerdir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ
رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218- Şüphesiz ki iman edenler, hicret edip Allah yolunda cihad edenler, işte onlar, Allahın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

407 Tevbe suresi, 9/36

Allah ve Resulünü tasdik edenler, müşriklerin bulunduğu yerden, onlarla komşuluk etmeyi terkedip hicret edenler, Allahın dini zafere ulaşsın diye düşmanla çarpışıp savaşanlar, işte onlar Allahın lütfu ve merhametiyle, onun cennetine girmeyi arzu ederler. Allah, kullarının günahlarını örten, rahmetiyle onlara lütufta bulunandır.

* Cündeb b. Abdullah diyor ki: "Abdullah b. Cahş'ın komutasındaki müfreze, mukaddes ay olan Receb ayında, Kureyş müşriklerinden Amr b. el-Hadremiyi öldürünce müslümanlar bu müfreze hakkında "Eğer bunlar günah işlemedilerse sevapları da yoktur." demişler ve bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş ve mücahitlerin, Allahın sevabını umduklarını ve mükâfaatına da erebileceklerini beyan etmiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ
أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ
اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾

219- Ey Muhammed, sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: "Onlarda büyük günah vardır. İnsanlar için (bazı dünyevi) faydaları da vardır Ancak, günahları faydalarından çok büyüktür." Ve yine sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan fazla olanı." İşte Allah, âyetlerini size böyle açıklar ki düşünesiniz.

Ey Muhammed, ashabın sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. Onlara de ki: "Onlarda büyük günahlar vardır. İçki, onu içenin aklını giderir. İşte bu, günahların en büyüğüdür. Kumar insanı meşgul ederek Allahı zikretmekten ve namazdan alıkoyar. Onu oynayanların arasına kin ve düşmanlık sokar. İçki ticaretinden elde edilen kârlar ve içenlere geçici olarak sağladığı sun'î bir zevk, onun faydası olarak sayılabilir. Kumarda ise kazanan kimsenin kumar parasını yorulmadan, kolaylıkla elde etmesi onun faydası olarak görülebilir. Ancak içki ve kumarın zararları, zikredilen önemsiz menfaatları yanında çok daha büyüktür. İçki insanı diğer varlıklardan ayıran ve onu üstün bir duruma getiren aklı giderir. İçenler sarhoş olur, birbirlerine sataşır ve dövüşürler. Böylece aralarında kötülük meydana gelir. Kumar oynayanların ise birbirlerine girdikleri ve aralarında çok büyük husumetler meydana geldiği bir gerçektir. Ve yine sana, ey Muhammed, mallarından hangi şeyi Allah yolunda harcayacaklarını ve sadaka olarak vereceklerini soruyorlar. Onlara de ki: "Fazla olanı verin" O da ihtiyacınız-

dan ve ailenizin nafakasından fazla olanıdır. Allah size, birliğini gösteren delilleri açıkladığı gibi, koyduğu sınırları, farzları ve Peygamberi Muhammede indirdiği diğer şeyleri de açıklıyor ki dünya ve âhirette vaadini, korkutmasını, sevabını, cezasını düşünesiniz ve geçici dünyanın yerine ebedi olan âhireti tercih edesiniz.

* Âyet-i kerimede geçen ve "İçki" diye tercüme edilen (خَمْر) kelimesinin lügat mânâsı, "Bir şeyi örtmek, kapatmak ve gizlemektir." Arapçada (خَمَّرْتُ الإِنَاءَ) demek "Kabın ağzını örttüm" dmektir. Yine kadının başörtüsüne "Örtü" anlamına gelen (خِمَارٌ) kelimesi kullanılmıştır. Yine Arapçada (هُوَ يَمْشِي لَكَ الْخَمَرَ) "O, sana karşı gizlice yürüyor" denilmekte ve (خَمْر) kelimesinden "Gizlemek" mânâsı kastedilmektedir. İçkiye (خَمْر) denilmesi, insanların aklını örtmesi ve gölgelemesindendir. Bu itibarla her aklı gölgeleyen ve sarhoş eden şeye (خَمْر) denilmiştir.

Âyette geçen ve "Kumar diye tercüme edilen (اَلْمَيْسِرْ) kelimesi, Abdullah b. Ömer, Dehhak, Katade, Süddi, Abdullah b. Abbas, Hasan-ı Basri ve Said b. Cübeyr tarafından bu şekilde "Kumar" olarak izah edilmiştir. Kumar, galip gelenin mağlup olandan bir şey almayı şart koştuğu her türlü oyuna denir. Müfessirler, hangi çeşit oyunun kumar sayılacağı hakkında özetle şunları söylemişlerdir.

"Abdullah b. Mes'ud, hayvanların mafsalları olan ve "Aşık kemiği" denen kemiklerle oynamanın dahi kumar olduğunu söylemiştir. Bu hususta Abdullah b. Mes'udun şöyle dediği zikredilmiştir. "Bir şey bekleyerek attığınız bu aşıklardan kaçının. Çünkü bunlar kumar sayılır."

Mücahid ve Said b. Cübeyr, çocukların cevizlerle oynamalarını da kumar saymıştır, Atâ ve Tâvûs da çocukların aşık ve cevizle oynamalarını kumar saymışlardır. Muhammed b. Sîrîn ise: "Tahakkuk edip etmeyeceği belli olmayan her muamele kumardır. Her kumar, bu âyette zikredilen Meysir'dendir. Hatta "Ayakta durdurma veya bağırma yahut başına kuş tüyü takmayı şart koşan tavla da kumardır. Bir şey içirmeyi veya bağırmayı yahut ayakta durmayı şart koşan her türlü oyun kumardır." demiştir. Kasım b. Muhammed ise, "İnsanı, Allahı anmaktan ve namazı kılmaktan alıkoyan her oyun kumardır." demiştir.

Âyet-i kerimede, içki ve kumarda büyük günah olduğu, fakat insanlar için bir kısım faydaları da bulunduğu zikredilmiştir. İçkideki günah, kişinin, içki içme neticesinde sarhoş olması yüzünden rabbini dahi tanımaz hale gelmesidir. Elbetteki bu, günahların en büyüğüdür. Ayrıca Süddinin de dediği gibi, içki içen kimse sarhoşluğu yüzünden insanlara zarar verir. Abdullah b. Abbas: "İçki içen kimsenin dini eksilir." demiştir. Yani, Allahı tanımayı bile unutur hale gelir. Kumarın günahı ise, onu oynayanın, Allahı anmaktan ve namaz kılmaktan uzak olmasıdır. Kumar oynayanlar arasında kin ve düşmanlık meydana gelir.

Nitekim bu hususta Allah teala şöyle buyurmaktadır: **"... Şüphesiz ki Şeytan, kumar ve içki ile aranıza düşmanlık ve kin sokmayı, sizi Allahın zikrinden ve namazdan men etmeyi ister. Artık bunlardan vaz geçmez misiniz?"**(408)

İçkide bulunduğu ifade edilen faydalara gelince, onun haram kılınmasından önceki ticaretinden elde edilen kazançlar ve içilmesiyle meydana gelen geçici zevktir. Kumarda bulunduğu ifade edilen faydalar ise, kumarın haram kılınmasından önce kumar neticesinde kazandıkları devenin kesilmesinden elde ettikleri paylar vb. değerlerdir.

Âyet-i kerimede içki ve kumar için "Ancak, günahları faydalarından çok daha büyüktür." buyurulmaktadır. Bu ifade iki şekilde izah edilmiştir.

a- Abdullah b. Abbas, Rebi' b. Enes ve Dehhak bu âyeti şöyle izah etmişlerdir: "İçkinin ve kumarın haram kılınmalarından sonraki günahları, haram kılınmalarından önceki faydalarından çok daha büyüktür."

b- Diğer bir kısım müfessirler ise şöyle izah etmişlerdir: "İçki ve kumarın, haram kılınmalarından önceki günahları yine o zamanki faydalarından daha büyüktü. Çünkü onlar sarhoş oldukları zaman birbirlerine sataşıyor ve birbirleriyle savaşıyorlardı. Kumar oynadıklarında da aralarına kötülük giriyor ve onları fenalıklar yapmaya sürüklüyordu. Bu şeyler, içkiden kazandıkları para ve hissettikleri zevkten daha kötüydü. Taberi, âyeti bu şekilde izah etmenin daha doğru olduğunu söylemiştir. Çünkü bu âyet, içki ve kumarın kesin olarak haram kılınmasından önce inmiştir bu sebeple o zamana göre tefsir edilmelidir.

Taberi bu âyetin, içki ve kumarın kesin olarak haram kılınmasından önce indiğini zikreden haberlerin tevatür derecesine ulaştığını söylemiş ve özetle şunları rivayet etmiştir: Said b. Cübeyr diyor ki: "Bu âyet-i kerime inince, bir kısım insanlar burada zikredilen: "Onlarda büyük günahlar vardır." ifadesini gözönünde bulundurarak içki içmeyi hoş görmemişlerdir. Diğer bir kısım insanlar ise: "Faydaları da vardır. " ifadesini gözönünde bulundurarak içki içmeye devam etmişlerdir. Nihayet: **"Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın. Cünüp iken de gusül edinceye kadar namaz kılmayın. Yolcu olanlar müstesnadır. Eğer hasta iseniz veya yolculukta iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse veya cinsi münasebette bulunmuşsanız ve bu durumda da su bulamamışsanız, tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin, yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz ki Allah, çok affeden, çok bağışlayandır."**(409) âyeti nâzil oldu. Bu defa namaz kılma zamanlarında içkiyi bırakıyor onun dışındaki zamanlarda içiyorlardı. Nihayet: **"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve faal okları, sadece şeytanın işinden bi-**

408 Maide suresi, 5/91
409 Nisa suresi, 4/43

rer pisliktirler. Bu pislikten kaçının ki kurtuluşa eresiniz."(410) âyeti indi. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Bu gün senin vay haline içki. Kumarla birlikte anıldın."

Abdullah b. Ömer diyor ki: "Aziz ve Celil olan Allah, içki hakkında üç defa âyet indirmiştir. İlk indirdiği âyet: **"Ey Muhammed, sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: Onlarda büyük günahlar vardır. İnsanlar için bazı dünyevi faydalar da vardır..."** âyetidir. Bu âyet indikten sonra insanlar: "Ey Allahın Resulü, biz içki içelim ve Allahın, kitabında zikrettiği gibi ondan faydalanalım mı?" dediler. Bunun üzerine: "Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."(411) âyeti nâzil oldu. Bu defa insanlar: "Ey Allahın Resulü, biz içkiyi namaza yakın bir vakitte içmeyiz." dediler. Bunun üzerine: **"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları sadece Şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçının ki kurtuluşa eresiniz."**(412) âyeti indi. Resulullah da buyurdu ki. "Artık içki haram kılındı."

İkrime ve Hasan-ı Basri demişlerdir ki: **"Ey Muhammed, sana içki ve kumardan soruyorlar"** âyetiyle **"Ey iman edenler, sarhoşken namaza yaklaşmayın. "** âyeti, Mâide suresinin: **"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçınınki kurtuluşa eresiniz."** âyetiyle neshedilmiştir.

Süddi diyor ki: "Ey Muhammed, sana içki ve kumardan soruyorlar..." âyet-i kerimesi nâzil olduktan sonra da insanlar içki içmeye devam ettiler. Bir gün Abdurrahman b. Avf bir yemek hazırlayıp içlerinde Ali b. Ebi Talibin de bulunduğu sahabileri davet etti. Ali b. Ebi Talib, Kâfirun sûresini okudu. Fakat okuduğunun ne olduğunu anlayacak durumda değildi. Bunun üzerine Allah teala içki hakkında daha sert davranarak Nisa suresinin kırk üçüncü âyetini indirdi. İçki içmek yasak değildi. Onlar onu, sabah namazından sonra günün ortalarına kadar içiyorlardı. Öğlende ayılıp öğle namazını kılıyor yatsıya kadar içmiyorlardı. Yatsıdan sonra gecenin yarısına kadar içiyor ve yatıyorlardı. Sabahleyin ayılıp namaz kılıyorlardı. Böylece içkiye devam ediyorlardı. Nihayet Sa'd b. Ebi Vakkas bir gün bir yemek hazırladı. İçlerinde Ensar'dan bir kimsenin de bulunduğu sahabileri davet etti. Sa'd devenin kellesini kebap yaptı ve onları bu kebabı yemeye davet etti. Onlar yediler ve içki içerek sarhoş oldular ve sohbete daldılar. Bu sırada Sa'd, Ensardan olan kişiyi kızdıracak bir söz söyledi. Bunun üzerine Ensardan olan o kişi, devenin çene kemiğini alarak Sa'd'ın burnuna vurup kırdı. İşte bu olay üzerine de Allah teala, içki içmeyi tamamen yasaklayan şu âyet-i kerimeyi indirdi. **"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları**

410 Maide suresi, 5/90
411 Nisa suresi, 4/43
412 Maide suresi, 5/90

sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçının ki kurtuluşa eresiniz."(413)

İçkinin aşamalı bir şekilde yasaklandığına dair Taberi, Zeyd b. Aliden, Şa'biden, Katadeden, Mücahidden, Rebi' b. Enesten ve İbn-i Zeydden de rivayetler nakletmiştir. Ayrıca bu hususta Ebu Meysereden de şunlar nakledilmiştir. Ebu Meysere diyorki: "Hz. Ömer, içkinin haram olduğunu beyan eden âyetin inmesinden az bir müddet önce şöyle demiş: "Ey Allahım sen, içki hakkında bize şifa veren bir açıklama gönder." bunun üzerine: **"Ey Muhammed, sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: "Onlarda büyük günah vardır. İnsanlar için bazı dünyevi faydaları da vardır. Ancak günahları faydalarından çok büyüktür..."** âyeti inmiştir. Ömer çağırılmış ve kendisine bu âyet okunmuştur.

Yine Ömer: "Ey Allahım sen, içki hakkında bize şifa veren bir açıklama gönder." demiş bunun üzerine de: **"Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."**(414) âyeti inmiştir. Bu âyetin inmesinden sonra namaza başlarken Resulullahın bir davetçisi (Bu iş için gönderdiği birisi) "Dikkat edin, sarhoş olan sakın namaza yaklaşmasın" diye bağırıyordu. Ömer bu sefer de çağırıldı ve bu âyet ona okundu.

Ömer yine, "Ey Allahım, sen içki hakkında bize şifa veren bir açıklama gönder." demiş. Bunun üzerine de: **"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları, sadece şeytanın işinden birer pisliktirler. Bu pislikten kaçının ki kurtuluşa eresiniz." "Şüphesiz ki şeytan, kumar ve içki ile aranıza düşmanlık ve kin sokmayı, sizi Allahın zikrinden ve namazdan men etmeyi ister. Artık bunlardan vaz geçmez misiniz?"**(415) âyetleri inmiştir. Âyetin sonunda bulunan: **"Artık bunlardan vaz geçmez misiniz?"** ifadesini işiten Ömer:

قال عمر انتهينا.

"Artık vaz geçtik." demiştir.(416)

Âyet-i kerimenin devamında: **"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki "İhtiyaçtan fazla olanı."** buyurulmaktadır. Burada geçen ve "İhtiyaçtan fazla olan" diye tercüme edilen (اَلْعَفْوَ) kelimesi müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

a- Abdullah b. Abbas, Katade, Ata, Süddi, İbn-i Zeyd ve Hasan-ı Basriye göre, burada zikredilen (اَلْعَفْوَ) kelimesinden maksat, kişinin aile efradının na-

413 Maide suresi, 5/90
414 Nisa suresi, 4/43
415 Maide suresi, 5/90, 91
416 Ebu Davud K. el-Eşribe bab: 1, Hadis No: 3670/Tirmizi K. Tefsir el-Kur'an, sure: 2, bab: 7/Nesei, K. el-Eşribe, bab: 1

fakasından arta kalan malı" demektir. Bu hususta İbn-i Zeyd diyor ki: "İnsanlar her gün, içinde bulundukları günün şartlarına göre çalışıyorlardı. Şayet çalıştıkları günlerde elde ettikleri mallarından aile efradına harcadıkları dışında bir şey artarsa onu tasadduk ediyorlardı. Yoksa aile efradını aç bırakarak insanlara tasadduk etmiyorlardı.

b- Abdullah b. Abbas ve Tâvûstan nakledilen diğer bir görüşe göre bu âyette zikredilen (اَلْعَفْوَ) kelimesinden maksat, "Mallarınızdan pek önem vermediğiniz basit şeyler" demektir.

c- Yine Hasan-ı Basri, Atâ ve Mücahidden nakledilen diğer bir görüşe göre burada zikredilen (اَلْعَفْوَ) kelimesinden maksat, "Orta derecede infak" demektir. Yani ne malının tümünü harcayıp insanlara muhtaç hale düşmek ne de malından çok az bir bölümünü harcayarak cimriliğe kaymaktır.

d- Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre burada zikredilen (اَلْعَفْوَ) kelimesinden maksat, insanların gönül hoşluğu ile verdikleri şeylerdir.

e- Rebi' b. Enes ve Katadeden nakledilen başka bir görüşe göre bu âyette zikredilen (اَلْعَفْوَ)den maksat, "Kişinin mallarının en güzelidir."

f- Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre bu âyette zikredilen (اَلْعَفْوَ) kelimesinden maksat, kişinin vermesi farz olan zekat vb. mali yükümlülüklerdir.

Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden doğru olanı, burada zikredilen (اَلْعَفْوَ) kelimesinden maksat, kişinin kendisinin ve ailesinin nafakasından arta kalan malıdır. Zira bu hususta Resulullahtan bir çok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:"

Ebu Hüreyre (r.a.) diyor ki:

عن أبى هريرة ، قال: أمر النبى ﷺ بالصدقة، فقال رجل: يا رسول اللّه، عندى دينار، فقال: « تصدق به على نفسك » قال: عندى آخر، قال: « تصدق به على ولدك » قال: عندى آخر، قال: « تصدق به على زوجتك» أو قال « زوجك » قال: عندى آخر، قال: « تصدق به على خادمك » قال: عندى آخر، قال: انت ابصر.

"Resulullah, sadaka vermeyi emretti. Bunun üzerine bir adam: "Ey Allahın Resulü, benim bir dinarım var." dedi. Resulullah: "Sen onu kendine harca"

dedi. Adam "Başka bir dinarım daha var" dedi. Resulullah: "Onu da çocuğuna harca" dedi. Adam: "Başka bir dinarım daha var." dedi. Resulullah: "Onu da eşine harca" dedi. Adam: "Başka bir dinarım daha var" dedi. Resulullah: "Onu da hizmetçine harca" dedi. Adam: Bir başka dinarım daha var" dedi. Resulullah: "Onu ne yapacağını sen daha iyi bilirsin." dedi.(417)

Cabir b. Abdullah, Resulullahın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

قَالَ إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ فَقِيراً فَلْيَبْدأْ بِنَفْسِهِ فَإِنْ كَانَ فَضْلاً فَعَلَى عِيَالِهِ فَإِنْ كَانَ فَضْلاً فَعَلَى قَرَابَتِهِ أَوْ عَلَى ذِى رَحِمِهِ فَإِنْ كَانَ فَضْلاً فَهٰهُنَا وَهٰهُنَا.

"Sizden biriniz fakir olursa (malını harcamada) önce kendisinden başlasın. Şayet bir şey artarsa aile efradına harcasın. Yine bir şey artarsa akrabalarına harcasın. Yine bir şey artarsa şöyle şöyle yapsın. Yani önüne arkasına, sağına soluna harcasın."(418)

Yine Cabir b. Abdullah diyor ki:

عن جابر بن عبد اللّه قال بينما نحن عند رسول اللّه ﷺ اذ جاءه رجل بمثل البيضة من ذهب اصابها فى بعض المغازى قال احمد فى بعض المعادن وهو الصواب فقال يا رسول اللّه خذها منى صدقة فو اللّه مالى مال غيرها فاعرض عنه ثم جاءه عن ركنه الايسر فقال مثل ذلك ثم جاءه بين يديه فقال مثل ذلك ثم قال هاتها مغضبا فحذفه بها حذفة لو اصابه لاوجعه او عقره ثم قال يعمد احدكم الى ماله لا يملك غيره فيتصدق به ثم يقعد يتكفف الناس انما الصدقة عن ظهر غنى خذ الذى لك لا حاجة لنا به فاخذ الرجل ماله وذهب.

"Bir gün biz, Resulullahın yanında iken bir kişi ona, bir savaşta elde ettiği yumurta kadar bir altın külçesi getirdi. (Diğer bir rivayette, "Bazı maden ocaklarından elde ettiği" şeklindedir) ve dedi ki: "Ey Allahın Resulü, bunu benden sadaka olarak al. Allaha yemin olsun ki benim bundan başka malım yoktur. "Resulullah ondan yüzünü çevirdi. Adam ona sol tarafından geldi ve aynı şeyi

417 Ebu Davud, K. ez-Zekât, bab: 45, Hadis No: 1691/Nesei, K. ez-Zekât, bab: 54.
418 Neseî, K. el-Bûyu', bab: 84/Müslim, K. ez-Zekât, bab: 41, Hadis No: 997

söyledi. Sonra önünden geldi yine aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Resulullah kızgın bir şekilde "Getir onu" dedi. Onu alıp adama doğru öyle bir attı ki şayet ona dokunacak olsaydı onun bir tarafını ağrıtacak veya yaralayacaktı. Sonra şöyle buyurdu: **"Sizden biriniz malını alıyor, ondan başka bir şeye sahip olmadığı halde onu tasadduk etmek istiyor. Sonra da oturup insanlara el açıyor. Sadaka ancak zenginin sırtındandır. Al bu senin olsun. Bizim buna ihtiyacımız yok." Adam onu alıp gitti."**(419)

Ebu Ümame, Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

أُمَامَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ « يَا ابْنَ آدَمَ! إِنَّكَ أَنْ تَبْذُلَ الْفَضْلَ خَيْرٌ لَكَ. وَأَنْ تُمْسِكَهُ شَرٌّ لَكَ. وَلاَ تُلاَمُ عَلَى كَفَافٍ. وَابْدأْ بِمَنْ تَعُولُ. وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى.

"Ey Ademoğlu eğer sen ihtiyacından artanı harcarsan o senin için daha hayırlıdır. Eğer harcamayıp elinde tutarsan o senin için daha kötüdür. Sen kendi kendine yetinmenden dolayı kınanmazsın. (Yani kişi kendi ihtiyaç duyduğu şeyleri harcamadığından dolayı kınanmaz) sen, harcamakla yükümlü olduğundan başla (ve bil ki) üstte olan el altta olan elden daha hayırlıdır."(420)

Taberi diyor ki: "Bütün bu hadis-i şerifler gösteriyor ki bu âyette zikredilen "Afv" kelimesinden maksat, kişinin kendisinin ve ailesinin ihtiyacından arta kalandır.

Müfessirler âyet-i kerimenin bu bölümünün mensuh olup olmadığı hususunda iki görüş zikretmişlerdir.

a- Abdullah b. Abbas ve Süddiye göre bu âyet-i kerime, zekâtın farz olduğunu beyan eden âyet-i kerimelerle neshedilmiştir. Bu hususta, Abdullah b. Abbas'ın şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Ey Muhammed, sana, (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan fazla olanı." âyet-i kerimesi nazil olmuş, bu âyet harcanacak şeyler bakımından farz olan belli bir miktar tayin etmemiştir. Sonra: "Ey Muhammed, sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillere aldırış etme."(421) âyeti nâzil olmuştur. Daha sonra ise gelen âyetlerle miktarlar belirtilerek farz olan miktarlar beyan edilmiştir.

b- Mücahide göre ise bu âyetin hükmü geçerlidir, neshedilmemiştir. Zira

---

419 Darimi, K. ez-Zekât, bab: 25

420 Müslim, K. ez-Zekât, bab: 97, Hadis No: 1036/Tirmizi, K. ez-Zühd, bab: 2

421 A'raf suresi, 7/199

Mücahid bu âyeti, farz olan zekâtlara yorumlamıştır.

Taberi diyor ki: "Bu âyet ne başka bir âyeti neshetmiş ne de başka bir âyet tarafından neshedilmiştir. Allah teala bu âyet-i kerimede, farz olmayan sadakaların nasıl harcanacağını beyan etmiştir. Bu bakımdan din ve takva sahibi olan bir insanın, Allah tealanın kullarına öğrettiği bu yolu takibetmesi gerekir. Resulullah bu yolun nasıl olduğunu bizlere açıklamıştır. O yolda kişinin önce kendisinden başlaması, sonra aile efradına harcaması, daha somra da Allahı razı edecek diğer yerlerde harcamasıdır. İşte Allah tealanın beyan ettiği israfla cimrilik arasında tutulacak olan yol da budur. Allah teala, Peygamberine bu hususu beyan ederek şöyle buyuruyor: **"Sakın eli boynuna kelepçelenmiş gibi cimri olma. İsrafa dalarak ta elini tamamen açma. Sonra kınanmış ve açıkta bırakılmış olarak oturup kalırsın."**(422) Yine Allah teala kullarını "İbadürrahman" olarak vasıflandırırken şöyle buyuruyor: **"Onlar harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik. İkisi arasında orta bir yol tutarlar."**(423) Âyet-i kerimenin mensuh olduğunu iddia eden kimseye denir ki: "Senin buna dair delilin nedir? Halbuki herkes kişinin malından, farz olan zekâtlar dışında, sadaka verebileceği, bağışta bulunabileceği ve malının üçte birini vasiyet edebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. O halde bu âyet nasıl mensuh olabilir? Eğer diyecek olursa ki: "Arta kalanın verilmesinin farz oluşu neshedilmiştir." Cevaben denilir ki: "Kişinin malından arta kalanını harcamasının farz olduğuna dair delilin nedir? Ta ki zekatın farz oluşunun bu farzı düşürdüğünü iddia edesin? Bu âyet-i kerime bir farz hüküm koymamıştır. Sadece Resulullaha sorulan infakın nasıl yapılacağını beyan etmiştir.

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِن
تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ
إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

220- Hem dünya hem de âhiret işlerini düşünesiniz. Sana yetimlerden soruyorlar. De ki: "Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır. Eğer onları aranıza alırsanız, onlar sizin din kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu ıslah edenden ayırdetmesini bilir. Eğer Allah dileseydi sizi zor durumda bırakırdı. Şüphesiz ki Allah, her şeye galiptir, hüküm ve hik-

422 İsra suresi, 17/29
423 Furkan suresi, 25/67

met sahibidir.

Ey müminler, bu surede zikredilen âyet ve delilleri açıkladığım gibi size bir kısım emir ve yasaklarımı açıklarım ki, hem dünyanın geçiciliğini hem de âhiretin devamlılığını ve kalıcılığını düşünesiniz. Böylece âhiretin dünyadan daha üstün olduğunu anlayasınız ve onun için çalışasınız. Ey Muhammed, sana yetimlerden ve mallarının, kendi mallarınıza karışması halinden soruyorlar. Onlara de ki: "Yetimlerin mallarının idaresini düzene koymakla lütufta bulunmanız, Allah yanında sizin için daha hayırlı sevap bakımından da daha büyüktür. Eğer onların yiyeceklerini kendi yiyeceklerinize, içeceklerini kendi içeceklerinize ve mallarını da kendi malarınıza karıştırırsanız artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir. Kardeşlerin bir kısmı diğerlerine yardım eder. O halde size, onların mallarına şefkatli bir kardeş nazarıyla bakmak gerekir. Allah sizden, kendi malını, yetimin malına katan kişinin maksadının, o malı dağıtıp haksız surette yemek mi olduğunu yoksa düzeltip çoğalmasını sağlamak mı olduğunu çok iyi bilir. Eğer Allah dileseydi sizi, mallarınızı yetimlerin mallarından ayrı tutmakla yükümlü kılarak zor durumda bırakır ve sıkıntıya sokardı. Fakat o, rahmeti ve acımasıyla sizi buna mecbur etmedi. Böylece sizi genişliğe çıkardı ve işinizi kolaylaştırdı. Şüphesiz ki Allah, hükümranlığında herşeye galiptir, idaresinde hüküm ve hikmet sahibidir.

* Müfessirler bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında çeşitli görüşler zikretmişlerdir:

a- Bazılarına göre bu âyetin nüzul sebebi, bundan önce inen Nisa suresinin onuncu âyetinin, yetimlerin mallarına yaklaşılmasını yasaklaması üzerine, müminlerin sıkıntıya düşmeleri ve Resulullahtan çare istemeleridir. Bu görüş, Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr, Abdurrahman b. Ebi Leyla, Katade ve Rebi' b. Enesten nakledilmiştir. Ancak, Katade, Rebi' b. Enes ve Said b. Cübeyre göre, bundan önce inen ve inmesiyle müminlerin sıkıntıya düştükleri âyet: "Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar yaklaşmayın. Sadece en güzel bir şekilde yaklaşın."[424] âyetidir. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki:

عن ابن عباس قال: لما أنزل الله عز وجل (ولا تقربوا مال اليتيم الا بالتى هى أحسن) و (إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما) الآية ـــ انطلق مَنْ كان عنده يتيم فعزل طعامه من طعامه وشرابه من شرابه، فجعل يفضل من

424 İsra suresi, 17/34

طعامه فيُحْبِسُ له حتى يأكله أو يفسد فاشتد ذلك عليهم، فذكروا ذلك لرسول الله ﷺ، فأنزل الله عز وجل (ويسألونك عن اليتامى، قل : إصلاح لهم خير، وإن تخالطوهم فإخوانكم) خلطوا طعامهم بطعامه وشرابهم بشرابه.

"Allah teala "Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar yaklaşmayın. Ancak en güzel bir şekilde yaklaşın."(425) **"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına sadece ateş tıkamış olurlar. Onlar yakında alev alev yanan bir ateşe sokulacaklardır."**(426) âyetlerini gönderince, yanlarında yetim bulunan insanlar gidip yetimlerin yiyeceklerini ve içeceklerini, kendi yiyecek ve içeceklerinden ayırdılar. Öyle ki artan yemekler bekletilip ya onlara yediriliyor veya kimse yemiyor, bozuluyordu. Bu durum müminleri sıkıntıya düşürdü. Durumu Resulullaha aksettirdiler. Bunun üzerine Allah teala: **"Sana yetimlerden soruyorlar. De ki: "Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır. Eğer onları aranıza alırsanız, onlar sizin din kardeşleriniz-dir..."** âyetini indirdi. Artık yetimlerin varisleri, yiyeceklerini ve içeceklerini yetimlerinki ile karıştırdılar."(427)

b- Abdullah b. Abbas, Süddi ve Dehhaktan nakledilen diğer bir örüşe göre bu âyetin nüzul sebebi, daha önce inen bir âyet değil, Arapların, yetimlerin malına yaklaşmaktan uzak durma örfleri ve bu örflerinden dolayı sıkıntıya düşmemeleri için istekte bulunmalarıdır. Bu hususta Süddi diyor ki: "Araplar cahiliye döneminde yetim hakkında çok titiz davranıyorlardı. Öyle ki haklarına tecavüz ederler korkusuyla aynı kaptan onlarla yemek yemiyorlar, develerine binmiyor, hizmetçilerine hizmet ettirmiyorlardı. Bu âdet hususunda Resulullaha geldiler ondan bu meseleyi sordular. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Âyet-i kerimenin devamında: **"Eğer Allah dileseydi sizi zor durumda bırakırdı."** buyurulmaktadır. Müfessirler burada geçen ve "Zor durumda bırakırdı." diye tercüme edilen (لَأَعْنَتَكُمْ) cümlesini çeşitli şekillerde izah etmişlerdir.

Mücahide göre bu ifadeden maksat: "Eğer Allah dileseydi yetimlerin otlaklarında hayvanlarınızı otlatmayı ve onların katıklarını yemeyi size haram kılar böylece sizi sıkıntıya sokardı." demektir. Mücahid: "Eğer yetimleri aranıza alırsanız bu sizin için daha hayırlıdır." ifadesini, "Eğer yetimlerin mallarını ot-

425 En'am suresi, 6/152

426 Nisa suresi, 4/10

427 Ebu Davud, K. el-Vasâyâ, bab: 7, Hadis No:2871/Neseî, K. el-Vasâyâ, bab: 11, Hadis No: 3699

lakta kendi mallarınıza katar ve onların katıklarını kendi katıklarınızla birlikte bulundurur ve yerseniz sizin için daha hayırlıdır." şeklinde izah ettiği için bu âyetin bu bölümünü de bu şekilde izah etmiştir.

Abdullah b. Abbas ise âyetin bu bölümünü şöyle izah etmiştir: "Eğer Allah dileseydi sizi zorluğa koşar ve sıkıntıya düşürürdü. Fakat o, işi kolaylaştırdı ve buyurdu ki: **"İçinizden zengin olanlar, yetimlerin malını yemekten çekinsin, fakir olanlar ise meşru surette yesin."**(428)

Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre, o bu âyeti şöyle izah etmiştir: "Eğer Allah dileseydi, yetimlerin mallarından size geçenler yüzünden sizi helak ederdi."

وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ
وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ
أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ
وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221- İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, hür olan müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Hür olan müşrik kadın hoşunuza gitse bile. Müşrik erkekleri de, iman etmedikçe mümin kadınlarla evlendirmeyin. Mümin bir köle, hür olan müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Müşrik olan erkek hoşuna gitse bile. Bu müşrikler insanı ateşe davet ederler. Allah ise izni ile cennete ve mağfirete davet eder ve âyetlerini insanlara açıklar. Gerekir ki düşünürler.

Ey iman edenler, kitap ehli olmayan ve putperest olan müşrik kadınlarla, Allaha, Peygamberine ve Peygambere indirilene iman etmedikçe evlenmeyin. Sizlerin, Allaha ve Peygamberine iman eden bir cariye ile evlenmeniz, hür olan-

428 Nisa suresi, 4/6

müşrik veya kâfir bir kadınla evlenmenizden, Allah katında daha hayırlı ve daha üstündür. Müşrik olan kadın, güzelliği, soyu ve malı bakımından hoşunuza gitse bile. Ey iman edenler, müslüman olan bir kadını da, Allah ve Resulüne iman etmedikçe, bir müşrik erkekle evlendirmeyin. Müslüman kadınları, Allah ve Resulüne iman eden kölelerle evlendirmeniz, onları hür olan müşriklerle evlendirmenizden sizin için daha hayırlıdır. Hür olan müşrik erkekler, mal, soy ve mevki bakımından hoşunuza gitse bile. Kendileriyle evlenmeniz yasaklanan bu kadın ve erkek müşrikler sizleri, cehenneme götürecek işleri yapmaya çağırırlar. Allah sizleri, yardımı ve kolaylaştırması ile cennete götürecek amelleri işlemeye, hatalarınızı silecek işleri yapmaya davet eder. Ve kitabındaki âyet ve delillerini kullarına açıklar ki düşünüp ibret alsınlar, cehennem ateşine davet eden ile cennete ve affa davet edeni birbirinden ayırsınlar.

* Âyet-i kerimede, mümin erkeklerin, müşrik kadınlarla evlenmelerinin yasak olduğu beyan edilmektedir. Ancak ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyan kadınlarla mümin erkeklerin evlenmeleri caizdir. Bu hususta diğer bir âyette şöyle buyurulmaktadır: **"... Hür ve iffetli mümin kadınlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden (ehl-i kitaptan) hür ve iffetli kadınlar, namuslu olmanız, zina yapmamanız, dost edinmemeniz ve kendilerine mehir vermeniz şartıyla size helaldir..."**(429)

Buna mukabil, mümin kadınlar, hiçbir kâfirle evlenemezler. Bu kâfirler ehl-i kitap ta olsa bu böyledir. Bu hususta da şu âyet-i kerimede buyuruluyor ki: **" .. Çünkü ne mümin kadınlar kâfirlere helaldir ne de kâfir erkekler mümin kadınlara helaldir..."**(430)

Müfessirler, açıklamakta olduğumuz bu âyet-i kerimenin, bütün müşrikleri kastederek mensuh olduğu yahut müşriklerden sadece belli bir sınıfı kastederek mensuh olmadığı hususda farklı görüşler zikretmişlerdir.

a- Abdullah b. Abbas, İkrime, Mücahid ve Rebi' b. Enes, izah etmekte olduğumuz bu âyet-i kerimenin, bütün müşriklerin müslümanlarla evlenmelerinin haram olduğunu bildirdiğini, bu itibarla Maide suresinin dördüncü âyetinde zikredilen, ehl-i kitapla evlenme hükmüyle neshedildiğini söylemişlerdir. Bu âyette buyuruluyor ki: **"Hür ve iffetli kadınlarla, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden hür ve iffetli kadınlar, namuslu olmanız, zina yapmamanız, dost edinmemeniz ve kendilerine mehir vermeniz şartiyle evlenmeniz size helaldir."**(431) Görüldüğü gibi bu âyet-i kerime, kâfir ve müşrik olan ehl-i kitabın kadınlarının mümin erkeklerle evlenebileceklerini beyan etmiştir. Bu itibarla izah etmekte olduğumuz âyet neshedilmiştir.

---

429 Maide suresi, 5/5

430 Mümtahine suresi, 60/10

431 Maide suresi, 5/4

b- Katade ve Said b. Cübeyr'e göre ise bu âyet- kerimenin her ne kadar ifadesi genel ise de hükmü özeldir. Bu itibarla neshedilmemiştir. Zira âyette zikredilen ve evlenilmesi yasaklanan müşrik kadınlardan maksat, bütün müşrik kadınlar değil, özellikle ehl-i kitap olmayan müşrik kadınlardır. Nitekim Arapların müşrik kadınları böyleydi. Ehl-i kitap olan müşrik kadınlarla evlenmenin hükmü ise başka bir âyette belirtilmiş ve bazı sahabiler de bu hüküm uyarınca evlenmişlerdir. Mesela Huzeyfetül Yeman bir Yahudi veya Hristiyan kadınla evlenmiştir.

c- Şehr b. Havşebin, Abdulluh b. Abbastan naklettiği diğer bir rivayete göre bu âyet-i kerime neshedilmemiştir. Ve bu âyetle, bütün müşrik kadınlarla evlenmek yasaklanmıştır. Müşrik kadının putperest, mecusi ve ya ehl-i kitap olması farketmez. Bu hususta Abdullah b. Abbasın şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Resulullah, hicret eden mümin kadınlar dışındaki bütün kadınlarla evlenmeyi yasaklamıştır. Resulullah, İslam dini dışında herhangi bir din mensubuyla evlenmeyi haram kılmıştır. Bu hususta Allah teala: **"kim dini inkâr ederse şüphesiz ki onun, daha önceki amelleri boşa gider ve âhiret gününde o, hüsrana uğrayanlardandır."**(432) buyurmuştur. Talha b. Ubeydullah, bir Yahudi kadınla, Huzeyfe b. Yeman da Hristiyan bir kadınla evlenmiş Hz. Ömer de onların bu hallerine şiddetli bir şekilde kızmış ve onları dövmek istemiştir. Bunun üzerine onlar: "Ey müminlerin emiri sen kızma biz onları boşarız." demişler. Hz. Ömer de: "Allah'a yemin olsun ki, eğer onları boşamak helal olsaydı onlarla evlenmek te helal olurdu. Ben onları sizin elinizden hor ve hakir bir şekilde çekip alacağım." dedi.

Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden doğru olanı, âyet-i kerimenin zahirinin genel mânâda olduğunu fakat aslında ise bu âyetten, ehl-i kitap dışındaki müşrik kadınların kastedildiğini, bu itibarla âyet-i kerimenin neshedilmediğini söyleyen görüştür. Zira Allah teala, müslüman erkeklere, müslüman kadınlarla evlenebileceklerini beyan ettiği gibi, ehl-i kitabın iffetli kadınlarıyla da evlenebileceklerini, Maide suresinin beşinci âyetinde zikretmiştir. Birbirlerine muarız gibi görüldüğü zannedilen her âyetten birinin diğerini neshettiğini söylemek, buna dair kesin bir delilin var oluşuna bağlıdır. Ortada böyle kesin bir delil olmadığına göre, Maide suresinin beşinci âyetinin, ehl-i kitap olan kadınlarla evlenmeyi beyan eden bölümün, müşrik kadınlarla evlenmeyi kesinlikle yasaklayan bu âyet-i kerimeyi neshettiğini söylemek caiz değildir. Zira bu, delilsiz bir iddia olur.

Abdullah b. Abbastan, Hz. Ömer'in, Talha ile Huzeyfe'nin evlendikleri ehl-i kitaptan olan kadınları bunlardan ayırdığına dair olan rivayetinin bir anlamı yoktur. Zira, bütün ümmet, Allah tealanın kitabının açık hükmüyle, ehl-i kitap olan kadınlarla evlenilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Resulullah'tan

gelen hadis-i şerifler de bunu beyan etmişlerdir. Diğer yandan, Hz Ömer'den, yukarıda zikredilenin aksine bir rivayet, daha sağlam senetlerle rivayet edilmiştir. Mesela, Zeyd b. Vehb, Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir. "Müslüman erkek, Hristiyan bir kadınla evlenebilir. Fakat Hristiyan bir erkek, Müslüman bir kadınla evlenemez." Zeyd sözlerine devamla demiştir ki: "Ömer'in, Talha ve Huzeyfe'nin, Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmelerini hoş görmemesi, insanların bu iki sahabeye uymalarından ve müslüman kadınlarla evlenmekten vaz geçeceklerinden korkmasındandır. Veya bunun dışında başka bir sebeptendir. Bu yüzden Ömer onlara, bu hanımlarını serbest bırakmalarını emretmiştir. Nitekim bu hususta Şakiyk şunları nakletmiştir. "Huzeyfe, Yahudi bir kadınla evlendi. Ömer ona mektup yazarak "Kadını bırak" dedi. Huzeyfe de ona bir mektup yazarak "Sen, bunun haram olduğunu zannederek mi benim kadını bırakmamı istiyorsun?" dedi. Bunun üzerine Ömer: "Onun haram olduğnu sanmıyorum fakat ben, onların karşısında mümin kadınları ezik düşüreceğinizden korkuyorum." diye cevap verdi.

Bu hususta, Cabir b. Abdullah da Resulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir.: **"Bitz, ehl-i kitabın kadınlarıyla evleniriz. Fakat onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler."**

Taberi diyor ki: "Her ne kadar Cabirden rivayet edilen bu hadisin senedinin sağlamlığında bir eleştiri varsa da bu hadisi almak, Şehr b. Havşebin, Abdullah b. Abbastan naklettiği sözü almaktan daha evladır. Zira, ehl-i kitap kadınlarla evlenilebileceği, ümmet arasında ittifak edilen bir konudur.

Âyet-i kerimede, **"Mümin bir cariye, hür olan müşrik bir kadından daha hayırlıdır."** buyurulmaktadır. Süddi, âyetin bu bölümünün Abdullah b. Revaha hakkında nâzil olduğnu söylemiştir. Abdullah'ın, siyah bir cariyesi bulunuyordu. Bir gün, Abdullah ona kızarak yüzüne bir tokat vardu. Sonra da koşup Resulullah'a söyledi Resulullah ona: **"Ey Abdullah o nasıl bir cariye?"** diye sordu. Abdullah da: "Ey Allah'ın Resulü, o orucunu tutuyor, namazını kılıyor, abdestini alıyor ve Allah'tan başka hiçbir ilah bulunmadığına, senin de Allah'ın Peygamberi olduğuna dair şehadet getiriyor." dedi. Bunun üzerine Resulullah, **"Bu mümin bir kadındır."** dedi. Abdullah, "Seni hak Peygamber olarak gönderene yemin ederim ki, Ben onu mutlaka azad edecek ve mutlaka onunla evleneceğim." dedi ve bu dediğini de yaptı. Bunun üzerine bazı müslümanlar onu ayıplayarak dediler ki: "Bu adam bir cariye ile evlendi." O zamanda müminler müşriklerin soylarına rağbet ederek kendi kadınlarını müşriklerle evlendirmeyi, kendileri de müşrik kadınlarla evlenmeyi istiyorlardı. İşte bunun üzerine Allah teala **"Mümin bir cariye hür olan müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Hür olan müşrik kadın, hoşunuza gitse bile. Müşrik erkekleri de iman etmedikçe mümin kadınlarla evlendirmeyin. Mümin bir köle., hür olan müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Müşrik olan erkek, hoşunuza git-**

se bile." âyetini indirdi. Ve mümin kadınların, müşrik erkeklerle, (ehl-i kitap olsun veya olmasın) evlenemeyeceklerini kesin olarak bildirdi.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى ۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ ۙ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ
يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ
وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

222- Ey Muhammed, sana kadınların hayız halinden soruyorlar. De ki: "O eziyettir. Hayız halindeyken kadınlardan uzaklaşın ve temizlenince-ye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikten sonra, Allahın size emrettiği yerden yaklaşın." Şüphesiz ki, Allah , tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.

Ey Muhammed, ashabın sana, kadınların hayız halinden soruyorlar. Onlara de ki: "Hayız, kokusunun çirkinliği, kirliliği ve pis oluşu gibi sebeplerle eziyet veren bir haldir. Hayızlı günlerinde kadınlarla cinsi münasebette bulunmaktan kaçının. Hayızdan temizlenip yıkanmadıkça onlarla cinsi münasebette bulunmayın. kadınlar, hayızları kesilip su ile yıkanarak temizlenince onlara Allahın izin verdiği ön taraftan yaklaşın. Şüphesiz ki Allah, itaatına yönelenleri, maddi ve cünüplük gibi manevi pisliklerden temizlenenleri sever.

* Âyet-i kerimede: **"Ey Muhammed, sana kadınların hayız halinden soruyorlar"** buyurulmaktadır. Sahabilerin bu hususu Resulullahtan sormalarının sebebi hakkında iki görüş zikredilmiştir.

a- Katade ve Rebi' b. Enese göre sahabilerin bunu Resulullahtan sormalarının sebebi, bu âyet inmeden önce insanların, âdet gören hanımlarıyla âdet halindeyken aynı evde kalmamaları ve onlarla birlikte yeyip içmemeleridir. Onların bu sorusu üzerine Allah teala bildirmiş oldu ki, âdetli olan kadınların âdetli hallerinde onlarla sadece cima etmek yasaktır. Onlarla birlikte oturup kalkmakta ve yeyip içmekte herhangi bir sakınca yoktur.

Enes b. Mâlik diyor ki:

عَنْ أَنَسٍ؛ أَنَّ الْيَهُودَ كَانُوا، إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ فِيهِمْ، لَمْ يُؤَاكِلُوهَا وَلَمْ يُجَامِعُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ. فَسَأَلَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ إِلَى آخِرِ الآيَةِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ « اصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلاَّ النِّكَاحَ.

"Yahudiler, kadın hayızlı iken onunla birlikte bir şey yemiyor, içmiyor ve onunla evde oturmuyorlardı. Sahabiler Resulullahtan bunu sordular ve bunun üzerine Allah teala: **"Ey Muhammed, sana kadınların hayız halinden soruyorlar. De ki: "O, eziyettir. Hayız halindeyken kadınlardan uzaklaşın ve temizlenınceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikten sonra onlara, Allahın emrettiği yerden yaklaşın. Şüphesiz ki Allah, tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever."** âyetini indirdi. Resulullah da insanlara **"Âdet halindeki kadınlarla cinsi münasebet dışında her şeyi yapın."** buyurdu.(433)

b- Mücahidden nakledilen diğer bir görüşe göre, sahabilerin, âdet halinde bulunan kadınlardan sormalarının sebebi şu idi. İnsanlar, kadınlar adetli iken onlara âdetli olan ön taraflarını bırakıp arkadan yaklaşıyorlardı. İşte bunun üzerine Allah teala, insanlara, hayızlı iken kadınlarına yaklaşmamalarını, onlara ancak hayızdan temizlendikten sonra ve ön taraflarından yaklaşabileceklerini beyan etti ve arkadan yaklaşmalarını haram kıldı. Süddi, bu âyette soru sorduğu zikredilen kimsenin, Sabit b. Dehhak el-Ensari olduğunu rivayet etmiştir.

Âyet-i kerimede: **"De ki o, eziyettir."** buyurulmaktadır. Buradaki eziyetten maksat, âdetin korkusunun çirkin ve tiksindirici oluşu ve necis oluşudur.

Süddi ve Katade, buradaki "Eziyettir" ifadesinden maksadın "Murdardır" demek olduğunu, Mücahid ise bundan maksadın "Kan" demek olduğunu zikretmişlerdir.

Âyet-i kerimede: **"Hayız halindeyken kadınlardan uzaklaşın."** buyurulmaktadır. Müfessirler burada zikredilen, "Kadınlardan uzaklaşmanın" ne demek olduğu hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir:

a- Abdullah b. Abbas ve Übeyde es-Selmaniden rivayet edilen bir görüşe göre burada zikredilen "Kadınlardan uzaklaşmaktan maksat, âdet halindeyken, kadının vücudundan uzak durmak ve ona dokunmamaktır. Zira Allah teala burada "Uzaklaşın" ifadesini mutlak olarak kullanmış ve buna herhangi bir kayıt getirmemiştir. Bu itibarla onların tüm vücutlarından uzak olmak gerekir.

Nüdbe diyor ki: "Beni, ya Meymune bint-i Haris veya Hafsa bint-i Ömer Abdullah b. Abbasın hanımına gönderdi. Ben, Abdullah b. Abbasın hanımının

433 Müslim, K. el-Hayz, bab: 16, Hadis No: 302/Ebu Davud, K. el-Taharet, bab: 102, Hadis No: 258/Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'an, bab: 23, Hadis No: 2977

döşeğinin, Abdullah b. Abbasın döşeğinden ayrı olduğunu gördüm. Bunların, birbirlerinden uzak durmalarından dolayı böyle yaptıklarını zannettim. Abdullah b. Abbasın hanımına, kendi döşeği ile kocasının döşeğinin ayrı olmasının sebebini sordum. O da bana dedi ki: "Ben âdetliyim. Âdetli olduğum zaman döşeğimi ayırırım." Geri dönüp meselyi Meymuneye veya Hafsaya anlattım. O beni tekrar Abdullah b. Abbasa gönderdi. Ona şunları söylememi istedi: "Annen (müminlerin annesi) sana diyor ki: "Yoksa sen Resulullahın sünnetinden yüz mü çevirdin? Allaha yemin olsun ki Resulullah, hanımlarından biri hayızlı iken onunla bir yatakta yatardı. İkisinin arasında, dizlerine kadar örten elbiseden başka bir şey yoktu."

b- Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Hasan-ı Basri, Mücahid, Âmir eş-Şa'bî, İkrime ve Abdullah b. Abbastan nakledilen ikinci bir görüşe göre, âdetli bir kadından uzaklaşma, sadece onun, eziyet veren yeri olan kanın geldiği yerden uzaklaşmadır. Âdet gören kadının, avret mahallinin kapalı olması şartiyle bütün vücudu kocası için helaldir. Bu hususta Mesruk diyor ki: "Ben, Aişeden, âdetli olduğu zaman kadının erkeğe neresi helal olur?" diye sordum. O da: "Cinsi münasebette bulunma dışında her şey." diye cevap verdi. Ebu Kılabe diyor ki: "Mesruk bineğine binip Hz. Aişenin yanına varmış ve ona: "Peygambere ve ehl-i beytine selam olsun." demiştir. Hz. Aişe de "Hoş geldin ey Ebu Aişe." demiştir. Orada bulunanlar, Mesrukun, Aişenin yanına girmesi için izin vermişler o da girip "Ben senden bir şey sormak istiyorum. Fakat sormaya utanıyorum." demiştir. Bunun üzerine Hz. Aişe "Ben senin annenim sen de benim oğlumsun." demiştir. Bunun üzerine Mesruk, "Âdetli olan karısının, erkeğe neresi helaldir?" diye sormuş Hz. Aişe'de ona: "Avret yeri hariç her şeyi helaldir" demiştir.

Bu görüşte olanların delilleri, Resulullahın, âdetli olan hanımlarına dokunduğunu bildiren, tevatür derecesindeki haberlerdir. Şayet âdetli olan kadının hiçbir yerine dokunulmaması gerekli olsaydı Resulullah bunu yapmazdı. Fakat Resulullahın dokunması, cima etme dışındaki dokunmalardı. Bu itibarla âdetli kadınla cima etme haram fakat vücudunun diğer yerlerine dokunma ise caizdir.

c- Abdullah b. Abbas ve Şüreyh el-Kadi'den rivayet edilen diğer bir görüşe göre âdetli olan kadına dokunulmamasından maksat, onun, dizkapağı ile göbeği arasına dokunmamaktır. Zira bu hususta Resulullahtan, sahih olan çeşitli hadis-i şerifler zikredilmiştir. Bu hususta Hz. Meymune diyor ki:

مَيْمُونَةَ تَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُبَاشِرَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ أَمَرَهَا فَاتَّزَرَتْ وَهِيَ حَائِضٌ.

"Resulullah (s.a.v.) Hayızlı olan hanımlarından herhangi birine dokun-

mak istediğinde ona emrederdi o da dizi ile göbeğinin arasını, örten bir şey giyerdi."(434) Diğer bir rivayette Meymune şöyle demektedir:

عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُبَاشِرُ نِسَاءَهُ فَوْقَ الإِزَارِ، وَهُنَّ حُيَّضٌ

"Resulullah, hayızlı olan hanımlarına,diz ile göbek arasına elbise üzerinden dokunurdu."(435)

Hz. Aişe diyor ki:

عَنْ عَائِشَةَ؛ قَالَتْ: كَانَ إِحْدَانَا، إِذَا كَانَتْ حَائِضاً، أَمَرَهَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أَنْ تَأْتَزِرَ فِي فَوْرِ حَيْضَتِهَا. ثُمَّ يُبَاشِرُهَا. قَالَتْ: وَأَيُّكُمْ يَمْلِكُ إِرْبَهُ، كَمَا كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَمْلِكُ إِرْبَهُ.

"Bizden birimiz, hayızlı olduğumuz zaman Resulullah ona hayızlı ânının başlangıcında dizi ile göbeği arasında bir şey giymesini emrederdi. Sonra ona dokunurdu. Sizden hanginiz Resulullahın hakim olduğu kadar nefsine hakimdir?"(436)

[Taberi de yukarıda zikredilen hadislerin sahih olduklarını beyan ederek bu görüşü tercih etmiştir.]

Âyet-i kerimede geçen ve "Temizlenınceye kadar" diye tercüme edilen (حَتّٰى يَطْهُرْنَ) ifâdesindeki (يَطْهُرْنَ) kelimesi kurralar tarafından iki şekilde okunmuştur:

a- Bazı Kurralar bunu (يَطَّهَّرْنَ) şeklinde okumuşlar, mânâsının da: "Temizlenınceye kadar" demek olduğunu söylemişlerdir. Bu kıraata göre âyetin bu bölümünün mânâsı şöyledir: "Sizler, âdet gören hanımlarınıza hayız kanları kesilip temizlenmelerine kadar yaklaşmayın." Bu izaha göre, hayız halinden temizlenen kadın, yıkanmadan kocasına helaldir. Bu görüş, Süfyan es-Sevri ve İkrimeden nakledilmiştir.

b- Diğer bir kısım kurralar ise âyetin bu bölümünü (حَتّٰى يَطْهُرْنَ) şeklinde okumuşlar ve mânâsının: "Kendilerini temizleyinceye kadar" demek

434 Buhari, K. el-Hayz, bab: 5
435 Müslim, K. el-Hayz, bab: 3, Hadis No: 294
436 Muslim, K. el-Hayz, bab: 2, Hadis No: 293

olduğunu söylemişlerdir. Taberi de bu kıraat şeklini tercih etmiştir. Ancak bu görüşte olan âlimler, âdet gören kadınların, kendilerini temizlemelerinden maksatın ne olduğu hakkında farklı görüşler zikretmişlerdir.

Bazılarına göre burada, kadınların kendilerini temizlemelerinden maksat, âdet halinden sonra bütün vücutlarını yıkayıp banyo yapmalarıdır. Kadınlar ancak bundan sonra kocalarına helal olurlar.

Diğer bazılarına göre ise, kadının sadece âdet gördüğü avret mahallini yıkamasıdır. Kadın bundan sonra kocasına helal olur.

Taberi, yıkandıktan sonra temizlenmiş olacaklarını söyleyen görüşü tercih etmiştir.

Âyet-i kerimede: **"Temizlendikten sonra Allahın emrettiği yerden yaklaşın"** buyurulmaktadır. Burada zikredilen "Temizlenmek"ten maksat, Abdullah b. Abbas, Mücahid, Süfyan es-Sevri, Hasan-ı Basri ve İbrahim en-Nehaiye göre "Yıkanmak"tır. Kadınlar âdet hallerinden temizlendikten sonra yıkanmadıkça kocalarına helal değildirler.

Tâvus ve Mücahidden nakledilen diğer bir görüşe göre burada zikredilen "Temizlenmekten" maksat, kadınların sadece abdest alınalarıdır. Buna göre âdetten temizlenen kadınlar, abdest aldıkları takdirde kocalarının kendilerine yaklaşmaları caizdir.

Taberi birinci görüşü tercih etmiş ve âdetli kadının tam olarak temizlenmesi için yıkanmasının gerekli olduğunda ittifak edildiğini, buradaki, "Temizlenmek"ten maksadın da böyle bir temizlik olduğunu söylemiştir. Zira "Temizlendikten sonra" ifadesinden, şu iki şeyden birini anlamak mümkündür:

a- "Necasetten temizlendikten sonra" demektir. Âyete bu şekilde mânâ verildiği takdirde, kadınlar âdetten kesilir kesilmez abdest almadanda onlara yaklaşılabileceğine hüküm verilmiş olur ki bütün âlimler bu durumda kadınlara yaklaşmanın caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

b- Bu ifadeden anlaşılabilecek ikinci mânâ ise şudur: "Kadınlar namaz için temizlendikleri zaman onlara Allahın emretiği yerden yaklaşın." Âdet gören kadınların, yıkanmadan, sadece abdest alarak namaz kılamayacakları hususunda icma bulunduğundan bu âyette zikredilen "Temizlenmek"ten maksadın da "Namaz için temizlenmek" olduğu ve bu temizlenmenin de yıkanmakla gerçekleşeceği ortaya çıkmış olur."

Âyet-i kerimenin: **"Allahın emrettiği yerden yaklaşın"** bölümü, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

Abdullah b. Abbas, İkrime, Mücahid, Süfyan es-Sevri, Katade, Rebi' b. Enes ve İbrahim en-Nehaiye göre bu ifadeden maksat şudur: "Siz, hanımlarınıza

temizlendikten, âdetli iken yaklaşmamanın emredildiği yerden yaklaşın. Yani ön taraftan yaklaşın." demektir. buna göre kadınlara, tabii olan cinsel organlarından yaklaşmayanlar, Allahın bu emrini terkeden ve koyduğu sınırları aşan kimselerdir.

Abdullah b. Abbas, Ebu Rezin, İkrime, Katade, Süddi ve Dehhaktan nakledilen diğer bir görüşe göre "Allahın size emrettiği yerden yaklaşın" ifadesinden maksat, Allahın size emrettiği yönüyle kadınlara yaklaşın, yani, âdetli iken değil, temizlendikten sonra yaklaşın." demektir.

İbn-i Hanefiyye'ye göre ise bu ifadeden maksat, kadınlara, Allahın emrettiği nikâhla yaklaşın, nikâhsız yaklaşmayın." demektir.

Taberi bu görüşlerden "Kadınlarınıza temiz iken yaklaşın, âdetli iken yaklaşmayın." diyen görüşün daha evla olduğunu söylemiştir.

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Şüphesiz ki Allah, tevbe edenleri de sever temizlenenleri de sever."** buyurulmaktadır. Burada zikredilen "Temizlenenler" ifadesinden neyin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikredilmiştir:

Atâya göre buradaki "Temizlenen"lerden maksat, "Su ile temizlenenler" demektir. Yani yıkanıp namaz için temizlenenler abdest alanlar." demektir.

Mücahidden nakledilen başka bir görüşe göre, burada zikredilen "Temizlenenler"den maksat, hanımlarına arkadan, tabii olmayan yerden yaklaşmayanlardır. Bunlar "Temiz olanlar" diye vsaıflandırılmış ve Allahın sevgisine mazhar oldukları zikredilmiştir.

İbn-i Cüreyc'in, Mücahidden naklettiği başka bir görüşe göre burada zikredilen "Temizlenenler"den maksat, günahlarından tevbe ettikten sonra tekrar günah işlemeye dönmeyenlerdir.

Taberi buradaki "Temizlenenler"den maksadın, su ile namaz için temizlenenler olduğunu söyleyen görüşün tercihe şayan olduğunu zikretmiştir. Zira "temizlenme" kelimesinden akla ilk gelen şey, su ile temizlenmedir.

نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا
أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

223- Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın. Kendinize ilerisi için hazırlık yapın ve Allahtan korkun. Bilin ki ona mutlaka kavuşacaksınız. Ey Muhammed, sen müminleri müjde-

le.

Kadınlarınız sizin, çocuklarınızı yetiştirdiğiniz tarlanızdır. O halde kadınlarınıza normal cinsi temas yolundan olmak şartıyla, istediğiniz gibi ve istediğiniz taraftan cinsi münasebette bulunun. Kendinize âhiret için salih ameller hazırlayın. Ve Allahın koymuş olduğu hudutları aşmak ve isyana yaklaşmaktan korkun. Bilin ki ahirette ona kavuşacaksınız. O size, amellerinizin karşılığını verecektir. Ey Muhammed, kıyamette kurtulacakları ve cennette ebedi kalacakları hususunda müminleri müjdele.

* Yahudiler diyorlardı ki:

كَانَتْ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ فَنَزَلَتْ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ.

"Kişi, hanımıyla normal yoldan da olsa arka taraftan cinsi münasebette bulunursa doğacak çocuk şaşı olur." İşte bunun üzerine: "Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın." âyeti nâzil oldu.(437)

"Kadınlarınıza istediğiniz şekilde yaklaşın." ifadesindeki "İstediğiniz şekilde" kelimesinden maksat, çocuğun dölleneceği ve doğacağı yerden olmak şartıyla istediğiniz yerden ve istediğiniz şekilde yaklaşın." demektir. O yol da ön taraftır, arka taraf değildir.

Taberi diyor ki: "Yani nasıl isterseniz. Ayakta iken, otururken veya yan yatarken, fakat sadece ön yoldan yaklaşın. Çünkü neslin ürediği ve doğduğu yol sadece orasıdır, başka yer değildir. Bazı cahiller ise "İstediğiniz şekilde" ifadesini, "İstediğiniz yerden" diye anlamaktadırlar. Bu, çok yanlış bir anlayıştır.

Ali b. Talk diyor ki:

عَنْ عَلِيِّ ابْنِ طَلْقٍ قَالَ: أَتَى أَعْرَابِيٌّ النَّبِيَّ ﷺ. فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! الرَّجُلُ مِنَّا يَكُونُ فِي الْفَلاَةِ، فَتَكُونُ مِنْهُ الرُّوَيْحَةُ، وَيَكُونُ فِي الْمَاءِ قِلَّةٌ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ « إِذَا فَسَا أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ وَلاَ تَأْتُوا النِّسَاءَ فِي أَعْجَازِهِنَّ، فَإِنَّ

437 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure: 2, bab: 39/Müslim, K. en-Nikâh, bab: 117, 118 Hadis No: 1435

اللّٰهَ لاَ يَسْتَحِى مِنَ الْحَقِّ ».

"Bir Bedevi Resulullaha geldi ve şöyle dedi: "Ey Allahın Resulü, bizden bazıları çöllerde bulunduğunda yelleniyor yanımızda su da az bulunuyor (Bu durumda abdest almamız gerekir mi?) Resulullah; "Sizden biriniz yellendiğinde abdeset alsın. Kadınlara makatlarından yaklaşmayın. Allah, hakkı söylemekten çekinmez" buyurdu.(438)

Diğer bir hadis-i şerifte de Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur:

قال رسول اللّٰه ﷺ: « ملعون من أتى امرأته فى دُبرها ».

"Hanımına makattan yaklaşan mel'undur."(439)

Bu âyet-i kerime, kadınlara makattan yaklaşmanın haram olduğuna delildir. Çünkü arka yol, neslin doğum yoluyla meydana geldiği tabii yol değildir.

Taberi, âyet-i kerimeyi, diğer âyetlerde olduğu gibi çeşitli görüşleri zikrederek açıklamıştır. Bu açıklamalar da özetle şöyledir: Âyet-i kerimede geçen ve **"İstediğiniz şekilde yaklaşın"** diye tercüme edilen (أَنَّى شِئْتُمْ) ifadesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir:

1- Abdullah b. Abbas, Mücahid, İkrime, Übey b. Kâ'b, Mürre el-Hemedani ve Süddiden nakledilen bir görüşe göre (أَنَّى شِئْتُمْ) ifadesinden maksat, kadınlara arkalarından ve âdetli iken yaklaşmamak şartıyla nasıl dilerseniz öyle yaklaşın" demektir. Yani onlara normal cinsi temas yolundan olmak şartıyla istediğiniz şekilde ve istediğiniz taraftan yaklaşın." demektir. Bu görüşte olanlar delil olarak şunu zikretmişlerdir. Bu âyet-i kerime, Yahudilerin, kadınlara tabii yoldan olmak üzere arkadan yaklaşmaya karşı çıkmaları üzerine nâzil olmuş ve onlara, tabii yoldan olmak üzere önden de arkadan da yaklaşılabileceğini beyan etmiştir. Bu da âyet-i kerimenin bu izah şeklinin doğru olduğnu göstermektedir. Bu hususta Mücahidin şunları söylediği rivayet edilmektedir: "Ben, Kuran-ı kerimi fatihadan sonuna kadar Abdullah b. Abbas'ın öünde üç kere okudum. Ben onu, her âyetin sonunda durdurup ona âyetin mânâsını soruyordum. Nihayet bu âyet-i kerimeye geldik. Abdullah b. Abbas dedi ki: "Kureyş kabilesinin şu kolu Mekke'de kadınları her şekilde yatırıyorlardı ve onların tabii cinsel organlarından olmak üzere önden de arkadan da ilişki kuruyorlardı. Kureyşliler Medineye gelince Ensardan olan kadınlarla evlendiler? Onlara da Mekke'deki kadınlara yaptıkları gibi davranmak istediler. Fakat Ensardan olan kadınlar buna karşı çıktılar ve dediler ki: "Bu bize daha önce yapıl-

438 Tirmizi, K. er-Radâ, bab: 12, Hadis No: 1164/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 86
439 Ebu Davud, K. en-Nikâh, bab: 45, Hadis No: 2162

mayan bir şeydir." Bu davranış, insanlar tarafından duyuldu. Olay Resulullah'a kadar ulaştı. Bunun üzerine Allah teala: **"Kadınlar sizin tarlanızdır. Siz, tarlanıza nasıl isterseniz öyle yaklaşın."** âyetini indirdi. Yani, ön yoldan olmak üzere isterseniz arkadan yaklaşın. İsterseniz önden yaklaşın. İsterseniz diz çökerek yakalşın." demektir."(440)

Cabir b. Abdullah diyor ik:

جَابِراً رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الْوَلَدُ اَحْوَلَ فَنَزَلَتْ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ.

"Yahudiler "Kişi, hanımıyla ön yoldan olmak üzere fakat arka tarafından ilişki kurarsa doğacak çocuk şaşı olur." diyorlardı. İşte bunun üzerine "Kadınlar sizin tarlanızdır o halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın." âyeti nâzil oldu."(441)

Abdurrahman b. Sabit diyor ki:

عن عبد الرحمن بن سابط قال دخلت على حفصة ابنة عبد الرحمن فقلت انى سائلك عن أمرو أنا استحى ان اسألك عنه فقالت لا تستحى يا ابن أخى قال عن اتيان النساء فى ادبارهن قالت حَدَّثَتْنِى أم سلمة اَنَّ الانصار كانوا لا يجبون النساء وكانت اليهود تقول انه من جَبِىٍّ امرأته كان ولده أحول فلما قدم المهاجرون المدينة نكحوا فى نساء الانصار فجبوهن فابت امرأة ان تطيع زوجها فقالت لزوجها لن تفعل ذلك حتى آتى رسول اللّٰه ﷺ فدخلت على أم سلمة فذكرت ذلك لها فقالت اجلسى حتى ياتى رسول اللّٰه ﷺ فلَمّا جاء رسول اللّٰه ﷺ استحت الانصارية ان تسأله فخرجت فحدثت أم سلمة رسول اللّٰه ﷺ فقال ادعى الانصارية فدعيت فتلا عليها هذه الآية نساؤكم حرث لكمْ فاتوا حرثكم انى شئتم صماما واحدا.

"Ben, Abdurrahmanın kızı Hafsanın yanına vardım ve dedim ki: "Ben

---

440 Bkz. Ebu Davud, K. en-Nikâh, bab: 46, Hadis No: 2164

441 Buhari, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 39/Müslim, K. en-Nikâh, bab: 117, 118, Hadis No: 1435

senden bir şey soracağım amma onu sormaktan utanıyorum." Hafsa dedi ki: "Ey kardeşimin oğlu utanma." Ben de: "Sorum, kadınlara tabii yoldan olmak üzere arkadan yaklaşmaktır." dedim. Hafsa dedi ki: "Ümmü Seleme bana anlattı ki Ensar, kadınları yüzükoyun yatırarak onlara yaklaşmazlardı. Zira Yahudiler: "Kim karısını yüzükoyun yatırarak ona yaklaşırsa çocuğu şaşı olur." diyorlardı. Muhacirler Medineye gelince Ensardan kadınlarla evlendiler. Onlar, hanımlarını yüzükoyun yatırarak yaklaşmak istediler. Bir kadın bu hususta kocasının isteğini reddetti ve ona dedi ki: "Ben, Resulullaha varıp bunu sormadıkça bunu yapamazsın." Kadın, Ümmü Selemenin yanına varıp meseleyi ona anlattı. Ümmü Seleme ona: "Resulullah gelinceye kadar otur bekle." dedi. Resulullah gelince de o kadın sorusunu sormaktan utandı ve dışarı çıktı. Meseleyi Resulullaha Ümmü Seleme anlattı. Resulullah "Ensarlı kadını çağır." dedi. Ümmü Seleme kadını içeri çağırdı. Resulullah da ona: "Kadınlar sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın." âyetini okudu ve "Tek yoldan." dedi.(442)

Abdullah b. Abbas diyor ki:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: جَاءَ عُمَرُ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ هَلَكْتُ قَالَ: وَمَا أَهْلَكَكَ؟ قَالَ: حَوَّلْتُ رَحْلِي اللَّيْلَةَ، قَالَ: فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ شَيْئاً قَالَ: فَأُوحِيَ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ هَذِهِ الآيَةُ: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) أَقْبِلْ وَأَدْبِرْ، وَاتَّقِ الدُّبُرَ وَالْحَيْضَةَ.

"Bir gün Ömer Resulullaha geldi ve "Ey Allahın Resulü, ben helak oldum." dedi. Resulullah: "Seni helak eden şey nedir?" diye sordu. Ömer de: "Ben bu gece palanımı ters çevirdim (Yani hanımıma tabii yoldan olmak üzere arka taraftan yaklaştım) dedi." Resulullah ona herhangi bir cevap vermedi ve şu âyet nâzil oldu. **"Kadınlar sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın." Yani, ister önden yaklaş,ister arkadan yaklaş, fakat makattan (anüsten) yaklaşmaktan ve âdetli iken yaklaşmaktan kaçın."**(443)

2- Abdullah b. Abbas, İkrime, Rebi' b. Enes ve Mücahidden nakledilen diğer bir görüşe göre (أَنَّى شِئْتُمْ) ifadesinden maksat, "Ne şekilde isterseniz." demektir. Yani, kadınlara tabii yollarından yaklaşmanız şartıyla onlarla is-

442 Ahmed b. HAnbel, Müsned, c. 5, s. 305/Tirmizi, K. Tefsir el-Kur'ân, sure: 2, bab: 25, Hadis No: 2979

443 Tirmizî, K. Tefsir el-Kur'an, sure 2, bab: 26, Hadis No: 2980/Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 297

tediğiniz şekilde temasta bulunabilirsiniz." demektir.

3- Dehhak ve Abdullah b. Abbastan nakledilen başka bir görüşe göre (أَنَّىٰ شِئْتُمْ) ifadesinden maksat, "Ne zaman dilerseniz." demektir. Yani, kadınlarınız âdetlerinden temizlendikten sonra onlara, dilerseniz gece, dilerseniz gündüz yaklaşabilirsiniz." demektir. Bu hususta Said b. Cübeyr diyor ki: "Ben ve Mücahid, Abdullah b. Abbasın yanında oturuyorduk. O anda ona bir adam geldi yanına dikildi ve dedi ki: "Ey Ebul Fadl, sen benim, hayız âyeti hakkındaki derdime şifa olmaz mısın?" Abdullah b. Abbas da "Evet olurum." dedi. Adam: "Ey Muhammed, sana kadınların âdet (hayız) halinden soruyorlar." âyetini sonuna kadar okudu. "Allahın size emrettiği yerden yaklaşın." kısmına gelince Abdullah b. Abbas: "Burası kanın geldiği yerdir. Sen hanımına (âdetinden temizlendikten sonra) buradan yaklaşmakla emrolundun." dedi. Bunun üzerine adam: "Ey Ebul Fadl, bundan sonra gelen: "Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın." âyeti nasıl olacaktır?" dedi. Abdullah b. Abbas da "Vay haline, hiç makatta (anüste) ekilecek bir tarla var mı?. Şayet senin söylediğin doğru olmuş olsaydı, âdetli iken kadınlara yaklaşmayı yasaklayan âyet neshedilmiş olurdu. Zira kadının şurası meşgul olsa siz ona diğer tarafından yaklaşırdınız. Fakat buradaki "İstediğiniz şekilde" ifadesinden maksat, "Dilediğiniz zaman yaklaşın" demektir." şeklinde olurdu." demiştir.

4- Said b. el-Müseyyeb ve Abdullah b. Abbastan nakledilen diğer bir görüşe göre burada zikredilen (أَنَّىٰ شِئْتُمْ) ifadesinden maksat, "Kadınlarınıza, nasıl isterseniz öyle yaklaşın, ister azil yaparak (meniyi dışarıya boşaltarak) yaklaşın isterseniz azil yapmayarak yaklaşın." demektir.

5- Abdullah b. Ömer ve Atâ b. Yesardan nakledilen diğer bir görüşe göre burada zikredilen (أَنَّىٰ شِئْتُمْ)ifadesinden maksat, "Nereden isterseniz" demektir. Yani kadınlarınıza tabii yoldan da yaklaşabilirsiniz makattan da." demektir. Bu görüşü, Abdullah b. Ömerden, kölesi Nâfi nakletmiş, oğlu Salimden ise, babasının böyle bir şey söylemediği rivayet edilmiştir. Ayrıca Haris b. Yakubun Said b. Yesardan rivayet ettiğine göre Hz. Ömer'in oğlu Abdullaha, cariyelere makattan yaklaşmanın hükmü sorulunca onun: "Yazık, yazık, mümin böyle bir şey yapar mı?" dediği rivayet edilmiştir. Rebia'nın Said b. Yesardan rivayet ettiğine göre ise Abdullah b. Ömer'in buna izin verdiği rivayet edilmektedir.

Ebu Macid-i Ziyadiden de, Nâfi'nin, Abdullah b. Ömerden, kadınlara makattan yaklaşılabileceği şeklindeki rivayetlerde yalan söylediği rivayet edilmiştir. Katade, Ebudderdadan böyle bir yaklaşmanın hükmü sorulduğunda onun, "Bunu ancak bir kâfir yapar." dediğini rivayet etmiş fakat Revh Katadenin bu rivayetini, İbn-i Ebi Müleykeye anlatınca o, Revh'a da Katadeye de lanet okumuştur.

Görüldüğü gibi, Abdullah b. Ömerden nakledilen bu görüş hakkında tabiiler kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir.

Taberi diyor ki: "Bu görüşlerden doğru olanı, bu ifadenin mânâsının, "Kadınlarınıza dilediğiniz yönden yaklaşın." Yani, tabii yoldan olmak şartıyla kadınlarınıza otururken, ayakta iken, yatarken, eğilirken, ön taraftan, arka taraftan yaklaşın." diyen görüştür. Taberi sözlerine devamla ve özetle şunları zikretmiştir: "Burada geçen (أَنَّى) kelimesi Arapçada bir şeyin yönü ve yolunu sorma edatıdır. Nitekim Hz. Zekeriyya da bu edatı kullanarak Meryeme gelen yemeklerin hangi yönden ve hangi yolla geldiğini sormuş Meryem de ona: Allah tarafından geldiğini söylemiştir. Olayı anlatan âyette şöyle buyuruluyor: "Zekeriyya Meryemin bulunduğu mihraba her girdiğinde onun yanında rızık buldu. Bu sana nereden ey Meryem?" dedi. Meryem de ona: "Allah tarafındandır." dedi.(444) Her ne kadar, bir şeyin yönünü sorma edatı olan (أَنَّى) kelimesinin mânâsı ile bir şeyin yerini sorma edatı olan (أَيْنَ) "Nerede" kelimesinin mânâsı ve bir şeyin durumunu sorma edatı olan (كَيْفَ) "Nasıl" kelimesinin mânâsı birbirine yakın iseler de aslında bunlar farklı şeylerdir. Fakat bunlarınbirbirlerine yakın olmaları, müfessirlerin bunları birbirlerine karıştırmalarına sebep olmuş ve bu âyette zikredilen (أَنَّى) kelimesini bazıları (أَيْنَ) bazıları (كَيْفَ) hatta bazıları da (مَتَى) ne zaman" mânâlarında izah etmişlerdir. Halbuki bu kelimelerin farklı oluşları bunlarla sorulan sorulara verilen cevaplarla ortaya çıkmaktadır. Mesela: (أَنَّى لَكَ هَذَا الْمَالُ) "Bu mal sana hangi yönden geldi?" denildiğinde cevabı: "Şu ve şu yönlerden geldi." şeklinde olur. (أَيْنَ مَالُكَ) "Malın nerede?" şeklinde sorulduğunda cevabı: "Malım filan yerdedir." şeklinde olur. (كَيْفَ حَالُكَ) "Halin nasıl?" diye sorulduğunda cevabı "İyiyim" şeklinde olur. İşte bütün bu izahlar gösteriyorki (أَنَّى) kelimesini "Nereden" "Nasıl" ve "Ne zaman" mânâlarında izah etmek isabetli değil "Ne yönden?" şeklinde izah etmek doğrudur. Bu itibarla bu âyete dayanarak kadınlara makatlarından yaklaşılabileceğini söylemek tutarsızdır. Çünkü âyette "Kadınlara dilediğiniz yerden yaklaşın" buyurulmuyor, "Dilediğiniz yönden yaklaşın" buyuruluyor. Yönlerin farklı oluşu, yaklaşılacak yerin farklı oluşunu gerektirmez. Aynı yer de olabilir. Nitekim hadis-i şeriflerde, farklı yönlerden de olsa aynı yere yaklaşılması emredilmiştir. Bu da kadınların tabii olan cinsel organlarıdır. Ayrıca kadınların makatlarından hangi ekin (döl) beklenir ki, oraya "Tarla" densin ve kadınlara o yönden yaklaşılması emredilmiş olsun?"

Âyet-i kerimede geçen ve "Kendinize ilerisi için hazırlık yapın" şeklinde tercüme edilen (وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ) ifadesi iki şekilde izah edilmiştir:

Süddiye göre bu ifadenin mânâsı: "Sizler, âhiretiniz için hayırlı ameller

444 Âl-i İmran suresi, 3/37

işleyin ve oraya gönderin." demektir.

Atâya göre ise: "Kadınlara yaklaşmadan önce besmele çekin." demektir.

Taberi, Süddinin görüşünün tercihe şayan olduğunu söylemiştir. Zira Allah teala,bundan önceki ifadesiyle bir takım şeylerden kaçınılmasını emretmiştir. Bu ifadesiyle de salih ameller işlemeyi emretmesi ise daha tabiidir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

224- Allaha yemin ederek onu, iyilik yapmanıza, kendisinden korkmanıza, insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah çok iyi işiten ve çok iyi bilendir.

Allaha yaptığınız yemini, hayır işlemeyi terketmeye vasıta yaparak iyilikte bulunmaktan, rabbinizden korkmaktan ve insanların arasını iyilikle bulmaktan geri durmayın. İyi bilin ki Allah, kullarının sözlerini çok iyi işiten, maksatlarını çok iyi bilendir.

* Bir kimse yaptığı yemini, iyilik yapmasına nasıl engel kılar? Mesela birisinden bir iş yapması istenir o da "Ben o işi yapmamak için Allaha yemin ettim." der ve o yeminini, hayır işlememek ve insanların arasını düzeltmemek için bahane yapar. Böylece yeminini, hayır işlemesine engel kılmış olur.

Âyet-i kerimede geçen ve "Allaha yemin ederek onu kendinize engel kılmayın." şeklinde tercüme edilen (وَلاَ تَجْعَلُوا لِلّهِ عُرْضَةً لأَيْمَانِكُمْ) ifadesi müfessirler tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir.

a- Tâvus, Abdullah b. Abbas, Katade, Said b. Cübeyr, Atâ, Dehhak ve İbrahim en-Nehaiye göre bu ifadenin mânâsı şudur: "Allaha yemin etmeyi kendinize bahane edinmeyin. Yani sizden bir iyilik yapmanız veya Allahtan korkmayı gerektiren bir davranışta bulunmanız yahutta insanların arasını bulmanız istendiği zaman: "Yemin olsun ki ben bunu yapmam" veya "Ben bunu yapmamaya dair daha önce yemin etmiştim." demeyin. Böyle yaptığınız takdirde Allaha yemini kendiniz için bir siper etmiş oluyor ve bahane ileri sürmüş oluyorsunuz." Tâvus diyor ki: "Kendisinden, yukarıda zikredilen şeyleri yapması istenen kimse böyle bir yemini yapmış bile olsa yeminini bozar, bu işleri yapar ve yeminin keffaretini yerine getirir.

Abdullah b. Abbas bu hususta diyor ki: "Bu âyet-i kerime şu gibi insanları beyan etmektedir. Kişi, akrabalarıyla konuşmayacağına veya sadaka verme-

yeceğine yahut kendisiyle dargın olan insanlarla konuşup aralarını düzeltmeyeceğine dair yemin eder. Kendisinden bunlar istendiğinde ise "Ben bunları yapmayacağıma dair yemin etmiştim." der. İşte bu kimsenin yeminini bozması ve yemininin keffaretini yerine getirmesi emredilmiştir.

b- Abdullah b. Abbas, İbrahim en-Nehai, Mücahid, Hz. Aişe, İbn-i Cüreyc ve Mekhulden nakledilen diğer bir görüşe göre burada zikredilen "Allaha yemin ederek onu kendinize engel kılmayın." ifaadesinden maksat, "Kendi aranızda konuşurken Allaha yemin ederek onu, hayırlı işleri yapmamak için kendinize bir delil edinmeyin." Yani, Allahtan korkmayacağınıza dair, akrabalarınıza iyilikte bulunmayacağınıza dair yemin etmeyin. Hayırlı bir amel işlemeyeceğinize dair, insanların arasını bulmayacağınıza dair yemin etmeyin. Keza, Allahın yasakladığı bir şeyi yapacağınıza dair de yemin edip onu yapmayın. Böyle bir yemin yapacak olursanız onu bozup keffaretini de yerine getirin."

Taberi diyor ki: "Tercihe şayan olan görüş, "Allaha yemin etmeyi, iyilikleri yapmama hususunda kendinize delil edinmeyin." diyen görüştür."

Âyette zikredilen "İyilik yapmanız" ifadesinden maksat, bazı alimlere göre bütün hayırları işlemektir. Taberi de bu görüşü tercih etmiştir. Diğer bazı âlimlere göre ise sadece akrabalara iyi davranmaktır.

Âyette zikredilen: "Rabbinizden korkmanız" ifadesinden maksat, bazı müfessirlere göre Allah tealadan mutlak şekilde korkmaktır. Yani onun emirlerini yerine getirme ve yasaklarından kaçınma hususunda ondan korkmaktır. Diğer bazı müfessirlere göre ise insanların birbirlerinden kaçınmalarıdır. Yaniu Allaha yemin ederek birbirlerine yapacakları iyilikten kaçınmalarıdır.

Âyet-i kerimenin sonunda: **"Allah çok iyi işiten ve çok iyi bilendir"** buyurulmaktadır. Bu ifade Allah teala tarafından kulları için bir uyarı ve bir tehdittir. Yani şunu ifade eder: Ey insanlar, sizler dillerinizle, organlarınız ve kalbinizle emirlerime karşı davranışlarda bulunmayın. Aksi halde size tanıtmış olduğum cezama layık olursunuz. Çünkü ben, sizin fısıltılarınızı da işiten, gizlediklerinizi de bilenim. Yaptığınız hiç bir şey benden gizli kalamaz."

Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi olarak şu olay zikredilmektedir: Abdullah b. Revaha ile damadı Beşir b. Nuam birbirlerine darılmışlar, Abdullah damadının yanına gitmemeye, onunla konuşmamaya, onun hasmıyla olan dargınlığını barıştırmamaya yemin etmişti. Kendine "Niçin böyle yapıyorsun?" diyenlere "Ne yapayım Allaha yemin ettim, yeminimden dönemem." diye cevap veriyordu. İşte bu âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur.

İbn-i Cüreyc ise bu âyetin nüzul sebebi olarak Hz. Ebubekirin, Hz. Aişeye iftira olayına karışan Mıstah'a yardımını keseceğine dair yemin etmesi olduğunu söylemiştir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11

FATİHA SURESİ

Sureyi takdim (Giriş) 65
Fatiha suresinin isimleri 66
Fatiha suresinin fazileti 69
Hamd, Şükür, Âlem, Rahman, Rahim 82
Sadece Allaha ibadet etmek ve yardımı sadece ondan istemek 85
Kendilerine nimet verilenler 89

BAKARA SURESİ

Sureyi takdim 97
Surenin fazileti 99
Surelerin başında bulunan mukatta'a harfleri 104
Doğruluğa karşılık sapıklığı satın alanlar 133
Kur'an'ın bir suresine benzer bir eser meydana getirebileceklerin, güçleri yetiyorsa buna davet edilişleri 147
[illegible] 153
Ahitleştikten sonra, Allaha verdikleri sözlerini bozanlar 154
Allah tealanın, yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklere bildirmesi ve

onların da bunu hayretle karşılamaları 163
Allah tealanın, Âdem (a.s.)a bilmesi gereken herşeyi öğretmesi 176
Meleklerin, Âdeme secde etmeleri, İblisin ise bunu reddetmesi 181
Hz. Âdem ve Hz. Havvanın cennette yaşamaya başlamaları 184
Şeytanın, Hz. Âdem ve Hz. Havvayı kandırarak yasak ağaçtan yemeye sevketmesi ve sonunda bunların, yeryüzüne indirilmeleri 187
Hz. Âdem ve Hz. Havvanın bağışlanmaları 191
İsrailoğullarına verilen nimetler 195
İnsanlara iyiliği emredip te kendi nefislerini unutanlar 199
İsrailoğullarının, Firavunun zulmünden kurtarılışı 206
İsrailoğullarının buzağıya tapmaya başlamaları 211
İsrailoğullarının Hz. Musadan, Allahı kendilerine göstermesini istemeleri ve aksi halde iman etmeyeceklerini söylemeleri 216
İsrailoğullarının çölde nimetlendirilmeleri 218
İsrailoğullarından, Cumartesi yasağını çiğneyenler 233
Bir kişinin katilini ortaya çıkarmak için, İsrailoğullarına, bir buzağı kesmelerinin emredilmesi 238
Cebrail (a.s.)ın düşmanı olanlar 275
Süleymanın mülkü hakkında uydurulup okunanlar 282
Kur'anda Nesih hadisesi nerelerde meydana gelir? 296
Doğu da batı da Allahındır 314
Yahudi ve Hristiyanların, onların dinlerine dönmedikce bizden razı olmayacakları ve bizi sevmeyecekleri hususu 324
Rabbinin, İbrahim (a.s.)ı bir takım emirlerle imtihan etmesi 327
Hz. İbrahimin, Mekke ve halkı için yaptığı dua 336
Hz. İbrahim ve oğlu İsmailin, Kâbeyi inşa edişleri 339
Orta yolu tutan ümmet 359
Kıblenin Kudüsten, Kâbeye çevirilmesi 365
Ehl-i kitabın, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)i, kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıyor olmaları 367

Allah yolunda öldürülenlere "Ölü" denmeyeceği beyanı 373
Bir musibetle karşılaşıldığında okunacak olan dua 377
Safa ve Merve, Allahın alâmetlerindendir 379
Leşin, kan'ın, domuz etinin ve Allahtan başkasının adı anılarak kesilen hayvanın etinin haram olduğu hükmü 400
İyilik, yüzünüzü, doğuya ve batıya çevirmeniz değildir 407
Öldürme hadisesinde kısas hükmünün konduğunu beyan 414
Orucun farz kılındığının beyan edilmesi 424
Ramazan ayına erişen her müminin oruc tutacağı hükmü 429
Haram olan aylar 460
Allah yolunda harcamada bulunmak 462
Haccın farziyeti ve Eda ediliş şekilleri 465
Hacc esnasında yasak olan davranış ve fiiller 486
Yetimlerin işlerini düzeltmek gerektiği hususunu beyan 537
Müşrik kadınlarla evlenmeyin 540
Kadınların hayız hali ve bu haldeki davranışları 544
Kadınlara cinsel yaklaşım yolu 550